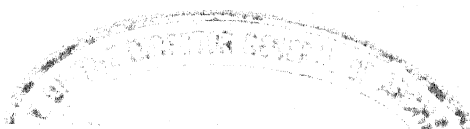

FEESTBUNDEL

10619
29.6.61
C.E. K. S. G. K. V.
901

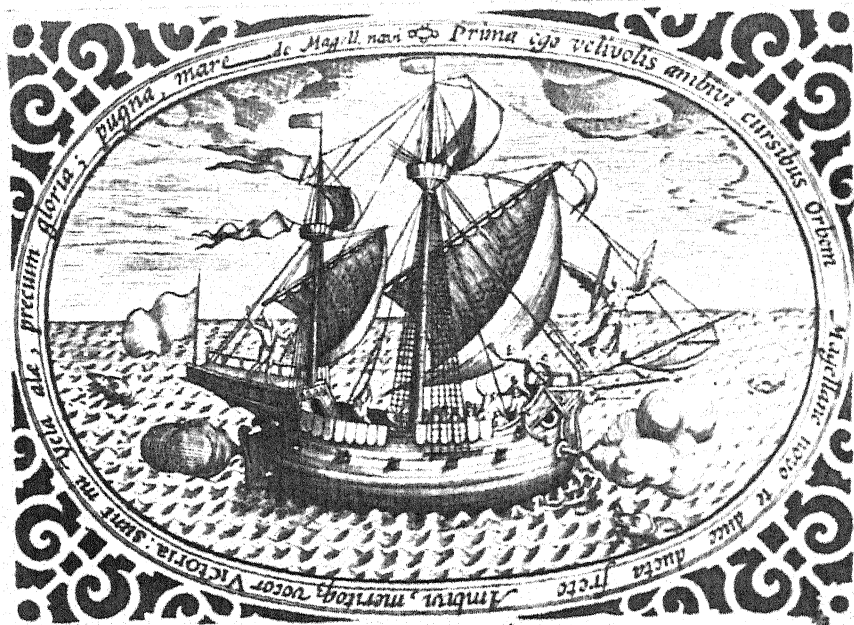
INHOUD.

	blz.
C. C. F. M. LEROUX. De Elcano's tocht door den Timorarchipel met Magalhães' schip „Victoria”	1
SYLVAIN LÉVI. Ysa	100
Dr. J. H. A. LOGEMANN. Direct gebied met inheemsche rechtspraak	109
ALFRED MAASS. Astrologische Kalender der Balinesen	126
W. MIDDENDORP. Oude verhalen, een nieuwe geschiedbron	158
E. C. GODÉE MOLSBERGEN. De Nederlandsche Expeditie naar Manilla in 1735	182
A. MÜHLENFELD. Betrekkingen tusschen Ile de France en Java in het eerste decennium der 19de eeuw.....	196
Dr. MARTHA A. MUUSSES. Singhawikramawarddhana	207
J. H. NEUMANN. De bilang-bilang.....	215
Prof. DR. A. W. NIEUWENHUIS. Patriarchaat oorspronkelijk een sociaal, matriarchaat een genealogisch begrip	223
Dr. L. ONVLEE Jr. Palatalisatie in eenige Soembasche dialecten	234
H. OVERBECK. Hikajat Tjindawan Poetih	246
H. PARMENTIER. Nouvelle hypothèse sur la forme prévue pour le Barabudur.....	264
Dr. TH. PIGEAUD. Javaansche wichelarij en klassifikatie	273
R. Ng. POERBATJARAKA. Mengeling	291
Mr. P. C. BLOYS VAN TRESLONG PRINS. Nederlandsch-Indië en Adelsgunsten	299
Dr. PH. S. VAN RONKEL. Zeventiende-eeuwsche beoefening van het Maleisch in Engeland	309
P. DE ROO DE LA FAILLE. Uit den Palembangschen sultanstijd	316
P. W. SCHMIDT. Der Pandji-Roman und die austronesischen Mythologien	353
P. V. VAN STEIN CALLENFELS. Bijdragen tot de topographie van van Java in de middeleeuwen	370
Dr. W. F. STUTTERHEIM. „Er-langga”	393
Dr. H. VAN DER VEEN. Een wichel-litanie der Sa'dan-Toradja's ...	396

II

	blz.
H. VOGEL. Het verhaal van den wijzen Vidhura afgebeeld op n Barabudur	412
L. VAN DE WETERING. Supa-Sò	418
C. WINSTEDT. A Patani Version of the Ramayana.....	423
H. WULFF. Die Fahrt Rāma's und Lakṣmaṇa's nach der Ein- edelei Wiçvāmitra's	435

MAGALHÃES' SCHIP „VICTORIA”.

For. repr. van de titelprent in „Descriptio totius Guineae tractatus, etc.” door Iohannes Hugo Linseotanus, Hagae Comit. ex off. Alb. Henrici. Anno 1599. fol.

Met het randschrift:

Prima ego velivolis ambivi cursibus orbem
Magellane novo te duce ducta freto
Ambivi, meritoque vocor VICTORIA: sunt mi
Vela alae; precium gloria; pugna, mare.

de Magell. navi.

Ik ben de eerste, die den aardbol ben omgezeild.
Onder Uwe leiding, o Magellaan, ben ik gegaan door de nieuwe straat.
En terecht word ik VICTORIA genoemd: mij zijn
de zeilen tot vleugels; mijn belooning is de roem, mijn strijd de zee.

(ontleend aan:) *Het schip van Magellaan.*

De Elcano's tocht door den Timorarchipel met Magalhães' schip „Victoria”

door

C. C. F. M. LE ROUX.

Tot de uitbreiding van de kennis van den Oostindischen Archipel en zijne bewoners gedurende de eerste helft van de 16e eeuw, heeft zeker geen ontdekkingsreis uit dat tijdvak in zoo hooge mate bijgedragen als de vermaarde eerste wereldomzeiling, door FERNÃO DE MAGALHÃES, wellicht de grootste navigator van alle tijden. Men weet, dat deze koene ontdekkingsreiziger niet de voldoening heeft mogen smaken het doel van zijn tocht „de Specerijeilanden” zelf te aanschouwen, daar hij in de Filippijnen op het eilandje Matan nabij Zebu, den 27sten April 1521 in een strijd tegen de inboorlingen den dood vond. Slechts twee schepen van zijn vloot, het vlaggeschip de „Trinidad” en de „Victoria”, kwamen 8 maanden na zijn dood behouden in de Molukken aan. De „Victoria” was ten slotte het eenige der vijf schepen, dat onder commando van den Bask JUAN SEBASTIAN DE ELCANO ¹⁾, uitgevaren als hoogbootsman op de „Concepcion”, den geheelen tocht om den aardbol tot een roemrijk einde bracht.

Aan boord van het schip de „Victoria” bevond zich ook ANTONIO FIGAFETTA — op de scheepsrol ingeschreven als ANTONIO LOMBARDO in de betrekking van „sobresaliente”, het best te vertalen met ons „adelborst” — die van Keizer KAREL V vergunning verkregen had tot het meemaken van deze Molukkenreis. Aan FIGAFETTA, die het geluk had den geheelen tocht te volbrengen, danken wij een allermerkwaardigst reisverhaal, een dagboek, stipt bijgehouden zonder eenige onderbreking, dat een schat van gegevens bevat op historisch, geografisch en ethnografisch gebied. Van dit dagboek bestaan een viertal manuscripten, waarvan het beste, het Italiaansche handschrift uit de Ambrosiaansche Bibliotheek te Milaan, herhaalde malen in verschillende talen is gepubliceerd ²⁾.

1) In de registers, op de reis betrekking hebbende en zich bevindende in de Spaansche archieven, ook aangeduid als d'ELCANO, DEL CANO en DELCANO.

2) De meest volledige en nauwkeurige weergave van het Italiaansche manuscript met Engelsche vertaling, fotografische reproducties van kaarten, tal van noten en een uitvoerige bibliografie van FIGAFETTA-manuscripten en drukwerken over de eerste reis om de wereld, is in 1906 gepubliceerd door J. A. ROBERTSON in BLAIR en ROBERTSON's groote werk: „The Philippine Islands” als vols. 33-34 en afzonderlijk in drie deelen onder den titel: „MAGELLAN's Voyage around the world by ANTONIO FIGAFETTA”, Cleveland (U. S. A.) 1906.

Terecht zegt Dr. G. P. ROUFFAER ¹⁾ van dit zoo belangwekkende document, dat het „*de kostbaarste Europeesche bron is voor de oudste kennis het Oostelijk deel van onzen Archipel.*” PIGAFETTA's reisverhaal brengt t in dit tot dien tijd nog zoo duistere deel van onze Oost. De kaart die PIGAFETTA geeft van de Moluksche en Timorsche eilandengroepen, als eerstelingen bewonderenswaardig. Zijne aantekeningen van land en volk getuigen van een scherpe opmerkingsgave en van grooten tact bij ondervragen der Inlandsche bevolking. Een bewijs voor dit laatste ooral de belangrijke, alleroudste lijst van 426 Maleische woorden, niet tegerekend de talrijke, die nog in den tekst voorkomen, door hem tijds zijn verblijf in Tidore opgeteekend.

Het mag wel verwondering wekken, dat een zoo kostbaar document PIGAFETTA's reisverhaal nog nimmer door een Nederlandsch schrijver eene uitvoerige bespreking is onderworpen. Van het gedeelte, handend over onzen Archipel, zou men toch zeker eene samenvattende studie verwachten, vooral daar het werk van vreemde auteurs, die gepoogd hebben de talrijke geografische benamingen te identificceeren, den juist koers van de vloot vast te stellen en de belangrijke gegevens van land en volk toe te lichten, wat betreft de reis door den Indischen Archipel, aan nauwkeurigheid en volledigheid, nog veel te wenschen overlaat. Ook naar eene transcriptie en bestudeering van PIGAFETTA's Maleische woordenlijst zoekt men tevergeefs.

In de talrijke geschriften, die Dr. G. P. ROUFFAER, de uitnemende kenner van den Timorarchipel, vooral op historisch gebied, ons heeft nagelaten, vindt men hier en daar verspreid slechts enkele passages van PIGAFETTA's dagboek besproken, maar dan ook op de hem eigen oegelijke en klare wijze. Prof. P. J. VETH, die ook aan de eilanden Timor en Flores zijn veelomvattende studies heeft gewijd, maakt van PIGAFETTA gebruik bij het vaststellen van den tijd der ontdekking van die eilandengroep door de Europeanen. De geleerde onderzoeker preekt zich echter op dit punt tegen en brengt verwarring, zooals wij zullen aantoonen.

Het naspeuren tot in de kleinste bijzonderheden van het werk van mannen als MAGALHÃES, DE ELCANO en PIGAFETTA, die ten koste van ontzaglijke ontberingen, van een lichamelijk lijden, waarvan wij ons bijna geen voorstelling kunnen maken en dikwijls met opoffering van hun leven, de zoo lang verborgen geheimen van onbekende landen en volken aan de wereld hebben geopenbaard, is zeker geen nutteloos werk. De

2) Encyclopaedie van Ned.-Indië, 2e uitgave, 1918, deel IV, blz. 407, art.

meest ruwe schetsen en kaarten, de meest naïeve en beknopte verhalen, oogenschijnlijk onbeduidend, kunnen na ontleding nieuwe gezichtspunten openen en onverwachte resultaten opleveren.

Door deze gedachte geleid en op grond van een jarenlange ter plaatse opgedane kennis van den Timorarchipel, willen wij beproeven eene gedetailleerde beschrijving te geven van een, zij het slechts zeer klein, deel van MAGALHÃES' wereldreis, namelijk van DE ELCANO's tocht door bovengenoemde eilandengroep. Naast PIGAFETTA's dagboek, dat de voornaamste studiebron vormt en dat wij zullen volgen naar den ongetwijfeld best weergegeven origineelen tekst met Engelsche vertaling in het reeds aangehaalde werk van Prof. J. A. ROBERTSON, staat ons voor de bepaling van de juiste reisroute het belangrijke dag- en logboek ter beschikking van FRANCISCO ALBO, stuurman op de „Victoria”, waarvan de origineele tekst gepubliceerd is door Dr. M. F. DE NAVARRETE ¹⁾. Bovendien zijn ons nog enkele andere waardevolle gegevens van dienst geweest, die eveneens in het hieronder geciteerde werk van NAVARRETE zijn te vinden.

Bij het vergelijken van de dagboeken van PIGAFETTA en ALBO valt onmiddellijk een groot verschil op in het aanduiden der plaatsnamen, hetgeen getuigt van volkomen gebrek aan onderling overleg. Dit wordt echter duidelijk, wanneer men weet, dat PIGAFETTA, zoowel met DE ELCANO als met ALBO, steeds op gespannen voet heeft gestaan. Deze tweezijdige, van elkaar onafhankelijke, belichting der reisroute is voor ons echter een groot voordeel.

Den 21sten December 1521 lichtte de „Victoria” het anker op de reede van Tidore, na een verblijf aldaar van 42 dagen, met het doel om langs de Kaap de Goede Hoop den terugtocht naar Spanje te aanvaarden. Het schip was voorzien van nieuwe zeilen, waarop het Kruis van SAN JAGO ²⁾ met het opschrift „Questa he la figura de la ñra bonna ventura” (= dit is het teeken van ons goed geluk) geschilderd was. Aan boord van het schip bevond zich eene bemanning van 47 Europeesche zeelieden en 13 Inlanders, onder welke laatsten een tweetal loodsen van den Koning van Tidore. Deze lieden waren vooruit betaald en hadden tot taak den weg te wijzen, waarlangs het schip uit de Indische eilandenwereld kon worden gevoerd. Dat deze loodsen den koers langs het eiland Boero

1) *Coleccion de los viages y descubrimientos*,..... Por D. MARTIN FERNANDEZ DE NAVARRETE. Tomo IV, Expediciones al Maluco, Viage de MAGALLANES y DE ELCANO, Madrid 1837. Doc. Num. XXII, p. 209.

De vertaling van de Spaansche teksten danken wij aan de uitstekende hulp, ondervonden van de heeren H. BISSCHOP VAN TUINEN en VICTOR MANSILLA, Consul van Chili te Batavia.

2) De H. Jacobus van Galicië, N. W. Spanje.

en vandaar in de richting van den Timorarchipel lieten leggen en niet Westwaarts naar de Java Zee, vond zijn oorzaak in de vrees der Spanjaarden, dat het schip met zijn kostbare lading in het laatste geval wel eens in handen der op hen loerende Portugeezen zou kunnen vallen.

De tijd van het jaar was zeer gunstig voor het oversteken der Bandanen Floreszee. In de zeeën benoorden de Oostelijke der Kleine Soenda-eilanden begint in December reeds de Westmoesson, maar men kan, vooral overdag, op dezen nog geen staat maken ¹⁾. Gedurende de geheele maand Januari staat hij echter geregeld door. Het weer is in den Westmoesson mooi en vast; men heeft dan zeer helder zicht, doch de lucht is veelal bewolkt. Daar wind en storm uit dezelfde richting komen, is in dezen tijd van het jaar de zee kalm.

Een schitterend verkenpunt voor het aandoen der Solor- en Alorstraten, niet alleen voor de vaart van de Molukken naar het eiland Timor, doch ook voor het koersen benoorden Flores en de Solor- en Aloreilanden, levert het eiland Komba op, door de Inlandsche prauwvaarders ook „Batoe Tara” genoemd ²⁾.

Het is een 748 M. hoog en zeer steil eiland en bestaat uit een nog werkzamen, nagenoeg kalen, tweetoppigen vulkaan, waarvan de krater echter uiteen is gescheurd. De werkzaamheid van den krater bepaalt zich in den laatsten tijd alleen tot het uitstooten van rookwolken ³⁾. Omstreeks het jaar 1850 is de berg eenige jaren in volle werking geweest. Hij wierp toen ontzettende massa's vurige lava uit ⁴⁾.

Het lijkt geen twijfel, of Poeloe Komba, de Indische Stromboli, zooals WICHMANN het eilandje noemt, is ook voor DE ELCANO's Moluksche loodsen de veilige baken geweest, die hun reeds van verre den weg heeft gewezen voor het doorsteeven van den Soendaboog. Hierop toch wijst in verband met de ligging nagenoeg met zekerheid het op PIGAFETTA's kaartje van de Solor- en Alorgroep ingeteekend eilandje onder den naam

1) Zeemansgids voor den Oost-Indischen Archipel, 2e druk, 1912, deel IV, blz. 7.

2) Batoe Tara beteekent „scherpe rots”, dus duidelijk zichtbare piek. Het eiland staat ook nog onder een derden naam bekend en wel „Poeloe Betah”.

J. HORSBURGH, Zeemansgids naar, in en uit Oost-Indiën..... 1841, blz. 1202, spreekt van Komba of Kombaij. Mr. D. W. C. BARON VAN LIJNDEN noemt dit een vervorming door HORSBURGH van het juiste woord Poeloe Kambing (zie Bijdrage tot de kennis van Solor, Allor, Rotti, Savoe en omliggende eilanden, Nat. Tijd. v. N.I., Jrg. II, 1851, blz. 319). Deze beschuldiging is o.i. ongegrond. Wij hoorden door de bewoners van Adonara het eiland steeds betitelen als Poeloe Komba. De naam Komba komt op Flores meer voor, bijv. G. Komba, hoogtepunt 634 M. bewesten de Aimerebaai, eveneens een oude reeds geheel begroeide vulkaan. Voorts als Poeloe Koemba in Straat Pantar.

3) Zeemansgids voor den O. I. Archipel, deel IV, blz. 473-474.

4) Nat. Tijd. v. N. I., Jrg. I, 1850, blz. 87.

van „Batu Ombor”, welke benaming door misverstaan en verschrijving te verklaren is als een corruptie van Batoe Komba ¹⁾.

Ook den anderen naam voor dit eiland „Batoe Tara” treft men in de bescheiden van MAGALHÃES' tocht aan. Volgens een verhaal, opgeteekend uit den mond van niet met name genoemde personen, zeelieden, die den geheelen tocht hebben meegemaakt, landde men op Timors Noordkust bij een haven genaamd Batutara ²⁾. Deze plaats is ons aldaar onbekend en vindt men ook op geen enkele kaart van Timor. Den naam van het eerste punt der Kleine Soenda Eilanden, dat men in 't zicht kreeg, heeft men blijkbaar goed onthouden, doch naar wij veronderstellen, abusievelijk verplaatst naar Timor.

Ter bepaling van den koers van de „Victoria” door den Timorarchipel lijkt het ons gewenscht dezen te beginnen vanaf het eiland Boeroe, vast te leggen. Wij geven hier het Spaansche handschrift van ALBO's logboek naar NAVARRETE en het Italiaansche handschrift van PIGAFETTA's dagboek naar ROBERTSON in extenso weer met eene, nagenoeg letterlijke vertaling in het Nederlandsch, daarnaast. Uit het geheele logboek blijkt, dat FRANCISCO ALBO een weinig geletterd persoon, dus slecht op de hoogte van de grammatica was.

De koers door de Banda- en Flores Zee.

ALBO.

... y Buró está en 3 grados y medio: y está con Bachian nordeste, sudueste, cuarta de norte sur en longitud de 194 grados: y de Buró de la parte de leste hay una isla muy grande y llámase Ambon, en la cual se hacen muchos paños de algodón, y en medio de ella y de Buró hay unos isleos, y guardaos dellos; por eso es menester costear la isla de Buró de la parte de leste, y al sur della tomé el sol en 70 grados 24 minutos, el cual tenía declinacion 22 grados 36 minutos, y así vino á ser su latitud 3 grados: estaba en la parte del sur desta isla; y esto fue á los 27 de Diciembre, y el día fue viernes.

... en Buro (Boeroe) is op $3\frac{1}{2}^{\circ}$: en is met Bachian (Batjan) NO. $ZW\frac{1}{4}$ NZ. op een lengte van 194° : en van Buro Oostwaarts ligt een zeer groot eiland en het heet Ambon, op hetwelk men veel doeken van katoen vervaardigt, en midden tusschen haar (het eiland Ambon) en Buro liggen enkele eilandjes, en neem U voor hen in acht; daarom moesten wij varen langs het Oostelijk deel van het eiland Buro, en op het Zuiden ³⁾ daarvan nam ik de zon op $70^{\circ}21'$, hetwelk een declinatie gaf van $22^{\circ}36'$, en zoo kwam te zijn de breedte 3° : het was op het Zuidelijk ⁴⁾ deel van dit eiland; en dit was op den 27sten December, en de dag was Vrijdag.

1) Verg. Linschoten-Vereeniging, CORN. DE HOUTMAN „De eerste schipvaart naar Oost-Indië 1595-1597” II door Dr. G. P. ROUFFAER en Dr. J. W. YZERMAN, p. 407.

2) NAVARRETE, Tomo IV, pag. 87.

3) Schrijffout van ALBO of overschrijffout van NAVARRETE, moet zijn „Noorden”, hetgeen duidelijk blijkt uit het bestek van de volgende dagen.

4) Schrijffout moet zijn „Noordelijk”, zie koersstaat, blz. 62.

A los 28 del dicho no tomé el sol, mas estábamos en parage de la dicha isla de Buró y de Bidia que queda de la parte de leste.

Domingo 29 del dicho tomé el sol en 71 grados y medio, tenía de declinacion 22 grados 21 minutos, y vino á ser nuestro apartamiento 3 grados 51 minutos, y estábamos en derecho de la isla de Ambon.

A los 30 del dicho tomé el sol en la altura del día primero, en bonanza, y el día fue lunes.

A los 31 del dicho no tomé el sol; estaba de la isla de Ambon obra de doce leguas della les nordeste oes sudueste, y el día fue martes.

Año de 1522.

El primer día del mes de Enero del año de 1522 tomé el sol en 73 grados escasos, el cual tenía de declinacion 21 grados 54 minutos; el altura de polo vino á ser de 4 grados 45 minutos.

A los 2 del dicho tomé el sol en 73 grados y tres cuartos; tenía de declinacion 21 grados y 3 cuartos, vino á ser nuestro apartamiento 5 grados y medio; la derrota fue al sudueste, y el día fue jueves.

Viernes 3 del dicho no tomé el sol, mas la nao hizo el camino del susudueste en altura de 6 grados y un cuarto: despues tomamos la vuelta del noroeste.

A los 4 del dicho no tomé el sol, mas estaba en 5 grados y tres cuartos: el camino fue al noroeste, y el día sábado.

Op den 28sten der gezegde (maand) nam ik geen zon, maar waren wij op de hoogte van het genoemde eiland Buro en van Bidia, dat in het Oostelijk deel (ten Oosten) ervan ligt.

Zondag 29 van de gezegde (maand) nam ik de zon op $71\frac{1}{2}^{\circ}$, had een declinatie van $22^{\circ}21'$, en kwam te zijn ons vooruitkomen $3^{\circ}51'$ en waren wij rechts van het eiland Ambon.

Op den 30sten der gezegde (maand) nam ik de zon op de hoogte van den eersten dag, mooi weer (windstille), en de dag was Maandag.

Op den 31sten van de gezegde (maand) nam ik geen zon; het eiland Ambon was ongeveer 12 mijlen (verwijderd), richting ONO-WZW, en de dag was Dinsdag.

Jaar 1522.

De eerste dag van de maand Januari van het jaar 1522 nam ik de zon op 73° precies, dewelke had een declinatie van $21^{\circ}54'$; de poolshoogte kwam te zijn $4^{\circ}45'$.

Op den 2den van de gezegde (maand) nam ik de zon op $73\frac{3}{4}^{\circ}$, had een declinatie van $21\frac{3}{4}^{\circ}$, kwam te zijn ons vooruitkomen $5\frac{1}{2}^{\circ}$; de koers was naar het Z. W., en de dag was Donderdag.

Vrijdag den 3den van de gezegde (maand) nam ik geen zon, maar vervolgde het schip den weg naar het Z.Z.W. op een hoogte van $6\frac{1}{4}^{\circ}$; daarna koersten wij naar het N.W.

Op den 4den van de gezegde (maand) nam ik geen zon, maar was (het schip) op $5\frac{3}{4}^{\circ}$, de koers was naar het NW, en de dag was Zaterdag.

Domingo 5 del dicho tomé el sol en 75 grados, y tenia de declinacion 21 grados y 14 minutos; el altura vino á ser 6 grados y 14 minutos.

A los 6 del dicho tomé el sol en 76 grados, y tenia de declinacion 21 grados 2 minutos: la altura vino á ser 7 grados 2 minutos: el dia fue lunes.

A los 7 del dicho tomé el sol en 76 grados y 2 tercios; tenia de declinacion 20 grados 50 minutos: vino á ser 7 grados y medio, y el camino fue al sudueste, y el dia fue martes.

A los 8 del dicho tomé el sol en 77 grados y medio; tenia de declinacion 20 grados 37 minutos: vino á ser el altura 8 grados 7 minutos: el camino fue al sudueste, y el dia fue miércoles, y este dia vimos unas islas que corren leste oeste,.....

Uit bovenstaand gedeelte van ALBO's „Diario ó derrotero”, dag- of logboek, blijkt, dat, komende van Batjan, de koers recht Zuid werd genomen door Straat Manipa langs de Oostkust van het eiland Boeroe, vrij van eenige eilanden, die door ALBO als gevaarlijk voor de navigatie worden aangeduid en die zouden moeten liggen tusschen Boeroe en Ambon.

PIGAFETTA zegt hieromtrent in zijn dagboek het volgende :

fra buru et ambon Se trouano tre ysole circondate da bassi chiamate Vu dia Cailaruri et benaia circa de buru cat° leghe aL mezo di sta vna ysola piccola et chiamasse ambalao.

Zondag den 5den van de gezegde (maand) nam ik de zon op 75°, en had eene declinatie van 21°14'; de hoogte kwam te zijn 6°14'.

Op den 6den van de gezegde (maand) nam ik de zon op 76°, en had een declinatie van 21°2': de hoogte kwam te zijn 7°2': de dag was Maandag.

Op den 7den van de gezegde (maand) nam ik de zon op 76 $\frac{2}{3}$ °; had een declinatie van 20°50': kwam te zijn (de breedte) 7 $\frac{1}{2}$ °, en de koers was naar het ZW. en de dag was Dinsdag.

Op den 8sten van de gezegde (maand) nam ik de zon op 77 $\frac{1}{2}$ °; had een declinatie van 20°37': kwam te zijn de hoogte 8°7': de koers was ZW. en de dag was Woensdag, en deze dag zagen wij eenige eilanden, die liggen Oost-West,....

tusschen Buru en Ambon vindt men drie eilanden omgeven door riffen, genaamd Vudia, Cailaruri en Benaia. Omstreeks vier leguas (= 12.8 zee-mijlen) van Buru naar het Zuiden is een klein eiland en genaamd Ambalao.

Vudia (in een der Fransche manuscripten aangeduid als „Undia”) is zeer waarschijnlijk het „Bidia”, dat ALBO op Oost-Boeroe plaatst. Wij kunnen dezen naam, evenmin als Cailaruri en Benaia, met eenige zekerheid thuis brengen. De drie eilanden zijn echter zonder twijfel — dit blijkt ook duidelijk uit PIGAFETTA's kaartje van deze eilandengroep — Boano (Benaia?), Kelang (Cailaruri?) en Manipa (Bidia?). De gevaarlijke riffen, waarop bedoeld wordt, liggen bewesten Boana.

Seran en de Ambonsche eilanden teekent PIGAFETTA als één groot eiland in onder den naam Ambon. Hij vangt echter in de buurt dezer eilanden uit den mond van de Moluksche loodsen de namen van een tiental eilanden op, waar de bewoners menschen vleesch eten. De opsomming begint met het eiland „Silan”, welke naam sterk doet denken aan „Seran”, vooral daar vervolgens nog genoemd worden het nabijgelegen „Noselao = Noesa Laoet” en „Leitimor.” De bewoners van het Westelijk deel van Seran zijn van ouds berucht als wreedaardige kop-pensnellers.

„Ambalao” is zonder twijfel het eilandje Ambëlau recht Zuid van Boeroe's Zuidoosthoek op 8 à 9 zeemijlen en door PIGAFETTA goed geplaatst.

Straat Manipa, tusschen Boeroe en Manipa, levert een goed en veilig vaarwater op en wordt gewoonlijk genomen door schepen van de Molukkenpassage naar de Banda-zee. Aan den Noordelijken ingang van de straat ligt op Boeroe de ruime baai van Kajeli. In zijn werk „Die erste Erdumseglung durch FERNANDO DE MAGALLANES” ¹⁾ laat O. KOELLIKER, blijkens den koers door hem op een overzichtskaartje van het Oostelijk deel van den Indischen Archipel aangegeven, het schip „Victoria” op den 26en December 1521 deze baai binnenloopen. Ook legt hij daarna den koers tusschen Ambëlau en den vasten wal van Boeroe door.

Noch uit PIGAFETTA's, noch uit ALBO's dagboek blijkt, dat Boeroe werd aangedaan. Men kan het slechts veronderstellen op grond van de opsomming en beschrijving der voortbrengselen, die PIGAFETTA van dit eiland geeft. Ook is de plaatsbepaling van ALBO op 31 December 1521 met Ambon in 't zicht op 12 legua's = 38.4 zeemijlen in de peiling ONO 1/4 O een vrij zekere aanwijzing om het schip dien dag beoosten Ambëlau te plaatsen, zoodat de overigens veilige passage tusschen Ambëlau en den vasten wal niet is gevolgd.

1) Een uitgebreide studie van alle bekende origineele bescheiden over den tocht met eene volledige Duitsche vertaling van het Italiaansche handschrift van PIGAFETTA. Uitgegeven in 1908, München.

KOELLIKER is, voor zoover ons bekend, de eerste, die de koers der vloot op de kaart inschetst. Jammer, dat zijne vertaling van PIGAFETTA's dagboek, dat hij „sinnetreu übersetzt” volgens zijne mededeeling op blz. 85, op vele plaatsen aan nauwkeurigheid te wenschen overlaat. Men heeft, als bewijs hiervoor, slechts de origineele tekst van ROBERTSON naast de zijne te leggen en te vergelijken. KOELLIKER volgt op meerdere plaatsen het werk na van Dr. CARLO AMORETTI „Premier voyage autour du monde par le Chevr. PIGAFETTA...”. Paris, l'an IX, 1801.

AMORETTI ontdekte in 1799 het Italiaansche handschrift in de Ambrosiaansche bibliotheek te Milaan; zijne uitgaven ervan in het Italiaansch en Fransch zijn slecht. De oorspronkelijke tekst is overal gewijzigd.

Na Boeroe is de algemeene koers door de Banda- en Flores-Zee Zuid-West, hetgeen zou voeren in de richting van den kop van Flores bewesten Poeloe Komba langs. Den Molukschen loodsen zullen de hiervoren aangehaalde nautische gegevens omtrent den toestand van die zeeën in de maanden December en Januari zeker bekend zijn geweest. Daar het weer uitstekend voor de reis was, hadden zij op spoedig vertrek aangedrongen. Met het bepalen van den koers zullen zij ongetwijfeld rekening hebben gehouden met de heerschende Westen- en Noordwesten-winden en stroomingen, die het schip aanmerkelijk om de Oost kunnen hebben gezet in de richting van de Solor- en Alorstraten langs de Oostzijde van Komba.

Op den 3den Januari werd men ter hoogte van de Toekang Besi-eilanden door tegenwind leelijk uit de richting gedreven en laveerde men naar het Noordwesten. Eerst den 6den d.a.v. kon men den tocht met gunstigen wind weder naar het Z.W. vervolgen. Op grond van al het voorgaande kan men veilig aannemen, dat men op de „Victoria” den 7den Januari Poeloe Komba of Batoe Tara in het zicht had. Den 8sten Januari 1521 was een gewichtige dag in de ontdekkingsgeschiedenis van den Timorarchipel, toen het schip zich bevond boven Lomblen's Noordkust. Dezen dag toch ontrolde zich voor de oogen van DE ELCANO en zijne Spaansche tochtgenooten het schoone panorama, dat Flores en de Solor- en Aloreilanden van uit zee bieden en dat, zooals wij nog nader zullen aantoonen, vóór hen nog nimmer door Europeanen, tenminste van nabij, was aanschouwd.

*Tusschen de Solor- en Aloreilanden door,
naar de Zuidkust van Maloea.*

Het is van belang te weten, door welke der Solor- of Alorstraten de „Victoria” haar weg heeft gekozen ter bereiking van Timors Noordkust. Dat dit laatste eiland reeds vanaf het uitzeilen der Molukken het doel der Tidoreesche gidsen is geweest, lijkt ons zoo goed als zeker, ondanks het feit, dat van dit plan bij PIGAFETTA niet wordt gerept. Timor was toch de aangewezen aanlegplaats voor het innemen van victualiën, alvorens de groote tocht over de „Laut chidol = Laoet kidoel”, de groote Zuidzee, in de richting van Kaap de Goede Hoop kon worden ondernomen, gebruik makende van de in Februari doorkomende Oostelijke winden.

Komende van de Molukken, had men de keus tusschen vier straten, n.l. 1°. het Nauw van Larantoeke met de Floresstraat, 2°. Straat Boleng en Lamakera, 3° Straat Alor en 4° Straat Pantar. Slechts een zeer

aandachtige beschouwing van PIGAFETTA's kaartje en eene nauwkeurige bestudeering van PIGAFETTA's en ALBO's dagboeken kan hier de juiste oplossing brengen.

De dagboeken zeggen, in aansluiting op de reeds aangehaalde gedeelten, het volgende:

PIGAFETTA

Partendone de quella ysola de baru a la carta de L garbin verso ponente circa otto gradi de longitudine ariuasemo a tre ysolle vna apresso lalta dette zolot nocema mor et galiau et nauigando p mezo di queste ne assalto vna grã fortuna p ilque facessemo vno pelegrino a la nra donna de la guida ¹⁾ et pigliando apopa lo temporale deseme in vna ysola altaet inanci ajungesemo iui Se afaticassemo molto p le refegue decendeuão de li sui mōti et p li grandi Corenti de hacqua.

Na het verlaten van het bovengenoemd eiland Boeroe en na den koers te hebben genomen naar het West-Zuid-Westen, bereikten wij omstreeks acht graden lengte ²⁾ drie eilanden, zeer dicht bij elkaar, genaamd Zolot, Nocemamor en Galiau. Terwijl wij tusschen hen doorzeilden, werden wij overvallen door een hevigen storm, die oorzaak was, dat wij beloofden een pelgrimstocht te maken naar Onze Lieve Vrouw van Geleide. Voor den storm uitlopende, landden wij op een hoog eiland, maar, voordat wij het bereikten, werden wij zeer uitgeput door de hevige windvlagen, die van de bergen van dat eiland kwamen en door de sterke stroomingen.

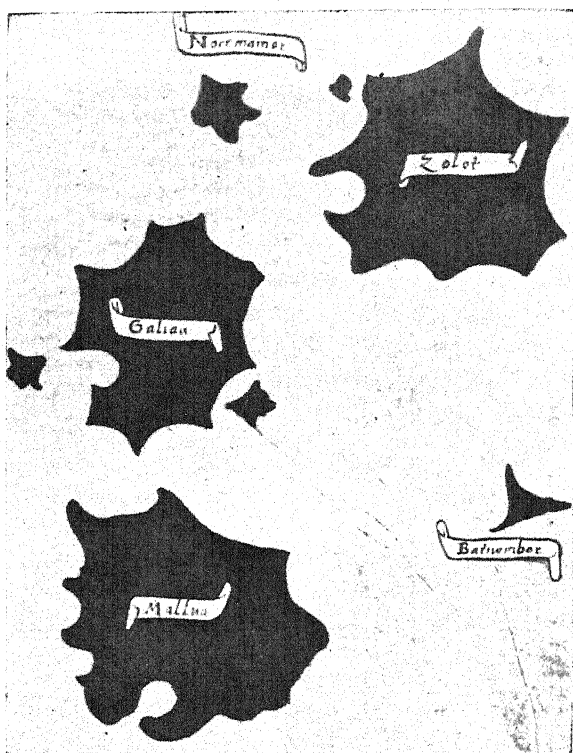
ALBO

y este dia vimos unas islas que corren leste oeste, y este dia embocamos por entre dos dellas, las cuales son estas: la Maluco y Alicura: en el medio de ellas hay dos pequeñas, las cuales dejaràs á mano diestra, despues de embocado, y son habitadas, y esta boca con Buró se corre nordeste sudueste cuarta de leste oeste, y estas todas son diez, y se corren leste oeste cuarta de nordeste sudueste, y tienen de longitud obra de cincuenta leguas, las cuales corrimos con mal tiempo de la parte del sur, las costeamos y surgi-

en dezen dag zagen wij eenige eilanden, die liggen Oost-West, en dezen dag voeren wij tusschen twee van hen door, dewelke deze zijn: la Maluco en Alicura; in het midden van hen zijn twee kleintjes, dewelke moeten gelaten worden aan de rechterhand na het binnenvaren van de straat en zij zijn bewoond, en die mond (straat) loopt met (= komende van) Boeroe NO-ZW¹/₄O.W. en deze alle zijn tien, en loopen O.W¹/₄NO. ZW. en zij hebben aan lengte werk vijftig mijlen, dewelke wij liepen bij slecht

1) Notre Dame de la Garde = Maria, Geleidster, Toevlucht der zeevarenden.

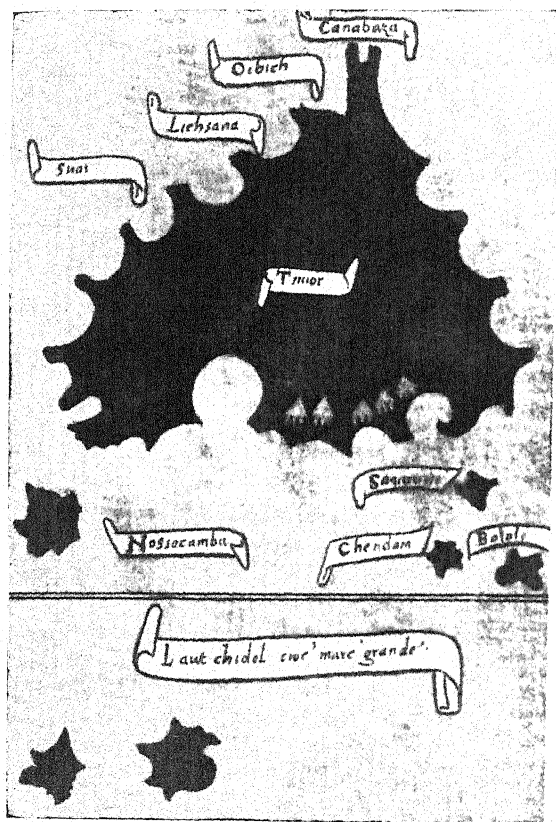
2) Lees „breedte”.

PIGAFETTA'S KAARTJE VAN DE SOLOR- EN
ALOREILANDEN.

Uit het handschrift aanwezig
in de Ambrosiaansche bibliotheek te Milaan.

(Fot. repr. van de afbeelding in: Magellan's Voyage
around the world, Vol. II, van J. A. Robertson).

PIGAFETTA'S KAARTJE VAN TIMOR EN OM-
LIGGENDE EILANDEN.

Uit het handschrift aanwezig in de Ambrosiaansche
bibliotheek te Milaan.

(Fot. repr. van de afbeelding in: Magellan's Voyage around
the world, Vol. II, van J. A. Robertson.)

mos en la postrera que se llama Malua, la cual está en 8 grados y un tercio: las ostras se llaman Liaman, Maumana, Cisi, Aliquira, Bona, la Maluco, Ponon, Bera.

weer uit den kant van het Zuiden, wij zeilden langs de kusten van deze (eilanden) en landden op het laatste (van de tien), dat heet Malua, hetgeen is op $8\frac{1}{3}^{\circ}$; de andere worden genoemd: Liaman, Maumana, Cisi, Aliquira, Bona, la Maluco, Ponon, Bera.

Het hooge eiland ¹⁾, op welks kust men door het stormweer slechts met veel moeite kon ankeren en aan wal gaan en dat, zoowel door ALBO als door PIGAFETTA, „Malua” wordt genoemd, is zonder twijfel het eiland Alor. De naam Alor zelf is ontleend aan een landstreek op den Noordwesthoek van het eiland, het schiereiland benoorden de Kebolabaai; met den naam Maloea worden in 't bijzonder de bergbewoners aangeduid van het landschap Koei, dat den Zuidwesthoek van Alor inneemt ²⁾.

Van de drie andere eilandennamen, die PIGAFETTA hier in zijn dagboek en eveneens op het bijbehorend kaartje van deze eilandengroep geeft, is Zolot de benaming voor het hedendaagsche Solor ³⁾, het kleinste eiland van de Solorgroep. Te oordeelen naar de grootte, waarop PIGAFETTA het op de kaart inteekeut, in vergelijking met de andere eilanden, heeft hij Solor zelf niet gezien, doch stelt zijn „Zolot” het eiland Lomblem (of Lomblen) voor. Van dit eiland heeft hij, zooals wij zullen aantonen, de Noordkust en de langgerekte Oostkust op een afstand kunnen verkennen. Daaruit is ook de foutieve ligging, te veel naar het Noorden, te verk'aren.

Wat het eiland „Galiau” betreft, valt de aandacht onmiddellijk op de drie kleine eilandjes nabij zijne kusten geteekend, ten Noorden, ten Zuiden en ten Westen. Het eilandje bewesten Galiau draagt den naam van „Nocemamor”. Nu is het eiland Pantar of Pandai van de geheele Soloren Alorreeds het eenige, dat op deze wijze omringd is door kleine eilanden. Naar de hierboven aangegeven ligging op PIGAFETTA's kaart komen deze eilandjes eenigszins overeen met: Lapang-Batang, Treweng en Roesa. Bij dit laatste heeft PIGAFETTA onzes inziens den naam „Nocemamor” geplaatst. Waarvan dit een verminking is, weten wij niet ⁴⁾.

1) Het „Terra alta = Hooge land” op latere Port. kaarten.

2) Zie VAN LIJNDEN, Nat. Tijd. v. N. I., 1851, Jrg. II, blz. 329.

3) Reeds genoemd in de Nāgarakṛtāgama onder de veroveringen van Majapahit. In de geschiedenis van de Portugeezen en de Hollanders in de Timorgroep speelt dit onaanzienlijke eilandje eeuwenlang een groote rol.

4) Mogelijk een misverstaan van Roesa, samengetrokken met Moritja, het nabij gelegen eilandje, tusschen welke twee eilandjes de „Victoria” naar alle waarschijnlijkheid den koers genomen heeft. Ook lijkt het naar de uitspraak op een verbastering van Noesa-Alor.

„Galiau” meenen wij teruggevonden te hebben in het tegenwoordige „Kajian” of „Kajan” de eenige aan het strand gelegen visscherskampong op Pantars Zuid-westkust ¹⁾. Hierdoor valt het eiland „Galiau” van PIGAFETTA, gelegen tusschen Zolot (eigenlijk Lomblen) en Malua (Maloea = Alor), te identificeren als Pantar. Aangezien de „Victoria” tusschen Zolot, Nocemamor en Galiau is doorgevaren, maken wij op grond hiervan de gevolgtrekking, dat het schip door *Straat Alor* is gestevend.

FRANCISCO ALBO, de stuurman, die in zijne koersaanduidingen en plaatsbepalingen uiteraard nauwkeuriger en uitvoeriger is dan PIGAFETTA, geeft ons eenige zeer waardevolle aanwijzingen ter versterking van bovenstaande conclusie.

De algemeene richting van de Solor- en Aloreilanden O-W, $\frac{1}{4}$ NO-ZW, geeft ALBO juist. De groote vraag, waartoe zijn logboek aanleiding geeft, is nu: Welke zijn de twee eilanden door hem genoemd Alicura en la Maluco en hoe heet de zich daartusschen bevindende straat, in welker Noordelijken ingang, midden tusschen de twee hoofdeilanden, zich twee kleine eilandjes bevinden?

Dit kan alleen *Straat Alor* zijn tusschen Lomblen en Pantar. De kleine eilandjes zijn Lapang en Batang.

Wel liggen in den ingang van *Straat Pantar* ook twee eilandjes, P. Ternate en P. Reta, doch die straat is men niet doorgetrokken, want in dat geval zou ALBO Malua zeker als één der twee eilanden genoemd hebben, waartusschen hij den 8sten Januari het schip doorstuurde. Malua, zegt hij, was het laatste van de tien, waarop men landde.

Ook had men in *Straat Pantar* voor den storm een goed heenkomen kunnen zoeken in de baai van Kebola. Bovendien wordt *Straat Pantar* weinig bevaren. Ze is voor zeilschepen nog minder raadzaam dan *Straat Alor*, daar de straat aan weerszijden begrensd wordt door hooger land en men er dus meer kans heeft op valwinden ²⁾.

Voor het Nauw van Larantoeka ontbreken de door ALBO gesignaleerde twee eilandjes, eveneens in den ingang van *Straat Boleng* en

1) Aangegeven op de nieuwste, nog niet in druk verschenen zeekaart (blauwdruk) van de „Alor-eilanden en Oostkust van Lomblen”, 1:100000, opgenomen door H. M. „Soembawa”, 1922.

De verandering van *n* in *u* is een veel voorkomende verschrijving in deze oude geschriften, zie o.a. PIGAFETTA'S Maleische woordenlijst.

2) Volgens den Zeemansgids voor den Indischen Archipel, deel IV, blz. 476.

De Zeemansgids is een uitstekende bron voor alle nautische en vele andere waardevolle gegevens van de hier behandelde eilandengroepen. De nieuwste, nog niet gepubliceerde gegevens van Lomblen, Pantar, Alor en Timors Noordkust, opgenomen door H. M. „Soembawa” en beschreven door den Luit. ter Zee 1e kl. P. EIKENBOOM, ontvingen wij door de welwillendheid van het Hoofdbureau van Scheepvaart ter inzage.

Lamakera. De Meko-Bani eilandjes, een zevental op Adonara's Noord-oosthoek, kunnen naar onze meening niet bedoeld zijn. Wel is Straat Boleng voor de scheepvaart de beste passage, ruim, diep en zoo goed als schoon, terwijl zij zoowel vanuit het Noorden als uit het Zuiden gemakkelijk is aan te doen. Zou de „Victoria” hierdoor haar koers hebben genomen, dan weten wij met PIGAFETTA's kaartje en ALBO's gegevens geen raad ¹⁾.

In de maanden November en December komt de heerschende wind in al de straten tusschen de Solor- en Aloreilanden uit het Z. W. Al de straten zijn vrij open voor zee en deining, terwijl er hevige getijstroomen doorheen trekken. Het stormweer, dat de „Victoria” te doorstaan had en de sterke stroomingen, waarover PIGAFETTA klaagt, zijn dus zeer verklaarbaar. In Straat Boleng zijnde, had men echter in de baai van Leba Leba of in Straat Solor onder den Adonara- of Solorwal veilig den storm kunnen afwachten, hetgeen niet geschied is, dus niet wijst op het passeeren van deze straat.

Bovendien moet de straat volgens ALBO liggen in de (kompas-) richting NO.ZW 1/4 O. W. Deze peiling klopt volkomen met de Alorstraat. Zoowel Straat Boleng als Straat Pantar liggen in nagenoeg Noord-Zuid strekking.

Er is echter nog meer, dat wijst op Straat Alor, namelijk de namen Alicura en la Maluco ²⁾.

Langs Poeloe Komba of Bata Tara varende, leidde de koers ontegenzeggelijk naar Lomblens Noordkust. Was de opzet der Moluksche loodsen werkelijk het schip door Straat Alor naar Timors Noordkust te voeren, dan moeten zij langs den ingang van de straat zeilende op minstens 12 zeemijlen afstand van Lomblens Noordkust gebleven zijn, omdat men anders gevaar loopt bij Lomblens Noordoosthoek in den te sterken stroom te worden getrokken. Vandaar, dat de veiligste passage beoosten de

1) J. DENUÉ zegt in zijn werk: „Magellan. La question des Moluques,” (Académie Royale de Belgique, Mémoires, Deuxième série, Tome IV, Sept. 1911), op blz. 351: „La Victoria, après avoir traversé la mer de Banda, vint en vue „de trois îles, rapprochées l'une de l'autre, Zolot, la Solor d'aujourd'hui, Noce-„mamor (Adoenara) et Galian (Lomblen). Le navire se trouva bientôt engagé „dans le détroit de Lamakwera ou Boleng”.

Indien deze opvatting juist is, dan is PIGAFETTA's kaartje geheel in strijd met de werkelijkheid door de grootte en ligging der eilanden Solor, Adoenara en Lomblen. Bovendien zou Pantar met omliggende eilandjes dan op het kaartje ontbreken, wat bijna niet aan te nemen is.

2) Met „la” kan bedoeld zijn „het eiland van”, evenals de Portugeezen vóór plaatsnamen meermalen een „a” (het lidwoord) plaatsten, bijv. Agaçim=Garçi=Gresik. De mogelijkheid bestaat, dat „la” een deel van den plaatsnaam is, aldus: Lama luco, hetgeen verleidelijk is, daar „lama” in het Soloreesch „afdeeling, gedeelte” beteekent en veel is samengesteld met plaatsnamen, bijv. Lamahala, Lamakera, Lamalera.

eilandjes Lapan en Batang om is. Dit komt wonderwel overeen met ALBO's zeilaanwijzing: „in het midden van den ingang van de straat zijn twee kleine eilandjes, die na het binnenvaren aan de rechterhand moeten worden gelaten”.

Lapan is een zeer laag eiland, waarvan aan den Noordkant een breed bij laag water droogvallend rif tot op ongeveer $2\frac{1}{2}$ zeemijl uitsteekt. Batang is een 258 M. hoog eiland in den vorm van een steek, dat een uitstekend verkenmerk voor het aandoen van de straat oplevert. Deze eilandjes zijn niet bewoond; alleen tijdelijk door visschers van Pantar ¹⁾. FRANCISCO ALBO's aantekening „en zij zijn bewoond” achten wij, gezien zijn gebrekkigen stijl en taal en de omstandigheid, dat wij hier slechts met een dag- of logboek te maken hebben, niet te slaan op de kleine eilandjes, doch op de hoofdeilanden Alicura en Maluco, waar men tusschen-door voer.

Alicura meenen wij teruggevonden te hebben in de plaats Kalikoer of Kalikoe op Lomblens Noordkust, een Mohammedaansche strandkampung met sterke bevolking van vreemden oorsprong, hoofdzakelijk Ternatanen ²⁾ en Boegineezen.

Het is de uitvoerplaats van Lomblens Noordkust met een levendigen uitgebreiden handel op de Molukken, Boeton en Makassar. Van uit zee is het goed kenbaar aan de mesdjid. Het ligt voor de hand, dat de Moluksche loodsen in het voorbijvaren Kalikoer hebben aangewezen en dat ALBO dezen naam (bij hem Alicura) aan het eiland Lomblen ³⁾ heeft toegekend.

Beeoosten Poeloe Batang langs werd de koers genomen op hoek Noeha Woetoen aan, om vervolgens de Zuidwestkust van Pantar te volgen (zie ALBO, costear = zeilen langs de kust). Onderweg had men een ruim zicht in de baai van Blang Merang met de kampong van dien naam op den achtergrond. Blang Merang is bewoond door een ± 900 zielen sterke strandbevolking, hoofdzakelijk van vreemden oorsprong; een mengsel van Ternatanen, Makassarren, Boetonneezen en Soloreezen.

1) Zie Zeemansgids, nieuwste gegevens.

2) De Solor- en Aloreilanden hebben van ouds onder de suprematie van den sultan van Ternate gestaan. In 1683 sloot deze een verdrag met de V.O.C., waarbij hij van alle aanspraken op deze eilanden afzag. Vele elementen uit de Molukken, Boeton en Saleyer hebben zich in den loop der eeuwen langs de kusten gevestigd en vormen een kustbevolking, die scherp te scheiden is van de in getalsterkte verre overwegende bergbevolking.

3) Zie voor afleiding van den naam Lomblen: VAN LIJNDEN, blz. 318.

Ook het „Galau” van PIGAFETTA lijkt, als men een kleine schrijffout aanneemt, zeer veel op Galicu = Kalikoe; een plaats van heel wat meer belang dan Kajian. Deze identificering klopt echter weer niet met zijne cartografische gegevens.

Hunne prauwen bezoeken in den Oostmoesson geregeld deze vestiging om hunne waren op de strandpasar te verhandelen tegen de landbouw- en boschproducten der bergbewoners van het landschap Bernoesi. De voormalige radja van dit Zuidelijkste landschap van Pantar woont te Blang Merang.

Een belangrijk uitvoerproduct zijn hier de bekende groote Soloreesche kadjangmatten, gevlochten van lontarblad, een industrie van de kampong Malokoe. Malokoe is thans een onderdeel van Blang Merang. Op grond van bovenstaande gegevens meenen wij met een groote mate van waarschijnlijkheid te mogen aannemen, dat ALBO's Maluco = Malokoe is, te meer daar PIGAFETTA het een weinig meer Westwaarts gelegen Galiau = Galian = Kajian noemt.

Voor het verkrijgen van meerdere zekerheid heb ik mij gewend tot den heer M. A. BOUMAN, thans Controleur van Alor, met het verzoek ter plaatse een onderzoek te willen instellen. De heer BOUMAN was zoo vriendelijk hieraan te voldoen en zond mij de volgende, zeer waardevolle inlichtingen: „Uw vermoeden, dat „Galian” en „la Maluco” geïdentificeerd moeten worden als Kajan en Malokoe, komt mij voor juist te zijn. Kajan en Malokoe (niet Lamalokoe) zijn beide zeer oude kampongs, gelegen op de Westkust van Pantar. Kajan moet langen tijd geleden gelegen hebben op het eiland Maritja in Straat Alor. Malokoe, thans een deel van de samengestelde kampong Blangmerang, was oorspronkelijk een vestiging van lieden van Ternate, hier ouderwets Malokoe genaamd, en is evenals Kajan nog al eens verplaatst. Mijne bronnen—ik heb na de inzage van Uw schrijven door den Westmoesson nog niet naar Pantar kunnen gaan, waar ik mogelijk uitgebreider gegevens zou kunnen vinden, en heb mij moeten behelpen met op Alor aanwezige, met Pantar goed bekende personen — uitten het vermoeden, dat Malokoe eerst op het thans onbewoonde eiland Roesa in Straat Alor heeft gelegen, waar nu nog een dikke gouden vingerring, die uit dien ouden vestigingstijd herkomstig zou moeten zijn, te zien is en door de zeevarende bevolking der omgeving met offers vereerd wordt. De ring ligt daar aan het strand, onder den blooten hemel, op een groote schelp. Pogingen om hem te stelen of te verplaatsen hebben de daders steeds met dood of ongeluk moeten bekoopen. Er zijn andere aanwijzingen dat de vestigingen Kajan en Malokoe oorspronkelijk niet op den vasten wal van Pantar hebben gelegen. De overlevering leidt de oorsprong der op de Westkust van Pantar gelegen Mohammedaansche kampongs af van een vestiging door een Hindoe-Javaan gesticht nabij de rivier Wai Bagang, later verplaatst naar Pandai (centrum: kampong Dinanglain op Noord-Pantar) van waaruit weder Barnoesa op

West-Pantar (centrum: de jonge, samengestelde kampong Blangmerang) is gesticht. De inheemsche bevolking woonde toen diep het bergland in en was nergens aan de kust gevestigd. Later hebben Makassarzen zich in grooten getale met de eerste kolonisten vermengd. Ik merkte in West-Pantar nog de typische Zuid-Celebes-bouwstijl en de mij van de Zuid-Makassaarsche landen zeer goed bekende typische vrouwenkleeding op. Maar wat ook in overleveringen vastgelegde wederwaardigheden de vestigingen op Pantars Westkust hebben gehad, nergens vind ik de namen Malokoe en Kajan vermeld, zoodat het m.i. waarschijnlijk is, dat deze twee kampongs eerst op den vasten wal zijn gekomen, nadat de toestanden hier zich geconsolideerd hadden, waarmede de beweringen mijner zegslieden aan waarschijnlijkheid winnen".

Kajan ligt thans aan den Noordelijken ingang van de smalle doorvaart tusschen het 193 M. hooge eiland Marissa en Pantar op den vasten wal. De Zeemansgids acht deze doorvaart alleen geschikt voor prauwen. Voor grootere schepen wordt de passage zeer afgeraden door den uitermate sterken stroom, die er door kan trekken. Naar aanleiding hiervan lijkt het ons het meest waarschijnlijk, dat de „Victoria" haar koers om Marissa heen heeft genomen. Sêlat Ambeang, de doorvaart tusschen P. Kambing en Pantars Westelijkste punt Tg. Sojang, is berucht om de zeer sterke en onregelmatige stroomen, die er doortrekken. In de passage tusschen Poeloe Kambing en het 341 M. hooge Roesa (waarschijnlijk PIGAFETTA's kleine eilandje Nocemamor) ligt in het midden een ondiepte van 27 M. Voor zeilschepen is de route echter geheel schoon, zoodat de „Victoria", die volgens PIGAFETTA tusschen Nocemamor en Galiau is doorgezeild, deze passage zeker kan hebben genomen.

In Straat Alor en voornamelijk tusschen Roesa, Maritja of Marissa en Kambing werd het schip overvallen door de Z. en Z. W. winden, die in begin Januari hier nog hevig kunnen doorstaan. Het ligt voor de hand, dat, toen men Straat Alor was doorgeworsteld, aan boord van de „Victoria" genoodzaakt was het plan om naar Timor over te steken, hetwelk ongetwijfeld in de bedoeling heeft gelegen, heeft moeten laten varen. Voor den storm uitlopende (PIGAFETTA), die uit het Zuiden kwam (ALBO), zeilden zij langs de Zuidkusten van Pantar en Alor, om te trachten een goede ankerplaats te vinden, waar zij beter weer konden afwachten en het schip kalefateren.

Op welk gedeelte van Alors Zuidkust DE ELCANO voor anker is gegaan, is niet met eenige zekerheid vast te stellen, daar elke positieve aanwijzing hiertoe ontbreekt. De over het algemeen steil uit zee oprijzende Zuidkust vertoont geen belangrijke insnijdingen of baaien. Men vindt

langs deze geheele kust vrij goede ankerplaatsen. De voornaamste zijn van West naar Oost: Menatang, Koei, Mataroe, Batoelolong, Poereman en Paitoko.

Eene aanwijzing voor het ankeren op het Oostelijk deel van Alor's Zuidkust, dus ter hoogte van Poereman, meenen wij in de eerste plaats gevonden te hebben in de koersopgaven van ALBO en PIGAFETTA respectievelijk Z. en Z. Z. W., bij het oversteken van Straat Ombaai of Maloea naar de noordkust van Timor. Deze koersen van de kust van Batoegade (nabij Atapoepoe), waar men geland is, uitzettend, komt men op Oost-Alor terecht.

In de tweede plaats berekent de stuurman ALBO den afgelegden weg door de Solor- en Alореiland en heen op 50 leguas = 160 zeemijlen; een schatting, waarop men, de omstandigheden en de hulpmiddelen van dien tijd in aanmerking genomen, niet veel staat kan maken. Echter meet de gevolgde route vanaf P. Komba tot aan Alors Zuidoosthoek nauwelijks 130 zeemijlen, hetgeen dus wel wijst op een grooten afstand afgelegd langs Alors Zuidkust ¹⁾.

De eilandenreeks, door ALBO gezien, telde volgens hem 10 eilanden. Buiten Maluco, Alicura en Malua geeft hij nog 7 andere namen op voor de overige eilanden, die echter als zoodanig met geen mogelijke macht zijn thuis te brengen. Collectieve namen voor het geheele eiland, dat zij bewonen, kan men ook thans in deze streken nog niet verwachten van de inboorlingen zelf, dus zeker niet toentertijd. De door vreemdelingen aan deze eilanden gegeven namen, duiden meest alle op een voorname landstreek of handelsplaats aan de kust, waar zij voor het eerst geland zijn. Wat ALBO op Alors Zuidkust opgevangen heeft, lijkt op eenige kampongnamen, die in hoofdzaak op Zuid-Alor zelf te vinden zijn ²⁾, zooals Liaman = Lialman in het landschap Mataroe; Maumana = Maumana en Bera = Si Bera in het landschap Poereman; Ponon = Popoen (?) en Cisi = Kalisi in het landschap Batoelolong. Met Bona en Aliquira weten wij geen raad. Aliquira kan een vervorming van een misverstaan zijn van Lamakera, een voorname handelsplaats op Oost-Solor ³⁾.

1) Het (overigens veel te groote) lengteverschil van 4°50' tusschen Alor en Timor, opgegeven door PIGAFETTA, en de diepe inham op Oost-Alor geteekend op diens kaartje van deze eilandengroep zijn eveneens aanwijzingen voor de landing op Alors Zuidoostkust, misschien zelfs te Kolana op de Oostkust.

2) Zie de schetskaart van het eiland Alor in T.K.N.A.G. 2e Serie. Deel XXXI (1914), blz. 160.

3) J. DENUCÉ merkt in zijn hiervoren aangehaald werk (zie noot 1, blz. 353) nog op: „Alvo cite les îles suivantes à partir de Malua: Liaman, Maumana, Cisi, „Aliquira, Bona, La Maluco, Ponon et Bera. Le 8 janvier, dit-il, par 8°7' de „latitude sud, la „Victoria” passa entre la Maluco et Aliquira, c'est-à-dire par le

Pigafetta's beschrijving van het eiland Alor en zijne bewoners.

li homini de questa ysola sonno saluatici et bestialli mā gianno carne humana et non hanno re vanno nudi cō quella scorsa como li alti senon Quando vanno a Combattere portano certi pezi de pelle de bu phalo dinanzi et de drieto et neli fianchi adornati cō cornioli et denti de porci et con code de pelle caprine atacate denanzi et de drieto portano ly capili in alto cō certi petini de cana longui q̄ li passano da parte aparte et li tieneno alti anno le sue barbe riuolte in foglie et posti in canuttj de canna cosa ridicula aL vedere et sonno li piu bruti siano in questa india

li sui archi et le sue freze Sonno de canna et anno Certi sachi facti de foglie de arbore ne liqalli portano lo suo mangiare et bere Le sue femine

Quando ne vistenno ne venirono in contra cō archi ma dandoli alguni p senti Subito diuentassemo sui amici

Quiu tardassemo quindici giornj per

Vervolg noot pag. 17.

„détroit de Lamakwera, appellation dans laquelle on reconnait les noms des deux „îles citées par le pilote.”

De samentrekking dezer twee namen geeft een verleidelijke oplossing. ALBO spreekt echter over twee afzonderlijke eilanden: „la Maluco y Alicura”. Voorts zoekt men midden in Straat Boleng en Lamakera tevergeefs naar de twee kleine eilandjes, waarop ALBO in zijne zeilaanwijzing zoo duidelijk de aandacht vestigt.

1) In het Fransche manuscript 5650 staat: „Toen hunne vrouwen ons zagen, enz.” AMORETTI zegt hetzelfde en STANLEY volgt hem na. Dit moge dienen als een ander staaltje van weinig zorg van de zijde van den bewerker van het Fransche M. S. uit het Italiaansch. Aldus ROBERTSON, Vol. II, blz. 224, noot 563.

Bij KOELLIKER vonden wij dezelfde onnauwkeurigheid. Hij vertaalt, evenals AMORETTI, aldus: „Die Weiber kamen mit Bogen bewaffnet, mit drohenden Mienen auf uns zu:”

De bewoners van dat eiland zijn wild en dierlijk en eten menschen-vleesch. Zij hebben geen koning en loopen naakt. Zij dragen slechts dezelfde boomschors als de anderen, uitgezonderd als zij gaan vechten, dragen zij stukken buffelleer om zich van voren, van achteren en in de zijden te beschermen, welke versierd zijn met kleine schelpen, varkensslagtanden en staarten van geitenhuid, die voor en achter zijn bevestigd. Zij dragen hun haar hoog opgebonden en bij elkaar gehouden door een soort van lange pennen van riet, die zij er door heen steken van de eene zijde naar de andere en die het haar hoog houden. Zij dragen hunne baarden gewikkeld in bladeren en gestoken in kleine bamboekokers, een belachelijk gezicht. Zij zijn het leelijkste volk, dat in dit deel van Indië leeft.

Hun bogen en pijlen zijn van bamboe. Zij hebben een soort zak gemaakt van boombladeren, waarin hunne vrouwen haar eten en drinken meedragen. Toen die menschen ons gewaar werden ¹⁾, kwamen zij ons met bogen tegemoet, maar nadat wij hun eenige geschenken hadden gegeven, werden wij onmiddellijk hunne vrienden.

Wij bleven hier twee weken, teneinde

Conciare La naue ne li Costadi Jn questa ysola se troua galine Capre cochi cera p vna libra de fero vechio ne donarono quindici de cera et peure lōgo et rotondo JL peure longo he como qelle gatelle q fanno li nizolle quādo he linuerno il suo arbure e Como elera et atacasse ali arbori Como quella ma le sue foglie sonno como qelle diL moraro et lo chiamano luli JL peure rotondo nasce Como questo ma in spigue como lo fromētone della india et se desgrana et lo chiamano lada in queste parte sonno piennj li campi de questo peure facti in modo de pergoladi pigliassemo quiui vno homo açio ne cōducesse ad alguna ysola hauesse victuaria Questa ysola sta de latitudine aL polo antarticho in octo gradi et mezo et cento et sesantanoue et dui terzi de longitudine de la linea repartitionalle et chiamasse malua.

Ne disse iL nfo piloto Vechio de maluco como apresso quiui era vna ysola chiamata arucheto li homini et femine delaquelle non sonno magiorj dun cubito et anno le orecchie grande como loro de vna fanno lo suo lecto et de falta se copreno vanno tosi et tuti nudi corenno molto anno la voce sotille habitano in caue soto terra et mangiano pesce et vna cosa q nasce fra larbore et la scorsa che ebiancha et rotonda como coriandoli de cōfeto deta ambulō ma p li grā corenti de hacqua et molti bassi nō li andasemo.

de zijden van het schip te breeuwen ¹⁾. Op dat eiland worden gevonden kippen, geiten, kokosnoten, was — waarvan zij ons vijftien pond gaven voor een pond oud ijzer — en lange en ronde peper. De lange peper lijkt op de eerste winterbloesems van de hazelnoot. De plant ervan gelijkt op klimop, en ze hecht zich aan de boomen vast, zooals deze plant dit doet; maar hare bladeren lijken op die van de moerbezie en het wordt genoemd „luli” ²⁾. De ronde peper groeit als de vorige, maar in aren als Indiaansch koren, en wordt afgestroopt, en het heet „lada”. De velden in deze streken zijn vol van deze (laatste soort) peper, geplant in den vorm van priëlen. Wij namen in deze streken een man gevangen om ons naar het een of ander eiland te brengen, waar wij levensmiddelen konden innemen. Dat eiland ligt op een breedte van acht en een halve graad ten opzichte van de Antarctische Pool, en op een lengte van een honderd en negen en zestig en twee derde graad van de demarcatieliijn; en wordt genoemd Malua.

Onze oude gids van Maluco (Tidore) vertelde ons, dat er in de nabijheid (van Malua) een eiland was, genaamd Aruchetto, de mannen en vrouwen van dit (eiland) zijn niet grooter dan een benedenarm, maar die ooren hebben, zoo lang als zijzelf. Met een ervan maken zij hun bed en met het andere dekken zij zich toe. Zij gaan geheel geschoren en naakt, loopen zeer snel, en hebben schelle stemmen. Zij leven in holen onder den grond, en voeden zich met visch en met een stof, die tusschen het hout en de bast (van een boom) groeit, die wit en

1) M. S. 5650 zegt: „teneinde de zijden van het schip te onderzoeken en te herstellen.” ROBERTSON noot 564.

KOELLIKER volgt weer AMORETTI na en maakt erbij: „die Seiten unseres Schiffes, das viel gelitten hatte.”

2) M. S. 5650 zegt „lubi.” ROBERTSON, noot 567.

rond is als 'een ingemaakte coriander, (en) die genoemd wordt „ambulon”.

Echter gingen wij daar niet heen, aangezien de sterke stroomen in het water en de talrijke ondiepten (dit beletten).

Bij deze interessante gegevens van PIGAFETTA omtrent de Alorezen en hun land teekenen wij in de eerste plaats aan, dat zijn bericht over anthropophagie onder groote reserve moet worden aanvaard. Over het bestaan van kannibalisme op verschillende eilanden van de Timorgroep zijn door meerdere onderzoekers in den loop der tijden stellige berichten gepubliceerd. Deze beschuldigingen zijn na grondig onderzoek alle gebleken onjuist te zijn. Tenminste, van een eten van menschevleesch om gedeeltelijk in de vleeschvoeding te voorzien is geen sprake. Alleen is bekend van verschillende streken uit den Timorarchipel, dat van enkele deelen van het lichaam van een verslagen, dapperen vijand, gewoonlijk van het hart of de lever, een klein stukje werd genuttigd, teneinde zijne begeerenswaardige eigenschappen van moed, handigheid in den strijd, e.a. deelachtig te worden ¹⁾.

Koppensnellen bestond van oudsher bij de bergbevolking in vele streken van Oost-Flores, de Solor- en Aloreilanden en Timor. Men ging echter in vreedstijd niet op bepaalde sneltochten ter verkrijging van koppen, b.v. voor het geven van een naam aan zijn kind, doch bracht alleen de hoofden der verslagen tegenstanders in de eindelooze onderlinge oorlogen als zegeteekenen mee naar huis. In Oost-Flores werden zij aan groote bamboestaken op het dorpsplein opgehangen. In Midden-Timor heerschte hetzelfde gebruik, dan wel werden zij bewaard in de oemé-léoe, het huisje gewijd aan de koppensnellers. Van Alor meldt DU CROO ²⁾, dat ook daar het hoofd van een verslagene na afloop van den strijd als dapperheidsteeken werd meegenomen, doch niet als poesaka bewaard. De kop werd eenigen tijd op de lego-lego plaats (dansplein) in het dorp bewaard.

„Zij hebben geen koning”, zegt PIGAFETTA terecht en hij zal daarbij hebben gedacht aan de radja's en sultans, die hij in de Filippijnen, op

1) Zie hiervoor o.a. wat betreft de Ngadaneezen in West-Flores: J.P. FREIJSS, „Reizen naar Mangarai en Lombok” in T.B.G., deel IX, 1860, blz. 522-523 en J. A. VAN STAVEREN, „De Rokka's van Midden-Flores”, T. B. G., deel LVII, afl. 2, blz. 171.

Over de Endehneezen bij Jhr. B. C. C. M. M. VAN SUCHTELEN, „Mededeelingen Enc. Bureau”, Aflevering XXVI, blz. 97.

2) Zie „Bestuursnota van Alor” door M. H. DU CROO, November 1916, Archief Kantoor Buitengewesten, R. 15.

BEWONER VAN HET EILAND ALOR OF MALOEA,
zoals Pigafetta hem beschrijft met tjawat van geklopte boombast
en hoogopgehouden haardos door middel van een cylindrischen koker
van witte boombast, omwikkeld met half gespleten, meestal rood-
gekleurde rotan; het geheel is vastgezet met een lange haarpen,
waaraan een pluim van geitenhaar.

BEWONER VAN HET EILAND ALOR OF MALOEA,
zooals Pigafetta hem beschrijft met hoogopgebonden haardos en
haarkam en voorzien van pijlen en boog. In den gordel de typische
snelparang, versierd met een pluim van gekleurd geitenhaar en
koperen bel aan de scheede; op den rug een lang, smal schild van
karbouwenhuid; de tjawat is hier van ruw geweven stof.

Noord-Borneo en in de Molukken had aangetroffen. In Flores, de Solor- en de Aloreilanden heerschte echter en heeft nog eeuwenlang geheerscht de patriarchale toestand, waarin enkele kampongcomplexen onder eigen hoofden een staatje op zich zelf vormden en een geheele landstreek verdeeld was in een conglomeraat van staatjes, zoodat de staatkundige kaart van die eilanden er bij het begin van onze intensieve bestuursbemoeyenis, een kwart eeuw terug, nog uitzag als een veelkleurig mozaïk.

Zeer juist beschrijft PIGAFETTA ons den Alorees in zijn gewone dracht en in oorlogstenue. Wel zal hij niet hebben kunnen bevroeden, dat vier eeuwen na hare ontdekking door de Europeanen deze bevolking voor een groot deel nog in dezelfde, primitieve kleederdracht zou rondloopen. Want nog steeds vormt de tjawat of lendendoek het eenige kledingstuk van het overgrootste deel der bergbevolking, al begint onder invloed van bestuur en zending de kain meer en meer ingang te vinden. De tjawat, meestal van ruw geweven stof, doch in het hartje van het eiland nog steeds van boomschors, wordt bij de mannen om de lendenen geslagen en daarna tusschen de beenen doorgehaald, zoodat voor de schaamdeelen en op het zitvlak de overblijvende uiteinden los omlaag hangen.

De vrouwen dragen in het bergland van Alor als eenig kledingstuk een smalle lap boomschors tusschen de beenen, waarvan de uiteinden door een gordel van rotan op hun plaats worden gehouden. Slechts in enkele kampons op het schiereiland beginnen de vrouwen kains te dragen, al blijft het bovenlijf naakt ¹⁾.

Omtrent de typische haardracht, waarover PIGAFETTA spreekt, valt mede te deelen, dat in het landschap Alor de mannen het haar hoog opgebonden dragen, omwikkeld met een witten band van boomschors of ruw geweven stof. De zoogenaamde orang Barwaing in de landstreek Maibekka dragen het haar in een hoogen koker van boombast, soms met rood gekleurde rotan omwikkeld, ook wel geheel gevlochten van rotan. Deze kokers zijn meermalen met kralen, veertjes en geitenhaar versierd. De vrouwen der bergbevolking dragen het haar als een ragebol dan wel geheel kort (in sommige bergstreken de mannen ook); in de Mohammedaansche kustkampons dragen de vrouwen het echter lang en in een koendai.

De krijgsuitrusting van den Alorees bestaat uit pijl en boog en een snelparang als aanvalwapens, terwijl een harnas van karbouwenleer

1) Zie hiervoor o.a.: nota M. H. DU CROO over Alor en Mil. Memorie Ond. Afd. Alor van E. SIEBURGH, Juli '15, Archief Kantoor Buitengewesten B. B., die wij ook voor andere gegevens hebben geraadpleegd.

nagenoeg het geheele bovenlijf en den hals beveiligt tegen pijlschoten. Ter bescherming van linkerarm en gelaat bezigt men een smal schild van hout of karbouwenleer.

De pijlen hebben een korte schacht; bij de oorlogspijlen zijn de ijzeren punten voorzien van weerhaken. Ook zijn deze punten wel van been en dan meestal los opgezet, zoodat ze in de wond blijven zitten. De jachtpijlen voor grof wild zijn van breede, platte ijzeren punten voorzien; voor het schieten op vogels of visch gebruikt men houten of bamboepunten, soms zijn deze vogelpijlen van meerdere punten voorzien. De pijlen zijn niet giftig; zij worden voor den strijd waaivormig los in den gordel gestoken aan de rechterzijde van het lichaam met de punten schuinrechts naar voren. De bogen zijn vervaardigd van hout en bamboe en meestal versterkt met rotanvlechtwerk of koperen banden.

Het harnas van karbouwenleer (in Alor geheeten „loba”; in Koei en Kolana „kaloeta”) bestaat uit eenige aan elkaar gebonden stukken. Het is ondoordringbaar voor oorlogspijlen; de zware jachtpijlen gaan er slechts op zeer korten afstand doorheen. De versiering en de wijze van dragen mogen verder voldoende blijken uit de platen. Hierop is ook een Alorees afgebeeld, die de lange rieten haarpen draagt, waarvan PIGAFETTA spreekt.

Tot de krijgsuitrusting van de zoogenaamde voorvechters, die niet alleen op Alor en de naburige eilanden, doch ook op Timor den oorlog besturen, behoort ook het krijgswaard of snelparang, een wapen van zeer eigenaardig maaksel, zoowel wat betreft gevest als scheede, doch dat op al deze eilanden van hetzelfde type is. Deze zwaarden zijn erfstukken in de familie; het Museum van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap heeft er een aantal in zijne verzamelingen, die eenige eeuwen oud zijn.

De door PIGAFETTA beschreven, zonderlinge baarddracht, die zoozeer de lachlust der Europeesche ontdekkers opwekte, is ons op Alor niet bekend. De baardgroei is er gering; het weinige haar wordt meestal uitgetrokken.

De bergbevolking van Alor beoefent in de eerste plaats den landbouw in den vorm van het aanleggen in rooibouw van djagoeng- of padi-ladangs. Djagoeng is het hoofdvoedsel, het wordt in zoo groote hoeveelheden verbouwd, dat er bij goeden oogst nog eene aanzienlijke hoeveelheid kan worden uitgevoerd. Klapperaanplant vindt men vooral in het Zuidoosten van het eiland. Als voortbrengselen uit het plantenrijk vallen naast djagoeng, rijst en klappers nog te noemen: suikerriet, katjang, oebi, gember, pinang, sirih en tabak, benevens een groot aantal vruchtensoorten, speciaal djerooks.

Naast landbouw is de teelt van geiten, varkens, kippen en schapen van belang. Varkens zijn er in overvloed, doch PIGAFETTA noemt ze niet. Het grootste aantal geiten vindt men in het Zuid-oostelijk deel van het eiland, vooral in Kolana.

Was is het belangrijkste boschproduct; een wasboom vertegenwoordigt een groote waarde voor de bevolking. Het wordt hoofdzakelijk gewonnen in Kolana, in de streken boven Adagai en verder boven Limboer.

Hetgeen PIGAFETTA schrijft over het voorkomen van lange en ronde peper op Alor, is moeilijk te verklaren. Op Timor en omliggende eilanden komt een lange pepersoort voor, die daar inheemsch is. Ronde peper is ons in deze streken niet bekend. Tjabe rawit komt zeer veel voor, evenals sirih, naar men weet, ook een plant, behoorende tot de familie van de Piperaceae. Het meest waarschijnlijk is, dat PIGAFETTA met de lange en ronde peper de zoogenaamde Spaansche peper of lombok heeft bedoeld, waarvan er op Alor verschillende soorten, lange en ronde voorkomen. Het woord „luli” (=loeli of loelik) kennen wij op Timor alleen in de betekenis van „ongoorloofd, verboden, pemali, heilig”, bijv. Fatoe loeli = de heilige, de verboden berg. Controleur M. A. BOUMAN deelde ons mede, dat Spaansche peper in het Aloreesch „koekoe”, in het Koeisch „loeil” heet. Het lijdt weinig twijfel, of PIGAFETTA heeft door misverstaan hiervan „loeli” gemaakt, dan wel heeft het woord in den loop der tijden een klankomzetting ondergaan naar een in het Timoreesch veel voorkomenden regel.

Dr. J. BEUMÉE, Hoofd van het Herbarium van 's Landsplantentuin, was zoo vriendelijk ons de volgende inlichtingen te verstrekken: „De „eerste winterbloesems van de hazelnoot zijn de mannelijke, in hangen- „de aren (katjes) geplaatste bloemen; een Piper-soort kan daarmede ze- „ker wel vergeleken worden.

„Vergelijking met het blad van de moerbeï, dat een scherpgezaagden „rand heeft, doet minder aan Piper denken, daar dit geslacht slechts „gaafrandige bladeren heeft. Mogelijk blijft de vergelijking, als men den „vorm en de aan de onderzijde uitspringende nervatuur bekijkt. De „inheemsche naam komt niet bij HEYNE voor. De uit het verhaal van „PIGAFETTA te distilleeren zeer gebrekkige beschrijving, lijkt me niet „voldoende om de plant uit het soortenrijke geslacht Piper op naam te „brengen. De ronde peper kan wel zijn Piper Betle, de sirih, al zijn de aren „dan lang niet van de afmetingen van maïs, maar de korrels zijn inge- „zonken, en met haren voorzien, wat vergelijking begrijpelijk maakt. Met „afstroopen wordt wellicht bedoeld, dat de bladeren gebruikt worden.

de aanplant in den vorm van priëlen is hiermede wel in overstemming. De gewone peper heeft korrels, die uitpuilen op de bloei-
 jze".

PIGAFETTA's mededeeling omtrent de eerste aanraking der blanken
 de volgens hem „nog wilde en dierlijke" Aloreezen bevestigt vol-
 len, wat men ook nu nog ervaart in ons uitgestrekt Nieuw-Guinee
 dergelijke eerste ontmoetingen, vooral bij de kust- en rivierstammen
 ar. Aanvankelijk de dreigende houding, pijl op den boog; zuiver en
 en het gevolg van grooten angst en zucht tot zelfverdediging, voort-
 uitende uit onbekendheid met de bedoelingen der vreemde indringers.
 endelijk tegemoet treden, ongewapend, slechts met eenige begeerens-
 ardige ruilartikelen in de handen is meestal voldoende om de pijlen te
 en zakken, de toenadering te bewerkstelligen en den zenuwachtigen
 gst en vrees voor een groot deel te doen verdwijnen. Maar, o wee, zoo
 en ook maar een weinig ontactvol optreedt, of zelf eenigen angst of
 ees toont. Eén verkeerde beweging met de wapenen is voldoende om
 deze primitieven de pijlen te laten gaan. In het algemeen echter
 de ervaring bij de aanraking van primitieve volkeren met blanken,
 t zij niet op aanvallen belust zijn, doch tot vrede geneigd. Ook de
 Spanjaarden hebben deze ondervinding in de Indische eilandenwereld
 gedaan, dit blijkt overtuigend uit PIGAFETTA's dagboek. De inboor-
 ngen op Matan in de Filippijnen werden in overmoed zonder noodzaak
 t den strijd gedwongen. MAGALHÃES heeft deze fout met zijn leven
 etaald.

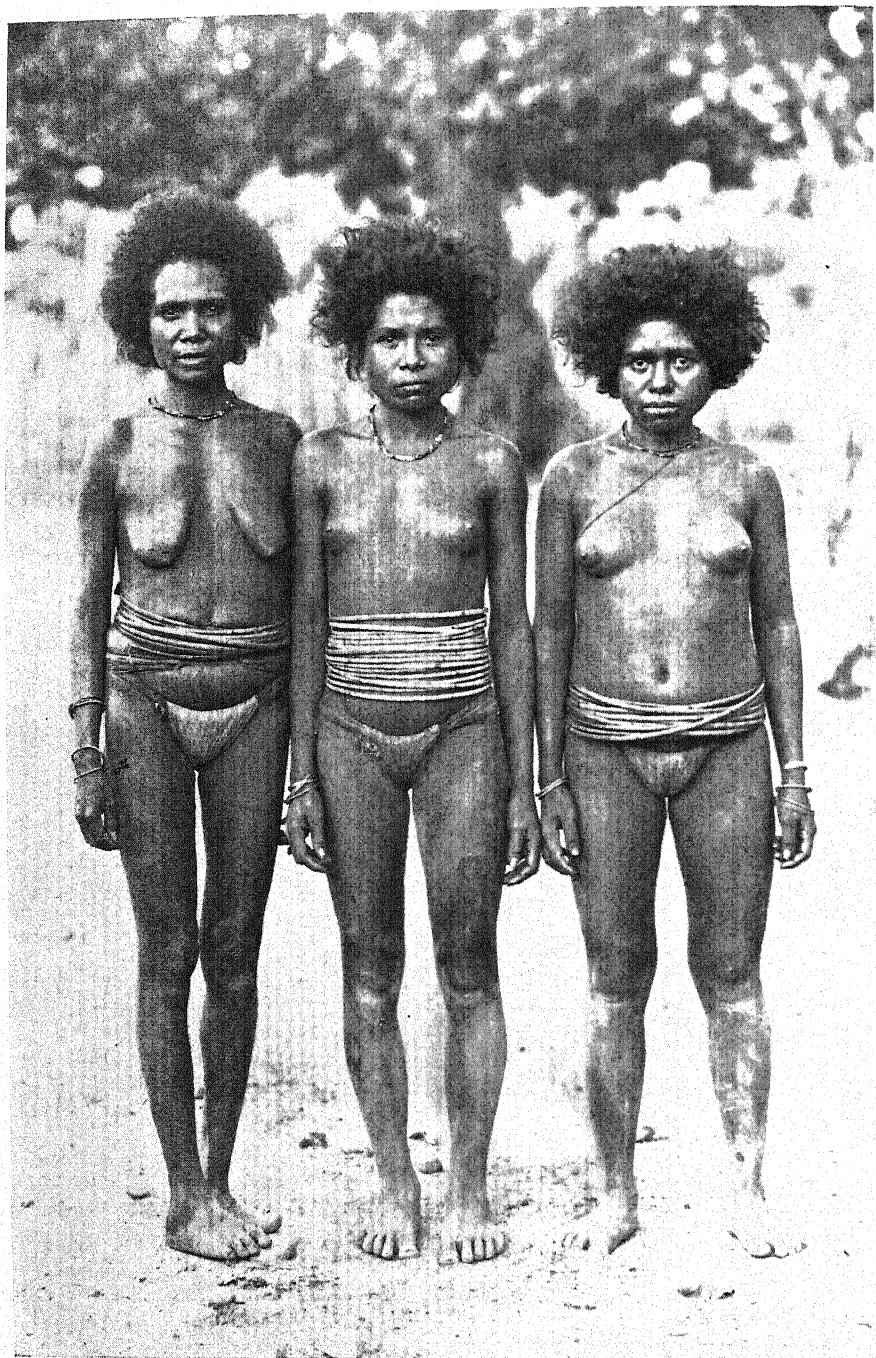
Merkwaardig is de mededeeling van PIGAFETTA, dat op Malua een
 an gevangen genomen werd om de Spanjaarden naar een eiland te bren-
 en, waar zij levensmiddelen konden innemen. Dit was nu juist niet de
 manier om bij deze natuurmenschen een goeden dunk van de eerste blan-
 en, die zij ontmoetten, achter te laten. Nood zal de Spanjaarden hier-
 oe echter wel gedwongen hebben, evenals op Timor, waar hetzelfde
 plaatsvond, en waarover PIGAFETTA zich verontschuldigt. Toch lijkt het
 ons uitgesloten, dat de Moluksche loodsen aan boord van de „Victoria"
 niet op de hoogte zouden zijn geweest van de ligging van het eiland Timor
 en de toestanden aldaar. Langs de Zuidkust van Alor woont echter een
 strandbevolking, die gedeeltelijk afkomstig is van Timor. Van kampong
 Koei uit heeft zij zich geleidelijk in Oostelijke richting verbreid en geves-
 tigd in Poereman en Kolana, vanwaar uit zij nog steeds handelsbetrek-
 kingen onderhoudt met Portugeesch-Timor ¹⁾. Het bericht van PIGA-

1) Zie „De eilanden Alor en Pantar", T. K. N. A. G. 2e Serie, Deel XXXI,
 1914, blz. 77.

ALOREEZEN IN OORLOGSDRACHT,

bewapend met pijlen, waaivormig aan de rechterzijde in den gordel gestoken, en boog. Het typische harnas van karbouwenleer, bestaande uit eenige met rotan aaneengeregen stukken, beveiligd borst, rug, nek en hals tegen pijlschoten. Slechts de zijden van het lichaam zijn gedeeltelijk onbedekt. Ter bescherming hiervan dient het lange, smalle schild. De versieringen met kaurischelpjes en varkensslaganden, waarover Pigafetta spreekt, zijn duidelijk zichtbaar.

VROUWEN VAN ALOR.

FETTA wijst er onzes inziens op, dat deze Timoreesche kolonisten daar reeds in het begin der 16e eeuw zaten en dat, waarschijnlijk op aanraden van de Moluksche loodsen, een hunner is opgelicht geworden om de aanraking met de Timoreezen van den overwal te vergemakkelijken.

Wel moet men verbaasd zijn over den moed van de twee loodsen van den koning van Tidore, die het aangedurfd hebben de „Victoria” den weg te wijzen om uit de Indische eilandenwereld te geraken en de Spanjaarden naar hun land te vergezellen, tegelijk met een aantal Inlanders, die te Broenei op Borneo's Noordwestkust door de Spanjaarden gevangen waren genomen.

Naar aanleiding van het verhaal der Pygmaeën met hun lange ooren, merkt AMORETTI op ¹⁾: „Il est remarquable qu'on lise dans STRABON (Géogr., lib. XV) cette fable grossière. STRABON l'a copiée de MÉGASTHÈNE un des capitaines d'ALEXANDRE le Grand. Même de nos jours ces insulaires s'amuse à conter aux étrangers des choses merveilleuses. On voulut faire croire à COOK que dans une île les hommes étoient si forts et si grands qu'ils auroient emporté son vaisseau”.

Toch behoeft de bij PIGAFETTA vermelde fabel niet geheel verduitseld te zijn. Ontdaan van alle fantasie zou dit verhaal teruggebracht kunnen worden tot een bericht omtrent het bestaan van een primitieven volksstam van kleine gestalte, wonende op een der eilanden in het Oosten van den Archipel, waarbij het gebruik van het doorboren en uitrekken der oorlellen in zwang was. Prof. K. MARTIN ²⁾ maakt melding van een volksverhaal op Boeroe over het wonen van groote zwarte Alfoeren met lange ooren op den top van den Batoeboea. Zoo zijn er meerdere berichten ³⁾, die er op wijzen, dat het gebruik van het doorboren en uitrekken der oorlellen vroeger in den Indischen Archipel zeer algemeen is geweest.

Met „Aruchetto” kunnen de Kei- en Aroe-eilanden bedoeld zijn, al liggen deze eilanden nu niet bepaald in de nabijheid van Alor. De naam „Aruchetto” komt echter vrijwel overeen met „Aroe-Kei”.

Aangezien PIGAFETTA 25 Januari opgeeft als datum van vertrek van Malua en hij te voren reeds heeft vermeld, dat men twee weken op dat eiland verbleef, kan de dag van aankomst op Alor op den 11den Januari 1522 worden gesteld.

1) „Premier voyage autour du monde” blz. 212, noot.

2) „Reisen in den Molukken”, Eine Schilderung von Land und Leuten, 1894 p. 268.

3) Zie o. a. Dr. GEORG FRIEDERICI „Untersuchungen über eine Melanesische Wanderstrasse” in Mitt. a. d. Deutschen Schutzg., Erg. heft No. 7, 1913, p. 153.

Van Alor naar Timor.

Van het oversteken van straat Ombaai of Maloea en het landen op de kust van Timor zeggen de dagboeken in aansluiting op het voorafgaan-
de het volgende:

ALBO

Partimos de Malua, y fuimos al sur, y hallamos la isla de Timor, y costeamos la costa de leste oeste de la parte del norte de la dicha isla, la cual está en altura de 9 grados, y la mas cercana tierra de la parte del norte, y esta tierra habrá diez leguas de camino, y esta costa está con Buró nordeste sudueste cuarta de norte sur en longitud de 197 grados 45 minutos, y esta isla de Timor costeamos toda la costa de leste oeste, hasta el pueblo de Manvay, y primero llegamos al pueblo de la Queru, y de la Queru á Manvay corre la costa nordeste sudueste cuarta del norte sur, y aqui tomé el sol á 5 días del mes de Febrero en 86 grados y 2 tercios, y tenia de declinacion 12 grados y 44 minutos, con lo cual vino á ser el altura 9 grados 24 minutos, y esta isla es muy grande y muy poblada, y tiene toda la isla sándalo muy bueno, y hay en ella muchas poblaciones.

Wij vertrokken van Malua en gingen naar het Zuiden en wij vonden het eiland Timor en wij zeilden langs de kust van Oost naar West op het Noordelijk deel van het gezegde eiland, hetwelk ligt op een hoogte van 9 graden en het meest nabije land van het Noordelijk deel en dat land nam in 10 mijlen van den weg en deze kust is met Buro NO-ZW $\frac{1}{4}$ NZ, op een lengte van 197°45' en dat eiland Timor bevoeren wij langs de geheele kust van Oost naar West, tot aan het volk van Manvay en eerst kwamen wij aan het volk (dorp) la Queru en van la Queru naar Manvay loopt de kust NO-ZW $\frac{1}{4}$ NZ, en hier nam ik de zon op den 5den van de maand Februari, op 86 $\frac{2}{3}$ °, had een declinatie 12°44', met dewelke kwam te zijn de hoogte 9°24', en dit eiland is zeer groot en zeer bevolkt en heeft het geheele eiland zeer goed sandelhout, en er zijn op haar veel nederzettingen (dorpen).

PIGAFETTA.

Sabato a vinticinque de Jennaro m vxxij Se partissemo de la ysola de malua et la dominica a vinti sey ariuassemo a vna grande ysola longi de qella cinque legue fra mezo di et garbin Jo solo andai in terra a parlare aL magiore duna vila deta amaban açio ne desse victuaria me rispose ne darebe buphali porci et capre ma nōsi potessemo aCordare per

Op Zaterdag, 25 Januari 1522, verlieten wij het eiland Malua. Op Zondag, den 26sten kwanen wij aan een groot eiland, dat vijf leguas Zuid-zuidwest van Malua ligt. 1)

Ik ging alleen aan land om te spreken met het hoofd van een plaats genaamd Amaban om hem te vragen ons van voedsel te voorzien. Hij zei mij, dat hij mij buffels, varkens en geiten zou

1) AMORETTI geeft deze alinea foutief en gewijzigd weer, KOELLIKER volgt hem na.

che voleua molte cose p vno bufalo
noi auendone pocque et constringedone
la fama retenesemo ne la naue vno
principalle cō vno suo figliolo de
vnalta vila deta balibo . . .

geven, maar wij konden het niet eens
worden, omdat hij vele dingen voor
een buffel vroeg. Aangezien wij maar
weinig dingen hadden, en de honger
ons er toe dwong, hielden wij in het
schip een hoofd en zijn zoon vast van
een ander dorp genaamd Balibo.

In ALBO's logboek leest men, dat men met een Zuidelijken koers varende, uitkwam op Timors Noordkust en wel op het gedeelte, dat het meest nabij Alor is gelegen. Naar alle waarschijnlijkheid is de Victoria dus van Alors Zuidoosthoek straat Ombaai overgestoken naar kaap Parimbala, de N. W. punt van Timor. Onderweg is men door den wind en de stroomingen een weinig van den Zuidelijken koers afgeraakt en om de Oost gezet. Het is hier het nauwste gedeelte van de straat, ongeveer 15 zeemijlen breed, hetgeen volkomen overeenstemt met PIGAFETTA's afstandsbeplating van 5 leguas tusschen Malua en Timor.

Van hoek Parimbala voer men van Oost naar West langs de kust, die volgens ALBO eene strekking had NO-ZW 1/4 NZ. Tusschen Tg. Parimbala en Tg. Fatoe (?) heeft men inderdaad een kustgedeelte, dat nauwkeurig in deze peiling ligt. Het vormt het begin van Timors Noordwestkust ongeveer tusschen de bekende plaatsen Maoebara en Batu Gadé (= Batoe Gedeh) in Portugeesch Timor. Vanaf deze laatste plaats buigt de kust meer naar het Westen en wordt de algemeene richting ONO-WZW.

Batoe Gadé is een kustkampong, gelegen nabij de Nederlandsche grens op ongeveer 15 K.M. N.O. van Atapoepoe, de belangrijkste Nederlandsche haven op de Noordwestkust, en hiermede met een rijweg verbonden. De plaats ligt in een mooie vlakte, omringd door schilderachtige bergen. Volgens den Zeemansgids ¹⁾ kan men op 0.1 zeemijl uit de kust hier goed ankeren. Noordwaarts van de ankerplaats ligt eene ongeveer 36 M. lange en 9 tot 12 M. hooge, zwarte rots in zee, die met de kust is verbonden door een bij laagwater droog vallenden rug. De naam Batoe Gadé komt men in de geschiedenis van Timor herhaaldelijk tegen als een der uitvoerhavens op de Noordkust. De landstreken Kova en Balibo vormen het nabijgelegen achterland. De voorname kampongs Balibo en Matabai liggen resp. 9 KM. en 13 KM. langs een goed paardenpad naar binnen in het heuvelland. Balibo is thans de hoofdplaats van het district Batugadé en standplaats van den Portugeeschen, militairen commandant.

„Eerst kwamen wij aan het dorp la Queru en vandaar af bevoeren wij de NO-ZW 1/4 NZ loopende kust tot aan het dorp Manvay”, zegt

1) Deel IV, 1912, blz. 504.

ALBO. Volgens het verhaal na de terugkomst in Spanje opgeteekend uit den mond van andere personen, die den tocht hebben medegemaakt, landde men „in Mambay nabij een haven genaamd Batutara”.¹⁾

Met „la Queru” weten wij geen weg, tenzij „la”, dat anders in strijd is met de taalregels, een deel uitmaakt van den plaatsnaam.²⁾ In dat geval is eene oplossing mogelijk, doordat op enkele Hollandsche kaarten uit den Compagniestijd nabij Timors Noordwesthoek een riviermond is geteekend, met beoosten de monding den naam „Mabara (= Maubara)” en bewesten „Laukero”.³⁾ Deze naam vindt men als „Lankero” terug op de kaart van het eiland Timor van G. H. HEYMERING, vervaardigd in 1847; de plaats, die hiermede wordt aangeduid, ligt bij hem echter iets ten Oosten van Maubara. Nog eene tweede oplossing is mogelijk, doordat la Queru = Laqueru zeer gelijkt op Loiquero, een plaats op den N.O. hoek van Timors Noordkust.⁴⁾ Bij de verkenning van het land van uit zee is het mogelijk, dat Loiquero, de Oostpunt van Timor door den Aloreeschen loods genoemd is en daarna door ALBO foutief wordt genoemd voor een dorp bij den Noordwesthoek. In overeenstemming met ALBO's logboek moet la Queru echter geplaatst worden in de omgeving van kaap Parimbala, zoodat de eerste oplossing ons de juiste lijkt.

Met MANVAY maakt de stuurman ALBO het ons zeer moeilijk. Hier bepaalde hij den 5den Februari de breedte op 9°24', op welke hoogte juist ligt de kustplaats Noil Fai in het landschap Amfoang aan de monding van de gelijknamige rivier, vlak ten Zuiden van Tandj. Fai. Aangezien deze breedtebepaling 11 dagen na den dag van aankomst op Timor, Zondag 24 Februari, plaats had, volgt hieruit, dat men de geheele Noordkust van Maubara tot de kust van Amfoang heeft bevaren en zeer waarschijnlijk verschillende plaatsen heeft aangedaan.

Toch zijn wij van Manfai = Noilfai of Tandj. Fai niet zeker. Met

1) „y surgieron en Mambay junto a un puerto que se llama Batutara”, zie NAVARRETE, Tome IV, pag. 87.

2) In dit gedeelte van Midden-Timor, het landschap Beloe, vindt men vele plaatsnamen samengesteld met „la”, bijv: Lahoeroes, Lamaknen, Lahekoen, Laleten.

3) Zie: „Kaart van de Eilanden Timor, Rotthé, Zouwa, Zomba of Zandelbos enz.” aanwezig onder No. 451 in de Kaartenverzameling van 's Rijksarchief te 's Gravenhage in drie bladen; vervaardigd 18e eeuw, maker volgens Inventaris onbekend, overgekomen van Batavia in 1734.

In het Afgaand Indiaansch Brievenboek van 1733 (Landsarchief Batavia) lezen wij op blz. 451, dat per chialoup „de Valk” de kaartenmaker PIETER BOTERHOEK naar Timor werd gezonden om dat eiland in kaart te brengen. Zeer waarschijnlijk zijn de kaarten Nos. 450 en 451 van hem afkomstig.

4) Zie G. P. ROUFFAER: „Aanteekeningen bij de schetskaart van Portugeesch Timor, met kaart”, T. K. N. A. G. 2e serie, deel XXVII, 1910, blz. 794 en 892. In het Portugeesch klinkt de slot-o = oe, Loiquero spreekt men dus uit Loikeroe.

deze op het gehoor neergeschreven eigennamen, voorkomende in oude geschriften, dient men zeer voorzichtig te zijn. ¹⁾

Het is nog mogelijk, dat Manvay = Mambay ²⁾ = Matabai de hier-voren reeds genoemde kampong is, gelegen in de nabijheid van Balibo. Wat betreft Batutara, welken naam wij alleen kennen voor het eilandje P. Komba, veronderstellen wij, dat hier verwarring heerscht in de localiseering. Het verhaal is opgeteekend uit het geheugen van eenvoudige zeelieden. Waarschijnlijk bedoelde men Batugade.

PIGAFETTA helpt ons, wat de eerste landingsplaats aangaat, echter geheel uit de onzekerheid door het noemen van Balibo. Een kampong Amaban valt op de bestaande kaarten, zoowel oude als nieuwe, in deze landstreken echter niet te ontdekken. Amaban kan zeer goed de naam van het hoofd zelf zijn geweest. Men moet bij het vragen naar een kampongnaam op Timor en omliggende eilanden steeds zeer voorzichtig zijn, daar men de kampong dikwijls met den naam van het hoofd betitelt. ³⁾

Ten aanzien van de door de „Victoria” op het eiland Timor bezochte reeden, dienen wij nog te wijzen op het belangrijke feit, dat op de oudste kaarten van den Oostindischen Archipel als eerste plaats op Timor ingeteekend is: „Atafuffuz”, met de bijvoeging „A quy ay mucho sandalo”, d.w.z. hier is veel sandelhout. Zooals wij nader zullen aantonen, is deze plaatsaanduiding zonder twijfel van JUAN SEBASTIAN DE ELCANO, naar wiens topografische opnamen tijdens de Magellaansche expeditie het Oostelijk deel van den archipel op de eerste kaarten is ingeschetst.

Atapoepoe is steeds een belangrijke havenplaats geweest aan de Noordkust van Timor. Het is de uit- en invoerhaven voor geheel Beloe en thans na Koepang de tweede handelsplaats in Nederlandsch-Timor en eindpunt van den grooten asweg door Midden-Timor vanuit de hoofdplaats Koepang. Voor de kust strekt zich hier een breed kusttrif uit, waarin zich een diepe geul bevindt, die toegang geeft tot een smalle, doch zeer goede baai. Deze baai, die omringd is door hooge heuvels, biedt een veilige ligplaats aan voor handelsprauwen. De plaats zelf is klein; men vindt

1) ALBO was geen grammaticus, dat blijkt uit zijn logboek duidelijk. Het woordje „aqui = hier” behoeft daarom niet te slaan op Manvay.

2) De Spanjaard maakt in de uitspraak geen onderscheid tusschen *b* en *v*.

3) Prof. P. J. VETH schrijft in „De Gids”, 1855, deel I, blz. 596 over „Het eiland Timor”, ten aanzien van het woord Ama: „Men zal reeds hebben opgemerkt, dat de namen van de meeste genoemde landschappen zijn samengesteld met Ama, soms afgekort tot Am. Deze allen zijn oorspronkelijk personennamen, in welke het eerste lid in het Timoreesch „vader” beteekent, naardien deze eilanders, evenals vele andere volken zoo in als buiten den Archipel, de gewoonte hebben, zich naar een hunner kinderen te noemen. Zoo beteekent Amakono „de vader van Kono”, en zoo verder.”

In overdrachtelijken zin beteekent Ama = de voornaamste.

er een kleine strandkampong bewoond door Aloreezen en op eenigen afstand daarvan een kampong van menschen uit Batoe Gedeh en enkele vreemde handelaren. Deze Aloreezen helpen als koelies bij het laden der schepen en zorgen bovendien voor het handelsverkeer met Alor, hun stamland, waarvan de silhouetten der bergen bij helder weder van Atapoepoe uit te zien zijn.

Sinds eeuwen is Atapoepoe de stapelplaats voor Noord-Beloe van het sandelhout, het bekende kostbare uitvoerproduct, waardoor Timor, reeds lang voor de komst van de Europeeërs in den Indischen Archipel, bij tal van Oosterlingen bekendheid genoot en door de handelsprauwen van Java, Makasar, Malaka en China bevaren werd. Ook als slavenmarkt is Atapoepoe vanouds bekend; trouwens de naam heeft in de landstaal die beteekenis. ¹⁾ Uit het feit, dat DE ELCANO dezen plaatsnaam reeds heeft opgevangen, mag men veilig besluiten, dat in het begin der 16e eeuw de slavenhandel op Timor reeds welig bloeide, hetgeen volkomen bevestiging vindt in wat DUARTE BARBOSA over den handel tusschen Malaka en Timor zegt (zie blz. 42).

Ofschoon, wel merkwaardig, noch ALBO, noch PIGAFETTA de plaats Atapoepoe noemen, mag men uit de omstandigheden afleiden, dat na het aandoen van la Queru, ook het „Atafuffuz” van DE ELCANO is bezocht geworden voor het halen van eene kleine hoeveelheid wit sandelhout en kaneel, dat men van Timor meegenomen heeft. Ook de opgave van 9° Z.B. van ALBO komt zeer goed overeen met Atapoepoe, hetwelk op 9° 1' Z.B. ligt. Ook verderop heeft men de kust bevaren tot Noil Fai.

Pigafetta's beschrijving van het eiland Timor en zijne bewoners. ²⁾

... et p paura nō lo amazasemo
Subito ne dette sei buphali cinque
capre et dui porci et p compire lo
numero de diese porci et diece capre
ne dete ne dete vno bufalo perche cussi

Uit vrees, dat wij hem zouden
dooden, gaf hij ons oogenblikkelijk zes
buffels, vijf geiten en twee varkens; en
om het getal van tien varkens en tien
geiten (die wij opgeëischt hadden),

1) In het Tettoemsch beteekent ata poepoe=slaven verzamelplaats. Zie: Prof. A. WICHMANN, „Bericht über eine im Jahre 1888—89 ausgeführte Reise nach dem Indischen Archipel” T. K. N. A. G., Jrg. 1891, 2e deel, blz. 245 noot.

2) AMORETTI's vertaling van dit gedeelte van PIGAFETTA's dagboek wijkt aanmerkelijk van het origineele, hier gegeven handschrift af.

Het is merkwaardig om te lezen, hoe O. KOELLIKER nagenoeg woordelijk de beschrijving van AMORETTI volgt, ook in diens fouten, terwijl hij in zijn voorwoord beweert de „Urtexten” bestudeerd te hebben en op blz. 86 en 87 van zijn werk zegt „PIGAFETTA's Original-bericht sinngetreu übersetzt” te hebben weergegeven. En dat terwijl hij kennis droeg van ROBERTSON's werk, blijkens het literatuur-overzicht.

Laueuamo dato taglia poi li mandasemo in tera Contentissimi cō tella panny Jndiani de seta et de bombaso accete cortelizi indiani forfice Spechi et cortelli qeL Signore a cui anday a parlare teniua solum femine Lo seruiuano

tutte vano nude Como le altre et portano atacate ale orecchie Schione piccole de horo cō fiocqⁱ de seta pendenti et ne li braci anno molte maniglie de oro et de latonne fin aL cubito li homini vanno Como le femine Se non anno atacate aL colo certe cose de horo tonde Como vn tagliere et petine de canne adornatj con schione de oro posti neli capili et algu ni de questi portano coli de zuche Seche posti ne le orecchie p schione de oro.

Jn Questa ysola se truoua lo sandalo biancho et nō altroue gengero bufali por ci capre galine rizo fighi canne dolci naranci limonj cera mandolle fa zoli et altre cose et papagali de diuersi colorj de lalta parte de lisola stano catro fratelli qⁱ sonno li re de questa ysola doue stauamo nuy erano ville et alcuni principale de qelle. Ly nomi de li catro habitatiōe deli re sonno questi oibich lichtsana suai et Cabanaza oibich e la maggiore.

Jn Cabanaza si Como ne fu deto se truoua asay oro in vno monte et Comperano tute le Sue cose cō pezetti de oro tuto lo sandalo et la cera qⁱ contractano quelli de Jaua et di malaca Contractano de questa banda aqui troumo vno Jonco

te volledigen, gaven zij ons nog een buffel (erbij). Zoo hadden wij de voorwaarden vastgesteld (van de le- lering). Daarna zonden wij hen naar land zeer voldaan met linnen, Indisch zijden en katoenen stof, bijlen, Indische messen (=parangs), scharen, spiegels en messen. Dat hoofd, naar wien ik toeging om te spreken, had slechts vrouwen om hem te bedienen. (De vrouwen) gaan allen naakt, zooals de andere (vrouwen op de andere eilanden). In hare ooren dragen zij kleine gouden oorringen met afhangende zijden kwastjes. Aan hare armen dragen zij vele gouden en geel koperen armbanden tot aan den elleboog. De mannen gaan als de vrouwen, behalve dat zij zekere gouden voorwerpen, rond als een schotel, om hunne halzen bevestigen en bamboekammen in het haar dragen, versierd met gouden ringen. Sommigen van hen dragen gedroogde stelen van pompoenen in hunne ooren in plaats van gouden ringen.

Wit sandelhout wordt in dat eiland gevonden en nergens anders. (Er is daar ook) gember, buffels, varkens geiten, kippen, rijst, vijgen (=pisang), suikerriet, sinaasappelen, citroenen, was, amandelen, bruine boonen en andere dingen, zoowel als papagaaien in verschillende kleuren. Aan den anderen kant van het eiland zijn vier broeders, die de koningen van dat eiland zijn. Waar wij waren, waren steden en eenige van hunne hoofden. De namen van de vier vestigingen van de koningen zijn als volgt: Oibich Lichtsana, Suai, en Cabanaza. Oibich is de grootste.

In Cabanaza wordt in een berg eenig goud gevonden, overeenkomstig de mededeelingen ons gedaan, en zijne bewoners doen al hunne inkoop met kleine stukjes goud. Al het sandelhout en was, waar de inboorlingen van Java en Malakka in handel drijven, wordt ver-

de lozon venuto p merchadantare Sandalo Questi populi sonno gentille et quando vanno a taglaire lo sandalo Como loro ne discero seli mosta lo de monio en varie forme et li dice se anno bisogno de qualche cosa li la demadino p Laqalle aparitione stanno infermi alquanti giornj lo sandalo si taglia a vno certo tempo de la luna p che altramente nō sarebe bonno la mercā tia q̃ vale Quiui p lo sandalo e panno rosso tella accete fero et chiodi Questa ysola he tuta habitata et molto longa da leuante a ponente et poco larga de mezo di a la tramōtana sta de latitudine aL polo antartico in dieci gra di et cento et Settanta catro gradi et mezo de longitudine dala linea de de la repartiōe et ce chiama timor.

In tutte le ysolle hauemo trouate in questo arciipelago regnia lo maL de S. Jop et piu Quiui q̃ in alt^o luoche et Lo chiamano foi franchi cioe maL portughese.

De bewoners van Midden-Timor, waarover PIGAFETTA ons hier het een en ander mededeelt, staan bekend onder den naam Beloeneezen. De onder-afdeeling Beloe in Nederlandsch-Timor grenst aan de Portugeesche helft van het eiland en strekt zich over de gansche breedte uit van Noord-tot Zuidkust.

De Timorzee, welke de Noordkust bespoelt, draagt volgens H. J. GRIJZEN ²⁾ wegens hare meerdere kalmte bij de bevolking den naam van tasi fettoh (van tasi = zee en fettoh = vrouwelijk) in tegenstelling met den Indischen Oceaan aan de Zuidkust, die door de Inlanders tasi-maneh

handeld in deze streek. Wij vonden hier een jonk van Lozon, die naar hier gekomen was om in sandelhout te handelen. Deze menschen zijn heidenen. Als zij sandelhout gaan kappen, verschijnt de duivel hen, zooals ons verteld werd, in verschillende vormen en vertelt hun, dat indien zij iets noodig hebben, zij dit aan hem moeten vragen. Zij worden als gevolg van die geestesverschijning eenige dagen ziek. Het sandelhout wordt gekapt bij een zekeren tijd van de maan, anders zou dit niet goed zijn. De koopwaar, die waarde heeft in ruil voor sandelhout, is rood doek, linnen, bijlen, ijzer en spijkers. Dat eiland is in alle deelen bewoond en strekt zich over een grooten afstand van Oost naar West uit, maar het is in het Noorden en Zuiden niet zeer breed. Het ligt op een breedte van tien graden ten opzichte van de Antarctische Pool en op een lengte van een honderd vier en zeventig en een halve graad vanaf de demarcatie-lijn, en wordt genoemd Timor.

De ziekte van St. Job werd in alle eilanden, die wij in dien archipel ontmoetten, gevonden, maar meer in die plaats dan in andere (plaatsen). Ze wordt genoemd foi franchi ¹⁾ dat wil zeggen „Portugeesche ziekte.”

1) M. S. 5650 zegt: „St. Job” en „for franchi”, zie ROBERTSON, deel II, blz. 226.

2) „Mededeelingen omtrent Beloe of Midden-Timor” in Verhandelingen van het Bat. Gen. v. K. en W., Deel LIV, 3e stuk, blz. 2.

(= mannelijke zee) genoemd wordt, „omdat hij, wanneer in den Oostmoesson de Zuidoostenwinden waaien, door zijne onstuimigheid en woestheid het toonbeeld is van manlijke kracht.”

De Beloeneezen, die Midden- en Oost-Timor bewonen aan weerszijden van de zoogenaamde „grootte grens”, zijn waarschijnlijk ontstaan uit een vermenging van een oorspronkelijke bevolking met elementen uit verschillende deelen van den Archipel. Zoo vertelt GRIJZEN in zijn uitstekend opstel over de Beloeneezen, dat deze vreemde elementen afkomstig zouden zijn van Malaka. Andere schrijvers plaatsen weer het stamland der Beloeneezen in Celebes en de Molukken.

De vele Maleische woorden, die in het Tettoemsch, de taal van Noord-Oost-Beloe voorkomen en de duidelijke overeenkomst in de zeden en gewoonten van de Beloeneezen met de hedendaagsche bewoners van Malaka, zooals GRIJZEN aantoont, wijzen wel op een sterken Maleischen invloed. Uit een somatisch oogpunt bezien, bemerkt men van dezen invloed bij de Beloes, volgens Dr. H. J. T. BIJLMER¹⁾, niet veel.

Wel moet deze onderzoeker toegeven, dat de in West-Timor wonende Atoni's den Melanesischen invloed nog wat sterker verraden, dan de Beloes reeds doen. Merkwaardig is echter dat bij deze Atoni's vrij veel breedschedeligen voorkomen, terwijl de Beloe's uitgesproken langschedelig zijn. Dit laatste klopt slecht met den vermeenden invloed van Malaka en Makasar, daar de bevolking van laatstgenoemde landen de brachycephalie juist in ruime mate vertoont.

Onder het hoofdstuk „Oorsprong en beteekenis van Waihalé” geeft GRIJZEN uitvoerig een zeer belangwekkende overlevering, die onder de Beloeneezen bestaat, volgens welke eenige honderden jaren geleden, nog voor de komst der Portugeezen in deze streken, een viertal stammen, hoetoen rai hat (d.i. stammenlanden-vier) genaamd, hun land Sina-moetien-Malakkan, d.i. Wit-China-Malaka geheeten, verlaten hebben om zich elders te vestigen. Over Zuid-Celebes (Makassar) en Oost-Flores (Larantoeke) zijn zij op de Zuidkust van het tegenwoordige Beloe geland, alwaar de vier stammen zich gevestigd hebben in verschillende gedeelten van de uitgestrekte laagvlakte van de Noil Benain, de grootste rivier van Nederlandsch-Timor. Drie der stammen stonden onder aanvoering van een opperhoofd, de vierde stam had geen aanvoerder; de drie opperhoofden waren broeders.

1) Dr. BIJLMER heeft onlangs een anthropologischen onderzoekingsstocht in den Timorarchipel verricht en bezocht ook Noord-Beloe. De heer BIJLMER was zoo welwillend mij mondeling eenige inlichtingen te verstrekken, vooruitlopend op zijn nog te publiceren verslag.

Deze Malakasche kolonisten, die den omtrek bewoond vonden door „emma meloes”, met pijl en boog gewapende lieden, stichtten in deze vlakke het rijk van Wai Wikoe-Wai Halé of juister: Ai Bikoe-Ai Halé. Door oorlogen werd dit rijk uitgebreid en werden nieuwe koloniën gesticht in een vlakke, eveneens aan de Zuidkust gelegen beoosten die van Waihale en hiervan slechts gescheiden door een bergketen. In deze vlakte werden de rijkjes gevestigd van Soeai en Kamanassa, thans nog bestaande aan de Zuidkust van Portugeesch Timor.

Het rijk van Wai Wikoe-Wai Halé wist zich op te werken tot het machtigste rijk van Timor en zijn invloed over geheel Midden- en West-Timor uit te breiden, dus ook over de rijkjes langs de Noordkust als Maeobara, Balibo, Kova, Fialarang, Djeniloe (waarin Atapoepoe), Silawang, Beboki, Insana, enz. Deze stonden alhoewel onder eigen hoofden toch onder de heerschappij van den Meromak O'an (= Gods Zoon), den vorst van Waiwikoe-Waihale. Zijn hoogste dienaren waren de Lioerai's, waarvan er drie zijn geweest, namelijk die van Fatoe Aroeien, die van Soeai-Kamanassa en die van Groot-Sonnebait in West-Timor. Het verval van het rijk Wai Wikoe-Wai Halé dagteekent van 't midden der 18e eeuw.

In de overlevering van de troonsbestijging van den Timoreeschen keizer Sonebait I, broeder van den grooten vorst van Waiwikoe-Waihalé, speelt de bron Oiël-bikoni, nog heden bekend, een groote rol ¹⁾.

Vergelijken wij het bovenstaande resumé uit de overlevering door GRIJZEN opgeteekend, met de korte mededeelingen van PIGAFETTA, dan valt er een merkwaardige overeenkomst te bespeuren. „Aan den anderen kant van het eiland (= Zuid-Beloe)”, zegt PIGAFETTA, „zijn vier broeders (= vier stammen, drie broeders), die de koningen van dat eiland zijn. Waar wij waren (= Noord-Beloe, Balibo, Kova, Djeniloe), waren steden en eenige van hunne hoofden. De namen van de vier vestigingen zijn als volgt: Oibich (= Ai bik = Ai bikoe of wel = Oi bik = Oiël Bikoni ²⁾), Lichsana (= Insana ³⁾), Suai (= Soeai) en Cabanaza (= Kamanassa). Oibich (= Aibikoe = Waiwikoe, dan wel = Oiël Bikoni = Groot Sonnebait) is de grootste.

1) Zie G. HEYMERING, T. v. N. I., 9e j., 1847, 3e d., blz. 17 e. v.

2) Het ontbreken van de *oe*, enz. is zeer verklaarbaar, daar de Timorees onder het spreken gewoonlijk de uitgangen van de lettergrepen inslikt.

3) De kornel, het landschapshoofd van Insana, en zijn geslacht zijn afkomstig van Fatoe Aroein, waar zich het hoofd (Lioerai) van den vierden stam vestigde.

In de oude bescheiden van de V. O. C. komen de namen Liksan, Lixsan, Loksan en Lioksang herhaaldelijk voor, soms naast den naam Insana; gewoonlijk wordt het geplaatst op de Noordkust van Portugeesch Timor tusschen Dilly en Maubara. Hier ligt wel Liquiça, thans hoofdplaats van het Ite district (conselha). Zie kaart ROUFFAER.

MEO'S, VOORVECHTERS UIT MIDDEN-TIMOR
met de eigenaardige hoofd-, borst-, arm- en beenversierselen.
De rechtsche persoon draagt de borstplaten en de houten oorpennen met kwastjes, die Pigafetta in zijn dagboek noemt.

BELOENEES
uit Kemak.

BELOENEESCHE VROUW
uit Tetoem.

Het feit, dat de plaatsaanduiding op PIGAFETTA's kaartje niet geheel overeenkomt met bovenstaande identificeering der namen, zegt niet veel ¹⁾. Wij zien in het bericht van PIGAFETTA, hoe weinig het ook geeft, toch eene aanwijzing voor de juistheid van de door GRIJZEN gepubliceerde overlevering omtrent het ontstaan van het rijk van Waiwikoe-Waihalé en een bewijs, dat dit rijk in het begin van de 16e eeuw reeds bestond.

 PIGAFETTA's beschrijving van het uiterlijk voorkomen van de Timoreezen geeft allereerst aanleiding tot de opmerking, dat hij geen woord over eenig kleedingstuk rept, integendeel zeer duidelijk spreekt over het naakt loopen, zoowel van de vrouwen als van de mannen, evenals hij dit op andere eilanden in den Archipel gezien heeft, bij voorbeeld op Alor. De bewoners van dit eiland heeft PIGAFETTA ook naakt zien rondloopen, alleen gekleed met een tjawat van boomschors.

Met reden mag men veronderstellen, dat de Timoreesche hoofden, waarmede de Spanjaarden in aanraking kwamen, zooals bij dergelijke volkeren gewoonte is, in hun feestkleedij de eerste blanken zijn tegemoet getreden om hen en hun wonderschip te zien. Dit blijkt trouwens voldoende uit de beschrijving van den opschik, die PIGAFETTA geeft en uit het feit, dat het hoofd van Amaban met al zijne vrouwen (polygamie is bij de Beloeneezen geoorloofd en komt volgens GRIJZEN veel voor) op bezoek kwam. Nu behooren tot de gewone kleedingstukken van den Timorees, ook van de Beloes, voor mannen de bekende, fraaie selimoets, groote gekatte omslagdoeken versierd met patronen, die voor elk landschap verschillend zijn; voor vrouwen de nauwe, langs de zijden dichtgenaaide sarongs; kokerdoeken in warme, stemmige kleuren, gekat in lijnenpatroon, waartusschen gestyleerde figuren, meest mensch-, dier-en-plantmotieven.

Het is zeker merkwaardig, dat PIGAFETTA van deze karakteristieke Timorsche kleeden, prachstukken van weefkunst, zoowel in ornament als kleur, geen woord zegt. Wel maken BARBOSA en PIGAFETTA beiden in hunne geschriften melding van den ruilhandel in Indische kleeden te-

1) Cabanaza door PIGAFETTA geplaatst aan de Zuidpunt van Timor, doet daarom nog denken aan Bakanassi, nabij Koepang, de standplaats van den keizer van Klein-Sonnebait.

In het 2^e deel van „Het Itinerario van J. H. VAN LINSCHOTEN”, uitgave Linsch. Vereeniging II, op blz. 37, zet Prof. Dr. H. KERN een noot naar aanleiding van VAN LINSCHOTENS mededeeling „'t hout Sandalo comt meest uijt het Eylant Tymor”. In die noot wordt „Camanace” verbeterd in „Amarasi”, hetgeen naar onze meening foutief is; Camanace = Kamanassa. Bovendien is de opmerking van Prof. KERN „Bekend is dat vooral op Soemba of Sandelhouteiland veel sandel groeit” zeer zeker onjuist. Het Sandelhouteiland doet zijn naam oneer aan; het reukhout komt er weinig voor; VAN LINSCHOTENS mededeeling is juist, dat het beste „sandel” uit Timor komt, „daer geheele bosschen van Sandalen zijn.”

Zie ook Dr. P. A. TIELE. Bouwstoffen II, blz. 353, Camanassa.

gen de Timorsche producten: sandelhout, was en slaven. Mag hieruit de conclusie worden getrokken, dat de weefkunst toentertijd nog niet hare intrede op Timor had gedaan?

In het Chineesche bericht over Timor¹⁾ uit het jaar 1436 staat: „Men and women cut their hair and wear a short dress; whilst sleeping at night they do not cover themselves.” Deze korte kleeding kan de tjawat zijn, terwijl het ongedekt slapen wijst op het nog niet in het bezit zijn van de selimoets, de groote omslagdoeken. (De haardracht klopt niet erg met de tegenwoordige hooge pruiken der Atoni's).

De wijze van opschik van mannen en vrouwen is thans nog dezelfde als PIGAFETTA aangeeft. Niet slechts om den geheelen benedenarm, doch ook om den bovenarm dragen beide sexen een vracht armrings van allerlei maaksel, in den ouden tijd van goud en koper, zooals PIGAFETTA vermeldt, later ook veel van ivoor, doch vooral van zilver. In bijna elke kampong in Beloe treft men thans een meer of minder bekwamen zilver-smid aan, die gemunt geld omsmelt voor het verwerken van sieraden. Oorringen, beter gezegd oorhangers²⁾, behooren eveneens tot de geliefde versierselen van den Beloenees. Als koop prijs voor de vrouwen dienen dan ook kleren en sieraden; de contra-betaling door den man, de foeda lo'an (zie GRIJZEN), bestaat gewoonlijk uit armbanden, oorhangers, koralen, enz.

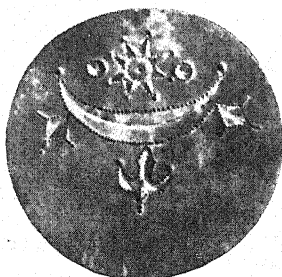
Oorpennen, waarover PIGAFETTA spreekt, als dracht voor mannen, ziet men thans nog op Timor, doch meestal van hout, één à twee decimeters lang en op allerlei wijze versierd, zooals met kwastjes van rood-geverfd geitenhaar, zwart paardenhaar en gekleurde alang alang; ook wel met snoeren van gekleurde kraaltjes of met zilveren loovertjes.

Opmerkelijk is het, dat PIGAFETTA reeds de aandacht vestigt op de eigenaardige ronde borstplaten van goud (tegenwoordig vooral van zilver), die aan een touwtje of aan een snoer kralen, de kostbare moeti-tanah's, om den hals worden gedragen in alle streken van Timor. Deze platen, die tot ruim 1 dM. in middellijn zijn, worden bij feestelijke gelegenheden zoowel door mannen als door vrouwen gedragen,

1) W. P. GROENEVELDT, Notes on the Malay Archipelago and Malacca compiled from Chinese sources, Verh. Bat. Gen. XXXIX, 1880, 1e stuk, blz. 116.

Timor heet in de Chineesche bronnen: Kihri-Timun. GROENEVELDT weet met het Kri of Kiri geen raad. De door hem gegeven Chineesche karakterteekens van Kiri zijn volgens GILES, Chinese Dictionary, 1ste ed. No. 909, waar de uitspraak in de Zuidelijke tongvallen vermeld staat, te transcribereën in „gili”. In het Badjoreesch is gili = bank, klip, doch ook eiland. Vele eilanden in het Oosten van den archipel zijn hiermede samengesteld, zooals Gili Mota, Gili Banta, enz. tusschen Flores en Soembawa. Misschien is dit een oplossing. Ze lijkt ons beter dan voor „Kihri” het Sanskrit „Giri = berg” aan te nemen, hetwelk alleen in Skr. samenstellingen wordt gebruikt.

2) Deze zijn van sierlijk filigrainwerk; zie de teekeningen van oorhangers en ook armbanden in de militaire memorie over Beloe van A. VAN LOON, Juli 1913, blz. 83 en 84, Archief Bureau Buitengewesten, R. 5.

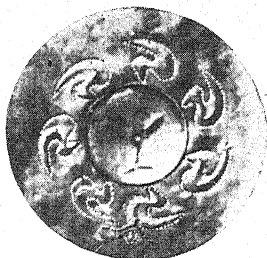
a.

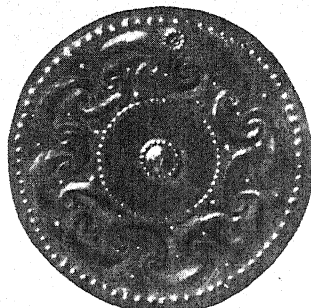
b.

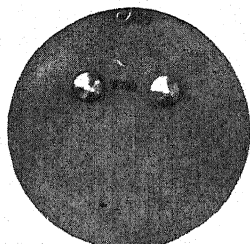
c.

d.

e.

f.

BORSTSIERADEN afkomstig uit den Timor-archipel (Leti-eilanden), dracht der voorvechters. Pigafetta zegt in zijn dagboek: „De mannen bevestigen zekere voorwerpen, rond als een schotel om hun hals.”

a, *b* en *c* zijn van zilver; *a* versierd met ster en een maansikkel, waaraan twee ruitvormige en één ankervormige figuur (waarschijnlijk oorhangermotief); *b* versierd met cirkel, twee vogels (zeemeeuwen?) en ankervormige figuur; *c* versierd met cirkel en twee vischfiguren.

d, *e* en *f* zijn van goud. De beide knobbelvormige verhoogingen op *f* stellen waarschijnlijk vrouwenborsten voor. In Midden-Flores vindt men ze in hout uitgesneden op den voorwand van het huis, naast den deuringang, waarschijnlijk een symbool voor kinderzegen.

(Ethn. Verz. Museum Kon. Bat. Gen.)

Zie ook Jaarboek Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde, XV, 1928, blz. 74. „De Mas Boelan van Locang (Babergroep)” door J. Hulshoff Pol.

JONGE VROUW VAN DEN MANOBOSTAM UIT DE KAMPONG MANDAYA, OOST-MINDANAO, PHILIPPIJNEN,
versierd met de typische borstplaat, die ook op Timor wordt gedragen.

Door de inboorlingen van de Santa Cruz eilanden en van Nieuw-Mecklenburg (Nieuw-Ierland) worden dergelijke groote, ronde borstplaten eveneens gedragen, vervaardigd uit een Tridacna-schelp. Ze zijn belegd met versieringen in schildpad, fijn bewerkt „en filigrain”.

(Zie „Illustrierte Völkerkunde” van Dr. Georg Buschan II, 1923, 1e deel, blz. 175, afb. 115 en „Album von Papua-typen, Neu-Guinea und Bismarck Archipel” van A. B. Meyer en R. Parkinson, Plaat 23.)

doch vooral door aanzienlijke voorvechters (meo's). Meestal hangen er eenige op borst en rug, terwijl hoofddoek en zwaard met kleinere exemplaren zijn versierd. Dr. ALB. C. KRUYT zegt van deze platen ¹⁾: „Soms hebben die platen een knobbel in het middelpunt; andere hebben een figuur er op staan, dat ons Westerlingen aan een ster doet denken. Men duidt deze versiering gewoonlijk aan met noni, dat eenvoudig „zilver” beteekent ²⁾. Men heeft wel eens beweerd, dat deze platen demaan zouden voorstellen, en het stermotief er op de zon bedoelt weer te geven, maar alle lieden, die ik daarnaar in de verschillende landschappen vroeg, ontkenden, dat deze noni iets anders zou bedoelen dan eenvoudig een sieraad te zijn. Wanneer ik vroeg, of dit voorwerp als afweermiddel dienst deed, werd ook dit ontkend.”

In Midden-Timor zijn deze borstplaten plat en rond en heeten noni bena (bena=plat). De heer M. A. BOUMAN deelde mij mede, dat ze ook op Alor voorkomen. De platen heeten daar „voelang” waaruit het Maleisch „boelan” duidelijk is te onderkennen. Op Alor worden ze hoofdzakelijk door kleine kinderen gedragen, echter alleen als sieraad, niet als talisman. Op Soemba vindt men ronde gouden platen, versierd met een groote sterfiguur, die onder den naam „tabeli” als medium bewaard worden, om de geesten der voorouders (marapoe) op te roepen, hetgeen alleen de Radja's mogen doen. PIGAFETTA spreekt van „portanno = schotel, bord”. Zoowel in den platten, als in den schotelvorm, bezit het Museum van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen een fraaie collectie afkomstig van het nabij Timor gelegen eilandje Letti, waarvan er hiernaast eenige zijn afgebeeld.

De platen met de knobbelfiguren heeten op Letti en Kisar „mas gong”, die met de halve maanversiering „mas boelan”. Controleur BOUMAN meldde mij, dat hij enkele Kisareezen over deze platen ondervroeg en van hen te weten kwam, dat de vogel- en vischfiguren de afstamming der dragers weergeven, dus afbeeldingen der totem-dieren voorstellen. De bevolking dezer eilanden, voorzoover zij niet uit den grond voor den dag gekomen heet te zijn, leidt inderdaad haar oorsprong van visschen of vogels af. In verband hiermede is het waarschijnlijk, dat de platen in deze streken niet alleen sieraad, doch ook afweermiddel zijn.

Opvallend is het, dat dezelfde typische borstplaten, die men in den Timor-archipel aantreft en omtrent welker oorsprong en beteekenis de be-

1) Zie „Verslag van een reis door Timor” in T. K. N. A. G., 1921 Nov., XXXVIII, No. 6, blz. 772 en 773.

2) Wij merken op dat noni feitelijk „edel metaal, goud” beteekent; zilver noemt men noni moeti, van noni=edel metaal en moeti=wit.

volking zoo weinig weet mede te deelen, ook gedragen worden op de Philippijnen, getuige de afbeelding op nevenstaande plaat voorstellende een meisje van Mandaya (Oost-Mindanao). Bij den stam der Manobo's aldaar heeten deze platen „patina”. Merkwaardig is de groote overeenkomst in kleeding en opschik van dit meisje met de Timorvrouwen.

Dat de handel op Timor ook vanuit de Philippijnen rechtstreeks werd gevoerd, blijkt uit de mededeeling van PIGAFETTA, dat de Spanjaarden een jonk van Luzon op Timor aantreffen voor het halen van sandelhout. Niet onwaarschijnlijk is het in verband hiermede, dat de gouden en zilveren borstplaten oorspronkelijk vanuit de Philippijnen op Timor zijn ingevoerd en gediend hebben als betaalmiddel, waarvoor zij ook thans nog dienen ¹⁾.

De Timoreezen van beide sexen dragen het haar lang. Het kroezig haar is bij de mannen hoog opgekamd tot een woeste, dikke bos, die meestal met een strook katoen omwonden of met een grooten houten of bamboe kam met drie en meer lange punten doorstoken wordt, ten einde het hoog op te houden. Deze kammen, die PIGAFETTA noemt, zijn soms kunstig versierd met snijwerk, gouden en zilveren ringen en plaatjes, haarpluimen en kralenwerk. Ook de vrouwen gebruiken dergelijke kammen, doch dragen het haar niet hoog, maar in een wrong op het achterhoofd ²⁾.

Bij de opsomming door PIGAFETTA van de voortbrengselen uit het planten- en dierenrijk is het meer interessant te lezen wat hij niet, dan wat hij wel opnoemt. Zoo missen wij het paard, dat op Timor als transportmiddel zoowel voor den mensch, als voor het vervoer van goederen, o.a. van het sandelhout naar de kusten, van onschatbare waarde is. Terecht merkte een bestuursambtenaar in zijn nota van overgave op: „De kameel is het schip der woestijn, het paard is het schip in Timors binnenland.” Is het eene slordigheid van PIGAFETTA, dat in zijne opsomming het paard niet voorkomt, of heeft hij inderdaad het paard op Timor niet gezien? Het eerste is bijna niet aan te nemen. PIGAFETTA is (voor zijn tijd althans) te nauwkeurig, dan dat hij het paard over het hoofd zou zien. Hij maakt er wel melding van bij zijne beschrijving van Burne (Broenei). Het laat-

1) Zie Jaarboek Kon. Ned. Genootschap van Munten en Penningen, 1928.

2) Voor meer uitgebreide gegevens omtrent het uiterlijk voorkomen, de kleeding en den opschik, vooral van de voorvechters, verwijzen wij naar de voortreffelijke beschrijving met platen van Dr. S. MÜLLER in: Temminck, Reizen en Onderzoekingen in den Ind. Archipel in de jaren 1828 en 1836. Nieuwe uitgave hiervan in de „Werken Kon. Inst. voor T. L. en V. van N. I., 2e Afd. afzonderlijke werken, 1857.”

Voorts naar de opstellen van Prof. P. J. VETH over „Het eiland Timor” in „de Gids” van 1855 en van H. ZONDERVAN, „Timor en de Timoreezen” in T. K. N. A. G., 2e serie, Deel V, 1888, waarin de gegevens van MÜLLER zijn verwerkt.

ste zou er op wijzen, dat het paard ruim vier eeuwen geleden nog niet op Timor ingevoerd was.

Volgens de Timoreezen immers, is het paard op hun eiland niet inheemsch. De atoni noemt zijn paard daarom „bikase” of „bidja kase”¹⁾, een naam van het vrouwelijk geslacht, aanduidend een dier van vreemden oorsprong, naar JOH. HESSING mededeelt²⁾. „Een bewijs, dat het paard op Timor van betrekkelijk jongen datum is, bestaat hierin”, zegt Dr. A. C. KRUYT³⁾, „dat het nimmer geofferd wordt. Algemeen wordt het vleesch ervan gegeten, zoowel door mannen als „door vrouwen, door hoofden en minderen (uitgezonderd door de hoofden in het landschap Amanoeban)”. Het paard, dat waarschijnlijk door de Hindoes in den Archipel is ingevoerd, en o.a. in de Minahasa het eerst gebracht is door de Spanjaarden, zal op de eilanden rondom de Sawoezee wel door de Javanen zijn geïmporteerd, getuige den laag-Javaanschen naam „djaran”, dien men op Flores en Soemba aan het paard geeft.

Nog zij opgemerkt, dat het paard in het begin der 16e eeuw wel reeds op het eiland Soembawa voorkwam, blijkende uit de korte beschrijving, die DUARTE BARBOSA van het eiland „Cinboaba of Java Minor = Soembawa”⁴⁾ geeft. „Achter dit eiland”, zegt hij, „is nog een ander klein eiland genaamd „Oçape”, op welks midden altijd vuur brandt”. De bewoners van dit eiland worden aangeduid als heidenen, die te paard reizen en goede ruiters en paardenfokkers zijn.

In dit bericht van BARBOSA zijn naar alle waarschijnlijkheid het landschap Sape, zich uitstrekkende langs Soembawa's Oostkust, en het eiland Goenoeng Api of Sangeang, gelegen nabij den Noordoosthoek van Soembawa, met elkaar verward. Het landschap Sape behoort van ouds tot het sultanaat Bima; het is het stamland der bekende Bimapaardjes. Goenoeng Api is de hooge, nog steeds werkende zeevulkaan aan den ingang van Straat Sape tusschen Soembawa en Komodo. Het „Oçape” van BARBOSA wijst hier naar onze meening op de landstreek „Sape” (O = aanhef van het woord)⁵⁾.

1) „Bidjakase” beteekent „vreemde buffel”, bi = vrouwelijk.

2) Zie de legende over „De herkomst van het paard op Timor” in Timorbode, blz. 238, Oct. 1921.

3) T. K. N. A. G. Deel XXXVIII, 1921, blz. 775.

4) M. L. DAMES, „The Book of Duarte Barbosa”, London 1921, Vol. II, pag. 194 — 195.

5) In de regelmatige opsomming, die de Nāgarakṛtāgama geeft van de eilanden en plaatsen beoosten Java worden Sapi (=Sape) en Sang Hyang Api (=Sangeang of Goenoeng Api) beide genoemd.

Goenoeng Api of Sangeang komt als „Ylha do Fogo = vuureiland” voor op een kaart van 1517 van de expeditie van D'ABREU naar de Molukken. (Zie de mededeeling

De opvarenden van de „Victoria” waren op de kust van Noord-Beloe wel goed beland om hun vleeschvoorraden voor de groote reis om de Kaap, die hen wachtte, aan te vullen. Vee treft men in groote hoeveelheden in Beloe aan. In groote kudden zwerven paarden en karbouwen onverzorgd, half verwilderd, over de uitgestrekte grasvlakten rond. In 1915 schreef nog een gezaghebber vandaar: „er ligt veel waarheid in de bewering, dat de eenige zorg van den Beloenees voor zijn vee hierin bestaat, dat hij zoo nu en dan eens gaat kijken, of de beesten reeds gestolen zijn.” Aan de requisitie der Spanjaarden van vee kon dus zonder groote moeite worden voldaan. De woeste, opwindende jacht, waarmede het pijlen en vangen der karbouwen dikwerf gepaard gaat, hebben zij zeker niet meegemaakt, anders hadden wij hierover van deze mannen uit het land der stieren-gevechten wel het een en ander gehoord.

Met het noemen van het sandelhout brengt PIGAFETTA ons op het product, waaraan Timor zijne bekendheid in de geschiedenis bij de Oostersche volkeren dankt, reeds lang voor de komst der Europeanen op het eiland. Dr. G. P. ROUFFAER heeft de meening uitgesproken ¹⁾, dat de Hindoevraag naar het sandelhout en de, zij het ook schaarsche, gegevens in de Chineesche bronnen aangaande dit hout op goeden grond doen vermoeden: „dat de vaart op Timor van (Oost-) Java uit reeds geboren was in ± 1000 A. D., en dat de Mohammedanen, die in ± 1400 A. D. zich te Gresik begonnen neer te zetten, van stonden aan ook Timor plachten te bezeilen.”

Inderdaad noemen de Chineesche bronnen ²⁾ omtrent 1000 A. D. het sandelhout, doch als product van Java, waar de Santalum ook voorkwam. doch thans bijna uitgeroeid is door het gebruik van fijn houtsnijwerk, als krisheften en dergelijke.

Uit het midden van de 13e eeuw komen meer stellige berichten uit Chineesche bron tot ons, die ontegenzegglijk wijzen op de vaart der Javanen op Timor. CHAU JU-KUA geeft in zijn werk, getiteld Chu-faüchî, eenige gegevens omtrent dit eiland en eene beschrijving van het sandel-

(Vervolg noot 5, pag. 39).

van Prof. A. WICHMANN in: Jaarboek Mijnwezen in N. I., 1908, Wet. Ged., blz. 572). Op de kaart van JACOPO GASTALDI, Tertia Pars Asiae, jaar 1561, (Facsimile in Periplus van Nordenskiöld, Plaat LVI) staat het eilandje als „Guinape” vermeld.

Het „Ganape” als stad ingeteekend, beoosten Bima op het Java Menor (= Soembawa) op JAN HUYGEN VAN LINSCHOTENS kaart „Insulae Indiae Orientalis” van het jaar 1599, stelt weer de plaats Sape voor, alhoewel de naamsverwarring met Goenoeng Api duidelijk spreekt.

1) In zijn zeer bekend opstel „Waar kwamen de raadselachtige moetisalah's (aggrikralen) in de Timorgroep van daan?”, Bijdragen Kon. Instituut, deel VI, blz. 622 — 627.

2) GROENEVELDT, op. cit., blz. 16.

hout ¹⁾. Hij noemt Ti-wu (= Timor) eene onderhoorigheid van Shö-p'o (= Java). Bij zijne beschrijving van P'o-ni (= Borneo), zegt hij, dat dit land gelegen is nabij het land Ti-mön (= Timor), en voorts: „There (op Timor) is a medicinal tree, the root of which is boiled into an ointment; the latter is taken internally and also rubbed all over the body, by this means sword wounds never prove fatal.”

Aangaande de vroegere werkzaamheid der Hindoe-Javanen in deze streken vindt men hier en daar in de volkslegenden nog eenige aanwijzingen. Zoo leest men in het volksverhaal over den oorsprong van het radja-geslacht van Endeh ²⁾, dat langen tijd geleden iemand, genaamd DJARI DJAWA en gekomen van Madjapahit, de eerste Radja van Endeh werd. In de legenden over het ontstaan van de wereld volgens de lieden van Wolo Mari (Noord-Endeh) en eveneens in een dergelijk verhaal volgens Nanga Keosche opvatting ³⁾ kwamen de eerste bewoners, mannen, vrouwen en kinderen van Madjapahit.

In Adonara, Solor en Lomblem is de bevolking zeer merkwaardig in twee min of meer vijandig tegenover elkaar staande groepen verdeeld, de „orang Demon” en de „orang Padji”. Volgens de legende over het ontstaan van het rijk van Larantoeke ⁴⁾ stammen deze twee volksgroepen af van SRI DEMON, die op den berg Ili Mandiri bij Larantoeke is neergelaten door den vogel Si Karoeda, en van zijn broer SRI PADJI (= Pandji?).

Ook in Noord-Beloe vertelt de bevolking, namelijk de groep der Ema Dawan (= menschen van Djawa), gaarne van haar afkomst van Oost-Java ⁴⁾. Hetzelfde vonden wij in enkele daloeschappen in Manggërai (West-Flores). Op Sawoe heerscht de overlevering, dat de eerste bewoners eveneens van Java kwamen. De schim van Madjoepai, de stamvader van den eersten vorst van Sawoe, zwerft nog te Kotika rond, naar welke plaats men van tijd tot tijd nog bedevaarten verricht ⁵⁾. Wat betreft Soemba wijzen wij op het vinden van twee groote en één kleine grafsteen in Midden-Soemba door J. E. TEYSMANN ⁶⁾, waarop een

1) Zie CHAU JU-KUA: „His work on the Chinese and Arab Trade in the twelfth and thirteenth Centuries,” translated from the Chinese and Annotated by FRIEDRICH HIRTH and W. W. ROCKHILL, St. Petersburg, 1912, p. 83, 156 en 208.

2) Zie Nota J. J. DE VRIES over de onderafdeeling Endeh (Midden-Flores), Mei 1910, blz. 48 e.v. in het archief te Endeh; vgl. Jhr. B. C. C. M. M. VAN SUCHTELEN, Endeh (Flores), Mededeelingen Enc. Bureau, Afl. XXVI, blz. 157 en 164.

3) Zie Dagboek „Larantoeke 18 April — 13 Mei 1907” van den toenmaligen Controleur A. J. L. COUVREUR en „Memorie van Overgave der onderafdeeling Adonara en Lomblem” van F. VAN DIJK, beide in het archief te Endeh.

4) Nota over Beloe van A. VAN LOON, op. cit. blz. 97.

5) S. MÜLLER, Reizen in den Ind. Arch. II K. T. v. T. L. en V. van N. I., 2e Afd. Afz. werken, 1857, blz. 278 en 284.

6) Nat. Tijdsch. v. N. I., deel 34, 1874, blz. 433.

figuur van de Goenoeng Sahari uit de Javaansche wajang en vier figuren van door ARDJOENO en BIMA aangevoerde hanen zijn afgebeeld.

PIGAFETTA's dagboek is niet de eerste Europeesche bron, die spreekt over den handel tusschen Java en Malaka eenerzijds en Timor anderzijds. In het voortreffelijke boek van DUARTE BARBOSA — een kostbare Portugeesche geschiedbron uit het jaar 1516 — staat over „De stad van Malaka en rijk” het volgende geschreven ¹⁾: „Van deze stad van Malaka gaan de schepen naar Timor; vanwaar (scil. uit Timor) ze halen „al het witte sandelhout, wat onder de Mooren zeer geacht is en veel „waarde heeft; daarheen (scil. naar Timor) brengen ze ijzer, bijlen, zichten (grasmessen, arits) messen, zwaarden, kleedjes van Palikat, koper, „kwik, vermiljoen, tin, lood, vele kraaltjes van Cambay; in terugvracht „daarvan laden zij, behalve het sandelhout, honing, was, (en) slaven.”

Over het „Eiland van Timor” zegt BARBOSA ¹⁾: „Gaande verderop, „verlatende deze eilanden van Groot-Java en Klein-Java (bij BARBOSA „= Soembawa), liggen in de zee daarvan (= in de Java-Zee) vele andere „(eilanden), groote en kleine, bevolkt door Heidenen, en enkele Mooren, „onder dewelke (eilanden) (er) een is dat zij Timor noemen, hetgeen een „eigen Koning en taal heeft: in dit eiland zijn vele witte sandelhouten (sic!) „welke de Mooren zeer waardeeren in Indië en Perzië, alwaar men een „heelen berg daarvan verbruikt, en ze (scil. de sandelhouten, het sandel- „hout) hebben hoogen prijs in Malabar, Narsinga (= Centraal-Dekhan), „en Cambay: de schepen van Malaka en Java die hier daarvoor komen, „brengen mee in weervracht bijlen, bijltjes, messen, zwaarden, kleedjes „van Cambay, en van Palikat, porceleinen, gekleurde kraaltjes (letter- „lijk: „kraaltjes van kleuren”), tin, kwik, lood en andere koopwaren, „waarmee (= waartegen) zij laden het gezegde sandelhout, honig, was, „slaven, en eenige peper die er in het land is.”

Wij kunnen niet nalaten deze beide passages hier over te nemen in de eerste plaats om nogmaals duidelijk te laten uitkomen, hoe PIGAFETTA en BARBOSA onafhankelijk van elkaar den handel tusschen Malaka en Java eenerzijds en Timor anderzijds bevestigen; maar in de tweede plaats om aan te toonen, dat hier slechts sprake is van Inlandsche prauwvaart; over Portugeesche handelsschepen wordt niet gesproken. Dit met het oog op de vraag, of de Spanjaarden dan wel de Portugeezen de ontdekkers van den Timorarchipel zijn geweest ²⁾.

1) Vertaling van Dr. G.P. ROUFFAER, „Waar kwamen, enz”, op. cit., blz. 622—624.

2) Voor het bloeitijdperk en den ondergang van den Javaanschen handel, vooral in het Oostelijk deel van den Archipel en de verplaatsing van den Specerijhandel naar Makasar raadplege men Dr. B. SCHRIEKE, „Prolegomena tot eene sociologische studie over de volken van Sumatra” in Tijdschrift I. T. L. en V. Deel LXV, 1925, blz. 90—207.

Hetgeen PIGAFETTA vertelt van de bijgeloovige praktijken, die de Timorees uitoefent bij het kappen van het sandelhout, vindt volkomen bevestiging in het groot godsdienstig ceremonieel, waarmede ook thans nog het kappen plaats heeft, vooral in Zuid-Midden-Timor. De bezieling der natuurvoorwerpen strekt zich bij den animistischen Timorees natuurlijk uit tot de planten. Het ontzag voor de ziel der planten bepaalt zich begrijpelijk alleen tot die planten, welke voor hem van groot nut zijn, dus ook tot het voor hem zoo kostbare sandelhout.

Op de ai hoesar, een speciaal offeraltaar van steenen, brengt de Be-loenees, naar GRIJZEN mededeelt, bij het kappen van het sandelhout zijne offers aan de geesten. Laat men dit na, dan verkrijgt men wel hout, doch met slechts weinig verkoopbare kern. Ook bij het uithalen van was uit de bekende bijenboomen, die overal in de wildhoutbosschen groeien, worden offers gebracht.

Inzake PIGAFETTA's mededeeling omtrent het kappen van het sandelhout bij een zekeren tijd van de maan, kan men opmerken, dat evenals in Malabar ook in Timor de afnemende maan als het meest geschikte tijdvak geacht wordt voor het kappen van dit reukhout (Tim: haeo meni of ai kamenil)¹⁾.

De mededeeling van PIGAFETTA over den goudberg in Cabanaza (= Kamanassa) is de eerste van dien aard over den vermeenden delfstof-fenrijkdom van Timor. Eeuwenlang heeft dit eiland in den roep gestaan van goud, maar vooral koper, in aanzienlijke hoeveelheid in zijn bodem te bergen. Herhaaldelijk zijn door de V. O. C. pogingen gedaan tot opsporing en ontginning van die mineralen. De oude Compagnies-bescheiden staan er vol van²⁾. De hoop om het comptoirtje Timor, dat steeds een last- en schadepost is geweest, nog eens voordeel te doen afwerpen, was geheel gevestigd op den koper- en goudrijkdom. Op de kaarten van Timor uit de eerste helft der 18e eeuw vindt men verschillende „goutrievieren (o.a. bij Kamanassa), goutmijnen, koper- en goutberge” ingeteekend³⁾.

1) Zie MÜLLER, op. cit., 1857, blz. 340.

2) Zoo staat in een „Translaat missive van de Regenten van Coepang, Sonnebaïj, Amabij en Sorebeang aan haar Ede: de Ho. Reg: tot Batavia in het „Daghregister van het Casteel Batavia A° 1692 — 4 Juli” op pag. 498: „Insgelijks maken wij vande landen van Sonnebaïj en Amabij bekend dat eerstelijk in Sonebaïj drij goutmijnen zijn, als twee daermen 't selve mijnerael uijt het water inde rivieren wast, gelegen in Sanam en Soengē Molo, d'eerste op Oijenias daer het selve uijt aarde gegraven wert ook mede isser een mijn op Saijo, daer root koper in te vinden is, en in het lantschap Amabij valt het zout uijt denatuur soo hart als steen de plaats genaamt Menifou”.

3) Zie bijv. kaart 450, Inv. Verz. Kaarten Rijksarchief. Verder ZONDERVAN, op. cit., blz. 99, over „Delfstoffen.”

Het is een feit, dat er op Timor vooral in het Noordoostelijk deel goud en koper wordt gevonden. In den Compagniestijd werd in het Nederlandsche gebied door de Inlanders wat stofgoud gewasschen, voornamelijk in de riviertjes op de Zuidelijke hellingen van het Moetisgebergte in de omstreken van Noiltoko in Midden-Timor; thans nog in de Nono Baoen, een zijriviertje van de Noil Noni, in het landschap Takaip. De opsporingsdienst van het Mijnwezen heeft eenige jaren geleden een grondig onderzoek ingesteld naar het voorkomen van delfstoffen in Nederlandsch-Timor. Aanvankelijk scheen de vindplaats van koperertsen te Tanini in het landschap Fatoe Leo veelbelovend, doch de gekoesterde verwachtingen hebben zich niet verwezenlijkt. De exploitatie werd door het Mijnwezen gestaakt ¹⁾. Aan de legende over den koper- en goudrijkdom van Nederlandsch-Timor en eveneens aan die over het tin van Flores is thans voorgoed een einde gemaakt.

Belangrijk is hetgeen PIGAFETTA meldt, omtrent het heerschen van de ziekte van St. Jop = *foi franchi* = Portugeesche ziekte op Timor. Door vele schrijvers wordt de ziekte van St. Job beschouwd als syphilis (*lues venerea*), zooals ROBERTSON op blz. 226 en 227 van zijn werk uitvoerig uiteenzet. *Foi franchi* = *for franchi* stelt ROUFFAER ons inziens terecht vast als te zijn „*poeroe faranggi* = frankische zweren” en wel degelijk syphilis.

In het reeds eerder aangehaalde Chineesche bericht van 1436 bij GROENEVELDT (blz. 116) lezen wij: „When merchant-vessels arrive there, the women come on board to trade and many men get infected with disease; from those who get ill, eight or nine of ten die, which is caused by the unhealthiness of the country and their secret diseases.” Ontwifelbaar wijst dit bericht in dezelfde richting als dat van PIGAFETTA.

Nog een interessant bericht over den gezondheidstoestand der Timoreezen, doch van veel lateren datum, namelijk van het jaar 1779, vindt men bij VAN HOGENDORP ²⁾: „De gemeenste ziekten zijn de melaatsheid, de venusziekte en de roode-loop. Zij weten de twee eersten niet grondig te genezen, het welk de reden van vele wanstaltige gedaanten onder hen is. Zij hebben er ook eene ziekte, die zij in het Maleisch Boba noemen, en die aan het eiland eigen is. De kinderen krijgen die gemeenlijk als zij vier of zes jaar oud zijn: zij duurt drie jaren, voor de volkomene genezing en, men stelt de zieken in groot gevaar, wanneer men de zweren die zij veroorzaakt, zoekt te doen opdrogen. In een woord, alle hulp-

1) Mem. v. Overgave. Resident A. J. L. COUVREUR. Bureau Buitengewesten, blz. 26.

2) Mr. W. VAN HOGENDORP, „Beschrijving van het eiland Timor”, Verh. Bat. Gen. 1825, 1e en 2e deel, 3e druk.

middelen zijn schadelijk en zij moet door den tijd alleen genezen worden.”

Met „boba” wordt hier naar alle waarschijnlijkheid aangeduid de „framboesia tropica”, de bekende tropische, endemisch voorkomende, algemeen besmettelijke ziekte, die in den Indischen Archipel onder de Inlanders veel voorkomt, doch meer onder kinderen dan onder volwassen personen. Ook in de Ambonsche eilanden heet zij „boba”, in andere deelen van den Archipel „poeroe”. NAVARRETE ¹⁾ zegt over deze ziekte in zijne beschrijving van Timor: „y tenia muchos enfermos de bubas = en er zijn veel zieken aan bubas (= zweren, etterblazen)”.

Al deze oude bewijzen over het voorkomen op Timor van syphilis en framboesia, welke beide ziekten men begrijpelijk met elkaar heeft vereenzelvigd, blijken op grond van de hedendaagsche onderzoeken volkomen juist te zijn. Geslachtsziekten komen op Timor en volgens SIEBURGH ook op Alor veelvuldig onder de inboorlingen voor ²⁾. Hetgeen VAN LOON ³⁾ hierover zegt, juist van Noord-Beloe, spreekt boekdeelen: „Een erger kwaad in Noord-Beloe is het heerschen van vrouwenziekten. Men staat versteld, zooals deze ziekten hier heerschen. Vrijwel alle vrouwen schijnen besmet. Bij keuringen voor soldaat en gewapende politiedienaren bleken respectievelijk 75% en 50% ongeschikt te zijn, het meereendeel ten gevolge dezer ziekten ⁴⁾.”

De voorkomende syphilis blijkt van zeer kwaadaardigen en hardnekkigen aard te zijn. Herhaaldelijk komen na eerste behandeling recidiven voor.

Dat dus Noord-Beloe geen krachtig volk herbergt is niet te verwonderen.”

Dank zij de eenvoudige bestrijdingswijze wordt de framboesia met het beschikbare geneeskundig personeel thans overal tegengegaan. Degenezing der vrouwenziekten gaat met meer moeilijkheden gepaard. Wanneer men niet genoeg personeel heeft om den strijd met de syphilis krachtig aan te binden, verdient het volgens de geneeskundigen de voorkeur haar latent te laten. Blijkbaar is de bevolking betrekkelijk immuun geworden.

Aan PIGAFETTA's mededeeling over de „ziekte van St. Job op Timor” zit meer vast dan men op het eerste gezicht wel denkt. Ze is, in verband met het Chineesche bericht beschouwd, een bewijs voor de drukke scheepvaart op dat eiland reeds geruimen tijd voor de komst der Portugeezen

1) Tomo IV, pag. 87.

2) Medische onderzoeken van den laatsten tijd hebben uitgewezen, dat deze uitspraak niet juist is. Geslachtsziekten komen op Alor weinig voor.

3) Mil. memorie, blz. 86.

4) Fg. Controleur AGERBEEK noemt een percentage van 20 % der bevolking van Beloe, dat aan vrouwenziekten lijdt.

in den Oostindischen Archipel. Dat PIGAFETTA, of beter gezegd de Moluksche gidsen, deze ziekte van Portugeeschen ¹⁾ oorsprong achtten, is echter, zooals Dr. ROUFFAER terecht opmerkt ²⁾, onrechtvaardig. Deze zegening der beschaving is den Timoreezen zeker niet door de Portugeezen, doch door Javaansche, Chineesche, en andere prauwenvaarders gebracht.

Het zou geheel onjuist zijn uit dit bericht de gevolgtrekking te maken, dat de Timoreezen reeds met de Portugeezen in aanraking moeten zijn geweest vóór de komst der Spanjaarden. PIGAFETTA zegt immers, dat de ziekte heerscht „in alle eilanden, die wij in dien archipel ontmoetten, maar meer in die plaats dan in andere plaatsen.” Uit dit laatste meervoud blijkt duidelijk, dat met het woord „archipel” ook de Molukken, dus het geheele Oosten van onzen Archipel bedoeld is. In de plaats van „Portugeesch” doet men waarschijnlijk beter met te lezen „Europeesch”, waarmede de bakermat der ziekte door de Inlanders naar Europa of in de richting van Europa wordt verlegd.

*Pigafetta's bericht omtrent de eilandenreeks tusschen
Timor en Java.*

Longi vna giornata de qui tra iL ponente et iL maestrele ne fu deto trouarse vna Jsola in laqalle nascie assai cannella et se chiama Ende eL suo populo he gentile et nō hanno re et como sonno a la medesima (Js: doorgeslagen in het origineele M.S.) via molte ysolle vna dietro a laltā in fina a Jaua maggiore et aL capo de malaca li nomi de leqalle sonno questi ende tana butun creuo chile bimacore arananan Mani Zumbaua lomboch chorum et Jaua ma giore.

Een dag reizen vandaar (d.i. van Timor) naar het Westnoordwesten, vertelde men ons, dat wij een eiland zouden vinden, waar vrij veel kaneel groeit, genaamd Ende. Zijne bewoners zijn heidenen en hebben geen koning. (Men vertelde ons) ook, dat er vele eilanden zijn in dezelfde (eil: doorgeslagen in het origineele manuscript) strekking, de een volgende op de andere, tot aan Java Major en de kaap van Malaca. De namen van deze eilanden zijn als volgt: Ende, Tanabutun,

1) Dat „faranggi” inderdaad „Portugeesch” of liever „Europeesch” beteekent, blijkt overduidelijk uit hetgeen wij vonden in het „Daghregister Casteel Batavia A° 1728,” in 's Landsarchief te Batavia op pag. 539, October 2.

Hier staat: „Ook verzoeken wij indien het Uw Hoog Edelens gelieven goed te vinden dat aan de *Frangies* mag werden verboden, om te voet over den landweg naar Coupang te gaen, en aen de Christenen ingesetenen tot Coupang om te voet over land naar 't land der *Frangies* te reizen — maar dat die luijden gezint zijnde naar Coupang of 't land der *Frangies* te vertrecken, zulcx met een vaertuijg mogen doen” en in margine: „*Frangies* betekent *Europeanen* dog sustineerd, dat hier mede portugeese werden gemeent.”

Onder „ferangkistan” verstaat men ook thans nog in het Maleisch het land der Franken, Europa, behalve Turkije.

2) In „Moetisalah's-Timor”, blz. 626.

Creuo, Chile, Bimacore, Aranaran
Mani, Zumbaua, Lomboch, Chorum
en Java-Major.

Voor het eerst in een Europeesche bron treedt hier voor het eiland Flores ¹⁾, waarschijnlijk alleen voor de smalle, Oostelijke helft van het eiland, de naam „Ende” te voorschijn. Alhoewel Ende in de Nāgarakṛtāgama onder de veroveringen van Majapahit niet wordt genoemd, hebben de veroveringstochten zich toch tot daar uitgestrekt volgens hetgeen RAFFLES mededeelt in zijn werk „The History of Java” ²⁾.

Deze tochten zijn omtrent 1357 A. D. ³⁾ gegaan via Larantoea en Solor, en niet tusschen Soembawa en Flores door, aangezien de vaart door de straten Sape, Linta en Molo voor zeilschepen door de geweldige stroomingen en draaikolken zeer gevaarlijk is. Van het kleine Solor uit, met zijne veilige ankerplaatsen op de Noordkust in alle jaargetijden, hebben de Hindoe-Javaansche veroveraars de eilanden om de Sawoe-Zee bezocht: Timor, Ende of Flores, Soemba, Bima en waarschijnlijk ook Sawoe. Aangezien PIGAFETTA niet spreekt over een Mohammedaansche kustbevolking (hetgeen hij wel doet bij de Moluksche eilanden) valt af te leiden, dat de Islamitiesche invloed vanuit Celebes, Malaka en Java toentertijd nog gering was. Volgens VAN SUCHTELEN ⁴⁾ schijnt de Islam eerst in het midden der 16e eeuw vasten voet op Flores' Zuidkust te hebben gekregen.

De richting WNW voor de ligging van het „eiland Ende” is vrij nauwkeurig met Atapoepoe als standplaats. De afstand van een dag reizen voert echter tot Oost-Flores en niet tot Endeh zelf op de Zuidkust.

In de bosschen van het scheidingsgebergte, dat in de lengte-richting over geheel Flores loopt, groeit de kaneel overal in het wild, voorna-

1) Zie voor de afleiding van den naam Flores in de reeds aangehaalde werken: VAN LIJNDEN, blz. 317, WICHMANN blz. 190 — 191. Wij teekenen hierbij aan, dat de naam Flores, als „Cabo das frolles” (= Kaap Flores = Tandjoeng Boenga = Bloemen-kaap) reeds voorkomt op de kaart van FRANCISCO RODRIGUEZ van 1512.

2) In Vol. II, 4e editie, London, 1817 leest men op blz. 121 den naam „Ende” onder de veroveringen van ANDYA NINGRAT of RATOE PENG'ING, krijgsoverste van den vorst van Majapahit, ontleend aan de manuscripten over het Oostelijk deel van Java, Soemenap en Bali verzameld voor RAFFLES door NATAKOESOEMA, Panambahan van Soemenap.

In de Maleische kroniek „Hikayat radja radja Pasay”, die ook het een en ander geeft over Majapahit's veroveringen, wordt onder de streken, die onderworpen werden, ook Larantoea op Oost-Flores genoemd. Zie Dr. J. BRANDES, Pararaton. Verh. Bat. Gen. Deel XLIX, 1897, blz. 128.

3) Volgens de Nāgarakṛtāgama werd in 1279 Çaka (= 1357 A. D.) een tocht naar het Oosten van den Archipel ondernomen voor de onderwerping van Domp (Soembawa). Het zal op dezen tocht zijn geweest, dat ook de invloed in den Timorarchipel verder werd uitgebreid, bestaande in de erkenning van Majapahit's suzeriniteit in eenige kuststreken.

4) Mededeelingen Enc. Bur., Afl. XXVI, Endeh, blz. 169.

melijk echter in Noord-Endeh en in Manggërai. Het feit, dat PIGAFETTA dat boschproduct reeds noemt, wijst erop, dat het toen reeds als uitvoerproduct bekend was. Ook de V. O. C. dreef er reeds spoedig handel in vanuit Endeh ¹⁾. De berichten omtrent het vinden van kaneel in Manggërai zijn eerst van het begin der 18e eeuw. In de Compagniesbescheiden ²⁾ vonden wij hierover de volgende mededeeling: „Van verschijde oude Sallijeresen die voormaals lange op Mangaraij hadden gewoont en jaarlijks tot de slavenhandel diep in de gebergten waren getrocken aldaar wel een soort van wilde canneel of Cassia Lignea groeijde maar geene andere opregte Specerijen te vinden waren.”

In het midden der 18e eeuw schijnt de concurrentie van de „Endeneze wilde canneel” met die der Molukken zeer voelbaar te zijn geweest, zoodat men in Batavia besloot van dat „invendible product af te zien” en vermeende, dat dit „zoo alleszints schadelijk product best voeglijk zoude kunnen worden uitgeroeijt.” In verband hiermede kreeg het opperhoofd te Koepang de opdracht ³⁾. „Canneel Schilling voortaan door alle mid-delen en wegen hoedanig gen^t werde gedwarsboomt, also U geen dengerigsten handel in dien wilden reukbast willen of kunnen gedoogen dan op poene van confiscatie in de ketting voor alle onze onderdanen.”

In de opsomming van de eilandenreeks tusschen Ende (= Flores) en Groot-Java valt duidelijk een gang van Oost naar West te bespeuren. Regelmatig in dien zin volgen de gegeven namen, eene vermenging van eilanden, plaatsen en landstreken, elkaar echter niet op. Eenige ervan zijn lastig thuis te brengen. Voor het op Ende volgende Tanabutun weten wij noch op Flores, noch op Soembawa plaats. Wij veronderstellen, dat PIGAFETTA's zegslieden (waarschijnlijk de Moluksche loodsen) even zijn afgedwaald naar Tanah Butun, het eiland Boeton. Creuochile dient gesplitst te worden evenals Bimacore.

Crueo levert eenige moeilijkheid op. Wij zien er eene verbastering in van Reo, vanouds de handelsplaats op de Noordkust van West-Flores. De mogelijkheid is echter niet uitgesloten, dat het een klankverspringing of eene verschrijving is van Croue = Krowe. Deze plaats bestaat thans niet meer, doch was eeuwen geleden de belangrijkste uitvoerplaats aan de Noordkust van Oost-Flores, in de bocht van Maoemere ongeveer, waar thans Nanga Halé ligt. De bevolking van de omliggende landstreken noemt zich ook nu nog de „Ata Krowe = menschen van Krowe”.

1) Zie Dr. P.A. TIELE. *Bouwstoffen* II, blz. 313, 328 e.v., 352, 394. Vgl. *Verslag van den Predikant J. HEURNIUS in Bijdr. T. L. en V. v. N. I.*, deel III, blz. 253.

2) *Afg. Patr. Brievenboek* 1719, 1e deel, bldz. 509, Macassar, Landsarchief Batavia.

3) *Generale Afgaande Indiaas Brievenboek*.

Onder Timor, 31 Dec. 1755, blz. 907 — 908. Landsarchief Batavia.

In Portugeesche bronnen ¹⁾ vindt men „het eiland Krowe” reeds omstreeks 1561 — '75 vermeld als een Portugeesche missiepost der Dominicanen. In het Dagregister van 1653 leest men, dat de Portugeezen van „Crove” veel „victuaille gingen halen”. Ook op de slordige „kaart der Zuid-Wester Eylanden van Banda” bij Fr. VALENTIJN vindt men in 1726 nog „Croewi”. Aangezien de namenrij ons naar het Westen verplaatst, lijkt ons echter de gelijkstelling van Creuo met Reo juistere dan met Krowe. De Bimaneesche nederzetting Reo is de grootste uitvoerhaven op Manggërai's Noordkust en ongetwijfeld gesticht door de Makasaren. Met de mededeeling van PIGAFETTA zouden wij dus het bewijs in handen krijgen, dat ook Reo in 1522 reeds bestond.

Bima, de naam van het aloude landschap, op Oost-Soembawa vereischt geen nadere toelichting. Ook Core = Kore is bekend als de hoofdplaats van het landschap Sanggar aan de baai van dien naam op de Noordkust van Soembawa. Tegen het einde der 16e eeuw schijnen „Bima en Corea” onderhoorig te zijn geweest aan Sultan BAÄB OELLAH van Ternate ²⁾.

Het „Chile” van PIGAFETTA, eerder genoemd dan Bima, zou in verband hiermede op West-Flores moeten liggen, of een der eilanden tusschen den Flores- en Soembawa-wal moeten zijn. Het is daar echter niet thuis te brengen; wellicht is het de plaats Kele of ten rechte Kilo, welke nog bestaat en gelegen is iets beoosten Kore aan de Sanggarbaai. In de geschiedenis der V.O.C. wordt ze geregeld genoemd. Op de „Kaart van een gedeelte der Noordkust van het Eiland Sumbawa” ³⁾ van het jaar 1681 komen „Core of Zangere (= Sanggar)” en „Kele” beide voor. Op dezelfde kaart staat aan den voet van den vulkaan Tambora op de Noordkust van 't schiereiland Sanggar de plaats „Aram” ingeteekend, ongeveer waar thans Kawienda ligt. Men vindt dezen naam eveneens terug als „Aram d'Auara” op de kaart van JAN HUYGEN VAN LINSCHOTEN ⁴⁾ van het jaar 1598; op de

1) Zie „Het Oude-Portugeesche fort op Poeloe Ende (Flores)”, door Jhr. B. C. C. M. M. VAN SUCHTELEN en Dr. G. P. ROUFFAER in *Tijd. Ned. Indië Oud en Nieuw*, Jrg. VIII (1923 — 24), blz. 33 overdruk.

In deze zelfde artikelen spreekt Dr. ROUFFAER op blz. 35 als zijn overtuiging uit, dat oorspronkelijk „Ende” niets anders en niets meer geweest is dan het kleine eiland „Ende minor”, het tegenwoordige Poelau-Endeh in de baai van dien naam. PIGAFETTA's mededeelingen bevestigen die meening niet. Met het „kaneeliland Ende” wordt door hem of liever door zijn zegslieden, naar het ons toeschijnt, het hoofd-eiland Flores bedoeld, zij het waarschijnlijk slechts een deel ervan.

2) Zie P. A. TIELE, „De Europeërs in den Maleischen Archipel”. *Bijdr. Kon. Inst., Ve gedeelte*, blz. 347.

3) Kaart No. 452, Inv. Verz. Kaarten, Rijksarchief, Den Haag.

4) Zie o.a. „Het Itinerario van JAN HUYGEN VAN LINSCHOTEN”, 2e deel, in *Werken Linsch. Vereeniging II*.

„Kaart van de kust van Lombok, een gedeelte van Sumbawa, enz.”¹⁾ vervaardigd tijdens de tweede reis van VAN NECK (1598—1600) als Aram ook aan den voet van den Tambora; op de Molukkenkaart van DIEGO HOMEN²⁾ van het jaar 1568 eveneens als „Azam of Aram” op de juiste plaats tusschen Bima en Pecate (= Papekat of Pekat, Westkust schier-eiland Sanggar); verder als eenige stad ingetekend op het eiland „Si-baba” (= Soembawa) onder den naam „Araian” op de kaart van JACOPO GASTALDI van het jaar 1561 en ten slotte nog verder teruggaand vindt men het reeds als Aramaram op de portulano's van FRANCISCO RODRIGUEZ van ± 1512, de eerste Portugeesche kaarten van den Archipel.

Het lijdt geen twijfel, of het „Aranaran” van PIGAFETTA een verdubbeling van Aran, is het „Aram” op de Noordkust van het schiereiland Sanggar aan den voet van den vulkaan Tambora. Men weet, dat in April 1815 bij de geweldige uitbarsting van dezen vuurberg de vruchtbare landstreken rondom den voet geheel zijn verwoest. Alle dorpen zijn in zee verdwenen of onder de vulkanische uitwerpselen bedolven; de geheele bevolking der rijkjes Tambora en Pekat op 3 personen na en een groot deel der bevolking van Sanggar en Dampo kwam om³⁾.

Het heeft ons heel wat hoofdbrekens gekost om „Mani” met eenige zekerheid te kunnen bepalen. Volgens de opgave moet het liggen tusschen Aran² = Aram en Zumbaua (= Soembawa), dus ergens aan de diep indringende Saleh-baai. Mani is in deze contrijen echter onbekend. Gelukkig helpt ROBERTSON door zijn buitengewone nauwkeurigheid ons ook in dit geval uit de verlegenheid. Op blz. 228 van vol. II vermeldt deze auteur, dat in „manuscript 5650” (het Fransche handschrift) op deze plaats voor Mani staat „Moiu”. Nu is Moiu = Mojo, het groote eertijds bewoonde, thans verlaten eiland, dat de ingang van de Saleh-baai afsluit en dat inderdaad gelegen is tusschen Aram en Soembawa.

Ten slotte valt aan Lomboch = Lombok niet te twijfelen en kan „Chorum” wel niet anders zijn dan het eiland Bali, al kunnen wij het niet verklaren⁴⁾.

Hetgeen in deze namenreeks van PIGAFETTA bijzonder opvalt, is in de eerste plaats, dat Dampo, hetwelk in de Nāgarakṛtāgama nog al op den voorgrond treedt, niet wordt genoemd, en in de tweede plaats, dat de helft

1) Zie No. 447, Inv. Verz. Kaarten, Rijksarchief, Den Haag.

2) Zie facsimile in „Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen” van Dr. S. RUGE, Berlin 1881.

3) Zie F. JUNGHUHN. Java III, 2e uitgave, 1854, blz. 1249 — 1264.

4) J. DENUCE, op. cit., blz. 352, brengt eenige van deze namen als volgt thuis: „Tanabutun (Badjak?), Crenochile (Rindja?), Bimacore (Komodo), Aranaran (Gili Bantan?).” Hieruit blijkt, hoe gevaarlijk het is, om plaatselijk niet bekend zijnde, aan de hand van een bestaande kaart er maar een gooi naar te doen.

der namen n.l. Bima, Kilo, Kore, Aram, Mojo en Soembawa, slaat op de zoogenaamde „Overwalsche rijken” der V. O. C., hetgeen getuigt van een goede bekendheid der zegslieden van PIGAFETTA, de Moluksche loodsen, met deze streken. Dit is alweer volkomen verklaarbaar door de mededeeling, hierboven reeds gedaan, dat „Bima en Corea” in dien tijd onder de heerschappij van Sultan BAAB van Ternate stonden.

Vertrek van Timor naar Spanje.

In PIGAFETTA's dagboek volgt op de passage over de eilandenreeks „Ende-Jaua maggiore” nog een zeer uitvoerig relaas, waarin hoogst belangrijke gegevens over Java en het vasteland van Azië, opgeteekend deels uit den mond van den ouden Tidoreeschen loods deels van „li mori de burne = de Mooren van Broenei”, die als gevangenen in het schip de reis medemaakten. Dit verhaal overslaande, laten wij hieronder de zinsnede volgen over het vertrek van het eiland Timor.

PIGAFETTA.

Marti de nocte venendo aL mercore
a vndici de febraro 1522 partendone de
La ysola de timor se in golfasemo neL
mare grande nominato Laut chidoL
et pigliando lo nfo Camino tra ponente
et garbin lasciasemo a La mano drieta
a La tramõtana p pagura deL re de
portoghala.....

In den nacht van Dinsdag op Woensdag Februari elf 1522 verlieten wij het eiland Timor en namen wij de groote open zee genaamd Laut Chidol (=Laut Kidoel = Zuidzee). Onzen koers naar het Westzuidwesten nemende, lieten wij uit vrees voor den koning van Portoghala (=Portugal) het eiland Zamatra (= Sumatra), vroeger Trapobana geheeten, naar het Noorden aan onze rechterhand.

Hiermede is PIGAFETTA's dagboek, wat betreft den Timorarchipel, afgehandeld. Het zou onbillijk wezen, zijne beschrijvingen van de nieuw ontdekte landen en volken met onze oogen te bezien, want dan zijn zij inderdaad op vele plaatsen nog gebrekkig. Vergelijkt men hiermede echter, hetgeen men in de bescheiden van Compagniesdienaren gedurende de geheele 17e en 18e eeuw aan ethnographische bijzonderheden aantreft, tenminste over den Timorarchipel, dan is dat bedroevend weinig of eigenlijk gezegd niets. Terecht schreef dan ook VAN HOGENDORP in 1779 in zijne hiervoren reeds genoemde beschrijving van het eiland Timor: „De Nederlanders, die in de vorige eeuw en in het begin van de tegenwoordige, de bezittingen der Oost Indische Maatschappij hebben uit-

„gebreid zijn, volgens het doelwit van hunne meesters, te vrede geweest, „wanneer zij op de meeste kusten, waar zij met hunne schepen aankwamen, eenige vastigheden mogten hebben langs de stranden, waar zij „veilig af en aan konden varen om hunne goederen te verruilen tegen de „kostbare voortbrengselen, die de natuur zoo mildelijk aan het oosten „schenkt. Zij drongen niet verder landwaarts in, dan zij noodig achtten, „ter bereiking van hunne oogmerken en kreunden zich weinig aan de „binnenste gesteldheid der landen, noch aan den aard der volken. Der„zelver zeden, gewoonten, regeerings-vorm, godsdienst-plegtigheden, „natuurlijke historie, in een woord alles, wat niet kon strekken ter „vermeerdering van hunne dadelijke voordeelen, was hun onver„schillig.

„Hieraan is toe te schrijven, dat wij geene volledige historie hebben „ben dier landen, waarin de Maatschappij zich gevestigd heeft, want ik „denk niet, dat men daarvoor zal willen houden de schriften van den „heer F. VALENTYN, die een gering getal van merkwaardigheden, in een „zee van nuttelooze beuzelingen, verdrongen heeft”.

In dit licht beschouwd moeten wij PIGAFETTA's aantekeningen over land en volk bezien en dan dienen wij het te bewonderen, dat deze man naast het volbrengen van den bijna bovenmenschen tocht nog de lust en energie heeft gehad om een zoo kostbaar dagboek samen te stellen.

Alvorens als slot ALBO's logboek weer te geven, is het nog van belang mede te deelen, dat er tijdens het verblijf op de Timorkust een gevecht plaats had tusschen enkele opvarenden van de „Victoria” met gevolg, dat een tweetal personen heimelijk van het schip vluchtten en aan land achterbleven. Deze personen waren MARTIN DE AYAMONTE, een scheepsjongen, en BARTOLOME DE SALDAÑA, een soldaat, die scheepsjongen was geweest bij den kapitein LUIS MENDOZA ¹⁾.

Voor de Missionarissen in den Timorarchipel is het nog interessant te weten, dat zich aan boord van de „Victoria” geen priester bevond. Van al de priesters, uitgevaren op MAGALHÃES' vloot, bereikte alleen de wereldgeestelijke LICENTIADE MORALES de Molukken. Deze bleef achter op de „Trinidad” en viel, na den ongelukkigen tocht van dit schip in den Stillen Oceaan, bij terugkomst op Tidore in handen der Portugeezen. Na veel wederwaardigheden bereikte hij in Augustus 1527 Spanje, waar hij aan het hof te Valladolid verscheen.

1) Volgens het verhaal van enkele overlevenden, opgeteekend na terugkomst van de „Victoria” in Spanje. Zie NAVARRETE, Tomo IV, pg. 87.

ALBO.

A los 8 días del mes de Febrero tomé el sol en 87 grados y medio, y tenía de declinacion 11 grados 42 minutos, con lo cual vino á ser nuestro apartamiento 9 grados y un sexto, y estamos en la cabeza de la isla de Timor de la parte del oeste, y desde aquí al cabo de leste corre les nordeste ues sudueste, y el día fue sábado,

Domingo 9 del dicho tomé el sol en 88 grados y un cuarto, y tenía de declinacion 11 grados y un tercio, vino á ser el altura 9 grados 35 minutos, y estábamos en el cabo mas forano de toda la isla, y de allí van hyendo al sudueste y al sur.

A los 10 del dicho tomé el sol en 88 grados y medio; tenía de declinacion 10 grados 58 minutos, y así vino á ser 9 grados 28 minutos, y el cabo de toda la isla nos queda al sur, y el día fue lunes.

A los 11 del dicho tomé el sol en 88 grados y un cuarto; tenía de declinacion 9 grados y un tercio, vino á ser el altura de polo 9 grados 35 minutos, y estábamos en bonanza, y el día fue martes.

A los 12 del dicho no tomé el sol, mas estábamos en bonanza en el parage del día pasado, ó poco mas, y el día fue miércoles.

A los 13 del dicho tomé el sol en 89 grados y dos tercios; tenía de declinacion 9 grados 52 minutos: vino á ser el altura 10 grados 32 minutos, y estábamos en al parage de dos islas, las cuales no sabemos come se llaman, ni si son habitadas: estan con Timor con el cabo del oeste, les sueste oes noroeste,

Op den 8sten dag van de maand Februari nam ik de zon op $87\frac{1}{2}^{\circ}$ en had een declinatie van $11^{\circ}42'$, waarmee kwam te zijn onze plaats $9\frac{1}{6}^{\circ}$ en wij zijn op den kop van het eiland Timor aan den Westkant en van hier naar de Oostkaap loopt (de kust) ONO-WZW en de dag was Zaterdag.

Zondag 9 van de gezegde (maand) nam ik de zon op $88\frac{1}{4}^{\circ}$ en had een declinatie van $11\frac{1}{3}^{\circ}$, kwam te zijn de breedte $9^{\circ}35'$ en wij waren ter hoogte van de meest uitstekende kaap van heel het eiland en van daar wijkt (de kust) naar het ZW en Z.

Op den 10den van de gezegde (maand) nam ik de zon op $88\frac{1}{2}^{\circ}$; had een declinatie van $10^{\circ}58'$, en zoo kwam te zijn (de breedte) $9^{\circ}28'$, en de kaap van het geheele eiland bleef ten Zuiden van ons en de dag was Maandag.

Op den 11den van de gezegde (maand) nam ik de zon op $88\frac{1}{4}^{\circ}$; had een declinatie van $9\frac{1}{3}^{\circ}$ kwam de poolshoogte te zijn $9^{\circ}35'$, en wij waren in windstilte en de dag was Dinsdag.

Op den 12den van de gezegde (maand) nam ik geen zon, maar waren wij in windstilte op de plek van den vorigen dag, of iets meer, en de dag was Woensdag.

Op den 13den van de gezegde (maand) nam ik de zon op $89\frac{2}{3}^{\circ}$; had een declinatie van $9^{\circ}52'$; kwam te zijn de breedte $10^{\circ}32'$, en wij waren op de plek (ter hoogte) van twee eilanden, van welke wij den naam niet weten, noch of ze bewoond zijn; zij zijn met Timor met de kaap van het Westen

y de aqui tomamos nuestra derrota para el cabo de de Buena-Esperanza, y fuimos al oes sudueste.

OZO-WNW, en van hier namen wij onzen koers naar Kaap de Goede Hoop en gingen naar het WZW.

Toont PIGAFETTA zich in alles den geboren ethnograaf, in ALBO leert men uit zijne voor dien tijd nauwkeurige plaatsbepalingen den ervaren zeeman kennen. Zijne opgegeven breedten ¹⁾, peilingen en plaatsaanduidingen ten opzichte van de kust stellen ons in staat ook den koers door de Sawoe-Zee vrij nauwkeurig vast te leggen. Zijne plaatsbepaling op 5 Februari zet de „Victoria” ter hoogte van Tg. Fai, terwijl de breedte van 8 Februari het schip weer terugvoert naar Oeikoesi, zoodat, indien de opname van 5 Februari juist is, men tusschen 5 en 8 Februari door tegenwind of om andere redenen langs de kust van Oeikoesi, door ALBO den kop van West-Timor genoemd, heeft heen en weer gezeild. De peiling ONO-WZW op de Oostkaap, Tgs. Fatoeboro en Parimbala, is goed.

Op 9 Februari geeft de breedte van 9°35', juist vallende tusschen Tg. Goemoek en Tg. Mas, een zuivere plaatsbepaling. De vooruitspringende hoek Goemoek, die kenbaar is aan een zwaar begroeiden heuvel, is zonder twijfel de door ALBO bedoelde „meest uitstekende kaap van het geheele eiland”, zoowel in verband met de breedte-bepaling als met het feit, dat de kust hier inderdaad tot Tg. Mas eerst naar het ZW. en daarna naar het Z. wijkt.

Ter hoogte van deze beide kapen is de „Victoria” door windstilte drie dagen opgehouden en bleef men blijkbaar wat heen en weer dobberen, totdat den 12den Februari — PIGAFETTA zegt in den nacht van elf op twaalf — gunstige wind opstak. Dien dag verliet men de Timorkust en koos het ruime sop, zoodat de „Victoria” den volgenden dag reeds ver gevorderd was en zich bevond ter hoogte van twee onbekende eilanden, waarvan ook PIGAFETTA den naam niet geeft, doch wel een kaartje. Deze kunnen niet anders zijn dan de Sawoe-eilanden, Rai Hawoe en Rai Djoea. De peiling OZO-WNW geeft zuiver de ligging van Sawoe weer ten opzichte van de Zuidpunt van het eiland Rote, door ALBO „de kaap van het Westen” genoemd.

Dat men in onwetendheid verkeerd heeft omtrent het al of niet bewoond zijn van de Sawoe-eilanden, wijst er wel op, dat men ver uit de kust gehouden heeft. Uit het bestek van 13 op 14 Februari kan men opmaken, dat men in dat etmaal ongeveer 144 zeemijlen had afgelegd, overeenkomende met een vaart van 6 mijlen per uur.

Tusschen de eilanden Rote en Sawoe werd het roer een weinig om-

1) De lengte-bepalingen wijken veel af.

gegooid en stevende men den koers constant WZW. houdende, den Indischen Oceaan in. Den 18en Maart bereikte men het eiland Nieuw-Amsterdam, dat men door het ongunstige weer niet kon naderen. Na ontzaglijke moeilijkheden doubleerde de „Victoria” den 6den Mei Afrika's Zuidpunt.

Omtrent de aankomst in Spanje lichtten wij nog de volgende passage uit PIGAFETTA's dagboek:

Sabato a sey de septembre 1522
Jntrasemo nella baia de S. lucar se
nō disdoto homini et la mogior parte
Jnfermy iL resto de sexanta q̃ partis-
semo da malucho q̃ morse de fame chī
fugite nela ysola de timor et q̃ furenno
amazati p̃ sui delicti

Op Zaterdag, 6 September, 1522
ankerden wij in de baai van San Lucar
met slechts achttien menschen en het
meerendeel van hen ziek, dat waren
allen overgebleven van de zestig man,
die Malucho verlieten. Sommigen stier-
ven van honger, sommigen deser-
teerden op het eiland Timor, en sommi-
gen werden voor hun misdaden ter
dood gebracht ¹⁾.

Onder deze achttien overlevenden waren nog vijf Inlanders; acht van hen waren onderweg bezweken en over boord gezet, waaromtrent PIGAFETTA ons nog de volgende merkwaardigheid verhaalt:

..... Quando li butauamo neL mare
li xp̃iani andauão al fondo con lo volto
in suso et li Jndij sempre cō lo volto in
giu.....

Toen wij hen in zee wierpen, gingen
de Christenen naar den bodem met het
gelaat naar boven, terwijl de Indiërs
steeds naar beneden gingen met het
gelaat omlaag.

Wat het lot van deze Inlanders aangaat, wijzen de geschiedbron-
nen nog uit, dat zij bij keizer KAREL V aan het hof werden vertoond en
daarna, toen zich een gelegenheid voordeed, naar hun land werden te-
ruggezonden, met uitzondering van één. Deze was zoo listig geweest om
reeds dadelijk overal naar de waarde van het Spaansche geld te informee-
ren en winkel in winkel uit te gaan om den prijs van de specerijen te we-
ten te komen ²⁾. Waarschijnlijk was hij even goed in het Spaansch thuis
geraakt, als PIGAFETTA in het van hem geleerde Maleisch. Om deze reden
werd hij in Spanje achtergehouden.

1) KOELLIKER vertaalt dezen zin foutief, als volgt: „einige auf der Insel Timor
davongelaufen und dort getötet worden”.

2) Volgens het verhaal bij HERRERA, zie ROBERTSON, Vol. II, pg. 239.

*Waren de Spanjaarden of de Portugeezen de eerste Europeanen,
die den Timorarchipel bezochten?*

Het stellen van deze vraag is niet overbodig. Bij geen der geschiedschrijvers, die den Oostindischen Archipel en de Timor-groep in het bijzonder als terrein van hun historische onderzoekingen hebben gekozen, noch bij Prof. VETH, noch bij TIELE, noch bij ROUFFAER, KNIPHORST ¹⁾ e.a. konden wij een afdoend antwoord vinden op de gestelde vraag. Er bestaat ten opzichte van deze zaak geen vaste meening, doch verwarring, hetgeen o.a. uit het volgende moge blijken.

In „de Gids” van 1855, deel I, schrijft Prof. VETH over „Het eiland Timor” op blz. 597: „De Portugeezen waren de eerste blanken die zich „hier vertoonden, maar het regte tijdstip hunner vestiging op Timor heb „ik nergens aangeduid gevonden. Hunne eerste nederzettingen schijnen „zij omstreeks 1520 te Lifao of Lifauw nabij Oekoesi gevormd te hebben; „maar ook te Koepang hadden zij een fort, lang voor de komst der Ne- „derlanders.” (De Enc. van N. I. neemt deze uitspraak onder Timor, dl. IV, blz. 348, letterlijk over).

In het vervolgartikel in deel II zegt dezelfde geleerde in een noot op blz. 64: „Omtrent Balibo teeken ik hier nog aan, dat zijne bevolking de „eerste van Timor was, die met Europeanen in aanraking kwam, toen de „Spanjaarden in 1522, onder MAGELLAANS opvolger DEL CANO, met het „schip Victoria”, op Timors Noordkust ten anker kwamen.”

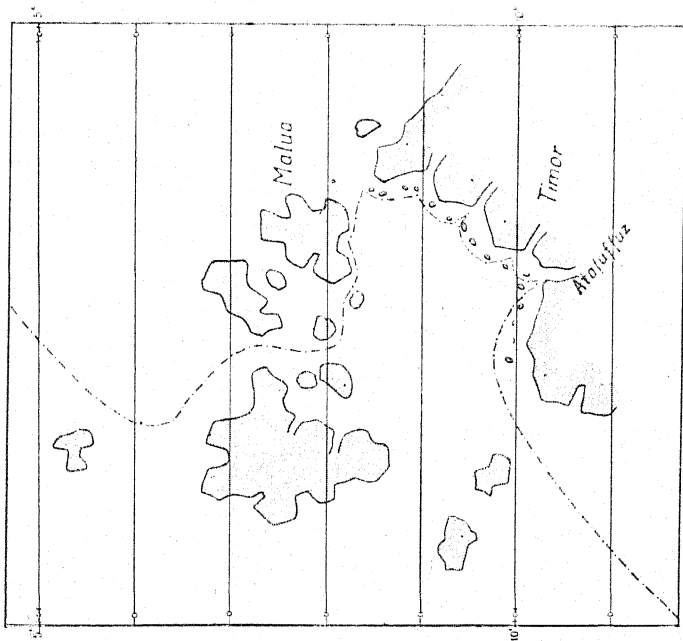
In deel I zijn dus de Portugeezen, in deel II de Spanjaarden de eerste Europeesche bezoekers van Timor.

Omtrent de geschiedenis van „Het eiland Flores” teekent Prof. VETH in het Tijdschrift voor Ned. Indië 1855, 17 Jrg., 2e deel, blz. 171 het volgende aan: „De eerste Europeaan, die de kusten van Flores bezocht, was „DEL CANO, de opvolger van MAGELHAENS, die in Januarij 1522 op zijne „reize van Boeroe naar Timor door straat Flores stevende. In den loop „der 16e eeuw vestigden zich de Portugeezen zoowel op Solor als op de te- „genwoordige kust van Flores, waar zij te Larantoeka een fort bouwden”.

Afgescheiden van het feit, dat DE ELCANO niet door straat Flores is gevaren, zooals wij reeds hebben aangetoond, lijkt het ons uitgesloten, dat de Portugeezen, die omstreeks 1520 op Timors Noordkust reeds vestigingen zouden hebben gehad, in dat geval ook niet de eerste blanken zouden zijn geweest, die de kusten van Flores bezochten.

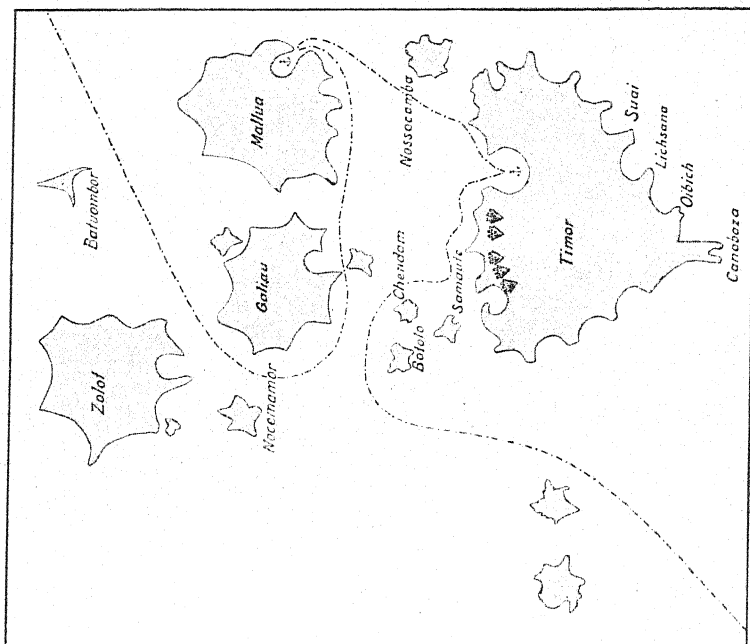
De oplossing van deze kwestie ligt in het beantwoorden van de vraag:

¹⁾ J. H. P. E. KNIPHORST. „Een terugblik op Timor en Onderhoorigheden”, T. v. N. I., 14e Jrg, 1885, 1e deel, blz. 355 e.v.

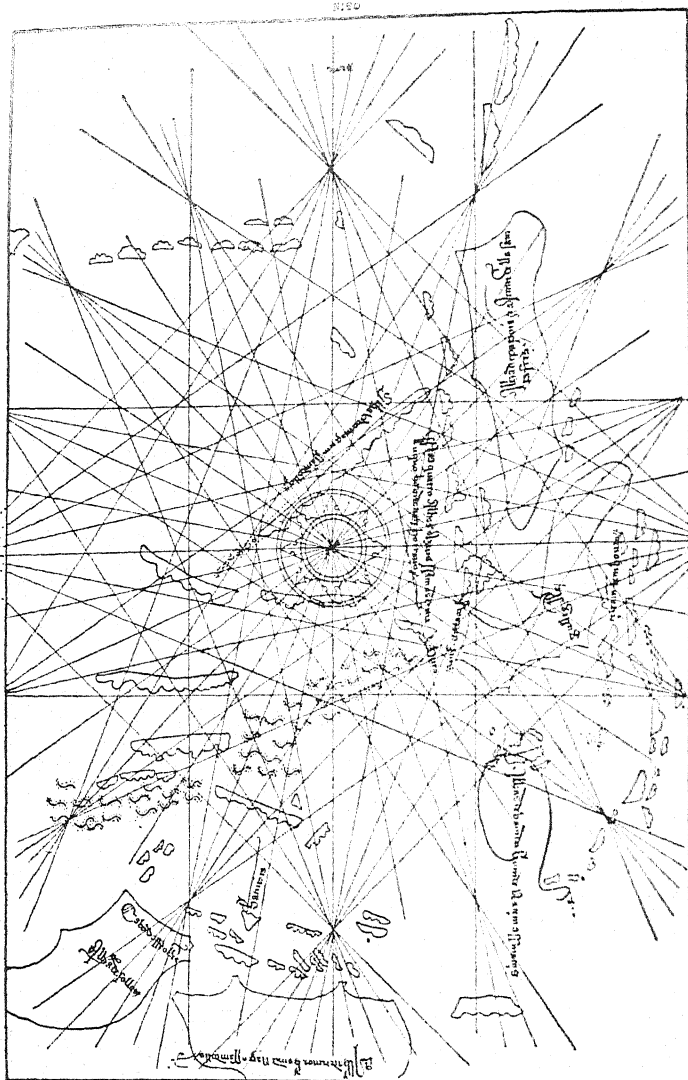

KAARTJE VAN DE TIMORGROEP NAAR
GEGEVENS VAN DE ELCANO.

Fotografisch vergroot uit de kaart van Diego Ribeiro
en met inschetsing van den koers van de „Victoria”.

PIGAFETTA'S KAARTJES VAN DE TIMORGROEP
in den juiststen stand aangeezet en met ingeschetste
koerslijn van de „Victoria”.

PORTULANO VAN FRANCISCO RODRIGUEZ, ± 1512 (?), VAN
HET OOSTEN VAN DEN ARCHIEPEL.

(Fot. repr. van de facsimilekaart in: Voyages géologiques et géographiques
à travers la Célèbes centrale, van ir. E.C. Abendenon).

Legenda van Dr. G.P. Rouffaer.

Ilha de sollor (Eiland Solor, hier Flores); *Cabo das frolles* (= Cabo das flores = Kaap Flores = Tandjoeng Boenga); *Batutara* (= Komba of het eiland Kambing, o.i. = Batoe Tara = Poelau Komba en niet Poelau Kambing); *Ilha de timor Homde Nace o ssamdollo* (Eiland Timor, waar het sandelhout groeit); *Buro* (= Boeroe); *I dos papagaios* (= Papagaaien-eiland); *gulligulle*; *ceiram tem bouro* (= Ceram behoort aan Boeroe); *Estas quatro Ilha Azurs* (?) *ssam as de malluquo homde naca ho crauvo* (= Deze vier blauwe (?) eilanden zijn die der Molukken, waar de kruidnagelboom groeit); *Ilha do dama & tem ssamdalo* (= Damareiland, het bevat sandelhout = Noord-Oost-Celebes); *Ilha de papoia & a Jemte della sam cajris* (= Papoea-eiland, bevolkt met kaffers).

Zijn tusschen de jaren 1511, de verovering van Malaka, en 1522, de aankomst van de Spanjaarden in den Timorarchipel, de Portugeezen op het eiland geweest? Antwoord hierop hebben wij in hoofdzaak gezocht bij TIELE ¹⁾ en NAVARRETE ²⁾.

In de Portugeesche geschiedbronnen worden slechts vier tochten beschreven, die in dat tijdvak van Malaka uit naar het Oosten van den Archipel zijn gedaan ³⁾. De eerste tocht had plaats in December 1511 onder commando van ANTONIO D'ABREU. Op deze eerste Europeesche vaart in onzen Archipel bereikte men de Banda-groep. Een der onderbevelhebbers, kapitein FRANCISCO SERRÃO, ging in een jonk door naar Ternate en bleef daar. In 1513 vertrok ANTONIO DE MIRANDA D'AZEVEDO van Malaka en bereikte Ternate en Tidore. SERRÃO gaf hem een brief mee aan FERNÃO DE MAGALHÃES, die als gewichtig gevolg diens groote wereldreis had. De derde reis naar de Molukken kon tengevolge van verwickelingen in Malaka eerst in Dec. 1518 plaats hebben onder TRISTÃO DE MEZES. Deze keerde in 1520 naar Malaka terug. In 1522 kwam ten slotte ANTONIO DE BRITO met de vierde vloot in de Molukken aan, nadat DE ELCANO met de „Victoria” reeds vertrokken was.

De reizen van D'ABREU en DE MIRANDA D'AZEVEDO vormen den grondslag voor de kaarten van FRANCISCO RODRIGUEZ en van PEDRO REYNEL. De portulano's van den Archipel van FRANCISCO RODRIGUEZ, stuurman op één der drie schepen van D'ABREU, dagteekenen, naar E. C. ABENDANON ⁴⁾ aanneemt, van omstreeks 1512. Zij zijn als eerstelingen hoogst merkwaardig en getuigen van een reeds zeer uitgebreide kennis van den Archipel, zeer waarschijnlijk hoofdzakelijk verkregen door een ruim gebruik van Chineesche en Javaansche kaarten. Van de door Dr. E. T. HAMY ontdekte kaart van PEDRO REYNEL, dateerende omstreeks 1517, vindt men eene fotografische reproductie in „Entdeckungsgeschichte von Neu-Guinea” door Dr. ARTHUR WICHMANN (Nova Guinea, Vol I, 1909, p. 11). Zeer belangwekkend is ook deze kaart om de voorstelling van het Oosten van den Archipel. De vaart van Malaka

1) „De Europeeërs in den Maleischen Archipel”.

2) Tomo IV. „Expediciones al Maluco”.

3) Het verhaal van den Italiaanschen reiziger LUDOVICO DI VARTHEMA, die in 1505 Malaka en Pedir bezocht, verdient volgens TIELE en ROUFFAER geen geloof, wat betreft zijn reis naar het Oosten van den Archipel: Banda, Borneo en Java.

Zie voor deze reis o.a. „De uijtnemende en seer wonderlijcke Zee- en Landt-Reijse van Lud. di Barthema” in 't Neder-duijts gebracht door F.S. (Ocinus), Utrecht 1654, blz. 41-47.

4) Zie het uitnemende hoofdstuk XXII „Historique de la carte de la Célèbes” in zijne „Voyages géologiques et géographiques à travers la Célèbes centrale”, Volume III.

langs Java en den boog der kleine Soenda Eilanden naar de Molukken komt in dit kaartbeeld geheel tot uitdrukking. Het kan echter niet anders zijn, dan een samenstel van Inlandsche cartografische gegevens, aangevuld met enkele Portugeesche observaties. De wijze, waarop de eilanden op de kaarten van RODRIGUEZEN van REYNEL zijningeschetst, toont aan, dat de Portugeezen de kusten van Flores en van de Solor- en Aloreilanden op hunne eerste reizen naar de Specerij-eilanden niet hebben aangedaan. Wel lijdt het geen twijfel, of men heeft de geheele eilandenreeks uit de verte waargenomen.

Ook uit de beschrijvingen van deze tochten blijkt met geen enkel woord, dat men hetzij op den heen-, hetzij op den terugweg eilanden van de Timorgroep heeft bezocht. Alhoewel men in Malaka met het bestaan en de ligging van Timor uitstekend op de hoogte was door de drukke Inlandsche prauwenvaart, door BARBOSA zoo duidelijk beschreven, kan men op grond van de bestaande geschiedbronnen, beschrijvingen en kaarten, veilig aannemen, dat er, zeker niet vóór 1522, Portugeezen met hun eigen vaartuigen, dan wel met Inlandsche, in den Timorarchipel zijn geweest.

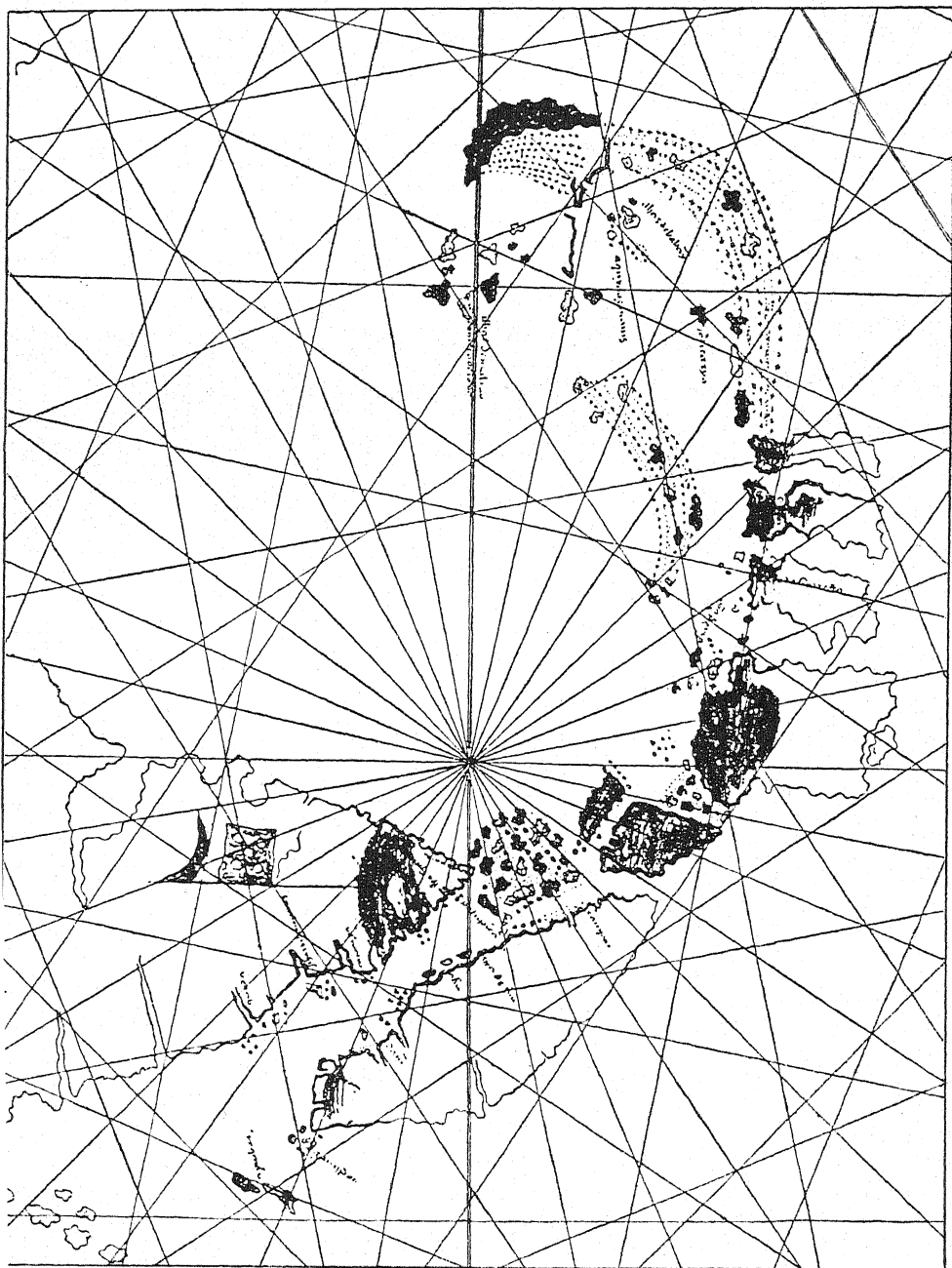
Voor deze meening pleit ook, dat er noch in ALBO's noch in FIGAFETTA's dagboek met een woord gerept wordt over een reeds vroegere ontdekking van deze eilandengroep door de Portugeezen. De eerste cartografische gegevens van den Timorarchipel zijn eveneens niet van hun hand. Vóór DE ELCANO's tocht ziet men op de oude kaarten Timor slechts zeer globaal in ligging aangegeven. Na diens terugkeer in Spanje begint er teekening in de kaart van het Oosten van den Archipel te komen. DE ELCANO's topografische opnamen van de Magellaansche expeditie werden aan Keizer KAREL V voorgelegd, die aan NUÑO GARCIA DE TORENO en andere „maestros de Cartas de Navegar" opdroeg, deze op de officieele kaarten te verwerken ¹⁾. Na eenige voortypes ²⁾ verscheen in 1529 onder medewerking van JUAN SEBASTIAN DE ELCANO (zooals op de kaart ook staat aangeduid) het hoofdtype der Spaansche en Portugeesche ontdekkingen, de wereldkaart van DIEGO RIBEIRO.

Op RIBEIRO's kaart begint een groot deel van het Oosten van de Indische eilandenwereld zich te vormen: de Philippijnen met Borneo's

1) Zie O. KOELLIKER, blz. 233, Dokument Nr. 164.

2) Zie de beide voortreffelijke artikelen van:

P. A. TIELE, „De Oudste Kaarten van den Maleischen Archipel", Bijdr. T. L. en V. van N. I. in het feestnummer 6e Int. Congres Orientalisten 1883, met facsimile in kleuren van een deel van RIBEIRO's wereldkaart, omvattende Zuidoostelijk Azië. En van Dr. F. C. WIEDER, „Kaartbeschrijving". Enc. v. N. I., 2e uitg., deel II, blz. 232.

KAART VAN DEN O. I. ARCHIPEL VAN PEDRO REYNEL, ± 1517.
(Fot. repr. van de afbeelding in: Nova Guinea, Vol. I, 1909, „Entdeckungsgeschichte
von Neu-Guinea“ van Dr. Arthur Wichmann)

Noordkust (Broenei), de Sangirgroep, de Westkust van Halmaheira met voorliggende eilanden, de Soela-eilanden, Boeroe, de Ceram- en Ambongroep en ten slotte de Timorgroep. Deze eilandengroepen en kusten geven volkomen de ligging en vormen benevens de benamingen weer, zooals DE ELCANO's stuurman, ALBO, die in zijn log- en dagboek geeft. Portugeesche gegevens zijn in dit deel van den Archipel naar onze meening niet verwerkt, hetgeen ook hieruit blijkt, dat de reeds in 1512 door D'ABREU ontdekte Bandagroep op RIBEIRO's kaart niet voorkomt ¹⁾.

Ook van PIGAFETTA's cartografische gegevens heeft men geen gebruik gemaakt, zooals al dadelijk blijkt uit het niet plaatsen van zijn kaartje van de Banda-groep. Evenals het hem niet gelukt is zijne tijdgenooten voor zijn dagboek te interesseeren en het te doen publiceeren, evenzoo is het gegaan met het daarbij behoorende kaartenmateriaal ²⁾. Nu dient te worden opgemerkt, dat PIGAFETTA's kaartjes voornamelijk groote waarde hebben door het groote aantal eilanden, waarvan hij de namen en onderlinge ligging geeft. De vormen laten alles te wenschen over. De kaartjes verraden oogenblikkelijk te zijn ingeschetst door onderzaking en met behulp van de Moluksche en andere loodsen; zeer waarschijnlijk zelfs met gebruikmaking van bestaande Inlandsche kaarten. Ook de Portugees DE LOROSA (waarover meer op blz. 68) zal PIGAFETTA

1) De Enc. V. N. I. meldt foutief van wel. Zie deel II, blz. 232.

2) Toch schijnen deze gegevens bij de samenstelling van de latere kaarten in de 2e helft der 16e eeuw geraadpleegd te zijn, zooals dat het beste blijkt uit de kaart van JACOPO GASTALDI, *Tertia Pars Asiae*, 1561 (Facsimile in Nordenskiöld's *Periplus* LVI). Hierop komen o.a. de eilanden Buru, Badia, Colaruri, Benaia, Ambalao, Ambon, Mallua, Galehao en Timor voor, waarin men duidelijk de benamingen en ook eenigszins de vormen op de kaartjes van PIGAFETTA herkent, bijv. in den omtrek van Timor.

Ook op de wereldkaart van GER. MERCATOR van het jaar 1569 (zie facsimile bij WICHMANN, *Entd. Gesch. Neu Guinea, Nova Guinea*, Vol II, 1912, p. 840, tafel I) zijn de gegevens van de Magellaansche expeditie en van latere Portugeesche doorengemengd. De geheele Timorgroep is dubbel gekarteerd, evenals de Bandagroep. „Ambalao” is verzeild geraakt in den Timorarchipel.

Men vergelijke hierbij ook de kaart van FERNÃO VAS DOURADO (Goa, 1571), vertoonende de ontdekkingen van MAGALHÃES (Facsimile in ROBERTSON, Vol. I, achter blz. 193).

GALIAU vindt men ook nog op de wereldkaart van MERCATOR van 1587, Oostelijk halfmond (Nordenskiöld, Facsimile atlas, XLVII), weer onder den naam „Galiam”.

Op de kaart van JAN HUYGEN VAN LINSCHOTEN van Zuid-Oost-Azië en den Archipel, waarvan de gegevens zijn ontleend „aan de meest correcte kaarten, waarvan de Portugeesche loodsen tegenwoordig gebruik maken” komt een eilandje voor onder den naam „Batombor” (= Batuombor van PIGAFETTA) en een onder den naam „Batotata”, benoorden de Solor- en Alor-eilanden. Ook komt op deze kaart benoorden Timor een eilandje „Guliam” voor den dag, blijkbaar het „Galiau” van PIGAFETTA.

Dezen laatste naam vindt men ook nog eenige malen in de vroegste bescheiden der V.O.C., doch hij verdwijnt spoedig. Zoo leest men in een brief van APOLLONIUS SCORTE, andelende over de verovering van het Port. fort op Solor, enz. in 1613 (bij P. A. TIELE „De Opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië, 1886, blz. 19), dat

wel vele aardrijkskundige gegevens hebben verschaft. Zoo kan trouwens de kaart der Bandagroep, die men op een paar dagen zeilen bewesten gepasseerd is, alleen zijn ontstaan ¹⁾).

Duidelijk geeft de Timorgroep op Ribeiro's kaart, wat de groepeerings der eilanden betreft en den kustvorm van Timor, ALBO's gegevens weer. De Solor- en Alorgroep (Lomblen, Pantar en Alor met tusschengelegen eilandjes) zijn beter ingeschetst dan bij PIGAFETTA. P. Komba of Batoe Tara ligt hier zeer juist recht benoorden Lomblen. De geheele groep is beter geplaatst in de lijn Oost-West dan bij PIGAFETTA, alleen Pantar iets te hoog. Het getal van tien eilanden, drie groote en zeven kleine, stemt overeen met ALBO's tien namen. De Timorkust heeft het beloop, zooals door ALBO geschetst tusschen Kaap Parimbala en de kapen Goemoek en Mas. Aan verdere intekening der kust heeft men zich niet gewaagd, evenals bij de andere groote eilanden in het Oosten van den Archipel. De Savoe-eilanden liggen geheel overeenkomstig ALBO's logboek OZO-WNW ten opzichte van de Westkaap, maar desondanks naar de werkelijkheid foutief.

PIGAFETTA's kaartje van Timor is nogal gefantaseerd. De driehoeksvorm met de zuiver Oost-West loopende Noordkust wijkt zeer af van den langgerekten vorm met hoofdrichting NO-ZW. Toch is zij interessant door de beide baaien op de Noordkust met de tusschengelegen dorpenrij door huisjes voorgesteld ²⁾, zeer waarschijnlijk de baaien van Atapoepoe en Koepang. Voorts door de vier begeleidende eilandjes, waarvan Nosacamba = Noesa Kambing, het Portugeesche eilandje, dat de sleutel van Timor-Dilly is, geen moeilijkheid geeft. Van de drie bij den Noordwesthoek is alleen Samaute = Semaote, het eiland bij Timors Zuidpunt naast den ingang van de baai van Koepang met zekerheid thuis te brengen. De eilandjes Chendam en Botolo vormen een puzzle. Daar ter plaatse ligt nog alleen het eiland Rote met omliggende kleinere eilandjes, waar-

(Vervolg noot 2, pag. 59).

onder „d'inwoonderen die ons toegevallen zijn" o.a. behooren die van „Ynde ende Gallejau" (= Ende en Galiau of Kajian). In een brief van ADRIAEN VAN DE VELDE van Mei 1614 (Zie TIELE, *ibid.*, blz. 89) wordt Solor beschreven en als omliggende handelsplaatsen voor het verkrijgen van „victualie en viures" genoemd: Inde (= Ende, Zuidkust Flores), Chicka (= Sika, Zuidkust Flores), Baiou (= Badjo, d.i. Maoemere op Flores' Noordkust en niet Laboean Badjo op de Westkust) en Galiau (= Kajian op Pantar).

1) De mededeeling van M. L. DAMES in „The book of Duarte Barbosa" blz. 195, noot 2, dat de „Victoria" door een Portugeeschen overlooper JOAO DE LOUROSA naar Banda en Timor zou zijn geleid, is fout. Zie in verband hiermede noot 1, op blz. 67.

2) Toevallig de bijenkorfvorm van Timor. PIGAFETTA gebruikt dit teeken voor nederzettingen echter ook op andere eilanden.

van Dao en Dana iets lijken op Chendam. De meening van Dr. ROUFFAER¹⁾, dat Chendam wel niet anders kan wezen dan Tjendana = Sandelhout-eiland = Soemba is inderdaad eene zeer verleidelijke oplossing, die ons doet opmerken, dat Botolo misschien te verklaren is als een corruptie van Melolo, de bekende havenplaats op Oost-Soemba. J. DE ROO VAN ALDERWERELT zegt in zijne „Historische aantekeningen over Soemba” ²⁾: „Het komt mij voor, dat de Heer ROUFFAER hier wat ver gaat in zijn onderstelling, nu geen enkel bewijs bestaat, dat omstreeks 1522 sandelhout van Soemba werd uitgevoerd. De ligging van het bewuste eilandje wijst eerder op Solor en niet op Soemba, dat bewesten Timors Westpunt ligt”.

Onzes inziens wijst de ligging veel minder op Solor dan op Soemba. „Zolot” had PIGAFETTA boverdien reeds ingeteekend. Ook hadden de Hindoe-Javanen omstreeks 1365 Soemba bereids bezocht en kan de Sanskrit-naam Tjendana zeer goed reeds toen aan het eiland gegeven zijn.

Het is mogelijk, dat PIGAFETTA tijdens het varen door de Sawoe-zee bij de ondervraging van de loodsen — want hierop berust in hoofdzaak het kaartje en niet op eigen waarneming — de namen Tjendana en Melolo heeft opgevangen, doch ze abusievelijk geplaatst heeft bij de twee eilandjes, die door hun ligging niets anders dan de Rotegroep kunnen voorstellen.

Zonderling is het, dat op RIBEIRO's kaart zich het ingeschetste deel van de Timorgroep over veel te groote breedte uitstrekt, namelijk over 6°, in stede van over 2°, ofschoon toch ALBO de breedten vrij goed opgeeft. Het feit, dat bovendien ALBO's benamingen als: Alicura, la Maluco, la Queru en Manvay niet zijn opgebracht en Atafuffuz wel, leiden tot de veronderstelling, dat de gegevens alleen van DE ELCANO afkomstig zijn en de plaatsbepalingen van ALBO als niet juist zijn aanvaard, dan wel niet zijn geraadpleegd.

Omtrent het juiste tijdstip van de eerste komst der Portugeezen in den Timorarchipel konden wij nergens een vast gegeven vinden. Pas na de toewijzing van die eilandengroep aan Portugal, waarschijnlijk na scheidsrechterlijke uitspraak van den Paus, ingevolge het verdrag van Zaragoza ³⁾ van 22 April 1529, schijnen de Portugeezen zelf aan de vaart op Timor te hebben deelgenomen. In de beschrijving van de tweede reis van den Spaanschen Comendador LOAISA naar de Molukken lezen wij onder het jaar 1535 in NAVARRETE ⁴⁾, dat de Portugeezen in de stad Ma-

1) Zie „Waar komen de raadselachtige moetisalah's in de Timor-groep vandaan?” blz. 625, noot 1.

2) T. B. G., Deel XLVIII, afl. 3 en 4, blz. 187.

3) Zie NAVARRETE, Tomo IV, Doc. Num. XLI, pag. 389.

4) Tomo V, pag. 156.

laka een fort met 500 man bezetting hadden en dat deze stad een groote handelsplaats was, waar veel jonken en zeilschepen o.a. van Timor binnenliepen. Van Timor brachten zij natuurlijk veel sandelhout aan. Bij TIELE ¹⁾ vindt men vermeld, dat tijdens de belegering van Malaka in 1551 door den Sultan van Djohor een galjoen, dat op Timor sandelhout had geladen, zich door den vijand wist heen te slaan. Eerst vanaf 1556 beginnen de meer stellige berichten over de vestiging der Portugeezen in den Timorarchipel ²⁾.

Hiermede stappen wij van ons onderwerp af. Wij hebben getracht MAGALHÃES' en DE ELCANO's wereldberoemden tocht voor dit gedeelte van onzen Archipel tot in de kleinste bijzonderheden te ontleden en toe te lichten, hetgeen hij onzes inziens ten volle waard is en ons een historische plicht lijkt. Wij hopen, dat het ons tevens gelukt is met de ons ten dienste staande bronnen te hebben aangetoond, dat de eer van de ontdekking van het eiland Timor JUAN SEBASTIAN DE ELCANO en zijn Spaanschen tochtgenooten toekomt.

1) „De Europeërs in den Maleischen Archipel”, blz. 233.

2) Zie „Chronologie der Dominikaner-Missie op Solor en Flores, vooral Poeloe Ende” van Dr. G. P. ROUFFAER.

KOERSSTAAT, SAMENGESTELD UIT HET LOGBOEK VAN FRANCISCO
ALBO, STUURMAN OP DE „VICTORIA”.

Vanaf Boeroe door den Timorarchipel naar den Indischen Oceaan.

Jaar, maand en dag				Zonshoogte	Declinatie	Breedte	Koers	Aanteekeningen ¹⁾
1521	Dec.	27	Vrijdag	70°36'	22°36'	3°	—	Opname gedaan op het Zuidelijk deel van het eiland Boeroe. (Schrijffout; uit het bestek der volgende dagen blijkt, dat „Zuidelijk” hier „Noordelijk” moet zijn).
„	„	28	Zaterdag	—	—	—	—	Ter hoogte van Buro (= Boeroe) en van het Oostelijk gelegen Bidia (Manipa?). Buro ligt op 3½° Z. B. en 194° lengte. Geen zonshoogte gemeten.
„	„	29	Zondag	71°30'	22°21'	3°51'	—	Recht van het eiland Ambon.
„	„	30	Maandag	—	—	—	—	Windstilte. Zonshoogte gemeten als op den eersten (?) dag.
„	„	31	Dinsdag	—	—	—	—	Op 12 leguas (=38.4 zeemijlen) ONO-WZW van Ambon. Geen zonshoogte genomen.
1522	Jan.	1	Woensdag	73° 0'	21°54'	4°45'	—	(De berekening geeft eene breedte van 4°54'; waarschijnlijk dus schrijffout van ALBO, of overschijffout van NAVARRETE).
„	„	2	Donderdag	73°45'	21°45'	5°30'	ZW.	
„	„	3	Vrijdag	—	—	6°15'	ZZW. en N.W.	Geen zonshoogte genomen.
„	„	4	Zaterdag	—	—	5°45'	N.W.	Geen zonshoogte gemeten.
„	„	5	Zondag	75° 0'	21°14'	6°14'	—	
„	„	6	Maandag	76° 0'	21° 2'	7° 2'	—	
„	„	7	Dinsdag	76°40'	20°50'	7°30'	ZW.	

1) Van ALBO; onze opmerkingen zijn tusschen haakjes geplaatst.

Jaar, maand en dag				Zons- hoog- te	Declinatie	Breed- te	Koers	Aanteekeningen
1522	Jan.	8	Woensdag	77° 30'	20° 37'	8° 7'	ZW.	Eenige eilanden in 't zicht (Flores, Solor- en Aloreilanden), liggende O-W $\frac{1}{4}$ NO.ZW, doorvaart tusschen la Maluco en Alicura (Malokoe en Kalikoer, eilanden Pantar en Lomblen). Richting straat NO-ZW $\frac{1}{4}$ OW (Straat Alor).
"	"	9	Donderdag	—	—	—	—	Stormweer uit het Zuiden (in Straat Alor).
"	"	10	Vrijdag	—	—	—	—	Stormweer uit het Zuiden.
"	"	11	Zaterdag	—	—	8° 20'	—	Landing op Malua (= Alor, de datum is van PIGAFETTA).
"	"	25	Zaterdag	—	—	—	Z.	Vertrek van Malua (Datum is van PIGAFETTA, koers bij PIGAFETTA ZZW).
"	"	26	Zondag	—	—	9° 0'	—	Aankomst op Timor bij la Queru. (Landing volgens PIGAFETTA bij Balibo.)
"	Febr.	5	Woensdag	86° 40'	12° 44'	9° 24'	—	Ter hoogte van Manvay (=Noil Fai?)
"	"	8	Zaterdag	87° 30'	11° 42'	9° 10'	—	Op den kop van het eiland Timor aan den Oostkant. Van hier naar Oostkaap richting kust ONO-WZW (breedte foutief berekend, moet zijn 9°12'; dit bestek is zeer twijfelachtig).
"	"	9	Zondag	88° 15'	11° 20'	9° 35'	—	Ter hoogte van de meest uitstekende kaap van heel Timor (Tg. Goemoek) en vandaar wijkt de kust naar het ZW en Z.
"	"	10	Maandag	88° 30'	10° 58'	9° 28'	—	De kaap van het geheele eiland bleef ten Zuiden.
"	"	11	Dinsdag	88° 15'	9° 20'	9° 35'	—	Windstilte. (Declinatie is fout, moet zijn 10°36'; neemt men de breedte als juist aan, dan wordt de zonshoogte 88°59').

Jaar, maand en dag				Zons- hoog- te	Decli- natie	Breed- te	Koers	Aanteekeningen
1522	Febr.	12	Woensdag	—	—	—	—	Geen zon genomen, wind- stilte, plek van den vori- gen dag of iets meer. (De zon stond dezen dag in het zenith).
„	„	13	Donderdag	89°40'	9° 52'	10° 32'	WZW	Ter hoogte van twee on- bekende eilanden (Sawoe eilanden), die met Timor met de kaap van het West- ten liggen OZO-WNW. (Berekening fout, moge- lijk overschrijffout, breed- te moet zijn 10°12').
„	„	14	Vrijdag	88°30'	9° 30'	11° 0'	WZW	Naar Kaap de Goede Hoop.
„	„	15	Zaterdag	87°15'	9° 8'	11° 53'	WZW	

Voor het narekenen van het door ALBO opgemaakte bestek staat ons een uitgebreide verhandeling van ANTONIO PIGAFETTA over de scheepvaartkunde ten dienste, die ons een kijk geeft op de nautische kennis in het begin van de 16e eeuw. In zijn „Regole sull' arte della Navigazione”¹⁾ zet PIGAFETTA onder andere uitvoerig de bepaling van de geografische breedte en lengte uiteen. De verschillende gevallen voor de berekening van de breedte van een plaats door middel van de zonshoogte, gemeten op het midden van den dag, legt hij in een zevental regels vast.

Aangezien wij in bovenstaanden koersstaat alleen met plaatsen te maken hebben op het Zuidelijk halfrond en de zonsdeclinatie van 27 December tot 15 Februari Zuidelijk is, zijn voor ons doel de regels 3° en 4° van toepassing, luidende als volgt:

3°. Indien de zon tusschen den equator en de Zuidpool is en zoo de schaduw naar het Zuiden valt, zal men het aantal graden declinatie van de zon voor dien dag nemen, men zal er de aftrekking van de zonshoogte, die men zal hebben genomen, bij doen, zooals dit in den eersten regel is

1) Door Dr. C. AMORETTI in beknopten vorm gepubliceerd; zie „Extrait du traité de navigation du chevalier ANTOINE PIGAFETTA” in „Premier voyage autour du monde”, p. 270-286.

gezegd (d.w.z. het complement van de zonshoogte) en het overschot zal het aantal graden Zuiderbreedte aanwijzen.

4°. Indien men, evenals de zon, tusschen den evenaar en de Zuidpool is en de schaduw zich naar het Noorden begeeft, zal men de som uitrekenen van de zonshoogte en de declinatie gedurende dien dag en zal men handelen, zooals in den tweeden regel gezegd is (d.w.z. men zal 90° van de som aftrekken).

Indien wij breedte, zonshoogte en zonsdeclinatie achtereenvolgens voorstellen door de letters φ , h en δ , leidt dat tot de volgende, juiste formules:

$$3e \text{ geval: } \varphi = \delta + 90^\circ - h$$

$$4e \text{ geval: } \varphi = h + \delta - 90^\circ$$

Beschouwt men de kolom van de declinaties, dan ziet men deze geleidelijk afnemen met uitzondering van de declinatie van 9°20' op den 11den Februari, die zonder eenigen twijfel foutief in den almanak (volgens PIGAFETTA toentertijd reeds in gebruik) door ALBO is opgezocht ¹⁾. Bij vergelijking van de door ALBO gegeven zonsdeclinaties met die, voorkomende in de hedendaagsche tabellen voor het jaar 1928, blijkt, dat deze vrij nauwkeurig overeenkomen. Men vergete hierbij echter niet, dat de data op den koersstaat nog vallen onder de Juliaansche tijdrekening, die gold tot 1582. In dat jaar werd de Gregoriaansche kalender ingevoerd, die, zooals men weet, de data met 10 dagen verschoof. Ook heeft men rekening te houden met het tijdsverschil ontstaan door de vaart om den aardbol in Westelijke richting.

De afname in den koersstaat van de declinaties voor en na 11 Februari blijkt per dag 22' te zijn. Hieruit volgt, dat de foutieve opgave op dien dag van 9°20' moet worden veranderd in 10°36'. Met het oog op de plaats van het schip gedurende de beide vorige dagen komt ons de breedte van 9°35' op 11 Februari vrij juist voor, doch moet de zonshoogte 88° 59' zijn geweest, in stede van 88° 15'.

Uit de rubriek der zonshoogten, gemeten met het astrolabium, valt in verband met de gegeven breedten met zekerheid op te maken, dat den 12den Februari 1522 de zon in het zenith stond. Vóór dien datum is dus de formule volgens den 3en regel door PIGAFETTA gegeven van toepassing, daarna die volgens den 4den regel.

1) Prof. Dr. J. BOEREMA, Hoofd van het Kon. Magn. en Meteor. Observatorium te Batavia, was zoo welwillend mij te helpen met het verifieeren van deze cijfers.

Bespreking van de nog zeer gebrekkige en deels foutieve methoden voor lengtebepaling, die PIGAFETTA geeft, heeft voor ons doel — het vastleggen van den meest waarschijnlijken koers van de „Victoria” — geen nut. Slechts zij opgemerkt, dat PIGAFETTA's lengteopgaven voor Malua en Timor respectievelijk bedragen: $169^{\circ} 40'$ en $174^{\circ} 30'$. Volgens ALBO ligt Timor op $197^{\circ} 40'$ lengte. Deze cijfers geven de Westerlandte ten opzichte van de demarcatieline aan. De meridiaan van 125° , Oost van Greenwich, gaat juist door de kustgedeelten op Oost-Alor en Noord-Timor, waar men geland is. De lengten, die PIGAFETTA voor Malua en Timor geeft, zijn resp. $\pm 20^{\circ}$ en 15° fout. Het verschil in lengte van $4^{\circ} 50'$ tusschen Malua en Timor is wel een bewijs voor de groote onnauwkeurigheid, waarmee de lengtebepalingen in dien tijd nog geschieden.

Als toelichting op de door ALBO gegeven peilingen op het kompas, moge dienen, dat dit in zijn tijd was verdeeld in 32 streken, zoodat $\frac{1}{4}$ streek overeenkomt met 1 streek van de windroos op onze hedendaagsche zeekaarten.

PIGAFETTA'S MALEISCHE-WOORDENLIJST.

In PIGAFETTA's dagboek komen een drietal woordenlijsten voor. De eerste, groot 90 woorden, is een „Vocabuli de li giganti patagoni = woordenlijst van de Patagonische reuzen.” De tweede lijst bevat een 160 tal woorden van de bevolking van het eiland Zubu = Zebu in de Philippijnen en draagt als bovenschrijft: „Vocabuli de questi populi gentili = woordenlijst van deze heidensche volkeren.” De belangrijkste woordenlijst is de derde: „Vocabuli de questi populi mori = woordenlijst van deze Moorsche volkeren,” zijnde een lijst van 426 Maleische woorden en uitdrukkingen, de eerste van dien aard.

Deze lijst volgt onmiddellijk in het dagboek, nadat het verlaten van het eiland Tidore gemeld is en nadat PIGAFETTA de beschrijving van land en volk van dat eiland heeft beëindigd. Zij is dus samengesteld tijdens het verblijf op de reede van Tidore.

Bij zijn vertrek uit Spanje bevond de adelborst PIGAFETTA zich aan boord van het vlaggeschip de „Trinidad” onder de hoede van MAGALHÃES zelf, aan wien hij o.a. zijn nautische kennis dankte. Op de scheepsrol van de „Trinidad” stond ook ingeschreven HENRIQUE DE MALACA, volgens PIGAFETTA een inboorling van Sumatra, een slaaf van MAGALHÃES, die door den opperbevelhebber speciaal als Maleische tolk was meegenomen. Na de aankomst in de Philippijnen deed HENRIQUE dan ook steeds als zoo-

danig dienst, totdat hij de Spanjaarden na den dood van MAGALHÃES op Matan aan den koning van Zebu verried en deserteerde.

Van dien tijd af ziet men PIGAFETTA overal als tolk optreden. Zoo wel op Mindanao en Borneo, als op de Moluksche eilanden voert hij de onderhandelingen met de Inlandsche vorsten. Ook op Timor hebben wij gezien, dat PIGAFETTA het eerst aan wal ging.

In Tidore ontvingen de Spanjaarden vanuit Ternate bezoek van een zekeren PIETRO ALFONSO DE LOROSA, een Portugees, die na den dood aldaar van MAGALHÃES' grooten vriend en Portugeeschen landgenoot FRANCISCO SERRÃO, uit Banda was overgekomen. DE LOROSA liep naar de Spanjaarden over en verschaftte hun zeer waardevolle inlichtingen omtrent het doen en laten der Portugeezen en omtrent land en volk van de Molukken, waarin hij reeds 10 jaren lang verbleef. Zoo kan PIGAFETTA's opgave van de lengte en breedte van Ambon resp. $163\frac{1}{2}^{\circ}$ ten opzichte van de demarcatieline en 6° Zuiderbreedte (ten rechte $4^{\circ}32'$) alleen van DE LOROSA ¹⁾ afkomstig zijn. Diens kennis van het Maleisch zal PIGAFETTA bij het samenstellen van zijn woordenlijst zonder twijfel van nut zijn geweest, al wordt hiervan geen melding gemaakt.

Als goed Christen begint PIGAFETTA zijn woordenlijst met den naam van God, gevolgd door eenige benamingen op godsdienst betrekking hebbende. Achtereenvolgens komen dan, zooals men hieronder in de lijst kan zien, rubrieken over: familiebetrekkingen, lichaamsdeelen (beginnende bij het hoofd), voortbrengselen uit het plantenrijk, diernamen, metalen, kleurnamen (afgeleid uit kleding), gereedschappen, specerijen, huisraad, terreinbenamingen, dagverdeeling en hemellichamen. Na deze groepen volgen zelfstandige- en bijvoeglijke naamwoorden, bijwoorden, enkele werkwoorden en korte uitdrukkingen elkaar vrij willekeurig op, met uitzondering van een groepje scheepsbenamingen en namen van wapenen, die bij elkaar geplaatst zijn. Na ten slotte de windstreken te hebben genoemd, sluit de lijst met een volledige en zeer nauwkeurige opgave der telwoorden.

Over het geheel genomen is de lijst echter systematisch opgezet en getuigt de wedergave der woorden van een nauwkeurig ondervragen der bevolking. De beteekenis van verreweg het meerendeel der woorden is juist weergegeven. Bij het lezen van PIGAFETTA's woordenlijst houde men zich voortdurend de situatie voor oogen, waarin de schrijver zich op

1) PIETRO ALFONSO DE LOROSA bleef op de „Trinidad”, het oude vlaggeschip van MAGALHÃES, in de Molukken achter. Dit schip werd naderhand door de Portugeezen genomen en DE LOROSA op staanden voet ter dood gebracht. (Zie ROBERTSON, Vol. II, p. 212).

het oogenblik van ondervraging kan hebben bevonden. Men kan zich dan in het ontstaan van de afwijkende beteekenis tusschen het Italiaansch en Maleisch beter indenken. Ook zal men PIGAFETTA de door hem gemaakte fouten, gegeven de omstandigheden, waaronder hij heeft moeten werken, niet zwaar aanrekenen. Zij zijn bij een dergelijk vluchtig taalonderzoek van een volslagen onbekenden volksstam vanzelf sprekend.

Met het neerschrijven der medeklinkers, vooral de klanken als *dj*, *tj*, *nj* en *ng*, heeft PIGAFETTA begrijpelijk nog al moeilijkheden gehad.

De *oe* klank is in zijn Italiaansch meest neergeschreven als *u*, doch ook als *o*, bijv.: mozan, tidor, polan, gonun = moesang, tidoer, poelau, goenoeng.

Voor de toonlooze *e* staat in bijna alle gevallen een *a*, bijv.: baci, amax, sandoch, agun, lambech = bësi, ěmas, sëndok, ěgong, lëmbëk.

De *k* wordt weergegeven door *c* of *ch*, bijv.: sichu, sachet, chaci, cu-chu, chipas = sikoe, sakit, kaki, koekoe, kipas.

De *r* in het midden van een woord heeft PIGAFETTA meestal opgevangen als *l*, bijv.: saudala, limalibu, ullat, alli = saudara, limariboe, oer-rat, hari.

De *ng* aan het eind van een woord staat onveranderlijk als *n*, bijv.: buan, dagin, pizan, horan, gonun = boeang, daging, pisang, orang, goenoeng.

Zoowel aan het begin als in het midden van een woord is *dj* voorgesteld door *gi*, bijv.: giadi, gioro, pangian, gagia, ugian = djadi, djoeroe, pandjang, gadjah, hoedjan.

Voor *nj* zijn de letters *gn* gebruikt, bijv.: mignach, pugna, bagna = minjak, poenja, banjak.

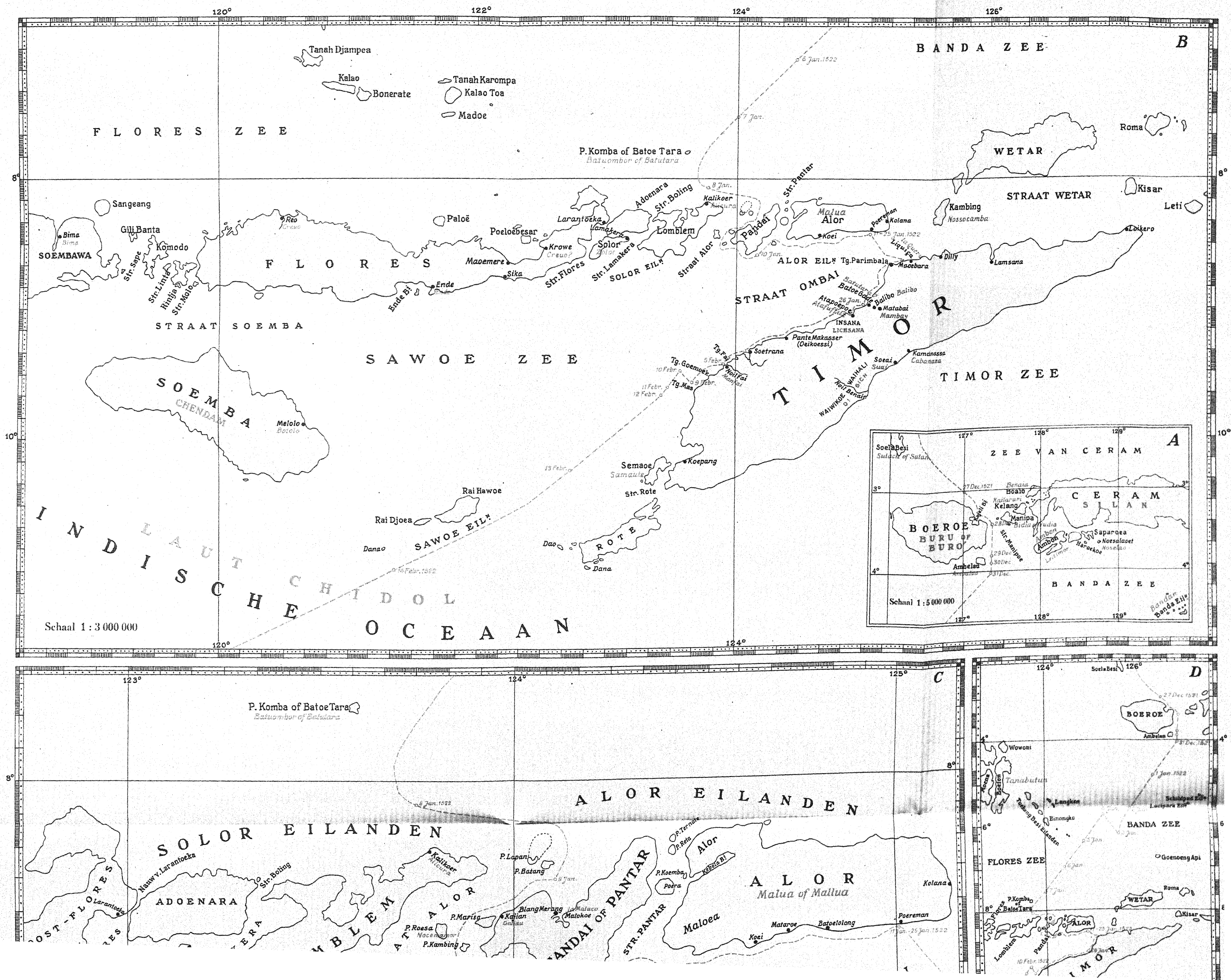
De *tj* is meestal weergegeven als *ch*, wanneer er een *i* en als *chi*, wanneer er een andere vocaal volgt, bijv.: chechil, manchiuri, chielamin = këtjil, mëntjoeri, tjërëmin.

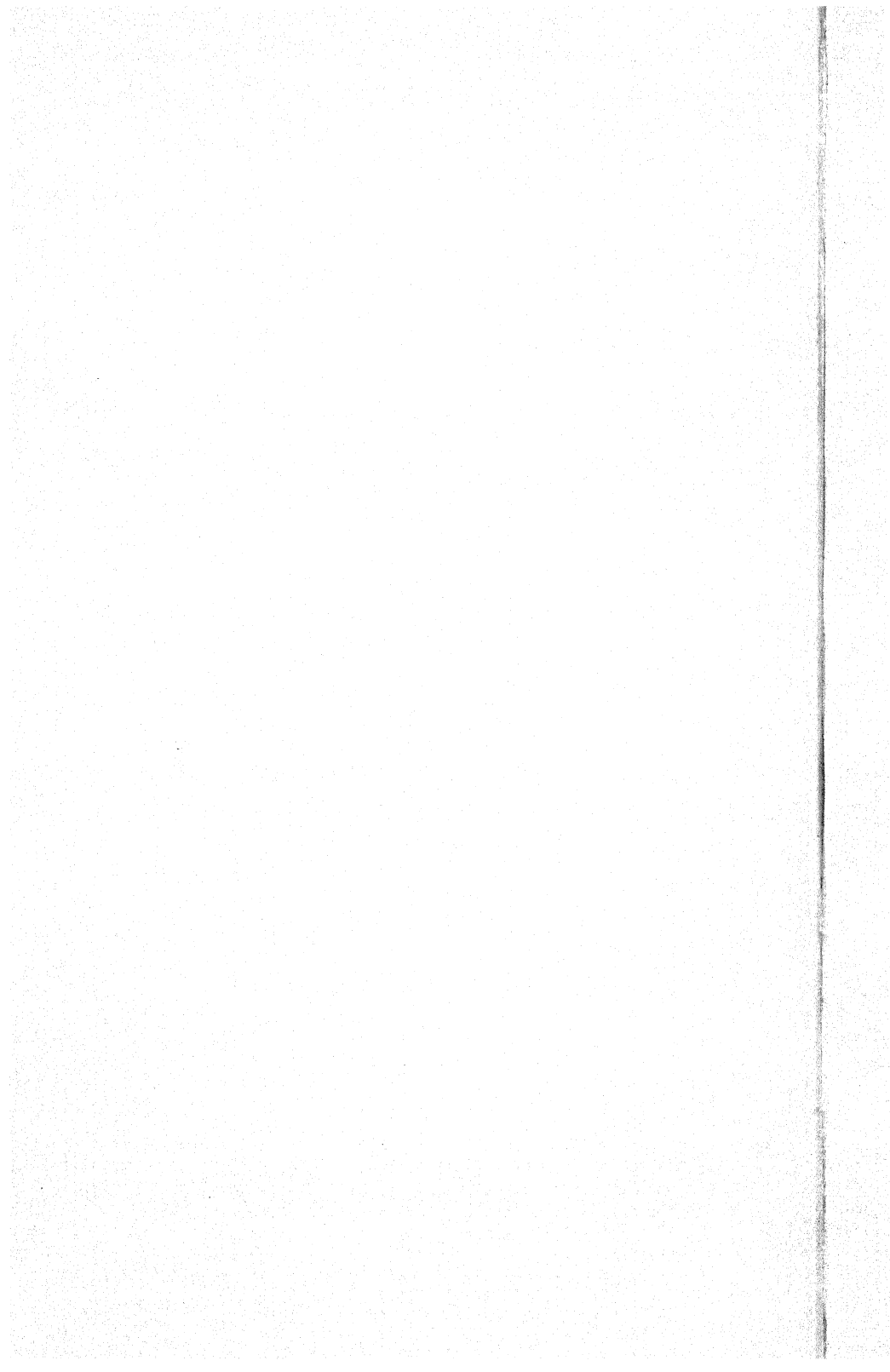
PIGAFETTA's schrijfwijze van de Maleische klanken — hij was Venetiaan, het Ambrosiaansche manuscript is een mengsel van Italiaansch, Venetiaansch dialect en Spaansch ¹⁾ — is phonetisch vrij juist.

Het aantal verschrijvingen van *n* voor *u* en omgekeerd is groot, bijv.: huriman, polan, bain, tanu, man, san, tan = harimau, poelau, badjoe, tahoen, maoe, saoe, tahoe. Dergelijke schrijffouten kunnen ons inziens niet door PIGAFETTA zelf gemaakt zijn, doch moeten door overschrijving ontstaan zijn. Het door ROBERTSON overgeschreven Ambrosiaansche manuscript is het meest volledige en oudste der vier bekende handschrif-

1) Zie ROBERTSON, Vol. II, p. 265.

KOERS VAN MAGALHÃES' SCHIP „VICTORIA” ONDER BEVEL VAN JUAN SEBASTIAN DE ELCANO
DOOR DEN TIMOR-ARCHIPEL IN HET JAAR 1522.

PIGAFETTA'S MALEISCHE-WOORDENLIJST.

Vocabuli de questi populi mori.

AL suo ydio	alla	Voor hun God
AL xpiano	naceran	voor Christen
AL turco	rumno	voor Turk
AL moro	musulman Jsilam	voor Moor
AL gentille	caphre	voor heiden
AL sue meschite	Mischit	voor hun moskee
Ali sui preti	maulana catip mudin	voor hun priesters
Ali hominj sapientj	horan pandita	voor hun wijze mannen
Ali homini dui deuotj	Mossai	voor hun godsdienstige menschen
A le sue ceremonie	zambahehan de ala mes- chit	voor hun plechtigheden
AL padre	bapa	voor vader
Ala madre	mama ambui	voor moeder
Al figliolo	anach	voor zoon
AL fratello	saudala	voor broeder
AL fratello de questo	capatin muiadi	voor den broeder van dezen
AL germano	saudala sopopu	voor neef
AL auo	niny	voor grootvader
AL socero	minthua	voor schoonvader
AL genero	mi nanthu	voor schoonzoon
AL homo	horan	voor man, mensch
A la femina	poran poan	voor vrouw
A li capili	lambut	voor haar
AL capo	capala	voor hoofd
AL fronte	dai	voor voorhoofd
AL ochio	matta	voor oog
Ale ciglie	quilai	voor wenkbrauwen
Ale palpebre	Cenin	voor oogleden
AL nazo	Jdon	voor neus
Ala boca	mulut	voor mond
Ali labri	bebere	voor lippen
Ali denti	gigi	voor tanden
Ale gengiue	Jssi	voor wangen
Ala lingua	lada	voor tong
AL palato	langhi	voor verhemelte
AL mento	aghai	voor kin
Ala barba	Janghut	voor baard
Ali mostaq ¹	missai	voor snor

Allah
 Naṣráni
 Roem
 Moeslimin Islam
 kafir
 mēsdjid
 maulana, chatib, modin
 orang pandita
 moeadzdzin
 sēmbahjang di dalam mēsdjid = bidden in de moskee

bapa
 mama, iboe?
 anak = kind
 saudara
 siapa itoe, adikmoe? = capa itoe, adi mui?
 saudara sēpoepoe
 nenek, nini (Jav. en Soend.)
 mēntoea, mertoea
 mēnantoe
 orang
 pērampoean
 ramboet
 kēpala
 dahi
 mata
 gila? = gek, misverstand door wijzen op voorhoofd?
 kēning
 hidoeng
 moeloet
 bibir
 gigi
 isi? = isi toeboeh = vleezige deelen van het lichaam
 lidah
 langit
 dagoe?
 djanggoet
 misai

Ala macella	pipi	voor kaak
ALa orechie	talingha	voor oor
ALa golla	laher	voor keel
AL colo	tun dun	voor hals
Ale spale	balachan	voor schouders
AL peto	dada	voor borst
AL core	Atti	voor hart
ALa mamela	sussu	voor vrouwenborst
AL stomacho	parut	voor maag
AL corpo	Tun dunbutu	voor lichaam
AL membro	botto	voor penis
Ala natura dele donne	buchij	voor de natuur der vrouwen (vagina)
AL vzare cõ loro	amput	voor gemeenschap hebben met haar
Ale nalghe	buri	voor billen
Ale coscie	taha	voor dijen
Ala gamba	mina	voor been
AL schinquo de la gamba	tula	voor scheenbeen
Ala sua polpa	tilor chaci	voor zijn kuit
ALa cauechia deL pie	buculali	voor enkel
AL calcagnia	tumi	voor hiel
AL piede	batis	voor voet
Ale solle deL piede	empachaq ¹	voor de zool van den voet
Ala ongia	Cuchu	voor vingernagel
AL bracio	Langhan	voor arm
AL gomedo	sichu	voor elleboog
ALa mano	tanghan	voor hand
AL dito grosso de la mano	Jdun tanghan	voor den grooten vinger van de hand (duim)
AL secondo	tungu	voor de tweede
AL terso	geri	voor de derde
AL carto	mani	voor de vierde
AL Quinto	Calinchin	voor de vijfde
AL rizo	bugax	voor rijst
AL cocho in malucho et in burne	Biazzao	voor kokosnoot, in de Molukken en in Borneo
in Lozon	nior	in Lozon

pipi	= wang
tělinga	
leher	
toedoeng?	= hoofddeksel. Misverstand door verkeerde aanwijzing
bělakang	= rug
dada	
hati	
soesoe	
pěroet	= buik
toedoeng toeboeh	= bedekken lichaam
boetoeh	
poeki	
ampoet	
boeri (Jav.), boerit (Mal.)	
paha	
?	
toelang	= beenderen
tělor kaki	
boekoe lali	
toemit	= <i>t</i> niet verstaan, of uitgevallen onder invloed landstaal
bětis	= onderbeen, kuit
hěmpa kaki	= holte van den voet
koekoe	
langan	
sikoe, sikoet	
tangan	
idoeng tangan	
toendjoek	= aanwijzen
djari	= vinger
manis	
kělingking	
běras	
piasaoe	= Tidore en Borneo, <i>Cocos nucifera</i> L.
nijoer	= Maleisch, <i>Cocos nucifera</i> L.

in Jaua maggiore	CalambiL	in Groot-Java
AL figuo	pizan	voor vijg
Ale canne dolce	tubu	voor suikerriet
Ale batate	gumbili	voor bataten
Ale radice como raui	vbi	voor de wortelen als knollen
Ale ciachare	mandicai Sicui	voor ?
AL melone	antimon	voor meloen
Ale angurie	labu	voor komkommers
ALa vacqua	Lambu	voor koe
AL porco	babi	voor varken
AL bophalo	Carban	voor buffel
Ala pecora	birj	voor schaap
ALa capra	Cambin	voor geit
AL gaLo	sambunghan	voor haan
Ala galina	aiambatina	voor hen
AL caponne	gubili	voor kapoen
AL ouo	talor	voor ei
AL occato	Jtich	voor gent
Al ocqua	ansa	voor gans
Al vccele	bolon	voor vogel
Al elephante	gagia	voor olifant
AL caualo	cuda	voor paard
AL leonne	huriman	voor leeuw
AL ceruo	roza	voor hert
AL canne	Cuiu	voor riet
Alle hape	haermadu	voor bijen
Al melle	gulla	voor honing
Ala cera	lelin	voor was
Ala candela	dian	voor kaars
AL suo stopino	Sumbudian	voor haar pit
AL fuoco	appi	voor vuur
AL fumo	asap	voor rook
Ala cenere	abu	voor asch
AL cucinato	azap	voor gekookt
AL molto cucinato	Lambech	voor goed gekookt

- kēlambir, kērambir, krambil..... = Jav. Cocos nucifera L.
 pisang
 tēboe
 gombili = soort aardvrucht, Coix tuberosus Benth
 oebi
 mēndikai, sēkoei { mēndikai = watermeloen, Citrullus vulgaris Schrad.
 { sēkoei = trosgierst, setaria italica Beauv.
 antimoen = mēntimoen = komkommer, Cucumis sativus L.
 laboe { verwisseld met bovenstaand woord.
 { Curcubita Pepo L.
 lēmboe
 babi
 kērbau
 biri-biri
 kambing
 saboengan, hajam saboengan = vechthaan
 hajam bētina
 (hajam) kēbiri
 tēlor
 itik = eend
 angsa, gangsa
 boeroeng
 gadjah
 koeda
 harimau = tijger
 roesa
 kajoe = hout
 air madoe = honing
 goela = suiker, beteekenis verward met voor-
 afgaand woord.
 lilin
 dian
 soemboe dian
 api
 asap
 aboe
 asak, masak
 lēmbek

AL hacqua	tubi	voor water
AL oro	amax	voor goud
AL argento	pirac	voor zilver
ALa pietra preciosa	premata	voor het kostbare gesteente
ALa perla	mutiara	voor paarl
AL argento viuo	raza	voor kwikzilver
AL metalo	tumbaga	voor metaal
AL fero	baci	voor ijzer
AL piombo	tima	voor lood
Ala sue borchie	agun	voor hun metalen platen
Ala cenaprio	galuga sadalinghan	voor zinabar
AL argento	soliman danas	voor zilver
AL panno de seta	cain Sutra	voor zijden kleed
AL panno rosso	cain mira	voor rood doek
AL panno negro	cain ytam	voor zwart doek
AL panno bianco	cain pute	voor wit doek
AL panno verde	cain igao	voor groen doek
AL panno giallo	cain cunin	voor geel doek
AL bonnet	cophia	voor muts
AL cortello	pixao	voor mes
ALa forfice	guntin	voor schaar
AL spequio	chiela min	voor spiegel
AL petine	sissir	voor kam
AL cristalino	manich	voor glaskoraal
AL sonaglio	giringirin	voor bel
AL anello	sinsin	voor ring
Ali garopholi	ghianche	voor kruidnagelen
ALa cannela	caumanis	voor kaneel
AL peuere	lada	voor peper

těpi = oever, rivier, begripsverwarring

ěmas

perak

pěrmata

moetiara

rasa

těmbaga = rood koper

běsi

timah

ěgong

gěloega, sědělinggam = { gěloega, ook gělinggam of sědělinggam
is een roode verfstof, die o.a. gebruikt
wordt om nagels, garens en bamboe rood
te kleuren. De vruchten van deze plant,
Bixa Orellana L., gelijken op ramboe-
tan; uit de pitjes wordt de verf bereid.
Waarschijnlijk begripsverwarring door
het wijzen op zilverdraad, geweven in

soelaman danas = { omslagdoek, soelaman = borduursel,
danas = ananasvezel, wijst op de Kof-
foweefsels.

kain soetera

kain merah

kain hitam

kain poetih

kain hidjau

kain koening

kopiah

pisau

goenting

tjěrěmin

sisir

manik²

giring-giring = rinkelbelletjes aan een kledingstuk

tjintjin

tjěngkeh

kajoe manis

lada

AL peure longo	Sabi	voor lange peper
Ala noce moscada	buapala gosoga	voor nootmuskaat
AL filo de ramo	Canot	voor koperdraad
AL piato	pinghan	voor schotel
Ala pigniata	prin	voor aarden pot
Ala scutela	manchu	voor kommetje
AL piato de legnio	dulan	voor houten bord
ALa conqua	Calunpan	voor schelp, schaal
Ale sue mesure	Socat	voor hun maten
Ala terra	buchit	voor land
Ala tera ferma	buchit tana	voor vasteland
Ala montagna	gonun	voor berg
ALa pietra	batu	voor rots
AL ysola	polan	voor eiland
A vn capo de tera	taniun buchit	voor een landpunt
AL fiume	songhai	voor rivier
Como se chiama questo	apenamaito	hoe heet dit
AL oleo de cocho	Mignach	voor kokosolie
AL oleo de giongioli	lana lingha	voor sesamolie
AL sale	garan Sira	voor zout
AL muschio et al suo animale	castori	voor muskus en zijn dier
AL legnio q̃ mangiã li castori	Comaru	voor het hout, dat de muskusdi ren eten
ALa sansuga	linta	voor bloedzuigers
AL gibeto	Jabat	voor civet, muskus
AL gato q̃ fa lo gibeto	Mozan	voor de kat, die civet maakt
Al reobarbaro	Calama	voor rabarber
AL demonio	Saytan	voor kwade geest
Al mondo	bumi	voor wereld
AL fromẽto	gandun	voor tarwe
AL dormire	tidor	voor slapen

tjabe

boewah pala, gosora gosora = muskaatboom, Alf. Djailolo, Mussaenda
fragans Houtt.

kawat canot = cauat

pinggan = Mal. voor groote kom

piring = Mal. voor bord

mangkoek

doelang

kaloengan = halsketting, was waarschijnlijk van
schelpjes

soekat = inhoudsmaat van vier gantang voor droge
en natte waren

boekit = heuvel

boekit tanah

goenoeng

batoe

poelau

tandjoeng boekit

soengai

apa nama itoe

minjak

lënga, langa = Sesamum indicum L.

garam, sira? sëgara? ... { sira = rood in het Minangkabausch, dus bruin zout
sira = wentelen in iets kleverigs, b.v. gebak in stroop
siram? ... { sëgara = zee, siram = sproeien, gieten

këstoeri = in de Molukken ook de naam voor roode
zwartkoppapagaai (Lorius domicella), eet
vooral de këmiri-vruchten

le- kamiroe.....in de Molukken voor

këmiriboom = Aleuritis triloba Forst.

lintah

djëbat

moesang = Indische civetkat of rasse (Viverra rasse)

kalamba

sjaitan

boemi

gandoem = graan

tidoer

Ale store	tical	voor matten
Al cussino	bantaL	voor kussen
AL dolore	sachet	voor pijn
A la sanitate	bay	voor gezondheid
Alla sedola	cupia	voor kwast
AL sparauentolo	chipas	voor waaier
A li sui panni	chebun	voor hun kleederen
Ale camise	bain	voor hemd
Ale sue case	pati alam	voor hunne huizen
AL anno	tanu	voor jaar
AL mese	bullan	voor maand
AL di	alli	voor dag
Ala nocte	mallan	voor nacht
AL tarde	malamarj	voor namiddag
AL mezo di	tam hahari	voor middag
Ala matina	patan patan	voor morgen
AL solle	mata hari	voor zon
Ala luna	bulan	voor maan
Ala meza luna	tanam patbulā	voor halve maan
Ale stelle	bintan	voor sterren
AL ciello	Languin	voor hemel
AL trono	gunthur	voor donder
Al merchadante	sandgar	voor koopman
Ale citade	naghiri	voor stad
AL castello	cuta	voor kasteel
ALa casa	rinna	voor huis
AL sedere	duodo	voor zitten
sedeti gentilhomo	duodo orancaia	Ga zitten, mijnheer
sedeti homo da bene	duodo. horandai et anan	Ga zitten, geachte lieden
Signor	tuan	voor heer
AL puto	Cana cana	voor knaapje
A vno suo alieuo	Lascar	voor een van zijn volgelingen, bedienden
AL schiauo	a lipin	voor slaaf

tikar	
bantal	
sakit	
baik	
Kopiah	= Mal. hoofddeksel met kwast?
kipas	
kěmběn of kěbaja?	borstkleed of chebun = chebaia, overschrijffout?
badjoe	bain
	= baju
	padiaman
	= verblijfplaats
	patilaman
	= huis, slaappleats
padiaman, patilaman of pēda- lěman	{ case is ook „groot gebouw met verscheidene wonin- gen, dus Inlandsch vorstenverblijf”, pati alam = pa dalam
tahoen	tanu
	= taun
boelan	
hari	
malam	
malam hari	
tengah hari	
pětang-pětang	= namiddag, avond
mata hari	
boelan	
tanggal ampat (belas) boelan?	
bintang	
langit	
goentoer	
saudagar	
něgěri	
kota	
roemah	
doedoek	
doedoek orang kaja	
doedoek orang di tanah?	= gaat zitten, mannen, op den grond?
toewan	
kanak-kanak	
lasjkar	
Aripin	= naam van den slaaf

AL Si	ca	voor ja
AL no	tida	voor neen
AL intendere	thao	voor verstaan, begrijpen
AL non intendere	tida taho	voor niet begrijpen
non megardare	tida liat	zie niet naar mij
guardame	liat	zie naar mij
A essere vna medesina cosa.	casjcasi. siama siama	Te zijn een en hetzelfde ding.
AL mazare	mati	voor dooden
AL mangiare	macan	voor eten
AL cuchiaro	Sandoch	voor lepel
Ala magalda	SondaL	voor hoer
grande	bassaL	groot
Longo	pangian	lang
picolo	chechiL	klein
Corto	pandach	kort
AL hauere	Ada	voor hebben
AL nō hauere	tida ha da	voor niet hebben
Signior ascolta	tuan diam	luister, mijnheer
doue viene il Jonco	dimana ajun	(Van)waar komt de jonk
ALa guquia da cusire	Jalun	voor naainaald
AL cusire	banan	voor naaien
AL filo da cusire	pintaL banan	voor naaigaren
Ala scufia deL capo	dastar capala	voor hoofdtooi
AL re	raia	voor koning
ALa reyna	putli	voor koningin
AL legnio	caiu	voor hout
AL Stentar	Caraiar	voor moeite hebben
AL Solassare	buandala	voor ontspanning nemen, zich vermaken.
A la venna deL bracio doue se salassa	vrat paratanghan	voor de ader van den arm, waar men zich aderlaat.
AL sangue que vien fora deL bracio.	dara Carnal	voor het bloed, dat uit den arm komt.
AL sangue buona	dara	voor goed bloed
Quando stratuitano di- ceno	ebarasai	wanneer zij niezen, zeggen zij:
AL pece	ycam	voor visch

sa, saja
tida', tidak
tahoe
tida' tahoe
tida' lihat
lihat
kasih-kasih, sama-sama

mati	
makan	
sëndok	
soendal	
bësar	
pandjang	
këtjil	
pandak	
ada	
tida ada	
toewan diam	
dimana djoeng	= waar is de jonk?
djaroem	
bë nang	= draad
pintal bë nang	= kluwen van garen
dëstár kèpala	= hoofddoek

radja
poetri
kajoe
kěrdja
boeang darah solassare schrijffout
voor salassare = aderlaten.
oerat pada tangan = ader op de hand

darah kaloewar = { carnal = carual = caluar.
darah { PIGAFETTA's vraag naar aderlijk en
slagaderlijk bloed is blijkbaar niet begrepen.
eh bërësin = Mal. niezen, stratuitano moet zijn
stranutano.

ikan

AL polpo	Calabutan	voor poliep
ALa carne	dagin	voor vleesch
AL corniolo	Cepot	voor zeeslak
poco	serich	voor weinig
Meso	Satanha SapanghaL	voor half
AL fredo	dinghin	voor koud
AL caldo	panas	voor heet
Longi	Jan	voor ver
Ala verita	benar	voor waarheid
Ala bugia	dusta	voor leugen
AL robare	manchiuri	voor stelen
Ala rognia	Codis	voor schurft
piglia	na	nemen
Dame	ambiL	geef mij
grasso	gannich	vet
magro	golos	mager
AL capelo	tundun capala	voor hoed
Quanti	barapa	hoeveel
Vna fiata	satoe chali	eenmaal
Vno bracio	dapa	een „braccio”
AL parlare	catha	voor spreken
A quiui	Siui	voor hier
Ala	Sana datan	daarheen
Bõ Jorno	salamalichum	goeden dag
AL rispondere	alichum salam	voor antwoorden (daarop)
Signori bon pro vi facia	Mali horancaia macan	mijne heeren, het gaat U goed.
gia ho mangiato	Suda macan	ik heb reeds gegeten
homo leuati deli	pandan chita horan	man, sta op van hier
AL disdisidare	banunchan	voor verlangen
Buona sera	Sabalchaer	goeden avond
AL risponder	chaer Sandat	voor antwoorden (daarop)

kala, boetan?	kala = schorpioen, kala abang = duizendpoot.
dagin	
sipoet	= algemeene naam voor eenschalige schelpdieren.
sědikit?	
sětengah, sěpanggal	
dingin	
panas	
djaoe	jan = jau
běnar	
doesta	
měntjoeri	
koedis	
nah (ambil)	
ambil	= nemen
gěmoek, gěnoek (= mollig. Jav.)	
koeroes	
toedoeng kěpala	= hoofddeksel
běrapa	
satoe kali	
děpa	= { vadem, gewoonlijk zes voet, afstand vingertoppen bij uitgestrekte armen, braccio = lengtemaat van drie voet.
kata	
sini	
sana datang	
assalam alaikoem	
alaikoem salam	
mari orang kaja makan	= kom orang kaja (aanzienlijken) eten; misverstand.
soedah makan	
pandang kita orang	= wij staan te kijken, deli schrijffout van daqui.
bangoenkan	= doen opstaan, disdisidare, eigenlijk desiderare
sabat chair	= Arab. lett. rusten goed, dus „wel te rusten”.
chair, sobat?	

AL dare	mintā	voor geven, aanreiken.
A dare ad alguno	bri pocoL	iemand (een pak slaag) geven
Ali cepi de fero	balanghu	voor ijzeren kettingen, boeien.
o Como puza	bosso chini	o, wat een stank
AL homo Jouene	horan muda	voor jonge man
AL vechio	tua	voor oud
AL scriuano	xiritoles	voor schrijver
Ala Carta	Cartas	voor schrijfpapier
AL scriuere	mangurat	voor schrijven
Ala penna	Calam	voor pen
AL inchiost°	dauat	voor inkt
AL calamaro	padantan	voor schrijfplank, lessenaar
Ala letera	surat	voor brief
Non lo ho	guala	ik heb het niet
Vien q ⁱ	Camarj	kom hier
Che volettj	Appa man	wat wilt U
Che mandati	appa ito	wie zendt U
AL porto de mare	Labuan	voor zeehaven
Ala galia	gurap	voor statieboot
Ala naue	CapaL	voor schip
 ALa proa	 asson	 voor boeg
 ALa popa	 biritan	 voor achterstevē, spiegel
AL nauigare	belaiar	voor zeilen
AL suo arbore	tian	voor hun mast
ALantena	laiar	voor ra
Alle sartie	tamira	voor want, tuigage
ALa vella	leier	voor zeil
Ala gabia	sinbulaia	voor hoofdmars
Ala corda de lancora	danda	voor ankertouw
 Ala anchora	 San	 voor anker
AL batello	sanpan	voor boot

mintā	=	verzoeken
bēri poekoel		
bēlenggoe, bēloenggoe.		
boesoek sini		
orang moeda		
toewa		
djoeroetoelis		
kērtas, kar̄tas		
mēnjoerat		
kalam		
dawat		
pēdawatan	padantan	= padautan
soerat		
akoe ada?		
kēmari		
apa maoe		
Apa itoe	=	wat is dat?
laboehan, pēlaboehan.		
goerab, grorab	=	Arabisch voor vaartuig
kapal		
Lassaon?	=	<div style="display: inline-block; vertical-align: middle;"> <p>Misverstand, Lassaon (=Lasem), plaats, waar vroeger de kleinere scheepstypen werden gemaakt. Mogelijk is Proa = prahoe, dus prahoe Lassaon = Lassemische prauw. ¹⁾</p> </div>
boeritan		
bēlajar		
tiang		
lajar	=	zeil
tēmērang, tēmberang.		
lajar		
soemboe ? lajar	soemboe	= as
dandan	= dandan	= Mal. voor uitstekende balken aan voor- en achtersteven Inl. vaartuig.
saoeh	=	san = sau.
sampan		

¹⁾. Zie beschrijving van de Javaansche schepen in „Prolegomena tot eene sociologische studie over de volken van Sumatra” in T.I.T. L. en V., Deel LXV, 1925, blz. 120—123 van Dr. B. SCHRIEKE.

AL remo	daium	voor riem, roeispaan
Ala bombarda	badiL	voor mortier, donderbus.
AL vento	anghin	voor wind
AL mare	laut	voor zee
huomo vienq ¹	horan itu datan	man, kom hier
A li sui pugniali	Calix golog	voor hun dolken
AL suo manicho	daga nan	voor hun dolkgevest
ALa spada	padan gole	voor zwaard
Ala zorobotana	Sumpitan	voor blaaspijp
Ale sue freze	damach	voor hun bogen
A lerba venenata	ypu	voor vergiftig kruid
AL carchasso	bolo	voor pijlkoker
AL arco	bolsor	voor boog
A le sue freze	anat paan	voor zijne pijlen
A li gati	cochin puchia	voor de katten
AL sorge	ticus	voor rat
AL legoro	buaia	voor hagedis
Ali vermi que mangiano le naui	Capan lotos	voor de wormen die het schip eten.
AL hamo da pescare	matacanir	voor vischhaak
Ala sua escha	Vnpan	voor zijn aas
ALa corda deL hamo	tunda	voor het touw van den haak
AL lauare	mandi	voor wasschen
Non hauer paura	Tangan tacut	niet bang zijn
Straca	lala	vermoeidheid
Vno baso dolce	Sadap manis	een aangename beker (zoete drank).
AL amicho	sandara	voor vriend
AL nemicho	Sambat	voor vijand
Certo he	zonhu	ik ben zeker
AL merchadantare	biniaga	voor handeldrijven
Non ho	anis	ik heb niet
A essere amicho	pugna	een vriend zijn

dajoeng	
bědil	= geweer
angin	
laoet	
orang itoe datang	
kěris, golok	
dagangan ?	= koopwaar.
pědang golok	
soempitan	
damak	= pijltjes van een blaasroer.
ipoeh	{ iyoeh = Antiaris toxicaria Lesch., boom, het ingedroogde melksap levert het vergif, dat aan de pijltjes der blaasroeren wordt gesmeerd; bij het gevecht op Matan kreeg PITAFETTA een vergiftigen pijl in het gelaat, waardoor dit geheel opzwol.
boeloeh	= bamboekoker
boesoer	
anak panah	
koetjing poetih ?	
tikoës	
boeaja	= krokodil
kapal poetoës ?	= lett. schip gebroken, lotos = loetoës?
mata kail ?	= kail = hengel
oempan	
toenda	= sleeptouw
mandi	= baden
djangan takoet	
lělah	
sědap manis	= lekker zoet
saudara	
saubat, soĥbat	= vriend
soenggoeh	= werkelijk, waar, gewis
berniaga	
habis	
poenja	= bezitten, in eigendom hebben

due cose	Malupho	twee dingen
Si	oue	ja, zoo, indien
AL rufo	zoroan pagnoro	voor woest gedrang, samenloop van menschen
Adarce piacere	Mamain	iemand genoeg doen, vermaken
A essere agrizzato	Amala	{ verkleumd zijn
AL mato	gila	{ verstijfd zijn
AL interprete	giorobaza	voor gek
Quanti lingagi Sai	barapa bahasa tan	voor tolk
Molti	bagna	hoeveel talen kent gij?
AL parlare de malaca	chiaramalain	veel
doue sta cului	dimana horan	voor spreken van Malaca
ALa bandiera	tongoL	waar is die (man)
Adesso	Sacaran	voor vlag
da matina	hezoch	nu
lalt° giorno	luza	morgen
hier	Calamarj	de volgende dag
AL martelo palmo	colbasi	gisteren
AL chiodo	pacu	voor hamer
AL mortaro	Lozon	voor spijker
AL pilone de pistare	Atan	voor mortier, vijzel
AL balare	manarj	voor stok om te stampen
AL pagare	baiar	voor dansen
AL chiamare	panghiL	voor betalen
A nonessere maritato	Vgan	voor roepen
Aessere maritato	suda babini	niet getrouwd zijn
Tuto vno	Sannia	getrouwd zijn
ALa piogia	Vgian	slechts een
AL ebriaco	Moboch	voor regen
Ala pelle	culit	voor dronken
Ala bisca	Vllat	voor huid
AL Conbater	guzar	voor boosheid, toorn.
		voor vechten
Dolce	Manis	zoet
Amaro	azon	bitter
Como stai	Appa giadi	hoe gaat het ?
Benne	bay	goed

malòfoe of malolòfoe	= Tidoreesch en Ternataansch voor twee.
owe	= Chineesch voor: ja, ik
sëorang pëntjoeri	= een dief

měmain

amarah	= { boos, toornig; aggrecchiare = trillen (van koude, angst, woede)
--------------	--

gila

djoeroe bahasa

běrapa bahasa tahoe

banjak

tjara mēlajoe, bitjara mēlajoe = malain = malaju

dimana orang

toenggoel

sěkarang

esoq, besoek

loesa

kalamari

poekoel bēsi

pakoe

lěsoeng = vĳzel, rijstblok

antan = rijststamper

měnari

bajar

panggih

boedjang of boekan, antwoord op een vraag

soedah berbini

hanja

hoedjan

maboek

koelit

goelat = vechten, twisten

goesar = boos, toornig; verwisseling met vorige
woord.

manis

asin = zout

apa djadi = lukt het ? gaat het door?

baik

Alle
Portame q'illo
Questo huomo he vn
poltrone
Basta

sachet
biriacan
giadi hiat horan itu
suda

slecht, kwaad.
breng mij dat
deze man is een lafaard, ook:
lufaard
genoeg

li Venti

Ala tramōtana
Al mezo di
Al leuante
Al ponente
Al griego
Al garbin
Al maestrale
Al siroco

De winden

Jraga
Salatan
timor
baratapat
Vtara
berdaia
bardaut
tunghara

voor Noorden
voor Zuiden
voor Oosten
voor Westen
voor Noordoosten
voor Zuidwesten
voor Noordwesten
voor Zuidoosten

Numero

Vno
dui
tre
catro
cinque
Sey
Sette
octo
Noue
diece
Vinti
trenta
Quaranta
Cinquanta
sexanta
settanta
octanta
Nouanta
Cento
duzendo
trecento

Getallen

satus
dua
tiga
ampat
lima
anam
tugu
duolappan
sambilan
Sapolo
duapolo
tiapolo
ampatpolo
limapolo
Anampolo
Tuguppolo
dualapanpolo
Sambilanpolo
Saratus
duaratus
tigaratus

een
twee
drie
vier
vijf
zes
zeven
acht
negen
tien
twintig
dertig
veertig
vijftig
zestig
zeventig
tachtig
negentig
eenhonderd
tweehonderd
driehonderd

sakit = pijn, ziek
 bëri akan = geven aan
 djadi lihat (?) orang itoe of djahat orang itoe

soedah

djoeragan? = gezagvoerder, schipper
 sëlantan
 timoer
 barat tēpat = lett.: Westen juist, nauwkeurig.
 oetara = Noorden
 barat daja
 barat laoet
 toenggara, tenggara

satoe
 doea
 tiga
 ampat
 lima
 anam
 toedjoeh
 dëlapan = doewa alapan (twee afnemingen van tien).
 sembilan
 sēpoeloeh
 doea poeloeh
 tiga poeloeh
 ampat poeloeh
 lima poeloeh
 anam poeloeh
 toedjoeh poeloeh
 dëlapan poeloeh
 sembilan poeloeh
 sēratoes
 doea ratoes
 tiga ratoes

Quatro cento	Anamparatus	vierhonderd
Cinque cento	Limaratus	vijfhonderd
Sey cento	anambratus	zeshonderd
setecento	Tugurattus	zevenhonderd
octocento	dualapanratus	achthonderd
Nouecento	Sambilanratus	negenhonderd
Mille	Salibu	een duizend
due millia	dualibu	twee duizend
tre millia	tigalibu	drie duizend
Quatro mille	ampatlibu	vier duizend
Cinque millia	limalibu	vijf duizend
Sey millia	Anamlibu	zes duizend
Sette millia	tugulibu	zeven duizend
octo millia	dualapanlibu	acht duizend
Noue millia	Sambilanlibu	negen duizend
diece millia	Salacza	tien duizend
Vinti millia	dualacza	twintig duizend
trenta millia	Tigalacza	dertig duizend
Quarâta millia	Ampatlacza	veertig duizend
Cinquâta millia	limalacza	vijftig duizend
Sesanta millia	Anamlacza	zestig duizend
Settanta millia	tugulacza	zeventig duizend
octanta millia	dualapanlacza	tachtig duizend
Nouanta millia	Sambilanlacza	negentig duizend
Cento mille	Sacati	een honderdduizend
Ducento millia	duacati	twee honderdduizend
trecento millia	Tigacati	drie honderdduizend
Quartro cento millia	Ampatcati	vier honderdduizend
Cinque cento millia	limacati	vijf honderdduizend
sey cento millia	Anamcati	zes honderdduizend
Setecento millia	Tugucati	zeven honderdduizend
Octo cento millia	dualapancati	acht honderdduizend
Nouecento millia	Sambilancati	negen honderdduizend
Diece fiata cento millia	Sainta	tienmaal een honderdduizend.

ampat ratoes
 lima ratoes
 anam ratoes
 toedjoeh ratoes
 dĕlapan ratoes
 sĕmbilan ratoes
 sĕriboe
 doea riboe
 tiga riboe
 ampat riboe
 lima riboe
 anam riboe
 toedjoeh riboe
 dĕlapan riboe
 sembilang riboe
 sĕlaksa
 doea laksa
 tiga laksa
 ampat laksa
 lima laksa
 anam laksa
 toedjoeh laksa
 dĕlapan laksa
 sembilang laksa
 sĕkĕti
 doea kĕti
 tiga kĕti
 ampat kĕti
 lima kĕti
 anam kĕti
 toedjoeh kĕti
 dĕlapan kĕti
 sĕmbilan kĕti
 sĕdjoeta = inta = juta

Tucti li cento li mille li diece mille
li cento mille et diece fiate cento mille
se congiungenno cõ il numero de Satus
et dua et &c.

Alle honderdtallen, duizendtallen,
tienduizendtallen, honderdduizendtal-
len en tien honderdduizendtallen wor-
den samengesteld met de getallen
satoe, doea, enz.

Maleische woorden door PIGAFETTA in den tekst van zijn dagboek vermeld, in het gedeelte handelende over de reis door den Oostindischen Archipel.

Maleisch van PIGAFETTA	Toelichting van PIGAFETTA	Overzetting in het Maleisch	Opmerkingen
arach	rijstwyn	arak	
picis	munt met Chineesche karakters	pitis of pitjis	klein tinnen of koperen muntje met een gat in het midden.
catchil	gelijk aan twee libras (ponden)	kati	Maleisch pond van 0,6 KG.
tahil	twintig tahils maken één catchil	tahil	een goudgewicht; 16 tahl = 1 kati.
Capor	kamfer	kapoer of kafoer	
ghomode	kruidnagelen in de Molukken	gofote	Tern. } Eugenia caryo- phyllata
bonghalauan	kruidnagelen in Sarangani	boenga lawang	Mal. } Thunb., kruid- nagelboom.
chianche	kruidnagelen in Malaca	tjèngkeh	Jav. Mal. }
bolon diuata	vogels van God	boeroeng djoea- ta of dewata	Godenvogels = paradijs- vogels.
Comulicai	verfrisschende vrucht zoo groot als een komkommer	kombilei?	} namen voor mangga in de Molukken; maba indica L.
guaue	vrucht als een perzik	goeawe	
Cathara	witte papagaai	kakatoea?	
nori	roode papagaai	noeri	
nangha	vrucht van buiten knoestig	nangka	Artocarpus altissima T. et B.
Connilicai	vrucht als een pijnappel geel van buiten wit van binnen, smaakt als een peer	?	

Maleisch van PIGAFETTA	Toelichting van PIGAFETTA	Overzetting in het Maleisch	Opmerkingen
garuda	reuzenvogel	garoeda	fabelachtige, groote vogel, rijdier van Visjnoe.
Cam panganghi	boom van de garuda	kajoe ?	cam = caui, overschrijf- fout.
bua panganghi	vrucht, die de garuda eet	boea ?	
pacum becin	ijzeren strijdknops	pakoe besi ?	
tumach	speer	toembak	
chinga	soort leeuw	singa	
gagia pute	witte olifant	gadjah poetih	
lintha	bloedzuiger	lintah	

Weltevreden, Juni 1928.

Y S A

par

SYLVAIN LÉVI.

La graphie des langues sérindiennes qui ont emprunté leur écriture à l'Inde présente, entre autres innovations, un groupe singulier, en usage à Khotan comme à Koutcha: c'est la combinaison d'un *y* avec un *s* sanscrit qui forme la syllabe *ysa*, étrangère au syllabaire sanscrit. Dans l'Inde même, autant que je sache, le groupe ne s'est rencontré jusqu'ici que dans un seul cas, et qui en fait ressortir nettement l'étrangeté. Sur certaines monnaies du roi Caṣṭana, de la dynastie Kṣatrapa, qui régnait sur la Larique (sanscrit Lāṭa = Guzerat) avec Ujjayinī (Ozènè, Ugein) pour capitale, Caṣṭana est désigné comme le fils de Ysamotika. La ressemblance du *y* et du *gh* dans les alphabets de l'Inde moderne avait laissé le déchiffrement hésiter entre la lecture *ysa* ou *ghsa* pour la première syllabe. On était, comme dans le cas de Caṣṭana lui-même, en présence d'un nom barbare, inexplicable, et qui semblait condamné à rester toujours incertain. (RAPSON lit encore Ghsamotika dans les *Indian Coins* pl. III, 2). J'ai proposé (*Journ. Asiat.* 1915, I, 191) de reconnaître dans ce Ysamotika le même roi qui a frappé, sous le nom de BHŪMAKA, certaines monnaies, fort rares, que les numismates classent à côté de Caṣṭana. BHŪMAKA est un dérivé du mot sk. bhūmi „terre”, et YSAMOTIKA semble bien contenir comme élément initial le mot *ysama* qui désigne la terre dans la langue de Khotan et qui s'apparente clairement au zend *zem*, conservé en persan (cf. le terme zamin-dar, bien connu dans l'Inde moderne).

Il n'y a pas lieu d'être surpris si le nom d'un des premiers Kṣatrapas présente une combinaison graphique inconnue dans le monde indien; les Kṣatrapas sont des S'akas, tous les indices en témoignent; les S'akas étaient des Scythes contigus aux Iraniens, Iraniens eux-mêmes ou tout au moins profondément iranisés. Et le parler de Khotan, qu'il fasse partie ou non des langues scythiques, appartient sans aucun doute à la famille iranienne. En khotanais, ce groupe *ys*, qui paraît dans *ysama* et *ysamotika*, est loin d'être une rareté; il figure dans un grand nombre de

termes, à l'initiale dans *ysā* „naître” (cf. zend *zan*), *ysāmnu* „genou”, (cf. zend *z ā n u*) etc., et à l'intérieur du mot notamment dans *biysamj* „saisir”, *biysān* „s'éveiller”, et surtout dans le nom même du Bouddha *baysā* et ses dérivés *baysūsta* „la bodhi”, *baysūña* „de bodhi”, etc.. Le koutchéen ne fait guère moins usage de cette combinaison, p. ex. à l'initiale dans *ysār* „or” (cf. zend. *zairi*, persan *zer* et le tibétain *gser* où le groupe initial semble un rappel de la graphie sérindienne), *ysomo* „entier”, (aussi: *somo*), *ysāra* „sang”. Les rapprochements avec les mots iraniens apparentés prouvent que ce groupe *ys* sert à noter une spirante ou une affriquée voisine du *ja* sanscrit et surtout du *z* iranien (qui manque aux alphabets indiens), et qui s'approchait aussi de l'affriquée dentale (le *th* de l'anglais). J'ai déjà montré dans un travail antérieur (*Journ. Asiat.* 1915, I, 85), par un exemple saisissant, à quels flottements pouvait aboutir la transcription de ce son délicat dans des alphabets de type divers: le perse *Thatagus'* est chez HÉRODOTE *Sattagudai*, en sanscrit *Jāguda*, en chinois *Tsao-kiu-tch'a*, et chez PTOLÉMÉE il se présente dédoublé en *Thagouroi* (VI, 16, 5; interprété souvent à tort comme l'équivalent de Tokharoi = *Tukhāra*; v. l. *Ithagouroi*) et en *Isagouros* (VII, 1, 6 v.l. *Ithagouros*); les traductions et les cartes latines offrent *Ithagulus*, *Itagurus*, *Ista°*, *Itha°*; les graphies *Itha°*, *Isa°* évoquent un original, écrit ou oral, analogue au groupe *ys*; il s'agit d'un pays situé au Nord-ouest de l'Inde, dans la région de Ghazni, en Afghanistan, pays iranien occupé par les *S'akas* à l'époque de PTOLÉMÉE ou de ses informateurs.

Mais sommes-nous vraiment en droit d'affirmer, comme on le fait toujours, que le groupe *ys* est complètement étranger à l'Inde? Nous serions entraînés à des conséquences imprévues si nous persistions à le croire. Le groupe *ys* figure en effet dans l'alphabet classique de la mystique bouddhiste, alphabet qui est reproduit et commenté dans un grand nombre de textes dont plusieurs comptent parmi les plus considérables du grand véhicule. C'est l'alphabet *Arapacana*. Les spécialistes connaissent ces cinq syllabes comme les formules sacrées des cinq Bouddhas qui sont *Vairocana* et les Bouddhas des quatre directions. Mais je ne me souviens pas d'avoir rencontré dans les travaux occidentaux une seule mention de l'alphabet qui commence par ces cinq caractères. Et pourtant cet alphabet mériterait une étude spéciale, en raison de la place qu'il occupe dans les spéculations mystiques et tantriques, en raison aussi de sa composition singulière: le choix des caractères, les groupes admis, l'ordre adopté posent des problèmes qui comportent peut-être des solutions.

Sans entrer dans l'examen de ces questions obscures, je me contenterai de reproduire ici l'alphabet *arapacana*:

1) a	2) ra	3) pa	4) ca	5) na	6) la	7) da	8) ba
9) ḍa	10) ṣa	11) va	12) ta	13) ya	14) ṣṭa	15) ka	16) sa
17) ma	18) ga	19) tha	20) ja	21) s'va	22) dha	23) s'a	24) kha
25) kṣa	26) sta	27) jña	28) rtha (var. ha, pha, ita)	29) bha	30) cha		
31) sma	32) hva	33) tsa (var. sta)	34) gha	35) ṭha	36) ṇa	37) pha	
38) ska	39) ysa	40) s'ca	41) ṭa	42) ḍha (var. ṣṭa).			

Un court traité traduit par AMOGHAVAJRA (en un feuillet, mais le titre occupe plus d'une demi-colonne!) le Ta fang kouang fo houa yen king jou fa kiai p'in touenn tcheng p'i lou tche na fa chen tze liun yu k'ia yi kouei 大方廣佛華嚴經入法界品頓證毗盧遮那法身字輪瑜伽儀軌 (Tok. XXV, 8, 30b; manque à Nj.; fait suite à Nj. 1450) donne les 42 signes disposés en rond, entre deux cercles concentriques, dont le centre est occupé par la syllabe vām. L'a occupe le sommet et les signes se succèdent à partir de la droite.

Dans cet alphabet manquent

1°) toutes les voyelles en dehors de l'a,

2°) les deux nasales gutturale et palatale (le ñ pouvant être absorbé dans le jña 27) qui le contient,

3°) la palatale aspirée sonore jh,

4°) l'aspiré h (qui figure toutefois à la place de rtha dans le Cheou hou kouo kiai tchou t'o lo ni king 守護國界主陀羅尼經 Nj. 978, Tok. XXV, 7 trad. Prājña).

L'alphabet des grammairiens se dispose dans l'ordre suivant:

a	¹	(a i ū ſ r l ḷ e o ai au)	k	¹⁵	kh	²⁴	g	¹⁸	gh	³⁴	(ñ)				
c	⁴	ch	³⁰	j	²⁰	(jh) (ñ)	ṭ	⁴¹	ṭh	³⁵	ḍ	⁹	ḍh	⁴²	
ṇ	³⁶	t	¹²	th	¹⁹	d	⁷	dh	²²	n	⁵	p	³	ph	³⁷
b	⁸	bh	²⁹	m	¹⁷	y	¹³	r	²	l	⁶	v	¹¹	s'	²³
ṣ	¹⁰	s	¹⁶	(h).											

Les groupes admis sont outre kṣ²⁵ et jñ²⁷ qui figurent comme une sorte d'appendice à la suite des syllabaires sanscrits, ṣṭ¹⁴ s'v²³ st²⁵ rth²⁸ sm³¹ hv³² ts³³ sk³⁸ ys³⁹ s'c⁴⁰.

Les textes qui traitent de cet alphabet appartiennent, les uns à la Prajñā Pāramitā, les autres à l'Avataṃsaka. Il faut y ajouter un texte

圓明字輪

de traduction tardive, qui se rattache à l'enseignement tantrique. Ce sont:

Prajñā Pāramitā. a) Mahāprajñāpāramitā, trad. Hiouan Tsang, Nj. 1; (Sigle: Mp.) Deux passages: chap. 53 (mp. 1) et chap. 490 (mp. 2)
b) Pañcaviṃśatikā Prajñā Pāramitā: trois traductions:

b¹) Kouang tsan pan jo po lo mi king trad. Tchou Fa Hou (265—316). Nj. 4; Tok. X, 5, 41b (Pp. I)

b²) Fang kouang pan jo po lo mi king trad. Wou Lo Tch'a de Khotan (291). Nj. 2; Tok. X, 1, 23a (Pp. II)

b³) Ta p'in pan jo po lo mi king trad. Kumārajīva (384—417). Nj. 3; Tok. X, 3, 33a. (Pp. III)

Au texte de la Prajñā Pāramitā se rattache directement le commentaire écrit sur le texte par Nāgārjuna, Ta tche tou liun 大智度論 trad. Kumārajīva (402—405). Nj. 1169; Tok. XX, 3, 42a chap. 48 et 5, 48b, chap. 89 (CMp.)

Avatamsaka (section du Gaṇḍavyūha); trois traductions

1) Ta fang kouang fo houa yen king trad. Buddhahadra (398—421). Nj. 87; Tok. I, 9, 84a. (Av. I)

2) même titre; trad. S'ikṣānanda (695—699). Nj. 88; Tok. I, 4, 74b (Av. II)

3) Ta fang kouang fo houa yen king p'ou hien p'ou sa king yuan p'in trad. Prājña (796—798). Nj. 89; Tok. I, 6, 42 c (Av. III).

Le chapitre du Gaṇḍavyūha sur l'alphabet arapacana a été deux fois traduit à part:

4) Ta fang kouang houa yen king sin jou fa kiai p'in trad. Divākara (676—688). Nj. 101; Tok. I, 11, 21a (Av. IV)

5) Ta fang kouang (fo) houa yen king jou fa kiai p'in sse che eul tze kouan trad. Amoghavajra (746—771). Nj. 1450; Tok. XXV, 8, 29—30 (Av. V).

On peut considérer comme une annexe à cette dernière traduction l'opuscule sur la Roue des Lettres d'après l'Avatamsaka déjà mentionné:

6) Ta fang kouang fo houa yen king jou fa kiai p'in touenn tcheng p'i lou tche na fa chen tze liun yu k'ia yi kouei, trad. Amoghavajra. Nj. deest; Tok. XXV, 8, 30b (Av. VI).

Sous cette rubrique se classe aussi la section du Yi tsie king yin yi de Houei Lin qui se rapporte au même chapitre de l'Avatamsaka (Tok. XXXIX, 8, 154a) (Cav.)

Le Cheou hou kouo kiai tchou t'o lo ni king traduit par Prājña entre 785 et 810 constitue une classe à part, il n'est pas exact que

l'ouvrage soit, comme le prétend le Yue tsang tche tsing, compilé en 1654 (cité par Nj.), une nouvelle traduction du second chapitre du Mahāsannipāta sūtra. Le texte lui-même déclare que ce sūtra a un millier de titres. On l'appelle le sūtra de la lettre unique très profonde des trois grands mystères de Vairocana.....ou encore l'énoncé fait par le Tathāgata de la porte de la grande compassion....., le sūtra des Essences mystérieuses et subtiles de Tathāgata, ou encore le fruit définitif et merveilleux de Tathāgata. Nj. 978; Tok. XXV, 7, 29a (Ch.).

Dans Mp.¹ et Mp.² le thème est identique. Le Bouddha indique quelle leçon le Bodhisattva peut et doit tirer de chacune des lettres de l'Arapacana. „En entrant dans la Porte de la lettre ysa, il comprend que tous les dharmas sont usés et vieillis et que leur caractère de nature ne saurait être obtenu.” Dans les deux passages, HIOUAN TSANG transcrit ysa par 逸娑 *yi-so*. Le CMP., au chap. 48, et aussi au chap. 89, reproduit le texte du sūtra et chap. 48, p. 43a, ajoute une glose: „Quand (le Bodhisattva) entend la lettre ysa, il connaît alors que la lettre ysa est vide, et que les dharmas le sont aussi”. Ici Kumārajīva transcrit ysa par le caractère 醯 *ts'ouo*.

Le thème est encore le même dans la Pp. Après avoir médité sur les dharmas hors-série des Bouddhas, le Bodhisattva passe à l'étude des lettres de l'Arapacana. Pp. I traduit: „La porte de it'o 伊陀, c'est que tous les dharmas n'ont pas de lieu où demeurer”. Pp. II: „Le 39e 嗟 *ts'ouo*, c'est que tous les dharmas ne peuvent avoir de permanence”. Pp. III: „Par la porte de la lettre 醯, il entre dans tous les dharmas, parce que la lettre 醯 ne se rencontre pas”.

Dans l'Avataṃsaka, où la section du Gaṇḍavyūha forme une sorte de roman d'aventures mystiques, l'enseignement de l'Arapacana n'est pas donné par le Bouddha lui-même. Le héros du roman, Sudhana, dans sa course frénétique à la recherche de la sagesse, a fini par monter de la terre au ciel des Trente-trois. Il en redescend pour se rendre à Kapilavastu où il va questionner un jeune savant nommé Vis'VAMITRA. Pour lui expliquer ce qu'est la Bodhi, Vis'VAMITRA lui donne une leçon sur les lettres de l'Arapacana. Av. I traduit: „En entendant le son 闍 *che*, ont entre dans la Porte de la Prajñā Pāramitā; il publie et proclame tous les dharmadhātus de Bouddha”. Av. II traduit de même, mais transcrit 也娑 *ye so*. Av. III: „En prononçant 夷娑 *yi so* (en note: 二合 „les deux sons réunis”) on entre profondément dans la Porte de la Prajñā Pāramitā; ce nom proclame et propage la connaissance de tous les

Buddhadharmas". Av. IV reproduit exactement le texte de Av. I. Av. V a fondu dans son texte des éléments empruntés à Mp.; la traduction d'Amoghavajra dit: „En prononçant la lettre 也婆 *ye so* (en note: 二合 „les deux sons réunis") on entre dans la propagation de tous les dharmadhātus; c'est la Porte de la Prajñā Pāramitā; on comprend que tous les dharmas sont usés et vieillis 衰老 (même expression que chez Hiouan tsang, Mp.) et que leur caractère de nature ne peut être obtenu". Av. VI donne seulement les caractères sanscrits avec leur transcription; ysa y est représenté par 野婆 *ye so* (en note: 上二 „les deux au ton élevé"). CAV se contente de recopier les transcriptions données par Av. II.

Ch., qui donne aux lettres de l'Arapacana des valeurs magiques, enseigne que „le caractère sanscrit ysa, transcrit par 也婆 *ye so*, chasse la vieillesse, la mort et toutes les maladies".

Sans nous attarder aux interprétations mystiques ou magiques de la lettre ysa, constatons l'embarras des traducteurs en présence de ce groupe. A la fin du IIIème siècle, TCHOU FA HOU donne la plus inattendue des transcriptions: 伊陀 *it'o*. Il est toujours facile de supposer une faute de copiste; c'est un procédé commode et paresseux. La transcription peut-elle se justifier? TCHOU FA HOU était, nous le savons, un polyglotte consommé, né à Touen-houang; il avait voyagé dans l'Asie centrale et connaissait, dit-on, trente-six langues. Son témoignage est donc à examiner de près. Nous avons déjà relevé, chez PROLÉMÉE, une graphie Itha (gouros) alternant dans les manuscrits avec la graphie Isa pour rendre un son de même nature. TCHOU FA HOU a pu de son côté aboutir au même artifice pour rendre à la fois l'élément palatal et l'élément de spirante figurés par à peu près dans l'alphabet indien au moyen de ysa. WOU TCH' A LO, qui est un contemporain de TCHOU FA HOU et qui est aussi un natif de l'Asie centrale, se sert d'un moyen tout différent; il prend le caractère 嗟 *ts'ouo*. JULIEN [Méthode 2145, 2169 (d'après Rozenberg)] attribue à ce caractère la valeur *jha* en sanscrit. Kumārajīva, qui est aussi un sérindien, originaire de Koutcha, et qui a étudié au Kipin, en terre indienne, emploie la même phonétique 差 affectée d'une autre clef, celle de l'alcohol 酉 (164); il s'en sert aussi bien dans sa traduction de la Pañcaviṃś'atikā que dans celle du Prajñā Pāramitās'āstra. JULIEN (ib. 2181) indique pour le caractère 嗟

la valeur ja et jha. BUDDHABHADRA, son contemporain, est un Indien authentique; il affecte à la transcription de ysa le caractère 闍 che qui a pour fonction normale de représenter le ja sanscrit; il est employé, pour transcrire, dans l'alphabet Arapacana, la lettre ja²⁰ par Tchou Fa HOU, par Wou lo tch'a, par Kumārajīva, et par Hiouan tsang. Divākara, qui est lui aussi Indien authentique comme Buddhahadra, reproduit fidèlement la transcription 闍 pour ysa à la fin du VIIe siècle. HIOUAN TSANG, qui a étudié dans l'Inde, crée une nouvelle transcription 逸 娑 i(t)so (JULIEN. ib. 454 indique pour ce groupe la valeur ja); mais son innovation n'a pas de succès et ne trouve pas d'imitateur. S'ikṣānanda, de KHOTAN, à la fin du même siècle, est plus heureux, il introduit la transcription 也 娑 ye so qui est reprise au VIIIe siècle par Amoghavajra (Av. V) (JULIEN ib. 2227 donne pour cette combinaison la valeur ja) et un peu plus tard par Prāṇa (Ch.). Cependant Amoghavajra dans un autre texte (Av. VI) adopte une autre transcription 也 娑 ye so, et Prāṇa lui aussi, en traduisant le Gaṇḍavyūha Av. III, essaie une nouvelle combinaison 夷 娑 (JULIEN ib. 441 donne à cette combinaison la valeur ja).

Il ressort clairement de cette énumération que, à partir de Hiouan tsang, et conformément à la méthode de traduction qu'il avait inaugurée, la transcription est purement graphique; le seul flottement est dans le choix du caractère le mieux approprié pour rendre la lettre originale. Pour le sa, l'accord est unanime; pour le ya, HIOUAN TSANG choisit 逸, un i à finale consonantique (itsu dans la lecture japonaise); Sikṣānanda, Amoghavajra et Prāṇa préfèrent la voyelle ou la semi-voyelle toute pure: i 夷 ou ya 闍. Mais les premiers traducteurs, ceux de l'ancienne école, s'appliquent à rendre le son prononcé, ainsi leur témoignage nous renseigne sur la nature du phonème noté ysa. TCHOU FA HOU le rend par un i suivi d'une dentale généralement sonore (le japonais a les deux lectures ta et da) et le plus souvent aspirée; ce caractère est probablement une approximation pour la spirante qui manque au chinois. WOU LO TCH'A et KUMĀRAJĪVA se servent tous deux du même groupe phonétique 差 prononcé tch'a, tch'ai, ts'ouo, accolé à des clefs diverses avec lesquelles il se lit ts'ouo; ils indiquent donc une affriquée dentale. BUDDHABHADRA emploie le signe 闍 che (à la japonaise ja et to) qui figure normalement la palatale sonore du sanscrit; mais la phonétique

者 dans le groupe où elle entre indique le plus généralement un ts'. Toutes ces approximations semblent bien tendre vers la spirante ou la fricative dentale, ou supradentale, ou palatale; c'est aussi la même localisation que suggère, comme nous l'avons vu, la correspondance du groupe ys initial et du z en zend ou en persan. Observons à l'appui de cette conjecture que dans les écritures de l'Inde moderne, le son z des mots empruntés au persan est représenté par la sonore palatale ja affectée d'un point diacritique.

Ainsi la combinaison ys — où la consonne est toujours placée au-dessous du y sous cet aspect y_s — apparaît comme une innovation introduite dans l'écriture indienne le jour, où transportée en dehors des frontières linguistiques de l'Inde, cette écriture a été employée pour noter d'autres langues et d'autres articulations. N'est-il pas possible de déterminer en gros l'époque où cette innovation s'est introduite? La monnaie de Caṣṭana qui porte le nom de Ysamotika donne une indication possible; Caṣṭana est mentionné par PTOLÉMÉE sous la forme TIAS-TAN — comme le roi d'Ujjayinī, et PTOLÉMÉE se flatte d'avoir recueilli lui-même ses informations sur l'Inde de la bouche des voyageurs qui y étaient allés. Contemporain de PTOLÉMÉE ou à peu près, Caṣṭana se place au début du second siècle de l'ère; d'autres indices viennent du reste confirmer le témoignage de PTOLÉMÉE. Caṣṭana est un Kṣatrapa, un dynaste d'origine étrangère, et certainement un S'aka. D'autres princes S'akas, dont Gondopharès est resté le plus célèbre, avaient régné plus tôt sur les bords de l'Indus: nous trouvons parmi eux un Az(ès), un Azili(ès) qui écrivent leur nom sur leurs monnaies en caractères grecs et en caractères indiens: à la forme Azou du grec répond le génitif pracrit Ayasa; à Azilisou, Ayilisasa. Un autre prince de même race frappe son nom en lettres grecques Zeiōnis (ou) et l'écrit en lettres indiennes jihonia(sa). Azès, Azilisès, Zeiōnisès se placent aux environs de l'an 100 av. J. C., deux cents ans avant Caṣṭana. A cette époque, les scribes manifestement ne disposent pas encore du groupe ysa; leurs essais pour rendre à peu près le son de la langue originale, zēta en grec, ya et ja en indien, présentent une analogie saisissante avec les essais de transcription de ysa en caractères chinois; ils flottent entre l'affriquée dentale du grec, la semi-voyelle palatale et la sonore palatale du sanscrit. C'est donc entre ces deux limites extrêmes, 100 av. J. C. 100 ap. J. C, donc aux environs de l'ère chrétienne qu'on peut approximativement placer la création du signe ys dans l'écriture indienne. Ce signe n'a pas pu s'introduire définitivement dans cette écriture; puisqu'il était sans usage dans les langues de l'Inde propre. Mais nous le voyons recueilli pieusement dans l'alphabet sacré du mys

ticisme bouddhiste, côte à côte avec une série de groupes qui on droit de cité dans le sanscrit ou ses dérivés: śta, s'va, kṣa, sta, jña, rtha, sma, hva, tsa; ska (ysa), s'ca. Il semble légitime d'en inférer que cet alphabet s'est constitué sur le domaine et à l'époque où ce signe était en usage. Les S'akas ont dominé sur deux foyers intenses de culture indienne: le Cachemire et le Malwa, sans parler de Takṣas'ilā qui semble avoir dès lors perdu son ancien rayonnement. L'alphabet mystique du bouddhisme est-il né au Cachemir ou à Ujjayinī? Ou vient-il de plus loin encore vers l'Ouest, des pays limitrophes? La formule Arapacana, formée des cinq premières lettres, est tout au long de la tradition mise en rapport avec Mañjuśrī, dans le bouddhisme népalais et tibétain aussi bien que dans le bouddhisme chinois d'origine indienne. J'ai déjà suggéré, dans une courte communication (*Journ. Asiat.* 1912, I, 622) que je me propose de reprendre et de développer une origine sérindienne pour le nom et même pour le personnage de Mañjuśrī, des raisons d'ordres divers paraissant recommander cette hypothèse. Le lien entre Mañjuśrī et Arapacana, tel qu'il est maintenu par la tradition, symboliserait en ce cas une réalité historique. Mais les grands traités du Mahāyāna, la Prajñā Pāramitā et l'Avatamsaka, qui enseignent l'alphabet Arapacana avec le groupe ysa viennent dès lors se placer après la date où cet alphabet serait né, aux environs de l'ère chrétienne. Il y a mieux ou pis. J'ai déjà signalé la mention de la formule Arapacana dans un des Vinayas les plus archaïques d'aspect, celui des Dharmaguptas (6ème pācittiya; Tok. XV, 3, 59a; cf. *Journ. Asiat.* 1915, I, 440). Que faudra-t-il en conclure pour l'âge de ce Vinaya et sans doute aussi des autres? J'ai autrefois, il y a trente ans déjà, traduit (*Rev. Hist. Relig.* XXIV 1896, 318—325) un article où WASSILIEFF exposait des raisons sérieuses pour placer à une date assez basse la rédaction des Vinayas; il concluait par cette question: „Y a-t-il là rien d'atentatoire?" C'est la même question que je poserai aujourd'hui à mon tour.

Direct gebied met inheemsche rechtspraak

door

Dr. J. H. A. LOGEMANN.

I.

a. Een blik op de kaart in adatrechtbundel V doet twee groote, samenhangende gebieden onderscheiden, in het westen en in het oosten van den archipel — daartusschen een aantal verspreide plekken. De zichtbare driedeeling openbaart drieërlei historischen oorsprong, in groote trekken natuurlijk.

Oorsprong van het westelijk gebied — Noord-Tapanoeli, Bengkoe-len, Djambi, Palembang; vroeger ook omvattend Sumatra's Westkust met Zuid-Tapanoeli (tot 1874), Lampongs (tot 1879) en Belitoeng (tot 1860); later vermeerderd met Groot-Atjeh — is een welbewust ontworpen staatkunde.

Oorsprong van het oostelijk gebied — Ceram, Boeroe, Kei, Aroe, Zuid-Wester- en Zuid-Oostereilanden, Zuid-Nieuw-Guinea — is verwaarloozing ¹⁾.

De tusschenliggende plekken — Bali en Lombok, Pinoehlanden, Pasir, Boven-Mahakam, Gorontalo, Goa en Laikang — zijn gewezen landschappen, meest in *jonger* tijd onder rechtstreeksch bestuur gebracht. Hun oorsprong is deels het verminderd geloof in de gouvernementsrechtspraak.

In dit derde gebied liggen ook oudere stukken, Boeieleng en Djembrana en, vroeger, de gouvernementslanden van Zuid-Celebes en de Tanah Boemboe.

De wettigheid hunner bijzondere ordening danken *al* deze gebieden aan de — overigens geringe — aandacht, die in 1854 aan het westen geschonken werd.

b. In October 1833 bepaalt VAN DEN BOSCH te Padang zijne Sumatrapolitiek. Vermeestering van heel het eiland „van de rivier van Singkel tot Straat Soenda toe” is het doel; anders dan voor Java uitsluitend het behalen van handelsvoordeelen het oogmerk; middel daarom allerminst het albedisselend javabestuurswezen, maar onthouding, behoudens verzekering van rust en vrede en bevordering van het verkeerswezen ²⁾.

1) Zie bijblad 3808, punt LXX. Vergelijk S 1825 — 39; 1882 — 29; 1916 — 582.

2) Zie bij KIELSTRA in Bijdragen Kon. Instituut 38 (1889) blz. 241.

„Al onze inrichtingen moeten de strekking hebben van den inlander welgevallig te zijn; nimmer moeten wij onze belangen van de zijne afscheiden, maar de bevordering der onze doen strekken ter begunstiging der zijne. Zijne vooroordeelen en volksgebruiken moeten worden ontzien. Wij moeten ons, ongeroepen, nooit mengen in hetgeen zijne huishoudelijke aangelegenheden betreft en inzonderheid de hoofden aan ons trachten te verbinden.”

In het befaamde besluit van 11 October 1833 No. 310 ontvangt deze politiek voor de Westkust (d.i. met Tapanoeli en Benkoelen) hare klasieke formuleering. „De bevolking der onderscheidene districten in het volkomen bezit van hare politieke en huishoudelijke rechten te laten, zoodanig dat het Gouvernement zich niet bemoeie, noch met het benoemen der hoofden, hunne rechtspleging of eenige andere huishoudelijke aangelegenheid.” Geen belastingen (directe), geen onbetaalde diensten. Het Gouvernement behoudt zich echter het recht voor, om bezettingen te leggen, wegen en forten aan te leggen en als scheidsman op te treden. Delicten, gepleegd tegen het Gouvernement, zullen berecht worden door gouvernementsrechters ¹⁾.

Daarna volgen in 1838 de goedkeuring van VAN DEN BOSCH' staatkunde door den Koning ²⁾, de instructie aan den gouvernements-commissaris voor Sumatra, MERKUS ³⁾, (1839), de instructiën voor den gouverneur en de residenten ter Sumatra's Westkust (1840—1844) ⁴⁾, het provisioneel reglement voor den raad van justitie te Padang en het reglement voor den landraad te Padang en Priaman (1837) ⁵⁾. In de instructie voor MERKUS wordt Palembang — hoezeer door eigen historie op menig punt afwijkend — definitief in het plan betrokken; in de instructiën voor gouverneur en residenten en in het reglement voor den raad van justitie de term „volkomen bezit harer politieke en huishoudelijke rechten” geijkt. Merkwaardig voor ons oostelijk gebied is VAN DEN BOSCH' opmerking, dat men in de Molukken nog overal de sporen zou vinden van een overeenkomstige Compagnie's politiek, waarbij „in plaats van dwang, een redelijke inschikkelijkheid den grondslag der instellingen uitmaakte” ⁶⁾.

1) Bij KIELSTRA t. a. p. blz. 232. Bij IMMINK, De rechtspleging voor de inlandsche rechtbanken in N. I. II blz. IV de mededeeling, dat bij G. Bt. 8-4-1853-6 het Bt. C. G. 11-10-1833-310 toepasselijk is verklaard voor de districten, welke later aan het gouvernement Sumatra's Westkust mochten worden toegevoegd.

2) Bij KIELSTRA in Bijdragen Kon. Instituut 39 (1890) blz. 285.

3) Zie noot 2 en Tijdschrift v. N. I. 1867 I, blz. 385, 408.

4) Bij KIELSTRA t.a.p. blz. 333.

5) TOLLENS, Wetten en Besluiten I blz. 436 e.v., zie ook KIELSTRA t.a.p. blz. 166 en 180.

6) Tijdschrift v. N. I. 1867 I blz. 390.

Scherp begrensd is deze Sumatrapolitiek, uit een politiek-economisch oogpunt, tegenover het javasche dwangstelsel zoowel als tegenover het stelsel van stilzitten, buiten Java en Sumatra door VAN DEN BOSCH bewust aanvaard. Scherp begrensd, uit staatsrechtelijk oogpunt, zoowel tegenover een stilzittende, als een actieve zelfbesturenpolitiek. De laatste wil hij voeren ten aanzien van „de Staten ten noorden van Palembang aan de Oostkust gevestigd” (instructie MERKUS). Voor al de rest van Sumatra, tot aan de rivier van Singkel (Atjeh; tractaat van 1824 met Engeland) is zonder eenigen zweem van twijfel vorming van *direct gebied* aan de orde, „onderwerping” de voorwaarde voor het laten in het „volkomen bezit (van) politieke en huishoudelijke rechten.”

Maar ook zonder eenigen zweem van twijfel omvatten deze „politieke en huishoudelijke rechten” heel wat meer, dan alleen het genot der eigen rechtspleging.

II.

De Staten-Generaal blijken in 1854 met het stelsel van bestuur, voor Sumatra aangenomen, slecht bekend. Tweemaal wordt door de Regeering erop gezinspeeld (KEUCHENIUS II, 259, 271); de Kamer, die geklaagd had over het gemis aan bijzondere bepalingen voor de buitenbezittingen, gaat er niet op in (KEUCHENIUS II, 333/334); als VAN HOËVELL in openbare beraadslaging bij de klacht volhardt, toont hij van onderscheiden behandeling van direct gebied niet te weten (KEUCHENIUS III, 39).

Daarentegen houdt de Regeering, na aanvankelijk verzuim, er volledig rekening mede. Eerst brengt zij, in het ontwerp van 1853, de herinnering dat niet overal in Indië wordt rechtgesproken in naam des Konings — onder verwijzing naar de zelfbesturende landschappen (overbodig) en dat deel van Sumatra, waar de bevolking „in het volkomen bezit gelaten werd van hare politieke en huishoudelijke regten” (KEUCHENIUS II, 271; R. R. 74; I. S. 130). Daarna blijkt zij, in 1854, als gevolg van de aanvulling van het rechtspraakartikel, de wenschelijkheid te hebben ingezien „van eene algemeene uitzondering voor de gedeelten van Nederlandsch-Indië, alwaar de inlandsche bevolking is gebleven in het bezit van hare politieke en huishoudelijke regten, en alwaar derhalve de voor Nederlandsch-Indië uitgevaardigde algemeene verordeningen slechts in beperkten zin toepasselijk zijn.” (KEUCHENIUS II, 494). Het aldus toegelicht artikel houdt evenwel niet in de telkens herhaalde formule-VAN DEN BOSCH, doch spreekt in plaats daarvan over „het regt van zelfbestuur” (R. R. 27 lid 2, I. S. 21 lid 2).

Ongetwijfeld vermengt de Regeering noodeloos telkens de zelfbestu-

rende landschappen met de onderworpen streken, in het volkomen genot hunner politieke en huishoudelijke rechten. Waar zelfs de wet niet eenzijdig in den contractueel bepaalden rechtstoestand der landschappen vermag in te grijpen, zijn wettelijke uitzonderingen voor hen overbodig. Voor het direct gebied wordt de zaak anders; daar kan slechts de wet rechtspraak in naam des Konings uitsluiten, slechts de wet den Landvoogd ontslaan van zijn plicht om de algemeene verordeningen te doen uitvoeren en naleven.

Nochtans beteekent deze vermenging geen verwarring; stellig niet in dezen zin, dat men bij I. S. 21 lid 2 uitsluitend aan landschappen zou mogen denken. Men zal het duidelijk verband en de gebezigde specifieke termen niet willen wegedeneeren, zoodra men bedenkt, dat men toenmaals geen inheemsche rechtspraak-op-zichzelf kende, doch uitsluitend inheemsche rechtspraak *als gevolg* van een der beide figuren: landschap of onderworpen gebied in het genot gelaten van het eigen staatsrechtelijk bestel ¹⁾.

De slotsom, dat I. S. 21 lid 2 ook geschreven is voor direct gebied met *inheemsche rechtspraak*, hoezeer in strijd met de gangbare opvatting van hedendaagsche practijk en litteratuur ²⁾, schijnt daarom verantwoord.

III.

Het is moeilijk te zeggen, hoe langzaam aan het juiste inzicht in de beteekenis van I. S. 21 lid 2 is verloren gegaan, gelijk ook de formule VAN DEN BOSCH verdwenen is.

a. In het Koloniaal Verslag van 1855 (blz. 38) vindt men den term gebruikt en den toestand erkend ten aanzien van Bengkoelen ³⁾. In het verslag van 1857 wordt medegedeeld, hoe in de Lampons na de expeditie van het vorig jaar, die ons gezag herstelde, als hoofdbeginsel van bestuur is aangenomen, dat de inheemsche bevolking onderworpen blijft aan de rechtsmacht en het onmiddellijk gezag harer hoofden en dat zij hare politieke en huishoudelijke instellingen behoudt. In 1858 (Staatsblad 101a art. 1) wordt de inheemsche rechtspraak op Belitoeng nog voorge-

1) Zie nog KEUCHENIUS II, 542.

2) KLEINTJES, 5e druk, I 53/54; DE LOUWER, 6e druk 288; MARGADANT I, 170 en III, 90 (men late zich niet verwarren door de bovendien, zoover ik zie, ongefundeerde bewering, dat met „volken met recht van zelfbestuur” speciaal bedoeld zou zijn op Dajaks en Bataks; dit zijn dan immers de nog niet „onderworpen”, z.g.n. onafhankelijke streken); v. VOLLENHOVEN, Adatrecht I, 43; NEDERBURGH, Nieuwe Staatsinrichting 219 (zie echter 228); MIEREMET, Hedendaagsche inheemsche rechtspraak 163.

3) Zie uit den tijd vóór 1 Mei 1855 voor Bengkoelen S. 1853-2 en daarnaast S. 1853-75 en S. 1857-68.

steld als een uitvloeisel van het volkomen bezit der politieke en huishoudelijke rechten. In 1860 beslist de Landvoogd (PAHUDI), dat de slavernij-ordonnanties (S. 1859 nos. 46 en 47) niet van toepassing zijn in de gouvernementlanden van Zuid-Celebes, *met een beroep op R. R. 27 lid 2*, zijnde aan de inheemsche bevolking aldaar verzekerd het genot van politieke en huishoudelijke rechten. Tegen het betoog van den procureur generaal, dat R. R. 27 lid 2 alleen bedoelt inbreuken te voorkomen op „contracten of andere langs diplomatieken weg toegekende regten” voert de Regeering aan dat „zoodanige beperkende uitlegging niet aannemelijk is”. Inderdaad had Zij zich kunnen beroepen op KEUCHENIUS II, 542 (Koloniaal Verslag 1860, blz. 6). Trouwens t.a.v. het pandelingschap bracht S. 1859 — 43 zelf in artikel IV een gelijkstelling der termen „zelfbestuur” en „politieke en huishoudelijke regten.” Krachtens dat artikel IV heeft G. Bt. 3—3—1860—44 de werking van dit laatste reglement voor het direct gebied van Zuid-Celebes opgeschort; opschorting, die bij S. 1864—17 ongedaan is gemaakt, wijl niet meer noodig.

Over Bali wordt nog nader gesproken (1861). Bij S. 1861—25 wordt voor de eilanden Bonerate en Kalaoe, „vroeger door Boni in leen bezeten, doch thans door het gouvernement teruggenomen” (Koloniaal Verslag 1861 blz. 18) een geheel overeenkomstige toestand geschapen ¹⁾. In 1863 wordt aan den commissaris voor het rechtswezen in de buitengewesten, Mr. T. H. DER KINDEREN, de eerbiediging van het stelsel tot plicht gesteld ²⁾. In het Koloniaal Verslag van 1872 vindt men nog onder het hoofd „toepasselijkheid van algemeene verordeningen op gewesten, waar het regt van zelfbestuur aan de inlandsche vorsten en volken is gelaten”, de regeeringsbeslissing vermeld dat, krachtens R. R. 27 lid 2, S. 1869—85 niet toepasselijk is (o.m.) „op de inheemsche bevolking den Lampongsche Districten”.

b. Dan echter wordt in de zeventiger jaren kentering voelbaar ³⁾. DER KINDERENS arbeid draagt er vermoedelijk toe bij. Op zijn voorstel wordt hij in 1866 gemachtigd gouvernementrechtspraak op de Westkust voor te bereiden ⁴⁾. Sindsdien trekt vooreerst het rechtswezen alle aandacht — wordt bovendien invoering van gouvernementrechtspraak beginsel, inheemsche rechtspraak „voorloopige” uitzondering *daarop* ⁵⁾,

1) Vergelijk hierbij nog Koloniaal Verslag 1863 blz. 17 over de inlijving van Binamoe en Bangkala.

2) DER KINDEREN. De algemeene verordeningen tot regeling van het rechtswezen in het gouvernement Sumatra's Westkust (1875) II blz. 3.

3) VAN DER LITH en SPANJAARD (1871) noch DE LOUWER (1875) achten R. R. 27 lid 2 van toepassing op direct gebied.

4) DER KINDEREN II blz. 120.

5) Zie S. 1878 — 14; 1879 — 23 en latere regelingen.

niet meer in verband met een algemeen stelsel van bestuur gebracht. Zelf acht hij in 1875 de Regeering ongehouden, *op grond van R. R. 27 lid 2*, om het rechtswezen te regelen in die deelen van Sumatra's Westkust waar, hoezeer zij „de Nederlandsche souvereiniteit erkennen en behooren tot het grondgebied van Nederlandsch-Indië..... geen regtstreeksch bestuur door het Gouvernement wordt gevoerd en de bevolking nog geheel gelaten is in het bezit van eigen bestuur en eigen instellingen” ¹⁾, en hij doelt daarbij op de quasi-onderworpen, maar niet onder geregeld bestuur gebrachte gedeelten der Bataklanden (vergelijk S. 1879—22) waar geen ambtenaren waren gevestigd. Hij beperkt dus de werking van ons artikel tot de streken, verlaten na de stopzetting der uitbreidingspolitiek op Sumatra in 1841 ²⁾, het gebied der verwaarloozing op Sumatra, den grondvorm van den Grooten Oost.

Als DER KINDEREN in 1882 over Amboina schrijft (bijblad 3808), noemt hij R. R. 27 lid 2 niet meer.

Daarentegen beklaagt zich al in 1876 de directeur van binnenlandsch bestuur, rapporteerende over de regeeringloosheid in die streken, dat men, de nominale gelding handhavende van een op Java-leest geschoei-de rechtsbedeeling (S. 1825—39), verzuimd heeft „zich af te vragen: of het 2e lid van art. 27 van het Regeerings Reglement niet, juist met het oog op de toestanden in de landen die we hier bespreken, zoude geschreven zijn.” ³⁾ Zijne opmerking gaat verloren. En wel weet in 1927 Mr. NEDERBURGH nog te vertellen, dat „het vanouds geldende beginsel” voor de inheemsche rechtspraak inhield niet-toepasselijkheid der algemeene verordeningen regel, hunne toepasselijkheid uitzondering, maar het verband met I. S. 21 lid 2 legt hij niet meer ⁴⁾.

Buiten de sfeer der rechtspraak is de kentering ook merkbaar. In 1874 heet de afschaffing der slavernij in de gouvernementslanden van Zuid-Celebes tot dusverre achterwege te zijn gebleven, omdat de slaven daar niet waren geregistreerd; zij heeten thans landen, „waar de bevolking niet meer in het bezit is harer eigene regten en instellingen” ⁵⁾. Daarentegen blijkt men onder de streken „waar 's Gouvernements gezag min of meer wordt beperkt door het zelfbestuur der vorsten of der bevolking” nog wel te rekenen Sumatra's Westkust, alwaar men echter den tijd tot ingrijpen rijp acht (S. 1876—35) althans zoover deze hervorming paral-

1) DER KINDEREN II blz. 331 S. 1875 — 96a art. 7.

2) Politiek beleid en bestuurszorg I blz. 7, 25.

3) Politiek beleid en bestuurszorg I blz., 133.

4) NEDERBURGH, De nieuwe Staatsinrichting van N. I. blz. 227, 228.

5) Koloniaal Verslag 1874 blz. 67; vergelijk 1860 blz. 6.

lel kan loopen aan die van het rechtswezen (S. 1879—23, 1880—21) ¹⁾.

Zoo kon in 1890 een landvoogd schrijven, dat Sumatra's Westkust „nimmer (is) beschouwd te behooren tot die gedeelten van N. I., waar het recht van zelfbestuur aan de inlandsche vorsten en volken is gelaten” en dat KEUCHENIUS II 271 en 494 slechts betrekking hadden op de rechtsbedeeling. De teksten en de gedachte, dat de Westkust in een zeer bijzondere verhouding tot het gouvernement zoude staan, waren hem aan de hand gedaan door twee Raadsleden, oud-bestuurders der buitengewesten.—In Indië gaat het staatsrecht met de geslachten²⁾.

IV.

a. Het genot der politieke en huishoudelijke rechten is in direct bestuurd gebied noch contractueel gewaarborgd (vergelijk landschappen met lang contract) noch eenzijdig wettelijk omschreven (vergelijk landschappen onder korte verklaring). Wellicht is de indruk niet onjuist, dat met de geleidelijk stijgende intensiteit van onze bestuursvoering het besef verloren gaat, dat men te doen heeft met een wettigen rechtstoestand in plaats van met een feitelijken (on)machtstoestand. Alleen blijft dan ter Sumatra's Westkust dat besef onder den invloed — niet van het voor heel Sumatra als maatstaf bedoeld besluit van VAN DEN BOSCH maar — van de quasi-contractuele verplichting, voortvloeiende uit het plakkaat-pandjang ³⁾.

Waar dus de niet-toepasselijkheid der algemeene verordeningen langzaam placht weg te smelten, is het geen wonder, dat allereerst het inzicht verdween, dat R. R. 27 lid 2 iets met de zaak zou hebben uit te staan. Zoo werden de streken, gelaten in het bezit hunner politieke en huishoudelijke rechten, tot direct gebied met inheemsche rechtspraak, voor welk gebied de niet-toepasselijkheid (uit eigen kracht) van het gouvernements-materieel privaats- en strafrecht algemeen wordt aangenomen, doch op de vraag naar de toepasselijkheid van het gouvernements-administratiefrecht nergens een duidelijk antwoord te vinden is. Werd nu daarbij nog het genot der eigen rechtspleging ontnomen, toch al schijnbaar steunend op een ander wetsartikel (R.R. 74), dan scheen alle onderscheid met een gebied

1) Koloniaal Verslag 1874 blz. 67; vergelijk 1860 blz. 6.

2) Ind. brief 5—10—1890—1896/11.

Merkwaardig is het beroep op KEUCHENIUS II, 271, 494 nog aan te treffen bij den oud-resident H. E. PRINS in „Koloniaal Weekblad” 16 — 2 — 1905. Ten onrechte concludeert deze schrijver tot het bestaan eener contractuele verhouding.

3) Men bespeurt deze verwarring reeds in 1852/1853; zie DER KINDEREN II blz. 5; ook blz. 42 (1864). Zie ook S. 1869-79 (Benkoelen) en S. 1878-33 (Palembang) en daarbij de Historische Nota over de grondbeginselen van artikel 57 van het Regeeringsreglement blz. 66 en 88.

als Java voor goed uitgewischt. Te meer, daar ook voor zoodanig gebied R. R. 67 (I. S. 118) inheemsche bestuursvormen instand kan houden. Nochtans zal men b.v. voor Zuid-Celebes tot in den regeeringsalmanak van 1928 (I blz. 219) lezen, dat het gezag van ons inlandsch bestuur nog is gegrond in de adat; wordt het dan ook slechts ten deele van landswege bezoldigd (S. 1919—356) en zooveel doenlijk in overeenstemming met de wenschen der bevolking benoemd (S. 1906—374).

Duidelijk moest de bestendinging der politieke en huishoudelijke inrichtingen echter in het oog springen dáár, waar eene inheemsche organisatie van hooger orde binnen direct gebied werd gehandhaafd. Zoo wendt de aandacht zich tot het gouvernementlandschap.

Het kost geen moeite bij deze figuur wederom de beide grondvormen te onderscheiden, die moesten worden vooropgesteld. In verwaarloozing vindt zijn oorsprong het ten onrechte tot oervoorbeeld verheven geval der Tanah Boemboe. In welbewuste, degelijk voorbereide staatkunde de als zoodanig in vergetelheid geraakte regentschappen Boeieleng en Djembrana.

b. Nadat bij acte van 1 Januari 1854 Boeieleng door Bangli aan het Gouvernement is teruggegeven en in den loop van 1855 de voor zijn onderdanen gevluchte vorst van Djembrana zijn contract heeft ingeleverd, volgt in 1861, na rijp beraad en na gepleegd overleg met de hoofden der bevolking, bij gouvernementbesluit eene regeling van het bestuur ¹⁾.

Dat men voortaan met direct bestuurd gebied te doen heeft is duidelijk; van een politiek contract is geen sprake meer; de hoogste bestuurder is regent, al draagt hij den titel van radja; hij wordt door den Gouverneur-Generaal aangesteld en verklaart in zijn ambtseed de bevelen te zullen gehoorzamen, hem gegeven door de over hem gestelde europeesche ambtenaren ²⁾.

Nochtans direct gebied met een bijzonder statuut, welks oorsprong onmiskenbaar is. Want onder het derde der vierentwintig gelijkluidende punten voor beide landschappen wordt bepaald „dat aan de hoofden en bevolking onder de leiding (van het europeesch bestuur) behoudens de hierna te melden uitzonderingen, wordt gelaten het regt van

1) Besluiten van 20 April en 13 October 1861 nos. 7 en 9. Zie de zakelijke inhoud afgedrukt in Koloniaal Verslag 1861.

Overigens is het hiervolgende in deze paragraaf in hoofdzaak ontleend aan archiefstukken, tot welker bestudeering met groote erkentelijkheid aanvaarde regeeringstoestemming werd verleend.

2) Zie b.v. de benoeming van den regent van Boeieleng bij bt. 20-4-1861-7 en zijn eed in den brief van den gecommiteerde voor de zaken van Bali en Lombok van 24-12-1860-125 (in evengemeld bt.).

zelfbestuur en het bezit van hunne regtspleging, hunne politieke en huishoudelijke regten, de keuze van hoofden en de regeling van andere huishoudelijke aangelegenheden." De nog volgende eenentwintig punten maken deze regeling tot het vergeten negentiende-eeuwsche prototype der zelfbestuursregelen; hun inhoud bevestigt ten volle de klaarblijkelijke inspiratie op het stelsel-VAN DEN BOSCH.

Die inspiratie kwam trouwens rechtstreeks van de Regeering zelve, die al in 1854 had aanbevolen „voorloopig als grondslag aan te nemen de beginselen op Sumatra's Westkust gevolgd, krachtens het besluit van den Kommissaris Generaal van 11 October 1833 no. 310, gewijzigd naar den eisch der omstandigheden" ¹⁾, en wanneer dan de gecommiteerde voor de zaken van Bali en Lombok zich niettemin verdiept in de problemen, die de toepasselijkheid van de artikelen 69, 70, 74 en 115—118 van het regeeringsreglement op dit direct gebied moeten meebrengen ²⁾, wordt hem, overeenkomstig het advies van den Raad van Nederlandsch-Indië ³⁾, onder het oog gebracht, dat hij niet heeft „gelet op de 2e alinea van art. 27 van datzelfde reglement" ⁴⁾.

Duidelijker kan niet uitkomen, hoe onder het bestuur van PAHUD artikel 27 lid 2 R. R. werd uitgelegd en het verdient aanteekening, dat de Raad van Indië op hetzelfde standpunt blijkt te staan, terwijl evenzeer het Opperbestuur deze opvatting zonder eenige aanmerking aanvaardt.

Overigens denkt in die dagen aan de schepping van landschapskassen nog niemand; de belastingen strekken rechtstreeks tot bezoldiging der hoofden. Dat nochtans de corporatie als zoodanig gehandhaafd bleef, blijkt uit het feit, dat Boeieleng en Djembrana verdragen blijven sluiten met de overige landschappen ⁵⁾. De latere Balische gouvernementslandschappen ontmoeten zulk een ruime opvatting niet meer ⁶⁾.

Het regentenbestuur schonk aan de beide landschappen niet de rust, waarop direct gebied aanspraak heeft; men mag gissen, dat de figuur, die later zoo uitnemend zou voldoen, een kwade kans maakte naast de practisch onbeteugelde zelfbesturen over de grens. In ieder geval weet men, dat in 1882 eene reorganisatie plaats vond, de regenten (toen reeds: de voorloopige besturen) verdwenen, beide landschappen „onder het regtstreeksch bestuur van het gouvernement van Nederlandsch-Indië" werden gebracht, doch de bevolking werd „gelaten in het bezit harer

1) Bt. 14-9-1854-La M¹.

2) Brief 25-5-1856-61.

3) Raadsadvies 12-12-1856 no. XIV.

4) M. G. S. 3-3-1857-498a.

5) Koloniaal Verslag 1859 blz. 18; 1860 blz. 21.

6) Politiek beleid en bestuurszorg IIA blz. 190.

eigen regtspleging, godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken.” ¹⁾ De gebruikte termen laten veel te vragen — het is teekenend voor die jaren, dat de archiefstukken antwoord niet geven.

c. Oorsprong en geschiedenis der Tanah Boemboe staan met die van Boeileleng en Djembrana in sprekende tegenstelling ²⁾. Zij werden bij meerdere contracten door Bandjarmasin „in vollen eigendom en souvereiniteit” aan Nederland afgestaan ³⁾; dat hun rechtstoestand niet dáárdoor bepaald werd als te zijn direct gebied, blijkt uit de erkenning van Koetei, Pasir en Pegatan, op denzelfden voet afgestaan, als zelfbesturende landschappen ⁴⁾. De inspecteur G. MULLER sloot dan ook in 1825 een gewoon contract met den toenmaligen vorst van Tanah Boemboe en, door misleiding, ook een met diens leenman van Batoe Litjin. Eerst in 1845 en later ⁵⁾ werden deze contracten omgezet in instructies en de bestuurders beschouwd als „gouvernementshoofden”, waarbij de Bandjar-masinsche cessie als argument dienst deed, maar waarschijnlijk de onbelangrijkheid dezer bestuurders een groote rol speelde ⁶⁾. Tot meerderebemoeyenis onzerzijds leidde de nieuwe verhouding stellig niet. Het zou tot 1884 duren, eer een controleur werd geplaatst op Poeloe Laoet.

Al sedert 1861 nu is de opvatting te constateeren, dat de hoofden der Tanah Boemboe geen meerdere bevoegdheid bezitten, dan hunne instructie hun toekent (mijnontginning door het hoofd van Poeloe Laoet). Eene grondschenking, door datzelfde hoofd gedaan aan een europeaan, wordt in 1866 gecasseerd ⁷⁾.

Met den feitelijken toestand was deze opvatting weliswaar in rechten strijd en dit verband tusschen verwaarloozing en bijzonderen rechtstoestand komt wel heel scherp uit, wanneer de Regeering in 1873 zich in het algemeen op dien rechtstoestand bezint. Had de Raad van Indië zich eind 1872 nog uitgelaten over landschappen „in het genot van het regt van zelfbestuur”, waarbij de instructie de plaats zou innemen, bij eene andere verhouding door het politiek contract bekleed ⁸⁾, nader voorgelicht door eene historische nota gaat het college eene gansch andere voorstelling bezigen, waarbij de Regeering zich aansluit. De Tanah Boemboe

1) S. 1882 — 123.

2) Historische nota's in M. G. S. 6-10-1873-2305 en bt. 8-12-91-13.

3) Contracten 3-1-1817; 13-9-1823; 4-5-1826.

4) Zie ook Bijlagen Tweede Kamer 1849/1850 XXXVI blz. 406^s.

5) Zie nog: TOLLENS, Wetten en besluiten enz. II blz. 154.

6) Raadsadvies 28-9-91 No. XXIII.

7) Zie historische nota van 1891.

Het is onzeker, wat S. 1862—140 (pandelingschap) bedoelt met de onderscheiding tusschen „rijkjes en landschappen”, „aan welker vorsten of hoofden het regt van zelfbestuur is gelaten”.

8) Raadsadvies 25-10-1872 No. XLIX.

(in dit geval Poeloe Laoet) behooren tot het direct gebied, zij het dat „het bestuur geheel en uitsluitend gevoerd (wordt) door een door ons aangesteld inlandsch hoofd.” „Regtens kan dientengevolge het hoofd van Poeloe Laoet aldaar uit eigen hoofde geen souvereine regten uitoefenen en speciaal niet het regt bedeelelen of belastingen heffen”. Is dus „strikt genomen” eene algemeene verordening noodig, om den bestaanden toestand te regulariseeren, de Raad pleit onthouding, wijl van daadwerkelijke bemoeienis in afzienbaren tijd niet komen zal en het dus beter is „geen regelingen te maken of voorschriften vast te stellen, wier naleving niet door ons kan worden verzekerd of gecontroleerd, doch die ons ligtelijk in groote en onvruchtbare moeilijkheden zouden kunnen wikkelen” ¹⁾.

’s Raads wijsheid werd in den wind geslagen, toen bij S. 1880—55 de Tanah Boemboe, omdat zij direct gebied waren, gezegend werden met een landraad te Bandjarmasin en een magistraat te Samarinda ²⁾. Eerst S. 1884—35 brengt een magistraat te Kota Baroe op Poeloe Laoet en S. 1913—589 een landraad. DER KINDEREN schijnt in 1880 noch zich herinnerd te hebben, wat hij in 1875 voor Sumatra’s Westkust deed (boven III b; S 1875—96a art. 7), noch te hebben voorzien, wat in 1882 voor Ambon zou worden gedaan (boven Ia; S. 1882—29 art.1; bijblad 3808 onder LXX).

De theorie der principieele gelding onzer algemeene verordeningen deed zelfs in 1887 uit enkele toen uit te reiken instructies het voorschrift verwerpen, waaruit bleek van belastingheffing door de hoofden ³⁾ — in den feitelijken toestand op dit stuk veranderde niets vóór 1903.

Uiterst merkwaardig ongetwijfeld is de verrassende poging van den Raad van Indië in 1891 ⁴⁾, om op grond van den feitelijken toestand de Tanah Boemboe te doen erkennen als een *volk*, waaraan het recht van zelfbestuur is gelaten, maar de argumenten, die moeten aantoonen, dat zulk een toestand in direct gebied kan voorkomen (het is nergens verboden; S 1875—199a1) verraden slechts, dat de heugenis der ware betekenis van R. R. 27 lid 2 is verloren gegaan. De Raad vindt ter Algemeene Secretarie een bekwame pen tegen zich (VAN REES) en de Gouverneur-Generaal, diens argumentatie bij nota overleggend, schrijft aan den Minister van Koloniën dat „het bezwaarlijk met het Regeeringsreglement zoude zijn overeen te brengen om een met een wingewest op dezelfde lijn te stellen landstreek te behandelen op den voet van een leenstaat, wat

1) Raadsadvies 14-11-1873 No. II.

2) Zie bijblad 3579 onder VII.

3) M.G.S. 19-11-1887-1804.

4) Raadsadvies 28-8-1891 No. XXIII.

gelijk zou staan met het prijsgeven van soevereine rechten." ¹⁾ Zoo blijft Tanah Boemboe een gebied „waar de algemeen verbindende organieke regelingen toepasselijk zijn of worden ook zonder uitdrukkelijke toepasselijkverklaring, zij het ook dat zij om bijzondere redenen, niet overal op dezelfde wijze en in gelijke mate ten uitvoer gelegd zijn of zullen worden" ²⁾).

Intusschen moet men wel erkennen, dat de hoofden gelaten zijn in het genot der landsinkomsten. Wanneer men ook dit punt gaat regulariseeren is het einde nabij. S.1903—179 brengt het, en het Koloniaal Verslag ³⁾ bevestigt voor het laatst den toestand, die in werkelijkheid bestaan had, door te beweren dat Tanah Boemboe tot dusver „feitelijk in het bezit van zelfbestuur gelaten" was, hoezeer „rechtens tot 's Gouvernements rechtstreeksch gebied behoorend."

Deze Tanah Boemboe dan, zonder behoorlijk geregelden rechtstoestand (vergelijk Boeileleng en Djembrana), zonder inheemsche rechtsppraak, onder de voortdurende dreiging eener potentieele toepasselijkheid van feitelijk daar onbekende verordeningen, zal voortaan gelden als het prototype van het gouvernementslandschap! Is het wonder, dat een zoodanige figuur als halfslachtig veroordeeld wordt?

d. De groote verrassing, als men het ontstaan poogt na te sporen van het jongere en meest bekende voorbeeld van een gouvernementslandschap, Karang Asem, die groote verrassing is wel deze, dat men zich in de juridische zijde van het probleem geen enkel oogenblik schijnt te hebben verdiept.

Het denkbeeld, om Karang Asem te doen besturen door DJILANTIK als onze stedehouder schijnt, zonder eenige suggestie van regeeringszijde, het eerst geopperd door den resident van Bali en Lombok ⁴⁾. Karang Asem worde voortaan bestuurd namens de Regeering, met inachtneming eener instructie, welke de Regeering te allen tijde bevoegd is te wijzigen en die voorloopig hetzelfde zou kunnen inhouden als het vervallen contract met Lombok.

Tegen deze voorstellen heeft de directeur van binnenlandsch bestuur ⁵⁾ slechts deze bedenking, dat eene instructie niet alleen den stedehouder, maar ook ons zou binden (?) Het ware voldoende het oude contract tot richtsnoer te nemen. De Raad van Indië en de Gouverneur-Ge-

1) Bt. 8-12-91-13.

2) Nota VAN REES.

3) Koloniaal Verslag 1903 blz. 87.

4) Brief van 28-2-1895-12.

5) Aanteekeningen van 25-3-1895.

neraal gaan, zonder eenig commentaar, met deze opmerkingen mede ¹⁾.

Nog wordt, ter gelegenheid van GOESTI G'DE DJILANTIKS aanstelling tot stedehouder, uitdrukkelijk vastgelegd, dat Karang Asem niet is een zelfbesturend landschap, maar gouvernementengebied, met behoud zijner eigen instellingen en gebruiken voor en namens het Gouvernement te besturen door den stedehouder als een door hetzelfde aangesteld regent ²⁾, doch van eene toetsing aan ons staatsrecht valt niets te bespeuren.

e. Nog eenmaal zal echter het direct gebied in het genot van zelfbestuur op de weegschaal komen. Helaas zal het ook dan eene nauwkeurige weging niet zijn.

Wanneer SNOUCK HURGRONJE en VAN HEUTSZ den staatsrechtelijken vorm zoeken voor onze stevig bevestigde zeggenschap in de Atjehsche onderhoorigheden, stellen zij naast elkaar, ter keuze, de korte verklaring en „rechtstreeksch gebied met zelfbestuur” ³⁾, zelfs met een zekere voorkeur voor de laatste „meest afdoende vereenvoudiging van den vorm der politieke verhouding.” De Raad van Indië evenwel overweegt de keuze nauwelijks, doch vat onmiddellijk het denkbeeld op der korte verklaring. De veroordeeling van het alternatief is vermoedelijk begrepen in de vermelding, in algemeener verband, van enkele beslissingen tegen toepassing elders van het Tanah-Boemboestelsel, genomen in 1875, 1877 en 1891. De Gouverneur-Generaal acht het denkbeeld verwerpelijk met het oog op de geringheid der beschikbare bestuursmiddelen, waardoor invoering van rechtstreeksch bestuur „al te zeer in tegenspraak (zou) zijn met de werkelijkheid” ⁴⁾. Een argument, stellig niet verwacht door de voorstellers, die immers hadden betoogd hoe de feitelijk gewenschte toestand te bereiken was „met zeer geringe bestuursmiddelen” ⁵⁾.

Zoo blijkt dan intusschen de korte verklaring het surrogaat voor de verloren figuur der onderworpen streken, gelaten in het volkomen bezit hunner politieke en huishoudelijke rechten. Ja, als zoodanig had zij nog denzelfden strijd te strijden tegen de macht, die in de Tanah Boemboe een bruikbare constructie had onttakeld, de gelding, „strikt genomen”, van de algemeene verordeningen in haar gebied. Het verslag daarvan is elders gedaan ⁶⁾ en zal hier niet herhaald worden.

1) Raadsadvies 19-4-1895-V; M. G. S. 23-5-1895-124; Bt. 23-5-1895-4.

2) M. G. S. 10-6-1896-126 en Bt. 10-6-1896-19.

3) Politiek beleid en bestuurszorg I blz. 196. Ter plaatse wordt terecht opgemerkt, dat, blijkens de nadere detaillering, vooral aan het Tanah-Boemboetype werd gedacht.

4) Raadsadvies 23-12-1898 No. XVI; Bt. 1-1-1899-6.

5) Politiek beleid en bestuurszorg I blz. 191.

6) Politiek beleid en bestuurszorg II B (1914) blz. 315 e.v.

De vorm van direct gebied met zelfbestuur vond nog voorspraak, geen juridische verdediging, bij COLIJN ¹⁾. Zijn woord bleef zonder uitwerking.

Het gouvernementslandschap, ten slotte, werd nog eens afzonderlijk „in beginsel veroordeeld”, wijl onze wetgeving alleen zou kennen rechtstreeksch bestuur en zelfbestuur ²⁾. In 1921 verdween het laatste, Karang Asem. Aldus bestaan de streken, waar de bevolking, hoezeer direct bestuurd, gelaten is in het bezit harer politieke en huishoudelijke rechten, nog slechts onder de oppervlakte — als direct gebied met inheemsche rechtspraak of (als Zuid-Celebes) met instandgehouden inheemsche bestuursorganisatie.

V.

Wat is het practische gevolg, als men den juisten uitleg van I. S. 21 lid 2 herstelt?

In het algemeen dit, dat niet meer geklaagd behoeft te worden, dat de Indische wet voor streken in uitzonderingstoestand maar twee rubrieken kent (landschappen, inheemsche rechtspraak) en dat men daarmee niet uitkomt ³⁾. Immers, de niet-toepasselijkheid der algemeene verordeningen, ook in dit direct gebied, dan *voor zoover* met het gehandhaafd bestel bestaanbaar is, laat iedere nuanceering toe.

Men houde, tot recht verstand van deze uitspraak, het volgende wél in het oog.

Oorspronkelijk is het stelsel van handhaving in het volkomen bezit der politieke en huishoudelijke rechten soepel bedoeld. Het Gouvernement behoudt zich voor, wat het voor zijn doeleinden behoeft — zal ook ingrijpen of vervormen naar behoefte. Het is een politiek stelsel; over het medebuigen van het staatsrecht behoeft eene door geen wet gebonden Regeering zich nog niet te bekommeren. *De wet van 1854 bekrachtigt die buigzaamheid*; de grensbepaling, zakelijk en territoriaal, van den bijzonderen toestand ligt geheel in handen der uitvoerende macht ⁴⁾.

Wanneer naderhand het streven naar vervanging van de inheemsche ordening door het standaard-model (optimum van westersch regeerbeleid toepasbaar in een oostersch land) hoogtij viert, dan klampt men zich vast aan den term „gelaten” (I. S. 21 lid 2, 118, 129, 130), stelt de keus tusschen verstarring of verdringing. De opvatting leeft nóg wel. Zij huldigt den letter, niet den geest der wet.

1) Politiek beleid en bestuurszorg III blz. 12, 17, 18, 19.

2) Politiek beleid en bestuurszorg II B (1914) blz. 23/24.

3) VAN VOLLENHOVEN, Koloniaal Tijdschrift Jan. 1928 blz. 4.

4) Naar THORBECKE's opvatting. Daarin dus begrepen de Indische wetgever. Zie de practijk boven onder III.

De praktijk, vóór de theorie, brengt de oorspronkelijke opvatting terug, verbonden thans aan wat tegenwoordige politieke doelstelling beoogt: vrije ontwikkeling, veelal streeksgewijs verscheiden, op den grondslag van het inheemsche.

Met meer of minder (soms geen) succes organiseert men tot landschappen, wat tevoren onverbonden was en regeeringloos (Sumatra en elders), poogt men eene hoogere bestuurs-aristocratie te trekken uit een veelheid van kleine volkshoofden (Sumatra's Westkust), bouwt men inlandsche gemeenten, waar die tevoren verdwenen of ontbraken (Bangka, Borneo), vestigt men eene ontbrekende (Sasaks) of den bovenbouw van eene bestaande inheemsche rechtspraak (Sumatra en elders).

In dezen zin heeft men de vrijheid te verstaan, die I. S. 21 lid 2 schenkt. Acht men haar te ruim, wil men dilettantisme en eigengereidheid keeren, men stelle grenzen en organiseere toezicht, doch naar de thans verworven kennis van zaken, niet meer met een onjuist beroep op de wet van 1854, die het kleermakersbuis niet blijkt te zijn, waarvoor men haar is gaan houden ¹⁾. Is gaan houden, sinds het stelsel van onthouding plaats moest maken voor een geest van verdringing en nivelleering — is blijven houden, ook nadat, niet immer nog bijtijds, miskennis en nivelleerzucht langzaam wijken op hun beurt voor een geest van ontwikkelen en opbouwen uit het inheemsche.

Karang Asem zij hier de baken in zee ²⁾. In 1921 vernielt men er een goed functioneerend gouvernementslandschap. Op het nippertje stelt men er een buitenmodel lokaal ressort voor in de plaats. In 1927 al overweegt men ernstig een herstel halfweg, als „Inlandsche gemeente” ³⁾. Dat past wél in het kleermakersbuis, maar het is niet voldoende, met name niet ten aanzien van de uitgebreidheid der landstaak, die voor een landschap veel meer inkrimpt dan voor eene inlandsche gemeente. Misschien kan nu herleefd inzicht in de beteekenis van I. S. 21 lid 2 het scheepje-op-het-strand weer vlotmaken, want nog nimmer is Karang Asem, gelijk heel Bali, gebied met inheemsche rechtspraak.

Indien de figuur van het gouvernementslandschap weder in eere kan worden hersteld, kan de onlangs opgeworpen vraag naar de mogelijkheid van omzetting van direct gebied in landschapsgebied blijven rusten ⁴⁾. Daarentegen heeft het niets geen bezwaar, die gouvernementslandschap-

1) Nw. Rott. Crt. 7 December 1921; Indische Gids 1922 I blz. 80.

2) Litteratuur bij HAGA, Indonesische en Indische democratie blz. 189.

3) Volksraad 1927/1928 ond. I afd. IV stuk 20, blz. 12; stuk 21 blz. 13/14; Handelingen 984, 987, 1147, 1264.

4) Zie de voorafgaande noot.

pen onder de werking der zelfbestuursregelen (desnoods naar behoeften gewijzigd) te brengen. Vrees voor een ongeregelde toestand heeft dan niet te bestaan.

Het antwoord op de vraag of men „direct gebied met gouvernements-rechtspraak” (in Java- niet in Celebes-stijl) nog weder terug kan brengen in een vorigen toestand, kan wellicht niet voor altijd blijven rusten, maar mag zeker nog wel even worden opgeschort. Organisatie in „zelf-besturende” (contract-) of gouvernementslandschappen is stellig geen panacee voor alle staatsrechtelijke hervormingskwalen. Ook direct bestuur is veelal een bestaande, historisch gevormde en ingegroeide toestand, welks verdiensten niemand mag verkleinen en die als zoodanig in menige streek de basis moet zijn voor verdere ontwikkeling.

Zoolang het juiste midden nog niet gevonden is — het oostersch of westersch, maar democratisch instituut, dat pakt — tot zoolang zeker kan men tevreden zijn met de perspectieven, die het hier geleverd betoog opent.

Herstel van de landschapsorganisatie toch in de hier bedoelde gebieden is evenzeer mogelijk als het in gang zijnd herstel van adatgemeenschappen in Zuid-Celebes, de beraamde organisatie van het verloren margaverband in de Lampongs of het wederinvoeren van inheemsche rechtspraak in een deel van Singkel (S. 1875—96a; S. 1905—449, 627; S. 1907—49). De staatsinrichting laat daartoe alle ruimte omdat, zooals werd opgemerkt, de grensbepaling van het zelfbestuur in direct of indirect gebied door de wet is overgelaten. Wel is de leer opgesteld, dat de toepasbaarheid der algemeene verordeningen alleen verder voort kan schrijden, nooit terug kan gaan, omdat de eenmaal aan de ingezetenen verleende rechtswaarborgen, in het regeeringsreglement gelegen, hun niet meer kunnen worden ontnomen, maar in de wet vindt deze leer geen steun. Zij is een dogma, passend bij de staatkunde der laatste dertig jaren van de negentiende eeuw, niet méér passend bij die der twintigste, waarbij het centraal gezag de verantwoordelijkheid op zich heeft genomen voor de rechtsveiligheid in direct en indirect gebied gelijkelijk. Hare verloocheening als bindende rechtsregel vindt deze leer dan ook zoowel in een herstel der inheemsche rechtspraak in Singkel als — in *dit* verband mogen deze voorbeelden van landschapsrecht genoemd worden — in omzettingen van gouvernementsgebied in landschapsgebied (van Koesan in 1861 ¹⁾ of de vallei van Atapoepoe in 1926 ²⁾), in uitbreidingen der land-

1) Afgestaan aan Pegatan.

2) S. 1927-256.

schapsonderhoorigheid ten koste der landsonderhoorigen ¹⁾ of in uitbreiding van de rechtsmacht van den landschapsrechter ²⁾. Ongetwijfeld zijn de genoemde voorbeelden zeldzame uitzonderingen; zij zijn dat, omdat de vroegere staatkunde hen slechts als zoodanig meebracht. Zij behoeven het niet te blijven, indien men zich bewust maakt, dat de gepretendeerde regel staat buiten het stellig recht.

Weltevreden, 26 Mei 1928.

1) B.v. Sambas; thans K. v., tevoren contract 14-8-1909 art. 16 (gedrukte stukken Staten Generaal 1911/12 no. 301, 10).

2) B.v. Deli; thans contract 2-6-1907 (gedrukte stukken 1908/9 no. 1, 36), tevoren contract 5-11-1898 (gedrukte stukken 1899/1900 no. 151, 11).

Astrologische Kalender der Balinesen

VON

ALFRED MAASS.

Das Vater- und Mutterland, die Urheimat der Astrologie, haben wir im vorderasiatischen Kulturkreis, in Babylon und bei den Assyren, zu suchen; von ihnen aus breiteten sich die Strahlen seiner geistigen Kultur bis nach dem fernen Osten, wie auch nach dem Abendland aus. Es besteht kein Zweifel, dass die Babylonier wie die Assyrer für ihre Zeit grosse und man darf wohl auch sagen teilweise wissenschaftlich begründete Erfahrungen auf diesem Gebiete besaßen, zu dem sie vermöge ihr weitausblickenden Weltanschauung prädestiniert waren. Die berühmte Bibliothek des Königs Assurbanipal, der in den Jahren 668 bis 626 v. Chr. lebte, und die auf uns gekommen ist, legt ein beredtes Zeugnis davon ab. In mehreren Tausenden von Tontafeln mit Keilschrift versehen, finden wir Texte, die sich mit dem gestirnten Himmel befassen. Zu betrauern ist es, dass sich gerade die bei ihnen zu einer Wissenschaft ausgebildete Astrologie in späterer Zeit verflachte, entartete, und dadurch natürlich in ihrem Ansehen allmählich zu Grunde gehen musste.

Für unsere Studien wird es notwendig sein, zu zeigen, auf welchem Wege die Balinesen zur Astrologie gelangten, in welchem Ideenkreis sich diese im balinesischen Kalender, der über die Sterne handelt, wieder spiegelt. Von Wert und Interesse dürfte es sein, dass wir dem Balinesen, der uns mit solch einem Kalender einen Einblick in seine Psyche gewährt, auch nach dieser Richtung hin betrachten; nur dadurch können wir uns das richtige Verständnis von dem hier zu behandelnden Gegenstand machen. Mit balinesischen Augen sehen, mit balinesischen Empfinden denken, das erleichtert wesentlich und wird für den Leser der Schlüssel zu dem sein, was uns der astrologische Kalender, palalintangan, zu offenbaren vermag.

Bali, das Land voll Kunst und Sonnenschein, wie es aus diesen Blättern vor unser geistiges Auge gerückt wird, hat es auch verstanden, seinem astrologischen Kalender, wie die zahlreichen Abbildungen zeigen, einen künstlerischen Charakter, ein malerisches Aussehen zu verleihen.

Die bildliche Darstellung dieses Kalenders zeigt den typischen Grad indischer Phantasie, die Freude zu gestalten und dabei den Farben eine dezente Tönung zu geben, die im harmonischen Zauber des Ganzen ange-

nehm berührt. Ein Ausschnitt balinesischer Kunst bleibt solch ein Kalender immer, an dem wir nicht achtlos vorübergehen können. So primitiv auch manche der Darstellungen uns gegenüberreten, sie entbehren nicht einer gewissen Grazie in der Form, wie dies so schön in den auf Palmblättern eingeritzten Zeichnungen aus der wariga hin und wieder vor Augen tritt. Aber auch dort, wo Farbenfreude ihn zu beleben versucht, werden wir namentlich in gut ausgeführten älteren Stücken bemerken, mit welchem natürlichen Feingefühl der Balinese hier seine für uns häufig naiven bilderreichen Wiedergaben zum Ausdruck zu bringen weiss.

Meiner Überzeugung nach halte ich es für durchaus notwendig, dass, wenn wir irgend etwas, das dem Orient entstammt, beurteilen wollen, wir uns auch seelisch mit ihm auseinandersetzen, also, wie ich bereits andeutete, orientalisches zu fühlen versuchen und denken zu lernen. Der Gegenstand unserer Betrachtung und Würdigung wird uns dadurch näher gerückt, wir erhalten den geeigneten Massstab zur objektiven Beurteilung im orientalischen Sinne.

Untersuchen wir auf Grund dieser Voraussetzungen den astrologischen Kalender der Balinesen und sehen wir, welche Schlussfolgerungen sich für uns dabei ergeben.

Die Geheimnisse, die für den Fernstehenden ihren Schleier über ihn breiten, sind seit alten Zeiten in einem Werk „wariga“ niedergelegt, in dem wir zwei Kulturschichten, nämlich indische und malaio-polynesishe Bestandteile wiederfinden. Nach FRIEDERICH'S Bericht über die Insel Bali¹⁾ stammt dieses Werk aus der Zeit des Reiches von Daha ²⁾ (Kediri). Dieses war eins jener javanischen Hindureiche, deren Gründung dem 9. Jahrhundert unserer Zeitrechnung angehörte. Zu jener Zeit lebte dort der berühmte Djajabaja, ein Fürst, der es verstanden hat, an seinem Hof die Kawi-Literatur zu höchster Blüte zu entfalten.

Zu meinem schmerzlichen Bedauern haben sich bis heute keine Bearbeiter dieses für die Kalenderkunde, Astrologie, den Tierkreis und auch aus anderen Teilen, inhaltlich zusammengesetzten Werkes gefunden, die es restlos in eine unserer Kultursprachen übertragen hätten, mit vergleichendem Text und Abbildungen. Die Wissenschaft kann sich deshalb heute nur auf kleine Bruchstücke oder meistens auf geringe Hinweisungen stützen.

Kurz will ich die Namen derer hier anführen, denen wir für diese ersten Versuche Dank schulden: FRIEDERICH ³⁾, VAN ECK ⁴⁾, BRANDES ⁵⁾, H. H. JUYNBOLL ⁶⁾, NIEUWENKAMP ⁷⁾, und D. VAN HINLOOPEN LABERTON ⁸⁾.

Die Schwierigkeiten in der Bearbeitung einer wariga liegen einerseits in den terminis technicis, die der Text enthält, andererseits will es mir nach dem Ausweis von Handschriften-Katalogen scheinen, dass kaum eine vollständige wariga vorhanden zu sein scheint. Der Bearbeiter müsste sie erst aus den Bruchstücken kompilieren.

Der verstorbene Dr. NEUBRONNER VAN DER TUUK, der ausgezeichnete Kenner des Kawi-Balinesischen sagt von der wariga: ⁹⁾

„ein astrologischer Kalender, aus dem der padanda (Priester), den Namen für das Kind nêlu bulanin (der Name, der nur nach dem Tode in Gebrauch ist), holt; es gibt viele Bearbeitungen, auch in Versmass, sie sind nicht überall verständlich; wie sie die Wörter verwirren, sieht man aus den Ausführungen unter sanga, samutpâda, dingdang, salingsang, tēmën und sisir. Ich habe eine Handschrift zu Rate gezogen, welche die altjavanische Rechtschreibung noch überall getreu wiedergibt.“

Eine jede Zeitrechnung ist eng mit der Religion, aus welcher sie hervorgegangen, verknüpft. Die Religion, die Kulturträgerin für Kunst und Ethik, gibt auch in unserem Fall, d.h. in der Chronologie der Balinesen, einen Zusammenhang mit ihr, den wir als notwendige Lebensbedingungen aufzufassen haben. Der mit der hindujavanischen, bzw. indischen Religion im weiteren Sinne intim verquickte Sabäismus gab auch den Balinesen früh Gelegenheit, auf die Sterne zu achten. Eine natürliche Folgeerscheinung dieses Sterndienstes war die intensive Beschäftigung mit ihm, namentlich der Priester, padanda, die durch höhere Bildung, Musse und durch ihren Beruf dafür am besten geeignet waren. Es entstand eine neue Kultform, welche den Menschen predigte, dass ihr Schicksal von den Sternen bei gewissen Konstellationen, namentlich in der Geburtsstunde, abhängig sei. Eine Glaubensformel, die sich bis auf unsere Zeit erhalten hat, die für Orientalen und Occidentalen niemals eines gewissen Nimbus entbehren wird, solange der Mensch ihr Glauben schenkt. Der bewegliche, voll reicher Phantasie erfüllte Geist der Inder, bzw. Hindujavanen, verstieg sich noch weiter und das ist für uns und für die Anschauung der Balinesen, als Abkömmlinge der alten Javanen, gemischt mit indischem Blute, von fundamentaler Bedeutung. Sie denken sich, wie ihre Urahnen vom indischen Festland, Hindostan, die Welt des gestirnten Himmels mit Lebewesen bevölkert. Als Götter, Göttinnen, sehen sie die wandelnden Leuchten der Nacht auf dem Götterpfad, unserer Milchstrasse, dahinschreiten, oder andere Bilder ihrer Phantasie erscheinen am Firmament.

Fassen wir die hier angeführten Tatsachen, welche sich aus der Beschäftigung der Priesterkaste mit den Sternen ergeben, kurz zusammen

Tafel A.

Tafel B.

Kalender Nr. 3566 im Museum zu Weltevreden.
Grösse 1,60 × 1,20 m.

und betonen wir nochmals, dass sie es doch in erster Linie sind, die auf all das, was mit Religion und ihren Gebräuchen in engere Beziehungen tritt, zu achten haben, so erscheint es nur natürlich, wenn sie der Sonne, dem Mond und den Sternen auf ihren Bahnen am Firmament folgen.

Der Psyche des Orients entsprach es, all diese Betrachtungen in das blumenreiche Gewand der Allegorie zu kleiden. Die so gesammelten Kenntnisse gewannen auf diese Weise an Popularität, was für die Priesterschaft nur von grossem Nutzen sein konnte. Das Volk wurde mehr und mehr, zum Teil auch suggestiv, von dem Glauben des Einflusses der Himmelskörper auf das Fatum des Menschen durchdrungen. Wir gelangen damit zu einem neuen Wissenszweig, der dem Baume aller Erkenntnis, dem auch die Religion entspross, der Astrologie.

Diese soll uns nun nach Bali führen und zeigen, in welcher Form sie im Kalenderwesen bei den Balinesen in Erscheinung tritt. Stellen wir also den Zeiger der grossen Himmelsuhr auf das in den Sternen ruhende geheimnisvolle Walten ein. 35 Stück sind es, welche im Leben der Balinesen von gewisser Bedeutung sind. Gleich vorweg mag hier kurz bemerkt werden, dass die astrologischen Kalender der Insel Bali sich alle in ihren Grundzügen ähneln, nur hier und da kleine Abweichungen von untergeordneter Bedeutung enthalten. Einem jeden ist es somit möglich, der sich einmal mit derartigen Kalendern vertraut gemacht hat, alle anderen ohne grosse Schwierigkeiten zu verstehen.

Dank dem weitgehenden und gütigen Entgegenkommen der Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen empfing ich, als diese Studie bereits für mich abgeschlossen vorlag, 3 weitere astrologische Kalender zur Vergleichung. Sie stammen aus dem Museum zu Weltevreden. Um nun dieses wertvolle Material auch ferneren Kreisen zugänglich zu machen, habe ich sie auf den Tafeln A—C meiner Abhandlung beigegeben. Jeder Leser, der diese Exemplare Nr. 3565, Nr. 3566 und Nr. 7276 unter einander und mit dem Exemplar des Ethnographischen Reichsmuseum in Leiden Taf. I vergleicht, wird sich der Einsicht nicht verschliessen können, die ich oben erwähnte. Besonders ist es hier die künstlerische Ausführung, welche sich kleine Änderungen, um den einzelnen Feldern im Kalender die eigene Note zu geben, gestattete. Für Nr. 3566 sei der Ordnung wegen hier angemerkt, dass VAN ECK dieses Stück bereits in den Notulen Deel XI vom 3. Juni 1873 pag. 79, No. 7, erwähnt; in der Beschreibung bezieht er sich auf FRIEDERICH. Im weiteren Verlauf dieses Aufsatzes werden wir noch einmal Gelegenheit haben, diese Anmerkung zu erwähnen.

Eine wesentliche Rolle spielen im Leben der Völker die Zahlen, an denen wir bei der Entstehung eines Kalenders nicht vorübergehen dürfen, ohne ihnen ein gewisses Interesse zu schenken. Dieser Glaube an Zahlen ist, wie wir gleich sehen werden, uralte. Wir treffen ihn schon bei den Babyloniern an.

Jeremias ¹⁰⁾ sagt ganz richtig bei der Betrachtung der heiligen Zahlen: „Da die Bewegungen der Gestirne und die Konstellationen, durch die sich der Wille der Gottheit kundgibt, und ebenso die „Entsprechungen“ der Teile des Kosmos in Zahlen zum Ausdruck kommen, so ergibt sich für die altorientalische Religion eine mathematische und für die Mathematik eine astrale Grundlage. Hierin liegt die Bedeutung der mystischen Zahlen. Alle Zahlen sind heilig. Wenn bestimmte Zahlen hervortreten, so entspricht es dem Einfluss eines bestimmten religiösen Kalendersystems. Die grundlegenden Ziffern des astralen Systems sind, wie wir früher sahen, fünf und sieben: die Zahlen der Dolmetscher des göttlichen Willens.“

Auch in dem astrologischen Kalender der Balinesen finden wir diese fundamentalen Zahlen zum Ausdruck gebracht. Sie geben uns den Einfluss der in ihm sich begegnenden malaio-polynesischen und indischen Kulturströmungen an, jene verkörpert sich durch die 5, diese durch die 7.

Chronologisch diesen Kalender betrachtet, baut er sich auf die Sieben, der alten heiligen Zahl der Inder, auf. Wir begegnen ihr siebenmal: 1. In den sieben Wochentagen der indischen Woche, der oberen Reihe. — 2. In den 7×5 Sternbildern. — 3. In der letzten Reihe, in welcher die 7 Tiere mit ihren Eigenschaften in das Leben der Menschen symbolisch eingreifen. — 4. Stehen den 7×5 Sternbildern 7×4 Götter oder Götterinnen mit ihren Attributen schützend zur Seite. — 5. Werden diese 7×5 Sternbilder noch von 7 Tieren beeinflusst. — 6. Geben diese $7 \times 4 + 7$ genau das Gegengewicht zu den Sternen. — 7. Ergeben alle Fächer die Zahl $7 \times 7 = 7^2$.

Da Zahlenspekulationen im Leben der Inder wie auch bei anderen Völkern eine wesentliche Rolle spielen, erinnere ich hier an: ANDRIAN ¹¹⁾, FERDINAND VON, *Die Siebenzahl im Geistesleben der Völker*.

Zu unterscheiden haben wir zwei Arten reiner astrologischer Kalender bei den Balinesen:

1. den ursprünglichen, wie er uns in der wariga vor Augen kommt,
2. die spätere Form, den heute in der balinesischen Wohnung als Wandkalender heimisch gewordenen Gast.

Inhaltlich gleichen sich beide Formbildungen natürlich im Grundprinzip im grossen und ganzen, nur der äussere Habitus hat sich dem Wandel der Zeit angepasst, so z. B. haben wir in der wariga öfters nur den

Teil, der sich mit den Sternen und ihrer Bedeutung beschäftigt. Die Wandkalender zeigen dagegen noch eine Reihe oberhalb und unterhalb der Sternbilder figürlich dargestellt, auf die ich noch später zurückzukommen habe, wenn ich den Kalender eingehend untersuchen werde.

Wie ich bereits erwähnte, bildet dieser Kalender ursprünglich einen Teil der wariga. Aus diesem Grunde wird es notwendig sein, dass wir uns einige Augenblicke mit dem Werk beschäftigen. Eine vollständige wariga erhielt im Jahre 1873 die Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Weltevreden von dem Missionar VAN ECK, zum Geschenk. In seinem Begleitschreiben vom 1. Mai dieses Jahres betont er aber, dass der Anfang resp. die Einleitung fehle, wie bei allen balinesischen warigas. Dieses Stück ist in einer besonderen Schachtel aufbewahrt. Die einzelnen Teile werden, wie folgt, genannt:

„1. *Warigă komplet*, 2. *Partiti samut padă*, 57 lose Blätter, welche über die Bedeutung der tanggal handeln, (d.h. Tage des zunehmenden Mondes) und der panglong (Tage des abnehmenden Mondes). 3. *Patemuwan*, 11 lose Blätter, eine Volksausgabe der wariga im Kidung-Vermass, so genannt, weil darin hauptsächlich die guten und bösen Tage für das Eingehen einer Hochzeit (*temu*) angegeben werden; (die Bibel der Unverheirateten). 4. *Sundari trus*, nicht vollständig, doch bessere Exemplare fehlen. Nach Friederichs Angaben ein Werk jüngeren Ursprungs als die wariga. 5. *Tikă* Wandkalender, auf dem die verschiedenen Wochen (*wară*) mit ihren Tagen durch besondere Zeichen angegeben sind. 6. *Peplangkiran* (in einem bemalten Stück Tuch gewickelt, das von einem Verbrennungsgestell stammt) oder *Kumară*, welches als Schutzmittel über dem Schlafplatz neugeborener Kinder aufgehängt wird. Die Unterkante zeigt einen *Kală rahu*, der damit beschäftigt ist, den Mond anzuknabbern. 7. *Palalintangan* [Nr. 3566 Taf. B.], astrologische Tafel mit balinesischer Erklärung.....“

Diese Nummern bilden den vollständigen Inhalt einer wariga nach VAN ECK's Angaben. ^{4,1)}

Als Ethnograph hielt ich es ferner für wünschenswert, mich auch bei einem Orientalisten genau zu informieren. Ich wandte mich zu diesem Zweck an den Direktor des Ethnographischen Reichsmuseums in Leiden, Herrn Dr. H. H. JUYNBOLL, der stets hilfsbereit und als guter Kenner des Altjavanischen mir folgendes mitteilte:

„Es gibt hier in der Universitätsbibliothek (Leiden) mehr als 50 Wariga-Manuskripte. Jedes dieser Manuskripte enthält ein verschiedenes Fragment, so dass man eigentlich von der wariga nicht reden kann. Im allgemeinen ist der Inhalt astrologisch, über Vorzeichen usw. Im einzelnen dieser Manuskripte (z. B. Cod. 4659 [p. 229], 4660 [p. 229], 5138 [p. 227] und 5436

[p. 228]) findet sich ein *palalintangan* (d. h. ein über die Sterne handelnder Teil), aber abweichend von dem in meinem Katalog von Bali und Lombok (Serie 109/1) und von dem bei Nieuwenkamp (*Eigen Haard* 1905, S. 444 — 47), und Friederich (*Voorloopig Verslag van het eiland Bali*, S. 54) beschriebenen.

In Cod. 5138 ist die Folge Gott oder Göttin (z. B. Indra oder Umā), Baum, Vogel, Wayang (z. B. Pañji oder Togog), maya (dies scheint hier Element zu bedeuten), Stern und schliesslich untang (Schuld). Zu den drei anderen Codices werden Abbildungen von Sternbildern gegeben, sowie deren Deutung, aber keine Götter, Bäume oder Tiere erwähnt."

Die hier angeführten Manuskripte befinden sich in dem „Supplement op den Catalogus van de Javaansche en Madoereesche handschriften“ der oben genannten Bibliothek und sind von mir die Seitenzahlen in [] gesetzt worden.

Auf Grund dieser Auskunft hielt ich es für notwendig, den Katalog der Leidener Universitätsbibliothek ¹²⁾ durchzusehen um inhaltlich den Lesern noch weitere Angaben über ein so wichtiges Werk wie die *wariga* machen zu können. In den einzelnen Codices, die hier für mich von Wert waren, ergaben sich inhaltlich folgende Abschnitte:

1. Erklärungen über die siebentägige Woche, cod. 5050, p. 227.
2. Der astrologische Kalender „*palalintangan*“, s. oben.
3. Tabellen über die 30 *wukus* (Monate), *Sinta*, *Landëp* etc., cod. 934, pag. 228.
4. Berechnung günstiger und ungünstiger Tage bei Geburt, cod. 931, p. 227.
5. Ueber günstige und ungünstige Tage, cod. 994, p. 228.
6. *Pawukon* (Zeitabschnitte, in denen mit Göttern, Göttinnen, die eine ganze Woche herrschen, gerechnet wird und solche, in denen sie nur einen Tag regieren, dazu treten noch einzelne Attribute. Der *Pawukon* setzt sich aus einer fünf-, sechs- und siebentägigen Woche zusammen, die also einen Zeitabschnitt von $5 \times 6 \times 7$ Tagen, also 210 Tagen bilden, welcher *pawukon* genannt wird), cod. 5118, p. 230. Das letzte Palmblatt dieser Handschrift berichtet über das Pflanzen von Bäumen, dem zwei *kutika's* (kleine „Wahrsagekalender“) zugefügt sind.
7. Die Gefahren, Kinder zu übervorteilen und über die *pañcawāra* fünftägige Woche.
8. Tabellen und Abbildungen von *bajara's*, *cakra's*, cod. 5144, p. 230—231.
9. *Parasën*, Tierkreis, *Panagan*, *Nagaberechnung*, *Pawukon*, cod. 71(3), p. 231.

10. *Pangalihan oder Tabellen zur Berechnung von Tagen oder Zeitpunkten, die für bestimmte Vorhaben günstig sind, cod. 5200, p. 234.*
11. *Abbildungen der Zeichen des Tierkreises und phalawadha's (Gewinnzerstörung), cod. 3119, p. 235.*
12. *Pawacakan, als ein Unterteil der wariga anzusehen, cod. 3162, p. 237.*
13. *Pëwatjëkan, der Teil einer wariga, der über die Geburt eines Kindes handelt und die Heilmittel danach bestimmt (siehe Van Der Tuuk, Kawi-Balinesesch woordenboek III, p. 465).*
14. *In einer wariga kidung, d.h. in Versmass geschriebenen wariga, cod. 3856(2), p. 252, wird (pag. 1—15) ein Gedicht von Manuk abha angegeben. Darauf folgt (pag. 15—20) die wariga kidung, von dem gleichen Inhalt, wie die im zweiten Teil wiedergegebene Prosaerklärung.....*
15. *Eine andere wariga kidung, cod. 3872(2), p. 252 „handelt (pag. 14 — 22) über Buchstaben. Ueber die Reihenfolge der Buchstaben des Alphabets wird hier eine kurze Darstellung gegeben. Auf S. 17 beginnt ein neuer Gesang, der über Götter handelt.....“*

Herr Dr. PIGEAUD, der Gelegenheit hatte, sich mit dem Inhalt von wariga-Handschriften eingehend zu beschäftigen, schreibt in seiner Abhandlung: „Een stuk over sterrenkunde uit het Anggastyaparwwa, het Nakṣatrarūpa”.^{13,1)}

„Im Wesen sind ja die Wariga's Wahrsagebücher, die zu Rate gezogen werden, um aus der Mitwirkung von bestimmten Faktoren (Göttern, verschiedenen Wochentagen, Himmelsrichtungen, Zahlen), die mit der Zeiteinheit in Verbindung stehen, im allgemeinen Ereignisse zu erwarten oder im besondern vorherzusehen. Dies ist vor allem auch dienlich, um für vorgenommene Handlungen (Hausbau, Heirat, Reise) einen geschickten Augenblick wählen zu können. Darum spielen sowohl in dem eigentlichen Kalender (der pawukon, für das wuku-Jahr von 210 Tagen, balinesisch wëton, oton), der in der Regel in einer Wariga-Handschrift vorausgeht, wie in den darauf folgenden Stücken, Angaben der Art und Zahlenwerte (urip, nëptu, watëk) der Zeiteinheiten eine grosse Rolle.

Wo die Wahrsagerei von einer Zeiteinheit (einem Tage, einer wuku) stets ausgeht, um dann nachzugehen, was davon auf Grund des Platzes zu erwarten ist, den dieser Tag in den verschiedenen periodischen Reihen (der 1—10 tägigen Woche, paringkëlan, sëngkan-turunan, wuku's usw.) einnimmt, kommen nur selten Angaben über die Bahn der Himmelskörper in den Wariga-Schriften vor. Falls die Sternbilder und Planeten dort bereits genannt

erden, sind sie in einer Reihe, ebenso wie die anderen Faktoren, die für Berechnungen von Belang sind, aufgenommen. Von unvermischter Sternwahrsagerei, mit Wahrnehmung der Konjugation und Opposition und Durchgängen durch Sternbildern, soll schwerlich ein Beispiel in den Handschriften zu finden sein."

Da ich mich gerade inhaltlich mit der wariga auseinandersetze, glaube ich es den Lesern dieser Abhandlung schuldig zu sein, auf eine besondere wariga, die von Klungkung einzugehen, welche im Verlauf meiner früheren Untersuchungen noch erwähnt werden muss, da auch sie zur Klärung eines palalintangan beigetragen hat. Folgen wir den Angaben des Herrn Dr. PIGEAUD weiter: ^{13,2)}

„In der sehr ausführlichen Wariga-Handschrift, die zur puri-Bücherei von Klungkung gehört hat, kommt aber beim Aussondern auch ein Stück über Sternkunde vor, ausserhalb unmittelbarer Verbindung mit der Wahrsagerei, Es ist dann auch aller Wahrscheinlichkeit nach aus dem Anggastyaparwwa. wo das Ganze in der Verbindung passt, in die Wariga aufgenommen..... Die Wariga von Klungkung in Kropak Nr. 958 Bat. Gen., welche einen Teil der altjavanischen und balinesischen Bücherei des Fürsten ausmachte, die nach der Besitznahme der puri im Jahre 1908 als Kriegsbeute nach Batavia gesandt wurde. Der Kropak enthält drei sehr gut geschriebene Texte (a, b und c).....

c. Das zweite Fach enthält die Wariga. Diese ist eine Lontar-handschrift von 131 Blattseiten von 59,5 cm, von denen eine Inhaltsangabe hoffentlich bald erscheinen wird. Sie ist scheinbar aus verschiedenen Stücken älterer Handschriften zusammengestellt; dadurch findet man dort manchmal zwei parallel laufende, aber in einigen Punkten doch voneinander abweichende Texte nebeneinander darin. Wahrscheinlich auch allein, weil es ein Sammelwerk war, hat der Bearbeiter das Stück aus dem Anggastyaparwwa mit aufgenommen. Das hier herausgegebene Stück zählt 86 Blattseiten.....

Der Text dieses Werkes [Anggastyaparwwa], aus dem das Stück in der Wariga von Klungkung stammt, muss aber ein anderer und besserer als [der in den zum Vergleich von Herrn Dr. Pigeaud herangezogenen 3 Handschriften] gewesen sein. Die unsystematische Aufeinanderfolge der Sternbilder und die Verwirrungen, die diese letzten 3 Handschriften gemein haben, lassen vermuten, dass sie alle 3 von einem Manuskript abstammen, in dem dies Stück in einer entarteten Form vorkam. Die Entartung war vielleicht auch hier so, wie so oft die Folge eines miszglückten Versuches, um aus einer anderen beinahe vernichteten Handschrift einen vollständigen Text zusammenzustellen.

Die Sprache ist die einfache alte javanische Prosa des Anggastyaparwa."

Von dem Tages- und Wochenkalender, tika, in dem ebenfalls astrologische Einflüsse vorkommen, mache ich hier keinen Gebrauch, da er erst in zweiter Linie das Astrologische berücksichtigt. Für mich bleibt der palalintangan die Grundlage dieser Arbeit, ihn habe ich nach dem heutigen Stande der Wissenschaft zu würdigen.

Der erste, dem wir die Kenntnis eines solchen Kalenders verdanken, war R. FRIEDERICH ¹⁴⁾. In seinem: „Voorloopig verslag van het eiland Bali“, Batavia 1849, finden wir eine grundlegende Beschreibung dieses Kalenders.

Ein solcher astrologischer Kalender, palalintangan, nach VAN DER TUUK auch pëlëlintangan, wird heute, damit ihn sich jeder anschaffen kann, auf einem Stück weissen Kattuns von einem eingeborenen Künstler, der Malkenntnisse haben muss, entworfen. Wann diese Form des Kalenders sich in der Geschichte zum ersten Male bemerkbar macht, konnte ich leider nicht ermitteln. Das in dieser Abhandlung beschriebene Exemplar gehört dem Ethnographischen Reichsmuseum in Leiden, Serie 109/1, an. Es handelt sich um ein schönes, älteres Stück, dessen Donator 1869 Herr Dr. H. D. LEVYSOHN NORMAN war. Zunächst wird das Stück Kattun nach einem festen Schema in eine Anzahl von 7×7 Feldern eingeteilt. Die hier beigegegebene *Tafel I* wird uns am schnellsten und besten zu orientieren vermögen. Der Kalender wird von einer Bordüre mit braunem Grund, auf dem gelbe Blumen und Blattmuster erscheinen, eingerahmt. Die Einteilung der 49 Fächer des Kalenders ist so angeordnet, dass je 7 Fächer in sieben horizontalen Reihen Platz finden. Die einzelnen Reihen haben wir jetzt näher zu beschauen.

Die erste Reihe stellt uns die Initialen der indischen Wochentage mit dem Gott oder der Göttin, unter deren Schutz der Tag steht, dar. Zu ihnen treten gewisse Attribute in Form von menschlichen Figuren, die dem Schauspiel, wayang, nachgebildet werden. Diese versinnbildlichen die Eigenschaften der Menschen, resp. suchen sie zu charakterisieren. Ausserdem wird in dieser Reihe noch jedem Fach ein Baum oder Strauch und ein Vogel hinzugefügt, die im Aberglauben der Menschen eine Rolle spielen, insofern die ihnen zugemuteten Eigenschaften auf die Menschen übergehen. All diese Darstellungen sind gedacht der Oberwelt entnommen zu sein, dem Reiche der Götter und Göttinnen. Sie sollen uns den Segen des Himmels, der göttlichen Natur, aber auch Strafen, geben. Ich sehe in ihnen eine symbolisierte Darstellung, die Himmelsgaben aus der Hand göttlicher Macht und Herrlichkeit zu empfangen. Für mich verkörpert diese Reihe die in den Menschen vorhandenen guten Eigenschaften und Tugenden, oder, kurz gesagt, die guten Grundsätze sollen hier

vorwiegend veranschaulicht und durch Zorn oder Rache der Götter soll als Schlechte im Menschen gefahndet werden.

Den interessantesten Teil des Kalenders, dem er ja auch seinen Namen verdankt, palalintangan, abgeleitet von palintangan, d.h. der von den Sternen handelt, geben die Reihen 2 — 6 mit den 35 Sternbildern wieder, welche das Geschick der Balinesen in ihren Bann nehmen. Diese beruht sich der Eingeborenen, der indischen Tradition entsprechend, belebt.

Eine offene Frage für die Wissenschaft, die zu ergründen mir nicht gelang: *Warum haben die Balinesen gerade diese 35 Sterne resp. Sternbilder zur Erkundung ihres Schicksals ausgewählt?*

Ob wir aus dem Mund alterfahrener Priester oder aus alten Handschriften darüber noch heute Aufschluss erhalten werden, ich wage darüber kein Urteil abzugeben. Vielleicht ist es auch möglich, durch eingehende Mythenforschung, die noch lange nicht intensiv genug für das Gebiet des Malaiischen Archipels betrieben wird, zu greifbaren Resultaten zu kommen.

Endlich gelangen wir bei unserer allgemeinen Betrachtung über den astrologischen Kalender zur letzten und 7. Reihe. Die bildlichen Darstellungen hier stammen aus dem Tierreich, der irdischen Welt. Es handelt sich hier namentlich um Tiere, die sich auf der Erde bewegen, kriechen und schleichen, sozusagen am Boden haften. Hierzu wäre auch der Garuda, der sagenhafte Göttervogel, den wir mit einem Adler identifizieren, zu rechnen, in dem Sinne von Wischnus Reittier. Alle diese Tiere verkörpern die irdischen, niederen Eigenschaften der Welt, im Gegensatz zu dem Götterreigen der 1. Reihe, welcher, wie wir bemerkten, mehr das im Menschen sich befindende Gute andeuten sollte. Wir haben es also in der letzten Reihe wieder mit einer symbolischen Darstellungsform, die, wie mir scheinen will, im Gegensatz zur ersten Reihe, die mehr niederen Gesinnungen des Menschen ausdrückt, also die schlechten Eigenschaften zeigt, die bösen Grundsätze versinnbildlichen soll.

Die Originalgrösse des hier auf der beigelegten Tafel I befindlichen Kalenders ist: Länge 157 cm, Breite 123 cm.

Der Wert dieser astrologischen Kalender für das Leben der Balinesen beruht auf dem Mysterium, das in ihnen schlummert und sie umschliesst, und das ihnen durch den Mund des Priesters in Form des Horoskops gelüftet wird. Notwendig dazu ist vor allem, dass der Betreffende dem Priester seinen Geburtstag angeben kann. Hierzu möchte ich bemerken, dass der Tag bei den Balinesen eine besondere Einteilung hat, die nicht ohne Belang auf die Nativität des Betreffenden ist.

„Der Tag wird“, ich folge hier FRIEDERICH's¹⁵⁾ Angaben „den astrolo-

gischen Begriffen gemäss in 5 Teile eingeteilt, die jeder einen besonderen Namen, jedoch an verschiedenen Tagen verschiedene Reihenfolge haben Der wichtigste Teil wird Mreta (Amrêta) genannt; wer bei diesem Zeitpunkt des Tages geboren wird, ist der Gunst des Glückes sicher. Die 5 Teile des Tages erfahren zwölf Aenderungen [in der Reihenfolge]; um zu wissen, welche Ordnung sie an einem bestimmten Tage haben, fügt man die Namen des Tages der indischen Woche zu der des Tages der polynesischen Woche hinzu und erhält so eine der zwölf Umkehrungen als Reihenfolge der fünf Teile des Tages (und ebenso der Nacht). Die übrigen Teile ausser Mreta sind: sunja (leer, arm), kala (heftig; von dem Gotte Kala), [die Bedeutung „heftig“ fehlt bei Van Eck; kalā heisst auch (vom Sanskr. kâla), Zeitpunkt], pati (er bzw. sie muss sterben), linjok (wird schlecht und diebisch).“

Sobald der Priester den Tag der Nativität seines Klienten weiss, ist es ihm ein Leichtes, aus dem Kalender mit Zurhilfenahme der wariga zu sagen, welche guten und bösen Eigenschaften in ihm vorhanden sind, ob das Gestirn, unter dem er das Licht der Welt erblickt hat, ihm gnädig oder nicht wohlwollend gesonnen sei. Die wariga gibt jedem Sternbild seine Auslegung und darauf beruht die sogenannte mechanische Weisheit des panditā, Priesters. Soviel sei im allgemeinen von dem astrologischen Kalender der Balinesen hier zum Ausdruck gebracht.

Ein Beispiel möge hier folgen: Jemand ist nach dem Leidener Kalender an einem Mittwoch, Buḍa, der indischen Woche und am Tage pwan der polynesischen Woche geboren, dann geschah dies unter dem Sternbild lumbung, Reisscheune, welches nach der Identifikation das Kreuz des Südens ist. Im 4. Fach der horizontalen und senkrechten Reihe, d.i. im 25. Fach des gesamten Kalenders finden wir den betreffenden Tag. Die wariga, welche für das Leidener Exemplar zu Rate gezogen wurde, besagt: Bald (?) Witwe werden. In anderen wariga's, wie wir später lesen werden in dem Abschnitt: „Wie die wariga die einzelnen Sterne und Sternbilder auslegt“, finden sich andere Erklärungen.

Gehen wir jetzt zur ausführlichen Betrachtung eines solchen Kalenders über. Ich habe zu diesem Zweck, wie bereits erwähnt, das im Ethnographischen Reichsmuseum zu Leiden befindliche Exemplar wegen seiner schönen Ausführung gewählt, da es mir zur Grundlage ¹⁶⁾ meiner Studien besonders wertvoll erscheint. In der Tafel I lernten wir ihn nach seinem äusseren Ansehen kennen. Damit wir uns schnell mit seinem Inhalt vertraut machen, füge ich hier eine schematische Darstellung von ihm bei.

Zu bemerken wäre noch, dass die sämtlichen Erklärungen zu diesem Kalender, in welcher Weise die Sterne und Sternbilder einen Einfluss auf das Leben der Menschen haben, der wariga entnommen sind. Diese, ein

ontarmanuskript von 71 Blättern, befindet sich gleichfalls im Leidener Ethnographischen Reichsmuseum unter Nr. 206/2, ^{16a)} obwohl der zugrunde liegende Kalender in einigen Punkten davon abweicht. Dr. JUYNBOLL sagt:... „*Der Inhalt wird gebildet durch ein Fragment des altjavanischen astrologischen Prosawerkes Wariga, d.h. über die Sterne handelnden und daher Palalintangan genannten Teil, wie aus Fol. 2, Zeile 1, erhellt. Diesem Werk sind auch die Beischriften des oben..... beschriebenen palalintangan entlehnt, obgleich derselbe hiervon abweicht.....*“.

Welche Eindrücke erhalten wir von der ersten Kalenderreihe?

Zwar habe ich bereits kurze Andeutungen über die erste Reihe, oberste Reihe, von Fächern gemacht, die allgemein den Inhalt dieser angeben. Es ist an der Zeit, noch näher auf die einzelnen Gestalten der Götter und Göttinnen einzugehen, einige Worte über ihre Begleitung und zu den anderen Attributen zu sagen.

Wie uns die Namen der Götter und Göttinnen besagen, sind sie dem hinduistischen Pantheon entlehnt. Sie sind für die Welt Inselindiens bemerkenswert. Dieses hängt mit dem Vordringen des Hinduismus nach den Inseln des malaischen Archipels zusammen. Die Geschichte besagt uns, dass diese Einwanderung im ersten Jahrhundert unserer Zeitrechnung stattgefunden hat. Der chinesische Reisende Fa-Hiën fand bereits anfangs des 5. Jahrhunderts brahmanische Siedelungen auf Java vor; auch Denkmäler mit Sanskritinschriften im westlichen Java werden dieser Zeitperiode zugesprochen.

Der Gott Indra, dem wir zuerst in dem astrologischen Kalender der Balinesen begegnen, ist eine Erscheinung, die wir in mythologischen Dichtungen, als „Herr des himmlischen Paradieses“ ¹⁷⁾ antreffen. NIEUWENKAMP ¹⁸⁾ rühmt ihn als „scharf von Verstand“. Von seinem Begleiter sagt er: „beliebt bei jedermann“, dem Lieblingsbaum des Gottes, dem ambulu-Baum, *Ficus pilosa* Reinw., wird nachgesagt, dass er „freigebig“ sei, während dem béo, *gracula religiosa*, „reine Gedanken“ innewohnen.

Im zweiten Fach begegnen wir Çrî, Wischnus Gemahlin. NIEUWENKAMP spricht sich über sie wie folgt aus: „Sie gewährt den glücklichen Sterblichen, die unter ihrem Schutze geboren sind, dass es ihnen niemals an Nahrung fehlen wird“. Die in ihrer Begleitung sich befindende Prinzessin „ist bei jedermann beliebt“, während sie dem kaju pule, *Alstonia spectabilis*, dem Vorzug gibt, „welches dem Menschen nicht viel Gutes, doch mannigfaltige Verwundungen schafft“. Ihr Vogel, die zahme Taube, ist „ein Leckermäulchen, eine Schlemmerin“.

Bei FRIEDERICH treffen wir die Göttin Uma oder Parvati auch Prêtiwi, an, die mit Durga, Çiwas Gemahlin identisch ist; durch die Vielseitigkeit ihrer Namen werden auch ihre Eigenschaften bedingt. Sie verkörpert in unserem Falle die Güte, welche das Böse in der Gestalt eines asura, Dämonen, angreift.

Wir kämen nun zu dem dritten der Sterngötter, Brahma, dem Schöpfer des All. NIEUWENKAMP bezeichnet ihn als „einen milden, gegen jedermann grossmütigen, Gott“, dessen Begleitung Jakse Jaksi „zum Zorn gereizt, von einem jeden gefürchtet wird“. Der Baum, dem er den Vorzug gibt, der rangdu, „ihm werden in allem mittelmässige Eigenschaften nachgesagt“. Sein Vogel, die Krähe, wird als ein Tier angegeben, welches „viel Verdruss“ schafft.

FRIEDERICH nennt uns für dieses Fach noch Wischnu, den Gott der Sonne, den Schöpfer des Universums.

Der Mittwoch wird in einigen Kalendern ebenfalls von Wischnu beschützt. NIEUWENKAMP schildert uns diesen Gott „milde und grossmütig, doch nicht gegen jedermann, sondern allen denen gegenüber, die es verdienen; sein Trabant ist Rangga, bald sanft, bald unbeugsam und sehr streng“. Dem bunut-Baum, einer Spezies der Ficusarten, sagt NIEUWENKAMP nach, dass „ein jeder ihm vertrauen soll“, während der Vogel, die wilde Taube, als eine „Schmeichlerin“ angesehen wird.

Der Donnerstag wird von Guru, dem Lehrmeister, oder Siva, beherrscht, dem dritten Gott der trimûrti, dem Vernichter alles Geschaffenen. NIEUWENKAMP sagt von Siwa, dass er „ein Gott ist, der von jedem gefürchtet wird, sein Begleiter Sëmar, ein Possenreisser. Der Waringinbaum geniesst „Verehrung“, während der Pfau „als das Sinnbild des Prunkenden gilt“.

Das nächste Fach, Freitag, zeigt uns abermals die Göttin Uma oder Sri. NIEUWENKAMP gibt ihr das Prädikat „sehr verträglich“; von ihrem Begleiter, Djugil, sagt er, dass er „ohne etwas zu beschönigen spricht“. Dem Kaju-putih, *Alstonia scholaris* R. Br., werden „wahrheitsliebende Merkmale“ nachgesagt. Der Reiher wird „als ein fleissiges und emsiges Tier“ von den Balinesen beschaut.

Endlich gelangen wir zum letzten Fach der ersten Reihe. Der Sonnabend wird von der Göttin Durga, die hier als Kali aufzufassen ist, in einigen Kalendern, in anderen von Jama, dem Todesgott, beherrscht. NIEUWENKAMP bezeichnet die Göttin des Todes als eine Frau, „die niemals eine Beleidigung oder ein Unrecht vergisst; wayang Delem folgt ihr als Verwandter“. Der Baum der Göttin, Kaju Kepuh, *Eriodendrum anfractuosum* D. C., der Kapok-Baum, „von dem man alles Gute denkt“.

dem Vogel, der Ente, wird nachgesagt, dass sie den guten und schlechten Taten der Menschen stets nachspürt.

Wie die Wariga die einzelnen Sterne und Sternbilder auslegt.

Hierzu Abbildungen Taf. II, 1—7, Taf. III, 8—14, Taf. IV, 15—21, Taf. V, 22—28, Taf. VI, 29—35.

Es werden hier die Kalender von *Leiden* ¹⁹⁾, *Friederich* ²⁰⁾ und der von *Nieuwenkamp* ²¹⁾ verglichen.

- Taf. II, 1. *Kala sungsang*, ein auf Kopf und Händen stehender böser Geist; *antja-antja*, Figur, die auf Kopf und Händen steht; *buta*, ein böser Geist.
Lippen krumm im Reden; — der an diesem Tag geborene Mensch hat einen schwachen Körper und eine schwache Stimme, ist aber gegen seine Eltern unbescheiden; — bedeutet, dass man eigensinnig ist.
- Taf. II, 2. *kalapa sunḍe, n'ju*, ein neigender Kokosbaum, — der Kokosbaum. Im Leidener Kalender wird keine Auslegung angegeben; — Glück und Reichtum, die nicht lange dauern; — der Betreffende wird sehr reich werden.
- Taf. II, 3. *djaran; kuda, [(tamul) kudra]* — ein Pferd.
Gern ermahnen und lenken, seinen Zorn begraben (bezwingen?); Geneigtheit zu schlechten Streichen; — der Betreffende hat einen starken Körper.
- Taf. II, 4. *herang-ngherang; — ngerang-erang;* — eine weinende, trauernde Frau. Tag und Nacht sich in Sorgen befinden; — weinen, trauern (eigentlich sich schämen). Bedeutet viel Kummer das ganze Leben hindurch; — dass sie häufig traurig ist.
- Taf. II, 5. *sangkal tikël*, gebrochener Hobel; — *sangal tikel;* — ein Mann, dem beim Fällen eines Baumes der Stiel seines Beiles bricht.
Gerne Handel treiben (?) *). — alle Unternehmungen missglücken; — auch von schwankendem Charakter sein.
- Taf. II, 6. *běnjak kangrēm;* — *banjak angrēm*, stillsitzende, (brütende) Gans; — ein Paar brütender Gänse, — die brütende Gans. Oft durch Verlust getroffen werden; — der Betreffende verliert sein Eigentum durch Diebe; — faul und geizig sein.

*) Nach der mal. Übersetzung von IDA KTUT ANOM.

- Taf. II, 7. *děpat; -d'pat; -ein Kopf ohne Körper; -ein Dämonenkopf.*
Durch einen buta dëngën von Krankheit heimgesucht werden; - dass viele Mitglieder der Familie (des Betreffenden) sterben; — bedeutet ferner diebisch.
- Taf. III, 8. *gadjah; - gadja; -Elefant.*
Gern sich zanken; — durch andere Menschen verursachten Verdruss; — dass das Vieh des Betreffenden dick und fett werden wird, ja, so dick, wie ein Elefant.
- Taf. III, 9. *dupa; - dupa, Weihrauch; — ist ein Mann, beschäftigt, Weihrauch zu verbrennen.*
Gern ohne Ende glücklich im Opfern sein (?); — bedeutet bei Eheleuten den baldigen Tod des Mannes oder der Frau; — ebenso, dass der Betreffende scharf nachdenkt.
- Taf. III, 10. *yuyu; - djudju, die Krabbe; - eine Krabbe.*
Bereit zu streiten, böse in seinen Worten (?); - bedeutet Besonnenheit und baldige Erwerbung von Reichtum; — bedeutet auch diebisch und bestiehlt einen jeden ohne Ansehen der Person.
- Taf. III, 11. *gadjahmina, Elefantenfisch; - gadjamina, halb Elefant halb Fisch; — ein Fisch mit Elefantenkopf.*
Der Leidener Kalender gibt keine Bedeutung an; — hat gute Bedeutung; — besagt, dass der Betreffende hochmütig ist.
- Taf. III, 12. *salah hukur (sich irren); — salah ukur; — ein mit einem Kriss bewaffneter Mann, der mit einem grossen Tier kämpft. Geneigt zum Schelten und (?); bedeutet Unzufriedenheit und fortwährender Streit mit anderen; — ebenso streitlustig.*
- Taf. III, 13. *bubu bosor (Lecke Reuse); -bubu bosor; ein Fischnetz mit einem Loch.*
Gern jagen (?); — schnelle Veränderung kommen, gehen, reich und arm; — desgleichen schnell arm werden, schnell alles verloren haben.
- Taf. III, 14. *hru; -ru, der Pfeil; — ein Mann, der einen Pfeil abschießt.*
Bei allen Vornehmen beliebt, und in Begriff sein zu streiten; — Kühnheit und Fähigkeit im Kriege; — bedeutet ferner einen regen und lebhaften Verstand haben.
- Taf. IV, 15. *patrēm; - patrēm; — ein Kriss (der landesübliche Dolch).*
Oft Verdruss und Kummer empfinden; — macht zum Selbstmord geneigt; — einen regen und hellen Verstand.

- Taf. IV, 16. *hulandjar*; - *ulandjar*; — eine Frauensperson von nicht allzu bestem Ruf.
Oft krank sein, hin und wieder gehen (?), Böses empfinden; — (der Betreffende) übernimmt gern die Schulden anderer und bringt sich in Verlegenheit; — ferner bei wem die Betreffende, an diesem Tag geboren, öfters zu finden ist.
- Taf. IV, 17. *hasu*; - *asu adjak*; — ein Hund, — der wilde Hund.
Siegen im Streit, von seinem Herrn geliebt werden; — Auszeichnung und Kühnheit im Kriege, Achtung bei den Grossen; — bedeutet auch neidisch auf den Besitz anderer sein.
- Taf. IV, 18. *lumbung*; - *lumbung*; — eine Reisscheune.
Bald (?) Witwe werden; Reichtum an Gütern und Geld wird schnell erworben. Glück auf Reisen; — desgleichen, dass jemand viel (Schätze) anhäufen wird.
- Taf. IV, 19. *bade*; - *bade*; — eine leere wadah, das Gerüst, auf dem Leichen zum Verbrennungsplatz gebracht werden.
Oft durch Krankheit heimgesucht werden (?); — Der Betreffende hat viele langwierige Krankheiten; — oder auch, dass [der Betreffende] ein leerer Kopf ist, dazu hochmütig.
- Taf. IV, 20. *banawahpasah*; — *prawu p'gat*; ein leckgewordenes Schiff.
Von geliebten Personen getrennt werden; kein Glück haben in der Freundschaft; — ein Mann wird von seiner Frau, eine Frau von ihrem Mann verlassen; — der an diesem Tage Geborene, was er auch immer beginnen möge, wird durch ihn doch nicht zu einem guten Abschluss gebracht werden.
- Taf. IV, 21. *sangenge*; - *sengenge* (jav. sréngenge), die Sonne; — eine Sonnenblume.
Von Krankheit nicht heimgesucht werden; — frei sein von Krankheiten; — der Betreffende liebt Blumen.
- Taf. V, 22. *huluku*; - *waluku*; - ein Pflug.
Reich werden durch seine Arbeit; — Glück in später Lebenszeit; — Liebe zum Landbau.
- Taf. V, 23. *lëmbu*; - *lëmbu*; — ein Rind, ein weisser Stier.
Oft (?) unverdientes Leid empfinden; — Glück und Reichtum; — jemandem gern behilflich sein.

- Taf. V, 24. *djong sarat*; — *djong sarat*; — ein vollgeladenes Schiff. Sehr bald reich und arm werden; — bei Seereisen kann der Betreffende sehr leicht von einem Unglück betroffen werden; — wenn der Betreffende fleissig, es auch zu vielem bringen wird.
- Taf. V, 25. *kartika*; - *krettika*; - die Plejaden. Bald beim Fürsten beliebt werden; — bei der Heirat bekommt der Betreffende viele Sklaven. Er macht viele Ausgaben und Geschenke und wird von den Fürsten geliebt; — bedeutet auch, dass der Betreffende sich erniedrigt.
- Taf. V, 26. *kumba*; - *kumba*; — ein irdenes Gefäss mit heiligem Wasser. Bald (?) reich sein, aber (?); — FRIEDERICH gibt keine Erklärung; — selbständig von Charakter.
- Taf. V, 17. *rëbut hutang*; — *mengrabut untang* oder *glutan* ein Paar Jungen, die sich balgen. Zanken um Schuld (?); — aus dem allgemeinen Geldbeutel leben oder sich zusammentun, seine Schulden auf andere wälzen; — ferner viel Vorteil im Leben gewinnen.
- Taf. V, 28. *puhuh hataru*; - *puhuh tarung*; — zwei Wachteln; — die Kampfwachtel. In Unfrieden leben mit geliebten Personen; — viel Streit; — auch, dass der Betreffende schmutzig und schmierig ist.
- Taf. VI, 29. *kawanda*; — *gowang*; — ein Körper ohne Kopf. Gern wetten und rauben und seine Besitztümer verpfänden; — grosse Neigung zu Diebstahl und Raub; — bedeutet auch menschenscheu.
- Taf. VI, 30. *padati suhung*; - *padati sunja*; — eine leere Karre. Krank und bleich sein; — der Betreffende kann leicht bestohlen werden; — ist begierig auf schlendern und müssig zu gehen.
- Taf. VI, 31. *sidamalung*; - *tjeleng*; — ein Schwein; — das Schwein. Bald (?) reich werden durch Verkauf, mit den Pflanzen anfangend; — (der Betreffende) hat Vorteil von der Schweinezucht; — viel Lust zur Bearbeitung des Bodens.
- Taf. VI, 32. *hatitiwa*; - *titiwa*, das Wegtragen von Leichen oder Bestattung von Toten auf dem Kirchhof; — ein Mann, der ganz nackt ist. Unaufhörlich Unglück haben(?), seinen Zweck nicht erreichen; — (der Betreffende) verliert seine Kinder; — bedeutet auch verschwenderisch.

- Taf. VI, 33. *nāga*; - *naga*; — eine Schlange.
Bösartig und schlau; — sehr schlechte Denkungsart; — ein sehr schlechtes Gemüt haben; — ängstlich etwas zu besitzen.
- Taf. VI, 34. *hudang*; - *udang* oder *makara*, der Seekrebs; — ein Krebs.
Sein? Wasser; — Armut in der Jugend; — gibt auf sich selbst gut acht.
- Taf. VI, 35. *kirim*; - *djampana*; — ein Mann, der die Asche einer verbrannten Leiche in das Wasser wirft; — die Totenbahre. Gefahren während seines Lebens und Glück bei dem Handel haben; — viel Unglück, wiederholte Krankheiten; — alles, was der Betreffende an diesem Tage beginnt, wird durch ihn nicht zu einem guten Ende geführt.

Was uns die Tiere der letzten Reihe eines Kalenders besagen wollen.

Auch hierüber hatte ich bereits kurze Andeutungen gegeben, so dass an dieser Stelle nur noch einige Ergänzungen hinzuzufügen wären. Die Reihenfolge, wie dies bisher geschehen, halte ich diesmal nicht ein, d.h. 1. Angaben des Leidener Exemplars, 2. diejenigen von FRIEDERICH und 3. NIEUWENKAMP, sondern da Leiden und NIEUWENKAMP übereinstimmen, werde ich sie demzufolge auch zusammen bringen.

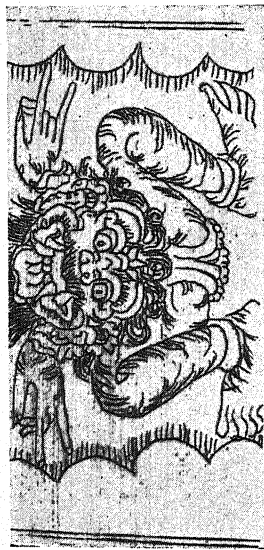
Der Sonntag steht dem Garuda, einem Vogel und dem Hundekopf zu. Wie bekannt, ist Garuda in der indischen Mythologie der Sonnenvogel, der sagenhafte Adler, der von Wischnu als Reittier benutzt wird. Er ist der König der Vögel ²²⁾, ein Feind der Schlange, d.h. alles Falschen. NIEUWENKAMP sagt von diesem Vogel, dass er „auf das Höhere hinweist, d.h. stets mit hohem Gedankenflug erfüllt ist“. Im Hunde, dem treuen Begleiter des Menschen, der auf der Schwelle des Hauses seinen Platz hat, der in der Mythe das Tor des Himmels bewacht, ²³⁾ finden wir einen Beschützer der Menschheit. NIEUWENKAMP berichtet zwar, dass „er auf das Vermögen anderer lüstern ist“.

Montag steht unter dem Einfluss des Löwen oder eines Büffelkopfes.

Der Löwe und Tiger haben in Indien gleichen Rang und sind beide die Symbole königlicher Stärke und Majestät ²²⁾. NIEUWENKAMP teilt von dem Löwen mit, dass „er sehr zornig ist und von jedermann gefürchtet“.

Aber auch der Büffel (Stier) genießt hohes Ansehen in seiner Eigenschaft als Befruchter; er ist das heilige Symbol königlicher Würde.

Dienstag zeigt uns den Hund und einen Pferdekopf.

1

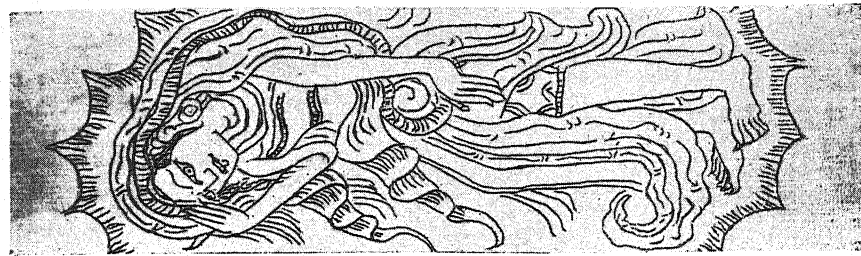

5

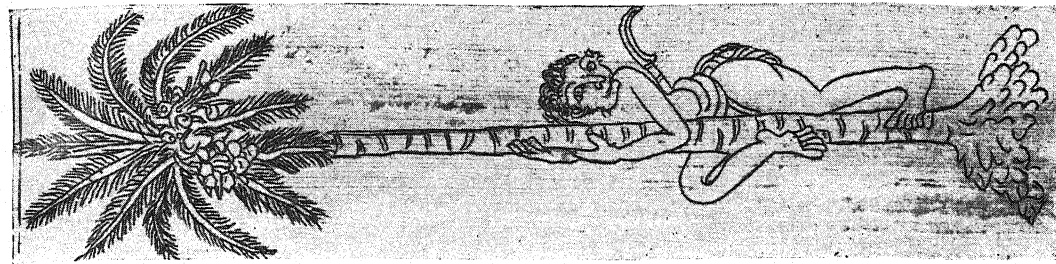

3

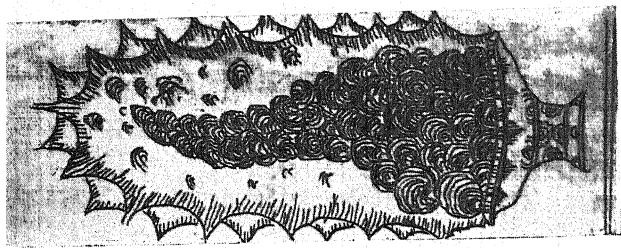
1. Umgekehrter Dämon.
2. Neigender Kokosbaum.
3. Pferd.
4. Tag und Nacht sich in Sorge befinden.
5. Gebrochener Hobel.

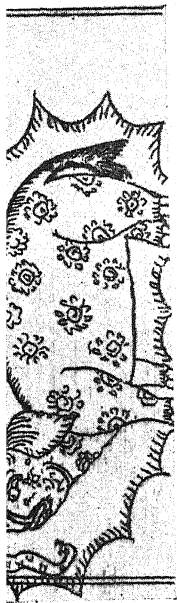
4

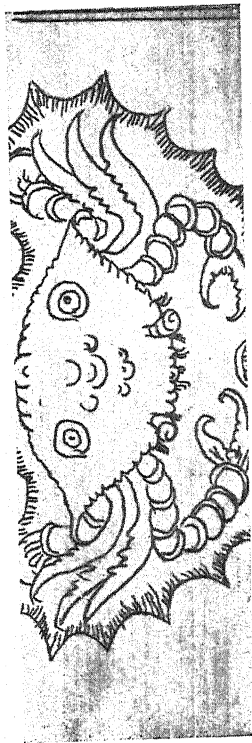
2

9

8

10

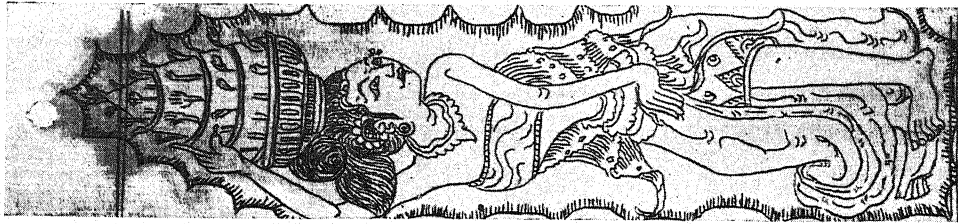

7

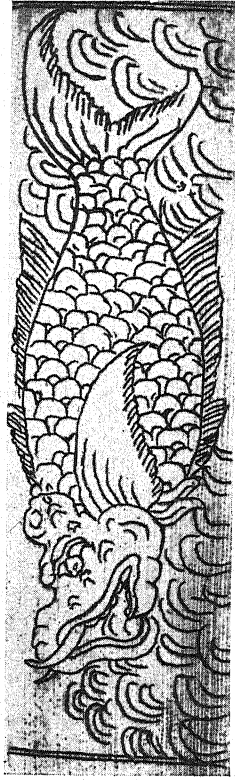

6

6. Stillsitzende (brütende) Gans. 7 Dämonenkopf.
8. Elefant. 9. Weihrauch. 10. Krabbe

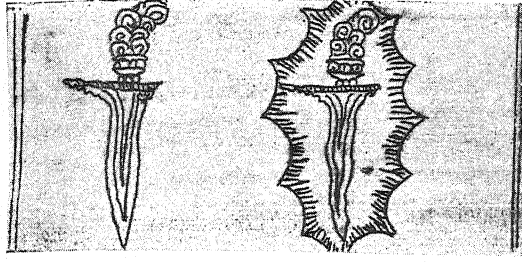
16

11

12

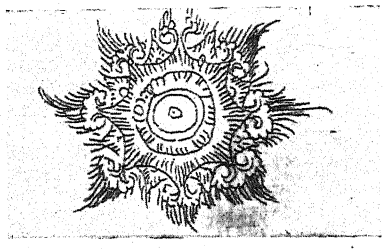
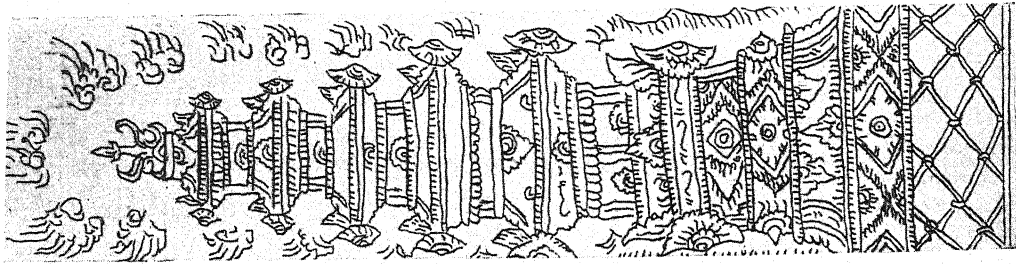

15

14

11. Elefantenfisch. 12. Sich irren. 14. Pfeil. 15. Dolch. 16. Wittwe.

21

13

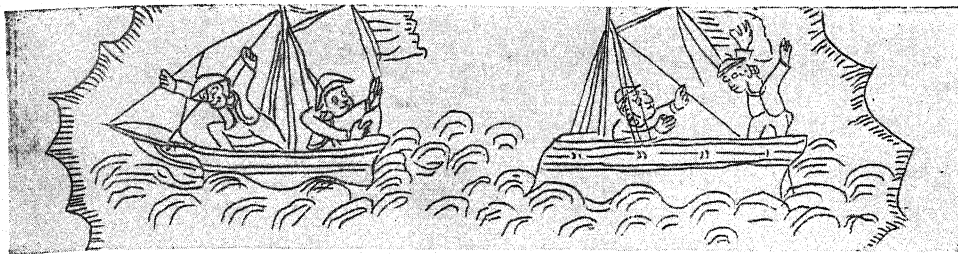

17

18

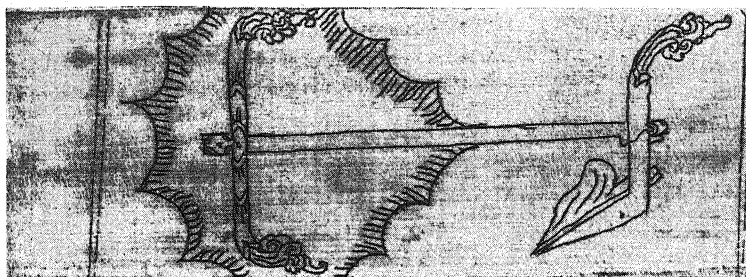
13. Lecke Reuse. 17. Hund. 18. Reisscheune. 19. Leichenverbrennungsgertist. 21. Sonne.

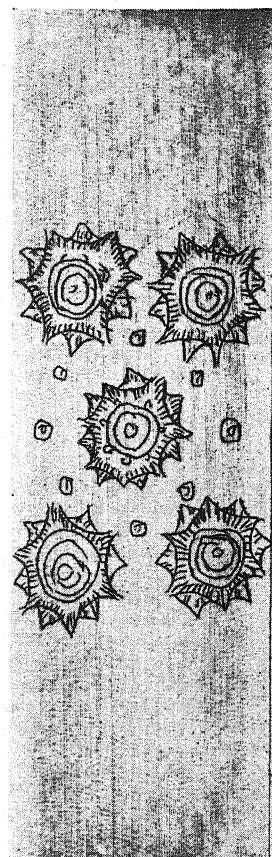
20

23

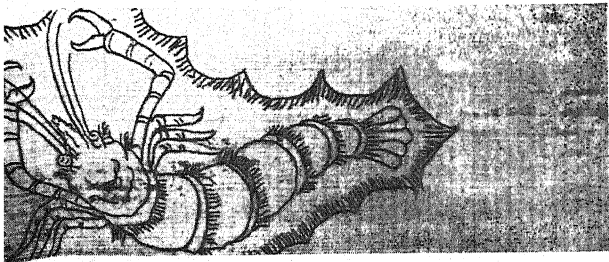
22

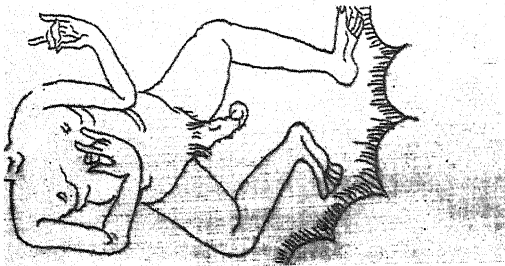
25

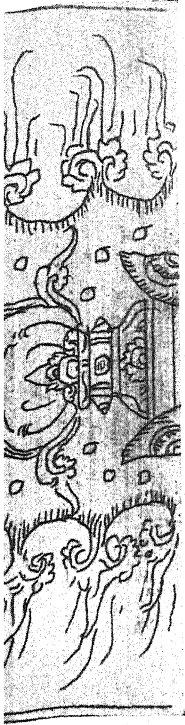
24

34

29

26

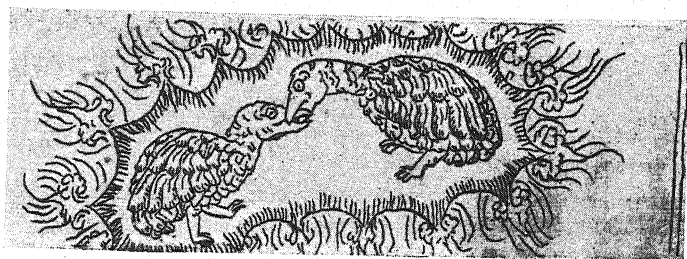
27

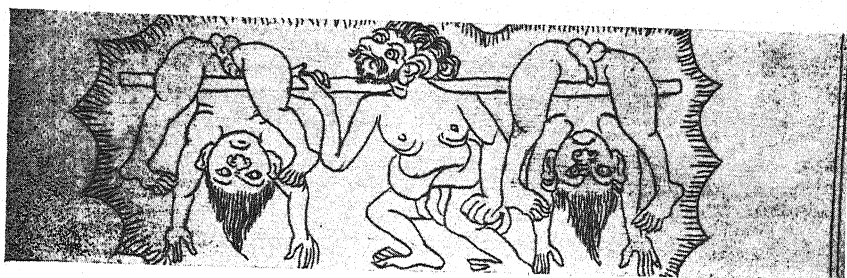
30

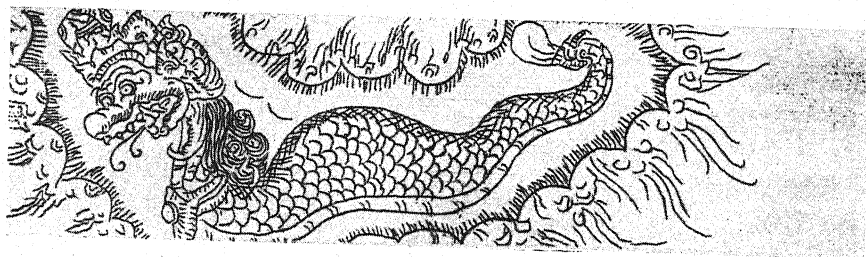
31

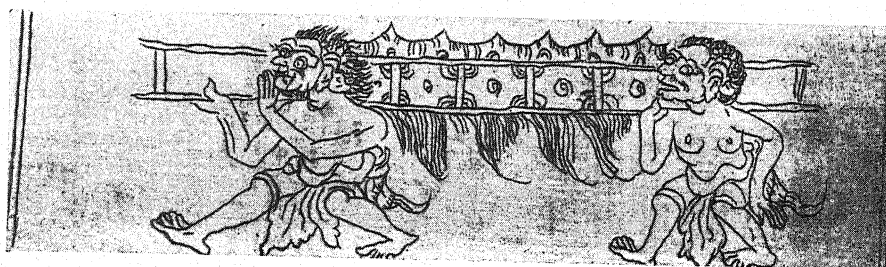
28

32

33

35

Da wir uns bereits mit den Eigenarten des Hundes vertraut gemacht haben, wäre hier nur noch eine kurze Bemerkung über das Pferd einzuschalten. „Im Ramayana IV, 40, erscheint Wischnu inmitten des Sees von flüssiger Butter, alle Wesen anziehend, in Gestalt eines Pferdekopfes". ²²⁾

Mittwoch treffen wir auf die Schlange oder einen Kuhkopf.

„Heimtückisch lauernd, lüstern nachzuspüren", so gibt uns NIEUWENKAMP ihr inneres Wesen an. Sie ist in der indischen Mythologie ein Symbol „der Finsternis der Nacht..... Die Teufel-Schlange zieht alles Schöne nach sich, bald, um es zu verschlucken, bald, um es wie ein Geizhals zu hüten". ²²⁾

Donnerstag sehen wir den Tiger oder einen Löwenkopf.

Symbole, die wir schon am Montag in den Kreis unserer Betrachtungen ziehen konnten. Vom Tiger sagt NIEUWENKAMP, dass er „böse Eigenschaften besitzt, nichts verbergen kann".

Freitag führt uns die Ziege oder einen Elefanten oder ein Schaf vor.

„Der Elefant stellt gewöhnlich die Sonne dar, wie sie sich in der Wolke oder der Dunkelheit einschliesst, oder aus ihr herauskommt, Lichtstrahlen oder Blitzstrahlen hervorschiessend..... Er spielt eine hervorragende Rolle in den Kämpfen Indras gegen Ungeheuer ²²⁾". Vom Schaf spricht NIEUWENKAMP, dass es „bescheiden" ist. ²¹⁾

Sonnabend endlich begegnen wir der Kuh oder einem Krähenkopf oder einem Rind.

Stier und Kuh, wie bekannt, geniessen in Indien eine hohe Verehrung. „Der Stier" d.h. der beste Befruchter, ist in Indien das heilige Symbol königlicher Würde. Aus diesem Grunde hat der phallische und zerstörende Gott, der königliche Çiwa..... zum Reittier und zum Sinnbild..... einen Stier mit einem Höcker auf dem Rücken. ²²⁾ Von dem Rinde teilt NIEUWENKAMP mit, dass es „gern einem jedem hilft, der sich in Not befindet" ²¹⁾.

„Die Krähe personifiziert in der indischen Sage auch den Schatten eines Toten; den Krähen Speise geben ist für die Inder dasselbe, wie den Seelen der Toten Nahrung geben, daher wurde immer und wird sogar noch heute von allen Indienreisenden ein Teil ihrer Mahlzeit für die Krähen übriggelassen." ²²⁾ Aus dem hier Mitgeteilten können wir die Beobachtung machen, dass die Einwirkung der Tiere auf Götter und Menschen verschieden und das Stammland, das alte Indien, zu anderen Anschauungen gekommen ist, wie sie in Inselindien, z. B. auf Bali, angetroffen werden, obwohl hin und wieder Paralleleinflüsse nicht zu verkennen sind.

Nicht unwesentlich will es mir scheinen, noch darauf aufmerksam zu machen, um zu einem greifbaren Resultat bei der indonesischen Auffassung zu gelangen, die im Kalenderwesen ihren Niederschlag zeigt, dass dort zwei Strömungen uns entgegentreten. Zunächst die, welche den Uneingeweihten verständlich ist, andererseits jene, die für die Eingeweihten bestimmt, aber geheimgehalten wird. Bringen wir beide in ein adäquates Verhältnis zu den ewigen Himmelslichtern, so ergibt sich, dass die exoterische Einstellung von der volkstümlichen Auffassung, also was der Sternhimmel zu sehen gibt, betrachtet wird; er kann für einen bestimmten Zeitabschnitt immer nur ein festbegrenztes Bild dem Beschauer zeigen. Anders verhält sich das bei einer esoterischen Anschauung, hier treten an Stelle der Sternbilder bestimmte Himmelseinteilungen. VAN HINLOOPEN LABBERTON, D., ²³⁾ sagt pag. 46:

„Die Tierkreisgruppen werden Tierkreiszeichen, die stets auf ihrem Platz bleiben, so dass z. B. das Sternbild der Widder mit dem Zeichen in unserer Zeit mehr denn eine Bildlänge verschieden ist. Diese festen Einteilungen werden zur Bestimmung von Einflüssen gebraucht, unter denen die Welt bei einem bestimmten Augenblick z. B. bei jemandes Geburt steht. Diese immer wiederkehrenden Einteilungen lassen sich in bestimmte Zeitabschnitte festlegen, und so entstand aus Zusammenstellung einer 5-tägigen pasaran (= Marktwoche) einer 6-tägigen paringkelan (= Unglückswoche) und einer 7-tägigen padévatan (= Planetenwoche), eine Periode, ein Zeitraum von $5 \times 6 \times 7 = 210$ Tagen, der pawukon geheissen, nach dem alten Wort wuku, welches die 7-tägige Woche angibt..... Die in der Sternkarte [Taf. VII] angegebenen Sternbilder werden jetzt in der Wariga als Beherrscher solcher Perioden angegeben, von denen bei 210 Tagen 30 von 7 oder 35 von 6 in diesem Zeitraum zu zählen sind und ausser den angegebenen kommen noch andere vor, z. B. ru = der Pfeil, si damalung = das Schwein usw. mit der blossen Angabe, der hier vollständigkeitshalber genügt werden möge.“

Im Interesse der Leser glaube ich zu handeln, jetzt wiederum das Resultat dieser Vergleichung der Kalender dadurch übersichtlicher zu gestalten, wenn es dem Auge in Tabellenform näher gebracht wird. Dies gibt die Möglichkeit, an der Hand auf verhältnissmässig kleinem Raum eine gute Übersicht zu bekommen. Die Buchstaben L. F. N. der ersten Spalte bedeuten, dass es sich um den Leidener-Kalender, den von FRIEDERICH und NIEUWENKAMP handelt.

Von besonderer Wichtigkeit glaube ich betonen zu müssen, ist es notwendig, dass auch der Versuch, die Sternbilder der Balinesen mit un-

seren zu identifizieren, gemacht werden muss. Dieser Abschnitt meiner Untersuchungen wird zeigen, wie schwierig das ist. Ich scheute nach dieser Richtung hin keine Mühe und gab im Jahre 1920 eine Liste: „Sterne und Sternbilder im malaiischen Archipel“²³⁾ heraus. Ich hegte die Hoffnung, namentlich aus Niederländisch-Indien wenigstens einzelne der Lücken gefüllt zu sehen, das Resultat war niederschmetternd für mich, da es gänzlich erfolglos. Im Interesse der Wissenschaft bedaure ich diesen Mangel an Verständnis bei einem Zweig, der doch nicht einfach durch vernachlässigte Pflege verdorren darf. Halten wir uns einmal vor Augen, dass der astrologische Kalender der Wissenschaft seit 1849, also seit 79 Jahren, bekannt ist und in dieser Zeit nur die uns bereits bekannten Autoren FRIEDERICH, Dr. H. H. JUYNBOLL und W. O. J. NIEUWENKAMP als Bearbeiter gefunden hat. Von diesen gab FRIEDERICH 2 Sternbilder zur Identifizierung an, den Orion und die Plejaden, die anderen beiden Interessenten vermehrten unsere Kenntnisse nach dieser Richtung leider auch nicht, da wohl überhaupt keine Absicht bestand, eine Identifizierung der Sterne vorzunehmen.

Mit grosser Liebe dagegen hat sich D. VAN HINLOOPEN LABBERTON²⁴⁾ in dem von mir gewünschten Sinne betätigt, als er in dem „Geïllustreerd handboek van Insulinde“ uns das Kap. V., „De Sterrenhemel en de Landbouwkalendar“ schenkte, in ihm finden wir für unsere Studienzwecke die Bruchstücke eines astrologischen Kalenders aus Klungkung mit 28 Sternbildern, von welchen er 9 zu bestimmen versuchte. Auf S. 40—41 dieses Kapitels ist eine Sternkarte des nördlichen und südlichen Sternhimmels abgebildet, „auf der 28 Sternbilder aufgenommen sind in der Hoffnung, dass dies zur Feststellung leiten soll, weil auf diesem Gebiet — als auf manchen anderen — in dem Archipel noch sehr wenig getan ist“. Ich gebe diese Sternkarte hier auf Taf. VII mit dem gleichen Wunsche wie VAN HINLOOPEN LABBERTON wieder.

Folgen wir diesem ausgezeichneten Kenner des javanischen Sternhimmels und hören wir, was er über die 28 Sternbilder der Palmblatthandschrift von Klungkung berichtet:

„Als Pices ist der Elefantenfisch (Makara) der König der Seetiere abgebildet, in welchem man zwar den Strahlen speienden Walfisch zu erkennen gemeint hat. In der Tat ist der Walfisch den Indonesiern bekannt, da dieser aus den südlichen Meeren eindringend ein Bewohner der Meere des Archipels ist.

Bei den Hindus ist Makara das Reittier von Kâma-dêwa, dem Liebesgott, sowie der Delphin Symbol von Cupido geworden ist.

Obwohl die Tierkreisbecher diesen Makara an Stelle der Fische stellen, geschieht dieses nicht in einem ausführlichen astrologischen Werk der nach

Bali ausgewanderten Javanen, die einen Teil der präislamitischen Kultur dort bewahren.

Auf der hier beigegebenen Sternkarte sind die zahlreichen Sternbilder abgebildet, welche in einer Palmhandschrift, die nach der Eroberung von Klungkung bei der „Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen“ zu Batavia in Verwahrung kam. Das Buch ist eine sogenannte Wariga und auf dem am Rand der Karte gegebenen Tierkreis, welcher links oben mit Aries, dem Widder, beginnt, wird das letzte Zeichen als ein gewöhnlicher Fisch (guramé), eine Karpfenart, dargestellt. Das elfte Zeichen, Aquarium, unser Wassermann, wird durch zwei Töpfe mit Wasser dargestellt, vermutlich auf Grund des Umstandes, dass der Name des Zeichens Kumba neben „Topf“ oder „Urne“ auch die Nebenbedeutung „doppelt“ hat. In Gemini (III) ist hier nicht der mimi, sondern eine Zahl von zwei Wasserkäfern (pepöndöjan oder bibis) abgebildet.

Der makara ist hier als Nr. 24 [bei uns in der Liste der identifizierten Sterne Nr. 17] unter die anderen Sternbilder aufgenommen und vermutlich wird zu Recht mit diesem Bild unser Sternbild der Walfisch im Süden der Fische gemeint sein; denn selbst zu unseren Sternkarten ist via des Arabischen der Name Makara in der Form von Menkar für einen Stern des Walfisches durchgedrungen!.....

Vermutet wird, dass die [auf der Sternkarte Taf. VII und in der Wariga] angegebenen Sternbilder den Weg des Mondes am Himmel angeben, also die sogenannten Mondhäuser, die naksatra's der Hindus sind, [das ist ein Irrtum des Verfassers auf Grund der von mir nach dieser Richtung hin ausführlich gemachten Studien, die mir durch die noch später zu erwähnende Abhandlung von Dr. Pigeaud bestätigt wurde. Die Sternbilder von Klungkung sind ein Bruchstück eines palalintangan, dem zur Vervollständigung 7 Sterne fehlen, wie sich diese aus der Liste der identifizierten Sterne ergibt,] gerade wie die Tierkreisbilder den Sonnenweg andeuten.

Die Bilder 2 [5] ¹⁾ und 7 [31] der ersten Reihe von sieben sind doch nichts anderes, als die beiden Knoten des Mondweges.....

Zu dem den Sanskrit entlehnten Namen gehören kala, gadjah, kretika, naga, padati und makara. Von diesen allein kommt kretika, das Siebengestirn, als Name einer naksatra vor. Dieses Sternbild trägt jedoch einen einheimischen Namen (Wuluh auf Java, in Atjeh wird es béntang tudjuh, [sieben Sterne] genannt).....

So ist bei dem Pflug Orions Gürtel.....das Pflugeisen mit dem Pflugholz; der rote Betelgeuze ist eine Fusswunde des Bauers, Bellatrix ist sein

1) Die in eckigen Klammern angegebenen Zahlen beziehen sich auf die Nummern der beigegebenen Sternliste, welche die identifizierten Sterne enthält.

Auge. Der weisse Rigel und der andere Punkt des Aussenvierecks sind die beiden Zugtiere.

Von dem Mann in dem Klapper-[Palm] baum Nr. 9 [6] wird erzählt, dass er nicht weiter klettern durfte, weil da ein Paar semut rangrang (grosse beissende Ameisen, die wieder Sterne vorstellen, gerade wie das Grübchen auf des Mannes Fuss) ihm den Weg nach oben versperren, während er nach der Witwe (28) [8], die mit ihm liebäugelt, „nicht zu kommen vermag“, da die naga (19) [25] ihm unter dem Baum im Weg sitzt.

Diese naga ist vielleicht unsere Wasserschlange.

Die brütende Gans (26) [26] muss in der Gegend unserer Milchstrasse liegen das schadhafte Netz (6) [27] ist ein schwarzer Fleck in der Milchstrasse (unsere Kohlensäcke), durch welche die Sterne gewissermassen hindurchschwimmen. Der leere Wagen (23) [10] ist wohl unser grosser Bär... der auch bei uns Wagen, Wuns- oder Wodans-Wagen mit Dümke als Fuhrmann heisst.

Bei dem wilden Hund lässt sich an unseren grossen Hund denken, von dem Sirius als der hellste Stern am Himmel sofort auffallen muss.

Die streitenden Kampfwachteln (27) [34] tragen bei den Atjehern denselben Namen (pujuh mölöt); es ist ein Doppelstern in dem Skorpion, von denen die Sternchen abwechselnd heller sind.....

Das „schiefe Häuschen“ (Nr. 4) [18] ist das Kreuz des Südens“.

Mit aufrichtiger Freude begrüsse ich es, dass ferner Herr Dr. TH. PI-GEAUD Irrtümer, die sich bei der Identifizierung von Sternen eingeschlichen hatten, berichtigen konnte und noch nicht festgestellte Sternbilder erklären. In seiner schon genannten Abhandlung: „Een stuk over sterrenkunde uit het Anggastyaparwwa“^{13,3)}..... lesen wir:

„Auch für die Kenntnis der javanisch-balinesischen Sternbilder ist das hier herausgegebene Stück nicht ohne Bedeutung; es bestimmt die Plätze von verschiedenen derselben durch Vermittlung derselben durch die indischen nak-satra's, die darin (wahrscheinlich nur weniger oder mehr) übereinstimmen. Die also festgestellten Sternbilder, deren Platz in der Abhandlung Sternkunde und Sterndeuterei im malaiischen Archipel von Prof. Maass noch nicht vorkommt, sind: Damalung (Mrgačiras, im Orion), Salah ukur (Wiçākhā, in der Wage), Prahu tugël (Uttarā Aṣāḥā, im Bogenschützen).....

*Die Vermutung des Herrn van Hinloopen Labberton *), dass Puyuh atarung mit den atjehschen Pujōh meulōt übereinstimmen sollte, scheint aber verkehrt zu sein. Rewatī, mit dem dieses javanisch-balinesische Sternbild gleichgestellt wird, liegt in den Fischen“.*

*) „Geïllustreerd Handboek van Insulinde“, blz. 44.

Zur Bestimmung der Sterne, resp. Sternbilder überhaupt wäre es meines Erachtens wertvoll und von besonderem wissenschaftlichem Verdienst, wenn Fachleute an Ort und Stelle sich eingehend mit der Identifizierung beschäftigten. Auch Beamten, Reisenden, Missionaren würde ein dankbares Feld der Betätigung im Interesse der Wissenschaft eröffnet. Ohne Zweifel ist hier unser Wissen mangelhaft, da die spärlichen Literaturangaben für diese Arbeit noch zuviel Vermutungen aussprechen und Fragezeichen nach dieser Richtung bestehen lassen.

Ich werde jetzt eine Liste geben, die die von mir in dem Kalender festgestellten Sterne und Sternbilder auf Grund meiner jahrelangen Forschungen bringen soll, wie ich sie in meiner „Sternkunde und Sterndeuterei im malaiischen Archipel“²⁵⁾ nach vorhandenen Literaturquellen gesammelt habe. In dieser Liste habe ich ausser den durch die drei Kalender bekannten Gestirnen noch die 28 Himmelslichter hinzugerommen, welche, wie wir bereits hörten, in einer Palmblatthandschrift, dem Bruchstück einer Wariga, sich befinden, die bei der Eroberung von Klungkung in die Bibliothek der „Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen“ zu Weltevreden kam.

Einige Bemerkungen zu dieser Liste sollen gleich vorweg genommen werden, ehe ich zu einer definitiven Schlussbetrachtung Stellung nehme. Auf Grund der hier bestimmten Sterne, obwohl einige noch nicht festgestellt werden konnten, ist es möglich, einzelne Kategorien zu beachten. Von den Planeten treffen wir nur die Sonne an. Den Tierkreis mit seinen Bildern lernen wir siebenmal kennen, und zwar zweimal begegnen wir dem Stier, je einmal tritt uns der Wassermann in seiner indischen Form als Krug mit dem geweihten Wasser gefüllt, und der Steinbock ebenfalls in indischer Darstellung als Krebs vor Augen. In verschiedenen Teilformen erscheint der Skorpion zweimal in den Sternbildern des sich neigenden Palmbaumes, der gebrochenen Axt, und in den beiden kämpfenden Wachteln lernen wir die Fische kennen. Von den Fixsternen wäre noch darauf aufmerksam zu machen, dass sich unter ihnen die am besten im ganzen malaiischen Archipel bekannten beiden Sternbilder der Orion, von dem namentlich die drei Gürtelsterne meistens erwähnt werden, δ , ϵ , ζ Orionis und das Siebengestirn zu nennen wären. Der grosse Bär, dessen Deklination $+32^\circ$ bis $+74^\circ$ nördlicher Breite ist, wird in Bali nicht mehr wahrgenommen, ist aber bei den Javanen bekannt, wahrscheinlich durch die Beeinflussung der Hindus. Hieran anschliessend begegnen wir als indische Einflüsse einigen naxatra's in diesem Kalender, und zwar der 1., 3., 14., 17., 19. und 25. Mondstation. Wir lernen sie im Kalender als die

Plejaden, das Schwein, sich irren, die gebrochene Axt, das gebrochene Schiff und als kämpfende Wachteln kennen.

Untersuchen wir noch kurz die indischen Einflüsse, die dieser Kalender aus seiner Urheimat empfangen hat. Da ist zunächst einmal der auf dem Kopf stehende Kala, mit dem die Reihe der Sternbilder beginnt. „Der starke, mächtige und schreckliche Bär der Maruts oder Winde..... wird schon in den vedischen Hymnen erwähnt (Rigv. V, 56, 3) Im Ramayana (I, 60—62) finden wir im Zusammenhang damit die Erzählung von König Triṣaṅku, welcher von den Söhnen Vasisṭhas verflucht, ein Caṇḍala [d.h. er kommt in die niedrigste Kaste] wird, bedeckt mit dem Fell eines Bären. (rikshaçarmanivāsi). Viṣvāmitra, der Nebenbuhler Vasisṭhas verspricht, ihn in den Himmel zu bringen, doch Indra will es nicht dulden und schleudert ihn kopfüber, kopfunter hinab. Von Viṣvāmitra gehalten, bleibt er in der Luft schweben mit zur Erde gekehrtem Haupt und leuchtet in dem Sternbilde von den sieben Rishis oder weisen Männern, d.h. im Sternbilde des Grossen Bären.“²⁶⁾

Zu den ältesten Sternbildern, die wir schon im Kulturkreis der vedischen Arier antreffen, gehört der grosse Bär und das Siebengestirn. ZIMMER, HEINRICH²⁷⁾, der sich mit dieser frühen Periode der alten Inder ausführlich befasst hat, gibt uns folgende anschauliche Schilderung:

„So kennt man im Rigveda aus indogermanischer Vorzeit her das Sternbild des grossen Bären, das Siebengestirn (ṛksha im Plur.): „Jene Sterne des Bären, die hoch oben stehen, sind nachts sichtbar; wohin doch gingen sie am Tage? Varuṇa's unzerstörbare Werke beleuchtend wandelt der Mond in der Nacht dahin“. Rv. I, 24, 10. Die sieben Sterne des grossen Bären heissen die sieben Rishi (sapta rshayah): „Jenseit jener 7 Sterne (d.h. jenseit der Sternenwelt) sind selig der Menschen Wünsche durch die Vollendung des Wunsches, dort, wo man ihn den einen nennt. Rv. 10, 82, 2.“

Das Siebengestirn, das von den alten Indern der vorvedischen Zeit mit ṛksha benannt wird, steht in Beziehung zu den 7 weisen Männern, den Rishis, die in ihm ihre 7 Frauen sahen. In unserem Kalender tritt es uns gleichfalls mit einer späteren Sanskritform kartika, kretika, krettika und krettikā entgegen, während die reine Sanskritbildung kṛttika ist. Bei den alten Indern bezeichnet es die 1. Mondstation, die mit ♈ Tauri bestimmt ist. Dass wir diese auch in unserem Kalender wiederfinden, ergibt sich einfach daraus, dass die Plejaden zu den bestbekannten Sternbildern der indischen Inselwelt gehören.

Von dem altindischen Tierkreis treffen wir kumbha, den Krug, unseren Wassermann und makara, den Elefantenfisch, für das uns bekannte Zeichen des Steinbocks an.

Gleichfalls echt indischer Natur sind die beiden Mondknoten, Drachenkopf und Drachenschwanz. Im Mutterlande Rahu und Ketu genannt, dargestellt durch dämonische Ungeheuer. Von den Indern wissen wir, dass sie mit dem ptolemäischen System der sieben Planeten vertraut waren, aber ausserdem nahmen sie, wie aus verschiedenen Navagraha Darstellungen bei indischen Tempeln hervorgeht, noch zwei dunkle Planeten, Rahu und Ketu, an, die nur zur Zeit der Eklipse im Drachenkopf und in seinem Schwanz als Sternbilder aufleuchten. KAYE, G. R., ²⁸⁾ „Hindu astronomical Deities“, berichtet uns in dem Abschnitt „Astronomische Mythen“:

„Rahu a semi-reptilian monster, stole and drank some of the amrita of the gods and so became immortal. Vishnu there upon struck off his head, but as he secured immortality (for his head at least), Rahu was placed in the heavens. It is said, that Rahu's theft of the amrita was discovered by the Sun and Moon and that in revenge he occasionally swallows them and thus causes eclipses. The myth is, possibly, partly exotic. Astronomically Rahu became the moon's ascending node, and Ketu a later introduction, the descending node. There is some confusion in modern texts: Rahu was called Kabhanda, „headless“, but the introduction of Ketu as Cauda Draconis made this nomenclature anomalous.“

Zu grossem Dank halte ich mich Herrn Prof. Dr. STÖNNER vom Staatlichen Museum für Völkerkunde in Berlin verpflichtet. Mit stets grosser Bereitwilligkeit prüfte er die balinesische Beschriftung der einzelnen Kalender nach und gab mir dann die gewünschten Transkriptionen, auch dort, wo der indische Kulturkreis von mir herangezogen wurde, empfang ich von ihm als Orientalisten manche anregende Belehrung und manchen Aufschluss.

Ich eile zum Schluss und gebe mich zunächst einer Betrachtung der mystischen Gedankenwelt hin, wie sie sich mir bei der Bearbeitung eines astrologischen Kalenders entschleiert hat.

FRIEDERICH kam zu dem Ergebnis, dass *„wenig von astronomischen Kenntnissen darin zu suchen und viele Bilder erscheinen ziemlich lächerlich; die Balinesen legen jedoch Wert auf sie, und diejenigen, die an einem Tage mit gutem Sternbild geboren sind, rühmen sich dessen oft“*. ²⁹⁾

Ich bin bezüglich der Abbildungen anderer Anschauung wie dieser so ausgezeichnete Forscher, dessen uns hinterlassene Arbeiten einen dauernden Wert für die Wissenschaft und Kenntnisse der altjavanischen Kultur haben. Die vereinzeltten Erklärungen, die wir von einigen Sternbildern VAN HINLOOPEN LABBERTON verdanken, geben schon einen Einblick in die Gedankenwelt und die Phantasie der Balinesen. Unser

Anschauungsempfinden wurde dadurch beeinflusst, deshalb möchte ich hier den Versuch machen, den Bildern den Platz, die Stellung, welche der Balinese ihnen einräumt, zu geben. Meiner Ueberzeugung nach müssen wir tiefer in die Volksseele, die sich hier in den Bildern offenbart hineinblicken, dann werden wir finden, dass manche Anschauungen sich mit unserem Aberglauben decken. Die Erklärungen der Sternbilder, in welcher Art sie auf die Menschen wirken, nach den beigefügten Zusätzen aus der Wariga, führen uns in ein Zeitalter, ähnlich dem, wie wir es auch bei anderen Völkern antreffen, zurück. Es ist kein nach Kriegen dürstiges Volk, das Bali bevölkert, sondern wir finden eine friedliche, zum Ackerbau erzogene Bevölkerung daselbst. Ein schöner, stolzer Menschenschlag, der treu an alten Sitten und Gewohnheiten hängt, wie dieser Kalender zeigt, dessen Religion soviel Schönes offenbart, und dessen Priester den Zauber des Mystischen so gern um sich weben und die alte Literatur treu behüten.

Ist es in diesem Lande voller Kunst, in der die Phantasie Orgien feiert, in der Anhäufung von Motiven, zu verwundern, wenn diese Einbildungskraft sich in ihrer eigenartigen Form auch in den Sternbildern ausdrückt? Ich glaube nicht, denn diese Phantasie ist das Spiegelbild der indischen Seele, die leichter als wir vom Uebernatürlichen angezogen, auf eine märchenhafte Befreiung wartet.

Lassen wir einmal in Gedanken den Sternenpfadtraum der Balinesen an uns vorübergleiten, denken wir uns versinnbildlicht, was er dem Eingeborenen bedeutet. Machen wir uns mit Hilfe der einzelnen Bilder die naive, sinnesfrohe Welt, welche uns aus ihnen entgegenleuchtet, klar, und schauen wir sie an den Himmel versetzt, dann erscheinen diese Bilder anders, als hier auf Erden, auf einem Stückchen weissen Kattuns gemalt oder in Palmblättern der Wariga eingeritzt.

Beobachten wir einmal einen Eingeborenen, wenn er seinen Priester um die Zukunft befragt. Welch fragender, hoffender Blick in den Augen, wie zweifellos das Herz schneller pocht, seine Lippen an denen des Priesters hängen, um von ihnen den weihvollen Ausspruch zu vernehmen, der seine Zukunft entschleiern soll.

Blättern wir in den Mythen mit ihrer reichen, märchenhaften Gedankenwelt und versetzen wir uns in eine von Sinnenzauber umgebende Ideenwelt, leben wir mit dem Empfinden, das den Inder beherrscht und gehen wir ganz in dem Traumlande seiner Einbildungskraft auf, dann gelangen wir zu dem wahren Wert, den die 35 Sterne oder Sternbilder für den Balinesen in diesem Kalender haben.

Stellen wir uns aber bei der Betrachtung eines solchen Kalenders auf den nüchternen abendländischen Standpunkt, d.h. sehen wir in ihm

nur bunt zusammengewürfelte, naiv gemalte Bildchen, denen wir keinen inneren Zusammenhang einräumen können oder wollen, zucken wir mit den Achseln über die simple Auslegung der Bilder, empfinden wir nur die Primitivität der ganzen Konstruktion des Kalenders, dann natürlich ist es nicht ausgeschlossen, diesen palalintangan lächerlich zu finden.

Das dieses nicht der Fall ist, dafür leistet uns ein so hochstehendes Volk, wie das der Balinesen, mit ihrer Jahrhunderte alten Kultur eine gewisse Garantie. Wir dürfen ganz ruhig sagen, dass in all den Bildern, die uns ein astrologischer Kalender von der Insel Bali zeigt, ein schlichter Sinn stecken muss, der mit dem Volksleben um so enger verbunden ist, je mehr er seine Vitalität uns zeigt. Dies führt mich zu der Annahme, dass aus den Bildern nicht nur der Reflex wiederstrahlt, dass eine gewisse Kaste, in unserem Falle die der Priester, sie benutzen, um bloss das Volk auszunutzen, sondern das Fundamentalgesetz aller Religionen der Glaube auf beiden Seiten hier versöhnend wirkt.

Astronomisch wäre aus diesem Kalender mehr herauszuholen, wenn wir seine sämtlichen Sterne und Sternbilder feststellen könnten. Es würde uns damit eine Handhabe am Himmel gegeben, die den Gürtel dieser 35 Sterne und ihrer Bilder dann klarer, deutlicher erscheinen liesse, als es bei dem heutigen Stande der Wissenschaft der Fall ist. Möglicherweise liessen sich aus dem dann astronomisch erhaltenen Bilde Schlüsse ziehen, die jetzt noch nicht übersehen werden können.

Ich möchte mich nun noch zu FRIEDERICH's Bemerkung, dass „wenig von astronomischen Kenntnissen darin zu suchen“ äussern. Nur in bedingtem Umfange kann ich dem zustimmen, d.h. wenn er die Kenntnisse der Balinesen mit streng fachwissenschaftlichem Können in unserem Sinne vergleicht, dann erscheinen sie natürlich gering. Betrachten wir sie aber vom Standpunkt der Volkskunde, dann sind auch für den Durchschnitts-Europäer 35 Sterne, resp. Sternbilder zu kennen, sie am Himmel zeigen zu können, eine Leistung. Ausserdem muss im Auge behalten werden, dass Java und Bali zu jenen Ländern gehören, die bezüglich der Himmelskunde in Inselindien an der Spitze stehen. 35 Sternbilder auf einer so kleinen Insel wie Bali, zu denen noch die Planeten und der Tierkreis hinzutreten, bedeutet eine Glanzleistung an Wissen dort unten im Reiche der grünen Smaragden, die sich zu beiden Seiten des Aequators hinziehen.

Der einzige, nichtindische Einfluss ist die 5 tägige, sogenannte Markt- oder passar-Woche in diesem Kalender, diese Zugabe malaio-polynesischen Ursprungs stammt aus jener Zeit, als die Hindu javanen noch nicht ihre Zuflucht nach Bali genommen hatten.

Endlich hätte ich noch mit einigen Worten des über dem Kalender gebreiteten geheimnisvollen Schleiers zu gedenken. Im Interesse der Priesterkaste ist es notwendig dadurch dem Kalender dem Volke gegenüber sein besonderes Ansehen zu erhalten.

Eine Fülle reicher Gedanken wird jedem, der mit dem Kultus indischer Religionen vertraut ist, entgegentreten, wenn er vermag durch die indische Psyche inspiriert zu werden, um ihn zu verstehen.

Voll anziehender Schönheit tritt uns dann aus diesem Kalender eine Gedankenwelt entgegen, die so feinsinnig in ihrer Art Dinge aus dem alltäglichen Leben, wie Tiere und Pflanzen, als Eideshelfer anruft, über die strahlende Gottheit in Milde oder düsterer Grausamkeit tront. Auch die Namen der Sterne sind meistens Dingen, die dem Alltagsleben entsprossen, entlehnt. Wenige gehören dem dunklen Reiche des Dämonischen an, um mit ihrem Höllenzauber zu wirken. Versenken wir uns in ihre naive bildliche Darstellung, die ganz im Sinnenzauber der indischen Ideenwelt wurzelt. Symbolisierend veranschaulicht hier der Balinese, was in seiner Gedankenwelt vorgeht und wie er diese wandelnden Leuchten der Ewigkeit im Bilde festzuhalten versteht. Vermag er dann noch mit Hilfe der Wariga eine Erklärung für die Wirkung der Sternbilder zu finden, oder lässt er durch des Priesters Mund sich die in den Sternen ruhenden Geheimnisse kundtun, dann wird Glück, Freude oder Trauer in sein Herz ziehen.

Beachten wir selbst aber näher das in der Wariga für die breite Masse des Volkes niedergelegte Geheimnisvolle, welches auch uns zur Erkenntnis wurde, dann gelangen wir zu dem Schluss, dass die alten Wahrsagungen im Laufe der Zeiten nur aus Bronnen geschöpft sein können, welche eng mit der Volksseele und ihrem Empfinden im Zusammenhang stehen müssen oder daraus geboren wurden. Eine durch höhere Bildung und literarische Kenntnisse intelligente Kaste, wie die der Priester, verstand es zu allen Zeiten, aus heiligen oder geheimnisvollen Büchern Vorteile und Nutzen für das Ansehen der Religion und für sich daraus zu ziehen.

Wer von diesen Gesichtspunkten aus einen palalintangan beschaut, für den gewinnt der astrologische Kalender der Insel Bali an innerem und äusserem Wert. Ich sehe in ihm ein menschliches Kulturdenkmal, auf dem für mich die indische Seele im Schmuck fein auf Lontarblättern eingeritzter oder im orientalischen Farbentraum primitiv gemalter Bildchen an uns vorüberzieht und vor uns steht. Unsere Pflicht ist es, diese Psyche richtig zu bewerten und den symbolischen Darstellungen balinesische Würdigung beizumessen. Aus FRIEDERICH'S Mund haben wir erfahren, „die Balinesen legen jedoch Wert auf sie“. ³⁰⁾

Behalten wir diese beiden Gesichtspunkte im Auge, dann wird uns ein astrologischer Kalender der Balinesen nicht nur einen anregenden Genuss gewähren, sondern wir werden auch für die Mühe und Zeit, die wir auf ihn verwandt haben, reichlich entschädigt, da er unser Wissen und unsere Anschauungen vertieft und erweitert hat.

Mit diesem Wunsche schliesse ich die hier wiedergegebenen Betrachtungen. Ich würde mich freuen, wenn sie bei der Mehrzahl der Leser gleiche oder ähnliche Gefühle wie bei mir wachrufen würden. Ich habe mich bemüht und den Versuch gemacht, die Seele der Balinesen mir zu eigen zu machen. Dankbar erinnere ich mich jener Tage, als ich unter jenen schönen farbigen Menschen, in ihren so dezent abgetönten, prächtigen Gewändern mit dem reichen Goldschmuck weilte. Männer mit aristokratischer Haltung, aufrechtem Gang, Frauen voll Formenschönheit sah ich in ihrem Lande wandeln. Menschen waren es, die noch heute in Religion und Sitten eine Sonderstellung im malaiischen Archipel einnehmen. Aus ihnen strahlt uns die indoarische Gedankenwelt entgegen, ein Erbteil ihrer alten Vorfahren, jener die durch Kultur und Religion Bali den Zauber seiner Eigenart gaben, den wir noch heute dort antreffen und der den Sehenden, mit der Volksseele des Landes Verknüpften, stets von bleibendem Wert sein wird.

Der astrologische Kalender, palalintangan, der Balinesen nach dem im ethnographischen Reichsmuseum in Leiden befindlichen Exemplar mit Angaben aus der Wariga.

Öttinger	Ra(dite), Sonntag Bhatara Indra mantri, Minister waringin [Ficus benjamina L.] Beo [Gracula religiosa]	Tja(ndra), Montag Bhatari Ciri galuh, Prinzessin pulé [Alstonia spectabilis] die Taube	A(nggara), Dienstag Bhatara Brahma yaksa yaksi, männlicher und weiblicher Daemon lésés (rañdu), [Eriodendrum anfractuosum D. C., Kapokbaum] die Krähe	Bu(ḍa), Mittwoch Bhatara Wiṣṇu Djrudeh wilder Feigenbaum die Turteltaube	Wrě(spati), Donnerstag Bhatara Guru Sēmar Waringin der Pfau	Çu(kra), Freitag Bhatari Umā Djugil putih(mangga), (Mangifera indica L.) der Storch	Sa(nistjara), Sonnabend Bhatari Durgā Delēm kěpuh (rañdu), [cfr. Fach 3] die Eule
	Ra(dite), Sonntag, u(manis) [kala sunsang] umgekehrter Daemon genre ilar (?) Lippen ¹⁾ , krumm im Reden	Tja(ndra), Montag, u(manis) kalapa sunḍe, neigender Kokos-Baum	A(nggara), Dienstag, u(manis) Pferd [djaran] genre ermahnen und lenken, seinen Zorn begraben (bezwingen?)	Bu(ḍa), Mittwoch, u(manis) herang-ngherang, Tag und Nacht sich in Sorgen befinden	Wrě(spati), Donnerstag, u(manis) sangkal tikēl, gebrochener Hobel, gerne Handel treiben(?) ²⁾ oder Unglück empfinden(?) ³⁾	Çu(kra), Freitag, u(manis) [bēnjak kangrēm], brütende Gans oft durch Verlust getroffen werden	Sa(nistjara), Sonnabend u(manis) dpat, Daemonenkopf durch einen buta dēngēn mit Krankheit heimgesucht werden
	Ra(dite), Sonntag, pa(hing) [gadjah], der Elefant genre sich zanken	Tja(ndra), Montag, pa(hing) [dupa], Weihrauch gerne ohne Ende glücklich im Opfern sein (?)	A(nggara), Dienstag, pa(hing) yuyu, die Krabbe bereit zu streiten, böse in seinen Worten(?)	Bu(ḍa) Mittwoch, pa(hing) [gadjah mina], Elefantenfisch (makara)	Wrě(spati), Donnerstag, pa(hing) salah hukur, sich irren, geneigt sein zum Schelten und?	Çu(kra), Freitag, pa(hing) bubu bosor, lecke Reuse gerne jagen(?)	Sa(nistjara), Sonnabend, pa(hing) [hru], der Pfeil von allen Vornehmen beliebt und im Begriff sein, zu streiten
	Ra(dite), Sonntag, pwa(n) [patrēm], der Dolch oft Verdruss und Kummer empfinden	Tja(ndra), Montag, pwa(n) [hulandjar], die Witwe oft krank sein, hin und wieder gehen (?). Böses empfinden	A(nggara), Dienstag, pwa(n) [hasu], der Hund siegen im Streit, von seinem Herrn geliebt werden	Bu(ḍa), Mittwoch, pwa(n) [lumbung], die Reisscheune bald(?) Witwe werden	Wrě(spati), Donnerstag, pwa(n) [bade], Leichenverbrennungsgerüst oft durch Krankheit heimgesucht werden(?)	Çu(kra), Freitag, pwa(n) (banawah pasah), gebrochenes Schiff von beliebten Personen getrennt werden, kein Glück in der Freundschaft	Sa(nistjara), Sonnabend, pwa(n) [sangenge] ⁴⁾ , die Sonne von Krankheit nicht heimgesucht werden
	Ra(dite), Sonntag, wa(ge) [huluku], der Pflug bald(?) reich werden durch seine Arbeit	Tja(ndra), Montag, wa(ge) [lěmbu], die Kuh oft(?) unverdientes Leid empfinden	A(nggara), Dienstag, wa(ge) [djong sarat], vollgeladenes Schiff sehr bald reich und arm werden	Bu(ḍa), Mittwoch, wa(ge) [kartika], die Plejaden, bald vom Fürsten beliebt werden	Wrě(spati), Donnerstag, wa(ge) [kumba], der Topf, Wassermann bald(?) reich, aber(?)	Çu(kra), Freitag, wa(ge) [rebut hutang], zanken um Schuld	Sa(nistjara) ⁵⁾ , Sonnabend, wa(ge) [puhuḥ hataru], streitende Wachteln in Unfrieden leben mit geliebten Personen
	Ra(dite), Sonntag, ka(liwon) [kawanda], der Rumpf gerne wetten und rauben und seine Besitztümer verpfänden	Tja(ndra), Montag, kali(won) [padati suhung], leere Karre krank sein(?)	A(nggara), Dienstag, ka(liwon) ṇdamalung, Schwein bald(?) reich werden durch Verkauf, mit den Pflanzen anfangend	Bu(ḍa), Mittwoch, wa(ge) hatitawa, das Leichenfest feiern unaufhörlich Unglück haben(?) seinen Zweck nicht erreichen	Wrě(spati), Donnerstag, ka(liwon) Nāga [die Schlange], böseartig und schlau	Çu(kra), Freitag, ka(liwon) [hudang], der Krebs sein ? Wasser	Sa(nistjara), Sonnabend, ka(liwon) kirim, die Asche von Leichen nach dem Meer bringen Gefahren während seines Lebens und Glück bei dem Handel haben.
	Ra(dite), Sonntag der Garuda, [gruda]	Tja(ndra), Montag der Löwe, [singa]	A(nggara), Dienstag der Hund, [hasu]	Bu(ḍa), Mittwoch die Schange, [nipi]	Wrě(spati), Donnerstag Tiger, [Katze, mejong]	Çu(kra), Freitag Ziege, [kambing]	Sa(nistjara), Sonnabend Kuh, [lěmbu]

4) NIEUWENKAMP, (Eigen Haard 1905) Abbild. S. 446.
5) NIEUWENKAMP, l.c. Abbild. S. 447.

Nach FRIEDERICH: hat einen schwachen Körper und eine schwache Stimme.
Nach der mal. Uebersetzung von Ida Kētut Anom (Inventarbelag).

TABELLE II.

VERGLEICHUNG DER DREI KALENDER MIT EINANDER.

a. Götter, Göttin, Begleitung, Bäume, Vögel

Sonntag	Montag	Dienstag	Mittwoch	Donnerstag	Freitag	Sonnabend
L. Bhaṭāra Indra F. „ N. „ L. wayang mantri, Minister F. keine Angaben N. mantri, Minister L. waringin [Ficus benjamina L.] F. keine Angaben N. ambulu-Baum L. Beo [Gracula religiosa] F. keine Angaben N. bēo	Bhaṭārī ʕri Uma, Prētiwi Dewi Sri wayang galuh, Prinzessin Galuh pulé [Alstonia spectabilis] kaju pule Tauben die zahme Taube	Bhaṭāra Brahmā Brahma, Wis'nu „ wayang yakṣa yakṣi (männlicher u. weiblicher Dämon) Jakse, Jaksi lēsēs (raṇḍu) [Eriodendrum anfractuosum, kapok-Baum] rangdu-Baum Krähe Krähe	Bhaṭāra Wiṣṇu Wis'nu, Brahma „ wajang Djruḍeh Rangga der wilde Feigenbaum bunut-Baum Turteltaube die wilde Taube	Bhaṭāra Guru „ Siwa wayang Sēmar Semar Waringin Waringin-Baum Pfau Pfau	Bhaṭārī Umā Sri „ „ wayang Djugil Djugil putih (mangga) [mangifera indica] kaju-putih Storch Reiher	Bhaṭārī Durgā Yama, „ „ wayang Delēm wayang Delem kēpuh (raṇḍu) kaju kepuh Eule Eule
			b. Sterne			
L. kala sunḡsang, umgekehrter Dämon F. Antja-antja, eine menschliche Figur, die auf dem Kopf steht N. buta, böser Geist, der auf dem Kopf steht	kalapa sunḡde, neigender Kokos-Baum N'ju, die Kokospalme ein Kokos-Baum	djaran, das Pferd Kuda, das Pferd ein Pferd	herang-ngherang, Tag und Nacht sich in Sorgen befinden Ngerang-erang, weinen, trauern eine weinende, eine trauernde Frau,	sangkal tikēl, gebrochener Hobel Sangkal tikel, die gebrochene Axt ein Mann dem beim Fällen eines Baumes der Stiel seines Beils bricht	bēnjak kangrēm, stillsitzende (brütende) Gans Banjak angrēm, die brütende Gans ein paar brütende Gänse	dpat, Dämonenkopf D'pat, ein Kopf ein Kopf ohne Körper
L. gadjah, der Elefant F. Gadja „ N. ein „	dupa, der Weihrauch Dupa, „ ein Mann ist beschäftigt Weihrauch zu verbrennen	yuyu, die Krabbe Djudju, „ eine „	gadjahmina, Elefantenfisch (makara) Gadjamina, halb Elefant, halb Fisch, ein Fisch mit Elefantenkopf	salah hukur, sich irren salah ukur, Unzufriedenheit und fortwährenden Streit mit Menschen ein Mann mit einem Kriss bewaffnet, der mit einem grossen Tier kämpft	bubu bosor, lecke Reuse, Bubu bosor, das offene Fischnetz ein Fischnetz mit einem grossen Loch	hru, der Pfeil ru „ ein Mann, der einen Pfeil abschießt
L. Patrēm, der Dolch F. Patrēm, der Kriss N. ein Kriss	hulandjar, die Witwe Ulandjar, eine verstossene Frau eine Frauensperson von nicht allzu bestem Ruf	hasu, der Hund Asu adjak, der wilde Hund ein Hund	lumbung, die Reisscheune Lumbung, „ „ eine Reisscheune	bade, Leichenverbrennungsgerüst Bade, die Totenbahre auf der Leichen verbrannt werden eine leere wadah, das ist das Gerüst auf dem Leichen zu dem Verbrennungsplatz gebracht werden	banawah pasah, gebrochenes Schiff Prawu p'gat, das gebrochene Schiff ein leck gewordenes Schiff	sangenge, die Sonne Sengenge, (jav. srēngenge), die Sonne eine Sonnenblume
L. huluku, der Pflug F. Waluku „ „ N. ein Pflug	lēmboe, die Kuh Lēmbu, ein weisser Stier ein Rind	djong sarat, das vollgeladene Schiff Djong sarat, das überladene Schiff ein vollgeladenes Schiff	kartika, die Plejaden Krettika, „ „ „ „	kumba, der Topf Kumba, das Gefäss mit heiligem Wasser ein irdenes Gefäss mit heiligem Wasser	rēbut hutang, zanken um Schuld Mengrabut untang oder glutan, seine Schulden auf andere übertragen ein Paar Jungen, die sich balgen	puhuh hataru, streitende Wachteln Puhuh tarung, die Streitwachtel zwei Wachteln
L. kawanda, Rumpf F. Gowang, ein Körper ohne Kopf N. ein Körper ohne Kopf	padati suhung, die leere Karre Padati Sunja, die leere Karre ein leerer Wagen	sidamalung, das Schwein Tjeleng, „ „ ein Schwein	hatitiwa, das Leichenfest feiern Titiwa, das Wegtragen von Leichen oder Bestattung der Toten auf dem Kirchhof ein Mann der ganz nackt ist	Nāga, die Schlange Naga, „ „ eine Schlange	hudang, der Krebs, Udang oder makara, der Seekrebs ein Krebs	kirim, die Asche von Leichen nach dem Meer bringen Djampana, die Totenbahre ein Mann, der die Asche einer verbrannten Leiche in das Meer wirft
			c. Die Tiere der unteren Welt			
L. grudah, der Garuda F. Hulu asu, Hundekopf N. der Vogel	singa, der Löwe Hulu k'bo, Büffelnkopf Ein Löwe	hasu, der Hund Hulu kuda, der Pferdekopf ein Hund	nipi, die Schlange Hulu lembu, Kufkopf eine Schlange	mejong, die Katze, der Tiger Hulu singha, Löwenkopf der Tiger	kambing, die Ziege, Hulu gadja, Elefantenkopf das Schaf	lēmbo, die Kuh Hulu gagak, Krähenkopf das Rind

TABELLE III.

IDENTIFIZIERTE STERNBILDER.

Leiden			Friederich	Nieuwenkamp	Klungkung	Identifizierte Sterne
1.	kala sungsang	umgekehrter Dämon	antja-antja, eine menschliche Figur, die auf dem Kopf steht	buta, böser Geist, der auf dem Kopf steht	kala sungsang, der auf seinem Kopf stehende Kala.	ein Stern im Sternbild des grossen Bären bei den Indern Stier und Plejaden
2.	gadjah	der Elefant Kriss ein Kriss patrem, kleiner Damenkriss
3.	patrēm	der Dolch	waluku	der Orion
4.	huluku	der Pflug	gowang, Körper ohne Kopf	Körper ohne Kopf	kawanda, der Stamm	Drachenkopf, aufsteigender Mondknoten
5.	kawanda	der Rumpf	n'ju, der Kokosbaum	klapa dojong, die überhängende Kokospalme	$\beta, \delta, \pi, \rho, \sigma, \alpha, \tau, \epsilon$ scorpionis
6.	kalapa sunḍe	neigender Kokosbaum	ein Mann, der Weihrauch brennt eine Frauensperson von nicht gutem Ruf wulandjar	2 hellere Sterne im Centaurus im Osten des südlichen Kreuzes (nach P. Jansz)
7.	dupa	der Weihrauch	ulandjar, eine verstossene Frau	der Stier
8.	hulandjar	die Witwe ein weisser Stier	ein Rind + padati suwung	der grosse Bär (van Hinloopen Labberton)
9.	lěmbu	die Kuh	padati sunja
10.	padati suhung	die leere Karre	kuda	djaran
11.	djaran	das Pferd	djudju +	der grosse Hund
12.	yuyu	die Krabbe	asu adjak, der wilde Hund	asu adjag, wilder Hund
13.	hasu	der Hund das überladene Schiff	eine vollbeladene Prau (Boot)	djung sarat, das volle Boot	$\lambda, \varphi_1, \varphi_2$ Orionis-Mrgaçiras, 3. naxatra
14.	djong sarat	vollgeladenes Schiff	tjeleng +	der Walfisch
15.	sidamalung	das Schwein	ngerang-erang, weinen, trauern gadjamina, halb Elefant, halb Fisch	eine weinende, trauernde Frau ein Fisch mit einem Elefantenkopf	makara, der Walfisch gubug pentjeng, das schiefe Häuschen kretika, (krettikā)	das Kreuz des Südens das Siebengestirn, η Tauri = 1. naxatra
16.	herang-ngherang	Tag und Nacht sich in Sorge befinden	krettika +	der Walfisch
17.	gadjahmina	der Elefantenfisch	titiwa, Totenbestattung, das Wegtragen von Leichen	ein Mann, der ganz nackt ist	tetiawah, das Totenmahl	das Kreuz des Südens
18.	lumbung	die Reisscheune	sangal tikel, gebrochene Axt	ein Mann, der beim Fällen eines Baumes seinen Beilstiel bricht	sangkal tikel, das gebrochene Beil	das Siebengestirn, η Tauri = 1. naxatra
19.	kartika	die Plejaden	salah ukur, Unzufriedenheit und fortwährender Streit	ein mit einem Kriss bewaffneter Mann, der sich mit einem grossen Tier im Streit befindet verkehrt ausgemessen	$\epsilon, \lambda, \mu, \eta, \nu, \iota, \kappa, \upsilon$ scorpionis = Mula, 17. naxatra
20.	hatitiwa	das Leichenfest feiern die Totenbahre, auf der die Leichen verbrannt werden	eine leere wada, Leichenbahre	bade', das Häuschen für die Verbrennung der Toten	$\iota, \gamma, \alpha, \beta$ librae=Wiçākhā, 14. naxatra
21.	sangkal tikēl	der gebrochene Hobel das Gefäss mit heiligem Wasser	ein irdener Krug mit heiligem Wasser	petètān, der Blumentopf
22.	salah hukur	sich irren	naga der Drache	Wassermann
23.	bade	das Leichenverbrennungsgestüst	banjak angrēm	ein Paar brütender Gänse	banjak angrem	die Wasserschlange ?
24.	kumba	der Topf das offene Fischnetz	eine Reuse mit einer schadhafte Stelle	wuwu bolong, ein leckes Netz	ein Stern nahe der Milchstrasse die Kohlsäcke
25.	nāga	die Schlange	prawu p'gat	ein leckes Schiff	prau pegat	σ, ζ sagittae = Uttarā Aṣādhā, 19. naxatra
26.	běnjak kangrēm	stillsitzende (brütende) Gans	mengrabut utang oder glutan, seine Schulden auf andere übertragen	ein paar Jungen, die sich balgen	rebut-utang, zanken um Geldschuld
27.	bubu bosor	die lecke Reuse	udang oder makara, der Seekrebs d'pat, ein Kopf +	der Steinbock
28.	banawah pasah	gebrochenes Schiff	ru	ein Kopf ohne Körper	depat oder buta-dengen, Ungeheuer	Drachenschwanz, absteigender Mondknoten
29.	rěbut hutang	Zanken um Schuld	sěngenge, jav. srěngenge	ein Mann, der einen Pfeil abschiess +	die Sonne
30.	hudang	der Krebs	puhuh tarung, die Kampfwachtel	eine Sonnenblume +	ζ piscium = Revati, 26. naxatra
31.	dpat	Dämonenkopf	djampana, die Totenbahre	Zwei Wachteln	pujuh tarung, Wachtelstreit	der grosse Bär ? (P. Jansz)
32.	hru	der Pfeil	ein Mann, der die Asche einer verbrannten Leiche ins Meer wirft	gotong majit, Leichen wegtragen
33.	sangenge	die Sonne
34.	puhuh hataru	streitende Wachteln
35.	kirim	Asche von Leichen wegtragen

Literaturquellen und Anmerkungen.

1. FRIEDERICH, R., Voorloopig verslag van het eiland Bali. Batavia 1849. Verh. Bat. Gen. Deel 23, Nr. 13, p. 55.
2. HOEPMANS, H., Het Hindoeïsch van Doho. Batavia 1875. Tijdsch. v. Ind. T., L.- en Vk. Deel XXI, p. 146ff.
3. FRIEDERICH, R., l. c. p. 49.
4. ECK, R. VAN, 1) Brief dd. 1. Mai 1873, Batavia 1874. Not. XI, p. 78-79, 2) 11. April 1874. Batavia 1874. Not. XII, p. 62. 3) Feestgave. 's Gravenhage 1883. Bijdr. T., L.- en Vk. p. 152-154.
5. BRANDES, J., De maandnaam Hapit. Batavia 1899. Tijdschr. Ind. T., L.- en Vk. deel XLI, p. 23-24. — Omina et portenta. Batavia 1900. Tijdschr. Ind. T., L.- en Vk. deel XLII, p. 323-343.
6. JUYNBOLL, H. H., De letterkunde van Bali. 's Gravenhage 1916. Bijdr. T., L.- en Vk. deel 71, p. 577.
7. NIEUWENKAMP, W. O. J., Schetsen van Bali en Lombok. (Eigen Haard 1905), p. 446.
8. HINLOOPEN LABBERTON, D. VAN, Geïllustreerd handboek van Insulinde. Amsterdam: „Vivat” 1910, p. 40.
9. TUUK, H. N. VAN DER, Kawi-Balinesesch-Nederlandsch Woordenboek. Batavia 1901: Landsdrukkerij. Deel III, p. 492.
10. JEREMIAS, ALFRED, Handbuch der altorientalischen Geisteskultur. Leipzig: Hinrichs 1913, pag. 146.
11. ANDRIAN, FERDINAND VON, Die Siebenzahl im Geistesleben der Völker. Wien 1901. Mittheil. der Anthropol. Ges. Bd. XXXI (der 3. Folge 1. Bd.), p. 225-274.
12. SUPPLEMENT op den Catalogus van de Javaansche en Madoereesche Handschriften door Dr. H. H. Juynboll. Leiden Brill 1911. Deel II, p. 227, 228, 230, 231, 234, 235, 237; Deel I, 1907, p. 252.
13. PIGEAUD, TH., Een stuk over sterrenkunde uit het Anggastyaparwawa..... Weltevreden: Albrecht 1925. Tijdsch. v. Ind. T., L.- en Vk. deel LXV, 1) p. 282-283, 2) 283-286 u. p. 296.
14. FRIEDERICH, R., l. c. p. 53-56.
15. Derselbe l. c. p. 54-55.
16. KATALOG des Ethnographischen Reichsmuseums Bd. VII, Bali und Lombok von Dr. H. H. Juynboll, Leiden: Brill 1912, p. 123-125.
- 16a. Derselbe Bd. VII, l. c. p. 127.
17. ENCYCLOPAEDIE van Nederlandsch-Indië 2e druk. 's Gravenhage: Nijhoff, Leiden: Brill 1918, Deel 2, p. 95.
18. NIEUWENKAMP, W. O. J., l. c. p. 444-445.
19. KATALOG des Ethnographischen Reichsmuseums Bd. VII l. c. p. 123-125.
20. FRIEDERICH, R., l. c. p. 53-54.
21. NIEUWENKAMP, W. O. J., l. c. p. 444-446.
22. GUBERNATIS, ANGELO DE, Die Thiere in der indogermanischen Mythologie..... Leipzig: Grunow 1874, p. p. 412, 351, 458, 233-234, 638, 410-411, 32, 533.
23. MAASS, ALFRED, Sterne und Sternbilder im malaiischen Archipel. Berlin 1920. Zeitschrift für Ethnologie Jg. 1920/21, H. 1, p. 38-63.
24. HINLOOPEN LABBERTON, D. VAN, l. c. p. 44-46.
25. MAASS, ALFRED, Sternkunde und Sterndeuterei im malaiischen Archipel. Batavia, den Haag 1924. Tijdsch. v. T., L.- en Vk. deel LXIV, Tabelle zu p. 168.
26. GUBERNATIS, ANGELO DE, l. c. p. 423.
27. ZIMMER, HEINRICH, Altindisches Leben..... Berlin: Weidmann 1879, p. 352-353.
28. KAYE, G. R., Hindu astronomical deities. Calcutta 1920. Journ. & Proceedings of the Asiatic Soc. of Bengal. New Series, Vol. XVI, Nr. 3, p. 62.
29. FRIEDERICH R., l. c. p. 54.
30. FRIEDERICH, R., l. c. p. 54.

Oude verhalen, een nieuwe geschiedbron

door

W. MIDDENDORP.

„Den oorsprong der sprookjes bestudeeren, dat is altijd slechts het bepalen van den oorsprong van enkele sprookjes” ¹⁾.

Vele ethnologen staan bij een ethnografisch gegeven direct klaar met een hypothese over de oorspronkelijke beteekenis van de tandenvijling, de besnijdenis, het ontstaan van dorpenbonden of dorpswijken, van adatambten of van primitief religieuze gebruiken, terwijl te weinig bedacht wordt, van hoeveel waarde het juist voor die op zichzelf noodzakelijke en te waardeeren theorieën is, om te trachten vast te leggen op welke wijze zulke gebruiken of inzettingen nu nog ontstaan of kort geleden ontstonden. Zoo moet het ook van groot volkenkundig belang zijn om vast te kunnen leggen, hoe een bepaald dierenverhaal als volksverhaal recent ontstaan is.

Geïsoleerd en primitief levende volken, die plotseling het ingrijpen ondergaan van vreemde machten, die grooten indruk op hen moeten maken, zijn op tal van punten voor de wetenschap belangrijke studieobjecten, zoo ook zullen zij op het gebied van sprookjes en dierenfabelen of andere volksverhalen, die er van mond tot mond gaan, belangrijke gegevens van feitelijken aard kunnen opleveren, oude zoowel als recente. De Karo Bataks zijn er een voorbeeld van, zooals zal blijken uit dit artikel, waarin wij willen trachten den oorsprong op te sporen van het wondere, thans voor alle Karo-vertellers en luisteraars onbegrepen, maar graag gehoorde verhaal van de Blauwe Prinses (*Poetri Idjo*).

Voor zoover mij bekend, is het verhaal slechts verspreid bij de Toba Bataks in Asahan, bij de Simeloengoen Bataks in Simeloengoen, bij de Timoer Bataks, die tusschen Simeloengoen en de Karolanden wonen, bij de Karo Bataks in de Karolanden en de Doesoen, en voorts bij de Gajoos in de Gajolanden. Vermoedelijk zal het ook in de ertusschen gelegen Alaslanden voortleven. Reeds die beperkte verspreiding doet vermoeden, dat wij of met een betrekkelijk jong verhaal of met een vertelsel van oorspronkelijk plaatselijke beteekenis te doen hebben.

¹⁾. Aldus wordt SAINTYVES geciteerd door Prof. Dr. JAN DE VRIES op p. 406 van „Mensch en Maatschappij” jaargang 1926.

Klinkt dit verhaal van de Blauwe Prinses, reizende met een puffende slang en een kanon, al heel wonderlijk, eerst dient iets nog onbegrijpelijkers vooraf te gaan.

In 1919 hoorde ik in de Karolanden (*die voor 1904 geheel onafhankelijk waren*), twee Karo-verhalen vertellen, een van een koning der kwartels en diens roodbonte honden, en een ander van een hanengevecht, waarbij ook twee roofvogels en een Siameesche kat een rol speelden. Die beide verhalen geleken eenigszins op dierenfabels. Maar als si Ngapit uit Lingga ze op uitmuntende wijze voordroeg, genoten, ja gnuifden de Karo-toehoorders. Dat moest blijkbaar bijzonder geestige kost zijn. Ik begreep er echter niets van, liet daarom den tekst noteeren, maar had behalve tekst ook uitleg noodig, die met een schalksche glimlach in de oogen gegeven werd. Eerst daardoor kwamen de vertelsels in belangrijk licht te staan. Het bleken toen nl. twee verhalen in gelijkenissen te zijn, die op geestige wijze, scherp en fijn, ja kunstzinnig geteekend, de komst der Hollanders op de Karo-hoogvlakte in 1904 uitbeeldden.

Ze zijn niet alleen geestig maar ook uiterst leerzaam en misschien van verstrekkende beteekenis, want daardoor vond ik den sleutel niet alleen voor het bekende Poetri Idjo-verhaal, maar m.i. ook voor tal van andere, meerendeels reeds gepubliceerde, tot nu toe niets zeggende Bataksche verhalen. Ja, zelfs is m.i. hiermede de oorsprong en beteekenis van vele volksverhalen elders in de wereld beter verklaarbaar geworden. Men oordeele:

De kwartels van Koning Lichtemaan.

Wij, Karoos, zijn als de „kwartels van koning Lichtemaan” (*letoradja mboelan poetih*). Die kwartels worden op hun paden in strikken gevangen; als zij zich verbergen, worden ze gebeten door roodbonte honden, als ze vliegen komen ze in aanraking met de rewas (*een Karo-slagnet, nl. een vier meter lange bamboe waaraan evenwijdig op kruislatjes lange touwen gespannen zijn; de Karoos slaan hier kwartels die opvliegen mee neer*) met twee touwen en veel dwarsstokjes, die van onderen muziek maken en van boven gonzen. Koning Lichtemaan vloog naar den Singalang oeroeng Si Lima Koeta Seriboe Dolok. Daar wentelde hij zich in het zand als de vogels doen (*tjipoerpoer*), en baadde in het Tobameer. Zijn nest is er nog te zien. Vandaar uit kroop (*nggarang*) koning Lichtemaan voort langs lange wegen, die bochten maakten. Hij zette strikken in Tengkeh en Lau Balang. Zij, die de strikken voor hem plaatsten, waren de straks genoemde roodbonte honden. Kwartels, die niet in de strikken

traptten, werden aangevat (*het werkwoord rigëp wordt hier gebezigd, d.i. iemand te lijf gaan, vooral van een roofdier gezegd*) door die honden en naar den voet van den Singgalang gebracht. Zij, die aan strikken en honden ontsnaptten en weg wilden vliegen, werden door het slagnet gevangen. Dus misten de kwartels van koning Lichtemaan den moed te loopen of te vliegen, zij slopen (*gëpa*) slechts in het land van Seriboe Dolok, waar zij zich in het zand wentelden. Die Hollandsche strikken heetten boeien, en zij boeiden pooten, hals en vleugels, want koning Lichtemaan met zijn grooten kop, met zijn magerte ¹⁾ en zijn domheid (*letterlijk gebrek aan list*), wist zich, niettegenstaande dat, te doen respecteeren.

Aldus het onbegrijpelijke dierenverhaal, dat evenals zoovele verhalen, later een onbegrepen dierenfabel worden kan. Thans weet iedere Karo, die het hoort, echter, dat in gelijkenissen gesproken wordt. Geschilderd wordt ermee de Nederlandsche heerschappij, die zich in 1904 te Seriboe Dolok aan den voet van den berg Singgalang vestigde. De (*kwartel*) koning „Lichtemaan” is, of beter de kwartelkoningen „Lichtemaan” zijn de Nederlandsche bestuursambtenaren met hun maanbleeke gezichten. (*Dit is een geliefde vergelijking ook elders door Indonesiërs gemaakt. Zoo wordt majoor VAN BEETHOVEN, die bijna honderd jaar geleden met onze troep van de Westkust door Padang Lawas trok, daar „commandoer Boelan” genoemd, dus commandant Bleekgezicht of Maanbleekgezicht*). Hun roodbonte honden zijn de met roode mouwomslagen en kragen geuniformde vroegere politieopassers en gewapende politiedienaren, die inderdaad bij de Karoos bekend zijn als „de bonte hond” bij ons. De strikken in Tengkeh (*dicht bij de Deligrens*) en Lau Balang (*dicht bij de Alasgrens*) waren de aldaar gelegerde militairen, die de passen viseerden. Boven werden de banden of boeien strikken genoemd. De bedoeling van het verhaal is, te doen uitkomen, dat de politiedienaren en militairen vaak verdachten met een touw of strik om hals of arm of been gebonden naar den bestuursambtenaar brachten. Het binden van pooten, hals en vleugels geeft precies weer de wijze waarop de gevangenen aan een touwtje vervoerd werden. Strik-vergelijkingen zijn in Bataksche verhalen zeer geliefd. Zie o.a. VOORHOEVE, p. 84, 85, 86, 87, 88, 89, 113, 150, 167, 174 en 175.

Het slagnet, met twee draden en gonzende stokjes, is de voor de Karoos vreemde telefoonlijn met dubbelen draad. Legt men aan de

1) Aanvankelijk meende ik, dat met de magerte bedoeld werd op de hongerige maag van een magere, die zich dik wil eten, dus op het belust zijn der Hollanders op belasting. Maar de ook in Lombok geconstateerde magerte van een hond (*waarover straks nader zal gesproken worden*) maakte duidelijk, dat hier bedoeld wordt op het betrekkelijk kleine aantal zielen der Nederlandsche vestiging.

palen zijn oor te luisteren, dan hoort men de geschetste muziek, terwijl de wind boven door de draden gonst. Met die praatdraden was iemand vanuit Seriboe Dolok tot in Bandar Baroe of Medan en verder, door het bestuur makkelijk en snel te vangen als hij opgespoord moest worden.

Zij, die gevangen werden, waren de kwartels, dat zijn de Karoos. Een goede vergelijking is die van dit landbouwend volk bij kwartels, die men ook steeds als het landvolk op de akkers van de Karo-hoogvlakte aantreft, soms alleen, meestal in groepjes van drie, of tien, of twintig. Het zich in het zand wentelen der kwartels, is het omwoelen of omwerken van den grond voor tuin en akkerbouw. Die kwartels worden bij hun vlucht naar elders met de rewas, het Karo-slagnet voor kwartels, hier de telefoon, gevangen.

Dat het nest van den kwartelkoning in Seriboe Dolok aan den voet van den berg Singgalang nog te zien is, duidde op het eerste huis, waarin de eerste bestuursambtenaar (WESTENBERG) te Seriboe Dolok woonde, later werd de bestuursvestiging naar Kaban Djahe verplaatst. Deze vergelijking van woonplaats met nest, is vermoedelijk ook te vinden in verhaal 50 van VOORHOEVE, p. 97 in den zin: „De paspaskuring is er vandoor gegaan, daarom zie je zijn nest niet”.

Die eerste bestuursambtenaren uit Seriboe Dolok gingen nogal eens baden in het Toba-meer (*bij Haranggaul*). Ook dit blijkt indruk gemaakt te hebben, vandaar dat de verteller den koning der kwartels zich niet als een vogel in een plasje op het land, maar in het Toba-meer laat baden. Het voortkruipen zooals een kwartel over het veld doet, heeft voor den kwartelkoning bijzondere beteekenis, wijl het verhaal zegt: „langs lange wegen die bochten maakten”. Dit laatste slaat op de voor de Karoos wonderlijke Hollandsche aswegen-aanleg, die voor hen vooral dit bijzondere hadden, dat ze lang waren en groote bochten maakten. De Karo toch ging over zijn paadjes te voet rechthoekig rechtaan, steile ravijnen door, heuvels niet vermijdende, maar met een sterke helling op en af loopende. Wij dienden voor voertuigen steile ravijn- en heuvelhellingen zooveel mogelijk te ontgaan, en daarom waren onze wegen lang, en maakten ze om ravijnen of heuvels bochten. Dit begreep de Karo eerst niet. Dat hij het in 't gelijkenis-verhaal apart constateerde, is een bewijs, dat die wegen om hun lengte en groote bochten, die hij met een zijpaadje afsneed, indruk op hem maakten. Wij zien hieruit, hoe ieder woord in dit verhaal beteekenis heeft. Ook bij soortgelijke verhalen dienen wij dus op minutieuse uitwerking der gelijkenissen bedacht te zijn.

Een vogelgevecht.

Behalve bovenstaande gelijkenis draagt si Ngapit uit Lingga, op uitmuntende wijze het volk amuseerende, een ander verhaal voor, waarin vermeld wordt, hoe een witte valk, een witte sperwer, een roodbruine haan, een zwarte haan en een Siameesche kat zich gedroegen.

Het luidt als volgt: „Een witte valk, van Europa gevlogen komende, trof een witten sperwer, genesteld in de oeroeng XII Koeta. Beiden gingen samen naar Kaban Djahe, waar op het dorps erf een hanengevecht aan den gang was, tusschen een zwarten en een roodbruinen haan. De zwarte haan had een langen snavel maar korte sporen. De roodbruine haan had een korten snavel, maar lange sporen. Met hun pooten hadden beide kemphanen de aarde in Kaban Djahe omgewoeld. Beide hanen sloegen met hun vleugels, zoodat stof en steenen uit die vleugels vlogen. Veel andere hanen van allerlei soort werden door de steenen gedood, of gewond door het pikken der snavelen. Een Siameesche kat keek van onder een huis naar het vechten. De witte valk en de witte sperwer streken op het dorps erf te Kaban Djahe neer. De zwarte haan vloog op, maar keerde terug. Toen vluchtte de roode haan onder het huis waar de Siameesche kat zat. Zij beiden vreesden den witten valk en den witten sperwer, die op het dorps erf van Kaban Djahe neergestreken waren en daar een van zin waren geworden met den zwarten haan. Dies vluchtten de roode haan en de Siameesche kat uit Kaban Djahe over zeven bergen naar de Alaslanden naar Batoe Mboelan”.

Wij laten thans de verklaring van dit dierenverhaal volgen:

Een witte valk, van Europa gevlogen komende, trof een witten sperwer, genesteld in de oeroeng XII Koeta. *(De eerste is het Hollandsche bestuur, zeggen wij de toenmalige Resident te Medan, de tweede de Sibajak Pa Pënandoan van Lae Tjih. Ook hier beteekent, evenals op de vorige bladzijde, nestelen wonen. De Resident wordt door een roofvogel voorgesteld, omdat hij het Karoland roofde, er zich met geweld meester van maakte, en als een witte roofvogel, wijl hij een blanke en een vertegenwoordiger der blanke westerlingen was. De Sibajak van Lau Tjih, aldus vertelde de voordrager later, werd ook als een roofvogel voorgesteld, wijl hij als bondgenoot der blanken hen mee hielp rooven, en het witte van die witte sperwer verklaarde hij mede uit den naam Lau Tjih, daar tjih een wit schelpje is, en de streek bij de Tjihrivier (Lau Tjih) waar de Sibajak van Lau Tjih naar heet, haar naam aan die witte tjihschelpen te danken heeft. Wij zien dus minutieus doorgevoerde symboliek.)* Beiden gingen samen naar Kaban Djahe, waar op

het dorpserf een hanengevecht aan den gang was tusschen een zwarten en een roodbruinen haan. (*Die vechtende zwarte en roodbruine haan, stellen de twee voorname hoofden Pa Palita en Pa Mbelga voor, die met wisselende kansen, vóór dat wij in 1904 op de Karo-hoogvlakte ons vestigden, reeds rond twintig jaar lang telkens om de macht in Kaban Djahe vochten*). De zwarte haan (*Pa Palita*) had een langen snavel maar korte sporen. (*Pa Palita had een donker uiterlijk en een grooten mond, d.w.z. hij beschikte over veel woorden, maar was niet de krachtigste, vandaar die korte sporen*). De roodbruine haan (*Pa Mbelga, die voortdurend met Pa Palita in strijd leefde, was niet zoo zwart, maar eerder roodbruin*) had een korten snavel (*Pa Mbelga was geen redenaar en geen diplomaat*), maar lange sporen (*was een krachtig, machtig man, die geducht het zwaard wist te hanteeren*). Met hun pooten hadden beide kempahanen de aarde in Kaban Djahe omgewoeld (*de bedoeling is te doen uitkomen dat bij dien strijd zelfs loopgraven in het dorp zijn aangelegd en dat men zich onder de huizen ingroef*¹). Beide hanen sloegen met hun vleugels, zoodat stof en steenen uit die vleugels vlogen. Veel andere hanen van allerlei soort werden door de steenen gedood, of gewond door het pikken der snavels. (*Dit stof is de kruitdamp der oude geweren, de steenen zijn de kogels waardoor veel strijders van beide partijen gedood of gewond werden. Het pikken duidt op het toebrengen van wonden met lansen en zwaarden. Dit vergelijken van belligeranten met vechtende hanen komt in vele Bataksche verhalen voor*²), en het kan dan ook van bijzonder groot belang zijn na te pluizen in welke verhalen dat het geval is. Wij hebben hier dus een oud motief, waarop in dit nieuwe lied gezongen wordt.) Een Siameesche kat keek van onder een huis naar het vechten. (*Dit was de tengkoe kedjoeroean van Batoe Mboelan uit de Alaslanden, die Pa Mbelga in stilte steunde in zijn strijd. Waarom hij de Siameesche kat wordt genoemd, is buitengewoon belangrijk, maar geeft voldoende stof voor een volgend artikel, dat ik eind van dit jaar hoop te publiceeren. Ik verwijs slechts even naar VOORHOEVE: Overzicht van de volksverhalen der Bataks p. 161 en 162, waar ook een Siameesche kat een rol speelt*). De witte valk en de witte sperwer streken op het dorpserf te Kaban Djahe neer. (*De Hollandsche bestuurs-ambtenaar kwam met den Sibajak van Lau Tjih te Kaban Djahe aan, van troepen vergezeld, al is dit laatste in bovenstaand verhaal niet vermeld*). De zwarte haan vloog op, maar keerde terug. (*Pa Palita stelde zich in verbinding met de Hollanders in Medan en werd hun bondgenoot*). Toen vluchtte de roode haan onder het huis, waar de Siameesche kat zat. Zij beiden

1) Men zie ook o.a. „Het recht van den sterkste op de onafhankelijke Karo-Hoogvlakte”, uitgave Indisch genootschap van 5 November 1920 bladz. 137 en 142.
2) Men zie bij VOORHOEVE o.a. p. 153, 159, 160, 161, 173, 184.

vreesden den witten valk en den witten sperwer, die op het dorps erf van Kaban Djahe neergestreken waren en daar een van zin waren geworden met den zwarten haan. Dies vluchtten de roode haan en de Siameesche kat uit Kaban Djahe over zeven bergen naar de Alaslanden naar Batoe Mboelan. (*Dit beschrijft dus de vlucht van Pa Mbelga en zijn Alassche beschermers naar de Alaslanden als gevolg van het bondgenootschap van Pa Palita met de Hollanders.*)

Het is begrijpelijk dat dit dierenepos, dat zonder verklaring verteld en thans door iedereen of de meesten nog als geschiedenis begrepen wordt, over tientallen jaren verteld kan worden en vermoedelijk verteld zal worden, zonder dat vertellers en luisteraars weten, welke historische gebeurtenissen het verhaal ter wereld deden komen. Maar als dat zoo is, dan ligt het ook voor de hand, dat tegenwoordig onbegrepen verhalen van vroegere jaren eveneens gelijkenissen kunnen zijn geweest.

De Blauwe Prinses.

Een interessant bewijs voor deze stelling is nu het straksgenoemde Karoverhaal van de Poetri Idjo, de Blauwe Prinses, door JOUSTRA gepubliceerd op p. 162 Med. N. Z. G. 1903, zonder commentaar, dus onbegrepen. Later in 1910 schrijft de Batakspiegel p. 23: „Of bij de verdrijving der Atjehers uit Deli in 1669 (ANDERSON *blz.* 271) de Karo's ook een rol gespeeld hebben; of hierop of op latere Atjehsche invallen het verhaal van Poetri Idjo — de Blauwe Prinses — zinspeelt, dan of wij hierin, naar een vernuftige gissing van zendeling NEUMANN, met een gevecht tegen de Portugeezen te doen hebben, blijft hoogst onzeker”. Wij komen hierop terug, vermelden eerst, dat een soortgelijk verhaal, ook over de Poetri Idjo, door TIDEMAN in 1922 gepubliceerd werd (*in diens boek Simeloengoen p. 68*), waar het als een legende omtrent het ontstaan van Silo wordt beschouwd ¹⁾, en waar aan het verband met een Portugeesch optreden niet gedacht wordt. Verband met de Portugeezen ziet ook niet de bij TIDEMAN geciteerde KROESSEN: „Geschiedenis van Asahan” (*Tijdschrift T. L. V. Deel XXXI p. 83*), die aldaar ook een Poetri Idjo-verhaal meedeelt, waarvan TIDEMAN terecht zegt (*Simeloengoen p. 70*), dat met die Poetri Hidjau dezelfde bedoeld wordt als met Poetri Idjo uit de

1) Al is het niet waarschijnlijk, de mogelijkheid bestaat, dat het ontstaan van Silo in Simeloengoen verband houdt met een Portugeesche actie in die streken, evenals het ontstaan van Deli, of het machtig worden van Deli, aan relaties met de Portugeezen wordt toegeschreven.

legende omtrent 't ontstaan van Silo. Eigenaardig is ook, dat een Poetri Idjo-sage teruggevonden is in het Gajoland. Prof. Dr. SNOUCK HURGRONJE geeft in 1903 in het KERN Album p. 45 — 50 één lezing en in het Gajoland p. 147 en 148 een eenigszins andere van die Gajo Poeteri Idjo-sage. Zooals de beide Gajo-legenden luiden, was er geen reden te vermoeden, dat daar met Pëtëri Idjo Portugal bedoeld wordt. Prof. SNOUCK HURGRONJE rept er dan ook niet van.

Dr. VOORHOEVE zegt op p. 17 van zijn dissertatie van September 1927, Overzicht van de Volksverhalen der Bataks: „De dierfabels, kettingsprookjes en dergelijke verhaaltjes beschouwt men gewoon als kindersprookjes en filosofeert daarbij evenmin over het al of niet „waar gebeurd” zijn, als wij dat plegen te doen”. Toch geloof ik, dat uit vele der door hem gepubliceerde verhalen een schat van historische gegevens te putten is. Over Poetri Idjo schrijft hij slechts, zie No. 152 op p. 155: „Putri Idjo, een Karosch verhaal, waarin de heldin van dien naam de hoofdrol speelt, vermeldt o.a. de oorsprong van het Vorstenhuis van Deli. Inh. JOUSTRA M. N. Z. 47 p. 162 — 165. Putri Idjo wordt ook genoemd in No. 77c. Een heel ander verhaal over haar in het Gajo's gepubliceerd door SNOUCK HURGRONJE, Album KERN p. 45 e. v. v.”.

Beneden zal aangetoond worden, dat en waarom met de Blauwe Prinses oorspronkelijk Portugal bedoeld werd, en dat alle Poetri Idjo-verhalen slaan op een verhouding of verkeer, die een Atjehsche sultan had met die prinses; d.w.z. dat verhaald wordt van het verkeer van dien sultan van Atjeh met de Portugeezen, hoe hij eerst bondgenoot van de Portugeezen wil zijn, en hen later in zee jaagt, dus de Blauwe Prinses de bons geeft. Op die in zee gejaagde Portugeesche macht, die zich in Malakka terugtrekt en de zeeën vandaar uit onveilig maakt, slaat dan ook het verhaal uit de Gajoelanden.

In verband met wat ik uit de historie wist over den in 1619 in Deli Toea gevoerden strijd tegen de Portugeezen, die daarna wegtrokken, had ik reeds uitgemaakt, gelijk straks blijken zal, dat bedoelde Atjehsche sultan de bekende Iskander Moeda (*geb. ± 1590, gest. 1636*) was, toen ik het Pëtëri Idjo-verhaal van Prof. SNOUCK HURGRONJE in het Kern Album er weer op nalas en direct bij het begin vond, dat een zekere Radja Mërësa daar zijn zoon, die 20 jaar in Atjeh geweest was en terugkeerde, met zijn dochter, die de Blauwe Prinses wordt, wil laten huwen. Laten wij het bekende bloedschande verhaal (*broer en zuster trouwen hier n.l.*), dat alle onheil immers primitief religieus verklaart, buiten beschouwing, dan wil het Gajo-verhaal dus zeggen, dat de zoon van Radja Mërësa met de Blauwe Prinses verkeer, zocht. Daar ik uitgevonden

had, dat hij, die met deze prinses verkeerding had en later twist kreeg, Atjehsch sultan Iskandar Moeda bovengenoemd moest zijn, diende Radja Mërësa uit het Gajo-verhaal dus dezen Iskandar Moeda tot zoon te hebben. Heette de vader van Iskandar Moeda dus Radja Mërësa, dan was dit het bewijs voor mijn conjunctuur. De lezers kunnen in het genealogische overzicht der Atjehsche sultans, dat in de Enc. N.I. I tusschen p. 72 en 73 is ingevoegd, zien dat de vader van sultan Iskandar Moeda heette sultan Mansoer. Dat Mërësa de Gajo-uitspraak voor Mansoer zou zijn, was niet zoo zeker als dat Pëtëri de Gajo-uitspraak voor Poetri aangeeft.

Een zeer bekwaam doctor in de Oostersche letteren, wien ik het bovenstaande mondeling meedeelde, durfde à l'instant niet beslissen of het mogelijk kon zijn, dat Mansoer geworden was tot Mërësa, meende, dat het taalkundig niet waarschijnlijk was. Ik vond echter, op p. 42 van JOUSTRA'S Karo Bataksche vertellingen, dat het Karo-woord voor naam = gelar in het Gajoosch geral wordt. Dus de eindmedeklinker werd in het Gajoosch van zijn plaats gehaald en naar voren gebracht. Welnu, bij Mansoer deden de Gajo's bijna hetzelfde toen ze het in Mërësa veranderden. Ook bij de voorzichtigste taalgeleerden zal na het bovenstaande wel alle bedenking verdwenen zijn, dacht ik. Mis, want twee taalkundige bezwaren bestonden. Terecht werd ik erop gewezen, dat omwisseling van l en r (*in de Indonesische talen bekend, b.v. Mal. aloer wordt Gajoosch aroel evenals gelar geral wordt*) nog iets anders is, dan omwisseling van r en s, en mijn vraagbaak schreef mij dan ook: „Ik heb in HAZEU'S Gajo woordenboek gezocht, maar daarvan nog geen voorbeeld gevonden (hetgeen bij mijn gebrek aan eenige deugdelijke kennis van het Gajoosch niet veel zegt). Een ander taalkundig bezwaar is, dat het Gajoosch geen vocalische taal is, n.l., dat het niet zooals b.v. het Niasch alle sluitende medeklinkers afwerpt, zoodat alle woorden op een klinker eindigen, of tot de half vocalische zooals het Makass., die om een slot r, s, of l te sparen een a toevoegen. Toch leidt het verhaal onwillekeurig naar Iskandar Moeda's vader, die een ijverig bevorderaar van den Islam was. Het woord in het Gajoosch, dat bijna geheel gelijk is aan Mërësa, is Mërësah = het Atj. Meunasah het Arab. Madrasa. In Atjeh is dat behalve het jonggezellenhuis de langgar. Moeten we hier een verband leggen tusschen Mansoer's Islam-ijver en het Mosl. bedehuis?”

Die vraag bevestigend te beantwoorden leek wat ver gezocht. De wd. adviseur van Inlandsche zaken, de heer GObEE, dien ik van de resultaten van het onderzoek op de hoogte gesteld had, deelde mij daarna als oplossing mee, dat Sultan Mansoer evenals vele Atjehsche sultans Sjah

= sah achter zijn naam kreeg. Inderdaad bleek mij, dat hiermee tevens het tweede taalkundig bezwaar ondervangen was. Mansoer sah wordt in het Gajoosch mēsērsa = mēsērsa. Is het nu niet waarschijnlijk dat dit mēsērsa tot mērēsa wordt? Wij zelf hebben de neiging om inplaats van mēsērsa mērēsa te zeggen. De terecht voorzichtige taalgeleerde antwoordde thans: „Ik geef me hartelijk gewonnen”.

Ik deel dit alles zoo uitvoerig mede om te toonen, hoe er gezocht is naar wat ik vermoedde. Maar nu staat ook onomstootelijk vast, dat „De ons bekende Radja Mērēsa”, met welke woorden het Gajo-verhaal van SNOUCK HURGRONJE begint, thans inderdaad geworden is de ons bekende „Radja Mērēsa” n.l. Mansoer sah sultan van Atjeh en vader van den bekenden sultan Iskandar Moeda. Na deze proef op de som gaan we de pudding zelf eten. The proof of the pudding is the eating. Daartoe wordt ter tafel gebracht het mij door de Karoos voorgezette uitvoerige Poetri Idjo-verhaal, waarbij ik van de beteekenis tusschen haakjes in den tekst uitleg geven zal. JOUSTRA's verhaal uit de Doesoen Meded. N. Z. G. 1903 p. 162 is hier en daar eenigszins anders dan het verhaal dat ik liet noteeren op de Karo-hoogvlakte, maar slaat zelfs nog duidelijker op een vestiging der Portugeezen in Deli, hun bezoek aan de Hoogvlakte, terugkeer naar Deli Toewa, hun nederlaag tegen Atjehsch sultan en hun later verblijf in zee (*lees: aan den overwal*), waar handelaren uit Deli (*ook de sultan van Deli zelf*), geld verdienden door hun handel met de Portugeezen.

Van die door mij op de Hoogvlakte genoteerde „legende” van de Blauwe Prinses geven wij hieronder slechts den hoofdinhoud weer.

Het verhaal begint met de wondere geboorte van een drieling: 1. Meriam (*kanon*), 2. Oelar Simangomboes (*puffende slang*) en 3. Poetri Idjo (*Blauwe Prinses*). Het is begrijpelijk, dat een verteller, die aan de zeekust woonde, bij zijn verhaal in gelijkenissen de in Indië opduikende Portugeezen uit zee liet opduiken, dat de Gajo-verhaler haar uit het Gajo-meer laat verrijzen, terwijl de verteller van de Karo-hoogvlakte voor de wonderlijke plotselinge verschijning van de Portugeezen niet de zee te baat nam, maar een wonderbare geboorte op die Hoogvlakte zelf benutte als symbool van hun vreemd verschijnen. Het kanon stelt m.i. de kanonnen der Portugeezen voor. Begrijpelijkermijns maakten deze groote vuurwapenen bij hun eerste verschijning grooten indruk (*ook van magische kracht*) op het volk ter Sumatra's Oostkust. De Blauwe Prinses verbeeldt in deze gelijkenis de Portugeezen, die in Insulinde plotseling verschenen. Eerst meende ik, dat het blauw de uniformen der Portugeesche militairen uitbeelden moest, maar Prof. VAN VUUREN, wien ik de geschiedenis verhaalde, opperde het idee van de bekende

blauwe vlag der Portugeezen. Inderdaad lijkt dat symbool zeer aanneemelijk: niet alleen hun schepen voerden die blauwe vlag, doch ook hun militaire posten moeten door die blauwe vlag te hijschen indruk op het volk gemaakt hebben. Die blauwe vlag is dus als het tooisel der Blauwe Prinses te beschouwen. Dat van een prinses gesproken wordt, is even begrijpelijk als van een koning in het verhaal van de kwartels: de vreemde-ling bleek machtig, moest dus bij iets machtigs vergeleken worden. Misschien heeft de eerste dichter juist vanwege het blauwe tooisel wel van een prinses en niet van een prins gesproken.

De puffende slang is het Portugeesche leger, dat zich als een slang langs de ouderwetsche smalle Batakpaadjes door de alang-alang kronkelde, op vijanden (*of ook misschien af en toe voor machtsvertoon*) schoten afvurende, welke (*denk ook aan den kruitdamp der oude geweren*) tevens aanleiding waren den troep met een puffende slang te vergelijken. Dit is de eenige plausibele verklaring voor de wonderlijke naam Oelar Simangomboes. Want een werkelijk puffende slang is immers iets onbestaanbaars. Een typisch voorbeeld is dit intusschen, hoe een wonderlijk dierenverhaal door het spreken in gelijkenissen in de wereld kan komen ¹⁾.

Als de reeds 12 jaren zwangere moeder van de drieling den verteller den dienst bewezen heeft de Portugeezen met een legermacht en een kanon te laten komen te Laoe Pirik, een plek dicht bij Siberaja op de Hoogvlakte, is er voor hem geen bezwaar die moeder vier dagen later aan een baarmoederkwaal te laten sterven. Geen wonder na zoo'n vreemde bevalling. Een kind moet intusschen een vader hebben, ook voor verdere verzorging; dien vindt het verhaal in de buurt; het is de penghoeloe van Siberaja kesain (*wijk*) Roemah Sendi. Als die (*misschien met een troepje gewapenden*) van uit Siberaja gaat kijken naar die pas geboren vreemde kinderen bij Laoe Pirik, steekt de slang den kop op (*maakt de Portugeesche troep zicht gevechtsklaar*), zoodat de penghoeloe, van schrik dat de slang bijten zal (*ook dit is typeerend*), zoo snel hij kan naar het dorp terugvlucht. De schoonheid van de Blauwe Prinses wordt dan beschreven van hoofd tot voet. Een haarstreng zoo dik als een citroen moet van deze prinses nog in Siberaja of Deli Toewa zijn. Denke-

1) In VOORHOEVE's Overzicht komt de slang tientallen keeren voor; m.i. meestal ook als vergelijkingdier om een troep die ten oorlog trekt uit te beelden; zie o.a. p. 95, 97, 99, 102, 103, 104, 109, 119, 130, 140, 150, 156, 163, 177 en 185. Als VOORHOEVE op p. 104 constateert: „Toverring van slang gekregen komt vaak voor”, dan zeggen wij: „Met een slang, die een sterke legermacht voorstelt, kan men inderdaad krijgen wat men wenscht”.

lijk is hiermede een achtergelaten tres of kwast of epaulet van de Portugeesche uniform bedoeld.

Het is de rijke penghoeloe van de wijk Roemah Djoeloen in Siberaja, die de van de Blauwe Prinses onafscheidelijke broertjes „Kanon” en „Puffende slang” zal verzorgen. Hun verblijfplaats was het ook thans nog heilige bosch van djabi-djabiboomen te Laoe Përik. *(Het Portugeesche leger betrok dus, vermoedelijk veiligheidshalve, een kamp buiten het dorp.)* De rijke penghoeloe raakte zijn varkens, runderen en buffels alle kwijt als voer voor de slang. *(Zij dienden volgens ons dus als levensmiddelen voor de Portugeesche troep)* en ten langen leste kreeg de penghoeloe twist met de prinses, wyl hij de slang niet goed verzorgde *(lees: wyl hij voor de troep niet goed fourageerde)*. Dies scheidde hij van de prinses. Het verhaal laat uitkomen dat hier domheid in het spel was bij den penghoeloe, die op zich genomen had de slang *(het leger)* te voeden. Inderdaad had hij kunnen volstaan met eens per jaar voor de slang eten te geven, zoo staat er. *(Waarschijnlijk wordt hier gezinspeeld op een later eens per jaar aan de Portugeezen verschuldigde belasting. De preciese overlevering driehonderd jaar lang reeds van zulke typeerende kleine trekjes, ook nadat ze door de vertellers niet meer begrepen worden, is een feit van groot belang. Het bewijst dat wij in de oude verhalen, met hun dieren- en daden-gelijkenissen, een belangrijke vaak tot in onderdeelen nauwkeurige bron voor oude geschiedenis van eeuwen her kunnen vinden. De wijze waarop hierboven voor de Karoos die bron aangeboord is, via thans na 1904 nog gemaakte nieuwe gelijkenissen, soms op oude diermotieven, maakt duidelijk, dat wij hier niet met een hypothese, maar met zekerheid te doen hebben. Ook dat is van belang. Denkelijk toefden de Portugeezen jaren lang in Deli Toewa en omgeving en maakten vandaar verkenningsstochten o.a. naar de Hoogvlakte, al is het evenzeer mogelijk, dat die verre verkenningstochten alleen door de latere vertellers volgens het bekende recept aan plaatsen in hun omgeving vastgefantaseerd zijn. In de Gajo-landen zullen de Portugeezen vermoedelijk wel niet geweest zijn, in Asahan, Silo en het in dit verhaal genoemde Siberaja op de Karo-hoogvlakte is eerder mogelijk.)*

Nadat de slang twee maanden in het djabi-djabibosch gehuisd had en van den penghoeloe van Roemah Djoeloen afscheid had genomen, ging hij naar het bosch Tjiger. Vanuit Siberaja vroeg men aan de prinses daar in het dorp te komen wonen *(lees: dat dorp wilde een verbond aangaan met de Portugeezen of van hun hulp profiteeren, of wilde het leger niet buiten maar in het dorp laten overnachten)*, maar de prinses klaagde, dat haar broer, de slang, niet voldoende voedsel kreeg *(de Portugeezen hadden dus, en dat is begrijpelijk, moeite met de voeding van den troep)*, en daarom wilde zij naar

het laagland terugkeeren. Nadat ook de vader zich uitgeput had, bij het geven van eten aan de slang en nadat een eed gezworen was op de Tiga Boelawan, vertrekt de Blauwe Prinses op haar slang als rijdier, naar Deli Toea (*bij het tegenwoordige Arnhemia*). Dit, „de Blauwe Prinses op haar slang als rijdier”, pleit ook voor de opvatting, dat de Blauwe Prinses de blauwe Portugeesche vlag is, die door de militaire troep, die als een slang door de velden trok, werd meegevoerd. Die eed (*boelawan*) op de Tiga Boelawan (*eedmarkt*), draagt kenmerken er met de haren bijgesleept te zijn door de oude verhalers, alleen om den nog bestaanden naam Tiga Boelawan te kunnen verklaren, maar mogelijk is ook, dat op die markt Portugeezen en Karoos inderdaad eedgenooten werden.

Als onze prinses weer in Deli Toea huist, brengen de vogels Pintjala Boang di Atjeh (*pintjala = een soort ekster, die kan leeren spreken, komt in verhalen dikwijls sprekende voor; het woord Boang is mij niet duidelijk* ¹⁾) bericht aan den sultan van Atjeh, van wien zij wisten, dat hij een schoone vrouw als echtgenoot zocht (*lees: een machtig rijk als bondgenoot begerde*), hoe wonderschoon de Blauwe Prinses is. De sultan van Atjeh zendt afgezanten naar Deli Toea, die terugkeeren vol lof over de goddelijke Poetri Idjo. De sultan van Atjeh trekt dan met veel volgelingen en zeven jasmouwen vol goud (*de Karo-verhalen spreken telkens van jasmouwen met goud gevuld*) als bruidschat naar Deli Toewa om met de Blauwe Prinses te trouwen (*lees: een verbond aan te gaan*), hetgeen zij weigert, want, zegt het verhaal, zij had gehoord, dat de sultan van Atjeh ook een wonder (*lees: wondergroot*) vorst was, dus overlegde zij, als hij mij trouwt zal hij niet voor mijn puffende slang zorgen. (*Hieruit blijkt duidelijk, dat aan een soort belastingopbrengst, of schatting voor het Portugeesche leger, gedacht wordt, anders zou zoo'n rijk huwelijk slechts voordeelig geweest zijn.*) De sultan was dol verliefd, maar de Blauwe Prinses beantwoordde die liefde niet, zij weigerde met hem te trouwen, dus keerde de sultan treurig naar Atjeh terug. Daar at hij niet meer (*denkelijk is hiermede bedoeld, dat de Portugeezen o.a. in Deli Toea hem het eten uit den mond namen d.w.z. zijn handel benadeelden doordat de Portugeezen in Deli de peper en andere handel aan zich trokken*), dus besloot hij Deli Toea aan te vallen. In Deli Toea wierp men een wal op die in vier etmalen gereed was. (*De Karo-oorlog begint n.l. altijd vier nachten na de oorlogs-verklaring*) ²⁾.

1). De pintjala is b.v. ook de boodschapper in het m.i. belangrijke historie bevattende verhaal van Ginting Pase. Zie daarover JOUSTRA in 1922 Tijdschr. Bat. Gen. LVI p. 556, zie ook GABRIEL FERRAND Relations de voyages t. II p. 666-669. Ik hoop over dat Ginting Pase-verhaal later nog aantekeningen te publiceeren. Voor pintjala boang zie ook VOORHOEVE p. 161.

2) Zie mijn: „Het recht van den sterkste op de onafhankelijke Karo Hoogvlakte”, uitgave Indisch Genootschap 1920.

Ook Atjeh bracht kanonnen mee (*het is bekend dat Atjeh van den Sultan van Turkije kanonnengieters toegezonden kreeg*) en schoot met gouden kogels (*dit is magie, een gouden kogel geeft wonderlijke uitwerking, dus succes*). De strijd duurde een maand ¹⁾. Het kanon van de Blauwe Prinses werd warm, vroeg om te mogen baden (*hoe wordt ook bij dit kanon, dat afgekoeld moest worden, de vergelijking bij een mensch volgehouden in het „vragen” om te mogen baden. Het kanon (meriam) was immers Meriam, een van de drie kinderen Poetri Idjo, Oelar Simengoemboes en Meriam, die in het begin van het verhaal geboren werden*). „Nog eerst een schot”, zei de prinses (*lees: de Portugeesche militair*) maar het kanon werd te heet en barstte. Een stuk vloog (*lees: werd in later jarengebracht naar*) het paleis van den sultan van Deli, daar wordt het nog bewaard (*inderdaad ligt in den voortuin van het sultanspaleis nog heden ten dage een stuk van een oud kanon onder een dakje in Karo-bouwstijl*), het andere stuk vloog naar Soekanaloe (*in Baroes Djahe op de Karo-hoogvlakte*); eerst diende het daar als voetsteun voor weefsters (*typische weefmagie*), het verhuisde telkens en kwam ten slotte terecht op een steenen neut in de wijk Roemah Oekir van Soekanaloe ²⁾. Het verhaal deelt dan mee, dat de Oelar Simangomboes, de Poetri Idjo en de kanonnen, die niet stuk waren (*met Meriam was in het verhaal dus inderdaad meer dan een kanon bedoeld*), naar zee gingen en niet in de macht van Atjeh kwamen. (*De Portugeezen kozen dus het ruime sop*). Reeds lang was de Poetri Idjo in zee verdwenen, toen op zekeren dag een Maleisch zeilschip over deze Blauwe Prinses heenvoer (*de legende doet dus alsof de Blauwe Prinses in zee n.l. op den zeebodem zit*) en een gouden hoosvat (*of spaarpot*) overboord viel. De scheepskapitein, boos,

1) W. SCHADEE: Geschiedenis van Sumatra's Oostkust I p. 8 laat den strijd zes weken duren. In Tijdschr. T. L. V. XXII 1875 p. 173 e.v. vertelt Controleur VAN CATS BARON DE RAET van een aarden borstwering in 1866 in Deli Toea „die een uitgestrektheid van een kwartier uurs in het rond heeft”. Hij zond een lilla van zeer oud model, in die versterking gevonden, zie p. 174, ten geschenke aan het Museum van het Bataviaasch Genootschap, en hij kocht voor vijf gulden, zie p. 218, een kogel, die vroeger in de versterking was gevonden.

2) Waar ook thans dit stuk kanon inderdaad onder een afdakje staat. Of in Deli Toea ook Karo Bataks met de Portugeezen tegen Atjeh gevochten hebben, staat hierdoor niet vast, maar is wel waarschijnlijk. De Karoos, die in Deli Toea in 1866 woonden, of hun voorouders kunnen het stuk kanon wel vandaar naar Soekanaloe gedragen hebben, zonder dat een dier voorouders meegevochten heeft te hebben in het begin der 17de eeuw. Natuurlijk heeft dit stuk ijzer wonderkracht. Toen 28 Aug. 1918 de wijk Roemah Oekir in Soekanaloe afbrandde, werden den volgende dag twee verse bladen sirih, waarin kalk, gambir en pinang gewikkeld was, bij dit stuk oud ijzer gevonden; men deelde mij mede te vermoeden, dat de brandstichter die magisch sterke ingredienten daar eerst neergelegd had, opdat zijn hoop, bij zijn vlucht niet gevat te worden, zou uitkomen. Zou is dit stuk van een Portugeesch kanon thans een z.g. „Timboenan Koeta” geworden.

beval den schuldige, die een medereiziger in die Maleische schuit was, het verlorene terug te halen. Deze antwoordde: „Ik kan het gouden voorwerp niet terug krijgen, al zou er de doodstraf op staan”. Het scheepsvolk besloot toen den man te dooden. Uit vrees gedood te zullen worden, vluchtte de schuldige in zee (*letterlijk: dook hij in zee*) en kwam bij de Blauwe Prinses, die daar beneden zat te weven (*lees: kwam bij de Portugeezen, die aan den overwal hun arbeid verrichten*) en bij wie hij het gouden voorwerp terugvond. Zij gaf het hem benevens allerlei spijzen, waarvan hij slechts eieren, peper en fijngestampt zout nutigde. (*Eieren, peper en zout zijn magisch krachtige ingrediënten, die den in zee gevluchte wonderkracht gaven. Het gouden voorwerp, dat hij bij de Portugeezen in zee terugvond, lijkt mij geld, dat hij door handel met de Portugeezen verdiende en waarmee hij een boete of schuld, waarvoor men hem had willen dooden, kon afbetalen, aldus mijn exegese. Niet onmogelijk is met dezen duiker, die aan den door SCHILLER gemoraliseerden Taucher herinnert, niet een persoon, maar een vorst of een volksstam bedoeld, b.v. een Delisch havenkoninkje met zijn rijks grooten. Dadelijk zal echter blijken dat een man bedoeld is, en hier het ontstaan en tot welvaart komen van het Delische sultanaat beschreven wordt*). Toen hij het gouden voorwerp aan den kapitein terugbracht, waren deze en zijn mannen verwonderd. Zij wilden ook de prinses opzoeken. „Dat kan gebeuren,” zei onze duiker, „als je in zee duikt, waar ik dook, zal ik je den weg wijzen”, hetgeen geschiedde, en ook zij zagen de Blauwe Prinses aan het weven en kregen van haar te eten. (*Ik lees hieruit: ook zij zagen de Portugeezen aan hun arbeid, d.w.z. zij maakten denzelfden tocht en bezochten, d.i. handelden, met de Portugeezen aan den overwal in Malakka, en kwamen met dien handel aan den kost*). De meegenomenen aten visch en allerlei spijs, maar de geleider at weer een ei (*dat geeft magische kracht die tot zijn grootheid zal voeren in het primitieve denken*). Hij bleef wie hij was, maar de meegenomenen veranderden in wat zij begeerd hadden (*hier moraliseert m.i. de legende: zij werden dus tot visch of spijs, waarmee misschien bedoeld is, dat de sultan van Deli door hun arbeid aan den kost kwam*). Hij alleen keerde van den zeebodem terug in het schip, dat nu met het goud en andere goederen hem alleen toebehoorde, zoo werd hij rijk. Hij was de stamvader van de sultans van Deli. (*Ik lees hieruit, dat de stamvader van den tegenwoordigen sultan van Deli rijk werd door handel met de Portugeezen aan den overwal, nadat die Portugeezen vanuit Deli Toewa door den sultan van Atjeh Iskander Moeda in 1619 verdreven waren, en dat die voorvader een veroordeelde, of een verslagen vijand, geweest is. JOUSTRA, die het verhaal uit de doesoen opteekende, spreekt zelfs van „een slaaf”*). Meded. N.Z.G. 1903 p. 162. Daar wij ook van andere zijde weten, dat de voorvader van den sultan van

Deli een Karo Batak geweest is, zoo weten wij dus, dat Karo Bataks handel met de Portugeezen in Malakka gedreven hebben.)

Si Tapak uit Soekanaloe Baroes Djahe op de Karo-hoogvlakte, die heel het bovenstaand verhaal voor mij in 1919 deed, eindigde met: „Het is daarom dat ook nu nog de sultan van Deli ieder jaar geld in zee strooit als „kërdja” (d.i. een godegevallige daad) voor de Poetri Idjo, en zijn wit en gele uniform herinnert aan de kleuren van het ei, dat zijn voorvaders aten (lees: dat hen geluk aanbracht) en waardoor hij rijkdom en macht kreeg”.

Het is zeer goed mogelijk dat dit geldstrooien in zee reeds vóór den Portugeeschen tijd door de voorouders van den sultan van Deli geschiedde, het is n.l. te beschouwen als een zeecultus, een oud preanimistisch zondebok-gebruik. De verklaring dat het voor de Blauwe Prinses, dus voor de Portugeezen zou zijn, beschouw ik als een achteraf verklaring van de preanimistische handeling. Toch moet ook aan afweer van gevaar (dat uit zee van Portugeezen, Hollanders en anderen te duchten was), door middel van het strooien van metalen munten, die magisch zeer krachtig zijn, gedacht worden. Ook het ei duidt op magie, het gaf wonderkracht aan hem die het at, boven anderen. Zoo vlocht de dichter van het verhaal nog enkele andere van zijn godsdienstige gedachten, die wij echter ter bekorting weglieten, in dit verslag. Maar dat de kern van de Poetri Idjo-verhalen slaat op de verhouding van het volk van Deli en Atjeh tot de Portugeezen staat voor mij vast. De vergelijking van een vreemde legermacht, die per slot in zee gedreven wordt, bij één vorstelijk persoon, in dit geval de Blauwe Prinses genoemd, is vermoedelijk een oude vergelijking op welk motief de eerste Karo-verteller zijn verhaal toonzette. Men zie b. v. VOORHOEVE p. 117: „si Boru na Tumandi krijgt geen kinderen, springt in het water en wordt een watergeest”. Ook het omgekeerde, het uit zee oprijzen van een persoon, die een legermacht voorstelt, werd tal van eeuwen geleden reeds als geschiedkundige gelijkenis geboekt. Men leze slechts het verhaal over Ramini, geciteerd door FERRAND p. 442 van zijn „Les géographes Arabes et Madagascar”. Journ. As. 10ième serie Tome X, waar hij zegt: „Ramini, créé de Dieu à la mer, descendu du ciel et des étoiles ou créé de l'écume de la mer est simplement un étranger immigré à Madagascar”.

De uit zee oprijzende Blauwe Prinses is dus op Sumatra's Oostkust het beeld geweest (de beteekenis ervan raakte verloren) voor de in Indië verschijnende Portugeezen met hun blauwe vlag, hun kanonnen en hun gewapende macht, die als een slang door de velden kronkelde af en toe puffende (geweerschoten van toen niet rookvrij kruit lossende) Zoo dient m.i. ook het binnenkomen van de Soembaneezen over een „brug” bij

Tandjong Sasar op Soemba, slechts als gelijkenis te worden opgevat. Zoo zijn m.i. ook de Tomanoeroeng, de „uit den hemel neergedaalde” voorouders der vorstjes op Celebes, de van elders het land plotseling binnen trekkende vreemdelingen geweest.

Maar blijven wij bij onze Bataksche verhalen. Het belangrijke van de drie bovenstaande vertelsels is, dat zij doen zien, hoe oude verhalen in gelijkenissen historie inhouden kunnen en hoe daarbij soms beelden gebruikt worden, die in andere veel oudere vertelsels ook voorkomen, zooals het vechten van hanen uit vele Bataksche verhalen dat een zinnebeeldige voorstelling van ouden strijd is, waarvan de historische betekenis voor de vertellers en hoorders al spoedig geheel verloren is gegaan.

Tal van oude Bataksche verhalen, die reeds gepubliceerd zijn, en die mij nieuw verteld werden, houden belangrijke historische gebeurtenissen in den vorm van gelijkenissen in. Ik ben er zelfs in geslaagd om een beschrijving van de komst der Hindoe's op Sumatra in gelijkenissen terug te vinden, en ook een beschrijving van een zeer belangrijke andere tocht van lieden uit Siam, die via Toba Batakland, Karoland, Alas en Gajo-land naar Atjeh togen, daar den Atjehschen vorst bevochten en doodden, overal vestigingen achter latende. Verschillende interessante contrôleproeven o.a. in verband met marganaam en dorpsnamen geven ook daarbij de proef op de som van mijn veronderstelling. Het volgend jaar hoop ik over die verhalen iets te publiceeren.

Verschillende geleerden van naam, wien ik de in dit artikel op schrift gestelde (*en andere*) gegevens mondeling meedeelde, vonden, door de wijze, waarop ik de historische gegevens, die in gelijkenissen te vinden zijn, blootlegde, n.l. via twee recente verhalen die na 1904 ontstonden en via het Poetri Idjo-verhaal, dat na 1500 voor het eerst verteld kan zijn, dat ik niet een hypothese maar zekerheid gegeven heb omtrent de beteekenis die deze en vele andere oude verhalen met hun gelijkenissen hebben.

Prof. Dr. DE VRIES zegt op p. 395 van zijn bovengenoemd artikel: „De denkbeelden, die de Fransche geleerde P. SAINTYVES in een omvangrijke studie ontwikkeld heeft, behooren tot die, waarvan stuwkracht kan uitgaan voor doelbewuste onderzoekingen. Zij trachten te verklaren en wijzen daardoor een richting aan. Men zou zijn theorie de ritualistische kunnen noemen. SAINTYVES, overtuigd van de diepe samenhangen tusschen de volksverhalen en het eigenlijke volksleven zelf, ziet in de sprookjes de tot verhaal geworden weerspiegeling eener vroegere werkelijkheid”. Ofschoon dat zeer goed mogelijk is, lijkt mij hierbij veel te veel de nadruk op de rite gelegd (*Prof. JAN DE VRIES noemt SAINTYVES' richting dan ook wel*

de ritualistische, maar hij zegt bij zijn bespreking van SAINTYVES' werk op p. 405: „Dit boek bracht het bewijs voor de ritualistische theorie niet.”). Het in ons artikel over de kwartels, de vechtende vogels, en de Blauwe Prinses met haar puffende slang meedeelde, doet zien, dat primitieve volken historische gebeurtenissen bij voorkeur in gelijkenissen met daden van menschen of dieren vastleggen, uitspreken, kortom litterair verwerken. En geen wonder, want wij zien juist de primitieven immers graag in gelijkenissen denken, waarbij zelfs ziekten en andere gevaren, ook de dood, evenals zegeningen van het lot, volgens vele volkenkundigen gematerialiseerd worden gedacht in mensch of dier of voorwerp. (Zie o.a. Mr. VAN OSSENBRUGGEN'S „Het primitieve denken”). Vaak dienen dan bij de boven geconstateerde litteraire verwerking der gebeurtenissen, om der waarheid getrouw te zijn, die menschen en dieren de onmogelijkste handelingen te verrichten: een vrouw brengt een kanon ter wereld, een blauwe prinses rijst uit zee op, verdwijnt in zee en leeft toch in zee voort, vechtende hanen gooien met stof en steentjes uit hun vleugels elkaar en anderen dood, een slang puft, hoeft slechts eens per jaar gevoerd te worden, een vogel (de kwartelkoning) heeft honden in dienst. Gij ziet lezer: zoo zitten wij midden in dierenfabels en wondere verhalen, echter zonder dat oriëntalistische of ritualistische theoriën, mythologische of romantische scholen voor hun verklaring noodig zijn. Het is de school der gelijkenissen, waar wij in de leer moeten gaan.

Met Prof. SAINTYVES (*en dat is zijn roem*), kan men dus overtuigd zijn van den diepen samenhang tusschen de volksverhalen en het eigenlijke volksleven zelf, met hem kan men in sprookjes zien „de tot verhaal geworden weerspiegeling eener vroegere werkelijkheid”, zonder nog de ritualistische oorsprong als hoofdoorzaak aan te nemen, maar eenvoudig door te constateeren, dat gebeurtenissen die indruk maakten op een volk door de geestelijk begaafden uit dat volk in gelijkenissen werden vastgelegd, zooals dat ook in het Oude en Nieuwe Testament veelal het geval is geweest. Die verhalen zullen dikwijls een historischen of historisch religieusen ondergrond hebben b.v. de komst beschrijvende van een nieuw volk of van een nieuwe religie. Ik verwerp geenszins *alle* ritualisme, daar het zeer wel mogelijk is, dat de gelijkenissen weergeven in het land zelf bestaande, ontstane of met nieuwe kracht zich openbarende godsdiensten of godsdienstige ritualen.

Die verhalen leven voort, verspreiden zich door overlevering aan andere volken, die binnendringen, of binnendruppelen (*immigratie*) of doordat deelen van het volk, in welks land het verhaal ontstond, uitzwermen naar elders, hetzij in grooten getale, hetzij druppelsgewijs (*emigratie*)

en in het nieuwe land het verhaal verbreiden; zelfs tijdelijk contact van menschen of volken maakt „Entlehnung” mogelijk.

Door bovenstaande beschouwingen zijn vele volksverhalen, dieren-fabels, mythen, sagen en wonderverhalen geworden tot wat HAMLET van de tooneelspelers zegt: „Zij zijn de korte beknopte kronieken des tijds: het ware U beter een slecht grafschrift te hebben na Uw dood, dan hun slechte getuigenis bij Uw leven” (*men denke aan den geestig geteekenden koning der kwartels*). De schrijvers, of beter de bedenkers dezer verhalen hebben dus historische beteekenis gekregen. Zij zijn beknopte kroniek-dichters en ik ben blij voor de Karolanden den naam van een hunner althans, den bovengenoemden Si Ngapit, te hebben kunnen vastleggen.

Van belang ware het na te gaan of deze verteller van 1919 nog leeft, of hij of andere vertellers nog een uitgebreider repertoire bezitten en of zij bepaalde gelijkenissen van oude verhalen als zoodanig begrijpen. Men zende een rustigen speurder naar die interessante hoogvlakte, die de wetenschap reeds op allerlei gebied een schat van feiten te verwerken gaf en geven zal. Die speurder dient een taalgeleerde te zijn. Hij zal ook bij den bekwamen zendeling NEUMANN, die zelf voor de verwerking geen tijd heeft, tientallen Karoverhalen gereed vinden liggen.

Keeren wij nog even van het bijzondere terrein terug tot het algemeene. Wat voor de Bataks geldt, vindt men bij vele volken. Reeds werd in dit artikel gezegd, dat niet alleen het binnendringen van vreemde volken, of een onderlinge oorlog in gelijkenissen, vaak door middel van wonderlijke dierenverhalen, geschilderd werd, doch ook het binnendringen van een nieuwen godsdienst.

De Prins des Doods.

Ik noem hier als belangrijk voorbeeld het in 1875 door VAN ECK p. 3581 T. L. V. deel XXII gegeven verhaal over invoering van den Islam op Lombok. Het vier bladzijden lange stukje is te vinden aan het slot van VAN ECK's schets over Lombok. Er staat boven, dat het de invoering van den Islam op Lombok behandelt, maar vermoedelijk slaat dit bovenschrijft slechts op het eind van het verhaal, waar uitdrukkelijk over de komst van den Islam gesproken wordt, doch het is zeer de vraag of de beelden van zeug, hond, wevend mooi meisje en Batara Indra, die in het begin van het verhaal voorkomen, begrepen zijn door de lezers en door VAN ECK zelf, die met geen enkel woord over de zinnebeeldige

beteekenis ervan rept en die geen enkel commentaar op het door hem medegedeelde verhaal geeft ¹⁾).

De zeug, die door het drinken van Batara Indra's urine een meisje ter wereld brengt, verzinnebeeldt m.i. de heidensche Lombokker en Baliër, die door Indra's magische macht (*bekende urine magie*) tot Hindoe godsdienstbelijders gemaakt werden. Het mooie wevende meisje stelt dus de Hindoe Baliërs en Lombokkers voor, die daar weven d.i. arbeidzaam bezig zijn. (*Denk aan den Portugees, die in Malakka volgens de Karoos ook zat te weven, d.i. ijverig werkte, en handelde om tot welvaart te komen*).

De hond, die de weefspoel van het meisje opraapt (*een weefspoel geeft sterke magische kracht o.a. aan wie de spoel vasthoudt*), verzinnebeeldt den brenger van den Islam, d.w.z. de heidensche of Hindoe-handelaars, die Islamieten naar Lombok haalden, waardoor zij zelfen, of hun kinderen of de landskinderen Islamiet werden. Zoo is dus die ongeloovige hond, die zelf de Islamitische handelaars inhaalde, vader van den Islamiet Mantring Moder, die zijn eigen vader, den volgens hem ongeloovigen hond, doodt d.w.z. het Hindoeïsme naar het leven staat, door het Mohammedanisme op Lombok te helpen invoeren. De naam Mantring Moder, d.i. Prins des Doods, als gelijkenis voor den binnendringenden Islam, duidt er op, dat het verhaal eerst kwam uit den koker van een Hindoe-verteller, die zag dat door de invoering van den Islam op Lombok het Hindoeïsme den dood zou vinden. Trouwens, de vergelijking van de Hindoe Baliër en Lombokker bij een mooi wevend meisje en van den Islambrenger bij een hond, zegt genoeg over de herkomst van het verhaal, dat den Islam dan ook Prins des Doods noemt ²⁾).

Het verhaal vergelijkt die eerste Mohammedanen op Lombok ook met een mageren hond. Toen was het aantal Islamieten nog gering, vandaar de magerte, dezelfde magerte waaraan de Koning der kwartels in de Batak-landen bleek te lijden, ook daar was in en na 1904 het aantal Hollanders gering. Wij zien hieruit hoe onafhankelijk van elkaar de Lombok-verteller van vóór 1875 en zijn collega de Karo-geschiedschrijver van na 1904 tot eenzelfde gelijkenis komen: de magerte, d.w.z.

1) Denklijk is tot heden alleen maar begrepen wat met evenzooveel woorden van de Islamintroering op Lombok in het verhaal gezegd wordt, evenals van het Poetri Idjo-verhaal tot heden alleen begrepen was, hetgeen over den strijd met kanonnen bij Deli Toea, en over het ontstaan van het geslacht van den sultan van Deli duidelijk gezegd werd.

2) Aanbeveling verdient het op Lombok na te gaan, wat daar thans nog van dit ruim een halve eeuw geleden door VAN ECK gepubliceerde verhaal bekend is. Zou er hier en daar misschien alleen de „fabel”, waarin menschen, dieren en een Godheid optreden, van overgebleven zijn, of wordt de zinnebeeldige beteekenis er nog van begrepen door vertellers en luisteraars?

het geringe aantal aanhangers, van het eerste binnendringende Islamisme op Lombok, en van het Nederlandsch gezag in de Karolanden. Een aardig bewijs zou dit kunnen zijn (*evenals de beteekenis aan weven gegeven in een gelijkenis door de Karoos en de Lombokkers, gelijk boven reeds werd opgemerkt*) voor het zelfstandig ontstaan van zelfde ideeën bij verschillende volken („*Grundgedanken*”) als niet voortgeborduurd is, wat ik vermoed, op een oud motief van magerte (*en weven*) in oudere volksverhalen bij beide volken, die ze door „*Entlehnung*” van elkaar of van een derde (*men denke b.v. aan het Ramajana met Hanuman, den Koning der „Apen”, en andere mogelijkheden over oude geschiedenis in gelijkenissen*), gekregen kunnen hebben. Typeerend voor de ook in Lombok ver doorgevoerde vergelijking is, dat in het verhaal staat, dat elken nacht een magere hond om het huis van den Prins des Doods liep, die hem met zijn geblaf hinderde. Hier wordt m.i. met het blaffen van den hond een zinspeling gemaakt op het koranreciet of het dikir 's avonds van de Islambelijders. Het verdient na de bovengenoemde magerte van den kwartelkoning, en de hier geconstateerde magerte van den hond, aanbeveling bij andere verhalen uit Indonesië en elders erop te letten of daar ook de magerte van een dier of mensch genoemd wordt. Zoo zullen voortaan tal van gelijkenismotieven in oude verhalen de moeite van het opsporen waard zijn. Dat die hond onder een boom zit te keuvelen met een oude zeug, wil zeggen, dat die vader en grootmoeder van den Prins des Doods niet vijandig tegenover elkaar stonden, maar dat die beide godsdiensten in vrede met elkaar op Lombok leefden.

Het artikel van VAN ECK is dus een mooie bevestiging van wat wij ook in de Bataksche verhalen meenden te ontdekken: Het geven van ware geschiedenis in gelijkenis met handelingen van menschen, dieren en goden. Zoo zal rekening gehouden moeten worden, en nu springen we van het Batakland via Lombok met een gedurfde sprong naar Europa, met de mogelijkheid, dat ook ons Europeesch verhaal van Blauwbaard in gelijkenissen vergeten geschiedenis geeft, evenals het verhaal van de Blauwe Prinses dat doet. En misschien is Klein Duimpje niet gelijk SAINTYVES meent evenals Blauwbaard en de Gelaarsde Kat, een initiatie-rite (zie *Prof. Dr. J. DE VRIES p. 326 in Mensch en Maatschappij jrg. 1926*), maar van oorsprong een geschiedkundig verhaal in gelijkenissen, evenals b.v. Si Laga Man d.i. Veelvraat in het Karoosch dat m.i. ook moet zijn. Ook de Schoone Slaapster in het Bosch kan een afgezonderd achter een boschrijke streek gelegen land en volk geweest zijn, dat door een machtiger volk (*de prins die de slaapster wakker kust*) veroverd of tot bondgenoot gemaakt werd. Zie ook Dornröschen. Grimm I No. 50 p. 226.

Hier zijn we weer genaderd tot het speculatieve denken, dus tot theoriën, waarvan Prof. J. DE VRIES op p. 393 zegt, dat zij gewoonlijk het systematisch onderzoek van een stof vooraf gaan.

Maar hoe dit zij, na al deze sterke bewijzen voor de bijzondere beteekenis van enkele verhalen bij de Karo Bataks en van een verhaal uit Lombok, bestaat er groote kans, dat de volkenkundigen en historici ook elders gelijkenissen zullen ontdekken, waardoor in oude verhalen een nieuwe geschiedbron wordt aangeboord.

Naschrift van den Schrijver.

Een kwartel komt ook voor in oudere Bataksche verhalen; men zie in VOORHOEVE's Overzicht o.a. No. 44, No. 61 en No. 174. In No. 44 trapt een buffel op den staart van een kwartel. Verbeeldt dit laatste misschien een oude strijd van Minangkabau (de karbouw) met het Batakvolk dat een deel (den staart) van zijn land verliest? Het lijkt waarschijnlijk. In No. 174 is het een kiekendief die de kwartel den staart uittrekt. (Doelt dit op denzelfden strijd?) De kwartel wordt daarop ook een tijdlang kiekendief. Wil dit zeggen, dat het als kwartel geteekende volk ook een tijdlang andere volken gaat aanvallen als een roofvogel? En is dat daarna weer kwartel (vreedzaam landbouwer) geworden volk het Bataksche? Zoo ja, dan was het kwartelmotief uit het na 1904 ontstane verhaal van Koning Lichtemaan een oud motief, waarmee vroegere dichters het Batakvolk reeds uitgebeeld hadden. De vergelijking van een volksstam bij kwartels kan echter op ieder landbouwend volk slaan.

Wij moeten voorts rekening houden met de mogelijkheid, dat de veel voorkomende beelden van den buffel in dierenverhalen van Indonesië, in een deel of vele dier gevallen Minangkabau kunnen voorstellen ¹⁾, zooals de kat in sommige of vele gevallen gebruikt kan zijn om Siam uit te beelden.

Evenals in ons eerste Karo-verhaal (dat van den kwartelkoning), in het tweede Karo-dierenepos (dat van het vogelgevecht), in het derde Karo-vertelsel (van de slang der Blauwe Prinses), en ook in het Lomboksche verhaal (over de zeug en de hond van den Prins des Doods), de

¹⁾ Het bekende verhaal van het met een scherp wapen zijn moederbuffel wondende karbauwenkalf, kan b.v. Crivijaya verbeelden, dat Malayoe (omstreeks de zesde of zevende eeuw?) van de eerste plaats drong, door gewapend „voedsel” te zoeken in het „moederland” Malayoe.

dieren alleen maar gekozen zijn, om daden van menschen en machten uit te beelden, evenzoo is in het dierenepos van den vos Reynaert, het grootste kunstwerk onzer middeleeuwsche letterkunde, naar de meening van sommige beoordeelaars, vol geest en humor in gelijkenissen beschreven de ondergang der feodale wereld. Reynaert is daarbij de roofridder uit den lageren adel (zie o.a. Dr. PROOST in de Socialistische Gids Juni 1928 p. 524). Maar de meerderheid van hen die in ruim zes eeuwen het dierenepos gehoord of gelezen hebben, weet dat niet, doch genoot dat verhaal zooals de Karoos tegenwoordig het onbegrepen voortlevende Poetri Idjo-verhaal genieten.

De mogelijkheid is echter ook niet uitgesloten, dat het oorspronkelijke Reynaert de Vos-verhaal uit de 13de eeuw evenals het kwartelkoning-verhaal der Karoos, zuivere geschiedenis gaf. Dan kan de vos een baron geweest zijn, die als de Vos bijgenaamd of uitgebeeld is, terwijl hij Reijnaert of anders heette (men denke aan Pa Penandoan van Lao Tjih, die de witte sperwer wordt genoemd in het Karo-vogelgevecht). Zoo kan Koning Nobel de werkelijke koning van dien baron de Vos geweest zijn, welke koning een man van vele nobele daden was, die op zijn hofdag of andere bijeenkomsten klachten tegen dien baron (de Vos uit de burcht Maupertuis) in ontvangst te nemen had van andere roofridders als Isingrijn de wolf, Bruin de beer, Tibert de kater ¹⁾, Grimberty de das, of van minder roofzuchtige ridders uit 's Konings land als Cantecleer de haan (wiens gemalin Coppe door Reynaert vermoord is). Ook Cuwaert de haas en Belijn de ram kunnen historische minder machtige dienaren of leenmannen van Koning Nobel geweest zijn. Is het opeten van den haas het opslokken van de baronie van Cuwaert door Reynaert? De „brief” in een tasch, die bleek de hazenkop te zijn, zal duiden op een ermee gepaard gaanden strijd, waarbij Reynaert Cuwaert het hoofd afgeslagen heeft. In dit zuiver geschiedkundig verhaal in gelijkenissen kan direct of later door de vertellers de tendenz gelegd zijn van de beschrijving van den ondergang der feodale wereld of gelijk Dr. PROOST ook zegt: „het verstand is de meerdere van de brutale kracht”. Hoe dit zij, het oorspronkelijke verhaal van dit dierenepos van de vos Reynaert kan evengoed zonder tendenz een volkenkundige parallel zijn van de drie Karosche dierenverhalen, die wij mededeelden.

In ieder geval verdient de behoefte aan het spreken in beelden van dichters met beeldend vermogen onder de primitieve volken voortaan extra aandacht, evenals dat het geval is met het denken in beelden bij het

1) Beide laatsten weet de Vos te lokken met gewin. Ook de Koning verlangt den schat, die hem soudenieren kan geven!

religieuze dichterlijk gevoel der geniale persoonlijkheden onder de primitieven, waarop wij straks reeds wezen, toen wij het belangrijke werkstuk „Over het primitieve denken” van Mr. VAN OSSENBRUGGEN terloops aanhaalden. Dan begrijpen wij ook beter het z. g. preanimisme, dat zich b.v. oorspronkelijk in een buffelhoorn door gelijkenis gedachte sterke kracht voor oogen stelde. De latere navolgers maakten die buffelhoorn meer tot amulet en begrepen de oorspronkelijke beteekenis ervan dikwijls niet meer, evenals de menigte van het Poetri Idjo-verhaal den oorsprong vergeten was. Zoo versteent steeds in de wereld alles wat men niet meer zelf beleeft of tracht te begrijpen. En zoo zijn vele volksverhalen versteende historische documenten, die oorspronkelijk in goed begrepen gelijkenissen door dichters aan het volk gegeven werden.

Men denke voorts niet alleen aan de parallel tusschen Reintje de Vos met de dwerghertverhalen, welke laatste in de Bataklanden als in heel Indonesië bekend zijn, maar ook aan de ermee tot zekere hoogte vergelijkbare si-Djonaha-verhalen in de Bataklanden (zie VOORHOEVE No. 185, 186 en 190). De laatste dragen allerlei duidelijke kenmerken dat zij als hoofdinhoud geschiedenis in gelijkenissen bevatten. Is si-Djonaha of Djanaha of Djinaka misschien de aldus geheeten vorst van Malayoe op Sumatra omstreeks 1300, die zoon was van de bekende Sumatraansche prinses Dara Jingga (zie FERRAND, *L' Empire Sumatrainais* p. 170 en p. 179)? Een studie over verspreiding en inhoud dier verhalen kan misschien die vraag beantwoorden.

Zoo blijven er tal van vragen over, waartoe oude verhalen in gelijkenissen aanleiding geven. Zij zijn een poging tot oplossing ten volle waard.

De Nederlandsche Expeditie naar Manilla in 1735

door

E. C. GODÉE MOLSBERGEN.

Keizer KAREL VI had aan de belangen van zijn dynastie de Oost- en Westindische Compagnie van Oostende opgeofferd bij het verdrag van Weenen in 1731.

Dit was alweer een zorg minder voor Heeren Bewindhebbers der V. O. I. C. Maar kort daarna, 30 Augustus 1732 *), schreven ze aan de Hooge Regeering te Batavia: „Dat men, nu de saaken met Oostende ge-„noegsaam tot een goed eindje zijn gebragt, de Comp. wederom aan een „andere kant zoekt te ondermijnen, en in Spanje een nieuwe Comp. heeft „opgeregt om tegens den duydelyken letter van 't Munsterse Tractaat „van Cadix direct en over de Caap de Goede Hoop na de Philippines en „verder in het district van de Nederlandse Comp. te vaaren, is U. E. reets „aangeschreven door particuliere Heeren Commissarissen uyt onse ver-„gadering als mede door die Heeren welke in dit voorjaar het Ordinaris „Haagse Besoigne hebben waargenomen, bij hare brieven van 5 en 21 „Juny laatstleeden, waar bij haar Ed. dan ook provisioneel U. E. hebben „laten toekomen de nodige ordres over dat subject, welke wij volkomen „approbeerende daar bij in desen niet anders te voegen hebben dan alleen „U. E. en voorts alle Gouverneurs, Directeurs, Commandeurs en verdere „Opperhoofden in dienst van de Nederlandse Oost. Ind. Comp. speciaal „die in de Oostersche Provintien resideeren, wel serieuselyk te gelasten, „dat sij de ordres in voorsz. brieven..... ter neder gesteld, met alle „promptitude en vigilantie sullen hebben te executeeren.”

De Nederlandsche ambassadeur F. VAN DER MEER had in Spanje in het begin van 1732 de snoode plannen vernomen; hij wist afschriften te verkrijgen van de daarop betrekking hebbende stukken, dank zij den Franschen Consul-Generaal te Sevilla, CHAMPEAU. 2 Maart gaf hij ervan kennis aan de Hoog Mogende Heeren Staten-generaal; onze Extraordinair

*) De citaten in dit artikel zijn genomen uit op 's Lands Archief te Batavia berustende documenten, bijeengebracht in de bundels „Buitenland 1 en 2". Van elk stuk in deze bundels is door schrijver dezès een fiche gemaakt, waarop de korte inhoud vermeld staat.

Envoyé H. HOP besprak in Engeland het Spaansche gevaar met den HERTOG VAN NEWCASTLE; het Haagsche Besoigne deed 9 Mei 1732 een beroep op de Staten-Generaal, en 5 Juni schreef het aan den Gouverneur-Generaal en de Raden van Indië te Batavia den last „om sonder onse „ordres te vragen, aanstonts op d' eerste tijding met postpositie van alle „andere saken, alle middelen van vigeur t' employeren, om degeene, die „daar wilden komen nestelen, te verdrijven”.

Terwijl in Europa onze Republiek en Engeland bij het Hof te Madrid stappen zouden doen „om dit quaad in den beginne te stuyten”, zooals HOP 13 Juni rapporteerde over den op 12 Juni gehouden ministerraad naar berichten van den HERTOG VAN NEWCASTLE, beval de Hooge Regeering om van Ternate uit gedurende den zuider- of zuid-ooster moeson „de onderstaande Custen, bogten, Eylanden etc. bequamenlijk te bekruy- „sen”, zooals de „Zijllagie-order” van 30 Juli 1733 ze opsomt. Men zou tot vlak bij Magindanao komen, „de cours regten en doen die noordwestwaard „aanstellen, om tusschen de Tallauwse Eylanden en die van Hoesa door „te loopen naar een klein Eylandje gen^t het regte P^{lo} Meangi, *) leggende „ongeveer 6 mijlen bezuiden de hoek Pandagytam (zijnde een uytsteken- „de hoek van Magindanao) en so voorts W^t waards aan, naar 't Eyland „Saringany (leggende onder de zuidelijkste hoek van Magindanao) al „waar U. E. het ruijm twee maanden moet gaande houden met kruijssen”. Onderstuurman CLAAS JAN BRAND („als sig de tekenkunst eenigsints verstaande”) moest „met een potlootie en niet met inct” de meegegeven kaarten corrigeeren en aanvullen.

Van denzelfden 30 Juli 1733 is de „Secrete Instructie voor den „schipper ADRIAAN VAN HOEKERS en de verdere overheden, op de freguats „Spieringshoek en Binnewijsent, nevens de Chialoup Langerak, en Pant- „chiallang de Bonneratte, waar na haar sullen moeten reguleren in het „bekruijsen der Moluxe Vaarwaters volgens de route bij de hier nevens „gevoegde Zeilagie-ordre duidelijk en distinct aangewezen”.

De aanleiding tot den tocht was aan de tochtgangers bekend: „door wat en hoedanige acquipanten d' E. Comp. tans vrij meer als oyt „gevaar loopt en gedrijgt word van onderkruijpinge in haren alleen ge- „wettigden handel en possessie in deze gewesten”.

*) Men zegt hier, in 1733, „het regte Poeloe Meangi” omdat toen bekend was dat het in November 1700 „door den onderstierman JAN DE HOOFD met de chialoup „Laricque” mitsgaders naderhand door den manhaften Capitain PAULUS DE BRIEVINGS en vaandrager JACOB CLOEK met het jagtje „De Bijt” ontdekt en aan ons bekend geworden” (Miangas), zooals PIETER ROOSELAAR het den 11 Juni 1706 te Ternate opschrijft, het eenige was wat van den fictieven Miangaseilandengroep, dien DAMPIER gezien zou hebben, overbleef. Het eiland Miangas is in 1928 bij arbitrage in het geschil met de Vereenigde Staten van Noord-Amerika aan Nederland toegewezen.

Men was „door de HoogEdele Illustre Regeering van India tot Batavia extraordinair gemonteerd, bemand, behoorlijk van oorlogs ammunitie, vivres etc. voorsien mitsg^{ts} expres herwaards g'expedieert om tegens den indrang van alle sodanige vreemde avanturiers..... te „kruisen en alles wat bezuyde en b'oosten of aan dese zijde de Manilhas „binnen 's Comp. limiten mogte ontmoeten, onder wat vlagge, pasce of „voorwendsel het ook soude mogen wesen, sonder eenige de minste temiditijt, swarighijt of oogluikingen aan te randen, te overmeesteren off bij „tegenweer vijandelijk te attacqueeren en te destrueeren”.

Lafheid zou gestraft worden, op dapperheid, gepaard aan voorzichtigheid en overleg, zou „loff, eere, nevens een genereuse beloning, gunst „en bevordering” volgen. Was de tegenpartij te sterk, dan zou zij „in „vriendelijkheid en matigen ernst moeten worden vermaant, dat al ten „eersten gelieven te vertrekken buyten de Limiten van de Generale Nederlandse g' octroyeerde Maatschappij, dewijl niemand anders, volgens „de bekende Tractaten en vree verbonden gewettigd off bevoegd is aan „dese zijde der Manilhas off Philippijnse Eylanden en dus tot in de Moluccos met schip, schepen off vaartuijgen te verschijnen.” Een schriftelijke „insinuatie en protestatie” *) zou dan tegelijk met bovenvermelde vermaning worden overhandigd.

Schipper ADRIAAN VAN HOEKERS op het fregat „Spieringshoek”, belast met „het gesag over dese kruijstogt”, voerde den wimpel van de groote steng. Op het jacht „Binnewijsend” was HENDRIK ORSEL schipper, en op de chialoup „Langerak” de opperstuurman JAN VAN INGEN. De pantjallang „De Bonneratte” zou naar het eiland „Saringany (leggende „onder de zuidelijkste hoek van Magindanao)” varen om op de zuidkust en op de noordkust „ter best gelegenste verhevenste en sigtbaarste plaatsen twee merksielaaren te laten opregten waar toe dat bodemtje van „een metselaar nevens de nodige materialen en aftekening hebben voorzien ten blijke dat gem: Eyland d'E. Comp. en niemand anders wettig toebehoort”, volgens verdrag van 1688 met „den regten Eigenaar „den Coning op Sangir”. Terwijl de schepen twee maanden uit het gezicht van den Magindanaoschen wal zouden kruisen, moest

*) Ze werden gewaarschuwd „dat zij op het zigt deses sullen gelieven buijten „Comps. Limiten te vertrekken, also de Moluxe Coningen meest Comps. vassalen, „en eenige uijtgesondert bij exclusive Contracten met de Hollandse Compe. alleen „in Bondgenootschap gerecipieert en verbonden sijn, om geen vreemdelingen van „wat natie het ook soude mogen wesen op off onder hare Territoiren te gedogen, „en gevolgelijk niemand anders buijten de Hollandse Compe. bevoegt of geregtigt „is die te bevaren”.

JAN VAN INGEN met de „Langerak” naar „het Hoff van Magindanao” *) om aan Sultan MUHAMAD DJAFARSADIK een brief van de Hooge Regeering en geschenken te overhandigen, evenals aan den jongen Sultan. Zonder argwaan te wekken moest hij te weten komen „hoe het met de gesteldhijt „der Castilianen hare magt en schepen, so aankomende als affvarende, „en op welke plaatsen handelen in de Manilhas is gelegen”.

JAN VAN INGEN en zijn bodem de „Langerak” verging het slecht. Wat er precies gebeurd was, wist men te Batavia in 1734 niet. Magindanao hield men tot nader bericht voor schuldig. „Uijt dien hoofde”, schreven Gouverneur-Generaal en Raden naar Heeren Bewindhebbers, „was bij de „onse op den 22 der evengem: maand Maart preliminair beslooten alle „Magindanao'se vaart(uigen) die hier of elders in de Moluccos mogten „aankomen te doen in arrest nemen zoo wel als dies mans(chappen) mits- „gaders de daar in geladen goederen accuraat te doen inventariseeren en „in beslag houden tot tijd en wijlen men van 't gepasseerde in dese vol- „kome zoude wesen geelucideerd geraekt”. **)

Pas 30 Maart 1735 bracht het Armenisch scheepje „Nasarene”, uit Manilla komend, VAN INGEN's verhaal, geschreven 2 Februari 1735, aan den „Heer Gouverneur-Generaal van Nederlands India”.

Op 1 Augustus 1733 was men onder zeil gegaan. De „Langerak” raakte van de andere schepen af en kwam 16 October op de Magindanaosche reede ten anker, bij Simoay. Deze negorij was opgebroken; de oude Sultan woonde nu te Salanget. De Spanjaarden steunden den jongen Sultan te Tammoetakken, maar, vertelden de bij het schip gekomen inboorlingen,

*) Secrete Instructie tot narigt voor den Opperstuurman en gesagvoerder van de Chialoup Langerak, JAN VAN INGEN, en pl. adsistent HENDRIK WOLFF, nopens het geene haar te verrigten staat tot Magindanao — Ternate — 1733. Juli 30 get. ELIAS DE HAEZE. JAN VAN INGEN was afkomstig uit Den Briel, WOLFF van Macquian volgens „Naamrolle van de mansch(appen) bescheijden geweest sijnde op de hier voorenverm(elde) veroverde Chialoup Langerak”. Er waren 30 matrozen en 20 soldaten op.

**) In de Afgaande Patriasche Missives, deel 1735/6 p. 148 e. v. d.d. 16 Dec. 1735 leest men:

„Ondertussen had men op den 25 May deses jaars ontfangen een missive „door den nieuwen koning van Magindanauw, van naam MOHAMMAD THAIROEDIN „DJILAAL OUDIN, eeniglijk gerigt om bekend te maken den ontfangst der missive en „geschenken, door de Tarnaatse regeering in anno 1733 per de chialoup Langerak „na derwaarts gesonden, bij welke missive gemelde vorst zig ook te gelijk tragt „te verontschuldigen, wegens het overrompelen van evengemelde chialoup door de „Hispanjaarden, en dies vervoer van gedte Eyland na Manilha, brengende zulx „ten lasten van zijnen overleeden antecessuur Koninck DIAFARSADIK met die van „de nagelegene negorijen, van name Tamoentaka; welk een en ander voor com- „municatie scheidt te zijn aangenomen, nadien nergens blijkt dat op geciteerde „brief is gerescribeerd bij de onse”.

de oude Sultan had den jongen Sultan met een deel van zijn volk en een „parthij van de Spanjaars” laten vermoorden. Dus besloot VAN INGEN het geschenk voor den jongen ook maar aan den ouden Sultan te geven, te meer daar de jonge Sultan de Compagnie vijandig gezind was.

17 October ging de schuit „met den tolck dat een adsistent was, een „Ternaats, kint,” en den sergeant naar de negorij van den ouden Sultan, met verzoek om den brief en de geschenken te doen afhalen. 18 October voeren de corra-corra's en prauwen, onder kanonschoten van de „Langerak”, ten geleide van VAN INGEN met tolk, sergeant en soldaten de rivier van Salanget op, twee afgezanten van den Sultan namen VAN INGEN „elk bij een hand” bij het uitstappen en langs 300 gewapenden bereikte de stoet het hof, waar men ging zitten. „Kort daarop wierd den „ouden Sultan die heel zwak en siek was op een stoel voor mijn neer „geset”, zegt het verslag. Na overhandiging van den brief, dien de Sultan terstond liet lezen, beval hij zeven schoten te doen ter eere van de Compagnie. Hij vertelde „dat hij een swaar hoofd voor ons hadt”: op Simoay kon zijn volk de Nederlanders niet helpen tegen Spanjaarden en Tammoetakkers.

Daarom moest de „Langerak” in de rivier van Salanget komen. VAN INGEN volgde het advies. Zijn schip kwam de rivier op en werd zwaar verankerd wegens den sterken stroom, en met kabels met den wal verbonden.

Den 21 October kwam een galei onder Spaansche vlag in zicht. De „zwarte Spanjaarden” (er waren slechts enkele Europeanen bij) schoten een schot met los kruit, daarna herhaaldelijk met scherp op de „Langerak”, die vast aan den wal liggend slechts drie (van de tien) stukken, aan bakboord, kon gebruiken. Na vijf schoten verdween de galei om den hoek van het eiland. Sterke stroom en laag water beletten VAN INGEN 's nachts zee te kiezen.

Den volgenden middag kwam de galei terug, vergezeld van nog een andere, benevens twee corra-corra's en vele prauwen.

Weer begon het gevecht en tot vijf uur hielden de Hollanders het uit tegen de overmacht, die met twaalfponders schoot en herhaaldelijk de „Langerak” raakte. VAN INGEN had aan boord dertig zieken „met dikke „lamme beenen gequelt”, er vielen dooden, velen waren gewond.

Zoo kwam het einde. De vijand bezette het schip, en bracht het in zee om de kogelgaten te dichten; de bemanning werd, met uitzondering van VAN INGEN en zijn stuurman, in de ketting gesloten om op de galei te roeien. Ze moesten slapen onder de riembanken. Te Tammoetakken zag men den zoon van den vermoorden jongen Sultan, die den brief voor zijn vader bestemd uit VAN INGEN's lessenaar liet halen. Te Samboeanga, op

den vasten wal van Magindanao gekomen, plunderden de Spanjaarden het schip. De zieken werden aan wal gebracht, de rest ging door naar Ille Il, waar de gevangenen tien verschrikkelijke dagen doorbrachten in een gevangenis, het Moordenaarsgat genoemd, levend te midden van een troep varkens omdat ze weigerden mee op expeditie te gaan tegen den ouden Sultan en de Salocquers en Salangers, die vrienden van de Compagnie waren. Toch moesten ze als galei-roeiërs dienst doen tot 26 Januari 1734, daarna rijst uit de „Langerak” dragen en het schip helpen repareeren te Caldera. Toen werd al het Hollandsche scheepsvolk „op een regel gesteldt „bij vergelijking in Europa op de beestemarkt daar zij de beste staande „hebben om elk een naar zijn zin te kiezen en te koopen. Zoo wiert ook „mijn volk te pronck geset”, schrijft de verontwaardigde opperstuurman.

De gekozenen moesten op de armada vechten tegen den ouden Sultan, die intusschen een groote overwinning had behaald op zijn tegenstander en de Spanjaarden.

Den 12den Mei vertrokken VAN INGEN, de sergeant, de bootsman, de korporaal en een jongen naar Manilla buiten de ketting; de niet gekozen mannen, 37 in aantal, kwamen geboeid in de stad aan. VAN INGEN kreeg kleeën en een „zijtgeweer”; hij mocht onder geleide in de stad wandelen. Na drie maanden begon het proces, de „pleitpapieren” zouden naar Madrid gezonden worden en het zou wel drie jaren duren eer er antwoord was. De beschuldiging was dat de Hollandsche Compagnie een gouden kroon, kruit en lood aan den ouden Sultan gezonden had.

Het werd den briefschrijver te machtig: „Maar, U. E. groot Agtb. „Heer Gouverneur-Generaal, is dit nu ook zoo goet dat wij zoo maar naar „een landt gestuurt worden daer wij niet mogen komen en dat wij E. E. „Comps. dienaars daar maar zoo aan gewaagt worden; nu bennen wij alles „quit en ik heb nog al een mooi beetje geld gehad en nu hier nog 3 jaar te „blijven arm en kaal en vrouw en kinderen in 't vaderland die haar doot „sitten te treuren en wie weet als de 3 jaar om zijn of wij dan nog wel vrij „zijn zoo d' E. E. Compagnie geen moeite doet om ons te lossen” *).

Deze noodkreet bleef niet onverhoord. De Hooge Regeering te Batavia kreeg per Coromandelsch vrachtschip „S. Policarpo”, dat uit Manilla kwam, een brief van DON FERNANDO VALDES TAMON, Gouverneur en Capitein-Generaal over de Philippijnsche Eilanden, dd. 17 Februari 1735. Hij had wel eer willen schrijven, maar wachtte tot hij de volle waarheid wist.

*) Resolutie G.G. en RR. 1749 Sept. 5: Capitain-Lieutenant Jan van Ingen vordert tot Capitain ter zee.

Het was hem, na gedaan onderzoek, gebleken dat VAN INGEN gekomen was om Prins MALINOG (zoo noemden de Spanjaarden den ouden Sultan) die „keizer RADIAMUNA” van het leven beroofd had, te helpen. Tot de beslissing van Zijne Katholieke Majesteit zou zijn vernomen, bleven de manschappen in krijgsgevangenschap; een krijgsraad had de prijs voor wettig verklaard.

Gouverneur-Generaal en Raden antwoordden op den Spaanschen brief, die zwak van betoog was, met een uitvoerigen Latijnschen, die uitmuntte door argumenten en woordenkeus. De Compagnie was van oudsher bevriend met den koning van Magindanao; zoo nu en dan werden over en weer brieven gezonden. Den Spaanschen galeien-kapiteins ging het komen van een Compagniesschip onder Hollandsche vlag op neutrale reede niet aan en het vuren op een aan den wal vastliggend schip was provocatie en openbare vredebreuk. Dat de Compagnie geen partij koos in de binnenlandsche zaken van Magindanao bleek wel hieruit, dat en voor den ouden en voor den jongen Sultan brieven en geschenken waren meegegeven. De „kroon”, waarvan een slaaf zou verteld hebben, was het fabrieksmerk van den wever „dat doorgaans op den ommeslag van het laken ge-, „vonden werd nevens het wapen van de stad daar het selve is gefabriceert en dus ook doorgaans met den Croon van silver daar op gedrukt”.

Spanje had geen recht in vredestijd prijzen en krijgsgevangenen te maken, die dan nog naar de wijze der Turken en Barbaren behandeld waren. De Regeering vroeg recht bij provisie; dan zou het aan den Staat der Vereenigde Nederlanden staan om te oordeelen welke satisfactie moest worden gegeven voor het violeeren van de vlag.

Deze brief van 10 Mei 1735 onderstreepte de Hooge Regeering door het zenden van een sterk eskader naar Manilla bestaande uit drie schepen: „Landschoon”, „Castor en Pollux”, „Hofwegen” en het galjoet de „Uitvlucht”, een krijgsmacht van 167 militairen overvoerend. De langdradige instructie komt hierop neer, dat Commandeur HERMANUS DE VRIJ „buyten „schoots van de stad” moest blijven, den brief den Gouverneur toezenden, antwoord binnen drie etmalen eischen, en indien dít niet kwam nog een termijn van tweemaal vier en twintig uren toestaan. Was het antwoord onbevredigend, dan moest men zich „door convenable middelen satisfactie besorgen”, waarvan de schuld den hardnekkigen Gouverneur zou toegerekend worden. Die middelen bestonden in het blokkeeren van de haven van Manilla, het terugzenden van aankomende neutrale schepen en het voor goede prijs verklaren van Spaansche en Manilleesche schepen en mocht men meenen het jaarlijksch galjoen naar Acapulco, in Midden-Amerika, met succes te kunnen aantasten, dan moest dit geschie-

den. DE VRIJ moest alle genomen prijzen wel bewaren en doen inventari-seeren, opdat de afrekening niet belemmerd werd. De som *) waarmee de Hooge Regeering zich tevreden wilde stellen over de „Langerak“-kwestie, zou, ingeval het tot blokkade kwam, verhoogd worden met 20.000 Spaansche rijksdaalders.

Twee Coromandelsche particuliere vrachtscheepjes, die geregeld op Manilla voeren, zouden in het vreemde vaarwater den weg wijzen. DE VRIJ kreeg een open commissie „op pergament geschreven” mee. Voor „taalkundige subjecten” in de „Lateynse en Spaanse tale” vergezelden de expeditie de assistenten SEVERIJN, HAVERMAN en NICOLAAS SMIT.

Het zeer uitvoerig „Rapport bij forme van Dagregister” aan Gouverneur-Generaal ABRAHAM PATRAS en Raden van Indië „door den Commandeur der Indiase Zee HARMANUS DE VRIJ en Coopman VINCENT VAN WINGERDEN” vermeldt de lotgevallen der Nederlanders te Manilla.

De Philippijnsche Eilanden namen in de rij der Spaansche koloniën een bijzondere plaats in. Ze lagen het verst af van het moederland, daar de weg erheen niet om de Kaap de Goede Hoop liep. **) Het gezag was er geheel in handen van militairen. Hoewel administratief de Philippijnen tot Mexico gerekend werden, heerschte de Kapitein-Generaal er als onafhankelijk vorst, in naam des Konings beschermer van de Kerk, in burgerlijke en militaire zaken het hoogste gezag. Officiëren van land- en zee-macht kochten tegen hoogen prijs hun ambt, waaruit ze op allerlei wijzen geld sloegen. Voor bevelen uit Spanje hield men zich Oostindisch doof, zooals de zegswijze was: „se guarda la orden pero no se cumple”, d.i. men respecteert het bevel, maar het komt niet tot uitvoering.

Het eskader verliet 11 Mei de reede van Batavia en kwam 24 Juni in den mond van de baai van Manilla, bij het eiland Maribela ten anker. Den volgenden dag, na breeden raad gehouden te hebben, voer VAN WINGERDEN met het bootje van de „Castor en Pollux” en de Commandeurs-schuit, extra-bemand met een trompetter, een corporaal en zes soldaten naar de stad. Slecht weer vertraagde de aankomst, en na een nacht en een dag zwalkens in brandende hitte en storm en onweer ging VAN WINGERDEN met den tolk SMIT, „nog door-nat zijnde” in de Commandeursschuit,

*) „Wij denken dat de Comp. met vier à vijf duijzent Spaanse realen . . . „zig wel gecontenteert zoude kunnen houden . . . mits dat daar onder niet „begrepen zij de inladinge, die wij gissen dat uytkoops nog waard geweest is „932½ Spa. reaal”.

**) In tijdrekening was Manilla een dag voor bij Batavia omdat „de Span- „jaarden door de Zuijd-zee de Philippines ontdekt en in deselve meest west aan- „gezeilt hebben”.

„kunnende geen andere statie observeeren dan den trompetter voor op de „schuit te plaatsen en den corporaal meede te neemen”. Hij liet „den trompetter zomtijds eens opblaasen” en „in de mond van de rivier komende „ordonneerde hij den trompetter het airtje van Wilhelmus van Nassouwe te blaasen”. Bij de waterpoort van het Kasteel zond men de schuit hoogerop naar de Sint Franciscus-waterpoort, waar veel „heeren en gemeene menschen” stonden. De „zergiant major van de stad” vroeg wat men wilde, „door den tolk hebbende laten antwoorden dat een brief van „Haer Edelheidens de Hooge Regeering van Nederlands India hadde te „bestellen aan Zijn Excellentie den Heere Gouverneur-Generaal der Philippines DON FERNANDO VALDES TAMON”.

Door de Coromandelsche wegwijzers, die al in de stad waren aangekomen, wist het Philippijnsch Gouvernement reeds van de komst van het eskader. Een koets stond gereed om VAN WINGERDEN, den tolk SMIT en den Sergeant-Majoor naar het Paleis te brengen. Het was zes uur toen de beide Hollanders „door drie differente zaelen alle opgepropt van heeren” in een vierde kwamen bij den Gouverneur. VAN WINGERDEN „zijn compliment affgelegd hebbende” nevens dat van den Commandeur, overhandigde de missive van de Hooge Regeering met een brief van DE VRIJ. Zijne Excellentie was in vol ornaat en zeer vriendelijk. Hij wilde den gezant „niet hooren spreken voor hij zig op een gelijke stoel vlak voor den „Gouverneur geplaatst hadde”. Zelfs SMIT kreeg een stoel. DON TAMON wilde niet dat de Hollanders na zooveel vermoeienissen weer naar boord gingen. Ze zouden de gasten zijn van DON PEDRO LOPES QUICHANO, Alcalde Major. Aan het antwoord *) op de missive zou met spoed gewerkt worden. Onder „een glas muscadelle wijn en colombijntjes” probeerde de Gouverneur de „Langerak”-kwestie ter sprake te brengen, waartoe VAN WINGERDEN zich „niet gelast zijnde” verklaarde, maar wel wilde hij den dag daarop vernemen wat de Gouverneur aan Commandeur DE VRIJ wenschte mee te deelen. De bootslui moesten „binnen boord blijven om „alle onheilen voor te komen”. Een Spaansche soldaat bleef bij elke boot „om te beletten dat het gemeen van den wal ook geen quaad aen ons volk „quam te doen”. Generaal QUICHANO verscheen en de Gouverneur noodigde bij het afscheid VAN WINGERDEN „op de soup” tegen den volgende dag. Voor den maaltijd kon dan over zaken gesproken worden. Per koets bereikte men Santa Cruz „zijnde een plaets daer de meeste vreemde

*) In dit zeer hoffelijk uitvoerig schrijven houdt, zooals te verwachten is, de Gouverneur vol dat het recht aan zijn kant was. Hij wilde echter niet gewapenderhand weerstand bieden, om den schijn te vermijden dat Spanje den oorlog begonnen was.

„handelaers woonen en alleen door een groote rivier van de stad gescheijden” maar verbonden door „een brug van swaere steenen pilaaren onderschraagt”. In QUICHANO’s villa werd de Hollander „door een menigte generaals, alle onbekent, verwelkomt”. Na den avondmaaltijd kwam de welverdiende rust.

Den volgenden morgen kwamen veel heeren een bezoek brengen. o.a. de Secretaris DON D’ALLANEGUE „uyt naem van sijne Excellentie”, Generaal DON DE BERMUDES en de „ontvanger generaal reekenmeester „des Konings DON VIZENTIO *) welke laaste uyt naem van de „Spaanse natie’s Conings cas quam aanbieden ingevalle penningen nodig „hadde voor welke beleeffdheyt VAN WINGERDEN met alle mogelijke „civilityt” bedankte. Contra-visites beloofde hij af te leggen na terugkeer van boord.

Om tien uur kwam DON PEDRO QUICHANO, „zijn devotie in de kerk „verrigt hebbende” met een fraaie koets met vier paarden bespannen VAN WINGERDEN en SMIT afhalen. Ten paleize zette de Gouverneur in het Fransch in een gesprek onder vier oogen aan VAN WINGERDEN zijn standpunt uiteen, waarbij alle schuld van het gebeurde op VAN INGEN geschoven werd. Toch wilde de Gouverneur zoo spoedig mogelijk, als de Paters Jezuiten met de vertaling van den brief klaar waren, binnen drie à vijf etmalen, een „voldoende antwoord” zenden. VAN WINGERDEN merkte op dat hij opdracht had „zich met geen geestelijke heeren, onder wat pretext „ook, in eenige saeken te melleeren”. Bij de Hollanders was het geen gebruik „in saeken van staet off oorlog geestelijke personen te employeeren”. Zijne Excellentie verzekerde dat ze alleen het vertaalwerk zouden doen. Na den maaltijd kon VAN WINGERDEN naar boord terugkeeren, als hij dan volstrekt niet aan wal wilde blijven tot alles geregeld was.

„Omtrend elff uren verzogt Zijn Excellentie met hem in een „ander vertrek, uytstigt op de thuyne en ook op de baay hebbende, te gaen, „alwaer een dubbelde rije stoelen door de opening van een porte brisé was „geschaert. Zijn Excellentie zig daer ontdoende van zijne rok, paruyk en „zeijdgeweer persuadeerde hem tweede ondergeteekende” (d.i. VAN WINGERDEN) „niet jegenstaande daeromtrent excuus versogt, zijn exempel „na te volgen”. Men praatte over „den jeegenwoordigen staet van Europa” en de Gouverneur deed „een kort verhaal van zijn levensloop, „terwijl veel heeren in de zaal kwamen, waervan Z.E. er twee voor ’s „Konings audientieraden bekend maekte, namentlijk DON ADAN de eerste „en DON FERNANDO de derde”. Ze hadden „geen paruyken maer stijff

*) Verderop heet hij DON VILLAVIZENZIO.

„gesteevene witte mutsen rijkelijk van kanten voorzien op het hoofd”. Verschillende gasten spraken „redelijk goet Frans”, en weer kreeg VAN INGEN de schuld van het conflict, waarop VAN WINGERDEN zei dat, al had de „Langerak”-kapitein schuld, wat nog lang niet vast stond, de Hooge Regeering geen schade had mogen lijden, van een Staat die „ten tijden van het Ministerie van den Cardinaal ALBERONI zulke singuliere diensten hadde ontvangen” van de Republiek. Maar men moest aan tafel.

DON ADAN zat rechts van den Gouverneur, VAN WINGERDEN links. „Het tractement bestond in seer goede en kragtige spijsen seer opulent na „de europese wijze toegemaakt De dranken bestonden in Madera, „canarie, muscadelle en roode graafse wijn, eysschende een ijgelyk die be- „geerden te drinken, uytgenomen de conditien van consideratie die gene- „raliter gedronken wierden. De eerste conditie die sijn Excellentie instelde „was op de gezondheid van Sijn Hoog Edelheijt PATRAS, waarvoor „de tweede ondergeteekende bedankt hebbende nam de vrijheijt een glas „wijn te eijsschen en op de gezondheid van Sijn Excellentie te drinken, „die vervolgens weeder een conditie op het wel zijn van haer Hoog Mogen- „de instelde, noodsakende door die beleeffdheijt den tweede ondergetee- „kende nogmaals wijn te eijsschen en op de gezondheid van sijn Spaanse „Majesteit te drinken waarvoor Sijn Excellentie en alle de heeren bedankt „hebbende wierden de gezondheden van de gasten mede bedagt”. Het servies was „alles van silver”. De discoursen „waren seer divertisant” en de maaltijd werd „beslooten met op de gezondheid van den Prins van „Asturiën te drinken, waer na sijn Excellentie verscheijde liqueurs pre- „senteerde, met welke ook al eenige conditien gedronken werden”. VAN WINGERDEN nam „de vrijheijt daer meede ook op de geluckige regeering „van sijne Excellentie te drinken. De sware wijn en liqueurs niet weijnig „verandering aen de gasten toegebracht hebbende liet Zijn Excellentie on- „der het rooken van een bonkes *) coffij schenken, waer meede het trac- „tement eyndigde”.

VAN WINGERDEN, SMIT en DON QUICHANO keerden per koets naar Santa Cruz terug, waar de twee Compagnieschuiten reeds lagen. In 's Gouverneur's sloep met twintig riemen, „verzierd met 's Konings vlagd voer men, na plechtig uitgeleide, af, om den volgenden morgen aan boor” van het Commandeursschip „Landscroon” te komen.

Op den eersten Juli was VAN WINGERDEN weer terug in Manilla, voorzien van een geloofsbrief om als gevolmachtigde te kunnen onderhan-

*) Boenkoes = sigaar.

delen. De Gouverneur had intusschen DE VRIJ uitgenoodigd aan wal te komen confereeren, maar deze antwoordde daartoe geen opdracht te hebben; wel wilde hij van het aanbod om met zijn eskader dicht bij de stad te komen gebruik maken. De dag verliep zonder iets belangrijks; de namiddag audientie diende om de groote conferentie vast te stellen, terwijl de Gouverneur liet doorschemeren wel 3000 Spaansche rijksdaalders te willen betalen voor de reeds van de hand gezette „Langerak” en het kanon terug te geven. VAN WINGERDEN stelde er behalve de waarde van de prijs, de gages van het volk tegenover en de schade geleden door het aanhouden van sloep en volk.

Toen op den 2den Juli VAN WINGERDEN en SMIT in de paleiszaal wachtten vóór de zitting zou beginnen, zagen ze juist het eskader in de baai ankeren, elk schip met 15 schoten salueerend, waarvoor het Kasteel bedankte. Daarna begon de vergadering. VAN WINGERDEN had een memorie opgesteld, die SMIT vertaalde. De eisch was „dewijl zijn Excellentie „verklaard had niets van de Chialoup dan het kanon maer in wesen te „zijn een somma van thien duisent Spaense rijxd. voor de geno- „mene chialoup, equipage, vivres, ammunitie van oorlog en inlading mits- „gaders de restitutie van het canon en de nog in weesen zijnde manschap”.

De Spaansche Commissie, de „audientieraad”, bestond uit „Zijn Excellentie als president, vier augidoors off raden en een advocaat fiscael „des Konings”.

Op het hooren van den eisch „ontstond er een ijselijk geluyt in de zael, „want allen tegelijk haere stemmen verheffende den eenen frans den ander, „deren spaens en den derde latijn spreekende was het onmogelijk te kunnen verstaen wat er gezegt wierd”. Toen „die storm eijndelijk wat be- „daert” was zei de Gouverneur dat de eisch „exorbitant wierd aange- „merkt”. Na veel over en weer praten kwam men overeen post voor post van de lijst der uit de „Langerak” genomen goederen na te gaan, met DON LOPEZ ADAN als gecommitteerde. VAN INGEN zou tijdelijk uit zijn arrest ontslagen worden om VAN WINGERDEN bij het nazien van de lijst te helpen. Desnoods wilde VAN WINGERDEN iets op den eisch laten vallen.

’s Middags bracht de onderhandelaar contra-visites en van de enkele heeren, die hij thuis trof, vernam hij dat lang niet allen voorgestemd hadden tot het prijsverklaren van de „Langerak”. De „krijgsraad bestaende „uyt een parthye zoogenaamde generaels” had op advies van DON LOPEZ ADAN en den advocaat-fiscaal uitspraak gedaan. De conferentie met DON ADAN zou, om den beperkten tijd, op Zondag 4 Juli zijn. Middelerwijl liet de Gouverneur informeerden bij VAN WINGERDEN of de krijgsgevangenen geboeid of onder bewaking van een wacht soldaten naar de sloepen

gebracht moesten worden, waarop verzocht werd het volk „op sodanigen secure wijze aan boord te willen doen besorgen” als Z. E. noodig oordeelde.

Bij het nagaan van de genomen goederen, waarvan de lijst door SMIT vertaald was, bleek er veel te mankeeren als „handgeweer, de victualy en „eenige andere dingen waer uyt klaer te bewijzen sijnde dat er „tot Samboanga niet suijsver gehandelt was.”

Om acht uur 's avonds kwam SMIT van boord terug met het nieuws „dat er agt man van het volk manqueerden welke van tus- „sen de wagts met geweld in de kerk van het Convent de Mangos waeren „gevlugt”. VAN WINGERDEN deed alle mogelijke moeite hen uitgeleverd te krijgen. Het eenige wat de Gouverneur kon doen was de kerk „rontom „met spions te doen besetten” „sijnde het hem onmogelijk dezelve „met geweld uyt de kerken te halen ten zij hij zijn leeven en de colonie „wilde in gevaar stellen.” De deserteurs zijn dan ook achtergebleven.

In de morgenconferentie van 4 Juli had VAN WINGERDEN dit sukses, dat hij wegens de onbetrouwbaarheid van de inventarislijst deze geheel opzij schoof. DON ADAN bleef bij het bod van 3000 Spaansche rijksdaalders en teruggave van het kanon. In de middagaudiëntie verklaarde de Gouverneur dat DON ADAN niet op een 2000 rijksdaalders moest zien. Den volgenden dag kwam het Spaansche bod op 6000, terwijl VAN WINGERDEN tot 7000 gedaald was. Ten paleize hield de Gouverneur zich boos dat DON ADAN zoo hoog gegaan was en „dat hij nooit voor sijnen Koning zoude „kunnen verantwoorden zig door ons te hebben laten dwingen”. Dan moesten de onderhandelingen maar afgebroken worden, waarop VAN WINGERDEN verklaarde dat het bod van 6000 nog te laag was, en dat, als men het niet eens werd, de gevolgen „voor reekening van Zijn Excellen- „tie” waren. Op dit oogenblik „trad den heer Augidoor DON ADAN in de „zaal”. Men zou dan 6000 rijksdaalders betalen „dog altoos niet meer, de- „wijl zijn Spaanse Majesteijt in gevalle hij alles inwilligde „het hem „euvel zou duiden; dat Zijn Majesteijt reeds ten uysterste misnoegt zoude „sijn dat wij met drie scheepen van oorlog daar in de baay waren geko- „men.” VAN WINGERDEN persisteerde bij zijn eisch van 7000; het kanon konden de Spanjaarden dan houden. Juist kwam de Secretaris-Generaal DON MICHIEL DE ALLANEGUE binnen, „welke het different quasie verstaan „hebbende, aen Zijn Excellentie zijde: Is het anders niet als duijsent „rijxds., die wil ik wel geeven”. Dit zeggen scheen Z. E. er toe te brengen het bod met 500 te verhoogen. VAN WINGERDEN, wetend ruim boven den eisch der Hooge Regeering te zijn, vond geen bezwaar „daar op te sluy- „ten”. Elke partij zou een Spaansch en een Nederlandsch contract ratifi- ceeren. Bescheiden geven de rapporteurs zelf geen meening over de hou-

ding der Spanjaarden : „Wij zullen ons respectshalven niet uytlaten „over de voorverhaalde behandelingen maar aan het hoogwijs oordeel „van Uw Hoog Edelhedens reverentelijk stellen wat daar omtrend te „denken is”.

De Spaansche heeren, met uitzondering van DON ADAN, schenen blij over den loop van zaken. De Secretaris-Generaal gaf den tolk SMIT een diamanten ring ten geschenke, de Gouverneur bleef de welwillendheid in persoon. Nieuwe gecommiteerden vervingen DON ADAN die zich ziek hield. Met DON D'ALLANEGUE, den contadoor-generaal DON VILLAVIZEN-ZIO en DON QUICHANO verliep het klaarmaken der contracten vrij vlot, de onderteekening door DON ADAN na veel uitvluchten gezocht te hebben. De ratificaties door den Gouverneur en, aan boord, door DE VRIJ volgden.

Op den 12den Juli „quam den heer Secretaris-generaal benevens nog „twee generaals welkers naamen onbekent zijn, de penningen volgens „contract bedongen aen den tweede ondergeteekende, uyt naam van Zijn „Excellentie overhandigen, welke penningen quasie gezegt wierden van „den ontfanger-generaal daargebragt te zijn, dog den tweede ondergetee- „kende heeft veel reden te geloven dat die van die twee onbekende gene- „raalspersonen en DON PEDRO QUICHANO waren opgeschooten, want wat „zoude deselve anders indien het een Coningszaak was, daar bij van noden „gehad hebben!” Bij het natellen bleken „2000 oude en Peruaanse stuc- „ken van agten daar onder”, maar na een gesprek met den Gouverneur werden er 1800 tegen goede munt ingeruild; er waren „geen nieuwe meer „in voorraad”. De in de kerk gevluchte soldaten zouden later naar Batavia gezonden worden.

Een officieel afscheidsmaal, geschenken en contrageschenken, vormden de gebruikelijke plichtplegingen en onder het gedonder der kanonnen van de schepen en van het Kasteel voer het Nederlandsche eskader de baai van Manilla uit.

Zoo kon de Hooge Regeering aan Heeren XVII „den goede en gewenschte uytslag der in 't werk gestelde Expeditie na de Manilhas” melden en dat „alles in der minne en vriendschap was verrigt en „afgehandelt”.

Betrekkingen tusschen Ile de France en Java in het eerste decennium der 19de eeuw

door

A. MÜHLENFELD.

Pas na de opening van het Kanaal van Suez in 1869 zijn de eilanden Madagascar, Réunion en Ile de France of Mauritius geheel uit den koers komen te liggen.

Vóórdien waren het vele eeuwen lang naburen van Java en Sumatra.

De oude Javanen en/of Sumatranen bevoeren de Afrikaansche kusten en de Oostelijk daarvan gelegen eilanden reeds en werden de stamvaders van het op Madagascar heerschende ras der Andrianen¹⁾. FREDERIK DE HOUTMAN verbleef op zijn Oostindië-reis geruimen tijd op dat eiland, werd reeds getroffen door de klaarblijkelijke verwantschap der daar aangetroffen bevolking met die van den Maleïschen Archipel en verzamelde er een groot deel van zijn materiaal voor het door hem samengestelde „Spraeck ende woordboek in de Maleysche en Madagascarsche talen.”

Het 800 K. M. Oostelijk van Madagascar gelegen Mauritius was vele jaren lang — vóór de stichting der Kaapkolonie — een vaste pleisterplaats voor de Compagniesschepen op hun tochten van en naar Java. Ook nadat Frankrijk zich van dat eiland wist meester te maken, bleven de relaties met Java nog heel lang bestaan, nu eens drukker, dan weer minder druk, hun hoogtepunt bereikend in het begin der 19de eeuw, toen de politieke verhoudingen in Europa Java en Ile de France steeds meer op elkaar aanwezen.

Ware het niet, dat OCTAVE COLLET in zijn *L' Ile de Java sous la domination française* groote aandacht geschonken had aan de rol door Frankrijk in de jaren 1798 — 1810 op Java gespeeld, wij zouden voor de kwestie der toenmalige betrekkingen tusschen Ile de France en Java in hoofdzaak slechts aangewezen zijn op de spaarzame gegevens in het tiende deel van *De opkomst van het Nederlandsch gezag over Java* door M. L. VAN DEVENTER bijeengebracht en verwerkt. En toch waren de aanrakingen van de opeenvolgende bestuurders van Ile de France en vooral van den capi-

1) Verg. G. FERRAND, *Le K'ouen-Louen et les anciennes navigations dans les mers du Sud*, *Journal Asiatique*, IIeme série, p. 63. GRANDIDIER, *Madagascar*, Vol. IV, tome I, p. 628. A. MÜHLENFELD, *Het probleem van Madagascar, Djawa*, 7de jaargang No. 4. Augustus 1927.

taine-général DECAEN met de bestuurders hier te lande niet geheel zonder invloed op den gang van zaken op Java.

Weliswaar hadden in vroeger tijden Franschen reeds een rol van beteekenis in deze gewesten gespeeld. We behoeven slechts aan te stippen hun aanrakingen met Bantam in de 17de eeuw, het optreden van CARON, de verovering van Bengkoelen en Tapanoeli door graaf d' ESTAING in 1761 en de korte vestiging van de Forts et Etablissements français à la Côte de Sumatra, alsmede de schitterende bedrijven van den bailli DE SUFFREN in de Indische wateren van 1781 — '84.

Met de komst van het 12de bataillon Fransche Infanterie, dat van October 1798, met een korte onderbreking in 1802/03, bijna 10 jaar op Java dienst bleef doen, om zich, begin 1808, voorzoover het, zonder aanvulling, in stand was kunnen blijven, in het Indische leger, gelijk dat door DAENDELS georganiseerd werd, opgelost te zien, brak een periode aan van geregelde, zij het ook niet steeds even hartelijke, samenwerking met de Fransche machthebbers in de zeeën ten Oosten van Kaap de Goede Hoop.

Het heeft, naar H. PRENTOUT in zijn *L' Ile de France sous Decaen* in het licht stelde, een punt van ernstige overweging bij NAPOLEON uitgemakt den Capitaine-Général DECAEN met het opperbestuur op Java te belasten. Dit zou een der redenen geweest zijn, waarom DAENDELS teruggeroepen werd, want deze, die op politiek en militair gebied in Europa reeds een vrij belangrijke rol gespeeld had, zou niet onder de bevelen van DECAEN geplaatst hebben kunnen worden; JANSSENS, ook op grond van de oudere papieren en rijper koloniale ervaring van DECAEN daarentegen wel. Intusschen werden de betrekkelijke voor DECAEN bestemde instructies nog vóór het vertrek van JANSSENS ingetrokken, was Ile de France trouwens reeds kort vóórdien in Britsche handen gevallen en kwam hiermede een eind aan de geregelde relaties, gedurende tal van jaren, tusschen Ile de France en Java bestaan hebbend.

In 's Lands Archief te Batavia bevinden zich talrijke brieven tusschen DECAEN eenerzijds en de landvoogden SIBERG, WIESE en DAENDELS anderzijds gewisseld, grootendeels handelend over hulp aan menschenmateriaal, oorlogsvoorraden, installaties van suikermolens enz. van Ile de France aan Java, van rijst, koffie, suiker, arak e.d. van Java aan Ile de France, doch daarbij tevens steeds een uitwisseling van politiek nieuws bevattend, berichten en kranten uit Europa, mededeelingen over de succesvolle actie der Fransche kapers, in den Indischen Oceaan en de Indische wateren ageerend, plannen tot gezamenlijke actie tegen den gemeenschappelijken vijand, terwijl DAENDELS den kapitein-generaal DECAEN

ook vrij omstandig op de hoogte stelde van binnenlandsche aangelegenheden hier te lande o.a. betreffende de expeditie naar Bantam en de afwikkeling der Bantamsche zaken.

Hoe sterk de banden, voornamelijk tengevolge van de groote moeilijkheden van rechtstreeksche verbinding met Europa, waren, moge ook daaruit blijken, dat, gelijk DE HAEN o.a. mededeelt, bij gemis aan behoorlijke onderwijsgelegenheid te Batavia, verschillende Europeesche kinderen van hier voor hun opvoeding naar Ile de France gezonden werden, terwijl in 1804 ook van Java een zestiental Inlandsche kinderen, onder geleide van den Franschen militairen arts GAUFFRÉ, ter inenting naar die Fransche kolonie gestuurd werden, teneinde op die wijze de vaccine hier te lande in te kunnen voeren. Als staaltjes van de humane begrippen, die destijds veelal bij de oorlogvoerende partijen bestonden, moge hierbij even vermeld worden, dat kort na de zending GAUFFRÉ, een hoeveelheid koepokstof, met een zeer hoffelijk schrijven en gebruiksaanwijzing, uit Fort Marlborough (Bengkoelen) aan den Gouverneur-Generaal SIBERG toegezonden werd. De betrokken Britsche militaire arts deelde den Gouverneur-Generaal SIBERG mede, dat hij hem een en ander deed toekomen, ingevolge bekomen opdracht van den Gouverneur-Generaal MARQUIS OF WELLESLEY, terwijl hij zich tevens bereid verklaarde, bij niet welslagen der inentingen met de gezonden koepokstof, alsnog een klein vaartuig, onder vredesvlag, met een of meer pas ingeënte kinderen, te sturen. SIBERG antwoordde in heusche bewoordingen van dankbetuiging, onder mededeeling, dat de gezonden stof inderdaad niet meer deugdelijk was gebleken te zijn, doch dat men inmiddels reeds vanuit Ile de France geholpen was ¹⁾.

Doch om tot de verhoudingen van Ile de France tot Java terug te komen, gelijk bekend mag worden verondersteld, was de gezindheid onder de Europeesche ingezetenen van Java tegen het einde der 18de eeuw allerm minst revolutionnair en het samengaan van Holland en Frankrijk in Europa werd hier dan ook met leede oogen aangezien, hetgeen de Fransche admiraal SERCEY, die hier in 1795 met zijn eskader van Ile de France kwam, op allerlei manieren te ondervinden kreeg, zoo o.a. de weigering tot uitvoering van een plan tot herovering der Molukken op de Engelschen, wat in samenwerking met de Fransche vloot niet moeilijk gevalen zou zijn.

1) Lands Archief Batavia. Brief van Walter Ewir dd. 25 Januari 1805 aan Gouverneur-Generaal Siberg.

Antwoord van dezen aan eerstgenoemde van 12 Maart 1805.

Ten slotte zag men zich, als gevolg van een betreurenswaardig voorval, waarbij twee Fransche zeeofficieren door een rijtuigverhuurder vermoord waren, verplicht den admiraal wat meer ter wille te zijn en hem o.a. bij zijn terugkeer naar Ile de France, begin 1797, voor een groote waarde aan koloniale waren, op crediet, mee te geven, waartegenover deze toestond den Hollandschen kapitein WINKELMANN, die een opdracht had om het personeel voor 4 compagnieën artillerie op Ile de France te werven, daarheen mede te nemen, een opdracht door generaal MALARTIC maar al te gaarne als gelegenheid aangegrepen, om zich te ontdoen van een legerdeel, samengesteld uit officieren en troepen, die in de Vendée voor de Republiek gestreden hadden en tal van sterk Jacobijnsche elementen bevattende. Dit was het 12e bataillon, sterk 21 officieren en 516 manschappen, aan welke eenige artilleristen en vuurwerkmakers toegevoegd werden.

In het laatst van 1798 kwam deze troepenmacht, op een viertal fregatten van het eskader van SERCEY, te Batavia, alwaar de Regeering tot het besluit kwam, dat er, op grond van de alliantie tusschen Frankrijk en Holland, geen bezwaar kon bestaan deze militairen, als vreemde hulpstroepen te ontvangen en benutten, doch hun desniettemin een eed van trouw op te leggen. Het bevorderingsrecht zou bij den Gouverneur-Generaal berusten, terwijl de soldijen voor rekening der Indische Kas kwamen. De troepen bleven echter deel van het Fransche leger uitmaken ¹⁾.

Terwijl SERCEY (en SURCOUF) nog slechts tot in 1799 de Engelschen in de Indische wateren ontzag wisten in te boezemen en ernstig afbreuk te doen, bleef het Fransche bataillon, ook na het vertrek der schepen, te Batavia achter, terwijl de brigade-commandant GOSSON met rang en honneurs van Raadextraordinair van Indië bekleed werd, welke merkwaardige onderscheiding deze Fransche officier, volgens COLLET, hoofdzakelijk te danken zou hebben gehad aan de door hem aan NEDERBURGH bewezen dienst, door de arrestatie van den legercommandant generaal NORDMANN, een tegenstander van laatstgenoemde.

In het Plakaatboek vinden wij onder dagteekening van 1 November 1800 echter, als reden van het zitting geven in den Raad van Indië van den Chef der brigade en commandant van het twaalfde bataillon in dienst van de Fransche Republiek JACQUES CRISTOPHE GOSSON, opgegeven, „de presente, critique situatie dezer hoofdplaats”.

Of het bataillon in deze eerste periode van zijn verblijf op Java evenwel diensten van groote beteekenis wist te bewijzen, lijkt te betwijfelen.

1) Verg. COLLET, *Domination*, blz. 140 e.v.

Althans uit het vrij omstandige relaas over de bezetting der kampong Maronde door de Engelschen, vervat in den brief van Gouverneur-Generaal en Raad van Indië aan den Aziatischen Raad, gedagteekend 30 December 1800, blijkt niet van eenige aanwending dezer militairen. Volgens COLLET zou de geregelde opleiding van Inlandsche soldaten intusschen door de Fransche officieren ter hand zijn genomen en door hen o.m. een Inlandsch bataillon jagers opgericht en georganiseerd zijn.

Hoe het ook zij, men was blij door het bekend worden van het te Amiëns tot stand gekomen onderverdrag een gelegenheid te vinden het bataillon, onder dankbetuiging voor de betoonde hulp, aan den kapitein-generaal DECAEN van Ile de France terug te kunnen sturen (October 1802). Daar was men echter slechts matig ingenomen met den terugkeer van het bataillon en zond het dan ook reeds enkele maanden later, kort na het bekend worden van het weder uitbreken van den oorlog, met het eskader van admiraal LINOIS terug naar Java. De bataillonscommandant Gosson, die, bij zijn vertrek van Ile de France, den rang van adjudant-generaal gekregen had en zich bij aankomst op Java dien van brigade-generaal aanmatigde, was vergezeld van een veertigtal hoofdofficieren en officieren van alle wapens, had niet alleen bijzondere instructies van DECAEN, om dezen ten nauwkeurigste en geregeld op de hoogte te houden van den militairen, politieken en economischen toestand van Java, doch was daarbij tevens klaarblijkelijk bestemd om de uitvoering voor te bereiden van een aan laatstgenoemde door den Eersten Consul verstrekte lastgeving, om zich van een steunpunt in deze wateren te verzekeren, onverschillig aan welke natie dit te ontnemen zou zijn. Door het hoogst onhandige optreden van Gosson, die zich niet alleen een te hoogen rang aanmatigde, doch het bovendien trachtte te doen uitkomen alsof „de Eerste Consul der Fransche Republiek had goedgevonden hem met deszelfs vertrouwen te vereeren en op te dragen Hem bij de Hooge Regeering te vertegenwoordigen en zijn onmiddellijk orgaan bij haar te zijn” (verg. Advies van den Gouverneur-Generaal J. SIBERG aan den Raad van Indië omtrent den Franschen bijstand van Mauritius. December 1803. Landsarchief Batavia), kregen de hooge autoriteiten hier zoodanig argwaan, dat ernstig bezwaar tegen zijn toelating en die van de niet bij het bataillon behoorende officieren gemaakt werd. Admiraal LINOIS wees er den kapitein-generaal DECAEN in zijn rapport van 25 frimaire an XII ook op, dat hoe goed Gosson ook, als bataillonschef ontvangen zou zijn geworden, het wel gansch anders moest verlopen, nu deze zich als generaal aandiende en voor het luttele getal van 140 soldaten, 44 officieren medebracht, daarbij over een staf beschikend, die voldoende voor een geheele divisie zou geweest zijn.

GOSSON, die het onhoudbare van zijn positie inzag, droeg het commando over het bataillon aan luitenant-kolonel JAUFFRET over. Al spoedig kwam nu een overeenkomst tusschen laatstgenoemde en de Regeering tot stand, betreffende de indienststelling en de dienstvoorwaarden der Fransche hulptroepen. Gosson keerde, vergezeld door vele officieren, terug naar Ile de France, waar hij kort na aankomst door DECAEN geschorst werd, op grond van de overschrijding zijner bevoegdheden, aan welke hij zich zou schuldig gemaakt hebben. Naar Frankrijk teruggezonden, werd hij daar, als bataillonschef gepensionneerd. In een zeer uitvoerig schrijven aan den Gouverneur-Generaal zette DECAEN de gansche historie der zending Gosson recht, onder toezending van een afschrift van het schorsingsbesluit.

De verdere geschiedenis van het 12e bataillon is in zooverre merkwaardig, dat men het op Ile de France langzamerhand geheel scheen te vergeten en vrijwel aan zijn lot op Java overliet.

Slechts bij de troonsbestijging van NAPOLEON kreeg de bataillonscommandant JAUFFRET order van den kapitein-generaal DECAEN, om het bataillon den eed van gehoorzaamheid aan de Fransche Staatsregeling en van trouw aan den Keizer af te doen leggen, hetgeen in tegenwoordigheid van de leden van den Raad van Indië en den gouvernementssecretaris plaats vond en waarbij den militairen, namens de Indische Regeering, voorgehouden werd, dat deze eed geen afbreuk kon doen aan dien aan de Indische Regeering, bij hun aankomst hier te lande afgelegd.

Van deze plechtige gebeurtenis stelde Gouverneur-Generaal SIBERG zijn Franschen ambtgenoot DECAEN in kennis bij schrijven van 15 Januari 1805.

De verdere correspondentie tusschen eenerzijds SIBERG, WIESE en DAENDELS, anderzijds DECAEN, over het Fransche bataillon, bepaalde zich tot herhaalde verzoeken, om het weder van uit Ile de France aan te vullen en op normale sterkte te brengen, laatstelijk van DAENDELS, bij schrijven van 21 Januari 1808, waarin deze, herinnerend aan de dringende aanvragen van zijn ambtsvoorganger, toezending verzocht van 500 à 600 Creolen, ter inlijving in het 12de bataillon en voorts van 40 of 50 onder-officieren, geschikt, om bevorderd te worden tot officieren en van een even groot getal goede soldaten, die als onder-officier over de verschillende bataillons van het Indische leger verdeeld zouden kunnen worden.

COLLET beweert, dat het hierop ontvangen antwoord niet bekend is en slechts vaststaat, dat 30 jonge Creolen in 1809 op Java aankwamen en tot officier aangesteld werden, terwijl tevens een uitstekend geweermaker met hen medekwam.

Het antwoord is echter wel degelijk op 's Lands Archief te vinden en wel in den brief van DECAEN van 2 Mei 1808, in welken deze DAENDELS gelukwenscht met zijn ambtsaanvaarding, hem zijn leedwezen betuigend de gevraagde versterking niet te kunnen zenden, daar men op Ile de France zelf een tekort aan troepen heeft, terwijl de pas uit Cherbourg en Vlissingen daar aangekomen fregatten, geen versterkingen brachten.

Toen DAENDELS bemerkte op geen eenigszins belangrijke troepenversterkingen uit Ile de France te kunnen rekenen, schreef hij, ietwat snoevend aan DECAEN, 4 à 5 maanden later over 8 à 9000 man goede troepen, buiten die voor de verdediging van Java bestemd, te kunnen beschikken, troepen, die overal ten dienste van den Koning of diens verheven broeder te gebruiken zouden zijn en waarvoor hij slechts 3 of 400 Europeanen, om er officieren en onder-officieren van te maken, noodig had. Ile de France zou gemakkelijk kunnen helpen, want men beschikte daar immers over één officier op tien soldaten, terwijl op Java slechts twee officieren op 200 man waren. (Brief dd. 25 Februari 1809 van DAENDELS aan DECAEN. Landsarchief).

DECAEN vloog er intusschen niet in, scheen in het algemeen ook geen al te groote waarde te hechten aan de mededeelingen van DAENDELS, hetgeen o.m. blijken kan uit zijn antwoord op een schrijven van laatstgenoemde van 8 October 1808 (Landsarchief), waarin deze zijn medewerking ingeroepen had, om Creoolsche kolonisten naar Java te laten emigreeren, teneinde zich daar, op de op den Sultan van Bantam veroverde landen te komen vestigen.

DAENDELS schreef met niet geringe overdrijving na medegedeeld te hebben, dat een deel dier gronden hem door den Raad van Indië in eigendom aangeboden was: „..... cette terre, qui est de 48 à 50 lieues quarrées: on y trouve des rivières navigables, une température douce, une population abondante et une très grande profondeur de terre végétale, propre à toute espèce de cultures, n'étant point assujettie à des contingents, livraisons forcées ou autres charges, car jointe et assimilée aux terres des environs de Batavia, elle a cela de commun avec elles et n'est qu'à la distance de dix lieues de cette ville”.

Ietwat nuchter antwoordde DECAEN hierop (brief dd. 9 Mei 1809. Landsarchief), dat hij, met genoegen kennisgenomen had van de berichten over de succesvolle campagne tegen Bantam, gaarne het noodige zou verrichten ter bekendmaking van DAENDELS' aanbiedingen aan ingezetenen van Ile de France, om zich op Java te komen vestigen, daarvan echter in verband met den oorlogstoestand weinig succes verwachtte, doch in elk geval graag nadere, meer gedetailleerde inlichtingen, in den vorm

van een prospectus tegemoet zag, opdat de aspirant-kolonisten precies zouden weten, wat hen te wachten stond.

Aan het verzoek om toezending van een prospectus, zij het ook betreffende weer andere in ontginning te nemen gronden, voldeed DAENDELS bij schrijven van 19 September 1809 (Landsarchief), tevens mededeelend, dat op de thans beschikbaar gekomen terreinen bijna geen belastingen zouden komen te drukken, terwijl zij gelegen waren in een streek met een klimaat, even gezond als dat van Buitenzorg.

Aan dezen brief was nog voorafgegaan de missie DU MESTE-ZEEWOLDT, die in haar instructie van 12 Juli 1809 van DAENDELS de opdracht kreeg tot aankoop van snelzeilende goelettes, werving van jongelieden (ambachtslieden en manschappen ter opleiding tot officier en onder-officier), inkoop van allerlei artikelen enz., terwijl ZEEWOLDT (een oud officier der Hollandsche Marine) de bijzondere opdracht kreeg DAENDELS door een geregelde en uitvoerige berichtgeving van uit Ile de France op de hoogte van den stand van zaken te houden en alles in het werk te stellen om het vertrouwen van DECAEN te winnen.

Veel uitwerking hadden DAENDELS pogingen niet en zoo zag hij noch een toevloed van Fransche kolonisten, noch een versterking van het 12de bataillon, dat langzamerhand van zoo geringe sterkte geworden was, dat het niet meer als zelfstandige eenheid te handhaven viel en in de andere legerdeelen opgelost werd. Ongemerkt verdween zodoende een Fransch bataillon, dat hier meer dan 10 jaar dienst gedaan had.

Merkwaardig is het intusschen, dat DAENDELS in zijn „Staat der Nederlandsche Bezittingen” met geen woord melding maakt van het bestaan van het Fransche bataillon, ook niet in het Hoofdstuk, handelend over het Krijgswezen. Slechts in de Bijlagen-Organique stukken, Preparatoire Mesures vindt men onder No. 7 een specifieke opgave van tractementen der officieren, waarin o.m. gerept wordt van een adjudant van de Fransche Troupen, terwijl voorts uit No. 24 der Additioneele Stukken blijkt, dat bij DAENDELS' aftreden, ongeveer een kwart der officieren op Java Fransche namen droegen. JUMEL en de overige, met JANSSENS medegezonden Fransche officieren, komen in deze opgaaf uiteraard nog niet voor. De oud-bataillonschef JAUFFRET blijkt in 1811 Chef van den Staf der Mobiele Divisie te zijn. Van het Tweede Regiment Infanterie droegen, blijkens deze opgaaf, ruim 50% der officieren Fransche namen.

JAUFFRET zelf onderscheidde zich in den Slag bij Meester-Cornelis, doch zijn raadgevingen en voorstellen konden geen instemming vinden bij den zeer onbekwamen JUMEL. Hij nam aan met kolonel BONNELLE,

aan het hoofd van twee regimenten, den vijand uit zijn stellingen te verdrijven en niet terug te keeren, alvorens alle Britsche stukken vernageld zouden wezen ¹⁾. JUMEL wenschte hierop niet in te gaan. Een paar dagen later (24 Augustus 1811) de gewenschte toestemming verkregen hebbend, ontving hij echter, juist toen zijn uitval succes begon te krijgen, order van JUMEL terug te trekken en daarmee was elke kans op verder welslagen verkeken. Dienzelfden dag geraakte JAUFFRET in Britsche krijgsgevangenschap.

Het korte bestek van dit artikel veroorlooft ons niet veel woorden te wijden aan de rol, die de Fransche eskaders van SERCEY en LINOIS in de Indische wateren vervulden of van het treurige gedrag van den Hollandschen vlootvoogd DEKKER, die juist bij de hervatting der vijandelijkheden met Engeland, tegen den uitdrukkelijken wil der Indische Regeering, de terugreis naar Holland aanvaardde, voor privé-rekening een voordeelige transactie in op 's Lands oorlogsschepen vervoerde suiker en koffie afsluitend met kooplieden op Ile de France, feiten terzake van welke hij na terugkomst in Holland ter dood veroordeeld werd — een vonnis, dat evenwel niet is voltrokken.

Verschillende brieven van DECAEN en LINOIS aan SIBERG en WIESE en omgekeerd, alle op 's Lands Archief te Batavia aanwezig, handelen over deze aangelegenheden, o.a. van SIBERG dd. 27 November 1804, van DECAEN dd. 4 brumaire an 12, van denzelfde dd. 23 brumaire an 13, van LINOIS dd. 26 brumaire an 13, van SIBERG dd. 19 Januari 1805 aan DECAEN, van DECAEN dd. 16 frimaire an 14, van WIESE dd. 11 Maart 1806, van DECAEN dd. 9 Août 1806 en van WIESE dd. 3 October 1806.

Een enkele der brieven van DECAEN bevat bittere verwijten aan de Indische Regeering terzake van het volslagen gebrek aan medewerking van de zijde van admiraal HARTSINCK, die zich tegenover LINOIS op zijn stellige orders, die hem niet veroorloofden zich uit de wateren van Java te verwijderen, beroepen had, ter motiveering zijner weigering om tot een gezamenlijke actie met den Franschen vlootvoogd over te gaan.

SIBERG meende hierop slechts te kunnen antwoorden door zich eveneens te beroepen op de stellige orders, die Admiraal HARTSINCK van de Regeering der Bataafsche Republiek ontvangen had, om zich niet van het eiland Java te verwijderen.

De andere onderwerpen, in de tusschen DECAEN en de opvolgende Indische landvoogden gewisselde brieven behandeld, betreffen in hoofdzaak de volgende aangelegenheden:

1) Verg. COLLET blz. 474 e. v.

1ste. het voornaamste wereldnieuws, alsmede de gebeurtenissen aan de Kaap de Goede Hoop, waartegenover men van sommige der allerbelangrijkste voorvallen hier te lande plaatshebbend DECAEN op de hoogte stelde.

2de. plannen, betreffende gezamenlijk optreden tegen „les oppresseurs du Monde” (gelijk DECAEN de Britten in zijn brief van 9 Mei 1809 — Landsarchief Batavia — noemt), waarvan een der merkwaardigste wel is, dat door DAENDELS in zijn brief van 19 September 1809 aan DECAEN in overweging gegeven n.l. om gezamenlijk met den Keizer van Burma de Engelschen in Voor-Indië aan te tasten en zoo een onherstelbaren slag toe te brengen. In zijn brief aan Minister VAN DER HEIM d.d. 23 Augustus 1809 (zie DE JONGE, 13de deel blz. 414) maakt DAENDELS ook van dit plan melding en beweert tevens, „dat een corps van 8 à 9000 man mobile troupes tot buitenlandsche expeditiën is geprojecteerd”, dezelfde groot-spraak dus alweer, die we reeds in zijn schrijven van 25 Februari 1809 van DECAEN aantreffen.

3de. de regeling van financieele kwesties o.a. terzake van de ten behoeve van het eskader LINOIS in de Indische wateren door de Indische Regeering voorgeschoten uitgaven (brief van DECAEN aan SIBERG van 26 brumaire, an 13), voorts betreffende de door DECAEN voorgeschoten uitgaven voor bewapening en reparatie van het eskader van DEKKER, waarbij ook een bedrag van 1910 Piasters terzake van invoerrecht door den Hollandschen vlootvoogd verschuldigd voor de door hem op Ile de France verkochte waren (brief van DECAEN aan WIESE van 16 frimaire, an 14), welk laatste bedrag laatstgenoemde aanvankelijk weigerde te voldoen, op grond van het feit, „dat alle de gevolgen dier hoogst strafbare handelingen geheel gelaten moeten worden voor rekening van hen, die zich daaraan schuldig gemaakt hebben” (brief van WIESE aan DECAEN van 11 Maart 1806), doch na protest van DECAEN ten slotte toch verevend.

4de. verzoeken om hulp van Java aan Ile de France tot den aankoop van een installatie voor een suikermolen, krijgsvorraden enz., van Ile de France aan Java tot dien van rijst en andere levensbehoeften en in verband hiermede aanbevelingen van verschillende kooplieden en scheepsgezagvoerders, die daarbij hun tusschenkomst te verleen hadden (verg. o.a. brieven van WIESE aan DECAEN van 17 December 1805 en van 21 Augustus 1806 en van laatstgenoemde aan eerstgenoemde van 16 frimaire an 14, van 9 Août 1806, van 19 Décembre 1807, van 2 Juillet 1808. Landsarchief).

Al deze brieven — en er bevinden zich niet weinige in 's Lands Archief

te Batavia — getuigen van een tamelijk nauwe relatie, die in het eerste decennium der 18de eeuw tusschen Ile de France en Java bestond, een relatie, gegrond op nabuurschap — Ile de France was toen immers het eerste station op den weg naar Europa — en het gemeenschappelijk gevaar, met hetwelk men voortdurend bedreigd werd van de zijde van „l'oppresseur du monde”, dien de Fransche eskaders en kapers voor vele millioenen ponden afbreuk wisten te doen. Verschillende Indische families met Fransche namen kunnen hun herkomst van Ile de France of Réunion aantoonen, voor een deel dateerend uit het begin der 19de eeuw, toen beide koloniën zoo op elkaar aangewezen waren. Ook na het Napoleontische tijdvak vestigden zich nog wel Fransche families uit de Mascarenen (t. w. Réunion, dat aan Frankrijk teruggegeven was en Ile de France, dat onder den naam van Mauritius Britsch bezit bleef) op Java. Zulks werd echter steeds zeldzamer en zal de laatste halve eeuw wel nagenoeg niet meer voorgekomen zijn.

Singhawikramawarddhana

door

Dr. MARTHA A. MUUSSES.

Toen Dr. Bosch in het Oudheidkundig Verslag van 1922 (Bijlage B blz. 22 vlgg.) een en ander uit de inhoud van de nieuwe oorkonde, die te Sëndang Sèdati gevonden was, besprak, schreef hij in het begin van zijn artikel:

„Het gunstbewijs is uitgevaardigd in (Çaka) 1385 door koning Çrī Singhawikramawarddhana, wiens jeugdnaam luidde dyah Suraprabhāwa, denzelfde waarover Dr. KROM en de heer VAN STEIN CALLENFELS in het O. V. 1919 blz. 22 vlgg. en 153 vlgg. naar aanleiding van de derde oorkonde van Trawoelan (O. V. 1918 p. 170) van gedachten gewisseld hebben. Of de enkele nieuwe gegevens van de oorkonde van Sedati de oplossing van de toen besproken moeilijkheden bevatten, zal een nader onderzoek moeten uitmaken”.

De oorkonde bevat inderdaad de oplossing van de bedoelde moeilijkheden, al laat zij vele andere vragen, die bij ons opkomen, onbeantwoord, en al werpt zij de hypothese van de beide genoemde schrijvers omver. Beide kwamen nl. tot de conclusie, dat Singhawikramawarddhana, die in de oorkonde van Trawoelan de jongste zoon van de koning werd genoemd, niemand anders kon zijn, dan de in de Pararaton voorkomende Bhre Tumapël (III), Kërtawijaya, die uitdrukkelijk als de jongste zoon van Bhra Hyang Wiçeşa staat vermeld (Pararaton 30 : 4). De oorkonde moest dus zijn uitgevaardigd door Bhra Hyang Wiçeşa als regerend vorst.

Omtrent de andere op de oorkonde vermelde personen waren de meningen verschillend. Dr. CALLENFELS meende, dat men daarin de vorstinnen van Kabalan en Singapura moest zien, die in de Pararaton worden noemd (30 : 17 — 18), terwijl Dr. KROM de vorstin van Kabalan op grond

1) Het hier volgend artikel heeft verscheidene jaren halfvoltooid tussen mijn papieren gelegen. Ik hield het achter, omdat ik in het begin van plan was ook de bekende stenen van 1408 in het onderzoek te betrekken, terwijl later mijn tijd door andere zaken in beslag werd genomen. Thans moge de bewijsvoering hier een plaats vinden, hoewel de conclusies reeds elders zijn bekend gemaakt. (O.V. 1923 Bijlage I; KROM, *Hindoe-Javaansche Geschiedenis* blz. 446, noot 1). Omtrent de oorkonden van 1408 moest ik mij tot enkele gissingen bepalen.

van de in de oorkonde genoemde titel en familieverhouding, meende te moeten identificeren met de echtgenote van Hyang Wiçeṣa. Dit verschil van opvatting had ten gevolge, dat de schrijvers de oorkonde dateerden respectievelijk tussen 1340 en 1351 ÇAKA en tussen 1311 en 1323 ÇAKA.

Het jaartal van de oorkonde van Sëndang Sēdati vermeerderde slechts de moeilijkheden. En, al trachtte Dr. Krom het nieuwe gegeven in overeenstemming te brengen met de oude, uit de voorzichtige bewoordingen, waarin hij dit gedeelte van Majapahits geschiedenis samenvatte in de tweede druk van zijn „Inleiding” blijkt duidelijk, dat de schrijver zelf twijfel koesterde aan de juistheid van zijn opvatting (I, blz. 83).

Voordat ik nu tot de uiteenzetting van mijn mening overga is het nodig eerst het een en ander mee te delen aangaande het jaartal van de oorkonde van Sëndang Sēdati. In de transcriptie achter het bovengenoemde artikel van Dr. Bosch staat het vermeld als 1385, in de vierde aanvullingslijst van gedateerde inscripties van Nederl.-Indië (O. V. 1923 blz. 109) wordt evenwel het jaar 1395 Çaka aangegeven. Toen ik nl. bezig was naar een oplossing te zoeken kwam de gedachte bij mij op, dat de zaak heel wat minder ingewikkeld zou zijn, wanneer de oorkonde in plaats van 1385 het jaartal 1395 te lezen gaf. Bij het raadplegen van de foto bleek, dat de plaat werkelijk een cijfer te zien gaf, dat meer op een 9 dan op een 8 geleek. Maar daar het schrift van de oorkonde laat-Oostjavaans was en de kleine bocht in de horizontale lijn van het derde cijfer dus misschien niets betekende, moest er naar overtuigender bewijzen gezocht worden. Het geluk was me gunstig: de oorkonde bevatte meerdere cijfers, waaronder er enkele waren, die de verlangde zekerheid gaven. De abklatschen leerden nl. dat het jaartal 1395 was, terwijl het achtste cijfer op plaat 4A (in de transcriptie in de derde regel) ook een 9 was ¹⁾).

Wanneer we met dit nieuwe gegeven de derde oorkonde van Trawoelan trachten te dateren, dan blijkt, dat de identificatie Singhawikramawarddhana=Bhre Tumapël III, waarop de voorgaande dateringen waren opgebouwd, een onmogelijkheid is, daar Bhre Tumapël III reeds in Çaka 1373 overleden was. We geloven dan ook, dat de oplossing in een andere richting is te zoeken. Wat ons te doen staat is alle gegevens nog eens onbevooroordeeld te beschouwen en met elkaar te vergelijken om te zien of er achter den naam Singhawikramawarddhana niet een andere persoon schuil kan gaan.

1) Men vergelijke hierbij noot 3 op blz. 24 van het bedoelde artikel. De aldaar geconstateerde fout wordt nu begrijpelijker: 18 in plaats van 28. Verder leze men op plaat 3B regel 6 in plaats van *ikang li: ing kali*.

De feiten, die we omtrent hem weten, zijn de volgende:

1. Hij was op een bepaalde tijd vorst van Tumapël, jongste zoon van de regerende koning en gehuwd met een vorstin van Singhapura (Oorkonde van Trawoelan).

2. Hij vaardigt in Çaka 1395 een oorkonde uit, waarin hij zich koning noemt van Janggala en Kaḍiri. (Oorkonde van Sēdang Sēdati).

Wanneer we hierna de Pararaton opslaan om naar een persoon te zoeken, die aan deze verschillende voorwaarden zou kunnen voldoen, dan vinden we in de eerste plaats de volgende mededeelingen:

30 : 17 — 18 : Bhre Paguhan apuputra lawan rabi kṣatriya mijil bhre Singapura, kambil denira bhre Paṇḍan salas. 32: 21 — 22: Bhre Paṇḍan salas aṭijēnēng ing Tumapël anuli prabhu i çaka brahmaṇa-naga-kaya-tunggal, 1388, prabhu rong tahun. Tumuli sah saking kaḍaton.

Deze aanhalingen bevatten dus de mededeling, dat Bhre Paṇḍan Salas (III) ¹⁾ gehuwd was met Bhre Singapura, dat hij later vorst van Tumapël werd, en dat hij in 1390 Çaka de kraton verliet. Zijn dood wordt in de Pararaton niet vermeld, en wanneer we dus aannemen, dat hij nog enkele jaren geleefd heeft na het verlaten van de kraton, voldoet Bhre Paṇḍan Salas reeds aan drie van de vier voorwaarden.

Maar tot nu toe hebben we het gegeven terzijde gelaten, waarop de voorgenoemde hypothese voornamelijk rustte, nl. dat Singhawikramawarddhana de jongste zoon was van de regerende vorst. O.i. geeft de Pararaton ook hier de verlangde bevestiging. Op de hierbovenaangehaalde mededeling, dat de vorst de kraton verliet, volgen nl. deze woorden:

Putranira sang Sinagara, bhre Koripan, bhre Mataram, bhre Pamotan, pamungsu bhre Kērtabhūmi, kapērnah paman, bhre prabhu sang mokta ring kaḍaton i çaka çunya-nora-yuganing-wong, 1400.

Prof. KROM heeft in een uitvoerig artikel ²⁾ aangetoond, dat de Pararaton uit vier verschillende bronnen is samengesteld, waarvan er twee van belang zijn voor het gedeelte, dat we thans bespreken, nl. *a.* een kroniek van Singasari en Majapahit van de çaka-jaren 1144 — 1403, aangevuld door *b.* familieberichten, teruggaande op een geslachtslijst van de dynastie.

Uit de inhoudsopgave, die in dat artikel van de Pararaton wordt gegeven blijkt, dat het korte berichtje over de kinderen van SANG SINAGARA ingeschoven is in de kroniek.

1) Dr. CALLENFELLS heeft in het meergenoemde artikel reeds opgemerkt, dat de echtgenoot van Bhre Singapura Paṇḍan Salas III geweest zal zijn.

2) De samenstelling van den Pararaton (*Tijdschrift Batav. Gen.* 1921 (LX) blz. 86-103).

Op het eerste gezicht lijkt het een invoeging, die met het voorafgaande niets te maken heeft en die de samensteller op minder gelukkige wijze op deze plaats heeft ingelast. Het schijnt mij echter toe, dat de compiler hier juist de gelegenheid heeft aangegrepen om de kroniek, die zeer sober was met zijn mededelingen, enigszins aan te vullen en te verduidelijken. Met andere woorden: de „putra pamungsu Bhre Kĕrtabhūmi” is m.i. de lang gezochte Singhawikramawarddhana, alias Bhre Paṇḍan Salas, die van 1388—1390 koning van Majapahit was en daarop de kraton verliet.

De oorkonde van Trawoelan moet dan zijn uitgevaardigd in een van de regeringsjaren van Sinagara, alias Rājasawarddhana, dus in Çaka 1373, 1374 of 1375.

Met de verdere gegevens der oorkonde met betrekking tot Bhre Kabalan en Bhre Matahun hebben we thans nog geen rekening gehouden. Ze kunnen ons dan ook van geen nut zijn. Maar we dienen toch na te gaan of ze met onze gewijzigde opvatting niet in tegenspraak zijn.

Wat Bhre Matahun betreft kunnen we zeer kort zijn: ook wanneer we de oorkonde dateren tussen 1373 en 1375 komt er in de Pararaton geen persoon voor, die met hem te identificeren is. De identiteit van de vorstin van Kabalan met de gemalin van Hyang Wiçeṣa vervalt met de nieuwe datering; waarschijnlijk is het, dat we in haar toch, zooals Dr. CALLENFELS betoogd heeft, de dochter van Bhre Wengker II en nicht van Bhre Singapura moeten zien. Hierbij stuiten we evenwel op een paar moeilijkheden:

1. Bhre Kabalan blijkt volgens de oorkonde gehuwd te zijn, terwijl de Pararaton niets omtrent een huwelijk van haar vermeldt.

2. In de Pararaton staat haar overlijden vermeld vóórdat het sterven van Bhre Tumapĕl III en de daaropvolgende troonsbestijging van Sinagara wordt medegedeeld.

Het eerste bezwaar is niet zo heel groot. Wanneer we nogmaals de inhoudopgave van de Pararaton raadplegen, zien we, dat de kroniek van het jaar 1284 af geregeld doorloopt met twee onderbrekingen: *a.* de familieberichten van 30 : 3 vlgg., geschoven tussen twee in tijdsorde onmiddellijk aansluitende gebeurtenissen van 1308 en 1310 op een voor het verband volkomen willekeurige plaats. *b.* de paregreg-episode, een uitwerking van de gebeurtenissen van 1326—1328, en ten slotte het reeds medegedeelde berichtje over Sinagara's kinderen.

We zien hieruit, dat het lange stuk 30 : 3 vlgg. eigenlijk het laatste bericht is, dat de Pararaton-samensteller over de familierelaties geeft. Wat ons in dit bericht opvalt is, dat het niet, zoals de vorige familieberichten, één geslacht bespreekt, maar dat het verschillende generaties tegelijk omvat. Nu kunnen we hieruit de conclusie trekken, dat dit de laatste fami-

liërelaties waren, die er te vermelden vielen. Maar met evenveel recht kunnen we er uit opmaken, dat de geslachtslijsten van de dynastie de compiler op dit punt in de steek lieten, doordat ze niet nauwkeurig tot het laatst waren bijgehouden, of doordat ze gedeeltelijk verloren waren gegaan. Zo kon de samensteller er toe komen, alles wat hij er nog in vermeld vond samen te rijgen tot het gedeelte op blz. 30.

Het lijkt ons hoogstwaarschijnlijk, dat deze laatste opvatting de juiste is. Immers, de Pararaton noemt in de volgende bladzijden nog verschillende regerende koningen, die vermoedelijk wel verwant zullen zijn geweest aan het koninklijk huis, maar wier afstamming ons niet wordt meegedeeld: de kroniek gaf de feiten en de samensteller nam ze zonder meer over, hoewel de familie-verhouding tussen de verschillende personen hem zelf af en toe duister geweest moet zijn, nu hij niet meer over de geslachtslijsten beschikte.

Zo kunnen we ons heel goed voorstellen, dat het huwelijk van Bhre Kabalan, die heel op het eind van de laatste familieberichten wordt genoemd, niet meer in de geslachtslijsten voorkwam.

Vóór we tot de bespreking van het tweede bezwaar overgaan mogen hier nog een paar opmerkingen over dit huwelijk volgen:

Prof. KROM heeft (O. V. 1919 blz. 154) betoogd, dat Bhre Kabalan de echtgenote was van den vorst, die de Trawoelan-oorkonde heeft uitgevaardigd, omdat zij Mahāmahiś als wijdingsnaam had. Ook wanneer we iedere identificatie terzijde laten en de oorkonde geheel op zich zelf beschouwen, is deze opvatting hoogstonswaarschijnlijk, daar eruit zou volgen, dat de vorst zelf op de voorafgaande plaat genoemd werd. De gevonden plaat is No. 4 van de gehele oorkonde, zodat dan drie platen (of, wanneer de eerste slechts aan één zijde was beschreven, in ieder geval twee en een halve) gevuld zouden zijn met de datering en met de titels van de regerende vorst. Ook wanneer we aan de zeer langademige titels denken, die de latere vorsten zich plegen te geven, blijft dit toch wel een onwaarschijnlijk maximum.

Het mahārāja, dat nog juist op de plaat voorkomt, behoeft in het geheel niet op de echtgenoot van Bhre Kabalan te slaan, maar kan het slot vormen van de vermelding van een familieverhouding, evenals in regel 1 verso, die ook begint met -hārāja, terwijl de daarvóór genoemde vorst slechts pamungsu putra sira tkap çrī mahārāja is. Laten we de onderstelling varen, dat de in de oorkonde genoemde Bhre Kabalan met de regerende vorst gehuwd was, dan vervalt tevens het bezwaar dat we alleen het echtpaar Tumapël-Singhapura op de oorkonde vermeld vinden, met voorbijgaan van de andere leden der koninklijke familie.

Wie dan de echtgenoot van Bhre Kabalan is geweest? Die vraag is niet te beantwoorden, zonder in gissingen te vervallen, die na een eventuele nieuwe vondst onhoudbaar kunnen blijken. Het meest voor de hand ligt het echter, dat het een oudere broeder van Singhawikramawarddhana is geweest, dus een van de zoons van Sinagara, die de Pararaton noemt en die allen waarschijnlijk betrekkelijk jong zijn gestorven, daar de jongste broeder in 1388 de troon bestijgt.

Hierna komen we dan tot het tweede bezwaar: de vermelding van Bhre Kabalans dood in 1373.

De volledige tekst (in D en I ontbreekt de mededeling) luidt als volgt (32 : 3 vlgg.):

„Tumuli paliṇḍu i çaka pakṣa-gaṇanahut-wulan, 1362 (lees 1372). Bhre Paguhan sira sang mokta ring Cangu dhinarmeng Sabyantara. Bhra Hyang mokta dhinarma Puri. Bhre Jagaraga mokta. Bhre Kabalan mokta dhinarmeng Sumēṅka tunggal dhinarma. Bhre Pajang mokta tunggal dhinarmeng Sabyantara”.

We zien, dat Bhre Kabalan wordt genoemd vlak achter Bhra Hyang en Bhre Jagaraga. Van de eerste heeft BRANDES reeds opgemerkt, dat de vermelding van zijn overlijden op deze plaats een vergissing moet zijn; hij komt immers eerst in 1378 aan de regering en 32 : 18 vlgg. staat nog eens, dat hij stierf: „Bhra Hyang pūrwawiçeṣa mokta, dhinarma ring Puri, i çaka brāhmaṇa-nagāgni- çitaṅçu, 1388. Tumuli bhre Jagaraga mokta”. We vinden hier dus weer een Bhre Jagaraga direct achter Bhra Hyang vermeld, en zullen daarom waarschijnlijk hierin dezelfde hebben te zien als de 32 : 5 genoemde. Daarmee zou dan tevens een volkomen vreemde persoon van het toneel verdwijnen. Wanneer we nu echter niet alleen het sterven van Bhra Hyang Pūrwawiçeṣa, maar ook dat van Bhre Jagaraga in 1388 moeten stellen, dan vervalt daarmee m.i. ook alle zekerheid, dat de personen, die na Bhre Jagaraga worden genoemd in 1373 zijn gestorven. Dat Bhre Kabalan en Bhre Pajang niet voorkomen in het gedeelte 30 : 20 vlgg. zal dan waarschijnlijk zo te verklaren zijn, dat beiden toen nog in leven waren.

Hoe het ook zij, onoverkomelijke bezwaren tegen de gelijkstelling van de Bhre Kabalan der oorkonde met die in de Pararaton bestaan er volgens mijn mening niet.

Nu we Singhawikramawarddhana aan de ene kant in verband hebben gebracht met de Pararaton, willen we trachten aan de andere kant een schakel te vinden, die hem met de oorkonden van 1408 verbindt, al verlaten we daarbij de vaste grond en betreden het gebied der gissingen.

De bedoelde oorkonden van Padoekoehan Doekoe en Djijoe vermelden o.a. de volgende feiten:

1. (Steen van Padoekoehan Doekoe). Çrĭ Bhaṭāra prabhū Girindrawarddhana, met de kindernaam Dyah Raṇawijaya bevestigt een schenking van de vorsten, die in Amṛtawiṣesālaya en in Mahālayabhawana gestorven zijn en waarbij aan de brahmaan Ganggadhara de desa Pēṭak wordt gegeven als beloning voor de overwinning van hem, die te Jinggaan resideerde in zijn strijd tegen Majapahit (kādigwijayanira sang munggwing Jinggandunayunayunan yūdhawan ing Majapahit).

2. (Steen van Djijoe, thans Mus. Modj. 123). Raṇawijaya, zich noemende çrĭ Wilwatiktapuradaha Janggala Kaḍiri, schenkt aan dezelfde Ganggadhara grond te Trailokyapurĭ ter gelegenheid van het çrāddha-offer voor „sang mokta ring Indranibhawana” in het twaalfde jaar na diens dood.

3. (Twee stenen uit Djijoe, Mus. Modj. 350 en 351, welke bij elkaar horen. De oorkonde begint op Mus. Modj. 351). De datum is helaas niet meer te lezen, maar daar de enkele gedeelten van de datering, die te lezen zijn, precies gelijkluidend zijn met die van de twee andere oorkonden van Djijoe kunnen we voor zeker aannemen, dat ook deze oorkonde in de maand Kārttika op de eerste dag van de donkere maandheft in het jaar 1408 Çaka is uitgevaardigd. De schenker is pāduka çrĭ mahārāja bhaṭāre Kling, çrĭ Girindrawarddhana met de jeugdnaam Dyah Wijayakusuma, welke ter gelegenheid van het çrāddha-offer voor „çrĭ pāduka bhaṭāra ring Dahanapura, sang makteng Indranibhawana” de meer genoemde Ganggadhara begunstigt met een vrijgebied te Trailokyapurĭ. De schenking wordt bevestigd door de eerstgenoemde vorst, met de eigennaam Raṇawijaya.

Wie zijn nu deze Girindrawarddhana's? Prof. KROM meent, dat de in twee der oorkonden genoemde vorst van Dahanapura dezelfde is, die in 1359 Çaka als ratu was opgetreden, en wiens sterfjaar de Pararaton in 1386 Çaka stelt. 't Laatste jaartal zou dan een vergissing zijn voor 1396.

Ik meen, dat er andere feiten zijn, die er voor pleiten, dat deze vorst van Dahanapura (= Kaḍiri) niemand anders is, dan Singhawikramawarddhana. Hij verlaat in 1390 de kraton en vaardigt daarna in 1395 een oorkonde uit, waarin hij zich o.a. noemt Giripatiprasūta en verder Janggalakaḍiriyawabhūmyekādhipa, , sirātaḥ prabhū wiṣeṣa ring bhūmĭ Jawa makaprakārang Janggala mwan Kaḍiri. Raṇawijaya noemt zich in de ene oorkonde Girindrawarddhana, in de andere zet hij vol trots Wilwatikta vooraan in zijn titel, terwijl daar gerept wordt van een strijd tegen Majapahit. Bovendien komt de naam Kēling, die in de Pararaton genoemd

wordt in verband met Sinagara, Singhawikramawarddhana's vader, nu terug in de oorkonde van Djijoe; het ligt in Noord-West Kediri.

Het verloop zou dan zo kunnen zijn:

Sinagara weet zich in 1373 van de troon meester te maken; als hij sterft in 1375 heerst er gedurende drie jaar koningloosheid (d.w.z. twisten om de troonsopvolging?). Na Hyang Pūrwawiṣeṣa's dood wordt Bhre Paṇḍan Salas prabhu, maar is reeds twee jaar daarna (1390) gedwongen de kraton te verlaten, waarschijnlijk was dus ook zijn troonsbestijging niet zonder moeilijkheden tot stand gekomen. Hij trekt zich terug in het Kediriëse, waar hij o.a. de oorkonde van Śēḍang Śēḍati uitvaardigt. Een jaar na die uitvaardiging (1396) sterft hij, maar zijn zoon(s) zet(ten) de strijd voort en eindelijk slaagt Raṇawiyaja er in de overmacht weer te verkrijgen in Çaka 1400. In 1408 is zijn positie zo sterk dat hij een groot grāddha-offer ter ere van zijn twaalf jaar geleden gestorven vader aanricht.

De hypothese heeft in het laatste gedeelte van dit opstel een groter rol gespeeld, dan mij lief was. Mochten daarom in de toekomst inscripties te voorschijn komen, die bewijzen, dat het hier geschilderde verloop onjuist is, dan zal ik met vreugde mijn mening herzien.

De bilang-bilang

door

J. H. NEUMANN.

In de musea, welke een Karo-Bataksche verzameling ethnografica rijk zijn, treft men meestal ook, met Karo-Bataksche karakters beschreven, bamboe-stokken aan. Deze stokken zijn bekend onder den naam *bilang-bilang*, naar den aard van het letterkundig product dat er op geschreven is. Een enkele maal vindt men zulk een bilang-bilang ook in een poestaka. (Zie Bijdragen Kon. Inst., deel 83, pag. 168).

Het woord *bilang* zelf, is in het dagelijksch leven weinig meer in zwang. Naar analogie van het Maleisch, zal het wel de beteekenis van „woord” gehad hebben. Het komt nog voor in de uitdrukking *pinter bilang koe Dibata*, dat zooveel beteekenen moet als „het rechtstreeks aan de goden overlaten”. Dit zeide men als men na eindelooze beraadslagingen tot den oorlog overging. Ook *kebilangen* „getroffen door den straf der goden”, doet denken dat *bilang* „woord, vervloeking” moet beteekenen, daar het woord immers zulk een magische uitwerking kan hebben. Bilang-bilang zou dus „woorden” kunnen beteekenen, en in ons geval „woorden” of „rede” met een bijzondere beteekenis. Daar het op een zangerigen toon wordt opgedreund en er een zekere cadans niet in te miskennen valt, vertaal ik het liever met „zang”.

Het karakter van zulk een zang zou men kunnen weergeven met: „een ontboezeming van smart”. Alle bilang-bilangs die mij onder de oogen kwamen bevatten een verhaal van leed en verdriet. Hier vertelt de dichter van zijn leven vol teleurstellingen, daar over het verlies van een kind. Men leest dan ook de bilang-bilang om zich te troosten, of een jongeling laat de bilang-bilang aan zijn geliefde voorlezen om haar medelijden en liefde voor hem op te wekken.

De bilang-bilang is dus een uiting van smart, maar ook tevens een document van de mentaliteit van het volk. Het volk immers hoort gaarne zulke verhalen of zangen over *atē mesoei* „smart”. Naast de echte smart, het mannelijk gedragen leed, is er ook een zich vermeien in smartgevoelens. De fluitende jongeling, de op zangerigen toon opgedreunde bilang-bilangs, doen de verdenking ontstaan, dat men zich toch gaarne verlus-

tigt in zijn smart. En dat dit verlamvend werkt op de zedelijke kracht van den mensch, is een algemeen erkende waarheid. Trouwens de dichter klaagt er zelf over:

„hij is moe zonder gewerkt te hebben,

„loom, zonder geloopen te hebben,”

alles tengevolge van zijn weenen en overdenken van zijn smart.

Wat den dichter drijft om zijn smart-gevoelens in een bepaalden vorm te gieten, (men denke ook aan andere dichters dan de Bataksche), moge onverklaarbaar zijn, een feit is het, dat zij naar een bepaalden vorm zoeken. De Karo-Batak vond dezen vorm in zijn bilang-bilang. Het is mij onmogelijk dezen vorm anders dan een soort van lyrisch proza te noemen. Rijm is er niet in te bekennen, bepaalde strofen ook niet. En toch is er een zekere cadans, een zeker rythme in. Ik heb getracht dit door den hierna volgende vorm weer te geven.

Heeft men eenige bilang-bilangs gelezen, dan bemerkt men al spoedig, dat er steeds naar een bepaald voorbeeld gewerkt wordt. De vrijwel onvertaalbare aanhef is bij bijna allen gelijk, bepaalde uitdrukkingen en beelden keeren telkens weer terug en af en toe komen er *endoeng-ndoengens*, vierregelige pantoens, in voor. De naam van den schrijver wordt niet genoemd, wel noemt hij zijn stamnaam. Wat *hijo hari* beteekent is niet bekend, mijne vertaling is dan ook maar een gissing. Bij langdurige ongewenschte regens riepen de ouden tegen den hemel: „*lego ko hijo hari!*” („Droog jij hijo hari!”). Het jongere geslacht roept alleen: „*Lego!*” („droog!”)

De zang wordt genoemd als „de woorden van de bamboe” of „van de alimbast”.

Na deze inleiding volgt het verhaal van de smart en de vraag naar de reden dat men een ongelukkig lot getroffen heeft. Men ontvangt hier een blik in het denken van dit volk. De schrijver meent dat zijn ongeluk te wijten is aan het *terān* geweest zijn van zijn moeder, dwz. tijdens de zwangerschap heeft de moeder wenschen of lusten gehad waaraan niet voldaan is. (Zie Med. N. Z. G. 1903. pag. 10 en 1909 pag. 43.) Nu heeft dit tengevolge gehad, dat het kind een moeilijk levenslot heeft. In welk verband dit *terān*-zijn van de moeder tot het levenslot van het kind staat, is niet geheel duidelijk. Blijkbaar hebben we hier te doen met twee beschouwingen. Een oudere, toen de noodlotsleer nog niet zoo geformuleerd was als thans, en een jongere, de tegenwoordige noodlotsleer, waar de ziel in haar zevende levensmaand aan de goden haar levenslot vraagt, welk lot onveranderlijk is. Deze jongere beschouwing komt aan het einde van den zang voor den dag, als het kind sprekende wordt ingevoerd en zegt:

„Pengindona kal nge, si pakē la mbera;”

wat ik vertaalde met:

„Het is alles noodlot, wij ondergaan het, al wenschen we het niet.”

Dit *terān*-zijn van de moeder veroorzaakt, dat hem alles tegenloopt. Aan dezelfde oorzaak schrijft men het ook vaak toe, dat een meisje niet tot huwen komt. En daar men zulk een meisje, als het niet tot een huwelijk komt, vaak de tanden vijlt (indien dit nog niet geschied is), zou men tusschen dit *terān*-zijn van de moeder en tandenvijlen verband kunnen leggen. Het is hier de plaats niet om daar dieper op in te gaan, wij volstaan met deze aanduiding. In elk geval duidt de dichter hier aan, dat er verband zou kunnen zijn tusschen het *terān*-zijn van zijn moeder en zijn ongelukkig levenslot. Of nu de vertoornde ziel van zijn moeder hem dwarsboomt, dan wel in het algemeen gesproken er iets geweest is, dat zijn gewoon verloop niet gehad heeft, laten we onbeslist.

Een groot deel van zijn leed werd door het sterven van zijn oudste dochtertje veroorzaakt. Hij noemt haar steeds *toerang* („zuster”). Dit gebeurt wel meer. Indien een gezin alleen uit jongens bestaat, en een van deze jongens huwt, dan wordt het oudste kind van hem, als het een meisje is, wel *toerang* genoemd. De „broeders” hebben dan een „zusje” gekregen, alhoewel het eigenlijk hun nichtje is.

Dit dochtertje is gestorven. Het sterven wordt door *ngēloek* („den hoek of de bocht omgaan”, dus uit het oog verliezen), aangeduid. Ook hier wordt weer naar de reden van het sterven van het kind gezocht. In de eerste plaats als een wilsuiking van het kind zelf. Het wilde nl. niet dienen als *pertampilen bapana*, „als middel om haar vader aangenaam, in aanzien, bij de menschen te doen zijn”. In de tweede plaats zoekt hij de oorzaak van haar heengaan bij zijn vrouw, nl. in de wijze van het kind te dragen en te sussen.

Makana (idja) tading, lēpak, pilet
idja kal nge ndoebē,
perdoah nandēndoe, beroe Tarigan?

Een moeder kan nl. lichamelijk zoo gebouwd zijn, dat het kind niet aangenaam op haar rug of op de heup zit. Men noemde mij, bijv. *tjaloēs*, „aflopende schouders hebben”, waardoor de draagdoek niet goed blijft zitten; daardoor zit of slaapt het kind niet prettig. Dit kan de reden zijn, dat een kind heengaat. Men heeft dan het kind het niet aangenaam gemaakt op deze wereld.

Ten slotte wordt het kind sprekende ingevoerd. Roerend is het te hooren, hoe de vader zegt, wat het kind zeggen moet. Alles wordt aan het

noodlot geweten en het kind zegt hun, niet langer meer op zijn terugkomst te wachten.

Door de vele kleine woordjes, als *idjē kal*, *makana*, *me*, *nge* en vooral *kal* om een zeer hoogen graad aan te duiden, is een letterlijke vertaling zeer moeilijk. Ook zinnnetjes als: *Apai kal la bagē*, *ningkoe*, of: *pengindona kal nge*, *sipakē la mbera*, zijn hoewel niet onverstaanbaar, toch bijna niet over te brengen. Ik hoop den zin zoo nauwkeurig mogelijk overgebracht te hebben.

Na deze noodzakelijke inleiding geef ik hier een bilang-bilang met de vertaling.

BILANG-BILANG.

Maka hio ari koetē bilang-bilang boeloeh belangkē,
lako nitabah anak Karo-karo mergana,
ibabo taneh mekapal ēnda,
man ingankoe noeri-noeriken atēkoe mesoei,
entah idjēkal nge ndia lit saberna sitik.

Toeri-toerinna atēkoe mesoei,
poesoeih-peratēnkoe me raboet,
si la erngadi-ngadi ēnda, bagē natēkoe,
bahan roesoer-oesoer naring akoe ilakē-lakē,
iliwer-iliwer atēkoe mesoei ndadē.

Aminna nidarami kal pē djelma perliah
ibabo taneh mekapal ēnda,
entah si la lit kal nge
bagi adjang anak Karo-karo mergana ēnda,
sera-soeina nggeloeh ndadē.
Apai kal nge la bagē ningkoe:
adē salin koesoera, salin koedapet kal nge,
bagē roesoer-oesoer.

Idjē makana tading, lēpak, pilit,
idja kal nge ndia ndoebē
pemoepoesken nandē beroe Tarigan ndoebē?
Bagē pē lit, nina poesoeihkoe,
bahan la nai kal nge langlang serana roesoer-oesoer.

Apai kal nge la bagē ningkoe?
 Adi oeis koebaba ēnda kal nge
 makana ermalē-malē, erboeroek-boeroek;
 adi atēkoe mesoei ēnda kal
 makana reh limbaroena kal nge roesoer-oesoer
 man oekoerenkoe, o nandē beroe Tarigankoe!
 La nai kal nge kap ergoelamit
 man oekoerenkoe roesoer-oesoer.

Agē tambah-tambah akoe terboeang
 ranak beroe-senina.

Enda ngēloek ka toerang beroe Karo-karo,
 anak si ntoea ndadē.
 Idjē kal me sada nari noempatken kira-kirangkoe,
 ndoengi barbarna, ngkeriken alisna ndadē.
 Idjē kal me si la nai ergoelamit ndadē,
 poesohkoe erkoenē-koenē kal nge kap roesoer-oesoer,
 o toerang bapana la soeroeng.

Makana (idja) ¹⁾ tading, lēpak, pilit,
 idja kal nge ndoebē,
 perdoah nandēndoe, beroe Tarigan?
 E makana kami enggo metoemboer, medjelpa,
 itadingken (kam) ē anakkoe,
 si mbiar (djadi) man pertampilen bapana.

La nai kal nge kap ergoelamit man oekoeren bapandoe.
 Enggo kal kap adjang bapandoe
 bagi pertasak galoeh silējoeh;
 karah darat kal nge makana meratah,
 karah bas kerī matjikna,
 poekoer-oekoeri penadingken toerang beroe Karo-karo,
 anak si ntoea ndadē;
 idjē kal me ngkeriken boeroekna ndadē.

Apai kal la bagē ningkoe:
 dagingkoe kal nge maka lampas koetajangken;
 si lampas tajang, ē kal nge melawen tertoeandoeh,

1) De tusschen haakjes geplaatste woorden zijn van mij.

taroen tjakap-tjakap, arih-arih,
 ras peratēn raboet si la lit sēsē ndoebē.
 Idjē piah ndaboeh me bagē iloehkoe,
 erdemoe-demoe ibas isangkoe,
 pitjah-petjah ibas ampoe-ampoeēnkoe,
 peratah-ratah amak tajangen.
 Idjē kap latih kal me sēja erdahian,
 ngalah sēja erdalīn.
 E me adi koe-oekoeri kal bagē
 kerina si karah ketjibalkoe nggeloeh ndadē.

„O nandēkoe, nandē, makana koega kal bantji nibahan?
 „O bapa, si mbisa nggeloeh ratē mesoei,”
 nindoe sekali nari, o anakkoe,
 toerang bapana la soeroeng.
 „Pengindona kal nge, si pakē la mbera;
 „ola nai kal kam metoeilih, man timān,
 „melawen kal pē, la nai lit,
 „o bapa si perliah,” nindoe.

V e r t a l i n g.

Heden dus zijn hier de woorden van de belangkē-bamboe,
 die gekapt is door iemand van de Karo-karo-stam,
 wonende op deze dikke aarde (de wereld),
 als de plaats om mijn smart te vertellen,
 wellicht dat daardoor misschien eenige troost komt.

Het verhaal van mijne smart,
 van hart en wil die verward zijn,
 zonder ophouden, — dat is mijne bedoeling;
 vanwege dat zonder ophouden ik geplaagd
 en omgevoerd wordt door mijn gemelde smart.

Al zocht men ook nog zoo naar een ongelukkig mensch
 op deze dikke aarde,
 wellicht zou er geen enkele zijn
 met het deel (lot) van dezen Karo-karo,
 wat betreft een leven van moeite en smart.
 Dat ik zeg dat het zoo is:

Als ik van plan verander, dan ontmoet ik heel wat anders (dan ik gedacht had).

Zoo gaat het maar steeds door.

Wat was er vergeten, wat de fout, wat de misgreep?
Waar zat het 'm toch voorheen,
toen moeder, vrouwe van de Tarigan, mij baarde?
Zoodanig iets moet er zijn, zegt mijn hart,
vanwege de hevige en gedurige moeiten.

Dat ik zeg dat het zoo is:
Wat betreft het kleed dat ik draag, —
het veroudert, het verteert;
(maar) deze mijne smart,
zij wordt telkens nieuw,
is voorwerp van mijn denken, o moeder, vrouwe van de Tarigan.
Verward is geheel en al
hetgeen, waarover ik denken moet.

Steeds meer ga ik verloren
al heb ik (ook) anak-beroe-senina (die mij in den steek laten).
En verder ook, zuster Karo-karo stierf,
het oudste kind.
Dit is ook weer iets dat toesluit (verlamt) mijn denkvermogen,
dat voltooit het beeld (van mijn smart), dat het verfijnt.
Dit is geheel on-ontwarbaar,
mijn hart is gestadig twijfelende,
o zuster van vader, die niet in leven bleef!

Wat was er vergeten, wat de fout, welke de misgreep?
Waar zat het 'm toch voorheen?
In de wijze van u te dragen door Uw moeder, de vrouwe van de
Tarigan?
Wij zijn verlegen, radeloos,
omdat gij ons hebt verlaten, o mijn kind,
dat bang waart om het middel te zijn om Uw vader aangenaam bij
de menschen te maken.

Verward, geheel en al is hetgeen je vader denkt.
Het deel van uw vader is

gelijk het rijp zijn van de silêjoeh-pisang:
van buiten groen, van binnen beursch;
overdenkende het achtergelaten worden door zuster Karo-karo,
het oudste kind.
Dat is de voltooiing van het gemelde verteed worden.

Dat ik zeg dat het zoo is:
Vroegtijdig leg ik mijn lichaam ter ruste,
maar die vroeg ter ruste gaat, slaapt laat in,
vanwege het praten, het overleggen (bij zich zelven),
en van de verwarde wil, welke maar niet verminderen wil.
Alsdan vallen ten slotte de tranen,
zij vloeien tezamen bij de kin,
zij vallen uiteen in mijn schoot,
ze kleuren donker de slaapmat.
Dan is men moe, zonder gewerkt te hebben,
loom, zonder gelooopen te hebben.
Zoo gaat het als ik diep nadenk,
over alles wat aangaat de toestand van mijn leven.

„O mijn moeder, moeder, wat is er aan te doen?
„O vader, die durft te leven met smart in het hart.”
— Zoo moet je nog eenmaal spreken, o mijn kind,
zuster van vader, die niet in leven bleef.
„Het is alles noodlot, wij ondergaan het, al wenschen we het niet,
„Blijf niet langer verwachten, er is niets meer om op te wachten,
„al wachtte je ook lang;
„o ongelukkige vader”, moet je zeggen.

Patriarchaat oorspronkelijk een sociaal-, matriarchaat een genealogisch begrip

door

Prof. Dr. A. W. NIEUWENHUIS.

Leiden.

De maatschappelijke instellingen op de Indonesische eilandenwereld onderscheiden zich van die in de meeste andere landen van gelijke uitgestrektheid door eene bijzonder groote veelvormigheid, het uitvloeisel van eene diepgaande vermenging van vele volken met sterk verschillende beschavingen. Voor het inzicht in deze soms onontwarbare kultuurverschijnselen vinden wij aanknoopingspunten in de minder toegankelijke binnenlanden, waar het verkeer met vreemden het geringst is geweest. Dit geldt ook voor een onderzoek naar de gronden, die er toe geleid hebben, de samenstellingen der familiën en de opvattingen der bloedverwantschap zoo tegenstrijdig te maken, als onder het zoogenaamde patriarchaat en matriarchaat geschiedt. Wat betreft het Maleische ras, zijn de Bataks van Sumatra naar het eerste, hun zuidelijke naburen, de Minangkabauers, naar het tweede georganiseerd. In hunne weinig toegankelijke bergstreken hebben zij hunne aartsvaderlijke zeden zoo zuiver kunnen bewaren, dat voor ons onderzoek de vormen dezer twee stelsels daar het best zijn na te gaan.

Te oordeelen naar de zeer ongelijke gewoonten, die daaruit voortvloeien, moeten zij wel op geheel verschillende opvattingen berusten, wanneer men ten minste uitgaat van de overtuiging, dat de volkszedes niet van het toeval afhankelijk zijn, maar zich naar de geestesgesteldheid der menschen ontwikkelen. Van de matriarchale en patriarchale familieverhoudingen moet men dit nu wel aannemen, want onder de lager ontwikkelde volken der geheele wereld vindt men overeenkomstige instellingen verspreid. Men heeft er zich trouwens altijd op toegelegd, die langs rationneelen weg af te leiden uit de toestanden, waaronder de betrokken volken leefden en is daarin veelal geslaagd.

Naar de tegenwoordige patriarchale en matriarchale inrichtingen der familiën in den Indischen Archipel worden zij beide opgevat als uitvloeiels van genealogische denkbeelden en oogenschijnlijk met recht. Evenwel bestaat er toch wel aanleiding zich af te vragen, hoe de vroegere geslachten der menschen er zoo algemeen toe gekomen zijn, de bloedverwantschap zoo eenzijdig op te vatten en dan nog wel of van vaderszijde of

van moederszijde. Dit klemmt des te meer, omdat zeer onnatuurlijke verhoudingen tusschen ouders en kinderen daardoor ontstaan; om maar een enkel voorbeeld te noemen, die van den vader tegenover zijne kinderen onder de Minangkabauers.

Lang heeft men de overtuiging gehuldigd, dat de matriarchale inrichting der familie onder de primitieve volken de oudste is geweest en de patriarchale zich daaruit zou hebben ontwikkeld. Hierop zijn zelfs vergaande veronderstellingen gegrond als sexueele promiscuiteit, onbekendheid met het vaderschap van een kind enz. In lateren tijd aarzelt men wel om dit standpunt omtrent onze vroegere voorouders te blijven innemen, maar het waarom en het hoe der beide grondvormen dier maatschappelijke en familieinstellingen blijven een onopgelost vraagstuk.

Het is niet de bedoeling, hier in bijzonderheden te herhalen, dat de gevolgen voor den man altijd geheel anders zijn dan voor de vrouw, maar toch dient wel als voorbeeld er aan herinnerd te worden, dat bij een gewoon huwelijk onder de patriarchale Bataks de vrouw hare familie verlaat, haar intrede doet in die van haar man en ook woont in het huis van diens nabestaanden; onder de matriarchale Minangkabauers blijven de vrouw en de man lid van de eigen familie, in het huis van deze wonen en genieten ook hun aandeel in de familiegoederen.

Het huwelijk met bruidschat zien wij als patriarchalen grondvorm aan; onder de Minangkabauers betaalt de familie van den man geen bruidschat. Opvallend is het verschil in huwelijksvormen, die in de patriarchaal saamgestelde maatschappij voorkomen, als dat met bruidschat, het dienhuwelijk, het ambil-anak huwelijk en het leviraatshuwelijk. Het matriarchale huwelijk draagt in den grond altijd hetzelfde karakter, met afwijkingen van plaatselijken aard.

Bij de patriarchale Bataks ontstaat tenminste een gezin uit de ouders met hun kinderen en het gezinsleven wijkt niet veel van hoogerstaande af. Aangezien onder de Minangkabauers de kinderen niet alleen tot de familie der vrouw behooren, maar aan deze hunne verzorging en opvoeding toevallt en de vader nochtans weinig medezeggingschap daarin bezit, zelfs van zijn eigen gewonnen goed alleen onder contrôle zijner familie wat aan zijn eigen kinderen kan schenken, zoo is de geaardheid van het gezin hier wel eene geheel andere.

In verband met het onderscheiden huwelijksgoederenrecht worden bij het overlijden van een der echtgenooten diens bezittingen geërfd. De kinderen van den overleden man onder de Bataks erven zijne goederen, die wel door de weduwe als hun verzorgster worden beheerd. Zijnde zonder eigen bezit, kan zij na haar dood hare kinderen niets nalaten.

Daarentegen bezit eene vrouw onder de Minangkabauers haar aandeel in het familievermogen en hare kinderen volgen haar daarin op, terwijl de echtgenoot niet daarin deelt. Bij zijn overlijden blijven de kinderen zonder aandeel in zijn nalatenschap. Vooral wanneer men de vele lokale afwijkingen der beschreven stelsels in aanmerking neemt, vermeerderen nog de groote bezwaren, hunne grondslagen in den Archipel zelf na te vorschen. Dit klemmt des te meer, omdat deze waarschijnlijk hun oorsprong vonden op een standpunt van beschaving, dat heel wat lager ligt dan wij nu nog daar aantreffen. Ware het mogelijk zooveel oorspronkelijks nog onder de Maleiers te vinden, dan zou daarin de beste steun voor een dergelijk onderzoek aangetroffen kunnen worden, maar de hiervoor het meest in aanmerking komende zwervende stammen zijn vooral in het Westen zeldzaam en ten deele nog onvoldoende bekend. Dit is trouwens eene omstandigheid, die zich meestal voordoet bij het nagaan der grondslagen der hoogstaande samenlevingen. In plaats daarvan maken wij gebruik van hetgeen de geschiedenis of bij laag ontwikkelde volken elders hunne kultuurtoestanden ons ter vergelijking aanbieden. Uit den aard der zaak mag men in het laatste geval geen onmiddellijk verband aannemen tusschen de uitersten der onderzochte beschavingsverhoudingen, maar aanknoopingspunten tot eene juiste opvatting der anders onbegrijpelijke toestanden op hooger standpunt levert zulk een onderzoek toch dikwijls op.

Met dien verstande zijn wij gerechtigd ons ter oplossing der vraag omtrent den aard der grondslagen van het patriarchaat en het matriarchaat naar de oorspronkelijke bewoners van Australië te wenden. In dit groote vasteland hebben de bewoners als kleine familiegroepen sedert vele en vele eeuwen in hunne nauwkeurig begrensde gebieden rondgezworven, levende van de jacht en het inzamelen van hetgeen de natuur hun aan kleine dieren en planten opleverde. Vreemden hebben daarop eerst in den loop der vorige eeuw een merkbaaren invloed geoefend, met het gevolg dat daaruit het uitsterven dier Australiërs, slechts zelden hunne verheffing in beschaving voortvloeyde. Nog in het einde der negentiende eeuw werden in het door woestijnen en savannen ingenomen centrum van het werelddeel uiterst merkwaardige ontdekkingen op volkenkundig gebied gedaan, o.a. door BALDWIN SPENCER en GILLEN, later nog aangevuld door den missionaris STREHLOW.

Aan de sterk wisselende, geographische en klimatologische gesteldheid moet het toegeschreven worden, dat de beschavingsverschijnselen zelfs onder deze jager- en aan de kusten visscherstammen eene vrij belangrijke verscheidenheid in zeden en gewoonten te zien geven. Daarbij namen in den loop der tijden minstens drie rassen deel aan het ontstaan

der Australiërs, zooals wij hen kennen. Het duidelijkst viel dit nog vast te stellen in het Zuidoosten, waar het nigritische ras der Tasmaniërs overheerschend was; en in het Noorden, waar de Papoea's veel tot de samenstelling der bevolking hebben bijgedragen. Verreweg het grootste gedeelte van het vasteland wordt echter ingenomen door de Wedda-achtige Australiërs in eigenlijken zin.

Talrijke volksverhuizingen moeten in Australië hebben plaats gevonden, niet slechts bij de verbreiding dezer rassen, maar ook bij hunne onderlinge vermenging en verdringing. Dit leidde tot even sterke veranderingen der zeden, zoodat ook hier niet dadelijk tot de oorspronkelijkheid van deze mag besloten worden. In eenige afgelegen streken zijn ons echter stammen met blijkbaar zeer oude beschavingsverschijnselen gespaard gebleven, bijv. in het Zuidoosten en Oosten. Hier woonden de nu uitgestorven Kurnai in Gippsland, dat door de zeer hooge Australische Alpen en door woestijnen sterk van het overige Australië was gescheiden. Ten Noorden grensde aan hen de stam der Yuin en in Oost-Queensland bij het tegenwoordige Brisbane behielden ook de Chépara dit archaisch karakter. Op grond zijner uitvoerige taalkundige en mythologische studiën heeft vooral prof. P. W. SCHMIDT aan deze volkjes die plaats in de beschavingen van Australië kunnen toewijzen. Sedert zijn ook andere hunner vrijwel overeenkomende beschavingsuitingen gebleken tot de oudste te behooren, die nog op aarde aan te wijzen zijn.

Zoowel patriarchaat als matriarchaat maken deel uit van de familieverbanden in Australië; deze drie stammen met de oudste beschaving zijn alle gelijk patriarchaal georganiseerd; matriarchale instellingen bezitten eenigszins hoogerstaande naburige stammen. Dit patriarchaat is dus voor Australië het oudste. Zulk een onderdeel in de zeden van een stam dient voor het nagaan zijner geaardheid beschouwd te worden in verband met het geheel zijner instellingen. Aangezien die der Kurnai het oorspronkelijkst gebleven zijn, zullen wij die als gids trachten te gebruiken. Voor wij ons kunnen gaan bezighouden met de patriarchale familiegroep, eischt de samenstelling van den geheelen stam der Kurnai onze aandacht. Dan valt het reeds dadelijk op, dat de genealogische verwantschap onder hen den vorm bezit van het seksetotemisme. Vooral omdat dit nergens meer in zulk eene oorspronkelijkheid is bestudeerd kunnen worden als onder de Kurnai, verdient het op zichzelf reeds onze belangstelling.

Deze menschen leefden in de overtuiging, dat al hunne mannen hun aanzijn dankten aan een totemvoorzader Djiitgung in de gedaante van een kleinen vogel; evenzoo schreef men het ontstaan van de gezamenlijke vrouwen toe aan Yiirun, evenzoo als een anderen kleinen vogel. Deze

voorstelling weerspiegelt de tegenstelling mannen eenerzijds en vrouwen anderzijds, wat ook in hun dagelijksch leven uitkomt, omdat de mannen met de jacht het hunne bijdragen tot het onderhoud van hun familiegroep, terwijl de vrouwen door het inzamelen van planten, kleine dieren, insecten, wormen enz. dit op andere wijze deden. Alle mannen werden in dien zin dan ook als broeders, alle vrouwen als zusters beschouwd, hetgeen aan den overigens over eene zeer groote oppervlakte verspreid zwervenden stam eene bijzondere eenheid verschafte. Deze werd nog verstrekt door de opvatting, dat de geheele natuur uit zulk eene mannelijke en eene vrouwelijke helft bestond. (Zie Int. Arch. f. Ethnogr. 1928). Nu zou ons de mogelijkheid van het ontstaan van zulk eene natuuropvatting, vooral wat hare eenzijdigheid in de wording der levende wezens betreft, geheel ontgaan wanneer die niet kon worden aangevuld met de ook hier voorkomende primitiefste meening omtrent het ontstaan van menschen en dieren. Door vele onderzoekers kon onder de nog oorspronkelijke zwervende stammen in de Oude en de Nieuwe Wereld worden vastgesteld, dat bij hen de kennis van de rol van den man bij de zwangerschap der vrouwen nog niet aanwezig is. Bij die alle wordt een vrouw zwanger, omdat een bovennatuurlijk wezen een kinderkiem van buiten in de vrouw heeft ingevoerd. Zelfs de oude Mexicanen geloofden dit nog (Zie Int. Arch. f. Ethnogr. 1927. Die Ansichten der primitiven Völker über das Geschlechtsleben des Menschen). Het vormt een der merkwaardige ontdekkingen van SPENCER en GILLEN bij de centrale Australiërs, aanvankelijk weinig geloofwaardig geacht, nu over geheel Australië vastgesteld en ook van daarbuiten. In dit werelddeel zijn het totemvoorouders, van wie de materiëel gedachte kinderkieimen afkomstig zijn en die ze in daarvoor geschikt geachte vrouwen zenden. Onder vele stammen bestaat de overtuiging, dat een man hierbij onnoodig is en zeker een geest zijn rol kan overnemen. Onder de centrale Australiërs wisten de oude mannen, dat de echtgenoot de vrouw voorbereidt tot het ontvangen van de kinderkiem.

Door het gebrek aan inzicht van de samenwerking van het mannelijk en het vrouwelijk element bij het ontstaan der levende wezens kon de eenzijdigheid in de voorstelling zich vormen en deze zich in enkele menschengroepen handhaven tot op den huidigen dag. Toch speelt zich het seksueele leven van man en vrouw ook onder deze stammen af onder verschijnselen, die overeenkomen met die der hoogerstaande volken. Alleen huwelijken worden op laagst standpunt van ontwikkeling gesloten onder omstandigheden, die het verkrijgen van een beter inzicht beletten.

Op die wijze kan er van een genealogische verhouding van den vader tot de kinderen, die uit een huwelijk geboren worden, ook moeilijk sprake

zijn. Bij het nagaan der eigenschappen van het patriarchaat onder de Kurnai (ook onder de Yuin en de Chépara) zal dat ook duidelijk uitkomen.

Het heeft evenwel betrekking op de zelfstandige, lokale familiegroep en daar deze in verband met de levenswijze der Australiërs andere gewoonten heeft als bijv. de landbouwende Maleiers, dienen wij zulk een groep wat nauwkeuriger te beschrijven.

De maatschappelijke eenheid wordt in Australië gevormd door een familiegroep, die bijv. kan bestaan uit een paar grootouders, hunne zoons met hunne vrouwen en de bij dezen behorende kinderen. Behalve van eene voedselvoorziening in hun goed begrensde zwervgebied door jacht of vischvangst en inzameling van plantaardigen en dierlijken kost, als de natuur dien oplevert, was haar bestaan afhankelijk van de verdediging der grenzen en van de leden der groep. Dit viel den mannen toe en daarom gaat bij huwelijk in Australië de vrouw uit beginsel in de groep van den man over, of men zich bevindt in een streek van patriarchale of van matriarchale verwantschap.

Zoo geschiedt dit ook bij de Kurnai, Yuin en Chépara, maar dat men hier met zuiver sociale gewoonten te doen heeft en genealogische overwegingen daaraan vreemd zijn, blijkt uit de volgende beschrijvingen dienaangaande, ontleend aan de oudere Engelsche auteurs over deze stammen. De verhouding tusschen den vader en zijne kinderen levert het kenmerkendste verschijnsel van dit patriarchaat. Nu zagen wij reeds, dat in de seksetotemistische opvatting het begrip ontbreekt van de onmisbaarheid van den vader bij het ontstaan der zwangerschap van de vrouw. In dit opzicht ontbreekt de genealogische band, die hem met hare kinderen zou vereenigen. Dienovereenkomstig treedt hij in zijn groep wel maatschappelijk met hen in verbinding, maar niet bij hunne geboorte, eerst later als zij ouder, manbaar geworden zijn. Dit blijkt het best uit hetgeen de beste kenner dezer stammen A. W. HOWITT in zijne *Native Tribes of South-east Australia* daaromtrent mededeelt. Op bldz. 135: „Each Kurnai „received the name of some marsupial, bird, reptile or fish, from his „father, when he was about ten years old or at initiation. A man would „say, pointing to the creature in question: „That is your thundung; „do not hurt it.” In two cases I know of, he said: „It will be yours „when I am dead.” The term *t h u n d u n g* means ‘elder brother’, „and, while the individual was the protector of his thundung, it also protected its ‘younger brother’, the man, by warning him in dreams of „approaching danger, or, by coming towards him in its bodily shape, it „assisted him, as in the case of the man Bunjil-bataluk mentioned elsewhere, or was appealed to by song charms to relieve sickness”.

Bij deze overdracht van een schutsgeest en zijn naam door den vader op zijn kind is geen genealogische gedachte te bespeuren; evenmin is hier sprake van het behoren tot een groeptotem bij de geboorte als bij het matriarchaat het geval zal blijken te zijn. In dit opzicht is nog welsprekend, wat op bladz. 266 van het werk van FISON and HOWITT *Kamilarai and Kurnai* verhaald wordt: „All the males of the family bore in succession the surname 'Gliun-kong', a small bird. Each received it from the „then owner at his initiation, and held it until the initiation of the next „male of the family.”

Hoe weinig zich de verbinding van vader en kind ook bij erfenis gelden laat, volgt uit hetgeen men op bladz. 245 hieromtrent vindt:

„In questioning several of the Kurnai as to what might be „done in case a valuable tomahawk were left, it was said that the „following order of succession might be observed, in the event of „its not being burned with him: „It would go to the father, the „elder brother, younger brother, paternal grandfather, in the order „stated, supposing all of the above series be living; the father inheriting „before the elder brother and so on.”

Hier is dus van een erven der kinderen van hun vader in het geheel geen sprake. Wel blijft het kind deel uitmaken van de vaderlijke groep, wien een bepaalde streek toebehoort en die gezamenlijk de opbrengst van de jacht enz. deelt, maar dit berust op zijn lidmaatschap van de groep, niet op zijn verwantschap met zijn vader.

Belangwekkend zijn de eigenaardigheden der huwelijken onder deze stammen. Lokale exogamie en de klassificatorische verwantschap beheerschen de mogelijkheid van een huwelijk tusschen twee personen. Van een genealogische verwantschap is daarbij dus weinig sprake, al kunnen familieleden in onzen zin als uitvloeisel van die instellingen ook niet met elkaar trouwen.

Een oorspronkelijken vorm van bruidschat vinden wij bij het huwelijk, bijv. bij de Yuin, in deze patriarchale samenleving wel, maar als uitwisseling van twee jonge vrouwen uit de twee betrokken groepen tegen elkaar. Veelal geschiedt het op deze wijze, dat zoodra een jonge man een meisje, waarmede hij sedert haar prille jeugd soms verloofd was, als vrouw tot zich wil nemen, nu zij huwbaar geworden is, hij dit eerst kan doen als hij een eigen zuster of een zuster in klassificatorischen zin voor haar in de plaats kan geven. Hier gaat het dus om het uitwisselen met iemand van gelijke waarde. Slechts een enkele maal wordt er melding gemaakt van het vervangen der wisselvrouw door goederen, wat derhalve meer van een eigenlijken bruidschat heeft.

Deze vorm van huwelijk is evenwel in geen en deele uitsluitend verbonden met een huwelijk in deze patriarchale stammen; veeleer worden de huwelijken in Australië bij de meeste stammen zoo door uitwisseling gesloten, ook wanneer zij genealogisch-matriarchale instellingen bezitten. Als voorbeelden van zulke groote matriarchale stamgroepen uit den vroegeren tijd kunnen dienen: de Dieri in het centrum, de Wiradjoeri in het Murraystroomgebied, de Wotjobaloe en de Gournditch-Mara in Victoria, en de Turrbal in Queensland.

De uitwisseling of de bruidschat is hier dus een onderdeel van de maatschappelijke instelling, het huwelijk, onafhankelijk van patriarchale of matriarchale opvattingen, die overigens mochten heerschen. Wegens de overeenkomstige verschijnselen elders behoort ook het leviraatshuwelijk in Australië tot de voor ons belangwekkende uitingen van het volksleven. Dit blijkt evenzoo een zuiver uitvloeisel van de geaardheid en de levensvoorwaarden der Australische familiegroep te zijn. Onze gids A. W. Howitt vermeldt daaromtrent in zijn bovengenoemd werk, bladz. 199: „When a Ngarigoman (matr. N.) died and left a widow, she did not go to „his brother who was of the same mother but to the son of his father's elder „brother. This was in fact under their system of relationship to his elder „brother, which falls into line with the practice of other tribes for instance „the Kurnai (patr. N.).”

bladz. 217: „Among the Wolarai (matr. N.) a widow went to the „brother, own, or tribal, of her deceased husband”.

bladz. 224: „A widow of the Wakelbura (matr. N.) went to the „brother of the deceased husband, or if there were not any, to his best „friend of the same totem. The brother must be of the same mother, but „might be by a different father”.

bladz. 225: „In the Dalebura (matr. N.) tribe a widow went to the „eldest brother of the deceased husband; not necessarily as a wife, but „if not, then to place her family under his protection”.

bladz. 236: „A brother of a deceased man could take the widow and „he might be either the elder or the younger brother, but not merely a „tribal brother” (Maryborough, patr. N.).

bladz. 237: „It was considered monstrous for a man to marry his „brother's widow” (Turrbal, matr. N.).

Gelijk men ziet, evenzoovele verschillen in bijzonderheden als voorbeelden, maar uit deze blijkt, dat het leviraat hier onafhankelijk is van de matriarchale of patriarchale omgeving. In hoofdzaak heeft het de strekking de weduwe en de haren bij haar nabestaanden te verzorgen. Gelijk te verwachten was bij het gemis aan kennis van de rol van den echtgenoot

bij de zwangerschap zijner vrouw, komen dus naar het voorgaande aan het primitieve patriarchaat onder de oudste Australiërs geen genealogische eigenschappen toe. In deze familiegroepen en stammen is het zuiver sociaal in zijne uitingen.

De genealogische denkbeelden zijn er nog het uitvloeisel van de zoo oorspronkelijke wereldbeschouwing, het seksetotemisme.

Het matriarchaat bezit in Australië eene veel grootere uitgebreidheid dan het hier besproken patriarchaat. Het werd gevonden onder de nu ten deele uitgestorven stammen van West-Victoria, New South Wales, Queensland, het Zuiden van Midden-Australië en van het Westen. Onder hen moeten de stamgroepen, welke als die in Midden-Queensland en in het Zuidwesten wel huwelijksklassen maar nog geen groepstotemisme hadden, als de oorspronkelijkste worden opgevat (zie Int. Arch. f. Ethnographie 1928. „Der Geschlechtstotemismus an sich und als Basis der Heiratsklassen und des Gruppentotemismus in Australien”).

Naar de beste kenners der Australische toestanden ontstaat het groepstotemisme onder de familiegroepen der stammen, die het woestijn- en savannengebied in het binnenland gaan bewonen, door den invloed der nieuwe, veel bezwaarlijker levenswijze. Dit totemisme komt dan ook in verbreiding vrijwel met die geographische omstandigheden overeen.

Het matriarchaat bestaat nu onder al die volken daarin, dat het kind van zijn geboorte af geacht wordt te behooren tot de huwelijksklasse en de totemgroep zijner moeder, hetgeen gedurende zijn geheele leven aanhoudt. Toch blijft eene moeder met haar kinderen deel uitmaken van de lokale groep van den vaerd en wordt in maatschappelijken zin evenzoo tot deze gerekend. Zooals A. W. HOWITT dit in zijn hoofdwerk op bladz. 159 ten opzichte der Dieri uitdrukt: „a child takes the Murdu (phratie en „totem N.) of its mother but belongs to the tribe of its father, unless it „had been brought up in another tribe, and speaks its language, when it „would be considered as belonging to it. Even a man who took up his „abode with his wife's tribe, or one where he had relations and spoke its „language would be counted as belonging to it”.

Evenzoo op bladz. 69 omtrent de Gournditch-mara in West-Victoria: „there was descent in the female line, that is, the child took the class-name and totem of his mother, but belonged to the local-division of its father and spoke his language”.

De genealogische verhouding tot de moeder bestaat hier dus naast de sociale tot de vaderlijke groep voort, terwijl deze toch de vele trekken van het te voren beschreven patriarchaat behoudt.

In het dagelijksch leven van zulk een familiegroep kan dit matriar-

chaat dan ook niet veel verandering teweeg gebracht hebben. Door de moederlijke phratie of huwelijksklasse van zulk een Australiër wordt wel de andere helft of het kwart van den stam vastgesteld, waaruit hij zijn wederhelft heeft te zoeken, maar overigens zijn de maatschappelijke gevolgen niet vele. Hetzelfde geldt van de moederlijke totemplechtigheden en gewoonten, o.a. de taboes, die hij of zij in acht moet nemen.

Zelfs gaat het optreden van dit matriarchaat gepaard met een belangrijken achteruitgang van de positie der vrouwen in de groep tegenover die der mannen. Dit komt in het bijzonder uit bij de zoo gewichtige initiatieplechtigheden, waaraan de vrouwen minder en minder deelnemen en waarvan zij ten slotte geheel uitgesloten worden naarmate men iets hooger ontwikkelde sociale verhoudingen onder de stammen aantreft. Dit hangt wel weer af van het nieuwere leven in de woestijn en de relatieve zwakheid der vrouwen.

In het Noordwesten van Australië is het huwelijk en wat daarbij behoort eene geheel maatschappelijke instelling geworden; onder de Mudburra en de Waduman aldaar worden nu de huwelijksklassen patriarchaal en het genealogisch gearde totemisme matriarchaal op de kinderen overgebracht. Wel eene aanwijzing voor haar verschillende innerlijke beteekenis voor de bevolking zelf.

Op de met het huwelijk in verband staande gewoonten oefent het matriarchaat ook weinig invloed. In Australië worden de meisjes overal van haar prille jeugd af reeds verloofd, in den regel met oudere mannen, zoodat de ouderen der groep hierin de beslissende stem hebben. Hierin komt nu weinig verandering, hetzij een stam het matriarchaat erkent of zich op zuiver patriarchaal standpunt plaatst. Nu eens vindt men onder beide opgegeven den vader alleen, of de moeder alleen, ook wel beiden gezamenlijk als degenen, die de verloving bepalen. Ook bij een matriarchaal geordenden stam huwt een man met het hem beloofde meisje en neemt het naar zijn groep mede door in ruil voor haar een eigen zuster of eene stamzuster te geven.

Hoewel dus de maatschappelijke invloed van dit genealogische matriarchaat niet geheel is te loochenen, zoo is die toch niet groot en in den gang van zaken bij een lokale groep vindt daardoor slechts geringe wijziging plaats.

In de zoo hoogsteigenaardige, seksetotemistische samenleving der oorspronkelijkste Australiërs en de met dezen verwante stammen bezitten de door de schrijvers patriarchaal genoemde instellingen dus een zuiver socialen aard, terwijl het matriarchaat als genealogisch begrip en instelling eerst optreedt bij stammen, die reeds tot hunne indeeling in

huwelijksklassen zijn overgegaan. Hoezeer hunne innerlijke beteekenis voor de Australiërs van elkaar afwijkt, blijkt wel hieruit dat het leven in een familiegroep slechts weinig verandert, als er matriarchaal verband tusschen de moeder en hare kinderen wordt aangenomen en eenige daarvan afhankelijke gebruiken worden ingevoerd. Met geringe wijzigingen kan dan het patriarchaat naast het matriarchaat in eene zelfde familiegroep voortbestaan.

Hierdoor vervalt ook de vraag, welke van de twee de eerste is geweest en de andere heeft doen ontstaan. Daar bij de Australiërs beide nog in zeer oorspronkelijke stammen, ten deele naast elkaar, zijn aangetroffen, kon het fundamenteele verschil in hunne beteekenis nog worden vastgesteld. Voor hunne verklaring zijn nu ook niet meer habitueele, seksueele promiscuiteit, afwezigheid van huwelijk enz. als veronderstelde vroegere toestanden noodig.

Uit het voorgaande blijkt reeds voldoende, dat wij bij ons onderzoek in Australië niet te doen hadden met levensomstandigheden en -opvattingen, die nog in den Indischen Archipel voorkomen. Wat wij er vonden, mag dus ook niet zonder meer op de patriarchale en matriarchale toestanden onder Maleiers, Alfoeren en Papoea's worden toegepast. Evenwel, de sterke tegenstelling in beteekenis, die onder de Australiërs aan het sociale patriarchaat en aan het genealogische matriarchaat moet worden toegekend, geeft toch wel eene fingerwijzing, in welke richting gezocht moet worden ter oplossing van het vraagstuk der zoo ongelijksoortige instellingen als onder de Bataks en de Minangkabauers. Dezen waren echter reeds sedert onheuglijke tijden landbouwers en in vaste nederzettingen gevestigd; bovendien kunnen wij ons bijna niet voorstellen, dat de naïve meening omtrent de rol van den vader bij het ontstaan der zwangerschap van de vrouw ook onder deze Maleiers zou hebben geheerscht en dat het seksetotemisme onder hen zou hebben kunnen bestaan.

Toch bezitten ook zij nog het klassificatorisch verwantschapssysteem, in hunne mythen en legenden wordt verhaald van het ontstaan van zwangerschap zonder aandeel van een man daarin, de seekoe's en marga's doen in de verte denken aan huwelijksklassen en zoo is er velerlei, dat op soortgelijke toestanden als onder de Australiërs wijst. Dat echter de patriarchale instellingen later ook genealogische beteekenis kregen door het toenemen van het inzicht in het ontstaan der levende wezens ligt in den aard der zaak.

Een vruchtbaar veld van onderzoek doemt hier dus op.

alatalisatie in eenige Soembasche dialecten

door

Dr. L. ONVLEE Jr.

Het is bekend, dat de op het eiland Soemba gesproken tongvallen, al-
emeen genomen, kunnen worden onderscheiden in twee groepen, een
oostelijke en een westelijke groep. ¹⁾ Het gebied van de oostelijke groep
trekt zich uit over geheel de onderafdeelingen Oost- en Midden-Soemba
en een niet onbelangrijk gedeelte van de onderafdeeling West-Soemba
Mamboroe, Bòloebokat, Lawoda, Anakalang, Wanoekaka). Onder de
westelijke groep vat ik nu de overige in de onderafdeeling West-Soemba
gesproken dialecten, maar het centrum van dit taalgebied vindt men in
het Waijewasch en de daarmee na verwante dialecten van Looera en Loli-
na. ²⁾ De plaats van het Kodineesch en het Labojasch tegenover beide
groepen dient nog nader te worden bepaald.

Het Kodineesch stemt met de dialecten van Waijewa en Looera on-
der meer hierin overeen, dat het de in andere dialecten (b.v. Kamberasch)
bekende palatalen *dj*, *ndj*, *nj*, heeft verloren. Men vergelijkte b.v. ³⁾

K ⁴⁾	W	L	Lo	Ka
bāndjaloe	bōndala	bāndala	bodala	bāndalo-ja
(neerzetten, wegbergen)				

1) Zie o.a. JONKER, art. Soemba'sch, Enc. Ned. Ind. dl. IV.

2) Ik wijk hier af van de in officieele stukken gevolgde schrijfwijze van de
namen van deze landschappen, waarvan de Civiel Gezaghebber te Wai kaboebak,
de Heer A. WILL, zoo vriendelijk was mij mededeeling te doen.

Behalve Waijewa hoorde ik ook Weijewa en Weiwwewa. De spelling *Looera* is
reeds als de juiste aangewezen door Ds. L. P. KRIJGER, Macdonier, Dec. 1915,
pag. 353 (noot). Naast *Lo-lina*, hoorde ik een enkele maal *Loō-lina*.

3) De volgende afkortingen moeten vermeld: Bim.: Bimaneesch, K.: Kodineesch,
Ka.: Kamberasch, L.: Looerasch, La.: Labojasch, Lo.: dialect van Lolina, W.:
Waijewasch.

4) Ten aanzien van de uitspraak in de dialecten van Kodi, Waijewa en
Looera is hier het volgende op te merken. Behalve een *a* als in Mal. *ada* komt
voor een korte *a*, hier in de geaccentueerde lettergreep door *ā* aangeduid. De klank
van de *e* ligt het meest nabij dien van de vocaal in Fr. *fait* (zie: JESPersen, *Lehr-*
buch der Phonetik, pag. 52); de door *o* weergegeven klank komt overeen met die
van de eerste lettergreep van Mal. *kosong*. Beide komen voor in een kortere en
een meer gerekte vorm (hier niet onderscheiden). Een *e* als in de eerste letter-
greep van ons *geven*, en een *o* als in ons *koopen*, wordt alleen aangetroffen in de
geaccentueerde lettergreep, in het Kodineesch alleen voor *i* of *oe* in de volgende
lettergreep. Deze regel gaat zoo voor Looera en Waijewa niet op, maar in de
hier volgende voorbeelden zal steeds, wanneer *e* en *o* in die positie niet klinken
als voor het Kodineesch als regel werd aangegeven, *è* en *ò* worden geschreven. Ten
slotte: van *b* is de inspiratorische *b* te onderscheiden; *d* en *nd* zijn postdentaal,
d is supradentaal.

djǎli (likken)	ǰǎli	ǰǎli	djali	ǰǎli
djidjikoe (optillen)	ǰeǰeka	ǰeǰeka	ǰeǰeka	ǰeǰekoe-ni
djilikoe (zichtbaar, helder)	ǰelaka	ǰelaka		ǰeleko
djoengga (snaarinstrument)	ǰoengga	ǰoengga	djoega	ǰoengga
kandjili(dial.) (staar in het oog) (scheel)	kandele	kandele	kadjeli	kandele
hawoendjoe (gezwollen)	woendoe	ghoendoe	woedoe	hawoendoe
ndjara (paard)	ndara	ndara	ndara	ndara
kandjonga (dial.) (dal)	ndonga oema (tusschen- ruimte tus- schen twee twee huizen)	ndonga	kadonga	kandonga
njeli (zeeaal)	nale	nale	nale	nale
manjomba(dial.) (in poel of modder liggen als kar- bouw)	manomba	manomba	manoba	manomba
padjǎlang (aanreiken)	paǰola	paǰola	paǰola	paǰolango
randjakoe (neerstrijken, zich neerzetten)	randaka	randaka		randako
parǎndjang (tezamen doen)	parenda-na	parǎnda-na	pareda-na	parǎndango
woendjoeloe (omwinden, opwinden)	koendila	ghoendila	koedila	woendiljo

Frequent is daarentegen in het Kodineesch de palatalisatie van een consonant. Als regel wordt een consonant, onmiddellijk volgend na de palatale vocaal *i* gepalataliseerd. Bovendien kent het Kodineesch evenals de dialecten van Waijewa en Looera palatalisatie van een aanvangsconsonant met grammatische waarde.

Deze palatalisatie van een consonant na voorafgaande *i* blijkt vooreerst in den vorm der stamwoorden, vergeleken met de overeenkomstige vormen elders zooals b.v.

K. *ighja*, visch, W. *ija*, L. *igha*, Ka. *iang*, Mal. *ikan*; *ihja*, één, W. Lo. *ia*, L. *iza* Ka. *diha*, Mal. *esa*; *ihjo*, baden, Ka. *ihoe*, enkele oostelijke dialecten *dihoe*, *disoe* (uit * *diões*), Mal. *diroes*; *iljoko*, ondeugend, W. en L. *iloka*, onwillig het gelaat afwenden; *iljaho*, suikerriet, Ka. *ilahoe*, een rietsoort; *itje*, zien, W. L. Lo. *eta*, Ka. *ita*, M.P. *kita*; *binja*, deur, W. L. Lo. La. *šina*; *dindjaro* recht op staan, W. L. *dindara*, Lo. La. *didara*; *ghabitjo*, met de hand wenken, W. *wabeta*, L. *maghabeta*; *ghitja*, pron. pers. 1e pers. meerv. excl. W. *hito*, *ito*, L. *ghito*, Lo. *ita*, La. *jita*, M. P. *kita*; *nggiljako*, omzien, W. L. *nggilaka*, Lo. La. *gilaka*; *hibjoko*, uitstorten, overstorten (b. v. wanneer het watervat te vol is), W. L. *ziboka*, Lo. *iboka*, La. *madjibogha*, uitgestort; *hingirjo*, schoon, helder, W. L. *zingira*, Lo. La. *singara*; *hiwjalo* zich een weg openen door het hoge gras, W. L. *ziwala*, La. *siwala*; *hoghiljo*, herstellend, W. *zowila*, La. *sowla*; *kađitjo*, lijm, kleverig, W. L. Lo. La. *kađito*, Ka. *kađita*; *kalaritjo*, wortel, W. L. Lo. *kalarita*, La. *kalarta*; *kaliljokongo*, met den kop schudden als een karbouw, W. L. Lo. La. *kaliloka*; *kalimbjo*, stapel, W. L. *kalimbo*, Lo. La. *kalibo*, verg. Ka. *kalimboe*; *kalipja*, duizendpoot, W. L. Lo. La. *kalipa*, Mal. *lipan*; *kapilja*, lidteeken, W. enz. *kapila*, Ka. *kapilang*; *karanggitjo*, mug, W. *karanggita*, Lo. *karigita*, La. *karagta*; *karihjo*, naald, La. *karisa*; *katingirjo*, uitzien, van boven neerzien, W. L. *katingira*., La. *katingra*, Ka. *tangaroo*; *limja*, vijf, hand, M. P. *lima*; *lindjako* vlak, effen, W. L. *lindaka*, Lo. *lidaka*, La. *lidjaka*, Ka. *lindjakoe*; *malirja*, liniaal van het weefgetouw, W. enz. *malira*, Ka. *kalira*, Bim. *lira*, Jav. *walira*; *mangitjo*, lontar, W. L. *manigita*, La. *mangta*, Ka. *menggiti*; *milja*, arm, vriendelijk, andere dial. *mila*; *ndja*, ontkenningsspartikel, W. L. *inda*; *papitjo*, waaier, W. L. *papita*, La. *pakta*; *reghitjo*, regenmoeson, W. Lo. *riwoeta*, L. *rihoeta*, La. *riwta*, Mal. *riboet*; *tipja*, afweren, W. enz. *tipa*; *wiritjo*, afschrappen, W. L. *wirita*, La. *wirta*.

Volgt na de consonant in quaeſtie de vocaal *oe*, dan blijft palatalisatie achterwege. Zoo hoorde ik ze niet o.m. in: *inoe*, drinken; *iroe*, neus; *kabiho*, hoek; *kabihoeko*, met de tong etensresten wegzuigen; *habiroetongo*, slurpen; *kahikoe*, hoek; *kalikoe*, lam (v. d. beenen); *katimboe*, kalkkoker; *katiloe*, oor, doof; *kihoelo*, doorboren; *likoe*, nokbalk; *maghiloera*, zuur; *patiroe*, spuwen; *pitoe*, zeven; *riho*, duizend.

Men heeft in het Kodineesch, evenals in de andere Soembasche dialecten, drie reeksen gesuffigeerde vormen van het persoonlijk voornaamwoord te onderscheiden, nl:

	I	II	III
enkelv.	1 -nggoe	-gha	-ngga
	2 -moe	-ghoe	-nggoe
	3 -na	-ja	-ni
mvd.	1 excl. -ma	ghāma	nggāma
	1 incl. -nda	-ta	-nda
	2 -mi	ghoemi	nggoemi
	3 -da	-hi	-ndi

Onder I zijn vermeld de possessiva. De vormen van reeks II en III dienen tot aanduiding van het direct (II en III) of indirect object (III); na een onovergankelijk werkwoord of bijvoegelijk naamwoord, of ook na een zelfstandig naamwoord of telwoord als gezegde duiden zij het subject aan. Eindigt het woord, waarmee deze vormen worden verbonden, op *i*, of volgen zij onmiddellijk na een modaal woord op *i*, dan wordt hun aanvangsconsonant gepalataliseerd, behalve wanneer deze door *oe* of *i* wordt gevolgd. B.v.:

witinja, zijn voet; *laninja*, de deksel ervan; *hondi*, graf, *nggara hon-dinja ni*, wiens graf is het; *hođi*, een weinig, *hođi-ki-nja a lođo tapaholango*, nog een oogenblik (nog een weinig dags) dan beginnen we met het steekspel; *mbei*, wenschen, verbaal substantief: *hambei*, *ndjaingjo toetoe ham-beinja*, er was er geen zooals zij wenschte; *hei*, zoo, aldus, *enga*, steeds, *enga heinja ka*, zoo is het steeds met hem; *ba heimja ka a đangama*, daar zoo ons aantal is, daar wij met zoovelen zijn; *hei wjađi-đja*, zoo ook zij; *ba heidja ka matoeada*, wanneer ze zoo oud zijn; *li*, gaan, begaan, *ba henene lara heka wali kja palindja*, nu hebben wij weer een anderen weg gevolgd. *Jai Pjati-ghja*, ik ben Pati; *napaloe wahi-ghja owajo*, *ndjana ngangare ai ljolo-ngga*, onlangs sloeg hij mij stevig, hij bewerkte me heelemaal niet zachtjes; *amboe mbani-nggja*, wees niet boos op mij; *ndjana mbei-nggja jajo*, hij mag mij niet; *manawaro-đoe-ki-nggjama*, heb toch medelijden met ons; *amboe kambohi-wjali-nggja*, wees toch niet weer bang voor mij; *wo-ki-nggjama kahewama*, geef ons ons loon; *mengeka mono bakoe laghoru ghoemi pjalo-wali-ki-tja-ka*, straks als ik gewonnen heb zullen jelui me slaan; *hihi-ki-ndja lala wonggona* schil ons uit het vette van zijn nek, *lāba-ki-ndja lala kikoe*, trek ons af het vette van zijn staart (Bij het oogsten van de rijst wordt in den tuin een kip geslacht voor den *moeri tjana*, *moeri wjatoe*, den heer van grond en gesteente; deze woorden komen voor in het daarbij uitgesproken gebed).

Zonder palatalisatie: *hei-nggoe jajo bakoe panenggongo ndara*, zoo kan ik mijn paard laten dansen; *pa pataki-moe-ndi etoe hema*, wat zult gij hun straks zeggen; *nakambohi-nggoe jojo*, hij is bang voor je; *aroe lamone-pā-*

ngoe-ki-nggoe-ni-kja, wee, het is werkelijk mijn broer; *ndjana peghe-wali-ni lamone-na-ni*, zij wist niet, dat het haar broer was, enz.

Ook in samenstellingen blijkt de invloed van deze neiging tot palatalisatie na voorafgaande *i*, in den vorm van het bepalende woord, daar waar het bepaalde woord op *i* eindigt. Zoo b.v.:

ɖala, net, *woeli ɖjala*, schelpringen aan het net (om het te verzwaren); *malo* avond, *wai*, duidt in tijdsaanduidingen het verleden aan, *wai mɖalo*, gisteravond; *bendo*, rug, *bei bɖendo*, rugsteunsel van de vrouw aan het weeftoestel; *nale*, een zeediertje dat op vaste tijden aan de kust komt en gevangen wordt, *Mbiri njale*, naam van de vrouw, die den tijd berekent waarop de nale aan de kust komt en ze daarheen roept; *māhi*, zout, *wei mɖāhi*, zoutwater, zeewater; *nggai*, hulptelwoord voor dunne spitse voorwerpen, *hangga(i) njale*, één nale; *hangga(i) njāmboe*, één lans (*nāmboe*, lans); *rahi*, tijdstip, termijn, *pāɖoe*, bitter, pemali, *woela pāɖoe*, verbodsm aand, *rahi pɖāɖoe* verbodstijd; *woeli pɖare*, rijstaar; *weri*, verbodsteecken, *koro*, kamer, *kalekoe weri kɖoro*, sirihtasch, die dient als verbodsteecken bij de kamer van een meisje (wanneer een jongen en een meisje het eens geworden zijn, hangt hij als kennisgeving aan de ouders, tevens om daardoor den toegang voor anderen verboden te maken, zijn sirihtasch bij haar kamer op); *pāni*, voer, voeren, *pāni mɖjanoe*, kippen voeren (als een van de bezigheden van de vrouw genoemd); *mbali*, kant, zijde, *hambali*, aan de andere zijde, *ɖawa hambali tjana*, een vreemdeling van het land aande overzijde (nl. van de zee).

kaka, wit, *Rjehi kɖaka ndari*, Rehi met den witten baard; *hamoeli rɖara*, gouden hamoeli (oorversiersel); *wawi mɖjopirjo*, *wawi mɖjate*, een levend en een dood varken; *wano*, afwasschen, *wei wɖano*, waschwater; *meraho rahi tjoenoe manoeka ijia loɖona ɖiaka rahi tjaki-ndja-ni*, morgen is het de tijd dat wij het meedeelen (zoo spreekt men de avond voor het nale-feest, wanneer men daarvan aan de voorouders kennis geeft); *ariwei bɖatoe kahawa*, echtgenoot die de grijze haren uittrekt (zoo noemt men de jonge vrouw die door een ouden man getrouwd wordt).

Bai pɖare, *bai wɖataro*, rijst stampen, mais stampen; *ami lɖjongge*, het haar glad strijken (naast *woekoe longge*, het haar in een wrong doen); *lāba*, pinang, *ngandi lɖāba to mate*, pinang brengen aan de gestorvenen; *ɖaɖi pɖjote ɖaɖi wɖjolo*, groei van rijkdom en bezit (bij het nale-feest wordt daarom met deze woorden gebeden; rijkdom en bezit bestaat voornamelijk uit vee en landopbrengst, vandaar *ɖaɖi pɖjote*); *halili*, oksel, onder den oksel afhangend dragen, *halili mɖjanoe*, *halili wɖjawi*, *halili bɖāngga*, een kip, een varken, een hond op deze wijze dragen.

mai, komen, *kahi*, koopen, *ma(i) kɖahi-ja a ndaramoe wenggoe*, ik wil

uw paard komen koopen (met deze woorden leidt de vader van den jongen het aanzoek om het meisje in); *tanaka li wjango la mata wei maringi* opdat zij daarmee komen tot een bron met koel water (zoo spreekt de oudste broer van den vader van het meisje op den dag dat de bruidschat wordt overgereikt, terwijl hij als tegengift voor het hem geschonken deel van de bruidschat een kain aanbiedt); *tođi*, dekken, *wolo*, maken, herstellen, *ma(i) tjođi-nggoe-ni mboeghoe*, *ma(i) wjolonggoe-ni mbelo*, ik kom dekken den huisnok, ik kom herstellen den dakkant (zegt de man die een weduwe tot zich neemt, onder het aanbieden van een karbouw, tot den gestorven man); *moe*, eten, *ma(i) mjoeba-ka ngagha nale*, *ma(i) mjoebaka ngagha padoe*, kom eten de nale-rijst, kom smaken de padoe-rijst (uitnoodiging tot de voorouders om het nale-feest te komen bijwonen); *tapi*, ziften, reinigen, *hiri*, vegen, *tapi wjanggoe-ni-kja ro kawendoe*, *hiri wjanggoe-ni-kja kamba loena*; om er mee (nl. met de geslachte kip) te reinigen den dakrand, om er mee te vegen de ruimte onder het huis (zoo spreekt een man wanneer hij een kip slacht op het nale-feest, om de zonde (overspel) in zijn huis te verzoenen).

Hierboven is al een voorbeeld te vinden van het uitblijven van de palatalisatie, wanneer het bepaalde woord bestaat uit stamwoord met voorvoegsel, of is een woord dat thans als stamwoord geldt, maar waarin een met den woordstam samengegroeid voorvoegsel is te herkennen, zoo *wei maringi*, koel water. Hier volgen nog enkele voorbeelden: *wei painoe* drinkwater; naast *kalili mjanoe* enz. is te vergelijken *kalili kalekoe*, de sirihtasch onder den oksel ahangend dragen; naast *boeri tjala* (*boeri*, gieten, *tala*, gong), een gong gieten, *boeri hamoeli*, een oorversiersel gieten; *rehi bjokolo*, grooter, naast *rehi katapa*, kleiner; *rehi tjoeke*, naderbij, naast *rehi marojo*, verder af; *rehi wjawango*, dieper, naast *rehi madeta*, hooger; *rehi mbjaha*, natter, naast *rehi marokoto*, droger enz.

Bij de ordening der voorbeelden is een grammatische onderscheiding gevolgd. Het is echter niet noodig te zeggen, dat de grenzen van dit verschijnsel niet door grammatische onderscheiding worden bepaald. Overal waar de klankenreeks ononderbroken voortgaat is de invloed van deze neiging tot palatalisatie te constateeren, terwijl bij onderbreking daarvan ook de palatalisatie verdwijnt. Vraagt men, om het gehoorde te controleeren, op slag na het hooren van een verbinding als *ariwei bjatoe kahawa*—„*bjatoe*”? dan wordt ge met stelligheid verbeterd door een nadrukkelijk „*batoe*”. Dit neemt echter niet weg, dat men deze palatalisatie het zekerst zal aantreffen binnen een klankencomplex, dat ook naar den zin een eenheid vormt, en fonetisch door één hoofdaccent tot een eenheid is verbonden. Hieronder vallen behalve de stamwoorden, de stamwoorden

met hun suffixen, stamwoorden in samenstelling verbonden, ook de verbindingen van een stamwoord met enkele enclitische woorden, als *ba*, *do*, *ka*, *pa*. Daarvan volgen nog enkele voorbeelden.

Ba, partikel na imperatief en adhortatief; *marimbi*, naast elkaar loopen, *tamarimbi-bja-ka*, laten we naast elkaar loopen (naast *tapalolo-ba-ka*, laten we achter elkaar gaan); *ma(i)-bja kata hamäma*, komt laten we wat sirih kauwen; *mangga-hodi-bja-ni-kja*, wacht nog even op hem;

do, nadrukspartikel; *hei-djo-da-ka*, zoo zijn ze; *enga rawi-djo-na ma ghaljo heloe koekoe*, steeds voort maakt hij hanen, die kraaien in zijn plaats (zoo zegt men na het sterven van een groote in de kampong; in het geslacht zal straks een ander zijn, die hem vervangt);

ka, nadrukspartikel; *jia-do-ni-kja Ljota Mete*, hier is Lota Mete; *lara heka wali-kja palindja*, wij zijn weer een anderen weg gegaan; *ngge-ni-kja alodo*, waar staat de zon (hoe laat is het); *bana mami-kja ndjana wo-ndi-kja hehe lakeða mateinja*, toen het (eten) gaar was, gaf zij niets aan de kinderen wier moeder gestorven was;

pa, nog; *ndjana ma(i)-ki-pja(ngo)*, hij is nog niet gekomen; *ndjakoe menge-ki-pja(ngo) bakoe moejo*, ik ben nog niet klaar met eten, enz.

Onder de hier genoemde samenstellingen treffen we ook aan verbindingen van een werkwoord met zijn voorwerp, als b.v. *bai pjare*, rijst stampen, enz. Deze verbinding is alleen mogelijk indien het object onbepaald is. Is het voorwerp bepaald, dan is een analytische constructie de normale, waarbij na het werkwoord het voorwerp pronominaal wordt aangeduid. In de voorbeelden, die ik daarvan noteerde, werd na de pronominale aanduiding *hi*, *ni*, *ndi* de aanvangsconsonant van de volledige uitdrukking van het voorwerp niet gepalataliseerd, b.v. *naghoto-ghoto-hi hoepoeda*, zij sneed er de einden af; *ndjakoe peghe-ni dangan indja dangan*, ik weet niet of het veel of weinig is; *hamhjana-ndi ngarahehe haka-dia*, hij stond alleen tegenover al die tollers.

Wordt echter een verbinding van een werkwoord met onbepaald voorwerp, als b.v. *wo ngagha*, rijst (eten) geven, in betrekking gesteld, in dit geval tot den persoon aan wie de rijst gegeven wordt, dan wordt na de pronominale aanduiding van dit indirect voorwerp de aanvangsconsonant van het directe voorwerp gepalataliseerd. Het is duidelijk, dat de nauwe verbinding tusschen het werkwoord en de volledige uitdrukking van het voorwerp blijft bestaan, terwijl deze in de analytische constructie ontbonden wordt. Zoo vergelijk men; *menge-ka wo-ni ngjagha alakeða milja*, daarop gaf zij het arme kind rijst te eten; *koepangāndi-ni mjoro*, ik stuur hem geneesmiddelen; *wo-ndi ljāba to mate*, pinang geven aan de gestorvenen; *ndjana wo-ndi mjoejo halakeða kabani*, zij gaf den jongens niet te eten.

Het bovenstaande geeft eenigszins een indruk van den invloed, dien deze palatalisatie na voorafgaande *i* op het klankbeeld van het Kodineesch heeft geoeffend. Slechts is nog te vermelden, dat in enkele verbindingen de *i* die de palatalisatie van een consonant veroorzaakte weg viel en alleen in den gepalataliseerden consonant zijn spoor naliet. In de boven gegeven voorbeelden, duidt een schrijfwijze als in *ma(i)-bja kata hamama*, komt laten we wat sirih kauwen, aan, dat ik zoowel *ma-bja* als *mai-bja* heb gehoord. Zoo ook *pala-ngjāndi*, schaken, Mal. *bawa lari* (Mal. *lari*, Ko. *lajo* d.i. *lai* waarvan de *i* door aanhechting steunvocaal *o* consonantisch is geworden; in samenstelling verdwijnt deze steunvocaal weer; *palajo*, doen gaan, laten loopen. Zoo ook in *ja Pjati-ghja*, ik, Pati ben ik, mijn naam is Pati (*jajo*, ik, d.i. *jai-o*, *jai* uit **jae* uit **i-aoe*, cfr. W. *j-ajoe-a*, L. *zaoea*).

Bij snel spreken wordt de *i* tusschen twee gelijke consonanten uitgestooten. Op een vraag of men ook in de andere maanden (en niet alleen in de maand van het nale-feest) sirih-pinang op de graven legde, kreeg ik ten antwoord: *bāndalo wadjongo hamongo* (voor: *bāndalo waḍi-ḍjo-ngo hamongo*), we leggen ook (in de andere maanden) sirih-pinang neer. Op dezelfde wijze: *napeghe hoḍjongo* (voor: *hoḍi-ḍjo-ngo*), hij weet er weinig van *makole hoḍjongo* (voor: *hoḍi-ḍjo-ngo raka moe*, een weinig hebben wij gekregen, juist genoeg voor ons eten; *nggara njome* (voor: *nggara-ni njome*), wie is het die daar aankomt, wie komt daar aan; *otoe-ki-nggja kandjara* (voor: *kandi ndjara*), ik moge op de paarden gaan passen.

Van het tot nu toe besprokene is te onderscheiden de palatalisatie van een aanvangsconsonant met grammatische waarde, zooals we die in het Waijewasch en Looerasch aantreffen, en die ook in het Kodineesch wordt gevonden. Het geldt hier de palatalisatie van den aanvangsconsonant van een eigennaam, een werkwoordstam, of een woord, dat een plaats of een plaatselijke betrekking aanduidt. Steeds gaat ze terug op incorporatie binnen den woordstam van een element *i*, dat in verschillende waarden in de Soembasche dialecten bekend is:

i als persoonsaanduidend lidwoord komt in meerdere M. P. talen voor ¹⁾. Ook in vrijwel alle Soembasche dialecten heb ik het aangetroffen (Wanoekaka: *hi*). Evenals elders wordt het ook hier gebruikt voor eigenamen, voor verwantschapsbenamingen, en voor de namen van dieren wanneer deze als persoon in een verhaal optreden. In deze gevallen wordt in de genoemde dialecten de aanvangsconsonant gepalataliseerd. De na-

1) Zie o.a. ADRIANI, *Sangireesche spraakkunst* pag. 242 e.v.

men van de mannelijke en vrouwelijke hoofdpersoon in tal van Soembasche verhalen *i Ndiloe* en *i Kăhi*, luiden in het Wajewasch en Looerasch *Ndjelo* en *Kjazi*, in het Kodineesch *Ndjelo* en *Kjahi*. Vergelijk verder eigennamen als *Kjoeri*, *Ljota*, *Mjoeda*, *Pjati*, *Rjangga*; de namen van verschillende geslachten in Kodi (geslacht: *wăla*): *wăla Kjola*, *wăla Mbjero*, *wăla Nggjawi*, *wăla Tjoebe*, enz.; W. en L. *đai-nggoe*, het mijne, *đai-moe*, het jouwe, *đjai*, dinget, de een of ander, si anoe; *tamo*, naam, *tjamo*, naamgenoot, *peina onda tjamo ka ndana lolo pëngoe ko we palangi-nggoe*, hoe denkt vriend naamgenoot nu heelemaal niet aan wat ik gezegd heb; K. *noneko*, heen en weer gaan, komen en gaan, *njoneko kabala*, een sprinkhaan, die heen en weer vliegt (zoo noemt men de „gezondenen” die een zaak tusschen twee partijen bespreken); *mete*; zwart, *nggoko*, bont, *Mjete ndja manginoe*, *Nggjoko ndja manăpa*, de zwarte die niet drinkt, de bonte die niet graast (zoo werd door een Kodinees de eerste door hem geziene auto benoemd).

Verwantschapsbenamingen hebben deze palatalisatie alleen, wanneer ze niet door een possessief suffix of door een genitief nader zijn bepaald. Vandaar W. en L. *amanggoe*, mijn vader; *kaăna Kjoeri*, de oudere broer van Koeri, *ălinda*, onze jongere broer; *lokana*, zijn oom (moeders broer); op dezelfde wijze in Kodi resp. *ăapa*, *ghagha*, *ari*, *loka*. Maar W. en L.: *nia engana mbarana* ‘jama, hij blijft steeds bij vader; *peina kjaă ba ndana doe pajangga we pađingginggoe*, hoe geeft broer me toch niet wat ik hem gevraagd heb; *zaœa koeba patëkini* ‘jali, ik heb het broer al verteld; K. *ăana mopirjo bjapa ndjata hamera ngandoengo*, zoolang vader leeft twisten wij niet met elkaar; *kahihinja ghjagha*, broers baadje; *kalekoena ljoka*, ooms sirihtasch.

Diernamen: W. K. *wjođo*, kat; K. *maljagho*, muis; W. L. K. *kăbjoko*, slang; K. *ghjănoe* schildpad; *limbjăkoe*, civetkat; *kjolong*, boschduif.

Deze palatalisatie van den aanvangsconsonant blijft in alle casus behalve in den vocatief, L. *naghœaăa karerenggoe tăœe kaă*, hé broer, mijn komkommer draagt al vrucht.

Palatalisatie van den aanvangsconsonant van een werkwoordstam gaat terug op incorporatie van het persoonlijk voorvoegsel van de 2e persoon meervoud *i*. In andere Soembasche idialecten is *i*- naast *mi*- als zoodanig in gebruik en als zoodanig is het ook in het Wajewasch, Looerasch en Kodineesch te vinden. Ook hier toch worden de persoonlijke voorvoegsels door enkele aan den vervoegden vorm voorafgaande partikels aangetrokken ¹⁾, zoo b.v. door de ontkenningspartikel *nda* (W. en L.), *ndja* (K.), en de voegwoorden *ba* en *ka* (het laatste niet in Kodi). Onder

1) Zie L. ONVLEE, *Eenige Soembasche vertellingen*, pag. LVII.

invloed van de *i*, het voorvoegsel van de 2e persoon meervoud, gaat in W. en L. de vocaal van de partikel in *e* over, terwijl ze in K. wordt uitgestooten. Zoo in W. en L. *pira bei kako*, wanneer gaat gij heen; *peina ba ndei kako*, waarom gaat gij niet heen; K. *ndjakoe peghe nggoemi bi mjannga-ngga*, ik wist niet dat gij op mij wachtte; *paba ba indi kjede*, waarom staat gij niet op. In verband hiermee treft men palatalisatie van den aanvangsconsonant van een werkwoordstam in deze waarde bijna uitsluitend aan in imperatieven (de palatalisatie van de *m* en de *k* in de beide voorbeelden van K. kan als gevolg van de voorafgaande *i* worden verstaan). Hier volgen enkele voorbeelden. W. en L. *kjako koea bami maghinemoe* (W. *mawinemoe*), gaat beiden, gij met uw vrouw; *kjako bali ndaiki maghinemoe ka limini*, gaat terug, zegt hem „uw vrouw is er niet”; *pondopata*, acht, *pjondopata-i bei deito-a na pāti*, doet het met zijn achten, dat ge die kist draagt, draagt die kist met zijn achten; zoo ook van de andere telwoorden: *djoeda-i*, doet het met zijn tweeën, *pjata-i*, doet het met zijn vieren, ‘*jene-i*, doet het met zijn zessen, enz.; *baka mbjani-piannga*, straks zult ge boos op me zijn; *tawa*, laag voor laag, deel voor deel wegnemen, *tjawa-nda moende*, deel ons een djerok bij parten uit; K. *kjede-ba-ka ngara jèmi*, staat op, gij allen; *haljako-ba*, gaat heen; *nana mango ljondo-ba-ni-kja mono kjandi-ba-jaka*, bewoont en bewaakt dezen tuin; *tjama-ba la koro*, gaat de kamer binnen. Volgt na den aanvangsconsonant de vocaal *i*, dan blijft palatalisatie achterwege, b.v. *dingi-koea-ndi kademi*, zet allen uw tol op, (W. en L.); *tingoe-ja awatoe*, trekt den steen voort (K). Uit een van de voorbeelden blijkt reeds, dat in het Kodineesch, wanneer met den woordstam een voorvoegsel is samengegroeid (en dit geldt ook voor de door middel van een voorvoegsel afgeleide werkwoordsvormen), de aanvangsconsonant van het stamwoord wordt gepalataliseerd. Men zie verder: *patjama-ba-ndi-kja hakahapi langgäloe*, brengt de sapi's binnen de omheining; *paljoho-ba-hi-kja hakahapi la maräda*, brengt de sapi's buiten, de vlakke op. In W. en L. heb ik in dat geval palatalisatie niet gehoord.

Op dezelfde wijze moet ook de palatalisatie van den aanvangsconsonant bij woorden die een plaats of een plaatselijke betrekking aanduiden worden verklaard. Het plaatsaanduidende voorzetsel *i*, uit andere talen bekend¹⁾, wordt in de dialecten van Soemba niet aangetroffen. Het ligt

1) Zie KERN, *Verspreide Geschriften*, VIII, pag. 138; VAN DER TUUK, *Tobasche Spraakkunst*, pag. 312, e.v. Ook in verband met de straks te noemen palatalisatie na het voorzetsel *la* in het Kodineesch is te vermelden dat naast *la* als plaatsaanduidend voorzetsel in het Kamerasch (en in andere dialecten van de oostelijke groep) een partikel *lai* voorkomt in dezelfde functie, echter slechts in enkele verbindingen (Zie D. K. WIELENGA, *Schets van een Soembaneesche spraakkunst naar het dialect van Kambara*, pag. 58-59.).

echter voor de hand, op grond van vormen als in de hier volgende voorbeelden, gezien ook de invloed van een element *i* in andere gevallen, te concluderen, dat, althans in de nu in bespreking zijnde dialecten dat voorzetsel *i* bekend geweest is. De waarde van dat voorzetsel was algemeen plaatsaanduidend, het volgde na woorden die een beweging naar, een beweging van, of het zich bevinden op een bepaalde plaats te kennen geven. Men vergelijke de volgende voorbeelden: W. en L. *kako Kjom*i, naar Komi gaan; *kako Tanggjoö*, naar Tanggoö gaan; *kamboe ate*, van plan zijn; *kjamboe ate-ngge kako Kjom*i, zijt gij (meerv.) van plan naar Komi te gaan; *enga kako-ḍo-mo-ḍoe-nggoe Kjoḍ*i, ik moet nog weer naar Kodi gaan; *wāno*, kampong, *kako ndāḅa wjāno*, ze gaan allen naar de kampong; *taka ḅana langa paḍoe*ki *ne'e* 'joema, toen hij nu thuis was gekomen; *pene* 'joema, in huis gaan (*pene*: naar boven gaan); *mboeroe tjana*, op den grond afdalen, uit huis gaan; *leto-i tjana*, werp het op den grond; *laingo*, zand, strand, *aka ndooe mai-nda ljaingo*, waarom komt ge niet met ons naar het strand.

Wali-nggoe-a 'joema, *wjano*, *Mjata*, ik kom van huis, van de kampong, van Mata; *ḍeke wali emi-nggoe-ni Mjata*, ik heb het van Mata gehaald.

Ata 'joema, de menschen in huis; *ne-i* 'joema, hij is ginds, in huis; *renge-we* 'joema, *renge-we tjana*, hoort gij in huis en daarbuiten; *natara*, dorpsplein, *ndende njatara*, staande op het dorpsplein;

ndara, paard, *ele-na ndjara*, ga opzij gij daar te paard; *ba langa ndjara-oe* (L. *ndjara-ghoe*) *nia kooe ḍoe*ki *oeloe*, omdat je te paard bent kom je eerder aan; *lara*, weg, *ljara mangeda-ngeda-ngeda*, heel den weg langs; *tjana mara*, op het droge; *ndonga*, tusschenruimte, *ndjonga wai maringi*, tusschen de koele wateren; *mbali*, zijde, kant, *oema mbjali*, het huis aan de overzijde; *mbjali tana*, aan de overzijde van dit land, het land overzee; *ḍana*, binnen, in, als voorzetsel *oema ḍana*, in huis, *nāmi ḍjana woela* (L. *ghoela*), straks wanneer de maan binnen is, de komende maand; *ḍjana ia woela* (L. *ḍjana iza ghoela*), wanneer nog een maan, d.i. de volgende maan, binnen is, over twee maanden; *aro*, voorzijde, 'jaro, voor; *renge ḍomo jēmi amate ne oema mbjali*, *ne oema ljola*, *oema ljola ḍomo kikoe wāno*, hoort ook gij, gestorvenen van het huis aan de overzijde, van het huis aan de benedenzijde en het huis daarbeneden aan de staart (ingang) van het dorp; *mai kei ḍekei linggara letena marāḍana bjondo ljola mbjali mono mbjali*, komt de vleeschstukken halen, gij van de bergen en van de vlakke, gij daar boven en daar beneden, aan deze en aan gene zijde.

Zoo worden dus, door palatalisatie van den aanvangsconsonant, bijwoorden van plaats gevormd van woorden, die thans als bijvoegelijk

naamwoord (*bondo, lola*), of als voorzetsel (*aro, dana, mbali*) in gebruik zijn.

In onderscheiding van W. en L. kent het Kodineesch een plaatsaanduidend voorzetsel *la*, ook uit oostelijke dialecten (o.a. het Kamberasch) bekend. Palatalisatie van een aanvangsconsonant als zooeven voor W. en L. besproken komt hier weinig voor. Zonder verbinding met het voorzetsel *la* heb ik ze alleen gehoord in: *ji hei mbjali noho mbjali*, hier aan deze zijde en aan gene zijde. Enkele malen wordt ze gehoord na het voorzetsel *la*. Zoo in: *pawali-ma jãma no la Hjaharo malangjo*, wij komen van het ver uitstekende Sasar; *otoe-ngga la Kjomi*, ik ga naar Komi; *enga-na o la Mjata*, hij blijft in Mata; *paðeke-o-nggoe la Tanggjoö*, ik heb het van Tanggoö gehaald. Hier kan men een samentreffen van de beide elementen *i* en *la* veronderstellen. Meestal blijft echter na het voorzetsel *la* de aanvangsconsonant van het plaatsaanduidend woord ongewijzigd. Bijv. *otoe-ngga la Koði*, *la Rara*, *la Mbengedo*, ik ga naar Kodi, naar Rara, naar Mbengedo; *ne-ni la oema*, hij is in huis; *wali-o-nggoe la kali mbjatoe* ik kom van de tuinkampong; *la ndoba-na*, daar beneden.

Hikajat Tjindawan Poetih

door

H. OVERBECK.

Tot de weinige Maleische verhalen, die wel in den Maleischen boekhandel zijn, of waren, te vinden, waarvan echter handschriften in de catalogi van Batavia, Leiden, Haag, London enz. niet worden vermeld, behoort behalve de *Hikajat Gandja Mara* en de *Hikajat Soeltan Boestamam* ook de *Hikajat Tjindawan Poetih*. Terwijl in de twee eerstgenoemde het vooruitdringen van den Islam in Voor-Indië den breedten ondergrond vormt van de romanachtige verhalen, die, ofschoon in een fraai Maleisch gewaad gekleed, toch den buitenlandschen invloed nog duidelijk laten gewaar worden, geeft de *Hikajat Tjindawan Poetih* een voorbeeld, waartoe Maleische fantasie en Maleische „Lust zum Fabulieren” kunnen leiden. Misschien nauwelijks een bijzonder mooi voorbeeld, en de reden, eene nauwkeurige inhouds-opgave ervan te geven, is minder in de schoonheid van het verhaal te zoeken dan in de bedoeling, eene bijdrage te verschaffen tot de kennis van de Maleische, misschien ook van de Javaansche sprookjes-literatuur.

Want voor een groot gedeelte schijnt de *Hikajat Tjindawan Poetih* ontleend te zijn aan een Javaansch verhaal. Het zijn niet alleen Javaansche namen en titels zooals Raden Koesoema Ningêrat, Bambang Katja, Langlang Laoet, demang, pengalasan enz. die er voor spreken, maar ook het gebruik van Javaansche uitdrukkingen als paseban agoeng, paman, kêparakan, de spelling van hadjar in plaats van adjar, enz. Eene, zij het ook vrije vertaling van een Javaansch verhaal zal het echter wel niet zijn, want pantoen-opzeggende vogels en andere dieren, die quasi de rol van den Griekschen „choros” vervullen, behooren, voor zoover mij bekend, alleen in Maleische verhalen thuis. Op het laatste gedeelte, ofschoon de held er van den naam van Pandji Dewa draagt, en deze naam later in Raden Kentjana Wati verandert, schijnt de *Hikajat Sjah Kobad Lela Indra* nog invloed te hebben uitgeoefend.

Zoo is er een bont mengelmoes ontstaan, welks ouderdom moeilijk te bepalen is. De enkele druppels van mohammedaansch vernis, die er in te vinden zijn, en anachronismen zooals „masak teh”, „ringgit boerong”, „boei tjina”, „koeweh Ambon”, „tjoetjoer Bêtawi” zouden voor een modern

geschrift spreken, maar kunnen ook aan latere afschrijvers zijn te wijten. Dat de *Hikajat Tjindawan Poetih* een zekere voorkeur geniet bij de Maleiers, blijkt wel uit het feit, dat het te Singapore meermalen is uitgegeven. De catalogus der Bibliotheek van het Koninklijk Instituut (1908) vermeldt eene gelithographeerde uitgave van 1311 (1894), eene andere van 1321 (1903), terwijl het exemplaar, dat voor de onderstaande inhoudsopgave heeft gediend, in 1328 (1909) is uitgegeven. Er bestaat verder nog een *Sjaër Tjindawan Poetih*, waarvan eene gelithographeerde uitgave in 1321 (1903) te Singapore is verschenen.

* *

Over het rijk Indra heerscht Vorst Indra Gēmala Poetra. Hij heeft twee gemalinnen, de oudste heet Gēmala Sari, de jongste Indra Maja. Gēmala Sari is moeder geworden van Prins Raden Koesoema Wati, en heeft daardoor de volle liefde verworven van den vorst, terwijl deze voor Indra Maja weinig genegenheid toont, totdat ook deze een zoon baart, die door den vorst zelf Raden Koesoema Ningĕrat wordt genoemd. De vorst vraagt de sterrenwichelaars, wat de beteekenis is van „Koesoema Ningĕrat”, en welke toekomst zij zijn jongsten zoon uit hunne boeken kunnen voorspellen. Zij antwoorden, dat de prins buitengewoon gelukkig en machtig zal zijn, maar dat de vorst de beteekenis van den naam aan den Kadlí moet vragen.

De vorst laat den Kadlí roepen en vraagt hem de beteekenis van den naam van zijn zoon, bij wiens geboorte hij een teken als een stralend licht over zijne wenkbrauwen heeft gezien. De Kadlí voorspelt uit zijne boeken, dat de prins met buitengewone macht en geluk over het land zal heerschen; het licht, dat de vorst heeft gezien, zijn de zon en de maan, de maan, om al het slechte goed te maken, en de zon, om het heelal te verlichten. Koesoema beteekent, dat al zijne wenschen vervuld zullen worden en Ningĕrat, dat dingen, die niemand anders zou kunnen erlangen, door hem zullen worden verkregen. Op het water zal hij kunnen wandelen als op 't land, en geest noch mensch noch beest zal hem weerstand kunnen bieden.

Raden Koesoema Wati hoort deze voorspelling, en geërgerd vraagt hij aan zijne ouders verlof, op den berg Pělanggi Hidjau ascese te mogen uitoefenen, om helder verstand en wijsheid in de regeerings- en krijgskunst te verkrijgen. Zijne ouders geven hun toestemming, doch als Raden Koesoema Wati na zeven dagen den voet van den berg Pělanggi Hidjau bereikt, is het hem onmogelijk, den berg te beklimmen. Hij keert terug en vertelt huilende aan zijn vader, dat een stem op den berg Pělanggi Hidjau hem gezegd heeft, dat zijn wensch niet kon worden vervuld, omdat Raden Koesoema Ningĕrat nog in het land was, die groot onheil over het rijk zou

brengen en daarom spoedig moest worden verbannen, want het teeken boven zijne wenkbrauwen voorspelde dat padi en rijst duur zouden worden, gewassen en vruchten niet zouden groeien, de huisdieren zouden sterven, en van de onderdanen er velen zouden omkomen en velen het land verlaten. De vorst zoekt Indra Maja op en vraagt hare toestemming, Raden Koesoema Ningërat uit het land te mogen doen brengen. Verschrikt vraagt Indra Maja de reden, en als zij alles heeft vernomen, smeekt zij, haren zoon te mogen vergezellen. De vorst vraagt Raden Koesoema Wati, wat hij doen moet, en deze raadt hem aan, aan den wensch van Indra Maja toe te geven. De Pëngalasan en de Dëmang Wangsagoena krijgen opdracht, Raden Koesoema Ningërat en zijn moeder in het bosch te brengen en aan hun lot over te laten. Raden Koesoema Ningërat weent van honger en dorst gedurende den langen tocht; de beambten hebben medelijden, en als zij na vier dagen een eenzaam plekje hebben bereikt, verzoeken zij Indra Maja, hier rustig met haar zoontje te willen blijven en op later geluk te hopen. Op haar verzoek bouwen zij nog een hutje voor haar en keeren terug.

Indra Maja vreest echter, dat zij op deze plaats nog blootgesteld zal zijn aan aanrandingen, en trekt verder het bosch in. Na twintig dagen ontmoet zij een witten olifant met gouden slag tanden, die haar vraagt, waar zij heen wil. Hij draagt haar naar het plein Tëлага Naga en op den gelijknamigen berg, waar zij op een witte rots, overschaduwde door een Nagasari-boom, verblijf gaat houden. Door de lange ontberingen zijn hare borsten droog geworden; Allah echter doet een melkbron uit de witte rots te voorschijn komen.

Als hij grooter is geworden, wenscht Raden Koesoema Ningërat het bosch te verlaten en menschen op te zoeken, om van hen te kunnen leeren wat hij later in het leven noodig zal hebben. Op zijn moeders vraag, hoe hij haar alleen in het bosch kan achterlaten, antwoordt hij, dat de witte olifant en de leeuw Pahlawan Indra Sakti over haar zullen waken.

Op zijn tocht door de bosschen ontmoet Raden Koesoema Ningërat de reuzenslang Bërma Indra Sakti, die hem een talisman geeft en belooft hem te hulp te zullen komen zoodra hij haar oproept. Hij komt dan naar het rijk Tandjong Poera, welks vorst Sjah Dewa Peri heet. Raden Koesoema Ningërat noemt zich nu Tjindawan Poetih, geeft zich uit voor een jongen uit het bosch en wordt page van den vorst. Hij slaapt met de andere hofbedienden in de Bale Tengah van het paleis; eens komt de vorst in het midden van den nacht in de Bale Tengah en ziet een licht tusschen de slapende menschen. Een zijner trawanten vindt uit, dat het licht uitgaat van Tjindawan Poetih. De vorst laat den knaap roepen en beveelt hem,

zijne ware afkomst te noemen. Tjindawan Poetih beweert echter, geen ouders of verwanten te hebben en in het bosch te zijn opgegroeid. De vorst meent, dat wellicht een geest in de gedaante van een mensch op aarde is neergedaald, geeft aan Tjindawan Poetih een eigen paleis en laat hem als zijn eigen zoon opvoeden.

In het rijk Sari Kembang heerscht vorst Dewa Sjamsoe, die het verlangen koestert, het rijk Tandjong Poera aan zich onderworpen te zien. Hij zendt zijn Mangkoeboemi, vergezeld van Langlang Sari Pahlawan en Langlang Sari Goena, met een brief aan den vorst van Tandjong Poera. In de audientie-zaal van Tandjong Poera wordt door den Tëmenggong Wira Diwangsa de brief voorgelezen, waarbij de vorst van Sari Kembang tribuut eischt van Tandjong Poera en met oorlog dreigt, indien aan dezen eisch niet dadelijk wordt voldaan. Sjah Dewa Peri weigert dezen eisch in te willigen, en de gezanten keeren terug naar Sari Kembang. Dewa Sjamsoe geeft aan zijn Tëmenggong Aria Toegangga bevel, het leger bij elkaar te roepen, en vertrekt naar Tandjong Poera. Sjah Dewa Peri draagt het opperbevel op aan Tjindawan Poetih, en deze, op den witten olifant gezeten, trekt met het leger van Tandjong Poera uit. Na een veldslag van drie dagen zijn zijne troepen echter verslagen, en alleen Tjindawan Poetih met den Dëmang Singa Dewangsa en den Tëmenggong Singa Merta houden nog stand op het slagveld. Dewa Sjamsoe vraagt hem, de stad over te geven; Tjindawan Poetih weigert, en in een tweegevecht meten zij hunne bovennatuurlijke krachten, waarbij Dewa Sjamsoe, in de gedaante van een raksasa, overwonnen wordt door de slang Bërma Sakti, die door Tjindawan Poetih geroepen is, en eindelijk gevangen genomen wordt door den witten olifant. Hij wordt in eene ijzeren kooi opgesloten, en zijn leger geeft op de woorden van den witten olifant den strijd op. Tjindawan Poetih besluit, met Dewa Sjamsoe zelf naar Sari Kembang te gaan. Hier worden de Dëmang en de Tëmenggong tot vorsten van Sari Kembang aangesteld, en met de vrouwen en kinderen van Dewa Sjamsoe en den gevangen vorst zelf keert Tjindawan Poetih naar Tandjong Poera terug. Dewa Sjamsoe wordt met zijne familie in een steenen gevangenis opgesloten, en Sjah Dewa Peri geeft zijn rijk aan Tjindawan Poetih, die onder den naam Indra Sakti de regeering aanvaardt. Na eenigen tijd wenscht hij echter zijn moeder op te zoeken. Onder het voorwendsel, dat hij groot verlangen draagt, oerbosch en gebergte eens weer te zien, en met de belofte, spoedig terug te keeren, neemt hij afscheid van Sjah Dewa Peri, die hem aanraadt, het leger mee te nemen en er een jachttocht van te maken. Indra Sakti verlaat echter alleen de stad.

Na eenige dagen door het bosch getrokken te zijn, ontmoet hij een

witten Merbah¹⁾, die hem met zijn naam Raden Koesoema Ningërat aanspreekt en hem op zijn tocht naar den berg Tělaga Naga vergezelt. Zeven dagen later rusten zij uit op het plein Këmangi Hidjau onder een grooten waringin. Op een groene rots, onder een bloeienden Nagasari, ligt Raden Koesoema Ningërat te droomen. Een parkiet, die op den waringin zit, begint in pantoens te vragen, wie die jongeling is en waarheen hij gaat; de witte Merbah antwoordt, ook in pantoens, en de parkiet verzoekt Raden Koesoema Ningërat, een bezoek te brengen aan prinses Ratna Sari, de dochter van Peri Gëmala Sakti. Raden Koesoema Ningërat gehoorzaamt en wordt vriendelijk ontvangen door de prinses, die reeds sedert vier jaren op haar eigen wensch in het bosch woont. Zij is ook gaarne bereid, hem naar den berg Tělaga Naga te vergezellen, wat de twee vogels aanleiding geeft tot verdere pantoens.

Samen trekken zij naar het Tělaga Naga-plein en ontmoeten prinses Indra Maja. Met de hulp van den talisman, dien hij van de slang Bërma Sakti heeft ontvangen, doet Raden Koesoema Ningërat eene groote, welbevolkte stad ontstaan, die hij Indra Boewangan noemt.

Tot vorst Indra Gëmala Poetra, die sedert de verbanning van Raden Koesoema Ningërat en zijne moeder zeer bedroefd is geweest, komen twee gezanten van Pinang Di-Awan en eischen in den naam van hun vorst, Radja Laksana Dewa, het rijk Indra op. Indra Gëmala Poetra weigert, en Laksana Dewa trekt tegen hem te velde. Voor de poorten van zijne stad verwacht Indra Gëmala Poetra hem, maar hij wordt verslagen en gevangen genomen, alsmede Raden Koesoema Wati. De stad wordt geplunderd, en Indra Gëmala Poetra, die aan de regeering blijft, moet jaarlijks tribuut betalen aan Pinang Di-Awan. Vorst Laksana Dewa keert terug naar zijn land.

Indra Gëmala Poetra, gedrukt door de nederlaag en het ongeluk, dat zijn rijk is overkomen, wordt ernstig ziek. Raden Koesoema Wati raadpleegt de sterrenwichelaars; zij geven als eenig geneesmiddel aan het ei van eene witte duif, die haar nest heeft in het oor van den draak, die op den berg Mëraksa Dewa verblijf houdt. Raden Koesoema Wati zendt dienaren uit, om dit ei te zoeken, doch niemand kan het vinden.

In Malaka Poera heerscht Sjah Dewa Alam; hij heeft eene dochter, prinses Pëlånggam Tjêhaja genaamd. De vorst droomt, dat hij een ei eet van eene witte duif, en zendt zijne dienaren uit, om er een te zoeken, maar niemand kan het vinden, en de vorst wordt ziek van verlangen ernaar. Prinses Pëlånggam Tjêhaja is in groote bezorgdheid over het leven van

1) Een vogel, *pycnonotus analis*.

haar vader; in een droom ziet zij eene oude vrouw die haar zegt, dat het ei van de witte duif te vinden is in het oor van den draak, die op den berg Mëraksa Dewa huist. De prinses geeft den volgenden ochtend den rijksbestierder last, dit ei te doen zoeken, maar alle pogingen blijven vruchteloos, en de prinses besluit, zelf er op uit te trekken. In een pëdati gezeten, gevolgd door een groot leger, begint zij den tocht; er zijn echter in de oerboschen geen levensmiddelen voor deze groote menschenmassa te vinden, en hare officieren stellen voor, de poging op te geven. De prinses wil echter niet zonder het ei terugkeeren en trekt verder; het leger verloopt. Eindelijk komt de Prinses bij een grooten waringin; rechts van den boom staat een zwart paard, en op een zwarte rots ligt een krijgsman te slapen, gewapend met een vier ellen lange kris. Zij doorsteekt hem de keel, doet zijn kleeren aan en rijdt weg op het zwarte paard. Na eenige dagen bereikt zij het rijk Koesambi Poera. Zij noemt zich nu Bambang Katja Mërata, wordt voor den vorst geroepen en vertelt, uitgezonden te zijn om het ei van de witte duif te zoeken. De vorst verzoekt hem, eenige dagen bij hem te blijven en deel te nemen aan een groot feest. Bij dit feest wordt o.a. een nauwen kuil in den grond gegraven, een el diep, en een granaatappel wordt erin gedaan; de vorst vraagt, wie die vrucht eruit kan halen, zonder een stokje te gebruiken, en alleen door ze met drie vingers aan te pakken. Niemand gelukt het; Bambang Katja vraagt, ook eene poging te mogen doen, laat eene kruik met water halen, giet het in den kuil, en als de granaatappel boven drijft, neemt hij hem met drie vingers op en geeft hem aan den vorst. Deze is zoo ingenomen met den jongeling, dat hij hem met zijn dochter, Prinses Ratna Mëloer, doet trouwen. De Kathib Abdoel Sjalam verbindt de twee in den echt. In den bruidsnacht houdt Bambang Katja zijn vrouwtje met zoete praatjes bezig, en deze weet niet, wat zij van hem moet denken. Den volgenden ochtend vraagt Bambang Katja aan zijn schoonvader verlof, om zijn tocht naar den berg Mëraksa Dewa te mogen voortzetten, en belooft, spoedig terug te keeren. De vorst stemt toe; Prinses Ratna Mëloer is zeer bedroefd, schenkt hem echter nog een prachtige kroon, en in teedere pantoens nemen zij afscheid van elkaar.

Bambang Katja zet zijn tocht voort en ontmoet na eenige dagen op den top van een hoogen berg een reusachtigen leeuw, vergezeld van een wit en een zwart stekelvarken. De leeuw spreekt haar met haar ware naam aan, en als Prinses Pëlanggam Tjêhaja hem het doel van haar tocht heeft medegedeeld, voorspelt de leeuw, dat zij dit doel zal bereiken, echter alleen door den zegen, die op Raden Koesoema Ningërat rust; op de komst van dezen prins moet zij bij hem wachten. Zij doet weer vrouwen-

kleeding aan en blijft in het oor van den leeuw wonen, vergezeld door de twee stekelvarkens.

Raden Koesoema Wati besluit eindelijk, zelf er op uit te trekken om het duivenei voor zijn vader te zoeken. Na een moeilijken boschtocht komt hij te Indra Boewangan, de stad van Raden Koesoema Ningërat. Op de markt ziet hij bij een eetwarenstalletje een grooten bak met alle mogelijke versnaperingen (waaronder Koeweh Ambon en Tjoetjoer Bëtawi!). De verkooper heeft zich een oogenblik verwijderd, en Raden Koesoema Wati, die sedert langen tijd honger geleden heeft, begint te eten. De eigenaar komt terug, neemt hem gevangen, brengt hem gebonden voor den vorst en klaagt hem aan wegens diefstal. Raden Koesoema Wati zegt niet wie hij is; hij verontschuldigt zich, daar hij zoo lang niet gegeten heeft, en Raden Koesoema Ningërat betaalt den verkooper, die zijn verlies op 11 cent schat, een „ringgit boerong”. Raden Koesoema Wati krijgt eene betrekking aan het hof als geitenherder. Eens zien hem de witte Merbah en de parkiet en zingen pantoens over de gerechte straf, die iemand treft, die zich door haat tot slechtheid laat verleiden. Raden Koesoema Wati beseft, dat de vogels hem bedoelen, en betreurt zijn ongeluk. Eens ontmoet hij prinses Indra Maja, die hem vraagt, hoe hij naar Indra Boewangan is gekomen; hij vertelt haar het doel van zijn tocht, en zij herkent in hem Raden Koesoema Wati. Zij licht Raden Koesoema Ningërat in, die nu pas te weten komt dat hij de zoon van een vorst is, doch weigert te vertellen, hoe zij met hem in deze wildernis is gekomen. Raden Koesoema Wati buigt voor haar ter aarde en vraagt vergiffenis. Hij meent dat alleen Raden Koesoema Ningërat het duivenei kan halen, en deze besluit, zijn ouderen broeder op den tocht te vergezellen. In het bosch bezwijkt Raden Koesoema Wati haast van dorst; de witte Merbah redt hem door water uit een waringinboom te doen komen. Zij ontmoeten een reus en een grooten tijger, die hen gaarne willen vergezellen, maar Raden Koesoema Wati is zoo bevreesd, dat Raden Koesoema Ningërat hen verzoeken moet, zich te verwijderen. Zij bereiken een hoogen berg, dien Raden Koesoema Ningërat wenscht te beklimmen; Raden Koesoema Wati weigert mee te gaan, uit vrees voor booze geesten en wilde beesten. Vergezeld van den witten Merbah klimt Raden Koesoema Ningërat naar boven en vindt den leeuw en prinses Pëlanggam Tjêhaja. De leeuw verzoekt hem, naast de prinses plaats te nemen. De twee stekelvarkens en de Merbah bespreken in pantoens dit blijde samentreffen, dat volgens hun meening reeds van tevoren besloten was, en vlechten ook verder geschikte pantoens in, als de leeuw aan Raden Koesoema Ningërat vertelt, wie de prinses is en hoe zij bij hem is gekomen, en aan de prinses deelen zij mede, dat dit Raden Koesoema Ningërat is,

met wiens hulp zij haar doel zal bereiken. De twee besluiten samen naar den berg Mëraksa Dewa te gaan; op bevel van den leeuw moeten de twee stekelvarkens hen volgen om over de prinses te waken, en de stekelvarkens en Merbah stellen in pantoens als hun meening vast, dat thans plaats vindt, wat reeds lang te voren vast stond. Zij nemen afscheid van den leeuw (Singa Pahlawan), en nemen onderweg Raden Koesoema Wati mee, die dadelijk verliefd raakt op de prinses. Als het avond wordt eten zij de spijsen voortgebracht door een talisman, dien de leeuw aan de prinses had geschonken, en leggen zich dan in het bosch te slapen. Raden Koesoema Wati beweert, dat op zijn plaats te veel mieren zijn, en poogt naast de prinses te komen. Dadelijk beginnen de stekelvarkens te grommen als tijgers, en Raden Koesoema Ningërat waarschuwt zijn broer, dat de leeuw de stekelvarkens gelast heeft, de prinses te beschermen tegen alle boosdoeners. Raden Koesoema Wati wordt beangst voor de prinses, en zonder ongeval bereiken zij den voet van den berg Mëraksa Dewa. Raden Koesoema Ningërat roept den leeuw op; deze komt terstond, met open bek, zóó groot, dat zijn onderkaak den grond, zijn neus den top van den berg raakt; Raden Koesoema Wati is zoo bevreesd, dat Raden Koesoema Ningërat en de prinses glimlachen. Samen klimmen zij op den kop van den leeuw, die hen opheft totdat zij den top van den berg bereiken; de leeuw keert dan naar zijn standplaats terug; als zij weder willen afdalen, moeten de stekelvarkens hem roepen.

Zij vinden den draak, die hen vriendelijk toespreekt en Raden Koesoema Ningërat verlof geeft, twee van de duiven eitjes uit zijn oor te nemen. Raden Koesoema Ningërat doet dit en geeft het eene aan de prinses, het andere aan Raden Koesoema Wati. Dan stuurt hij de stekelvarkens uit om den leeuw te roepen. Raden Koesoema Wati stelt voor, naar den rand van den berg te gaan, om de zee te zien. Plotseling valt Raden Koesoema Ningërat in de zee, en zijn lichaam, omgeven door zwarte sëlaseh-bladeren, drijft op de strooming heen en weer. De prinses weent; Raden Koesoema Wati wil haar troosten, biedt zich aan als vervanger van zijn broer en wil haar grijpen, doch zij verwijt hem zijn gedrag. Zij loopen verder langs den rand van den berg: op eens merkt Raden Koesoema Wati, dat hij het ei, dat hij in zijn gordeldoek gewikkeld droeg, verloren heeft. Hij vraagt de prinses, hem het hare af te staan; zij zegt het hem toe, zoodra zij naar Malaka Poera zijn teruggekeerd en haar vader genezen is. Raden Koesoema Wati poogt haar het ei met geweld te nemen, en als zij er zich tegen verzet, doorsteekt hij haar. De witte Merbah neemt vlug het ei weg, brengt het op een boom en vliegt bedroefd terug naar Indra Boewangan.

Raden Koesoema Wati zoekt tevergeefs het ei op het lijk van de prinses en gaat eindelijk verder. Na drie dagen bereikt hij den berg Anta Dewa en vindt daar een jongen witten aap, dien hij vangt en tot zijn speelmaker maakt. Zij blijven samen op den berg Anta Dewa.

De stekelvarkens hebben in den tusschentijd den leeuw geroepen, die zich dadelijk naar den berg Mëraksa Dewa spoedt. Onderweg ontmoet hij den witten Merbah, die hem bericht, dat Raden Koesoema Ningërat door toedoen van Raden Koesoema Wati in zee is gestort, dat de prinses door Raden Koesoema Wati is vermoord, en dat hij zelf naar Indra Boewangan wil, om dit aan prinses Indra Maja mede te deelen. De leeuw gaat toornig het lijk van prinses Pëlanggam Tjéhaja zoeken en brengt het naar zijn berg.

De witte Merbah bericht aan prinses Indra Maja en prinses Ratna Sari het gebeurde, en prinses Ratna Sari laat het leger bij elkaar roepen en zendt eene expeditie naar de zee van Mëraksa Dewa om te onderzoeken, of Raden Koesoema Ningërat misschien nog in leven is. Met honderd schepen vertrekt de expeditie.

In het rijk Agoeng Sari heerscht vorst Paksi Dewa, jong, dapper en nog ongetrouwd. Hij hoort het bericht, dat er in Indra Boewangan twee schoone prinsessen zijn, en trekt met zijn leger uit, om de stad te veroveren. De twee prinsessen besluiten, wederstand te bieden, en prinses Ratna Sari trekt aan de spits van het leger uit. Vorst en prinses vechten met bovennatuurlijke krachten: de vorst laat een draak met negen hoofden verschijnen, dien de prinses door een storm doet vernietigen; een reusachtige leeuw van den vorst wordt door een nog grooteren jakhals van de prinses verscheurd. Een onweer van den kant van den vorst werpt de prinses van haar zwart paard; de prinses wordt boos, neemt de gedaante aan van een arend (radjawali), pakt vorst Paksi Dewa en brengt hem in de stad, waar hij in een ijzeren kooi wordt opgesloten. De Dëmang Wira Djaja wordt naar Agoeng Sari gezonden, de stad wordt geplunderd en moet voortaan tribuut betalen aan Indra Boewangan.

In het land Anta Dewa heerscht vorst Boelia Indra; zijn dochter is prinses Dewi Ratna. Deze ziet in een droom eene oude vrouw, die haar als bijzonder mooi speelgoed een witten aap aanbeveelt, die op den berg Anta Dewa te vinden is. Op haar verzoek gelast haar vader zijn Mangkoeboemi, die nog nooit van dat beestje gehoord heeft, eene expeditie naar den berg Anta Dewa uit te zenden, die echter onverrichterzake terugkeert.

Het gerucht van den witten aap dringt ook tot den vorst van Pëlanggi, en zijn dochter, prinses Tjëmëti Ratna Sari, verzoekt hem, den aap voor haar te laten halen. Eene vloot van veertig schepen onder bevel van

Patih Bambang Poera, Langlang Laoet en Langlang Goena, met koopmansgoederen beladen, wordt uitgezonden; de helft zal het rijk Anta Dewa bezoeken, de andere helft naar den berg Anta Dewa zeilen en den witten aap zoeken. Als de kust van Anta Dewa bereikt is, zendt Bambang Poera den Langlang Laoet en Langlang Goena naar de stad, om de twintig schepen den vorst ten geschenke aan te bieden en zodoende diens gedachten van den witten aap af te leiden. Hij zelf wil bij een eiland blijven liggen en zijn menschen aan den wal zenden, om den aap te zoeken.

Langlang Laoet en Langlang Goena worden voor Boelia Indra gebracht, die zeer verbaasd is over het kostbare geschenk van den vorst van Pělanggi, vooral wanneer de gezanten verzekeren, dat deze geene andere doeleinden heeft dan hem een bewijs zijner genegenheid te geven.

Bambang Poera heeft intusschen zijn tocht op den berg Anta Dewa begonnen en ontmoet Raden Koesoema Wati met den witten aap. Ondanks dapperen tegenstand wordt Raden Koesoema Wati, nadat zijn kris gebroken is, door den Patih gevangen, gebonden en in een ijzeren kooi opgesloten. De vloot zeilt weg, neemt Langlang Laoet en Langlang Goena mee, die de Patih heimelijk door een Bentara doet terugroepen, en keert terug naar Pělanggi. Prinses Tjěměti Ratna krijgt den witten aap, en Raden Koesoema Wati wordt opgesloten in een ijzeren gevangenis bij de stadspoort.

Boelia Indra wil de twee gezanten onthalen en is zeer verbaasd, dat zij het rijk hebben verlaten zonder afscheid van hem te nemen. Zijn Mangkoeboemi heeft intusschen bericht ontvangen, dat de andere helft van de expeditie van Pělanggi naar den berg Anta Dewa is geweest en den witten aap heeft gehaald, en vertoornd geeft Boelia Indra bevel, den witten aap, desnoods met geweld, terug te halen.

De expeditie, die prinses Ratna Sari heeft uitgezonden om naar Raden Koesoema Ningěrat te zoeken, is na een tijdsverloop van twee maanden teruggekeerd, zonder iets van hem te hebben gezien of gehoord. Prinses Ratna Sari besluit, zelf er op uit te trekken, en neemt den witten Merbah en den parkiet mee. Na eene reis van veertig dagen wordt door een onweer haar schip op de rotsen geworpen en vergaat met alle opvarenden; alleen de prinses redt zich met den Merbah en den parkiet op een stuk drijfhout. Door de strooming wordt zij naar de zee van Měraksa Dewa gevoerd; na eenige dagen ziet zij een helderen schijn, zoo groot als een vlammen berg. Hoe dichter zij erbij komt, hoe kleiner het licht wordt, tot het op een brandende kaars lijkt, en zij vindt Raden Koesoema Ningěrat in het water drijven, een blad van een zwarte Sėlaseh vasthoudende. Zij bergt het lijk op in een tooverdoozje, dat de slang Berma Sakti haar gege-

ven heeft, en na zeven dagen keert Raden Koesoema Ningĕrat in het leven terug, doch hij krijgt zijn volle krachten pas terug door het aanroepen van den talisman, die in den krop van den witten Merbah verborgen is. Het drijfhout brengt hen aan den voet van den berg Pĕlanggi, en zij landen midden in den nacht op het eiland Berma Dewa. De Wijze op den berg Pĕlanggi ziet den helderen glans en draagt aan zijne leerlingen (pĕpoetoet) en dienaressen (endang) op, het verschijnsel te onderzoeken. Dezen ontmoeten Raden Koesoema Ningĕrat en de prinses; op hunne vragen antwoordt Raden Koesoema Ningĕrat, dat hij gekomen is om den Wijze op den berg Pĕlanggi te onderwerpen, en daagt dezen uit. Dit wordt den Wijze bericht; toornig zoekt hij Raden Koesoema Ningĕrat op en vraagt hem, welke wetenschappen hem ter beschikking staan, dat hij waagt, hem deze uitdaging te zenden. Raden Koesoema Ningĕrat antwoordt, geen enkele wetenschap dan de macht van zijn Heer, die de wereld heeft geschapen. De Wijze doet een berg ontstaan, die Raden Koesoema Ningĕrat moet verpletteren, doch voor dezen tot de grootte van een vogelei samenkrimpt. Zoo vechten zij met hun bovennatuurlijke krachten, waarbij ook de witte Merbah en de parkiet meehelpen, totdat eindelijk Raden Koesoema Ningĕrat een storm, dien de Wijze had doen ontstaan, tegen dezen keert. De kluizenarij en de afgodentempels worden vernield, en de Wijze vlucht naar den oppervorst der heidensche Djins, die den strijd met Raden Koesoema Ningĕrat aanbindt, nadat deze de bewering van den Djin, dat zij fijnere schepselen zijn dan de menschen, daarmee heeft weerlegd, dat de Djins door God zijn vervloekt en dus tot de grovere schepsels behooren. In den strijd met bovennatuurlijke krachten verliest de Djin en roept zijn leger op, dat overal uit de aarde te voorschijn komt; Raden Koesoema Ningĕrat laat het door de twee stekelvarkens weggagen. De Djinvorst daagt Raden Koesoema Ningĕrat uit, den strijd in het water voort te zetten; Raden Koesoema Ningĕrat doet een reusachtigen draak ontstaan, die opstijgende de zee zoo doet golven, dat de visschen sterven of als door *toeba* bedwelmnd worden, en zijn hoofd uit de zee stekende de Djins begint te verslinden. Door den draak uitgedaagd, is de Djin-vorst ten einde raad, en hij en de Wijze onderwerpen zich aan Raden Koesoema Ningĕrat. De draak dreigt, allen te willen verslinden, die niet aan Raden Koesoema Ningĕrat gehoorzamen, en legt hun de beteekenis van diens naam uit. Zij moeten tribuut betalen aan IndraBoewangan en te hulp komen, zoodra zij geroepen worden.

Raden Koesoema Ningĕrat vraagt den witten Merbah, waar Raden Koesoema Wati en prinses Pĕlanggam Tjĕhaja zijn. De Merbah deelt zulks mede en Raden Koesoema Ningĕrat trekt eerst naar Pĕlanggi; als hij de

stad bereikt heeft, zendt hij de vogels uit om te zien waar zijn broer is. Zij vinden hem in treurigen toestand in de ijzeren kooi en spotten in pantoens over zijn welverdiende ellende. Raden Koesoema Wati hoort hen en weent over zijn lot. De vogels brengen bericht aan Raden Koesoema Ningërat, die zich toornig naar de stad spoedt en weent, als hij den toestand van zijn broer ziet. Hij bevrijdt hem uit de kooi; de wachters vallen hem aan, maar worden door de Djins, die Raden Koesoema Ningërat oproept, in verwarring gebracht, zoodat zij elkaar dood slaan, of vastgehouden en gebonden worden. De stad komt in rep en roer, en de Mangkoeboemi met de troepen valt Raden Koesoema Ningërat aan, nadat deze geweigerd heeft, zich te onderwerpen. De Djins en hun vorst houden echter onzichtbaar den Mangkoeboemi en de soldaten vast. De vorst van Pëlanggi trekt zelf tegen hem uit, doch moet voor de slang Berma Sakti, die Raden Koesoema Ningërat oproept, vluchten en wordt door den vorst der Djins gegrepen en gebonden. Raden Koesoema Ningërat trekt de stad en het paleis binnen en neemt naast de prinses Tjëmëti Ratna plaats. De witte aap komt, huldigt Raden Koesoema Ningërat en vraagt vergiffenis voor den vorst van Pëlanggi, die uit onwetendheid heeft gehandeld. Raden Koesoema Ningërat laat den vorst van zijne boeien ontslaan, en prinses Tjëmëti Ratna reikt hem de betel. De witte Merbah, de parkiet en de witte aap lichten de situatie met passende pantoens toe, en Raden Koesoema Ningërat blijft te Pëlanggi en verwerft zich groote genegenheid bij den vorst: voor het rijk breekt een tijd van grooten bloei aan.

Prinses Pëlanggam Tjêhaja is intusschen door den leeuw (Singa Pahlawan Berma Sakti) in het leven terug geroepen; zij bericht, wat haar we-dervaren is, en woedend maakt de leeuw zich op om Raden Koesoema Ningërat en Raden Koesoema Wati te halen; prinses Pëlanggam Tjêhaja blijft met de stekelvarkens achter. In Pëlanggi verwekt het komen van den leeuw grooten schrik; de vorst zendt zijn leger tegen hem, dat echter spoedig vlucht. De leeuw gaat de stad in, ontmoet Raden Koesoema Ningërat en zegt hem, dat hij gekomen is om hem te zien en aan Raden Koesoema Wati de liefde te vergoeden, die deze voor prinses Pëlanggam Tjêhaja heeft getoond. Raden Koesoema Ningërat verontschuldigt zijn broer, die nog te dom is (om voor zijne daden aansprakelijk te zijn?), en de leeuw is daarmee tevreden en blijft bij Raden Koesoema Ningërat. Deze stelt aan den vorst van Pëlanggi voor, Raden Koesoema Wati met prinses Tjëmëti Ratna te doen trouwen; de vorstelijke ouders vinden het goed, en met groote feestelijkheden heeft het huwelijk plaats, tot groote voldoening van den witten aap en den parkiet, die zij in pantoens uiten als het jonge paar in het huwelijksbed is gebracht.

De geschiedenis keert terug tot vorst Boelia Indra van Anta Dewa. Zijn Mangkoeboemi, dien hij met het leger heeft uitgezonden om den witten aap terug te halen, bereikt Pëlanggi. Hij wendt zich eerst tot den vorst en vraagt om uitlevering van den witten aap; de vorst wijst hem Raden Koesoema Wati als eigenaar aan. Deze weigert den aap af te staan, en neemt de uitdaging van den Mangkoeboemi aan, die zijn leger van de schepen haalt. Raden Koesoema Wati trekt met den witten aap tegen hem op; de vorst van Pëlanggi roept de hulp van Raden Koesoema Ningërat aan, doch de leeuw meent, dat men eerst moet afwachten, waartoe Raden Koesoema Wati alleen in dezen strijd in staat is. Raden Koesoema Wati en de Mangkoeboemi vechten eerst met wapens en dan met bovennatuurlijke krachten tegen elkaar; als echter de Mangkoeboemi de gedaante van een reusachtigen tijger aanneemt en Raden Koesoema Wati dreigt te verslinden, vlucht deze de stad in en komt huilende en sidderende bij zijn broer. Raden Koesoema Ningërat verwijt hem toornig zijne lafheid, en de leeuw raadt hem aan, een kain pandjang te dragen en als vrouw te vechten, want Raden Koesoema Wati heeft uit angst zijn sarong nat gemaakt. De witte aap heeft intusschen den strijd dapper voortgezet; de Mangkoeboemi wint het echter van hem in bovennatuurlijke kracht, en in de gedaante van een reus pakt hij den aap en smijt hem op den grond. Op dit oogenblik komen juist Raden Koesoema Ningërat en de leeuw ten tooneele, en de Mangkoeboemi en het grootste gedeelte van het leger worden gevangen genomen. Zij keeren terug naar de stad, waar Raden Koesoema Wati beschaamd op hen wacht; met eenige pantoens verwijt de witte aap hem zijn lafhartig gedrag op het slagveld en zegt hem de gehoorzaamheid op.

Raden Koesoema Ningërat vraagt den vorst van Pëlanggi om verlof naar Anta Dewa te mogen gaan, en zeilt met prinses Ratna Sari, den witten aap en de twee vogels weg; den Mangkoeboemi nemen zij gevangen mee. De menschen van Anta Dewa zien den helderen schijn op de zee, en vorst Boelia Indra laat het leger zich gereed houden. Raden Koesoema Ningërat landt; na een kort gevecht pakt de leeuw den vorst en verplettert hem op den grond. Raden Koesoema Ningërat trekt de stad en het paleis binnen en neemt plaats naast prinses Dewi Ratna, die zeer bedroefd is over den dood van haar vader. De witte Merbah troost haar met eenige pantoens, en glimlachende biedt zij prinses Ratna Sari en Raden Koesoema Ningërat de beteldoos aan, waarover de Merbah en de parkiet nog eenige passende pantoens spreken. Vergezeld van de twee prinsessen en de dieren keert Raden Koesoema Ningërat dan terug naar Indra Boewangan, waar prinses Indra Maja hen met groote vreugde verwelkomt. De leeuw haalt ook nog prinses Pëlanggam Tjéhaja; Raden Koesoema Ningërat

stelt haar aan zijne moeder voor, maar gelast den leeuw, haar naar Malaka Poera terug te brengen. De Merbah en de parkiet merken in pantoens op, dat daarmee alle hoop vernietigd wordt, en de prinses weent, doch wordt door den leeuw teruggebracht naar Malaka Poera. Het bericht, dat zijn dochter terugkeert, maakt haar vader weder gezond, en onder groote belangstelling van het verblijvende volk houdt zij haar intocht in de stad en het paleis.

Prinses Ratna Sari schenkt Raden Koesoema Ningërat een zoon, die Raden Pandji Dewa wordt benoemd en uitmunt door schoonheid, heldenmoed en bovennatuurlijke krachten. Als hij groot geworden is, vraagt hij aan zijn vader verlof, door de bosschen te mogen trekken; Raden Koesoema Ningërat willigt dit verzoek in en geeft hem den witten aap mee.

Na een tocht van eenige dagen zien zij een paleis, dat door beambten en officieren wordt bewaakt. Pandji Dewa houdt zich schuil, de aap gaat naast het paleis spelen, en als de wachters hem willen vangen, klimt hij naar boven en wordt gezien door prinses Dewi Kamar. Hij laat zich door haar dienaars grijpen, de prinses geeft hem te eten en te drinken en vertelt op zijne vraag, dat zij de dochter is van vorst Maligana Peri van het rijk Goenong Halia. In den nacht brengt de aap Pandji Dewa in het paleis; de prinses ontvangt hem vriendelijk, en gerustgesteld door eene wisseling van pantoens tusschen den witten aap en de prinses vraagt Pandji Dewa haar, met hem door de bosschen te trekken. De prinses vindt dit goed, maar voorziet moeilijkheden, aangezien zij verloofd is met Bambang Indra, den zoon van vorst Nila Praboe van Pandan Kilangan. Pandji Dewa neemt echter de gevolgen op zich, en nadat de aap nog pantoens heeft gewisseld met de hofdames, verlaten zij ongezien het paleis, waarbij Pandji Dewa de gedaante van een Beo aanneemt, en de aap die van een duizendpoot. Zoo dra zij het bosch hebben bereikt, krijgen zij hun vroegere gestalte terug, en aan den aap wordt de titel Halia Agoeng Pahlawan gegeven. Na een tocht van vier dagen en nachten rusten zij uit aan den voet van een hoo-gen berg.

De wakers merken, dat de prinses niet meer in het paleis is, spoeden zich naar Goenong Halia en berichten, dat de prinses verdwenen is. Maligana Peri zendt dadelijk boden aan Bambang Indra, deze komt met zijn leger naar Goenong Halia en neemt met toestemming van den vorst de vervolging op zich. Hij vindt Pandji Dewa en de prinses in het bosch, laat hen door zijne troepen omsingelen, maar wordt na een strijd met bovennatuurlijke krachten, waaraan ook de witte aap deelneemt, door een pijl van Pandji Dewa gedood. Pandji Dewa trekt naar Pandan Kilangan, zendt den aap naar vorst Nila Praboe en laat eischen, dat de stad wordt

overgegeven en de vorstelijke vrouwen en kinderen hem tegemoet trekken. De vorst geeft den aap een slag met zijn stok; de aap pakt hem en smijt hem op den grond, dat hij bewusteloos blijft liggen, en jaagt de beambten en soldaten, die toeschieten, op de vlucht. De inwoners onderwerpen zich aan Pandji Dewa en deze houdt zijn intocht in de stad en in het paleis. Vorst Nila Praboe begroet hem nu zeer vriendelijk, en Pandji Dewa gaat met prinses Dewi Kamar in het paleis wonen. Na eenigen tijd vertrekt hij met de prinses naar Goenoeng Halia, waar Maligana Peri hem met groote vreugde ontvangt. De stad wordt echter aangevallen door vorst Agoeng Perdana van Pagar Dewa. Agoeng Perdana delft het onderspit in den strijd met bovennatuurlijke krachten en vlucht naar Pagar Dewa terug, waar hij door Pandji Dewa wordt gevangen genomen. Zijn dochter, prinses Dewi Mëloer, aangemoedigd door een pantoen van den witten aap, biedt Pandji Dewa betel aan. Op aanraden van den witten aap wordt vorst Agoeng Perdana vrijgelaten, doch hij moet jaarlijks tribuut betalen aan Indra Boewangan. Pandji Dewa keert terug naar Goenong Halia; de weenende prinses Dewi Mëloer troost hij met een kus en een pantoen.

Op zijn terugtocht komt Pandji Dewa naar het land Tjandra Oesik. Hij verandert zijn naam in Raden Kentjana Wati, en de witte aap noemt zich Lila Perdjangga¹⁾. Zij gaan in de audientie-zaal van vorst Koernin, die hen onvriendelijk hun brutaal binnenkomen verwijt; Pandji Dewa blijft het antwoord niet schuldig, en de vorst gelast den Mangkoeboemi, Pandji Dewa te grijpen. De aap doodt den Mangkoeboemi, Pandji Dewa richt met zijn kris Kembang Djatoh een bloedbad aan onder de toesnellen- de beambten en soldaten. De vorst mengt zich in het gevecht, neemt de gedaante van den reus (boeta) Indang Sakti aan, wordt gevangen genomen, en als hij zich niet wil onderwerpen, eerst op den grond gesmeten, dat hij bewusteloos wordt, en dan ver in zee geslingerd. Pandji Dewa begeeft zich in het verblijf der vorstelijke vrouwen, en zet eenigen tijd later zijn tocht voort. Als zij eens aan den oever van een diepe rivier slapen, wordt Pandji Dewa verslonden door een reuzenslang. De aap bedreigt de slang met zijn kris; zij geeft Pandji Dewa weer van zich en erkent in hem den zoon van Raden Koesoema Ningërat. Zij brengt hem en den aap over de rivier; de tocht wordt voortgezet en men bereikt den berg Mertjoe Dewangga, waarop zich het prachtige paleis bevindt van prinses Tjêhaja Khirani, dochter van Sjah Brama Indra, uit het geslacht van Sjah Brama Indra Sakti, verloofd met den prins van Tasik Brama Rokam. Het paleis wordt bewaakt door den Mantri Saha Perdata en veertig Djins. Pandji

1) In deze inhoudsopgave zijn deze naamveranderingen niet overgenomen.

Dewa neemt de gedaante aan van een hommel en vliegt naar het paleis, de witte aap volgt hem in de gestalte van een Sërindit ¹⁾. De hommel valt flauw, als hij de prinses ziet, en de Sërindit moet hem met een paar druppels water tot het bewustzijn terugroepen en vermanen, beter op zich zelf te letten. De Sërindit vliegt dan naar de prinses, laat zich door haar vangen, en nadat hij eenige pantoens met de hofdames heeft gewisseld, vraagt de prinses hem, wie en waar zijn heer is. De Sërindit deelt zulks mede, en als zijn naam genoemd wordt, neemt Pandji Dewa zijne natuurlijke gestalte weer aan en vraagt de prinses, hem als bruidegom aan te nemen, hetwelk ook geschiedt.

Als zij den volgenden morgen met elkaar schertsen en lachen, hoort een van de Djins de mannestem en daagt den onbekende uit. De witte aap gaat naar buiten en doodt de wakers; alleen de aanvoerder blijft over en vraagt verlof, zijn vorst van het gebeurde in kennis te mogen stellen. De aap staat het hem toe, de Djin brengt de tijding aan Sjah Brama Indra, en schuimend van woede beveelt deze, zijn zoon (aanstaanden schoonzoon?) Brama Sakti te roepen. Deze komt, en de vorst gelast hem, het leger op roepen; hij zelf wil den vermetelen indringer straffen. Met een reusachtig leger, want ook de Djins, Mambangs en Peri's zijn aan hem onderworpen, trekt hij naar het plein Mertjoe Dewangga en laat aldaar door zijn talisman een vesting ontstaan, waar hij met zijn leger intrekt.

Pandji Dewa en de witte aap zien den vorst komen en besluiten, zoo goed zij kunnen te strijden. De prinses is zeer beangst; Pandji Dewa troost haar en zegt haar, niet om hem te treuren als hij sneuvelt; zij besluit echter hem in den dood te vergezellen. Den volgenden ochtend verlaat Pandji Dewa haar paleis en doet tegenover de stad van Brama Indra een nog veel grootere vesting ontstaan; het paleis van de prinses wordt naar het midden daarvan verplaatst. Sjah Brama Indra begint den volgenden morgen met den aanval. Na een veldslag van zeven dagen kan het leger van Pandji Dewa echter tegen de Djins enz. niet meer standhouden, en de witte aap grijpt in. Brama Sakti meet zich met hem in bovennatuurlijke krachten. Pandji Dewa neemt afscheid van de prinses en mengt zich in den strijd. In Brama Sakti vindt hij echter een tegenstander, die hem in heldenmoed en bovennatuurlijke krachten evenaart, en ten gevolge van de meerderheid van de vijanden kunnen Pandji Dewa en de witte aap de verovering van hun stad haast niet meer tegenhouden.

Prinses Ratna Sari heeft, sedert Pandji Dewa zijn vader had verlaten, nog een dochter gebaard, die Ratna Gēmala genoemd werd. Als zij wat

1) Een klein, fraai gekleurd parkietje, *loriculus galgulus*.

grooter is geworden, laat Raden Koesoema Ningĕrat een prachtig paleis voor haar bouwen.

Raden Koesoema Ningĕrat ziet in een droom zijn zoon op zee schipbreuk lijden en, aangevallen door visschen, haast te gronde gaan. Hij trekt met zijn leger uit om Pandji Dewa te zoeken; den witten Merbah neemt hij mee. Hij komt eerst naar Pinang Di-Awan, en als hij hoort, dat vorst Laksana Dewa overwonnen heeft in een oorlog met Indra Gĕmala Poetra, valt hij het rijk aan. Het leger van Pinang Di-Awan wordt verslagen; Laksana Dewa vecht tegen Raden Koesoema Ningĕrat, maar wordt door den door Raden Koesoema Ningĕrat geroepen Djin-vorst gevangen en onderwerpt zich. Raden Koesoema Ningĕrat beveelt hem, de opperheerschappij van Indra Gĕmala Poetra te erkennen, en Dewa Laksana gehoorzaamt, nadat de Djin-vorst hem de verhouding tusschen Raden Koesoema Ningĕrat en Indra Gĕmala Poetra heeft uitgelegd. Raden Koesoema Ningĕrat vraagt den vorst der Djins, of hij niets van zijn zoon heeft gehoord; deze verhaalt van den vertwijfelden strijd, dien zekere Raden Kentjana Wati en zijn dienaar Lila Perdjangga tegen een groote overmacht voeren, en Raden Koesoema Ningĕrat beseft, dat dit zijn zoon moet zijn. Hij zet dadelijk zijn tocht voort; als zij op een dagreis na het slagveld hebben bereikt, hooren zij reeds het woeden van den strijd. Raden Koesoema Ningĕrat zendt den witten Merbah uit om zijn zoon te roepen. De Merbah vindt Pandji Dewa in gesprek met prinses Tjĕhaja Khirani en den witten aap, en Pandji Dewa haast zich zijn vader te ontmoeten. Hij bericht nauwkeurig, hoe hij in dezen strijd gewikkeld is geworden, en op raad van den vorst der Djins neemt Raden Koesoema Ningĕrat er eveneens aan deel; het wordt een reusachtige veldslag. Tegen Brama Sakti is ook de Djin-vorst niet opgewassen; Raden Koesoema Ningĕrat roept zijne oude vrienden, den leeuw en den draak van Mĕraksa Dewa, en deze vechten met Brama Indra en Brama Sakti, die de gedaante van reusachtige Gĕruda's aanneemen. De aarde begint te beven.

De strijd komt ter kennis van den overgrootvader, Sjah Brama Indra Sakti en deze besluit, vrede te sluiten tusschen de tegenstanders, aangezien anders de strijd nooit zal ophouden. Hij verschijnt op het slagveld, en allen buigen eerbiedig voor hem. Hij brengt Raden Koesoema Ningĕrat, Pandji Dewa, Brama Indra en Brama Sakti bij elkaar en vermaant hen, vrede te sluiten. Prinses Tjĕhaja Khirani zal eene geschiktere bruid voor Pandji Dewa zijn dan voor Brama Sakti; deze zal echter trouwen met prinses Ratna Gĕmala, indien allen dit goedvinden. Raden Koesoema Ningĕrat stemt erin toe, en de twee jongelingen geven elkaar de hand en omhelzen elkaar. De oorlog wordt beëindigd, en een groot verzoenings-

feest heeft plaats. Prinses Ratna Sari, Prinses Indra Maja, prinses Ratna Gēmala en vorst Indra Gēmala Poetra worden uitgenoodigd voor het huwelijk, dat op het plein Mertjoe Dewangga zal plaats hebben. De leeuw en de witte Merbah worden naar Indra Boewangan gezonden, en de draak naar vorst Indra Gēmala Poetra. Zijn verschijnen brengt de stad in rep en roer, totdat hij de inwoners aan het verstand heeft gebracht, dat hij een afgezant is, tot den vorst gezonden door diens zoon. Hij moet Indra Gēmala Poetra nauwkeurig de lotgevallen van Raden Koesoema Ningĕrat vertellen, en in groote blijdschap geeft de vorst bevel de voorbereidselen voor den tocht te maken. De vorstin, prinses Gēmala Sari, neemt hij mee. Op het plein van Mertjoe Dewangga aangekomen, ontmoeten zij Raden Koesoema Ningĕrat; op de vraag van de vorstin, of hij zijn broer Koesoema Wati niet gezien heeft, antwoordt hij, dat deze vorst van Pĕlanggi is geworden. De gasten komen en de feestelijkheden beginnen; Raden Koesoema Wati komt ook nog van Pĕlanggi. Na afloop van een feest van veertig dagen en nachten, en na een zevendaagschen omgang om de stad worden de beide bruidegoms door hunne vaders in het paleis gebracht, waar de twee bruiden onder de hoede van de vorstinnen op hen wachten. De hofdames weigeren echter, de deuren van het huwelijks-vertrek te openen, totdat hun toegezegd is, dat ook zij wajang en ronggeng mogen hebben. Nadat de twee paartjes in de huwelijksbedden zijn verdwenen, hebben binnen en buiten het paleis de gebruikelijke feesten plaats, en enkele dagen later het plechtige bad in de Pantja Persada, nadat de bruidegoms door Sjah Brama Indra Sakti zevenmaal vrijgekocht zijn met hun tegenwicht (mĕnimbang) in goud en verschillende edelgesteenten. Sjah Brama Indra Sakti verzoekt nog de vorsten, elkaar trouw te blijven, en met goede wenschen voor allen verdwijnt hij.

Pandji Dewa wordt op wensch van Sjah Brama Indra gehuldigd als vorst van Mertjoe Dewangga onder den titel van Sjah Brama dan Dewa Indra Laksana Di-Awan. De vorsten nemen afscheid van elkaar en keeren terug naar hunne landen. Sjah Brama Indra dan Dewa Laksana Di-Awan heerscht over het rijk Padang Mertjoe Dewangga gerecht en gelukkig, tot het heil zijner onderdanen. Lila Perdjangga (de witte aap) wordt tot Mangkoeboemi benoemd. Ook Indra Gēmala Poetra, nu weer vereenigd met Prinses Indra Maja, en Raden Koesoema Ningĕrat en Raden Koesoema Wati heerschen in geluk en vrede over hunne rijken. De machtigste van allen is echter Raden Koesoema Ningĕrat, en de roem van Indra Boewangan dringt door tot de verste landen.

(Beëindigd 17 Sawal 1328 (1909), gelithographeerd te Singapore).

Nouvelle hypothèse sur la forme prévue pour le Barabudur

par

H. PARMENTIER.

Chef du Service Archéologique de l'Ecole Française d'Extrême-Orient.

Le célèbre monument appelé d'un nom encore inexpliqué, le Barabudur, monument qui fut l'objet d'études si remarquables, n'a cependant jamais livré le secret de sa nature: si ses sculptures admirables et les statues qu'il porte, le rattachent nettement au bouddhisme, sa forme spéciale le fait différent de tout édifice de cette religion; bien plus: elle le fait étranger même à toute construction de famille indienne, à quelque secte religieuse qu'on s'adresse. Le programme que s'est fixé l'architecte, reste obscur, et, comme le remarque M. FOUCHER, le monument „semble n'avoir pu se résoudre à prendre nettement son parti d'être conique, ou pyramidal, ou hémisphérique” ¹⁾).

Plus bizarre encore: en lui-même il déconcerte et paraît formé d'éléments différents. Après la puissante ornementation des galeries à ciel ouvert qui constituent les circulations inférieures, on s'attendrait, en continuant à monter, à trouver une splendeur plus grande autour du Saint des Saints; il n'en est rien, et, à cette séduisante richesse succède tout d'un coup une austérité inattendue, une véritable sécheresse qui surprend au milieu de l'art si élégant et si somptueux de Java. Rien, d'ailleurs, dans la disposition actuelle de l'édifice, n'empêchait le développement des sculptures sur les étages supérieurs et l'on verrait très bien de splendides scènes ou, mieux, quelque riche composition décorative, se dérouler sur les degrés circulaires qui portent les *stupa* supérieurs. A défaut de bas-reliefs, une ornementation architecturale eut pu enrichir de puissantes moulures les parois concentriques des hauts gradins, et déjà plus sobre, ménager une harmonieuse transition entre la richesse des promenoirs et la froideur de ces *stupa*. Il n'en fut rien et, de la splendeur des galeries basses, on passe sans transition à la pauvreté des parties hautes.

1) FOUCHER, Le *stupa* du Borobudur, *Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême-Orient*, IX, p. 3.

Un contraste aussi brutal et, disons-le avec franchise, aussi pénible, n'est pas naturel. Il accuse un changement de parti. Rien n'indique qu'il fut volontaire: une transition eut été ménagée. Nous croyons plutôt qu'il fut imposé et la profonde modification qu'a subie le soubassement, semble en indiquer la raison.

Mais, avant de proposer l'hypothèse hardie que ces contradictions suggèrent, je crois préférable de rappeler les curieuses suppositions qui furent faites pour expliquer cet énigmatique monument.

La première fut présentée par M. FOUCHER, et si, à mon sens, elle ne donne pas la solution des difficultés reconnues, elle a l'avantage de bien mettre en valeur l'aspect anormal de l'édifice. M. FOUCHER nous donne la genèse de son idée dans l'impression qu'il ressentit une nuit au Barabudur, quand tout détail s'efface et que l'ensemble seul apparaît en silhouette sur le ciel plus clair: l'énorme masse s'enferme alors dans un segment de circonférence et, par suite, la masse entière dans une calotte sphérique. M. FOUCHER a indiqué cette curieuse thèse dans le premier numéro du tome IX du Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient, en s'appuyant soit sur le plan du grand ouvrage de LEEMANS, soit sur une planche du Capitaine VAN ERP. Il a, depuis, dans une lettre publiée dans le même volume du Bulletin, p. 831, rectifié la lecture, d'abord erronée, de la coupe de M. VAN ERP, mais a pu maintenir son hypothèse dans ses lignes principales. C'est le plan surtout d'ailleurs, qui paraît convaincant; il „nous montre”, dit-il, „de la manière la plus évidente, que chacune des galeries inférieures, si anguleuses qu'elles soient, est inscrite dans un cercle et est elle-même tangente, en ses points principaux, à un cercle intérieur”.

Il en déduit que „le projet initial de l'architecte comportait la construction d'un édifice affectant la forme générale d'un segment de sphère établi en faisant passer un plan horizontal par le tiers du rayons” ¹⁾.

Nous avons, pour notre part, au début, été séduit par cette ingénieuse conception, frappé surtout par la remarquable concordance des cercles fictifs avec les galeries réelles. Il semblait difficile d'admettre qu'il y eut là un fait de hasard.

En réalité, cette concordance n'est qu'illusoire. Le cercle extérieur, par exemple, part du bout de l'escalier inférieur et touche l'angle central saillant de la première galerie; il touche l'angle saillant suivant de la seconde et l'angle extérieur de la troisième; mais ses trois angles tou-

¹⁾ Je dis „tiers” au lieu de „moitié”, pour tenir compte de la rectification de M. FOUCHER, p. 831.

chés sont à des hauteurs différentes; c'est à dire que *le cercle de contact n'existe pas dans l'espace*. Les angles des trois galeries touchent à des hauteurs différentes les génératrices d'un cylindre, mais non la surface d'une calotte sphérique, et il en est de même pour *tous* les autres cercles.

Le diagramme ne reprend une certaine valeur que pour le seul cercle supérieur; autrement dit la galerie haute enferme d'assez près le premier rang des *stupa*, et c'est tout; encore telle autre combinaison de redents eut-elle permis de s'en approcher bien davantage.

M. HOENIG ¹⁾, refusant cette hypothèse, sans d'ailleurs signaler l'impossibilité géométrique qu'elle présente, y substitue un autre système. Pour lui, la forme étrange du monument vient d'un changement d'architecte, et cette vue aurait l'avantage d'expliquer l'incohérence que nous signalions plus haut entre ses divers éléments. Le monument aurait été commencé par des architectes instruits à l'école des Khmèrs; ils eussent voulu faire une pyramide à 9 gradins, surmontée d'un *čandi*; puis, pour une raison qu'on ignore, ils eussent passé la main à des constructeurs imbus des idées birmanes; ceux-ci auraient interrompu la pyramide et fini l'édifice à la mode de ce pays, par des *stupa* en cloche.

J'ai examiné cette thèse dans le compte-rendu que j'ai donné de cette intéressante hypothèse, dans le tome XXIV du Bulletin de notre Ecole, p. 612. Je ne répéterai pas cette discussion ici; il suffira d'en résumer les points principaux. A l'époque où l'on s'accorde à placer l'édification du Barabudur (fin du VIIIe siècle), les Khmèrs n'avaient encore jamais construit de pyramide à gradins et ne paraissaient même pas en avoir l'idée. Quand il en firent, un peu plus tard, ils n'ont jamais adopté le parti, si typique et si original, du monument javanais, les galeries à ciel ouvert. Enfin, la place réservée au *čandi* sur la neuvième terrasse le ferait d'une petitesse ridicule par rapport à cet immense soutènement. Voilà pour les Khmèrs.

Quant aux Birmans, ils ne se mettent, de l'aveu même de M. HOENIG, à employer d'une façon courante le *stupa* en cloche qu'après l'an mille et, par contre, cette forme est fréquente dans les représentations architecturales figurées dans les bas-reliefs du Barabudur; elle se montre dans les autres grands édifices contemporains, Tj. Sari, Tj. Kalasan, etc. et paraît ainsi une habitude, à cette époque, dans l'Ouest de Java.

Ce n'est donc ni dans une thèse ni dans l'autre que nous trouvons la clef du problème. L'examen de la reprise inférieure va nous mettre sur la voie d'une autre solution.

¹⁾ Dr. A. HOENIG. *Das Formproblem des Borobudur*. Batavia, C. Winckler 1924, in-4°, 55 p. 10 figures.

On sait que le Barabudur ne se présente pas aujourd'hui comme il s'offrait aux yeux à l'origine. En 1885, un observateur ingénieux, M. IJZERMAN, remarque la forme bizarre de certaines pierres dans la grande doucine inférieure de support; en quelques points où le revêtement s'était dégradé, la courbe supérieure semblait pénétrer dans l'épaisseur du mur. Une fouille prudemment menée permit de reconnaître que cette doucine était formée en partie au moyen d'un énorme tore, première moulure d'un soubassement gigantesque qui descend jusqu'au sol primitif. Ainsi fut découverte sa haute plinthe avec la nouvelle série des bas-reliefs qui la décorent, consacrée de même aux *jataka*, et les quelques graffiti attribués par KERN au début du IXme siècle çaka.

On dégagea et on photographia successivement ces bas-reliefs avant de les recouvrir à nouveau par les maçonneries de la terrasse. Quelque désireux, en effet, que les archéologues hollandais fussent de laisser ces sculptures à la vue du public, il parut imprudent de ne pas remettre toutes choses en place. L'établissement de cette lourde terrasse pouvait passer pour un sacrifice consenti par les vieux architectes à la stabilité de l'ensemble, et l'on ne crut pas prudent, après la fatigue de tant de siècles, de négliger la précaution prise par les premiers constructeurs ¹⁾.

Cette opération, imposée sans doute presque dès le début, diminue de beaucoup l'effect actuel du monument, puisqu'elle réduit de deux tiers la hauteur du gradin de départ. Ce sacrifice — moindre peut-être autrefois — va nous mettre sur la voie de modifications plus importantes qu'aurait subies le projet primitif.

Cette terrasse ajoutée après coup ne paraît guère avoir pu jouer que deux rôles. La première idée qui vient à l'esprit, la montre destinée à maintenir un glissement des galeries superposées le long des pentes de la colline, noyau de l'édifice. Cette raison ne semble pas la bonne. En effet, le dessin de M. VAN ERP montre que les murailles sont bien établies sur assises par gradins. Leur poids est très faible, et je n'ai pas souvenir que la colline soit de terrain particulièrement argileux. Nous savons, d'ailleurs, que des écoulements d'eau avaient été aménagés avec soin par les constructeurs.

1) Il semble cependant que les puissants moyens dont nous disposons aujourd'hui auraient permis l'adoption d'une solution moins radicale et sans changer l'aspect extérieur et diminuer la résistance, il était possible de ménager une étroite galerie robuste, où les bas-reliefs eussent pu être examinés aux lumières. Ils sont loin, il est vrai, d'avoir la valeur artistique des autres et beaucoup sont inachevés, à la différence de ceux du monument même, détail qui semble fixer l'époque où fut accomplie la transformation.

On a invoqué, pour établir ce glissement, l'inclinaison des murs vers l'extérieur. La cause de ce dévers est toute autre et doit être attribuée à l'effort de la végétation poussée sur le tertre immense qu'était devenu le Barabudur sous son manteau de cendres; les eaux de pluie, trouvant les canaux bouchés, ont pu accentuer cette ruine en s'infiltrant sous les fondations. Mais si le renversement avait eu la cause qu'on lui attribue, *il se fut produit dans l'autre sens*, et les murs, fuyant par le pied, fussent tombées en arrière comme des capucins de cartes.

Cette terrasse encerclant la base à la manière d'un contrefort continu, ne semble avoir eu d'autre rôle que d'enserrer le haut du mamelon de façon à augmenter la résistance du terrain à la charge supérieure, de l'empêcher de „foirer”, de s'écraiser et de s'échapper sous le poids qui pèse dessus. Or, actuellement, celui-ci est insignifiant. La terrasse supérieure n'est couverte que d'un revêtement, trop épais pour ce qu'il a à supporter, et ce n'est ni la série des *stupa* évidés, ni le *dagoba* central — il est creux — qui eussent constitué cette charge menaçante. Il y a une disproportion grotesque entre le sacrifice d'aspect consenti avec une dépense formidable de matériaux empilés, et le résultat cherché.

Quelle pouvait donc être cette charge formidable dont les constructeurs, aux premiers mouvements du sol, s'il y en eut, redoutèrent la poussée au point de gêner délibérément tout l'effet de l'édifice?

Un coup d'oeil rapide sur l'histoire du *stupa* indien nous permettra de le deviner.

Les premiers *stupa* que nous connaissons appartiennent au IIe siècle avant notre ère et le plus célèbre est celui de Sanchi, vers le centre de l'Inde. Ces monuments sont généralement composés de deux parties — le *stupa* proprement dit, masse souvent énorme, d'ordinaire hémisphérique, avec, à l'intérieur, une minuscule cachette à reliques et au sommet, une série décroissante de parasols honorifiques enfilés sur une tige unique, d'une part — de l'autre un ou plusieurs soubassements, souvent en gradins, qui permettaient de circuler à la base de la coupole; de hautes balustrades, traduction en pierre des clôtures de bois à jour, entourent l'ensemble et sont ornées de sculptures qui se rapportent aux légendes bouddhiques; des portes monumentales ouvrent ces „rails” aux points cardinaux. Les plus bas de ces monuments sont demi-sphériques; un certain nombre, comme celui de Sarnath, d'ailleurs plus récent, ont une hauteur plus forte.

A Ceylan les dispositions inférieures prennent plus d'importance et le monument s'entoure de colonnes en rangées concentriques de hauteur décroissante vers l'extérieur, aux chapiteaux traités d'une façon déco-

rative qui les rend incapables de soutenir des toitures. Ces piliers, qui paraissent destinés à porter des cordons de lumières, protection contre les malins esprits ¹⁾, semblent avoir pu servir à déterminer aussi des allées de processions. Ici encore, ces vieux monuments atteignent toujours la hauteur d'une demi-sphère et certains d'entre eux adoptent des profils bien plus élevés.

La plupart des peuples bouddhistes ont continué à construire des *stupa*, et si les formes s'y sont modifiées, la composition reste analogue. Les *stupa* modernes élevés à Ceylan ont, en dimensions moindres, la masse hémisphérique sur un soubassement plus ou moins important; cette composition à quelques détails près se retrouve au Népal et nous la voyons se maintenir par exception au Laos, jusqu'aux derniers siècles, époque probable de la construction de Vat Vixun, à Luang-Prabang, malheureusement écroulé en 1914. Partout ailleurs, si les deux éléments se sont conservés, c'est toujours avec prépondérance de la calotte du *stupa*. C'est ainsi que dans l'Ouest de l'Indochine se dressent les immenses masses de Shwe Dagon à Rangoon et du Phra Pathom au Siam, qui s'élèvent à plus de 100 mètres sur un formidable soubassement à multiples redents. La partie hémisphérique s'allonge, prend un aspect de cloche, les parasols supérieurs s'unissent pour former une pointe à bagues multiples. Au Laos où les *stupa* prennent le nom de *that* et au Cambodge de *chedei*, le soubassement, avec ses multiples redents, réagit sur le tracé de la partie supérieure; on voit celle-ci adopter le plan redenté, et prendre les proportions d'une aiguille. Il arrive même qu'au That Luong de Vien Chan l'ancien profil rond de la calotte reparaît sur un plan carré et vient alors servir de base à un *that* central de la forme démesurée en hauteur ²⁾.

Nous ne ferons pas état des édifices qui, en Chine et au Japon, sont considérés comme la tradition des *stupa* et se présentent en une succession d'étages, ouverts ou non, munis de balustrades et de toits, parce que, pour nous, ces constructions spéciales ont une toute autre origine. Si l'on en tenait compte, ils ne feraient encore que confirmer notre thèse, qui se devine aisément, c'est que le *stupa* est toujours allé en s'étirant en hauteur, non en s'abaissant, et que le soubassement, tout en croissant en

1) PARKER, *Ancient Ceylon*, Luzac London 1909 in-8°, avec nombreuses illustrations, pp. 268 — 270.

2) Le clocher normand actuel est une malheureuse construction moderne qui est venue remplacer l'aiguille, renversée depuis le passage de la mission DOUDART DE LAGRÉE, et visible encore dans les dessins de celle-ci. Cf. Relation de voyage de la mission DOUDART DE LAGRÉE, *Tour du Monde*, Hachette, Paris in-4°, 1885, p. 234.

proportion, n'y tient jamais qu'un rôle accessoire. Seul, unique dans ce développement si régulier, le Barabudur montre un soubassement formidable pour une terminaison minuscule, presque invisible d'en bas. Il y a là une anomalie bien déconcertante, et c'est merveille que les nombreux auteurs qui se sont occupés du Barabudur ne s'en soient jamais étonnés. L'avantage du système de M. FOUCHER serait de faire rentrer le Barabudur dans le type des *stupa* indiens, mais à quel prix! Il faut considérer les galeries, partout ailleurs l'accessoire, comme le *stupa* lui-même, fait unique dans toute la famille indienne; il faut encore admettre chez son créateur cette étrange conception d'un *stupa* à base presque carrée, lorsqu'avant son époque on n'en connaît que de circulaires; il faut, quand tous les autres s'efforcent de hausser le monument, qu'il s'ingénie à l'abaisser, et le compose d'une façon si étrange que le *stupa* réel, centre d'un si formidable effort, ne soit vu de nulle part, ni des environs parce que la perspective le dérobe, ni de l'éloignement parce qu'il se perd dans une multitude de clochetons. Si, seul de tous les architectes indiens, le constructeur a voulu évoquer la silhouette d'une calotte sphérique, il y a bien mal réussi: des milliers d'observateurs, parmi lesquels des gens de grande valeur, l'ont étudié pendant des années; ils l'ont vu ruiné, émoussé par le temps et rapproché encore de cette forme idéale rêvée par son auteur, et ils n'en ont pas soupçonné la pensée. Cela tient du prodige.

L'impression réelle, quand le monument n'apparaît pas dans cette obscurité nocturne qui en dissimule les plans et, par suite, en dénature la masse, est celle d'un immense plateau aux faces pyramidales et qui attend, sans jamais l'avoir reçu, l'élément qu'il devait porter.

Cette impression paraît la vraie, et selon nous, on n'aurait aujourd'hui que la base d'un immense *stupa*, moindre encore, d'ailleurs, que ceux de l'Inde et de la Birmanie.

Sur le mamelon qui a fourni le support de ses gradins, l'architecte se proposait de dresser une masse sphérique dans la forme classique mille fois répétée dans les bas-reliefs même du monument: il avait commencé à en élever les soubassements en y réalisant les circulations à images, chères au bouddhisme de l'Inde. Tout ce travail a été exécuté avec le plus grand soin et, chose rare dans l'art oriental et qui dénote les intentions du constructeur, de minutieuses précautions ont été prises pour assurer l'évacuation des eaux. Mais au moment où, sur l'assiette supérieure qui dans ses redents inscrit de près la forme du cercle de base allait s'élever la masse du *stupa*, quelque ébranlement sans doute s'est produit, peut-être quelqu'un de ces tremblements de terre si fréquents à Java et l'architecte craignit que la partie déjà construite fût insuffisante

à soutenir la lourde charge qu'il prévoyait. C'est alors qu'il se serait décidé, pour maintenir les terres au point où elles eussent pu s'écarter sous la charge colossale, à enserrer l'assise inférieure dans le formidable épaulement de la calotte centrale et qui n'est devenu dévorant que par l'abandon du dessin primitif.

Qu'on n'objecte pas la dépense effrayante de matériaux nécessités par un tel projet; je ne crois pas qu'un seul *stupa* de dimensions un peu importantes ait jamais été exécuté entièrement en pierre; mais déjà la masse des blocs employés à la nouvelle terrasse représente à elle seule le tiers du volume de l'hémisphère; elle eut suffi à faire un revêtement énorme: 4 mètres environ d'épaisseur. On pourrait même, si l'on ne risquait ainsi de tomber en plein roman, supposer que l'approvisionnement de pierres destinées à ce revêtement fut absorbé par ces travaux de soutènement jugés indispensables.

Y eut-il interruption dans les travaux, abandon du projet primitif par manque de matériaux, de fonds, ou crainte de ruine, c'est ce que nous ne saurons sans doute jamais. La première conception écartée, il ne restait plus alors qu'à couvrir la terrasse suivant l'esprit de tant de toitures dans les bas-reliefs du Barabudur, par des files de *stupa* minuscules, évidés ou à jour, comme pour en diminuer encore le poids, monnaie du grand édifice qu'on renonçait à construire, en donnant à celui du centre une importance plus grande pour motiver tant bien que mal ce luxe extraordinaire de soutassements.

Peut-être peut-on trouver dans la disposition des escaliers une confirmation à cette hypothèse. Dans le système actuel ¹⁾ rien n'empêchait de donner un peu plus d'air aux galeries aux dépens du vaste désert supérieur; plus de largeur eût, d'ailleurs, diminué la pente et rendu plus visible le *stupa* central; les premiers escaliers eussent perdu ainsi un peu de leur raideur, anormale dans l'art de Java à cette époque. Au contraire, la nécessité de conserver une assiette déterminée au *stupa* revê, sans étendre une base limitée par l'étroitesse du mamelon, exigeait la réduction de largeur des galeries en même temps qu'elle imposait et la raideur des escaliers et la coupure, si gênante, des communications, par leur vide.

Il est évident qu'à cette heure une hypothèse de ce genre est indémonstrable. Notons seulement qu'une telle conception est celle du Shwe Zigon de Birmanie (1059), que le Général DE BEYLIÉ a rapproché très heu-

1) Même dans l'hypothèse de M. FOUCHER on pouvait, en augmentant la hauteur des murs séparatifs, fixer une largeur plus grande aux galeries, puisque rien n'imposait les dimensions de la terrasse supérieure.

reusement du Barabudur ¹⁾ et qui a presque les dimensions que celui-ci aurait atteintes dans notre système.

Ce monument n'est d'ailleurs pas une exception et, pouvant servir de type aux *stupa* de Birmanie, indique une formule indienne qui peut très bien avoir été employée ailleurs un peu plus tôt.

Rappellerons-nous encore l'incohérence du monument et des *stupa* qu'il représente dans ses sculptures — le désaccord entre l'art minutieux déployé dans la décoration, l'agencement des galeries, d'une part et le résultat déplorable obtenu dans l'ensemble, de l'autre, résultat qu'il ne fallait pas être grand clerc pour prévoir ? Qu'on place, au contraire, par la pensée, sur ce somptueux soubassement la masse énorme, aux lignes pures, d'une grande coupole nue; qu'on l'achève par la haute pointe terminale habituelle, qu'on évoque cette blancheur sereine sur cet alignement de pointes, et l'on imaginera sans difficulté l'effet merveilleux qu'eut produit ce gigantesque monument, placé au centre de ce cadre de montagnes, exalté encore par le mamelon qui le rehausse, au milieu de cette immense plaine où sa note brillante fut apparue de toutes parts, sur le fond sombre des verdure.

1) *L'architecture hindoue en Extrême-Orient*, p. 255.

Javaansche Wichelarij en Klassifikatie ¹⁾

door

Dr. TH. PIGEAUD.

Een gevolg van het door velen gedeelde afkeurende oordeel, uitgedrukt door het gebruik van de termen bijgeloof, wichelarij en tooverij, is geweest, dat de wetenschap aan deze vormen van het geestesleven der volken in den regel niet veel belangstelling heeft geschonken. Pas in lateren tijd is daar verandering in merkbaar. Het kan zijn nut hebben een poging te doen om voor een oogenblik voorbij te zien de scheidslijn, die voor het moderne bewustzijn geloof scheidt van bijgeloof, wetenschap van tooverij, omdat het daardoor minder moeilijk wordt zich te verplaatsen in een gedachtenwereld, waarin nog niet abnormaal was, wat thans bijgeloof en tooverij heet. Het doel van dit opstel is, de aandacht te vestigen op en te pogen eenig licht te verspreiden over enkele uitingen van Javaansch „bijgeloof”, omdat de beschouwing daarvan bij kan dragen tot het verdiepen van het inzicht in den gang van het Javaansche denken zoowel als van dat van andere volken.

In het Javaansch worden wichel-methoden in den regel aangeduid met het woord pétoengan, telling, omdat zij bijna altijd bestaan uit het aftellen van reeksen woorden of getallen. Als uitgangspunt van de bespreking en om een indruk te geven van deze tellingen, volgen er hier een aantal, welke bestaan uit reeksen van vijf woorden. Zij zijn verzameld uit verschillende Javaansche primbon's, aanteeckenboeken, vademecum's, sommige reeds meermalen afgedrukt in Javaansche almanakken van vroegere jaren.

Vooreerst een reeks om af te tellen, bij voorbeeld op de daksparren; die zijn in een Javaansch gebouwd huis van binnen uit te zien. Het gebruik van de telling is aldus. Men zoekt een verloren voorwerp, maar kan het niet vinden. Men telt dan de woorden, opgegeven in de linker kolom van het hieronder afgedrukte lijstje, af op de daksparren, na het vijfde weer met het eerste beginnende. Het woord dat op de laatste dak-

1) Waar er in dit opstel sprake is van Javaansche beschaving, versta men daaronder de Kadjawèn, de beschaving van het oude, thans nauwelijks meer zuiver te vinden, niet ver-Westerschte of ver-Arabischte Java, waarvan de Wajang en alles wat daarmee samenhangt een der meest kenmerkende uitingen was.

spar valt is het woord dat het antwoord geven zal. Op de plaats, die dat woord aanduidt, opgegeven in de derde kolom van het onderstaande lijstje, zal men het gezochte voorwerp vinden. Om de vergelijking met de andere reeksen te vergemakkelijken is het eerste woord na het vijfde herhaald. Tusschen haakjes in de tweede kolom staan de eigenlijke beteekenissen van de aftelwoorden.

Sri	(de Godin)	huis	(V)
kitri	(tuin)	pandapa	(I)
Gana	(de God)	masdjid, langgar	(II)
lijoe	(zwak)	keuken	(III)
pokah	(gebroken)	stal	(IV)
Sri	(de Godin)	huis.	(V)

Nog een reeks, die moet worden afgeteld in voeten, de eigen voeten van den bewoner, aan de lengte van de palen, welke het geraamte van een huis vormen, om te weten te komen wat dat huis dien bewoner zal brengen. Het eerste aftelwoord is weer aan het slot herhaald, tusschen haakjes staan de eigenlijke beteekenissen van de aftelwoorden.

boemi	(aarde)	bestendig	(V)
bajoe	(wind	koel, gunstig	(I)
variant: banjoe	water)		
goenoeng	(berg)	spoedige verhuizing	(II)
sangkala	(ongeluk)	ziekelyk	(III)
gëni	(vuur)	brand	(IV)
boemi	(aarde)	bestendig.	(V)

Nog verscheidene andere dergelijke tellingen van Vier en Vijf zou men kunnen aanhalen. Er bestaan ook soortgelijke tellingen van Zeven en van Acht en Negen. Bij de voorloopige kennismaking met de enkele hier vermelde zal ieder zich echter reeds afgevraagd hebben, wat de oorsprong van deze woordenreeksen is, hoe menschen er toe gekomen kunnen zijn sommige dezer woorden van goede, andere van kwade voorbeduidenis te achten.

Hoe willekeurig deze woordenreeksen op het eerste gezicht ook schijnen, het is toch zeer de moeite waard hen nader te beschouwen. Vele Javanen lieten hun leven geheel of gedeeltelyk regelen door de uitkomsten van de wichelarij; ook thans vindt zij nog genoeg toepassing. Als men bedenkt op welken grond dit geschiedt, is het ook het tegendeel van absurd. Immers de wichelarij is een van de uitingen van de overtuiging, dat in al het Bestaande eenheid en vaste betrekkingen heerschen.

Alles ter wereld, ook de mensch en het menschelijk leven, staat ten nauwste in verband en hangt samen met de omringende dingen, levende zoowel als levenlooze, met den geheelen Kosmos. Deze vormt één gemeenschap. Dit gevoelen of deze gedachtenfeer, waarin de wichelarij wortelt, kan men daarom aanduiden als kosmisch gemeenschapsgevoel.

Door dit kosmisch gemeenschapsgevoel zijn als het ware ketens van korrespondenties gesmeed, waarvan men de stukken nu nog in de Javaansche gedachten-wereld terugvindt. Het zijn de korrespondenties, die, volgens Javaansche opvatting, bestaan tusschen, de onderlinge associatie van eenheden uit (volgens modern-Westersch dissocieerend denken) in wezen verschillende groepen: kleuren, kalendereenheden, getallen, dieren, planten, goden, astronomische eenheden, hemelstreken, psychische toestanden. Dit komt op hetzelfde neer als wat men in de volkenkunde wel klassifikatie heeft genoemd.

Van deze korrespondenties kan men zich aldus een voorstelling maken. Het kosmisch gemeenschapsgevoel leidt er toe aan te nemen, dat, onder zekere omstandigheden, een eenheid van de eene groep, bij voorbeeld een getal, vast verbonden is aan een eenheid van een andere groep, bij voorbeeld een kalendereenheid, een psychische toestand. Tusschen twee eenheden van dezelfde groep, bij voorbeeld twee getallen, bestaat, onder bepaalde omstandigheden, dezelfde verhouding als tusschen twee eenheden van een andere groep, bij voorbeeld twee kalendereenheden. Wanneer men de zichtbare of, volgens de modern-Westersche alledaagsche logica, beredeneerbare groepen, zooals kleuren, hemelstreken, psychische toestanden, voorstelt als lagen, gescheiden door horizontale lijnen, dan kan men de reeksen korrespondeerende eenheden, ook wel klassifikaties genoemd, voorstellen als liggende tusschen vertikale lijnen, getrokken dwars door de horizontale. Bij voorbeeld: Wit staat tot Rood zooals Oost staat tot Zuid, zooals phlegmatisch staat tot sanguinisch.

Het gevoel voor deze korrespondenties is in de West-Europeesche beschaving vervaagd. Eens was het waarschijnlijk ook daar krachtig. Nu nog zijn er wel sporen van aan te wijzen, behalve astrologie, wichelarij en alles wat daarmee samenhangt, bij voorbeeld het gevoel voor de symboliek, de beteekenis der kleuren, gesystematiseerd in de heraldiek, en voor de „taal der bloemen”. Elders is het tot nu toe in hooge mate levendig gebleven. In de religieuze Javaansche letterkunde van ouderen en nieuweren tijd, de toetoer's en de primbon's, zijn de reeksen korrespondeerende eenheden, de klassifikaties, reeds meermalen opgemerkt. Men kan niet anders een besef van hun religieuze waarde krijgen, dan

wanneer men hen beschouwt als uitingen, tevens exempelen van het monotone maar ook eenvormige en alomvattende kosmische gemeenschapsgevoel.

Bij nader onderzoek blijken de Javaansche tellingen, de pétoengan's, dan ook allerm minst willekeurig te zijn gemaakt (hoe zou dat ook denkbaar zijn), maar onderling in verband te staan. De Javaansche overlevering kent hun ook een hoogen ouderdom toe, noemt als hun makers veelal een der Heeren of Vernieuwers van den Tijd, zooals de Wali's, de Heiligen, aan wie de overlevering de verbreiding van den Islam op Java toeschrijft. Ofschoon men wellicht moet aannemen, dat sommige der tellingen naar oudere voorbeelden in nieuweren tijd gemaakt zijn (de Javaansche traditie noemt van enkele den naam van den Vorsteli jken maker), zeer vele berusten toch op korrespondenties, die reeds in zeer oude tijden zijn vastgesteld. Ten opzichte van andere geestesuitingen, zooals de kunst, zijn die korrespondenties nu bijkans vergeten. Daarom kan het nuttig zijn die tellingen te bestudeeren, omdat men daardoor eenige kennis kan krijgen van de korrespondenties, de betrekkingen, die de voor-„wetenschappelijke” wetenschap heeft gekonstateerd tusschen grootheden van verschillende groepen, de prae- „logische” kategorieën, die zij heeft gekend. De kennis hiervan kan nuttig zijn voor het begrip van tal van oude beschavingsuitingen.

Hier moge slechts een poging gewaagd worden om eenige betrekkingen van Vier en Vijf, die van belang zijn voor het recht begrip van de boven aangehaalde tellingen en wat daarmee samenhangt, vast te stellen. Eerst zal ik eenige korrespondenties uit Javaansche bronnen, die mij bekend zijn geworden, noemen, daarna overeenkomstige van buiten Java, die mij onder de oogen kwamen. Deze laatste kunnen wellicht tevens eenig licht op de ontwikkeling der eerste werpen.

Bij een Vijf-deeling zal in het Javaansche denken dadelijk de associatie met de vijf pasar-dagen opkomen. Uitgaande van de pasar-week bestaan er dan ook lijsten van korrespondenties, waarvan één vrij volledige afgedrukt is in de Javaansche almanak van Balé Poestaka voor 1923. Overgezet in tabelvorm zijn de betrekkingen aldus; eenige die minder ter zake doen zijn weggelaten.

Oost	Zilver	Legi	(I)
Zuid	Soewasa	Pahing	(II)
West	Goud	Pon	(III)
Noord	Ijzer	Wagé	(IV)
Midden	Veelvormig	Kliwon	(V)

De metalen komen volgens van zelf sprekende gelijkstellingen overeen met de kleuren, zoodat men heeft:

Oost	Wit	(I)
Zuid	Rood	(II)
West	Geel	(III)
Noord	Zwart	(IV)
Midden	Veelkleurig	(V)

Dat de termen mantjapat en mantjalima ook berusten op een oude Vier-Vijf-deeling en in verband staan met de pasar-dagen heeft Mr. VAN OSSENBRUGGEN reeds aangetoond¹⁾. Hier worde slechts nog eensde aandacht gevestigd op de vertaling van het woord mantjapat, die overigens aan de bepaling van de beteekenis ervan, die Mr. VAN OSSENBRUGGEN gegeven heeft, niets afdoet. Het eerste deel van het woord, mantja, staat blijkbaar in verband met Javaansche kantja, gezelschap, wellicht als afbreking van koemantja, zooals meer voorkomt. Mantja komt in oudere Oost-Javaansche geschriften voor naast mantri, bijvoorbeeld in een Babad Madoera in mijn bezit (in oude Oost-Javaansche spelling):

Prasamja ngistokken sami,
sakaṭahé para mantja,
moewa mantrini sang Katong.

De beteekenissen gezelschap en groepgenoot zijn ten nauwste verwant. Mantjapat en Mantjalima beteekenen dus: Viergezellen en Vijfgezellen. Dat het woord mantja op Midden-Java, toen de ware afleiding vergeten was, in kontaminatie is gekomen met het aan het Sanskriet ontleende pantja (vijf), kan men opvatten als een aanwijzing dat in het Javaansche denken de begrippen Groep en Vijf verwant zijn.

Ook in ander verband vindt men het stel van de Vier Kleuren zeer dikwijls te pas gebracht, zoowel in oude mythen als in jongere mystiek. Hier worde slechts gewezen op de vier duiven van Dèwi Sri, de Rijstgodin, en de vier zaden die Mangoekoehan plantte volgens de Tantoe Panggelaran²⁾, zoowel als naar de Balineesche, overigens ietwat afwijkende, overlevering (volgens Tj. G. RAKE SOEKAWATI in *Interocean* V. 12, 1924) blijkbaar beide oude rijstmythen. En aan de andere zijde op de in de Moslimsch-Javaansche mystiek voorkomende groep van de vier napsoe's of kwaliteiten van de ziel:

1) Med. Kon. Ak. Wet. A'dam, Afd. Letterkunde, vijfde reeks, deel 3, 1917.

2) *Tantoe Panggelaran*, uitgave TH. PIGEAUD, 1924, blz. 61. Over rijstmythen en daarmee verband houdende klassifikaties zie: Dr. K. A. H. HIDDING, *Nji Pohatji Sangjang Sri*, Leiden 1929. Dit belangrijke proefschrift is verder niet aangehaald, omdat het verschenen is nadat dit opstel gezet was.

Moetmainah	Wit	(I)
Amarah	Rood	(II)
Soepijah	Geel	(III)
Loewamah	Zwart	(IV)

Deze vier vindt men, naar men mij zegt, wel eens afgebeeld in menschelijke gedaante met de betrokken kleuren versierd, Soepijah als vrouw. DR. KRAEMER heeft deze groep besproken in zijn boek *Een Javaansche primbon* (bladz. 116).

Ook op Bali komt juist ditzelfde vijftal kleuren voor in verband met de hemelstreken. Men zie daarover de opstellen van de Heeren GOSLINGS en DAMSTÉ in het „Gedenkschrift van het Koninklijk Instituut” (1926) en dat van Dr. GORIS over Balische geloofsvoorstellingen in „Djawa” 1928, hetwelk ook zeer lezenswaardig is in verband met het hier gezegde omtrent het kosmische gemeenschapsgevoel. De Heer SCHOLTEN heeft deze zelfde korrespondenties van de Vier Kleuren met de hemelstreken gevonden in de Tengger (*De slametan entas-entas der Tenggereezen en de memukur-ceremonie op Bali*, Handelingen 1e Congres Jav. T. L. en V.-kunde, 1921).

Een voorbeeld van de toepassing in de wichelarij van de korrespondentie tusschen de kleuren en pasardagen is een telling die een middel aangeeft om den dief van gestolen goed te vinden. De huidskleur van den dief komt overeen met den dag waarop de diefstal plaats vond volgens de volgende tabel:

Legi	Wit	(I)
Pahing	Rood	(II)
Pon	Geel	(III)
Wagé	Zwart	(IV)
Kliwon	Vuil (veelkleurig)	(V)

De hemelstreken hebben natuurlijk vele korrespondenties, in de eerste plaats met de Goden. Hier wordt slechts genoemd een stelsel dat in de Tantoe Panggelaran voorkomt (blz. 97). Op de uitbeelding van dat stelsel aan Oost-Javaansche tjandi's heeft R. NG. DR. POERBATJARAKA zeer terecht gewezen in zijn studie over de Agastya-figuur (*Agastya in den Archipel*, bladz. 103).

Oost	Gana	(I)
Zuid	Agasti	(II)
West	Kala en Anoekala	(III)
Noord	Gauri (Doerga)	(IV)
Midden	Méroe	(V)

Verscheidene andere groepen van vijf Goden worden echter ook zoo over de windstreken verdeeld; hierbij heeft men de meeste variaties. Als stelregel aannemende, dat toevalligheid of willekeurigheid uitgesloten zijn, zou het de moeite loonen na te gaan, op welke gronden de verschillende Goden verbonden worden geacht aan één of meer windstreken. De eerste rij is een stelsel, overgenomen uit een van de boven aangehaalde Almanakken, afkomstig uit Jogja, de tweede is een stelsel uit een Sala'sche primbon, de derde is overgenomen uit het werk van den Heer VAN HIEN over de Javaansche geestenwereld, maar daar misschien niet geheel juist genoteerd, de vierde is een Balineesch stelsel, volgens de bovengenoemde verhandelingen van de Heeren GOSLINGS en DAMSTÉ.

Oost	Kamadjaja	Měsna	Brama	Iswara	(I)
Zuid	Brama	Brama	Samboe	Brahma	(II)
West	Bajoe	Kamadjaja	Kamadjaja	Mahadéwa	(III)
Noord	Wisnoe	Wisnoe	Wisnoe	Wisnoe	(IV)
Midden	Goeroe	Siwah	Bajoe	Siwa	(V)

Beschouwt men de korrespondenties van het Midden, dan blijkt het verband dat bestaat tusschen Midden, Méroe en Siwa. Hierbij denkt men dadelijk aan de voorstelling van de Méroe als middelpunt van het Heelal, waarop Dr. STUTTERHEIM heeft gewezen in zijn verhandeling over den Hemelberg („Djawa" 1926). De Berg-mythe in de Tantie Panggëlaran, die verhaalt hoe de Méroe op den Schildpad, die Bajoe is, gezet wordt (blz. 64), moet ongetwijfeld in verband gebracht worden met de korrespondentie Midden-Bajoe. De korrespondentie Westen-Mahadéwa verklaart, in verband met die Westen-Goud, een plaats in de Tantie Panggëlaran, waar Mahadéwa als goudsmid optreedt (blz. 60). Zoo zou men nog verscheidene andere ophelderingen kunnen geven op grond van deze lijsten. Daarvoor is het echter hier de plaats niet.

Met de pasardagen worden ook de in zoovele opzichten nog raadselachtige Sëngkan-Toeroenan in verband gebracht volgens de onderstaande tabel. De Sëngkan-Toeroenan (Opgang en Neerdaling) vormen een groep, die waarschijnlijk geheel op een of andere wijze met het astraal gebeuren in verband staat ¹⁾, en dienst doet bij zekere wichelmethoden.

1) Van eenigen is dit reeds duidelijk. Men zie Prof. MAASS' opstel in T.B.G., 64: *Sternkunde und Sterndeuterei im Malaiischen Archipel*.

Lëgi	Oost	Srigati	(I)
Pahing	Zuid	Asoe adjag (Wilde Hond)	(II)
Pon	West	Sapi goemarang (Breedgehorend Rund ?)	(III)
Wagé	Noord	Tjèlèng tẽmbaloeng (? Zwijn)	(IV)
Kliwon	Midden	Koetila pas (? Schildpad)	(V)

Hier valt weer de korrespondentie van Schildpad met Midden op.

Van ieder der vijf pasardagen wordt ook de aard (watëk) opgegeven;

Lëgi	Oost	omvattend	neemt alles op zich	(I)
Pahing	Zuid	begeerig	verlangt alles	(II)
Pon	West	pralend	wil het zijne laten zien	(III)
Wagé	Noord	strak van rede	stroef	(IV)
Kliwon	Midden	een spreker	wel ter tale	(V)

Ten slotte worde hier vermeld een groep mythologische figuren, die, zooals Dr. RASSERS heeft vermoed, waarschijnlijk wel in verband staan met een op het kosmisch gemeenschapsgevoel berustende zoogenaamde totemistische indeeling van de menschenmaatschappij. Het zijn de vijf Zonen van Kandihawan, zooals de Tantoe Panggëlaran hen noemt (blz. 61), met hun bezigheden en wat zij voortbrengen in de volgorde van hun leeftijd, van oud tot jong. Dr. BRANDES heeft herhaaldelijk de aandacht gevestigd op dergelijke groepen van Vier en Vijf in de Javaansche mythologie; de Javaansche Babad's geven soms de streken van Java op waar deze personen zouden hebben gewoond.

Mangoekoehan	Landbouwer	voedsel	(I)
Sanðanggarba	Handelaar	geld	(II)
Katoengmalaras	Palmwijnapper	sterke drank	(III)
Karoengkalah	Slachter	vleesch	(IV)
Wërtikandajoen	Vorst		(V)

Over deze groep alleen zou reeds heel wat belangwekkends zijn op te merken. Ik moet mij echter bepalen bij een poging om op grond van de boven aangehaalde lijsten korrespondenties duidelijk te maken, welk verband er bestaat tusschen de korrespondeerende eenheden.

Wanneer men de laatste lijst met de voorafgaande vergelijkt, blijkt al spoedig in het algemeen een overeenkomst. Om het overzicht te vergemakkelijken, heb ik de klassifikaties genummerd, in overeenstemming

met de rangorde (naar ouderdom) van de Zonen van Kanđihawan. Bij enkele andere reeksen, zooals bij sommige tellingen en bij de pasardagen, is het meer gewoon de vijfde klassifikatie eerst te noemen. De volgorde blijft echter dezelfde.

I. De eerste korrespondentie omvat: de oudste (Mangoekoehan), begin (van den dag), Oost (Javaansch: wétan, afgeleid van wèt?), Gana (de God van het Begin), volgens de tellingen: gunstig, gelukkig, koel en voornaam (panđapa). De landbouw, in de pétoengan: kitri, de tuin, die het eerst noodige, het voedsel, (Srigati, Dèwi Sri, de Rijst) verschaft, behoort tot de eerste klassifikatie. Haar aard is omvattend. De naam van den pasardag Lègi of (oud) Oemanis, Zoet, mag men misschien zelfs in verband brengen met het in alle opzichten gunstige karakter van deze eerste klassifikatie.

II. Wat tot de tweede klassifikatie behoort schijnt op het eerste gezicht ongelijksoortig. Zij verbindt aan de eene zijde, begeerigheid (de aard van Pahing, Asoe Adjag, de Wilde Hond) met spoedige verhuizing (in de tellingen). De Handelaar (Sanđanggarba), die het geld voortbrengt, maar daarvoor verre reizen moet doen, is blijkbaar de bemiddelaar tusschen deze twee begrippen. Het is mij nog niet gansch duidelijk hoe de berg, Gana en Masdjid (in de telling) in deze tweede klassifikatie komen, Gana als ondernemingsgod? De plaats van de masdjid of langgar moet vroeger door een ander bouwsel ingenomen zijn. Men is geneigd even te denken aan een soort „mannenhuis”, tevens verblijf voor reizigers. Als zoodanig doet de dorpsmoskee of -langgar ook nu nog in vele streken dienst.

III. De derde klassifikatie omvat eenige op het eerste gezicht geheel tegenstrijdige zaken: zinlijk genot (sterke drank), praal (de aard van Pon), goud, Kamadjaja, de Liefdegod, maar ook zwakheid, ziekte en ongeluk. Daarenboven de keuken. Een parallel van buiten Java zal misschien duidelijk kunnen maken hoe dit komt.

IV. In de vierde klassifikatie vindt men: ondergang, dood, Gauri-Doerga, de Doodsgodin, Karoengkalah, den Slachter, stroefheid (de aard van Wagé) en somberheid (zwart).

V. De vijfde klassifikatie ten slotte omvat het vaste, het bestendige, de Méroe, den Vorst, het huis, de aarde, waar al het andere om draait. Vandaar dat tot haar behoort veelzijdigheid (de gave van het woord, eigen aan Kliwon) en veelkleurigheid.

Vele van deze korrespondenties heeft het Javaansche denken thans reeds vergeten. Andere beschavingen kennen hen echter nog ten deele in meer volledigen vorm. In de eerste plaats moet hier gedacht

worden aan Achter-Indië, dat zooveel overeenkomsten vertoont met het oude Java, en in het bijzonder aan Siam, het rijk dat, tot nu toe zelfstandig gebleven, niettegenstaande velerlei beïnvloeding tal van oude beschavings-elementen (uit het „stamland” der volken van Indonesischen taalstam, dat binnen of dicht bij zijn grenzen gelegen zou hebben?) heeft bewaard.

Prof. DÖHRING noemt in zijn werk over Siam, in een hoofdstuk over de symboliek, tal van uitvloeisels van een stelsel van korrespondenties, dat betrekking heeft op de windstreken. Men heeft daar:

Oost	Begin, opgang		(I)
Zuid	Geluk, leven	Rood	(II)
West	Ongeluk, ondergang		(III)
Noord	Dood	Zwart.	(IV)

Dan verdeelt men, naar het schijnt, de windstreken nog in het algemeen in tweeën:

Oost en Zuid:	Manlijk, krachtig, zedelijk	(I, II)
West en Noord:	Vrouwelijk, zwak, zinlijk genot.	(III, IV)

Uit deze reeksen korrespondenties blijkt ten eerste duidelijk het verband met den zonneweg: Oost-Zuid-West-Noord Opgang-Hoogtepunt-Ondergang-Dood. Of de zonneweg de oorsprong van het geheele stelsel van de Vier-Vijf-korrespondenties geweest is, moet hier in het midden gelaten worden. Onbetwistbaar is wel, dat gedachten, aanknoopend aan de waarneming van den zonneweg, een grooten invloed hebben uitgeoefend op verscheidene der reeksen. Het is ook wel opmerkelijk dat bij de pétoengan's, de Sëngkan-Toeroenan en de Zonen van Kandihawan de volgorde Oost-Zuid-West-Noord vast staat. Bij de twee laatste groepen is Oost (Srigati, Mangoekoehan) ook genealogisch de eerste en de oudste.

Dan blijkt uit de Siameesche reeksen, dat men bij de derde klassifikatie aan het vrouwelijke moet denken. Vandaar de combinatie van zwakheid en zinlijk genot, zooals Prof. DÖHRING reeds heeft opgemerkt. Ook op Java heeft de derde korrespondentie (West) zich tot het vrouwelijke uitgestrekt. Bij de mystieke reeks napsoe's is Soepijah een vrouw, en bij de pétoengan's staat lijoe (zwak) gelijk met keuken, het verblijf der vrouwen.

Het is belangwekkend op te merken dat deze verdeling West-

vrouwenverblijf tegenover Oost-mannenverblijf (men vergelijk de pétoengan) nog opgaat in de Javaansche Kraton's van nu (de pandapa staat georiënteerd naar het Oosten) zoowel als in de Siameesche Vorsten-verblijven, volgens de beschrijving van Prof. DÖHRING. De tegenwoordige oriëntatie van gewone Javaansche huizen is naar het Zuiden of naar het Noorden. Dat de oriëntatie naar het Noorden, in Sala en in verscheidene andere streken, zooals in Madoera, bij oude huizen zeer weinig voorkomt, is wellicht nog een uitvloeisel van de vrees voor den ongunstigen invloed van het Noorden.

Nog een voorbeeld, hoe de bovengenoemde reeksen klassifikaties licht kunnen verspreiden over sommige bestanddeelen van de Javaansche beschaving, is het volgende. Door de korrespondenties van de vier kleuren en hun onderlinge rangorde wordt het duidelijk, waarom de kleuren van den Soesoehoenan van Soerakarta (althans een van de gebruikte kleurencombinaties) Rood en Wit zijn (goela-klapa) en die van de Mangkoenagaran, vroeger de Pangéran Adipati Anom, de Kroonprins, Groen en Geel (paré anom). Die twee kleurenkombinaties staan immers tegenover elkaar als Oost-Zuid en West-Noord, de eerste is de hoogere. Ook de Soeltan van Jogja heeft of had in hoofdzaak Groen als kleur, omdat hij afstamt van een Prins van Soerakarta.

Als voorbeeld van een wellicht zeer gewaagde maar niettemin belangwekkende veronderstelling, die op merkwaardige wijze in overeenstemming is met de boven genoemde reeksen korrespondenties, vestig ik hier de aandacht op het volgende. Men ga uit van de korrespondentie Noord-Zwart-Wisnoe-Zwijn-Wagé. Tjemengan, de zwarte, is nu nog in het Javaansch een „wisselterm” zoowel voor Wagé (Boeda-Tjemengan: Woensdag-Wagé) als voor zwijn. Bij de korrespondentie Wisnoe-zwijn denkt men dadelijk aan de inkarnatie (awatara) van Wisnoe als zwijn. Een verhaal over Wisnoe als zwijn komt voor in de Korawasrama ¹⁾ hij tracht, in het diepste van de aarde wroetend (Neergang: Noord) als een zwijn, tevergeefs den voet, den wortel, van Praméswara (Siwa, het Midden) te bereiken. Hij vindt niet anders dan Taja, het Niet. Dat is Praméswara. Ditzelfde ondervindt Brama, die als kiekendief vliegende den top van Praméswara (Hoogtepunt: Zuid) tracht te bereiken.

Zou het te ver gezocht zijn dit verhaal in verband te brengen met de Javaansche Mintaraga (Ardjoenawiwaha)? Daar wordt verhaald hoe Tjipta Ning (Ardjoena) eerst den Brahmaan Resi Padya te weerleggen krijgt, dan het zwijn (Woek si Damaloeng, vergelijk Tjèlèng Tembaloeng

1) Inhoudsopgave in de Tantoe Panggelaran-uitgave, blz. 332.

bij de Sengkan-Toeroenan), dat den berg omwoelt, doodt, tezamen met Siwah en één wordt met Hem. Men kan dit opvatten in verband met de mythe uit de Korawasrama als het verhaal van een wijding, voorafgegaan door de er bij behorende beproevingen of proeven, welke den initiandus in aanraking brengen met de twee lagere fazen, de „Brama”- en de „Wisnoe”- faze, voor hij de hoogste (Siwah) bereikt. Dit gedeelte van de Mintaraga zou dan beschouwd kunnen worden als specimen van het voorkomen van overeenkomstige mythische figuren (het zwijn) in het oude Java zoowel als in Voor-Indië (waar zij overgenomen zijn door de Sanskriet-beschaving uit het kultuur-bezit van de volken van Austro-aziatischen taalstam? ¹⁾). Ook kan men zich door dit voorbeeld van de Mintaraga duidelijk maken hoe zich op Java mythologie ontwikkeld heeft tot mystiek en wijsgeerige bespiegeling. Immers deze beide beschouwen thans de Mintaraga als uitdrukking van hun diepste waarheden ²⁾).

Nog vele andere groepen en indeelingen, die in het Javaansche gedachtenleven voorkomen, zal men bij nader onderzoek met de bovengenoemde reeksen korrespondenties in verband kunnen brengen. Nog vele bijzonderheden en eigenschappen, ook van boven reeds genoemde grootheden, zal men er uit kunnen verklaren. Immers de grootheden, die tot één klassifikatie behooren, tusschen wie dus een korrespondentie bestaat, worden als in wezen identiek beschouwd en nemen ook gemakkelijk vormen en eigenschappen van elkaar over.

Opmerkelijk in dit verband is een stuk, dat ik las in een Sala'sche primbon, dat begon over de Sengkan-Toeroenan. Het bleek spoedig, dat deze, uitgezonderd Srigati, dezelfde waren als de Zonen van Poetjet Djantaka, dat zijn de Ama, de Plagen van het gewas. In het bijzonder werd uiteengezet de eeuwigdurende tegenstelling tusschen Sri (blijkbaar vereenzelvigd met Srigati) en Goemarang. Die tegenstelling werd genoemd dezelfde als die welke bestaat tusschen het kleine kind en zijn ziekten, de Vorst en zijn poetra-santana, de pandita en zijn endang ³⁾, de dieren en de menschen die hen vervolgen, de boomen en de boen-oepas, het water en de modder. Deze sterke tegenstelling wordt duidelijk wanneer men zich de verdeling over de windstreken herinnert: Sri en Goemarang staan tegenover elkander als Oost en West.

1) Verg. Prof. SUNITIKUMAR CHATTERJI's opstel in T. B. G. 68, 1928.

2) Men zie de opstellen over de Ardjoenawiwaha in *Timboel*, jg. 1928.

3) Met deze voorstelling is waarschijnlijk in verband te brengen het verhaal in de Tantoe Panggelaran (blz. 89) van het gescheiden huwelijksleven van Empoe Sidajoga en Dewi Kasingi, de ouders van Gagang-Aking en Boeboeksah.

Door dit voorbeeld zijn wij reeds geleid van de Vier-Vijf-deeling waar dit opstel van uitging tot een eenvoudige deeling in Twee. Op het bestaan hiervan op Java is reeds meermalen de aandacht gevestigd, o. a. door Mr. VAN OSSENBRUGGEN en Dr. RASSERS. Zij is ook van belang voor een dieper inzicht in de oude Javaansche geschiedbeschouwing ¹⁾. Men moet echter in de gedachten houden, dat de Vier-Vijf-deeling niet geheel past op de Twee-deeling. Ten aanzien van verscheidene begrippen kan men verschillen konstateeren. Bij de Twee-deeling schijnen vooral hoog en laag, bovenwereld en onderwereld, licht en duister, jong en oud in de gedachten te zijn, bij de Vier-Vijf-deeling meer de hemelstreken, een verdeling als het ware over een horizontal vlak van min of meer gelijkwaardige grootheden. In het algemeen kan men de Oudere Linie van de Twee-deeling wel vergelijken met Oost en Zuid van de Vier-deeling, de Jongere Linie met West en Noord. Maar in de eerste plaats schiet hierbij over het Midden van de Vier-Vijf-deeling. En dan is bij deze deeling de verdeling van licht en donker, van de kleuren en van jong en oud, niet in overeenstemming met die van de Twee-deeling. De Pandawa's en Rama moeten behooren tot de Jongere Linie, de Vorsten, de hooge, lichte groep. In de wajang zijn zij echter bijna allen donker gekleurd.

Ten aanzien van de wajang is nog opmerkelijk, dat Rechts, de Jongere Linie (in de Twee-deeling) over het algemeen de voor het Javaansche gevoel sympathieke figuren omvat en Links, de Oudere Linie, de andere. Dit is eenigszins in tegenspraak met de pétoengan's (in de Vier-deeling), waar West en Noord (de jongeren) ongelukkig en ongunstig zijn.

Men moet echter bedenken dat het ethische waardeoordeel ten opzichte van de wajang-figuren: Rechtergroep, goed, tegenover Linkergroep, slecht, zeker niet zeer oud is. In de Korawasrama komt het niet of hoogstens een enkele maal tot uiting. Of men aan de waarschijnlijk oudere opvatting in de Vier-deeling van Noord als ongunstig beschouwingen mag vastknoopen over de afkomst van deze korrespondentie uit Noordelijke, koudere landen waag ik niet te beslissen.

Intusschen, men kan ten opzichte van de Javaansche maskers en wajang-poppen met behulp van het boven vermelde toch vrij wat duidelijk maken, vooral van de beteekenis der kleuren bij de verschillende figuren. Men moet echter natuurlijk niet verwachten, dat alle bijzonderheden hierdoor opgelost worden. Het duidelijkste is de tegenstelling tus-

1) Verg. Djawa VII, *Alexander, Sakèndèr en Sènapati*.

schen Rood en Donkerkleurig (zwart, blauw of groen). De krachtdadige „heete”, sanguinische figuren (Koerawa's, Klana's, Boeta's) zijn in den regel rood (vergelijk klassifikatie II), de kalme, „koele”, melancholische donkerkleurig (zie klassifikatie IV): zwart (Paṇḍawa's, Rama) of groen (de Paṇḍji's in de Vorstenlandsche topèng). Dat men soms een roode Werkodara-wajangpop vindt, komt gezien zijn aard, overeen met deze verdeeling.

Ook stemt hiermee overeen de verdeeling in Rechts en Links bij het wajangspel. Rechts (panggoengan tengen) zijn de Paṇḍawa's en de daarmee overeenstemmende figuren, Links (panggoengan kiwa) de Korawa's en hun groep. Wanneer de wajang vertoond werd in een naar het Oosten gerichte pringgitan, zooals van den Kraton (en dit is het Huis bij uitnemendheid, met de oude oriëntatie), dan zou de ḍalang, als hij het gezicht richt naar de Dalem, naar het Westen zien. Hij heeft dan aan zijn rechterhand Rechts en Noord, aan zijn linkerhand Links en Zuid. Dit komt op het zelfde neer als de oude verdeeling in twee groepen, Noord en Zuid, waarop Mr. VAN OSSENBRUGGEN en Dr. RASSERS hebben gewezen in verband met een totemistische ordening van de samenleving. Of deze ordening zelf op Java van kracht is geweest, moet hier buiten beschouwing blijven. In ieder geval zijn totemisme en klassifikatie-stelsels nauw verwant.

Ook met de verdeeling in een Oudere en een Jongere Linie, welke voor het juist begrip van de Javaansche geschiedbeschouwing van belang is, komt de wajang-groepeerings overeen ¹⁾. Met de Oudere Linie korrespondeert de Linkergroep, met de Jongere Linie de Rechtergroep. De Korawa's zijn immers genealogisch ouder dan de Paṇḍawa's, Dasamoeka is ouder dan Rama. En van de Jongere Linie, de Rechtergroep, de Paṇḍawa's, stammen de Vorsten af.

Het is geheel in overeenstemming met deze verdeeling, dat in de S. B. Sakèṇḍèr de leden van de Oudere Linie, de Linkergroep, bijna alle een demonisch karakter hebben: Mintoena en zijn dochters en Singgoenkara. Op de opmerkelijke, nog niet geheel te verklaren omkeering tusschen de Rechtergroep, de Jongere Linie, die korrespondeert met de Sadjarah Pangiwa, de Linker Stamboom, van de Javaansche geschiedbeschouwing, en omgekeerd, is reeds vroeger gewezen (Sakèṇḍèr en Sènapati, Djawa jg. 1927).

Daarentegen is het volkomen begrijpelijk, waarom de Korawasrama ergens zegt, dat Korawa's en Paṇḍawa's beide even noodzakelijk zijn.

1) Vergelijk Djawa VII, *Alexander, Sakèṇḍèr en Sènapati*.

Immers zij vertegenwoordigen de twee helften, waarin 's menschen organisme zich splitst ¹⁾.

De vraag of op Java de Twee-deeling uit de Vier-Vijf-deeling ontstaan is, of omgekeerd, of dat niet in oorsprong de een van de ander afhankelijk is, zou ik niet durven beantwoorden. De enkele maal, dat men op Java de klassifikatie op het geheel van de menschen-maatschappij toegepast vindt (de Zonen van Kandihawan), is het de Vier-Vijf-deeling. Het is moeilijk in het Javaansche denken iets ouds te noemen, dat onmiddellijk wijst op een Twee-deeling van de geheele menschen-gemeenschap en wat zou kunnen berusten op een Twee-deeling van een stam. De tegenstelling Désa — Nagara, Volk en Vorst, in den zin van de Oudere en de Jongere Linie is maar vaag. Dan heeft men de tegenstelling Rechterstamboom en Linkerstamboom. Maar die wordt alleen betrokken op de afkomst der Vorsten. En, naast andere, minder uitgewerkte, en ook enkele jongere, zooals Witten, Natten (Moslimsch godsdienstigen) en Rooden, Drogen (ongodsdienstigen of niet-orthodoxen), is er de deeling in de wajang: Linksch en Rechtsch. Maar ook het toepassen van deze tegenstelling op de geheele menschenwereld is slechts bij uitzondering te vinden.

Ik mag niet nalaten hier, al zij het terloops, melding te maken van een enkele overeenkomst, op te merken tusschen de boven aangehaalde klassifikaties en wat men vindt in West Europa. Een der merkwaardigste is misschien de overeenkomst van de Hondsdagen (naar de ster de Hond) met Asoe adjag, de Wilde Hond. Men denke ook aan de Roode Hond. In de tweede klassifikatie behooren immers onder andere: Rood, heet, Zuid en Hond. Dit brengt ons op het gebied van de astrologie. De veronderstelling is wel geuit, juist omdat soms een verband met de astrologie blijkt, dat men den oorsprong of althans het middelpunt van dergelijke voorstellingen in of bij het oude Tweestroomland moet zoeken. De waarde van deze veronderstelling zal ik hier niet trachten te bepalen.

Het Siameesche stelsel kent volgens Prof. DÖHRING ook nog korrespondenties van de hemelstreken met planeten. Die zijn als volgt:

Oost	Jupiter	(I)
Zuid	Mars	(II)
West	Venus	(III)
Noord	Saturnus.	(IV)

1) Vergelijk Korawasrama in de Tantoe-Pangelasan-uitgave, blz. 338.

Opmerkelijk is, dat de psychische toestanden of karaktertrekken, die de astrologie van het Oude Oosten en de daarvan afgeleide Euro-peesche astrologie aan deze planeten toekennen, vrijwel overeenkomen met die, welke, naar gebleken is uit het Siameesche stelsel en de Javaansche wichelarij, verbonden worden geacht met de windstreken.

Jupiter	joviaal	(I)
Mars	martiaal	(II)
Venus	vrouwelijk	(III)
Saturnus	saturnien.	(IV)

Ook in de Javaansche taal zelf is nog een overblijfsel aan te wijzen van de korrespondentie van de planeten met aardsche toestanden. Toempak of Toempëk is een oude naam voor Zaterdag (Sanëstjara, Saturnusdag), en toempëk beteekent eigenlijk: op, uitgeput. Hiermee is te vergelijken het pokah (gebroken) van de aftelreeks. De associatie van Zaterdag met op-zijn is, naar men mag aannemen, tot stand gekomen door bemiddeling van Saturnus, wien de astrologie ouderdom, traagheid en verval van krachten toeschrijft.

Nog andere gegevens zijn er te vinden in de Javaansche taal en letterkunde, waaruit blijken kan dat oudtijds de sterren een groter rol in de Javaansche gedachtenwereld hebben gespeeld dan zij nu doen. Dat de Sëngkan-Toeroenan in verband staat met de sterrenhemel is reeds vaak vermoed. Hiernaast kan ook gewezen worden op de oude Javaansche benamingen van sterrebeelden, zooals de Balineesche Pawoekeon die nog kent ¹⁾. Het lijkt mij echter nog te gewaagd, hieruit conclusies te trekken.

Wel kan men, naar ik meen, in het bovenstaande een versterking vinden voor de veronderstelling, dat veel van het Javaansche beschavingsgoed, al komt het gedeeltelijk overeen met wat wij uit de Sanskriet-beschaving kennen, voortgekomen is uit een oudere laag, die der sprekers van Austroaziatische talen, waarop ook de Sanskriet-beschaving zelf voor een gedeelte stoelt ²⁾. Hiervoor spreekt het voorkomen in de Javaansche pétoengan's en andere reeksen korrespondenties van voorstellingen, zooals Noord-Zwart-Wisnoe-Zwijn en Zuid-Rood-Hond, welke gedeeltelijk uit de Sanskriet-beschaving bekend, maar toch waarschijnlijk niet

1) Men zie T. B. G. 64, Prof. MAASS' opstel en T. B. G. 65, een stuk over sterrenkunde uit het Anggastyaparwaa.

2) Vergelijk T. B. G. 68, Prof. SUNITIKUMAR CHATTERJI, *The foundations of civilization in India*.

daaraan ontleend zijn. Immers op Java vindt men hen in een, naar het mij voorkomt, meer volledigen en ouderen vorm dan in Indië, geheel passend in het kader van het Javaansche denken, vastgeworteld in de Javaansche taal, zich uitende in de Javaansche kunst.

Wat betreft de kunst, ongetwijfeld pas in de laatste plaats mag men denken aan toeval of aan een artistieken inval van den maker van Javaansche maskers en wajang poppen, die, bij voorbeeld, de eene figuur deze, de andere die kleur gegeven zou hebben om een afwisselend effect te bereiken. Met deze veronderstelling zou niet te vereenigen zijn de overeenstemming in de traditie, die bepaalde kleuren voorschrijft voor bepaalde figuren, ook al zijn er gewestelijke verschillen op te merken. Een dergelijke opvatting zou ook getuigen van een verkeerd begrip van de beteekenis van de kunst. Waar deze nog leeft in de gemeenschap als een harer religieuze uitingen, staan de uiterlijke vormen onvermijdelijk in verband met de religieuze gedachten. De waarlijke beteekenis van de kunst, wat zij heeft willen zeggen, zal men pas kunnen navoelen, na, voor zoover ons dat nog mogelijk is, doorgedrongen te zijn in de religieuze gedachtensfeer, waarin die kunst ontstond, nadat men iets van het kosmisch gemeenschapsgevoel heeft leeren navoelen.

Dit gevoel voor de kosmische saamhoorigheid of harmonie van het Bestaande en voor klassifikatie heeft een zeer groote draagwijdte, kracht en diepte gehad. Het staat in verband met maatschappelijke ordeningen van minder ontwikkelde volken, zooals totemisme, het is te vinden in wijd verspreide religieuze voorstellingen en gebruiken, zooals magie. Het heeft ook geleid tot het opbouwen van grootsche prae-„logische” of voor-„wetenschappelijke” systemen, die een zeer grooten invloed en aanhang gehad hebben en gedeeltelijk nog hebben. Men denke slechts, aan het oude China en, voor West-Europa, aan astrologie en alchemie. Takken van wetenschap zoowel als wijsgeerige en godsdienstige stelsels zijn opgebouwd op en werden langen tijd gedragen door het kosmisch gemeenschapsgevoel. Het tat twam asi der Sanskriet wijsbegeerte is er een der uitdrukkingen van.

Het Javaansche denken is bijkans steeds gedragen geworden door dit gevoel voor de kosmische saamhoorigheid en voor klassifikatie. Op Java van elders ingevoerde religieuze stelsels werden, indien zij niet reeds van oorsprong overeenstemden met den ouden denkvorm, daarin gepast. Verscheidene uitingen van den Javaanschen geest toonen nu nog, hoe groot zijn invloed was. In de eerste plaats de oudere letterkunde, de kosmisch-mythologische wajang-letterkunde voor alles. Ook in de kunst is veel bewaard gebleven dat er aan herinnert. Steeds meer zal men er

hopelijk toe komen de vormen, motieven en verhoudingen, ook van de oudere Hindoeïstisch-Javaansche kunst, de beteekenis, de symboliek, na te vorschen in verband met de kosmische korrespondenties of klassifikaties ¹⁾. Alleen dat kan een inzicht geven in het wezen dier kunst, dat kan het ten slotte wellicht nu nog mogelijk maken den zin dier kunst na te voelen.

Pas in lateren tijd is het in engeren zin godsdienstige en het „wetenschappelijke” denken in tegenstelling gekomen tot het gemeenschapsgevoel, den zin voor saamhoorigheid. Waar deze tegenstelling te plotse ling tot het bewustzijn doordringt, bij de geforceerde aanraking van een minder ontwikkelde samenleving met de moderne West-Europeesche kultuur, rechts- en staatsregeling, zooals soms in Overzeesche Gewesten geschiedt, merkt men wel op dat die samenleving haar geestelijk evenwicht en oriëntatie-vermogen verliest en moreel zoowel als lichamelijk als aan een uitterende ziekte afsterft of verwildert.

Ofschoon, het moderne denken blijkt, in een zeker stadium, ook te kunnen leiden tot een saamhoorigheidsgevoel en een zin voor groepeeren en onderlinge verhoudingen, zoo al niet van al het Bestaande, dan toch van het aardsche of het menschelijke. Vooral echter het analytische, ontbindende, al te zeer „intellektualistische” denken kan dezen saamhoorigheids-zin afstompen, bij tijden dreigde het wel hem te dooden. Het Denken leerde het Bestaande overheerschen, maar het werd een vreemdeling, nergens meer thuis te midden van het Bestaande.

Het bovenstaande moge voldoende zijn om de aandacht te vestigen op een weg, waarlangs het wellicht mogelijk zal blijken eenige opheldering te brengen in veel dat ons nog duister is in het Javaansche denken, zooals zich dat uitgedrukt heeft in de Javaansche letterkunde, wijsgeerige bespiegeling en kunst.

1) Vergelijk Dr. STUTTERHEIM's opstel in B. K. I. 84, over de plaatsing der Rama-reliefs van tjandi Lara-Djonggrang.

Mengeling

door

R. NG. POERBATJARAKA.

I.

Krēṇḍawahana.

In de beroemde Zamenspraken I van C. F. WINTER Sr. ¹⁾ vindt men als no. 2 een verhaal, dat in vertaling, met weglating van wat niet terzake is, als volgt luidt:

„Waarheen leidt deze weg?
Naar het bosch Krēṇḍawahana.
Tot wiens gebied behoort het bosch Krēṇḍawahana?
Tot dat van het Rijk Mangkoenēgaran.
Is het bosch groot?
Nee, het is slechts een kreupelbosch.

.....
Is het waar dat dat bosch naar men zegt *angkēr* ²⁾ is?

Naar men zegt, is dat wel zoo.

Ben jij wel eens in het bosch Krēṇḍawahana geweest?

Ja.

Daar het bosch *angkēr* is, zijn er dan wel menschen die het wagen er te gaan jagen?

Indien het Javanen betreft, niet iedereen durft het.

Slechts van de Hollanders en van andere vreemdelingen zijn er velen, die het durven.

Hoe komt het, dat het bosch Krēṇḍawahana *angkēr* is?

Naar men zegt is dat *angkēr*-zijn een gevolg hiervan, dat het het verblijf is van godin Durgā.

't Is mij nog niet duidelijk waarom dat bosch *angkēr* is. Wat overkomt den menschen, die daar gaan jagen?

Volgens het verhaal is het dit: als men niet krankzinnig thuis komt, dan verdwijnt men er in.

Is dat verdwijnen dan sterven?

1) Uitgegeven door T. ROORDA, 5e onveranderde druk (1911) blz. 2.

2) In het woord *angkēr* vereenigen zich innig de begrippen heilig en gevaarlijk.

Neen, men is verdwenen omdat men door de geesten wordt weggenomen.

Geloof je aan zooiets?

Hoe zou ik het niet gelooven; er zijn immers feiten bekend, dat men òf van dat bosch terugkomend krankzinnig werd òf er spoorloos verdwenen is”.

Tot zoover loopt het verhaal. Het hierboven bedoelde bosch, dat tegenwoordig nauwelijks uit alang-alang boschjes bestaat, ligt even ten Noorden van de hoofdplaats Soerakarta. Raadpleegt men nu het Oudheidkundig Verslag van 1917 blz. 74, dan vindt men daar vermeld, dat juist even ten Noorden van Soerakarta tempelresten zijn gevonden, waarbij o.a. ook een Durgā-beeld te voorschijn gekomen is.

Het zal wel m.i. niet te gewaagd zijn om het in de overlevering bedoelde verblijf van godin Durgā te vereenzelvigen met de in genoemd verslag vermelde tempelresten.

Dat Durgā in de Javaansche overlevering meer op den voorgrond treedt dan haar gemaal, Çiwa, is bekend. Immers het Prambanan-complex is onder de Javanen bijna uitsluitend bekend als Tjandi-Lara Djonggrang, met welken naam de godin Durgā van deze groep aangeduid wordt. Dat men na een bezoek aan een Durgā-tempel krankzinnig wordt, is een voorstelling, die men reeds aantreft in het verhaal Suddhamala, waarin vermeld staat, dat Kuntī na haar opwachting bij godin Durgā te hebben gemaakt, krankzinnig wordt ¹⁾.

Omtrent den naam Krēṇḍawahana heeft iemand, die zich Ha noemt in de Pusaka-Jawi — een Javaansch tijdschrift uitgegeven door het Java-Instituut — 1926 (5e jaargang) blz. 129, zijn meening ten beste gegeven. Volgens hem is „Krēṇḍawahana (tēmbung Sanskrita) karanda + wahana = sosotya + tumpakan = tunggangan luwih adi”, d.i. karanda + wahana = juweel + vehikel = buitengewoon mooi voertuig.

In het groote Javaansch-Woordenboek van GERICKE en ROORDA onder krēṇḍa vindt men als verklaring van Krēṇḍawahana het volgende: „naam van een bosch ten Noorden van Soerakarta, dat door het bijgeloof voor gevaarlijk gehouden wordt, J. Z. 1, 2. (Skt. Kāraṇḍawana, eendewoud P.K.)”.

Beide hierboven aangehaalde verklaringen latend voor wat ze zijn, wil ik er de aandacht op vestigen, dat hoogstwaarschijnlijk deze zelfde

1) Verhandelingen van het Bat. Gen. van K. en W. deel 66 blz. 14; vertaling blz. 89.

naam en wel in zijn oudere gedaante, voorkomt in een lontar-MS. (Tantri) Bat. Gen. no. 864 folio 38 verso 1. De naam luidt hier Kaṇḍawahana (eveneens een naam van een bosch). In VAN DER TUUK vindt men achter dit woord den uit het Oud-Jav. Ādiparwa bekenden boschnaam Khandhawawana? (met een vraagteken). Ik geloof dat dit vraagteken gerust weggelaten kan worden. Immers krēṇḍawahana kan direct ontstaan zijn uit kaṇḍawahana en het laatste op zijn beurt uit khandhawawana. Bovendien meen ik te mogen veronderstellen, dat bij de stichting van de hoofdplaats Soerakarta de herinnering aan Indra-prastha, dat te voren Khandhawaprastha heette ¹⁾ nog niet geheel verloren was gegaan. In de hoop dat de nieuw gestichte kraton zou bloeien als het epische Indraprastha, in de nabijheid waarvan het Khandhawawana zou hebben gelegen ²⁾, zou men dan aan het bosch dicht bij de nieuwe kraton den naam van Khandhawawana (of de verbastering hiervan: Kaṇḍawahana dan wel (jonger) Krēṇḍawahana) hebben gegeven. Immers een oude naam voor het meergenoemde bosch kan Krēṇḍawahana, geloof ik, niet zijn. Die naam is m.i. aan dat bosch gegeven door den een of ander bhujangga (Jav. geleerde), toen Solo het centrum van de resten der Javaansche cultuur werd.

De vraag of de tempel van Durgā in dit bosch tijdens de stichting van Soerakarta nog overeind stond, is niet meer te beantwoorden. Maar naar de overlevering te oordeelen moet het bestaan van dit overblijfsel uit de Hindu-periode in den vroeg-Solo'schen tijd nog bekend zijn geweest.

II

Ambahud angëris.

De bovengegeven uitdrukking komt enkele keeren voor in de Paraton:

Blz. 9 regel 30 van de eerste editie: „Lah kang amalayokēn anak-ingsun mogha tan tutuga pamuktine matia binahud angëris”.

Vertaling blz. 46 regel 14:

„Moge de schaker van mijn kind het genot, dat hij van haar hebben zal, niet ten einde toe smaken, maar door sluipmoord met een kris omkomen”.

Blz. 10 regel 18:

„....., lamun mangkana manira-bahud angëris sirakuwu”.

1) Oud-Jav. Ādiparwa blz. 190—192.

2) Ibid. blz. 208

Vertaling blz. 47 regel 8:

„.....; nu ik dat weet, zal ik hem (den regent) door sluipmoord met een kris het leven benemen”.

Blz. 11 regel 9:

„Ingsun, kaki, angadyani, yen sirāharēp ambahud angëris ring sira Tunggul amëtung.....”

Vertaling blz. 48 regel 3:

„Ik, mijn jongen, keur het goed, dat gij Tunggul amëtung door sluipmoord met een kris ombrengt.....”

In de hierboven aangehaalde plaatsen wordt *ambahud angëris* vertaald met „door sluipmoord met een kris ombrengen” (passief: omkomen).

In een lontar MS. Bat. Gen. No. 511 fol. 8 verso 4 trof ik deze zelfde uitdrukking aan. Dit MS. is een soort strafwetboek, waarin misdrijven worden opgesomd met de boeten, die er op zijn gesteld. Onder de vele vormen met verschillende namen van het ontvoeren van een vrouw vond ik het volgende: *ambahud angëris nga(ranya) amet istri pinaten lakinya* d.i. „*ambahud angëris* beteekent een vrouw ontvoeren, waarbij haar man vermoord wordt”.

Past men deze laatste beteekenis toe op de bedoelde uitdrukking in de Pararaton, dan kloppen de woorden beter met de handeling van Ken Angrok.

III

Pamaça.

Het woord *pamaça* heeft in het tegenwoordige Javaansch de beteekenis van koning gekregen. Door het woord *haji* voorafgegaan, is het de eigennaam van een vorst, Haji Pamaça, die te voren Kusumawicitra heet en de hoofdpersoon is van een gelijknamig gedicht vervaardigd door Rangga-warsita. Dit gedicht is door den vervaardiger bedoeld als een episode uit de Javaansche geschiedenis. Maar wie nieuwsgierig genoeg is om dit gedicht, dat uit tien deeltjes bestaat, door te lezen, komt, van historisch standpunt bekeken, leelijk bedrogen uit. Hoewel dit werk van alles en nog wat bevat, kan in het algemeen gesproken geen enkele regel ervan aanspraak maken historische feiten te bevatten. Integendeel, uit dit gedicht (en trouwens ook uit de andere werken van Rangga-warsita) kan men duidelijk leeren, hoeveel fantasie deze laatste Javaansche pujangga uit zijn inktpot kon putten. Zoo is het verhaal van de verlaten gade met de beide eenden uit de *Wrētasāncaya* mede opgenomen, alsof dit een his-

torische gebeurtenis behelsde. Het zou ons echter te ver voeren om op de bijzonderheden van den inhoud van dit gedicht in te gaan.¹⁾ Ik wil alleen nog op een bijzondere eigenaardigheid van dit werk wijzen, een eigenaardigheid, waarop, voor zoover ik weet, in de nieuwere Javaansche geschriften noch in de Hollandsche tijdschriften de Javaansche taal en letteren rakend, de aandacht is gevestigd en wel deze: wanneer men telkens de eerste lettergreep van iederen zang neemt en ze naar volgorde plaatst, dan krijgt men het volgende: ra ha dyan ha nga be hi rang ga war si ta na ya ka da lēm wa dya ka li won pu jang ga gu ru ba sa kra ma sa ha ju ru pa mar di pa ra ma ka wi ing na ga ri su ra kar ta a di ning rat.

Men zie: het aantal der hierboven weergegeven lettergrepen correspondeert met het aantal zangen van dat gedicht. En die opeenvolging van lettergrepen vormt een duidelijk verstaanbaren zin, die een blik doet werpen op het karakter van onzen laatsten pujangga. Maar daar ik geen moed heb om daar een vertaling van te geven, laat ik deze gaarne aan een ander over.

Wij komen nu terug op het woord *pamaça*.

VAN DER TUUK heeft: „pamasa I Jav. (waar ook pramasa van waça?) z. pamasah”.

„II opmerking? van Yudhisthira's bewering dat Uttara zijn overwinning aan Ardjuna te danken had, Wir. 66 b.”

In de woordenlijst-JUYNBOLL: „Pamasa, opmerking? Wir.” (zonder plaatsaanduiding).

In het door Dr. JUYNBOLL uitgegeven *Wirāṭaparwa* zoek ik op de vermoedelijke plaats door VAN DER TUUK aangegeven tevergeefs naar het woord *pamasa*; wel echter vind ik op blz. 87 regel 4 *pamwasa*; hiermee komen wij dus niet verder.

Het woord *pamaça* komt het eerst voor in het *Bharata-Yuddha* ²⁾ zang I, strofe 3, voet 2.

yatna ८ṛī pamaçā mamūrṣita mangargha ri sira saha citta nirmala.

De maat eischt dus voor de eerste 6 lettergrepen — — — ◡ ◡ —

Voor de zekerheid heb ik alle *Bharata-Yuddha*-exemplaren in de Bibliotheek van het Bat. Gen. voor het bedoelde woord geraadpleegd.

1) De in het Jav. opgestelde Inhoudsopgave van dit gedicht vindt men in de *Pratélan kawonténaning boekoe-boekoe* enz. (uitg. door het Bat. Gen.) deel II blz. 147 vlg.

2) Uitgegeven door Dr. J. G. H. GUNNING, 's Gravenhage 1903.

De volgende tabel moge dienen tot overzicht van de verschillende lezingen.

	MS.	No.	Lezing
A.	Lontar Bat. Gen.	388	pamaçah a)
	(met Jav. verklaring)	778	pamaçā b)
	Als boven RAFFLES' lith. ex. c)	—	pamasā d)
B.	Papier, nalatenschap DR. BRANDES	100	pamangsah
	Papier, Bat. Gen.	234	pamangsah e)
	Papier, Bat. Gen.	123	darmangça f)
	Papier, DR. COHEN STUART	148	maçah
C.	Lontar Bat. Gen.	582	pamasah
	Idem	654	idem
	Idem	759	idem
	Idem	900	idem
	Lontar verz. ENGE- LENBERG	123	idem
	Idem	181	idem
	Papier, nalat. DR. BRANDES	81	idem

a) In de verklaring wordt çrī pamaçā (zonder h) geglosseerd met *haji Jayabhaya*.

b) Reeds in den tekst zonder h; in de verklaring als boven.

c) Mede door Dr. GUNNING geraadpleegd.

d) Met gewone s.

e) Op den rand van de bladzijde „verbeterd” met darmangça.

f) Zie noot e.

Zonder veel moeite meen ik te onderkennen, dat in de beide exemplaren No. 388 en 778 van groep A de hand of liever de kundigheid van den Paněmbahan van Soeměņp aan het werk is geweest. En de waarde van des Paněmbahans verklaring van Oud-Jav. woorden is voldoende bekend.

Ook RAFFLES' exemplaar zal wel van dezen Paněmbahan, zijnde des Luitenant-Gouverneurs leidsman in de Javanistiek, afkomstig zijn.

De lezing van vak B. kunnen wij, daar ze tegen de maat is, buiten beschouwing laten. De keuze valt dus òf op groep A òf op groep C met zeven maal *pamasah*. En als wij de *ng* van *pamangsah* van groep B, die in dit geval bijna van geen beteekenis is, verwaarloozen, dan hebben wij eigenlijk negen maal *pamasah* tegen de lezing van groep A. Voor de vaststelling van een tekstuitgave zou *pamasah*, gezien zijn aantal, zeker de voorkeur moeten verdienen boven *pamaça*. In dit laatste geval zouden wij dus als tekst moeten hebben: *yatna çrī pamasah*

Aan dit woord *pamasah*¹⁾ kent de Baliër niet alleen de beteekenis van koning toe, maar hij vat het ook op als eigennaam; dus volkomen gelijk met den Javaan t.a.v. *pamaçā*²⁾. Maar toch is *pamasah* bij den Baliër noch *pamaçā* bij den Javaan bekend als naam of bijnaam van Jayabhaya, behalve dan in de bovengenoemde Bharata-Yuddha-exemplaren, die hoogstwaarschijnlijk van den Paněmbahan van Soeměņp afkomstig zijn.

Nu vraag ik me af: is de lezing *pamasah* voor die plaats wel de juiste, m.a.w. heeft Mpu Sědah op die plaats wel het woord *pamasah* met de beteekenis van koning (resp. eigennaam of bijnaam van Jayabhaya) gezet? Ik betwijfel het. Immers het *sah* kan hier door den afschrijver in de plaats van het voor hem verouderde *sö* gezet zijn. En de *pa* wijst m.i. zeer duidelijk op een oorspronkelijken vorm met *n pa*³⁾, die voor den afschrijver niet meer duidelijk was, waarom de *n*, in zijn oogen overbodig, dan ook werd weggelaten.

Zoo heeft men nu: *yatna çrī pamasah* i.p.v. *yatna çrī n pamasö* (hoogstwaarschijnlijk door Sědah bedoeld).

De heele voet hierboven gegeven luidt dus in vertaling, met onze emendatie, als volgt:

Oplettend (d.i. correct) *treedt* Z. M. *naar voren* om hulde en vereering te brengen aan Hem (den neergedaalden god) met rein hart.⁴⁾

1) Door JUYNBOLL niet opgenomen. Blijkbaar, omdat Dr. J. twijfelde of dit wel een woord is met de beteekenis van koning.

2) Idem idem.

3) Zie KERN, Verspr. Geschr. VIII blz. 265, vooral blz. 267.

4) Enkele MSS. hebben *sira sang acintya nirmala*, welke lezing te verkiezen is boven *sira saha citta nirmala*. De vertaling volgens deze andere lezing zou luiden: aan Hem, den Reine, die alle gedachte te boven gaat!

Dit *treedt-naar-voren* is door ons gecursiveerd omdat in zulk een zin dat werkwoord (n pamasö of een synoniem hiervan) slechts noode kan worden gemist. Bijvoorbeeld: paḍa yatna sapraṇata bhakti maguru huma-rēk mangañjali, d.i. Zij (Yudhiṣṭhira c.s.) treden correct *naar voren* om met eerbied en deemoed hulde te brengen aan den leeraar (Bhar. Yuddha XXIII, 9 voet 3). Men zie nog Nag. Krēt. LXV, 2 voet 1 en 2 en LXXXIV, 7 voet 4 en men lette op het woord *marēk*, naar voren treden, dat synoniem is met *masö* ¹⁾.

Wij geven echter gaarne toe, dat bedoelde plaats ook met onze verbetering nog eenigszins dubieus blijft. Want na *çrī* zou men een eigennaam of een woord voor koning verwachten. Deze verwachting heeft echter o.i. den lateren lezer misleid. Men is toen de onbegrepen zinswending gaan wijzigen en als een eigennaam gaan opvatten of aan dat woord van zeer verdachte etymologie de beteekenis van koning gaan toekennen.

Wij voor ons geven de voorkeur aan de door ons geëmmende lezing *yatna çrī n pamasö*, die grammatisch correct is. Tegen deze opvatting pleit alleen het bezwaar, dat de plaats in kwestie tot dusverre de eenige zou zijn, waar *çrī* niet door een eigennaam of door een woord voor koning gevolgd wordt. Maar evenals men *Z. M.* kan bezigen zonder *de koning*, evenzoo heeft *Sēḍah* o.i. dit woord *çrī* in dien zin gebezigd. Wij geven zooals gezegd, aan deze opvatting de voorkeur, wijl anders deze plaats de eenige zou zijn, waar *pamasah*, waarvan de etymologie, wij zeiden het reeds, zeer verdacht is, koning of bijnaam van Jayabhaya zou moeten beteekenen. Zonder nader bewijs mag dit voor dezen tijd en dit literatuur genre niet worden aangenomen ²⁾.

1) Voor de vertaling zie men Bijdr. Kon. Inst., dl. 80, blz. 246.

2) In de *Tobasche Spraakkunst* van Dr. H. N. v. d. Tuuk, Tweede Stuk, blz. 221, regel 12, komt de naam *si-adjī pamasa* ook voor. In de Aanteekeningen en Bladwijzer enz. tot zijn Bataksche Leesboek zegt de schrijver op blz. 4:

„III. Lotgevallen van ADJĪ PANURAT en ADJĪ PAMASA (blz. 55). Deze eigenamen zijn gefingeerd, en zouden kunnen vertaald worden *Vorst Schrijver* en *Vorst Lezer*”.

Dit Bataksche *Pamasa* is dus van Bat. *wasā*, Mal. *batja* en Jav. *waca*, zoodat het eigenlijk heel weinig te maken heeft met het Jav. woord *wasā*, waaruit *Pamasa* zou zijn ontstaan.

Nederlandsch - Indië en Adelsgunsten

door

Mr. P. C. BLOYS VAN TRESLONG PRINS.

Wanneer het erom gaat verdienstelijke Nederlanders te eeren of op eene of andere wijze den dank der natie te betuigen, dan laat het Nederlandsche volk zich doorgaans niet van den mooisten kant bekijken, dan denkt men onwillekeurig aan het bekende gezegde „Giving too little and asking too much, is a great fault of the Dutch”, en vraagt men zich af: zou het werkelijk waar zijn, dat wij geen groot volk zijn, omdat wij onze groote mannen niet eeren?

De Staat der Nederlanden vraagt dikwijls het onmogelijke van zijn dienaren of onderdanen, doch als het er op aankomt om de verdienste te beloonen, valt men op een halve cent dood. Wie herinnert zich niet het „kleine gedoe”, toen het plan rijpte om een standbeeld op te richten voor den Koning Stadhouder Willem III? Het standbeeld is er ten slotte gekomen, maar niet in den Haag op een vurigen strijdhengst, doch te Breda op een boerenknol! Men vergelijke eens de wijze waarop het Britsche Rijk den generaal Kitchener eerde met die, waarop het Nederlandsche rijk den generaal Van Heutsz huldigde!

Toch was er een tijd, waarin men meer gevoelde voor zijn verdienstelijke mannen en het ook hier te lande voorkwam, dat deze verheven werden in den adelstand, en niet zelden onder toekenning van een titel. — In de laatste veertig jaren is dit echter niet meer voorgekomen. Men kan nu slechts in den adelstand worden verheven, als men bewijzen kan, dat drie voorvaders (in de rechte en mannelijke lijn) vóór 1795 in de regeering hebben gezeten van een stem hebbende stad. De grootte der stad doet er niet toe, evenmin of die voorvaders verdienstelijke mannen waren. Iemand wiens voorvaderen vele generaties burgemeester of vroedschap waren van 's Gravenhage, Roermond, Breda of Hulst hebben geen kans op zulk eene verheffing, de afstammelingen van burgemeesters van Elburg, Gorinchem, Edam, Stavoren e.d. wel, als zij tenminste geen beroep uitoefenen of karaktereigenschappen bezitten, welke den Hoogen Raad van Adel niet welgevallig zijn.

Maar hoewel dan gedurende de regeering der Koningen, menigmaal verdienstelijke Nederlanders een adelsgunst deelachtig werden —

in de eerste plaats degenen, die op den voorgrond zijn getreden bij het tot stand komen van Nederland's onafhankelijkheid; de groote staatslieden in de eerste 75 jaren daarvan; degenen, die in 1830/1 een rol speelden enz. zijn er onder deze uitverkorenen (zoo ruim mogelijk opgevat) slechts twaalf, van wie het terrein, waarop zij zich verdienstelijk hebben gemaakt, geheel of grootendeels in Nederlandsch-Indië is gelegen. Zij volgen hier met een korte biographische toelichting en met verwijzing voor meerdere bijzonderheden naar Nederland's Adelsboek en „De Gouverneurs-generaal enz. van Nederlandsch-Indië” door M. A. VAN RHEDE VAN DER KLOOT.

I. Bij K.B. van 20 Feb. 1816 no. 66 werd op verzoek verheven in den Ned. adelstand LEONARD PIERRE JOSEPH DU BUS; bij K. B. van 22 Mei 1819 no. 1 La E. werd hem de titel van burggraaf verleend en aan zijne drie zoonen GUSTAVE, BERNARD en ALBÉRIC die van ridder, zulks met regt van eerstgeboorte en bij K. B. van 29 Aug. 1834 no. 90 werd aan de zoons van den Minister van Staat DU BUS DE GHISIGNIES, ridders BERNARD AMÉ LEONARD en ALBÉRIC alsmede aan Jonkheeren CHRÉTIEN HENRI HONORÉ LEONARD en CONSTANTIN LEONARD ANNE FRANÇOIS MARIE JOSEPH, verleend de titel van Baron, bij regt van eerstgeboorte. Alles als een duurzaam blijk van *bijzondere tevredenheid over de wijze, waarop hij zich van zijne betrekking als commissaris generaal over Neêrlands Indië heeft gekweten.*

Hij werd geb. op het Kasteel Dottignies in Oost-Vlaanderen, 1 Maart 1780, en trad in 1802 in Franschen dienst, in Oct. 1818 was hij voorzitter der 2e Kamer, op 3 April 1820 gouverneur der provincie Antwerpen, 25 Maart 1823 gouverneur der provincie Zuid Brabant, 10 Augustus 1825 commissaris generaal des Konings in Ned. Indië — 16 Jan. 1830, terug in Nederland 16 Juni 1830, vervolgens pres. hoogen raad van Landbouw; hij † op het Kasteel Oostmalle 31 Mei 1849, o.a. één gehuwden zoon BERNARD AMÉ LEONARD voornoemd nalatende. Zie verder uitvoerig „De Gouverneurs-generaal enz.” door M. A. VAN RHEDE VAN DER KLOOT.

II. Bij K. B. van 24 Nov. 1816 no. 39 La H. werd o.m. verheven in den Ned. adelstand JAN WILLEM JANSSENS.

Hij werd geb. te Nijmegen 12 Oct. 1762, zn. van JOHANNES JACOBUS JANSSENS en ADRIANA REES, trad in Maart 1774 in krijgsdienst als cadet en werd 1 Jan. 1796 gepensionneerd als kapitein, daarna in civielen dienst, o.a. secretaris generaal bij het ministerie van oorlog, 18 Feb. 1802 gouverneur generaal, met den rang van luit. generaal, van de Kaap de Goede

Hoop, tot hij 23 Jan. 1806 deze kolonie aan de Engelschen moest overgeven; vervolgens weer in Hollandschen dienst, o.a. minister van oorlog in 1807 en later gouverneur generaal van de bezittingen van het Fransche Keizerrijk ten oosten van Isle de France. Als zoodanig vertoeft hij op Java 25 April 1811 — 17 Sept. 1811, toen hij de kolonie aan de Engelschen moest overgeven, vervolgens baron de l'Empire en generaal der infanterie (10 Nov. 1828). Hij † te 's Gravenhage 23 Mei 1838. Zie verder uitvoerig VAN RHEDE VAN DER KLOOT vd.

III. Bij K.B. van 19 Maart 1818 no. 75 werd de staatsraad JOHANNES GOLDBERG verheven in den Ned. adel, *als bijzonder bewijs van tevredenheid over den aanhoudenden ijver, met welken hij het Departement van Koophandel en kolonien heeft bestierd en over den gelukkigen afloop der gewigtige expeditien, die onder zijne administratie gedaan zijn, om op nieuw aan dit Rijk deszelfs overzeesche bezittingen te verzekeren.*

Hij werd geboren te Amsterdam 8 Mei 1763, als zn. van ARNOUT GOLDBERG en HEDWIG LUCIA BEEKMAN, beiden afkomstig uit Duitschland. Na eerst in het assurantievak geweest te zijn, werd hij staatsraad van den Koning van Holland, gezant bij het Hof van Pruissen, directeur generaal van Koophandel en Koloniën en staatsraad i.b.d. Hij † 25 April 1828, nalatende drie dochters. In 1903 stierf zijn geslacht uit.

IV. Bij K. B. van 5 Aug. 1821 no. 57 werd Mr. PIETER GERARDUS SIBERG en bij K. B. van 11 Dec. 1840 no. 46 werd PIERRE GÉRARD ALTING SIBERG verheven in den Ned. adelstand, beiden op verzoek, de 1ste was de jongste zoon, de tweede de kleinzoon van den op 18 Juni 1817 in het thans door het Landsarchief te Batavia geöccupeerde gebouw, overleden gouverneur-generaal van Ned.-Indië JOANNES SIBERG.

De tak van eerstgenoemde stierf uit met zijn dochter, die 14 Mei 1875 overleed; de tak van den tweede is 14 Aug. 1908 in de mannelijke lijn uitgestorven. De nog in Indië voortlevende ALTING SIBERG's stammen af van een ouderen broer van Jhr. PIERRE GÉRARD ALTING SIBERG vd. Zij behooren niet tot den Ned. Adel.

V. Bij K. B. van 10 Jan. 1835 no. 5 werd de luitenant generaal HENDRIK MERKUS DE KOCK, vroeger luitenant gouverneur generaal van N. I. en opperbevelhebber der Land- en zeemagt aldaar, thans opperbevelhebber der troepen in Zeeland verheven in den Ned. Adel met den titel van baron bij eerstgeboorte, en dat als duurzaam blijk van *bijzondere tevredenheid wegens de diensten in Indië en in het moederland aan het Rijk bewezen.*

Hij werd geboren te Heusden 25 Mei 1779 als zoon van JOHS. CON-

RADUS DE K., later bankier te Parijs, en MARIA PETRONELLA MERKUS. Op 15 Oct. 1795 begon hij zijn loopbaan als klerk bij het Comité van algemeen welzijn, na talloze betrekkingen bekleed te hebben werd hij 26 Jan. 1806 opperéquipagemeester van de marine beoosten Kaap de Goede Hoop, 13 Jan. 1808 kol. en adj. gen. van den gouv. generaal, krijgsgevangen door de Engelschen 17 Sept. 1811 — 3 Dec. 1813, commandant van 's Hertogenbosch 29 Jan. 1814, gouverneur der Moluksche eilanden Dec. 1817, commandant der troepen in Ned. Indië, luit. generaal 26 Nov. 1821, wd. gouverneur generaal 1 Jan. 1826, luit. gouv. gen. 4 Febr. 1826 — 16 Jan. 1830, opperbevelhebber der troepen in Zeeland 22 Maart 1831, minister van Binn. Zaken 1 Dec. 1836 — 1 Juni 1841, † 's Gravenhage, 12 April 1845. Zie verder uitvoerig VAN RHEDE VAN DER KLOOT vd.

VI. Bij K. B. van 5 Aug 1830 no. 136 werd PETRUS THEODORUS CHASSÉ, honorair lid van den Raad van N. I. in den adelstand verheven met den titel van baron bij eerstgeboorte, als *bewijs van tevredenheid voor de loffelijke wijze, waarop hij zich gedurende zijnen buitengewoon langen diensttijd van 51 jaren in Indië aan deszelfs pligten in onderscheiden, door hem bekleede betrekkingen, laatstelijk van jungeerend luitenant gouverneur generaal, heeft gekweten.*

Hij was geb. te Varsseveld 30 Nov. 1758, als zn. van den majoor in dienst der Vereen. Nederl. CAREL JOHAN CH. en MARIA HELENA JOH^a SCHULTZ en hij zeilde 29 Dec. 1777 uit als constabelsmaat met het schip „Triton” van Texel om 28 Mei 1778 te Batavia te arriveeren.

Hij werd pennist bij de Secr^{ie} van schepenen 2 Juli 1778.

idem op het gen. visitekantoor,

assistent in dienst der Cie.

1 Aug. 1779.

geëmployeerd in Japan

27 Juni 1780.

boekhr. en scriba aldaar

30 Juni 1783.

onderkoopman en negotieboekhouder ald.

27 Oct. 1784.

koopman en pakhuismr. aldaar

7 Juni 1785.

opperkoopman en opperhoofd in Japan

26 Mei 1790.

idem en idem te Padang

16 Mei 1793.

naar Batavia en aldaar aangekomen

30 Mei 1795.

geëssum. lid Raad v. Justitie te Batavia

12 Jan. 1796.

eervol uit den dienst ontslagen

8 Juni 1798.

gouverneur van Makasser

4 Nov. 1799.

extr. raad van N. I.

1 April 1808.

dir. gen. van financiën en domeinen

27 Jan. 1810.

den eed aan den Keizer der Franschen

20 Feb. 1811.

Na het herstel van het Ned. gezag in Ned. Indië werd hij directeur generaal van Financiën, lid en vice pres. van den Raad van Indië. Zijn adellijken titel heeft hij niet lang gevoerd daar hij 21 Juli 1831 te Batavia overleed. Uit zijn huwelijk met ANNA ELISABETH PALM waren 8 kinderen, van wie twee, een dochter en een zoon, hem overleefden. De zoon † 10 Juli 1842 ongehuwd. De man van zijn dochter, Mr. JACOBUS ADRIANUS VERPLOEGH verkreeg bij K. B. van 20 Nov. 1848 vergunning om zich te schrijven en noemen VERPLOEGH CHASSÉ. In diens kleinkinderen leeft de naam voort.

De generaal CHASSÉ, bekend uit de Napoleontische oorlogen en 1830 is zijn broer.

VII. Bij K. B. van 17 Juni 1835 no. 106 werd de luitenant generaal JOHANNES VAN DEN BOSCH, minister van Koloniën, verheven in den Ned. adeldom met den titel van baron bij eerstgeboorte, *als duurzaam blijk van bijzondere tevredenheid, wegens de diensten in onderscheiden betrekkingen aan het Rijk bewezen*. Bij K. B. van 25 Dec. 1839 no. 124 werd hem verleend de titel van graaf bij eerstgeboorte, *als blijk van erkentelijkheid en tevredenheid, wegens de door hem, als minister van Koloniën bewezen diensten*.

Hij kwam in 1799 als 1e luit. der genie in Batavia op f 50.— 's m., werd in 1807 luit. kol. en adj. gen. van den gouv. gen. WIESE, werd 18 Mei 1808 met den rang van kol. uit den dienst eervol ontslagen en vertrok in Nov. 1810 naar Nederland, waarna hij in Nederland opklom tot gen. majoor tit. (1816), comms. gen. naar West-Indië 1827, luit. gen. en gouv. gen. van N. I. 16 Oct. 1828. Hij kwam 2 Jan. 1830 te Batavia aan en vertrok 2 Feb. 1834 weer uit Indië na 2 Juli 1833 als gouv. gen. te zijn afgetreden. Op 30 Mei 1834 werd hij minister van Koloniën. 28 Jan. 1844 † hij te 's Gravenhage op den huize Boschlust, welke buitenplaats in 1845 werd aangekocht door den Prins ALEXANDER der Ned., een jongeren broer van Koning WILLEM III.

Hij kocht in 1831 o.a. het land Pondok Gedeh boven Buitenzorg, wat nog aan zijne afstammelingen behoort. — Zie verder uitvoerig VAN RHEDE VAN DER KLOOT vd.

VIII. Bij K.B. van 19 November 1838 no. 84 werd JOHAN CHRISTIAAN GOLDMAN eervol ontslagen als vice president van den Raad van Indië en werd hij, *ten blijke van Zijner Majesteits bijzondere tevredenheid over zijne langdurige en gewichtige diensten*, met zijne wettige afstammelingen verheven in den Ned. adel.

Hij was geboren te Dresden 3 Dec. 1765, als zn. van JOHAN GODLIEB

G. en JULIA ELISABETH GREDSCHMAN en kwam 15 April 1785 in Indië met het schip „Dordrecht” als soldaat, zijnde op een reize naar Amsterdam wegens handelszaken, door de werfofficieren of zoogenaamde zielverkoopers op de Hamburger Berg genomen. In Juli 1785 trad hij in civielen dienst als provisioneel assistent op het negotiekantoor te Semarang. Na 51 dienstjaren werd hij gepensionneerd.

28 Nov.	1786	werd hij jong assistent op	f	16.—	's m.
28 Oct.	1791	Assistent	„	20.—	„
26 Oct.	1795	Boekhr. en soldijoverdrager	„	30.—	„
31 Juli	1797	Onderkoopman op het gen. visitekantoor	„	40.—	„
27 Juli	1798	Pakhuisboekhouder en extract factuurhouder op het negotiekantoor	„	75.—	„
7 Juni	1799	Koopman, negotie en muntboekhouder	„	325.—	„
23 Sept.	1803	2e opperkoopman des castels te Batavia	„	573.32	„
8 Aug.	1808	1e admin. gen. der financiën en domeinen	„	666.32	„
26 Oct.	1809	Hoofdadmin. van het departement Batavia — 24 Aug. 1811	„	1000.—	„
16 Nov.	1811	— Aug. 1816 in Engelschen dienst.			
16 Aug.	1816	Pres. Algem. Rekenkamer	„	800.—	„
30 Aug.	1816	Vice pres. raad van Financiën	„	900.—	„
12 Jan.	1819	Raad van Financiën met titel adj. hoofddirecteur van Fin.	„	1450.—	„
7 Jan.	1820	Hoofddir. van Financiën	„	2200.—	„
8 Sept.	1826	Wd. Raad van Indië	„	2200.—	„
11 Nov.	1826	Directeur gen. van Financiën	„	2200.—	„
17 April	1827	Raad van Indië	„	2400.—	„
8 Juni	1829	definitief benoemd door Z. M. den Koning.			
5 April	1836	Vice pres. Raad van Indië	„	3000.—	„
19 Nov.	1838	(K.B. jo. G.B. 27 April 1839) eervol ontslagen (zie hierboven).			

- 20 Sept. 1839 gepensionneerd f 12000.— 's jaars.
- 2 Nov. 1817 een gratificatie van 3 m. tractement.
- 3 Juni 1823 „ „ „ f 12000.—, beide ter zake van buitengewone werkzaamheden en veeljarigen ijverigen dienst.
- 18 Juli 1823 Ridder Ned. Leeuw.
- 23 Oct. 1824 Lid der commissie voor het onderzoek van den financiëlen toestand van Ned. Indië.
- 14 April 1826 Lid der commissie voor het ontwerpen van een nieuw Reglement voor de Algemeene Rekenkamer.
- 4 Aug. 1826 a.v. tot het voorstellen van bezuinigingen in de administratie.
- 11 Nov. 1826 a.v. voor de herziening van het reglement op het beleid der Regeering.
- 9 April 1831 a.v. tot het voordragen van vereenvoudigingen.

Hij † 8 Sept. 1840 op het land Tjiomas in Bantam en had bij zijn echtgenootte WILHELMINA DOROTHEA COERT 10 kinderen, w.o. 3 zoons uit wie een talrijk nageslacht.

IX. Bij K.B. van 31 Augustus 1840 no. 96 werd JOAN CORNELIS REYNST verheven in den Ned. adelstand. Hij was toen lid van den Raad van Ned. Indië; bij K. B. van 24 October 1842 no. 67 werd *als bewijs van bijzondere welwillendheid jegens Jhr. JOAN CORNELIS REYNST*, vice president van den Raad van N.I., toegestaan, dat zijne aangehuwde dochter LOUISE JOHANNA CHARLOTTE THEUNISSEN REYNST het praedicaat voerde van Jonkvrouw.

Hij werd 23 Jan. 1798 te Velp bij Arnhem geboren en trad 18 Juni 1816 in Indischen dienst, na daartoe bij Souv. besluit van 9 Feb. 1815 in Nederland te zijn aangewezen. Aanvankelijk commies bij de Algemeene Rekenkamer bekleedde hij verschillende betrekkingen tot hij 1 Juli 1823 res. van Palembang werd; 7 Dec. 1830 werd hij wd. dir. generaal van financiën; 5 April 1836 lid Raad van Ned. Indië; daarna met verlof naar Nederland; Jan. 1841 weer Raad van Indië, vervolgens vice pres. van dit hooge college 11 Oct. 1842; tijd. wd. gouverneur-generaal 5 Aug. 1844 — 30 Sept. 1845. Hij † 's Gravenhage 11 Oct. 1871. De adellijke tak leeft voort in zijn kleinzoon Jhr. Mr. J. C. REYNST met zijn drie zoons en twee dochters.

X. Bij K.B. van 25 Juni 1842 no. 69 werd aan Mr. HUIBERT GERARD NAHUYS VAN BURGST, generaal majoor, ridder der M. W. O. en oud lid van

den Raad van Ned. Indië op verzoek verleend de titel van baron bij eerstgeboorte.

Hij was geb. Amsterdam 28 Maart 1782, zn. van Mr. PETRUS CORNELIS N. en CATHARINA FÉRONDE DE ST. AMANT en kwam in Aug. 1806 in Indië aan met het schip „Fortuna” onder Wismarsche vlag, als Raad van Financiën en Domeinen op Rsd. 6000 's jaars. In Feb. 1807 naar Holland terug en in Maart 1809 met een particuliere missie door Koning Lod. NAPOLEON naar Java gezonden op f 6000.— Commissaris der wegen en posterijen 12 Dec. 1809 op Rsd. 6000; op 12 Dec. 1810 lid college houtboschen op idem; daarna wederom naar Holland. Zonder daarvoor eenige bezoldiging of regt op militair pensioen te genieten heeft hij zoo in 1811 als later van 1816 — 1823 en 1827 tot 1831 militaire diensten bewezen, in hoedanigheid van volontair, van majoor-, luit. kolonel- en kolonel-honoraire, waarbij hij 6 geschoten wonden, vijf ligte en één zware heeft bekomen, benevens nog een zwaren geschoten wond in de roemrijke campagne van 1815 onder de bevelen van Z. K. H. den prins VAN ORANJE en den Lt. gen. CHASSÉ.

Op 28 Oct. 1814 Commissaris van wege Z. M. (*den Keizer der Franschen*) naar Java op f 8000.— 's jaars.

GB. 22 Juli 1816 no. 1 Res. Djokjakarta, belast met de overname dezer residentie van het Britsch bestuur op f 18000.— 's j.

GB. 18 Dec. 1818 no. 10 Comm. ter kuste Borneo op f 50.— daggeld.

GB. Maart 1820 Wd. res. van Soerakarta op f 18000.—

GB. 21 Sept. 1822 no. 3a verlof naar Nederland.

GB. 30 April 1824 no. 4 bepaald, dat dit verlof zal ingaan 1 Mei 1824.

KB. 12 Dec. 1826 no. 114 toegelegd verloftractement van f 500.— 's m., KB. 28 Feb. 1826 no. 116 bepaald, dat dit zal zijn ingegaan 1 Jan. 1825.

Begin 1827 naar Nederland terug.

GB. 31 Aug. 1827 no. 9 belast waarneming res. Soerakarta op f 18000.— 's.j.

GB. 26 Sept. en 30 Oct. 1827 nos. 1 en 15 Commissaris aan het Hof van Djokja f 6000.— 's j.

GB. 17 April 1830 no. 1 Comm. der Vorstenlanden op f 50.— daags.

GB. 12 Juni 1830 no. 1 Eervol ontslagen als wd. res. van Soerakarta.

GB. 17 Oct. 1830 no. 1 Eervol ontsl. als res. van Soerakarta en comm. voor de Vorstenlanden en gepens. op f 4000.— 's jaars in Nederland.

KB. 5 April 1836 no. 57 (jo. GB. 5 Sept. 1836 no. 1) benoemd tot Raad van Indië f 2400.— 's maands.

GB. 17 Oct. 1836 no. 16 De titul. rang van gen. majoor.

GB. 2 Dec. 1838 no. 1 Een jaar verlof naar Nederland op f 8550 's jaars.

KB. 10 April 1841 no. 88 jo. GB. 29 Sept. 1841 no. 3, onder dankbetuiging voor de aan den Lande bewezen diensten gepensionneerd op f 8000 's jaars.

Hij was driemaal gehuwd; in de mannelijke lijn is zijn tak uitgestorven.

XI. Bij K. B. van 6 Maart 1843 no. 58 werd FRANÇOIS VINCENT HENRI ANTOINE DE STUERS, kolonel van het Indische leger, laatst gouverneur civiel en bevelhebber der troepen op de Moluksche eilanden, op verzoek verheven in den Ned. Adel en hem verleend de titel van ridder bij eerstgeboorte; en werd hem alsook tot aandenken van zijn manmoedig gedrag, tijdens het schipbreuk lijden van het stoomschip „Willem I” in den nacht van 5 op 6 Mei 1837 op de koraalplaat Lucipara, bezuiden Amboina, toegestaan, in zijn wapen, een franc canton van lazuur beladen met een klip te midden van de golven, op wier top de voorsteven van een schip, alles in natuurlijke kleur, benevens het woord Lucipara in gouden letters, alsmede om zijn wapenschild te doen vasthouden door twee windhonden, houdende ieder eene banier, regts gelijkvormig aan het schild zonder het canton, links beladen met het canton alleen.

Hij was geb. Roermond 29 Dec. 1795 als zn. van JOSEPH BERNARD S. en ALOUISA DE LA COURT en kwam 29 Dec. 1820 in Indië aan met het schip „Baron van der Capellen”, als 2e luit. bij den gen. staf. Hij doorliep de verschillende rangen en werd bij GB. van 27 Aug. 1837 no. 1 tot belooning van zijne belangrijke diensten, bewezen bij gelegenheid van het vergaan van de stoomboot „Willem I” op de Lucipara, bevorderd tot kolonel.

Bij GB. van 15 Maart 1837 no. 7 was hij belast geworden met de waarneming van het gouvernement der Moluksche eilanden op f 20000.— 's jaars.

Vervolgens werd hij luit. generaal en commandant van het Leger in Ned. Indië, adjudant generaal des Konings en commandeur in de Militaire Willemsorde. Hij † 's Gravenhage 29 Dec. 1881, was gehuwd met Jkvr. ADRIANA JACQUELINE DE KOCK, eene dochter van den gouverneur-generaal H. M. baron DE KOCK en is de stamvader van een talrijk nageslacht.

XII. Bij K.B. van 18 Februari 1884 no. 19 werd Mr. JAMES LOUDON, oud gouverneur-generaal van Ned. Indië verheven in den Ned. Adel.

Hij studeerde te Leiden alwaar hij 14 Mei 1846 promoveerde in de beide rechten; vertrok daarna naar Batavia waar hij eerst advocaat en pro-

cureur was; van 22 Dec. 1854—3 Feb. 1857 was hij referendaris ter Algem. Secretarie, toen ging hij met verlof naar Nederland, waar hij 13 Mei 1858 werkzaam werd gesteld bij het dep. van Koloniën en 14 Maart 1861 minister van Koloniën werd. Als commissaris des Konings in Zuid Holland sinds 1 Maart 1862 werd hij benoemd tot Gouverneur-generaal welk ambt hij van 1 Jan. 1872 — 26 Maart 1875 vervulde.

Hij † 's Gravenhage 30 Mei 1900 na gehuwd te zijn geweest met Jkvr. LOUISE WILHELMINE FRANÇOISE FÉLICITÉ DE STUERS (een dochter van voornoemden ridder FRANÇOIS VINCENT HENRI ANTOINE DE STUERS). Zijn oudste zoon is Jhr. HUGO LOUDON, directeur der Kon. Maatschappij tot exploitatie van Petroleumbronnen in Ned. Indië; zijn jongste zoon is Jhr. Dr. JOHN LOUDON, Hr. Ms. gezant te Parijs.

Zeventiende-eeuwsche beoefening van het Maleisch in Engeland

door

Dr. PH. S. VAN RONKEL.

Eerelid en Oud-bibliothecaris Bat. Gen. v. K. en W.

Dat het Maleisch de eerste, en langen tijd de eenige, Indonesische taal was, waarmede Europeesche zeevaarders, Portugeezen, Hollanders en Engelschen, kennis maakten, is ons allen wel bekend. Eveneens is het bekend dat reeds voor de komst der Westerlingen de Maleische taal alom in den Indischen archipel verstaan werd, dat ze, zij 't in verbasterden vorm, in alle havens dienst deed voor onderhandelingen met inheemsche kooplieden en potentaten en van den aanvang der aanrakingen met de bevolkingen der onderscheidene eilanden af gold als de voorname en practische verkeerstaal, die niemand onbeoefend mocht laten.

Er wordt immers verhaald dat de Maleische tolk van den 16e eeuwschen navigator Magelhæn in den geheelen archipel werd verstaan, welk getuigenis wordt bevestigd door het feit, dat in het reisverhaal van PIGAFETTA eene woordenlijst voorkomt van „de Moren der Molukken”, waarvan het grootste gedeelte bestaat uit Maleische woorden. VAN LINSCHOTEN spreekt ook reeds van „de tael ghenaemt Malayo die werd gehouden voor die courtoyste ende gheschickste van gheheel Orienten”. OROSIUS in zijn „Leven van koning Emanuel van Portugal” getuigt: het is „eene tale zoetvloeiend, zodat niet alleen de naburige landen maar zelfs „de ver afgelegene volkeren het voor een teken van eene goede opvoeding „en eere rekenden hunne (d.i. der Maleiers) taal en manier van zeggen te „gebruiken”. FREDERIK DE HOUTMAN heeft het in zijn taalboek (Amsterdam, 1603) evenzeer over „de Maleysche sprake die in gants Oost-Indien „als een gemeyne sprake wort bij ouden ende jongen gebruyct, ende in welke oock alle coophandelen geschien ende ghedaen worden, tot in de Moluksche Eylanden ende die quartieren toe”. Verhevener dan de „Eerste Schipvaart” met haar kort bericht over de Maleysche tale, „'t „welck een seer bequame sprake is ende licht om te leren, zoodat degen „die ze spreken kan „door gantsch Indien” verstaan wordt”, drukt zich TAVERNIER in zijne beschrijving van Perzië uit (vertaling van HAZEMA-

KER, bl. 155), als hij het Maleisch noemt: de taal der geleerden van den vloedt Indus tot aan China en Japan, en in het grootste deel der Oosterse eilanden, gelijk de Latijnsche in ons Europa.

Deze bewering is zeker niet weinig overdreven, doch typeert de faam welke het Maleisch in die dagen als cultuurtaal genoot. Van het begin der aanrakingen tusschen „Peranggi” en „Indiaensche heydenen ende Muhametisten” is het Maleisch beoefend, eerst door Portugeezen, die zich in het Oosten vestigden en onmisbare tolken leverden, weldra door de hen verdringende Hollanders.

Onze nieuwsgierigheid naar de beoefening door Portugeezen wordt niet bevredigd. Het kan niet anders of hunne kapiteins en kooplieden moeten Maleisch hebben geleerd voor de practijk, en ondenkbaar is het dat een man als XAVERIUS, die als bisschop te Malaka zetelde, de propaganda krachtig ter hand nam, en o.a. de Tien Geboden, het Onze Vader en de „Engelsche Groete” in het Maleisch liet overbrengen, deze taal niet degelijk zoude hebben bestudeerd. Edoch, noch van zijne studiën, noch van die zijner van heiligen ijver blakende priesters, is ons iets bekend; wellicht liggen mededeelingen daarover in oude kerkelijke archieven verscholen.

De eerste Hollander, over wiens werkzaamheid ten aanzien van het Maleisch wij goed ingelicht zijn, is F. DE HOUTMAN. In die taal verdedigde hij als gevangene in Atjeh zijn christelijk geloof en vertolkte hij brieven van Portugeezen en landgenooten aan Atjehsche koningen, en in de nauwelijks aangebroken 17e eeuw liet hij, als eerste eener lange reeks van werkers, een kort woordenboek verschijnen, gevolgd door „twaalf tsamen-sprekingen tusschen een Duytsman en een Indiaen”. Na het verstrijken van het achtjarig privilege werd dit werk op nieuw uitgegeven door A. C. RUIL onder den titel: „Spiegel van de Maleische tale in de welke zich de „Indiaansche jeugdt christelijk ende vermakelijk kunnen oeffenen, vol „eerlijke zamenspraken ende onderwijzingen in de ware godzaligheid tot „voorstandt van de Christelijke religie”.

In dezen titel treedt een nieuw element op: het beginsel der verbreding des christendoms door de goede zorgen der Oost-Indische Compagnie, door middel van prediking en vertalingen in het als algemeene Indische taal beschouwde Maleisch. Het eerste in het Maleisch vertaalde boek was dan ook een godsdienstig geschrift: het Vragenboekje van Marnix van Sint Aldegonde. Bij het latere vertaalwerk traden behalve A. C. RUIL voornamelijk op: JAN VAN HAZEL en JUSTUS HEURNIUS; na hen kwamen groote figuren, predikanten-taalbeoefenaren, MELCHIOR LEIDEKKER, PETRUS VAN DER VORM en FRANÇOIS VALENTIJN.

Veel is door de oude Hollanders op dit gebied gewerkt, en al komt

hunne taalkennis ons, die met zoo veel betere hulpmiddelen zijn toegerust, gebrekkig voor, allen eerbied moeten wij hebben voor hunne onverdroten werkzaamheid, hun oud-vaderlandsche, degelijke „ijver en naerstigheid”.

Wat hebben de Engelschen in die dagen aan het Maleisch gedaan? Deze vraag is alleszins natuurlijk. Immers aanrakingen met het Oosten, dus ook met het Maleisch, waren er reeds vroeg. In 1612 schreef de koning van Atjeh een brief aan JAMES I van Engeland, in het Maleisch; in den Archipel werden verschillende pogingen tot het vestigen van handelsrelaties met inlanders gedaan, in het Maleisch; bij hen die werkten voor of dienden bij de Britsche Indische Compagnie bestond belangstelling voor de bekeering der heidenen en het vervaardigen van bijbelvertalingen, in het Maleisch! Van blijvende Engelsche werkzaamheid in die richting is echter niets bekend. Door het Hollandsch kunnen Engelsche vertalers in die tijden niet tot bekendheid met het Maleisch gekomen zijn, want, even onbekend als het Engelsch buiten Engeland, was elke vasteland-taal, en zeker het Hollandsch, in het Britsche koninkrijk. Het verbaast ons dus niet te vernemen dat DE HOUTMAN's, door RUIL verbeterd vocabularium eerst in het Latijn en daaruit in het Engelsch is overgebracht.

Maar de energie in Engeland was groot, en middelen om tot de bekeering der „verblinde volkeren” mede te werken zijn zonder eenigen twijfel beproefd. Zoo lezen wij in WERNDLY's „Boekzaal” (1736) dat RUIL's vertaling der Evangeliën en der Handelingen „zonder bijvoeging van eene andere, 't zij Nederduitsche 't zij Engelsche, overzettinge” in 1677 te Oxford herdrukt is, met eene opdracht van THOMAS HYDE en een voorrede van THOMAS MARSHALL in de Engelsche taal; op dezelfde wijze werd het werk in 1704 voor de tweede maal, eveneens te Oxford, gedrukt. In die voorrede vermeldt MARSHALL dat van de nog oudere evangeliën-vertaling door JAN VAN HAZEL een afschrift zich heeft bevonden onder de boeken van den geleerden Leidschen arabicus JACOBUS GOLIVS.

Om iets meer te weten te komen over de Engelsche medewerkers tot de verbreiding der Waarheid, wier weg zeker ook geweest is langs de bijbelvertaling tot de spraakleer en het woordenboek, willen wij eerst even nagaan wie de genoemde twee mannen, HYDE en MARSHALL, waren, wier voorgaan wellicht door anderen is nagevolgd.

Over THOMAS HYDE licht de „Encyclopaedia Britannia” ons volledig in.

THOMAS HYDE (1636 — 1703) leerde Arabisch, Hebreeuwsch, Perzisch, Syrisch, en werd, na in 1659 M. A. en in 1665 bibliothecaris der Bodleian geworden te zijn, tot professor in het Arabisch, later in het Hebreeuwsch (1697) en tot tolk voor de Oostersche talen aan het hof benoemd.

Uitgeput door al zijn arbeid bezweek hij in 1703. Er was nauwelijks ééne Oostersche taal, toegankelijk voor westerlingen, die hij niet kende; zelfs Turksch en Chineesch had hij beoefend. Dat zulk een orientalist, evenals zijn Hollandsche vakgenoot ERPENIUS, ook het Maleisch in den kring zijner studiën nam, spreekt van zelf. Onder zijne werken vindt men dan ook: „Quatuor evangelia et Acta apostolorum lingua Malaica characteribus Europaeis” (1677). Dit boek nu was wel is waar niets anders dan eene bewerking van de vertaling der Hollanders, waarop hij het oog hield, geen zelfstandige arbeid, maar het duidt aan dat hij het Maleisch had leeren kennen. Hoe hij verder aan die taal heeft gewerkt, en welke zijne hulpmiddelen waren, zoude ik niet uitgevonden hebben zonder de aanwijzingen van den zeer belezen geleerde, Dr. CH. M. VAN DEVENTER, thans te Amsterdam, vroeger te Batavia, waar hij vele jaren wetenschap en kunst beoefende, en een der medeleden van het Bataviaasch Genootschap was.

Hij maakte mij opmerkzaam op een werk, waarin enkele bijzonderheden over de bemoeienissen van HYDE met het Maleisch vermeld staan, een werk waarin niemand zoo iets vermoeden zoude, nl. de opera omnia van den grooten physicus ROBERT BOYLE (1627 — 1691). Zijne natuurkundige en godgeleerde verhandelingen zijn meer dan eens uitgegeven, in vijf deelen: 1744, in zes: 1772. In laatstgenoemde uitgave — die in geene der Nederlandsche universiteitsbibliotheken aanwezig is, doch zich in het bezit van Dr. VAN DEVENTER bevindt — komen, behalve een levensoverzicht van BOYLE, brieven aan hem voor van verschillende tijdgenooten, o.a. van THOMAS HYDE, wiens epistels op bl. 557 van deel VI aanvangen. Hoe HYDE er toe kwam om aan den grand-seigneur en geleerde BOYLE over Maleische themata te schrijven zal straks blijken!

De eerste vermelding van het den briefschrijver blijkbaar zeer dierbare onderwerp staat in den brief van 3 Sept. 1676¹⁾, Oxon. (bl. 561):

„as for the Malayan gospels, they were printed in Dutch and Malayan at Amsterdam 1651 in quarto”; bewerkers waren ALBERT RUIL, JAN VAN HAZEL en JUSTUS HEURNIUS, en dat wel op last van den Gouverneur-Generaal PIETER DE CARPENTIER.

Laat ons nu aanstippen wat in de brieven over het Maleisch voorkomt, om een indruk van HYDE's werkzaamheid ten dezen te gewinnen.

In den brief van 31 Juli 1677 (bl. 563) maakt hij melding van zijn arbeid voor de Maleische bijbelvertaling, „and more we should have done”, zoo verzekert hij „if we could have got any helps for the Malayan

1) In dien tijd heerschte in Engeland nog de oude tijdrekening, de zgn Juliaansche stijl.

language in their own characters". Bij dat moeilijke werk heeft Dr. MARSHALL — blijkbaar de man dien WERNDLY bedoelde — uitstekend geholpen, zoodat hij eigenlijk een presentexemplaar van het boek moest ontvangen, evenals HYDE zelf en twee heeren in Londen, die hem een Maleisch Nieuw Testament geleend hebben, afgezien nog van de verplichte exemplaren voor Londen, Cambridge en de King's library.

Den 14 Aug. (bl. 564) meldt hij dat Gode zij dank het werk voltooid is, en dat het drukken 15 shilling per vel heeft gekost, waarvan één voor den corrector. *Quantum remoti ab isto* mogen wij, denkende aan de tegenwoordige kosten, wel uitroepen!

Den 22 September vraagt hij of BOYLE de zeven exemplaren wel ontvangen heeft van „the Malayan”, daar hij er voor wil maken „that none of (your) copies may be embezzled”.

Nog geen maand later, 16 October 1677 (bl. 567), beklaagt hij zich over het gemis aan hulpmiddelen voor het leeren der Maleische taal, en oppert het denkbeeld „that at the factories in East India there are vocabularies for teaching the Malayan tongue to merchants and interpreters”.

Den eersten Jan. 1677 (geen nieuwjaar, want destijds begon het jaar in Maart!) noemt hij met vreugde Dr. MASTERS, den kanselier van Exeter, die connecties in Indië heeft; deze zal schrijven, en inmiddels uitzien naar hulpmiddelen voor de studie. De tijd gaat; eerst in Augustus '78 (2, bl. 569) kan hij met veel genoegen constateeren op gezag van zijn „worthy friend” MARSHALL, dat niemand minder dan de aartsbisschop van Canterbury en andere hooge personages „do resent the business of the Malayan and the propagation of the gospel thereby”.

Eene verzuchting weerklinkt in den brief van 9 December 1679 (bl. 570) dat de bisschop van Londen niet antwoordt op de hem toegezonden Maleische vertaling der Evangeliën; zoude hij die wel gekregen hebben? Naar Londen gaan? Dat is te bezwaarlijk, want de wegen zijn gevaarlijk. Was niet in de afgelopen week de Oxford-coach geplunderd op de London road, waarbij een reiziger was gedood, en was niet onlangs een jonge geleerde in Balliol college in zijn eigen kamer vermoord?

Bijna vijf jaren zwijgt de briefschrijver. Den 23 Sept. 1684 (bl. 573) uit hij zijn gemoed over de Maleische spraakkunst van MAINSTONE; dear Dr. MARSHALL is niet ter plaatse om van advies te dienen, maar de bisschop zegt dat het is „a pitiful trifle not of any worth”. Hij is dus nog even ver! En niet verder is hij een lustrum later. Immers den 25 October 1688 (bl. 575) schrijft hij: „I have considered that if you would have me to do „any thing in the Malayan language, it is absolutely necessary that I „should be furnished with all such helps as can be found”. Maar, eilacy,

die hulpmiddelen zijn in het Hollandsch, en die taal verstaat hij niet. Wat nu te doen? „We have in Dutch and Malayan a grammar and two vocabularies”, die moeten dus vertaald worden; de machtige BOYLE moet dus betalen voor die taak, doch veel zal dat niet kosten, want 't zijn dunne boekjes. Spoedig antwoord is gewenscht, want er is iemand ter plaatse, die dat zoude kunnen, maar die vertrekt over eene week, en „he being a grammatical and critical man” is de zaak van dringend belang.

Twee maanden later, 29 Dec. (bl. 575) wederom een bede om geld, ditmaal voor het gieten van Maleische letters, „though it is an ill time to propose any thing of charge”. Ook in die dagen dus ebbe in de financiën en aarzeling om geldelijken steun aan te vragen!

Hij heeft de Malayan grammar nu bestudeerd, en is tot de overtuiging gekomen dat er met bekwamen spoed moet gesneden en gegoten worden, welk werk wel zes of zeven pond zal kosten. Er is een man voor, doodarm, met een groot gezin, maar bekwaam; doch — de koloniale sfeer, zou men zeggen — deze vraagt voorschot, dus geld moet er zijn. Het is wel ongehoord, pleit HYDE, „such a juncture of affaires!”

Twee maanden later, 23 Februari, 1688, (bl. 576) kan hij God danken en loven: alles is in matrijzen gegoten, en de som is niet overschreden! Nu wil hij meer voor de Maleische bijbelvertaling gaan doen, maar het bleek hem dat de Hollandsche drukken wemelen van fouten, en door die over te nemen zoude men „make the thing seem nonsense to the natives, for whom you intend it”. Buitendien is de Hollandsche spelling „diverse in itself”, en zóó onbegrijpelijk, dat het onmogelijk is een door Hollandsche vertalers bewerkt gedeelte in Maleische karakters over te zetten. Vóór alles moet hij een woordenboek hebben! Onder de nagelaten papieren van MAINSTONE moet een manuscript-woordenboek zijn; dat moest men zien te verkrijgen, anders is de zaak niet te volbrengen. Lang heeft hij BOYLE reeds gediend met zijnen onverdroten arbeid voor het Maleisch, en, zoo verzekert hij, ik zal de studie voortzetten in die taal „in which I am sure there is none man now alive in England, who is able to serve you besides myself”. Hij is dus de eenige Brit die destijds het Maleisch beoefende. Intusschen is 't aldoor maar transscribereen in Maleische karakters, drukproeven corrigeeren, zonder einde!

De laatste brief over de netelige zaak is van drie jaren later, 11 Januari 1691 (bl. 578). HYDE betuigt alles te willen doen voor de verbreiding des Geloofs, en te willen helpen door het opleiden van enkele chaplains, waarop trouwens indertijd reeds was aangedrongen; immers de Company zou jaarlijks 25 pond gegeven hebben aan vier jongelieden voor de studie van het Maleisch, en hij zelf zoude ze hebben geholpen tegen matige beta-

ling. Als hij zelf „so mean a person” het thans weer voorstelde zoude het slechts „spoil the design”, maar het moet ter hand genomen worden door den machtigen BOYLE, dien hij aldus toespreekt: „you are the only person „to move it. And therefor if you would please to take the trouble of being „a little active in putting it forward, it would be for the glory of God, „which you designed in your private capacity to have promoted by the „help of the Malayan language, if public affairs had not run cross to you”.

De eigenlijke betrekking tusschen beide mannen en de feitelijke aanleiding tot hunne briefwisseling blijken uit de voorrede van het eerste deel (bl. CIX), waar getuigd wordt: „his zeal for the interest of the christian re- „legion appeared in another remarkable instance, for he was at the expense „of printing 500 copies of the four gospels and the Acts of the Apostles in „the Malayan tongue under the direction of Mr. THOMAS HYDE, keeper of „the Bodleian Library, printed at Oxford in 1677 in 4° with a preface by „Dr. TH. MARSHALL, rector of Lincoln College in Oxford and afterwards „dean of Gloucester”. Hiermede is de door WERNDLV genoemde MARS- HALL tevens terecht gebracht.

Nog duidelijker blijkt de reden van BOYLE's bemoeienis met deze zaken uit de dedicatie der uitgave aan hem als „one of the directors of the East-India Company and governor of the propagation of the Gospel”.

HYDE schijnt dus de eenige geweest te zijn die in de 17e eeuw in Engeland de Maleische taal heeft beoefend. De 18e eeuw bracht een woordenboek, van TH. BOWRAY (1701), evenals de 19e van J. HOWISON (1801) en vooral van W. MARSDEN (1812), die hiermede den Hollanders, met hunne lijdensgeschiedenis van anderhalve eeuw woordenboekgetob, vóór was, wat hun niet tot eer strekt! Diezelfde eeuw leverde den grooten RAFFLES als werker in Maleisch en Javaansch, die als luitenant-gouverneur van Java gelegenheid vond zijne daadwerkelijke belangstelling te toonen in den arbeid van het toen nog jeugdige, thans vijftien decenniën bestaande Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Uit den Palembangschen Sultanstijd

door

P. DE ROO DE LA FAILLE.

De Moesi een eindweegsop, even boven den knik, naar welke de rivier Soengsang gaat heeten (d.i. „tegen den draad in”) en waar bij Poelo Kembara de Ogan en de Komering uitmonden, ligt, door het breede watervlak van de Moesi in twee deelen gesplitst Palembang, gebouwd op een zeer oordeelkundig gekozen plek, waar het verkeer langs alle zijtakken der Batanghari wordt beheerscht. Eene typisch-ouderwetsche Maleische stad, zooals zij daar voor een goed deel op woonvloten drijft, als het ware elk oogenblik gereed om weg te varen, wanneer de despotie van den landsheer te zwaar mocht drukken; tevens echter gedurende eenige eeuwen de negara om een Javaanschen Kraton, welke op stad en land zulk een diepen stempel heeft gedrukt, dat de Javaansche invloed zich nu nog in de taal en instellingen laat nagaan.

Omstreeks 1587 A. D. werd op Java de kraton van Padjang door Mataram in samenspanning met Demak overweldigd, en hiermede stortte de overheersching van de Noesantara door Java ineen, eene overheersching van eenige eeuwen, die zich openbaarde in de aanbieding door de sangadji's of adipati's van de onderhoorige landschappen van tribuut (oepeti) en huldegescenken, waaronder er waren van den meest verschillenden aard, van schoone poetri's af tot zeldzame dieren en naturalia toe.

In den loop der tijden niet altijd even trouw en daarom bij herhaling door de vlootvoogden van Madjapahit met de wapenen weder tot gehoorzaamheid gebracht, hield Palembang, stamland van Raden Patah, tijdens diens opstand tegen den Batara ongetwijfeld de zijde van dezen Maleisch-Javaanschen Groot-Gouverneur van Bintaro-Demak, en deze zelfde verhouding bleef bestaan onder Pangeran Tranggana en diens schoonzoon den krijgsvaardigen en hooghartigen Sultan van Padjang, den laatsten grooten vertegenwoordiger van het geslacht der trotsche Andajaningrat's, die door den heiligen man van Koedoes als opvolger van Sultan Tranggana was erkend en als oppervorst den titel van Praboe Adiwidjaja heeft gevoerd. Met diens val ging alras eene verplaatsing van het oppergezag gepaard: eene korte wijle regeerde Arja Pangiri, Pangéran van Demak, maar zoo goed als terstond brak in Padjang een door Mata-

ram aangewakkerd verzet uit, en weldra ontwikkelde zich uit de onrust in Midden Java een hernieuwde reuzenworsteling om de heerschappij: onder de aanvoering van den Groot-Gouverneur der Oosterstranden, den Regent van Soerabaja, weigerden de Boepati's van Midden Java's binnenland en die van de zeesteden den Senapati van Mataram als heer te erkennen. Na den dood van Senapati vonden zij zelfs in diens tweeden zoon, Pangeran Poeger van Demak, een niet-ongevalligen medestander tegen diens broeder, den nieuwen Ki Gedèng Mataram (séda ing krapyak), maar bij gemis aan vertrouwen en aan doorzicht was aan de zijde der verbondenen samenhang ver te zoeken: Demak moest reeds in 1640 bukken, vervolgens kwamen Pati, Padjang, Toeban, Madoera en Soerabaja de een na den ander ten val, en in 1625 was van de Tjitaroem af tot aan den Tengger toe Mataram de niet langer bestreden overwinnaar en opperheer.

Deze oorlogen, die gedurende een kwart eeuw talrijke bloeiende dorpen en steden op Java in de asch legden en den landzaat deden vluchten, voorzooover hij niet in krijgsgevangenschap als slaaf werd weggevoerd, hebben voor Palembang een bijzonder gevolg gehad. Immers lezen wij in hs. no. 414 der Koloniale Bibliotheek:

.....Maka dateng priaji dari Soerabaja, bernama Kjahi Gedèng Soera, soedah didalem hidjrat Nabi 981 ia mendijadi radja Palémbang; masa itoelah Radja Banten melanggar Palémbang membawa 990 prahoe, belom sampei beroléh tempat di Palémbang, maka radja Banten mati, sakotika laloe segala orang poelang di Banten membawa radjanja, dan tatkala mati Kjahi Gedèng Soera (d)joeda(h) didalem H. 998, maka didjadikan oléh Kjahi Gedèng Soera akan anaknja bernama Ki Mas Dipati memaréntah Palémbang; 5 taoen di dalem karadjaän, maka mati; antara sataoen Kjahi Gedèng Soera poela mati, tanggal itoelah 24 anak radja Djawa dateng di Palémbang. Sjahadan Ki Mas Dipati ia mati pada H. 1003, maka diganti saudara-nja nama Pangéran Madé-Asoka djadi radja, dan tatkala itoe dia poenja atoeran koerang baik, enz.

Gelijk meer het geval is met dergelijke, in den regel vrij laat in geschrifte vastgelegde herinneringen, zoo is ook deze overlevering niet geheel juist.

De vloottocht immers van den jongen Sultan van Bantam Pangéran Mohamad, die bij dezen door hem tegen Palembang gevoerden „heiligen” krijg ¹⁾ sneuvelde, valt luidens een gelijktijdig Hollandsch bericht in het

1) De Palembangsche traditie in hs. no. 414 bericht, dat de Islam in Palembang eerst diep wortel heeft geschoten tijdens Sultan Abdoerachman (1662—1706), en in verband daarmee is de betiteling van „Sabiloellah” tegen een voor een goed deel nog „kapir”-Palembang gegrond te achten. In *Begin en Voortgang II* leest men in de *Voyage van Paulus van Soldtin 1606* (blz. 50):

jaar 1596, en wanneer, zooals op gezag van de Sedjarah Banten aanne- melijk is, deze expeditie werd uitgerust op grond van eene schenking van Palembang aan Bantam door een aldaar op zijn omzwervingen vertoe- venden Pangeran Mas van Demak, die te Palembang een dienaar had gehad, Soero geheeten, die van hem afvallig (bangga) was geworden, dan zijn wij toch wel niet mis in dezen Soero van de Sedjarah Bantam te herkennen den Ki Gedèng Soera der Palembangsche traditie, waar het van beiden heet dat zij de aangevallen stad krachtig hebben verdedigd. Maar dan dagteekent de overkomst van Ki Gedèng Soera uit Soerabaia niet van het jaar 981 H. (1603 A. D.), doch reeds uit de eerste jaren na den val van de kraton van Padjang. Een andere Palembangsche overlevering (hs. no. 31) gewaagt van eene uitwijking naar Palembang: „tatkala negeri Demak dialahkan oléh Sultan Padjang, maka banjaklah radja² dan priji² jang lari, maka jang masoek ka Palémbang bernama Gedèng Soera”, en deze uittocht sluit merkwaardig aan bij de Javaansche jaar- tallen in RAFFLES' chronologische lijst: 1509 (d.i. 1587 A. D.) destruction of Pajang, en 1510 destruction of Demak, when the chiefs and people betook themselves to their vessels, and put to sea”. Alleen zal de Palembang- schesche traditie zijn te rectificeeren in dier voege, dat de verovering is bedoeld van het Demak van Arja Pangiri, welke heeft plaats gevonden na den val van Padjang, toen de Senapati van Mataram samenspande met Pangeran Benawa, den zoon van Praboe Adiwidjaja, die vervolgens door hem een blauwen Maandag tot den zetel van Padjang werd toegelaten. Nadat aldus zoo goed als het geheele Demaksche huis van Panembahan Djimboen ter zijde was geschoven of omgekomen, beschouwde Mataram zich als eenig rechthebbende op den troon van Java, en tegenover den Pangeran van Soerabaja, die zich kon beroepen op Madjapahit, had de Ki Gedèng Mataram nog ouder brieven: hier aan den voet van den Merapi was eenmaal de zetel geweest van Java's eerste rijk Mðang Kamolan ing boemi Mataram van Brawidjaja Sawéla-Tjala, en dit heilig recht, door Soenan Kalidjaga erkend en gewijd, eischte de Senapati met de punt van zijn lans en de snede van zijn zwaard voor zich op: Mataram's gebieder zou tot in het verre nageslacht de Anjakrawarti zijn van het nieuwe,

(Vervolg noot van pag. 317).

„Den 13 dito desen morgen is de schuyte met den Nachoda ende synen jongen aan boort gekomen / seyde van Iambe quam / aldaer gesonden van den Koninck van Palemban, wiens vassal hij was / om 2 honden aldaar te halen voor den Coninck van Tuban, waarom hij expres uytgesonden was”. Ook hier de door HEEMSKERCK in Toeban opgemerkte voorliefde voor honden, welke kwalijk met Mohamedaansche rechtzinnigheid is overeen te brengen. Vermoedelijk waren deze honden adjag's of srigala's.

herboren Java, stedehouder Gods, regelaar van het geloof, spijker der wereld. In mystieke overpeinzing zich afzonderend in de grot van Lipoera trok de overwinnende Matarammer, naar buiten van zijn geheimste gedachten niets latende uitlekken, fel zijn aandacht samen op het einddoel: de herwinning van de oppermacht over het Oosten en Westen, over Java en Sabrang.

Voorloopig was dit doel nog ver verwijderd, maar eenmaal zou die dag komen, zoo niet voor hem persoonlijk dan toch voor zijn nazaat: Mataram had den tijd voor zich.

Naast het rumoerig Java, waarheen in den loop der eeuwen de Oostersche handel en scheepvaart haar hoofdstation had verlegd, lag Palembang, de negara-havenstad van het ontzaglijk, echter schaarsch bevolkt stroomgebied van de Moesi of Batang-ari aan den voet van de zwart-groene bergen, van waaruit de Dempo tot in de wolken boort, den goden tot hemelsch verblijf strekkende, en uit welker flanken de Moesi met haar „negen” zijrivieren afdaalt, al breeder statig zich zeewaarts bewegend, dicht bij haren mond een gunstige plaats biedende voor eene stapelplaats van den buiten- en binnenlandschen handel, eens de zetel van eene thalassokratie, waaraan echter de heugenis sinds lang was verdwenen.

Van hier zeilde oudtijds Sang Sapoerba weg op zijn gouden schip, om, na lange omzwervingen op zee, te Bintam, Singapoera en Moear, ten slotte Malaka te stichten. Hier ook, bij het door mythe omhulde heuvel-tje Boekit Segontang¹⁾, zag Noer Alam zijn jongeren broeder Bagénda, die in jaren niets van zich had laten hooren, van den Mahameroe opdagen, een geduchten vechtkarbouw met zich meevoerende om daarmede zijn ouderen broeder te Palembang een wedkamp met het rijk tot inzet aan te bieden (bedoeld is blijkbaar een invasie van Javanen uit Singosari aan den voet van den Smeroe). Noer Alam, het Licht der Wereld, achtte dien strijd niet te aanvaarden, en verliet daarop Palembang, vergezeld van al zijn grooten en met medeneming van de rijkssieraden, erfstukken van

1) VAN SEVENHOVEN gaf hiervan eene kleine beschrijving in Verh. Bat. Gen. IX, blz. 60, alsmede in T. N. I. VIII, 3 blz. 290.

De naam wisselt (waarschijnlijk uit bijgeloovige vrees voor de heiligheid van den naam dier stede) af met Saboentang, welke ook op den piagem T. B. G. 32 blz. 573 wordt gelezen; „Saboentang — schreef VAN SEVENHOVEN — beteekent alleenstaande verhevenheid, waarvan men niet dan den top kan ontdekken”. — In 1878 waren VAN HASSELT en VETH aldaar: *Tijdsch. Aardr. Gen.* Bijblad I (Sum. exped.), blz. 178, de heuvel heet hier Boekit Lama, en de traditie was toen dat Radja Iskander Alam (niet: Dzoe'lkarnain) daar de indrukken van zijn voetstappen had nagelaten.

Sekandar Alam, het zwaard *pedang-sa-tjoerik-same(n)dang-giri*; de lans *lembing-si-lembara*; de staatsiepauk¹⁾ *gendang-si-tjinta-berasa*; de gouden rijstplant *padi-berboeah-mas*, en zooveel meer. En terwijl Noer Alam wegvoer, de richting inslaande naar Pagerbatang-roejoeng, dat voortaan Minangkebo zou heeten, zette Bagénda zich neder bij den Boekit Sagontang als Sultan Moerni²⁾, haalde met zoete woorden Radja Nila Pahlawan, die aan de overzijde bij den Boekit Meroe woonde, over om hem als heer te erkennen, en eischte vervolgens van Dewa Brama Tjakrawala, die, hoogerop aan de rivier gevestigd, gebod over de Batang-ari-Sembilan³⁾ diens dochter Sandangbidoek⁴⁾ op. Dewa Brama zwichtte voor dien eisch, en stond met zijn dochter tevens zijn rijk af, het landschap Batang-ari Belida⁵⁾ met Bekassam en Padang Loemaj, het volk aanzeggende om voortaan te *milir-séba tiga taoen sekali* naar het hof van den nieuwen meester; er lagen toen wel 130 doesoens daar, met als zetel van het bestuur (*paréntahken bitjara*) Karta Moelija en als plaats ter berechting van geschillen Pamegattan.

Déwa Brama ging hoogerop land ontginnen, het volk zwermde stroomopwaarts uit, Pasemah-lébar⁶⁾ koloniseerend en langs de Komeri-
ring⁷⁾ doesoens aanleggend tot in Blalan, Batoebrak⁸⁾ en Kenali toe.

1) Vgl. de *balaj gendang* of *b. nobat*, de *balaj* voor de officeele muziek, dienende bij plechtige gelegenheden, algemeene audientie, inhuldiging enz.

2) *Moerni* (Jav.) = van de beste soort, van best allooi.

3) In Palembang zijn deze traditioneele 9 rivieren de Klingi, Bliti, Lekitan, Rawas, Roepit, Batang Leko, Ogan en Komeri.

4) *Bidoek* = *baktera* = vaartuig; *sandang-bidoek* (vgl. *sandang-gawé*) duidt wel op de *antaran*-diensten voor het vervoer te water van den vorst en diens hoofden.

5) *Belida*, naam van een eetbaren zoetwatervisch, die van alles ruimschoots voorzien is; hij heeft veel schubben, veel graten, veel vinnen, mooie kleuren en is daarbij lekker; waarom men van een rijkard zegt: *apa koerang kepada belida?* (Maleisch Wbk. v.d. WALL — v.d. TUUK) Dit landschap was zeer trouw aan den kraton.

6) Pasemah-lébar is het oude landschap bij den reusachtigen vulkaan met zijn drie toppen Goenoeng Berapi, Goenoeng Loemoet en Goenoeng Dempa, waarvan de laatste de hoogste is. Het landschap heet naar de *semah*, een visch van de cyprinus familie (CH. CAMPBELL, ± 1800 reis naar Korintji in *T. Aardr. Gen. Bijblad I* (Sum. Exp.), blz 38) tot welke de *tambra* en de *ikan mas* behooren. In de *Malayan Miscellanies* komt van de hand van PRESRAVE een lezenswaardige schets voor van het Pasemah gebied in den Engelschen tijd (1820).

7) V. D. TUUK schrijft Kembering, naam van eene rivier en een landschap in de bovenlanden van Palembang, welks bewoners den naam hebben van zich in tijgers te kunnen vervormen.

8) Batoe-brak of Segalo-brak, het gebied om het Ranau-meer, oorsprong van de Komeri (Vgl. WESTENENK in *Handel. re Java Congres*, blz. 26, op het jaartal 966/1044). Lezende in de Djambische Si-Gindjai-legende (T. B. G., 48 blz. 132): „*pajo-*

Te Palembang ook was eens de zetel van Arja Damar, den bedwinger van het verwoestend wild gedierte des wouds in Madjapahit, die uit hooge gunst van den Batara tot Mangkoeboemi werd verheven en Palembang ten geschenke ontving. Maar Arja Damar werd eigenmachtig, vergreep zich aan eens anders vrouw en werd daarom op aanstichting van den beleedigde, een dalang van Madjapahit beoorloogd; de vrouw moest hij teruggeven, hij zelf verliet Palembang, „maka ia poelang ka Djawa, lantas mati di Tjerbon”.

Dan komt de tijd van Ki Gedé Soera, die afstamde van een Panembahan Palembang, wiens vrouw was uit het geslacht van den heiligen Soenan van Ampéldenta; hij was uit de linie van Panembahan Parwata, Pangéran Kediri en Pangéran Soerabaia, en deze Ki Gedé Soera zou het geweest zijn, die na een tijd van regeeringloosheid te Palembang aldaar de teugels van het bewind in handen zou hebben genomen: de laatste regent zou Dipati Karangwidara geweest zijn, van wien wij in hs. No. 414 lezen :

Terseboet perkataan Radja Palémbang Dipati Karang Widara, tatkala ia meréntah, banjak tangga roemah dari Lébar-daoen katamboen, toeloeng sanggoep boeboengan. Ialah Dipati K. W. mamboeat soeka saratoes ia-itoe saratoes doesoan di oeloan mentjar lawangan empat, ia-itoe Lematang, Moesi, Ogan, Komeriing, zaman itoelah ada pangéran-parawatin-oeloan.

Eene herinnering aan de onder een radja adípati staande oude provincie van Madjapahit als een vierledig geheel, elk kwartdeel omvattende het stamgebied eener belangrijke zijrivier van de Moesi doch onderling zich saamhoorig achtend, in den trant van de traditioneele Maleisch-Minangkabausche *negari berampatsoekoe*, in welke zegswijze *soekoe*, naar VAN DER TUUK in het Maleisch woordenboek van VON DE WALL aanteekende, „spec. vierde deel” beduidt, omdat het woord oudtijds evenals nog in het Jav. been, voet beteekende, en men de vier voeten van een dier tot grondslag nam : men denke hierbij aan de mythe der kolonisatie van Minangkabo, toen de Maharadja naar den Berapi zeilde, op dien tocht vergezeld van een hond, een kat, een panter en een berggeit-antiloo, personificaties m.i. van oorspronkelijke stamlandschappen. Een andere heugenis aan dien ouden tijd is, de *sanggoep boeboengan*, de *oepeti-*

(Vervolg noot van pag. 320).

lah, bersama² kita pergi ka perahoe Belahan Semangka berloedakan-borak, disanatempat pakoe pajoeng negri”, meen ik in die woorden een zinspeling te mogen vinden op Walahan-Semangka (se-g)aloehan-boerak, een oud rijkje met als heilige plek dit kratermeer, van welken vorstenzetel het volk verstrooid raakte.

Silébar heette oudtijds (T.B.G., 11 blz. 193) Djengaloe, d.i. Oedjoenggaloeh.

toekoep-boeboeng kabawah Doeli Toeankoe van Benkoelen's landschap Soengei limau, door RAFFLES vertaald als „shelter of the roof”, eene adat-heffing, overeenkomende met het *séwawoewongan* van oud Batavia en in het Minangkabausch landschapje Talao¹⁾ genoemd „*wang djadjah* of *toekoep boeboeng* ten bedrage van 5 koepang per gezin (*saboeah dapoer*) te heffen”; geen andere dan het Baweansche *grabag* of *pelawang*-geld en de *grabag* of het *tjatjah*geld van Mataram, een cijns, verschuldigd door de landbouwende hoofden van op eigengrond, op zich zelf gevestigde huisgezinnen, de latere *padjeg* of landrente, welke den grondslag uitmaakte van de aan den Batara van Madjapahit verschuldigde *oepeti*.

Het is niet gemakkelijk om uit de traditioneele Palembangsche Sultansgenealogie wijs te worden, maar gelukkig heeft men, behalve het jaartal van den voor Bantam ongelukkig afgeloopen „heiligen krijg” houvast aan nog eenige Hollandsche gegevens uit den vroegen Compagniestijd.

In 1623 zond de Coninck van Palembang zijn broeder naar Djambi om daar de Sultansdochter voor zijn zoon ten huwelijk te vragen²⁾. Wij hooren niet, hoe deze onderhandeling afliep, lezen echter dat in 1627 te Palembang de Pangéranvorst overleed, wiens „echte dochter ende eenichste erfgename”³⁾ in 1624 gehuwd was met den oudsten zoon van den „Coninck” van Djambi. Deze deed dan ook onmiddellijk moeite om in Palembang op te volgen, doch dit gelukte niet, wijl „twee usurpateurs (aldus was de voorstelling van de zijde van Djambi, dat beproefde een matriarchaal erfrecht over Palembang ingang te doen vinden) beyde broeders van den overleden Coninck en de ooms van de gemelte dochter” zich van het bewind hadden verzekerd en zelfs hadden dezen, na den Djambischen Pangéran te hebben verdreven, diens vrouw (hun nicht) aangehouden en zich meester gemaakt van zijn kleinodiën. Op den zetel van Palembang kwam alstoen die van de broeders, welke Radja Dipati werd genoemd, maar hij regeerde slechts twee jaar, daar hij in 1629 om een vrouwenquaestie werd vermoord en opgevolgd door zijn broeder

1) B. K. I., 63 blz. 495/6.

2) TIELE in B. K. I., 1887, dl. 36 blz. 306. Over het jaar 1617 vinden wij bij denzelfde, B. K. I. 1886, blz. 354, aangeteekend dat Crijn van Raemburch, die den Sultan van Palembang op last van Coen een bezoek bracht, door hem en zijn schoonvader, den radja van Banka, die te Palembang verblijf hield, zeer vriendschappelijk werd ontvangen.

3) *Daghregister 1627*, 11 Juni en DE JONGE, TIELE, HEERES, *Het Nederl. gezag op de Buitenbezittingen* II, blz. 127 en XXVI.

Radja-dèn-aria ¹⁾. In de traditie staat deze vermoorde bekend als Pangéran Madé Soka:

Sjahadan ki Mas Dipati mati maka diganti soedaranja nama Pangéran Madé Soka djadi radja, dan tatkala itoe dia poenja atoeran koerang baik, sebab manakala rajat kawin akan di bawa lebih dahoeleoe mengadep radja; jang manapoen bagoes, dititipkan didalem kraton, lakinja di soeroeh poelang.

Overeenkomstig dit gebruik had de Pangéran een jong paar voor zich zien verschijnen, waarvan de vrouw hem dermate bekoorde, dat hij haar in zijn dalem hield; bij herhaalde weigering om haar terug te geven werd hij door den amok-makenden echtgenoot Djaladri gedood ²⁾. In hs. no. 201 vinden wij datzelfde verhaal gesteld op den naam van Pangéran Pesaréjan, en wanneer wij vervolgens op een andere plaats in hs. No. 414 den dood van Pangéran Séda ing pesaréjan vinden toegeschreven aan den beet van een civetkat (*tanggaloeng*) m.a.w. aan eene *kalangenan*, dan ligt het voor de hand dat onder een anderen naam dezelfde persoon is bedoeld. Maar dan komt men tot de gevolgtrekking, dat de Coninck van Palembang van 1623, die in 1627 overleed, is geweest de stamvader Ki Gedèng Soera, dien de traditie één dochter (Ratoe Mas Palembang) en 7 zoons geeft ³⁾; en die, welke in 1629 werd vermoord, de Ki

1) N. MAC LEOD, *Ind. Gids*, 1903, blz. 1257. Men komt den titel Dèn-Aria in het vervolg nogmaals tegen ter aanduiding van een zeer na bloedverwant van den regeerenden Pangéran, en in verband daarmede zij gewezen op de volgende mededeeling van CORNETS DE GROOT met betrekking tot de organisatie van het regentschap Grisee op Java (T. N. I., 1853, I blz. 87): „de Raden Aria was de meerderjarige broeder van den regent, en door die betrekking, met alle werkzaamheden als de Patih Djawi belast, maar aan dezen ondergeschikt; hij was door zijn geboorte voor alle inlandsche bedieningen verkiesbaar”. Blijkbaar kwam het nogal eens voor dat de regeerende vorst zich liet bijstaan door zijn 2 oudste broeders, waarvan de eerste fungeerde als Rijksbestuurder, Bendahara of Patih-Loewar en de tweede als staatsvoogd of Toemengoeng.

2) Een dgl. amokpartij kostte in 1726 op Java het leven aan den Regent van Tjiandjoer Aria Wira Tanoe bijgenaamd *ditjondré*, omdat hij met een kapmes (*tjondré*) was vermoord door een jongen Soendanees van Tjikembar, wiens bruid hij zich op dezelfde wijze had toegeëigend (B. K. I., 1862, blz. 310). Dat een dgl. adat oudtijds inderdaad ook op Java in zwang is geweest, vindt men in bedekte bewoordingen vermeld bij W. L. RITTER, *Java, Tooneelen enz.* blz. 223: „Gij kent het voorregt onzer vorsten”. Djaladri hangt wellicht samen met het ambt van den Kjahi djaladara, van wien men bij WINTER leest dat hij—samen met den mégatara—*andjadjarri Pandjenengan Dalem wonten ing ngadjeng, ambekta taméng sarta tengga tjaoes wonten ing kori panepèn inglebèt*.

3) Dr. HOESEIN DJAJADININGRAT is in zijne *Critische Beschouwing van de Sedjarah Banten*, blz. 39 en 149/152, op een dwaalspoor gebracht door VAN SEVENHOVEN, die de Palembangsche traditie op den voet had gevolgd, welke op haar beurt heeft ge-

Mas Dipati of Radja Dipati, ook Madèng Soka of Séda ing pesaréjan van de traditie.

Als opvolger van laatstgenoemde vinden wij vermeld een Radja Dèn Aria, broeder des voorgaanden, en aangezien wij van Pangéran Séda ing Kenajan aangeteekend vinden, dat onder hem de eerste Hollandsche factorij tijdens het gouverneur-generalat van JACOB SPECX (1629—1632) te Palembang zou zijn opgericht, daar mogen wij n.h.v. wel aannemen, dat in 1629 Pangéran séda ing Kenajan het bewind te Palembang heeft aanvaard. Deze Séda ing Kenajan ¹⁾ is luidens de traditie gehuwd geweest met zijne nicht, de Ratoe Sinoehoen, aan wie de eerste adatregelingen in het binnenland worden toegeschreven, en wier graf daarom, vooral voor de bovenlanders, nog eeuwen later het doel is geweest voor vrome ziarah's :

„Adalah”—leest men in hs. No. 201—Pangéran Sidang Kenajan itoe beristri sapoepoenja nama Ratoe Sinoehoen, itoelah jang tempo boeat atoeran negeri dari pada hasil-hasil-radja atas sekalian oeloean dan jang moelai atoer dari paréntah-paréntah tanem lada dan kasih atoeran dari paréntah-paréntah dan lain-lain, sahingga sampé kepada zaman ini semoeanja oeloean dan ada djoega didalem negeri, atoeran terseboet piagem Ratoe Sinoehoen, tiada sekali nama soeaminja Pangéran Sidang Kenajan, hanja terseboet nama Ratoe Sinoehoen. Lagi sampé sekarang sanget dipermoelia orang-oeloe dan satengah orang negri atas koeboernja, adalah tempatnja didalem kampoeng Sabakingkin.”

In 1636 overleed de in 1629 opgetreden Pangéran van Palembang zonder zoons na te laten ²⁾ en opnieuw waagde de Pangéran Dipati van Djambi een poging, doch Palembang kende geen troonsopvolgingsrecht door de vrouw, en de toenmalige Radja Toemenggoeng wist zich te handhaven. Deze wisseling viel samen met de komst te Palembang van eene

(*Vervolg noot van pag. 323*).

streefd naar eene harmonistiek door alle in de babads voorkomende zonen van Ki Gedèng Soera aan te merken als regeerders en toe te rusten met jaartallen, zelfs wanneer onder verschillende bijnamen éénzelfde persoon was bedoeld.

1) Deze bijnaam herinnert zoo zeer aan *kenja*, *kenjapoeri* en *kanyabhuwana*, 't binnendeel der *poeri*, waar zich de vrouwen bevinden, (Kawi-Balin. Wbk. v.d. Tuuk s. v. *galoh*, *pagaloehan*), en daardoor aan den hierboven vermelden, op Madé Angsoka gepleegden moord, dat men er toe zou komen om ook deze personen gelijk te stellen. Doch de duur van dezen echtgenoot der Ratoe Sinoehoen zou dan m.i. te kort geweest zijn om zóó beslissenden invloed van haar op de landszaken te kunnen aannemen. Wellicht is zij echter als poetri van den bloede tweemaal gehuwd geweest, eerst met Madé Angsoka en later met den Radja Dèn Aria van 1629. Zij heet de dochter van Njai Gedèng Pembajoen, wier vader Kjahi Gedang Soera I geweest zou zijn.

2) N. MAC LEOD, a. v. blz. 1913 en TIELE-HEERES, Tw. Reeks II, blz. 329.

Mataramsche oorlogsvloot, eene gebeurtenis, waarvan de verwachting den Palembangster had genoopt om de Indische Regeering te Batavia om bijstand aan te zoeken, zich bereid verklarend om alle peper uit zijn land aan Haar te leveren. Doch hij had meer dan een pijl op zijn boog: het was voor hem zaak om Mataram, dat in 1621 Soekadasa op Borneo tot rede had laten brengen, zoo goed als geheel Java onder zijne macht had teruggebracht en thans het oog wendde naar de buitengewesten, niet tegen zich te krijgen: evenals Bandjarmasin zich in dien tijd er op voorbereidde om onder de vroegere hoogheid van Java terug te keeren, zoo bukte zich ook de Ratoe Toemenggoeng van Palembang en verwierf daarmede zijne erkenning door Mataram; wij lezen, dat toen in 1638 onze PIETER SOURY te Palembang kwam, hij den vorst met diens benoeming „feliciteerde” ¹⁾. Het was op een terugreis uit Mataram van zijn gezant, dat 3 Palembangsche vaartuigen door een Compagnie's jacht bij de weigering om aan boord te verschijnen, tegen den wal waren gejaagd, terwijl één ervan verbrand was — onze schipper had een kwaden dronk gehad — doch na eenige altercatie en omdat de belangen ook van den Pangéran eene toenadering meebrachten, luwde de animositeit, en toen, na de terugkomst van den Pangéran zelf in 1642 de Mataramsche vloot van 60 à 70 groote en kleine prauwen, die hem had begeleid, bij haar terugreis naar Japara was gekanonneerd, omdat zij met scherp geantwoord had op het Hollandsche sein om bij te draaien, zwenkte de Pangéran geheel naar de zijde van Batavia, en teekende hij het door JEREMIAS VAN VLIET meegenomen contract van 1642 ²⁾. De peperhandel leverde de Compagnie een aardige winst, maar lang heeft de goede verstandhouding niet geduurd: „het schijnt—schreef de Bataviasche Regeering dd. 16 Mei 1647—dat Uwe Hoogh^t niet langer gesint is het contract te onderhouden, en de ons genoegzaam U lant ontseijt, mits dat Uwe Hoogh^t den peper zoo hoogh opjaeght ende daarmede monopoliseert, dat geen profijt in Palembangh kunnen doen, maer schade bevaren”. Wat wij niet konden verwerven, gunden wij den vreemdeling echter ook niet, kruisten op zee

1) MAC LEOD, a. v. blz. 1916.

2) Men vindt in T. N. I., VIII, 3 blz. 323 en T. B. G., dl. 63, blz. 222, noot 2, gesproken van een loge, welke de Hollanders te Palembang bij Batoe Ampar zouden hebben gehad in 1630. Blijkens het aandringen van den Pangéran in 1641 bij ons om zulk een „goedang” bestond deze destijds nog niet of niet meer; wel is toen vergunning voor zulk een pakhuis verleend, maar het blijkt niet, dat er vóór 1662 een loge te Palembang heeft bestaan. De schepen kwamen van Batavia op de rivier de peper opkopen, en de traditie heeft dit feit met de in 1641 verleende vergunning blijkbaar vereenzelvigd. Vgl. HEERES, *Corpus diplom. N. I.*, I blz. 348 en 308. In 1686 werd de loge beter verdedigbaar gemaakt, *Ind. Gids*, 1907, I blz. 611.

tegen Engelschen en Chineezzen, sloegen voor Palembang op de Moesi een wangkang aan en daarmede barstte de bom: in 1659 zeilde een scheepsmacht onder VAN DER LAAN naar Palembang en nadat in een scherp gevecht de bij de Moeara Pladjoe en op Poelo Kembara opgerichte sterkten waren genomen, waarbij de Palembangsche sénapati met zijn zoons sneuvelde, werd de door hooge paggers omsingelde stad, die met geschut krachtig verdedigd werd, op een zwak punt geforceerd: een gevecht van man tot man volgde, de Hollanders staken de huizen in brand; de vijand vluchtte; bij den dalem vinden de Hollanders hun in 1658 gevangen genomen landgenooten in het blok gekrist terug en Palembang ging in vlammen op. Den volgende dag werd de stad zoo goed als ledig gevonden: de Pangéran was naar de doesoen Indralaja aan de Ogan gevlucht, en overleed, onwillig terug te keeren, te Sakatiga. Hij is de Pangéran Mangkoerat *séda ing radjeg*.

Het duurde geruimen tijd voor de bevolking weder terugkeerde, en na nog al wat onderhandelingen werd onder den invloed van het ons toen vriendschappelijk gezinde Djambi de Raden Toemenggoeng van Palembang, Ki Mas Hindi, een jongere broeder van den overledene, als Pangéran Ratoe erkend. Deze verzocht dat de nieuwe „lodji” dicht bij zijn dalem zou worden gelegd—het geschiedde aan de overzijde der rivier, op den rechteroever bij de soengei Aoer, tegenover den nieuwen kraton, en de basis van de verhouding tot de V.O.I.C. vormde het contract van 1662. Deze Pangéran is het geweest, die in 1675 den titel van Sultan heeft aangenomen—hij heet in 1681 Sultan Djamaloeddin en is blijkbaar dezelfde als de Sultan Ratoe Abdoerrahman van 1690, die in de traditie bekend staat als Soenan Tjindé-balang, ten rechte Tjandiwalang ¹⁾, maar deze zelfstandigheid durfde hij eerst aan, nadat bij herhaling gebleken was dat Mataram zich niet meer om Palembang bekommerde en dus niet langer te vreezen was. De gezanten van 1664 had Soesoehoenan Mangkoerat als van te lagen rang niet tot zich toegelaten en hetzelfde was geschied in 1668, toen Palembang dezen ten geleide had gezonden van een olifant en een „parthij costelycke kleeden” als huldegescenk. „Ic moet”, zeide de Soesoehoenan, „den Palembangers beter doen gevoelen om voor mij in vreeze te zijn; zullen wij voortaan

1) *Walang* (Jav.) = ontroerd, aangedaan; *tjandi walang* (vgl. *saba kringkin*) tempel of plaats der droefenis; vgl. v. SEVENHOVEN in T. N. I. VIII, 3 blz. 283, 323; ook T. N. I. VI, 3, blz. 198. Sultan Djamaloeddin heet hij in het *Daghregister* van 1681 en Sultan Ratoe Abdoelrachman bij het in 1690 gesloten contract, MAC LEOD, *Ind. Gids* 1907, I blz. 793. Het vervormen van Tjandiwalang tot Tjindébalang vond vermoedelijk plaats om de daarin liggende omineuze beteekenis.

jaerl. van ijder hooft dat in Palembang is, een Rd. tot hooftgelt opbrengen" (het toenmalig Javaansch *tjatjahgeld*), doch daartoe kwam het niet meer: de Soenan vond dat Palembang meer naar de Regeering te Batavia dan naar hem omzag. Zóó diep was te Palembang intusschen het ontzag voor Mataram nog ingeworteld, dat deze Sultan in 1677 bij den opstand van Troena Djaja tien oorlogsvaartuigen Mataram tot bijstand toezond; een rol hebben deze echter niet meer vervuld, en van nu af was de band van afhankelijkheid als doorgesneden te beschouwen¹⁾).

Djamaloeddin Sultan Tjandiwalang heeft zoolang het bewind gevoerd, van 1662 tot 1706, dat land en volk daarbij welgevaren moeten hebben. De traditie erkent dit ook en schrijft vooral aan hem de organisatie van het land toe, maar stevig gegrondvest was zijn macht niet en zonder den ruggesteun der Bataviasche Regeering, die er veel aan was gelegen om in het gekrakeel van de Maleische potentatjes den bevolkingsaanplant van peper niet te gronde te zien gaan, gelijk in Djambi haast geschiedde, zou de Sultan van Palembang zich niet hebben kunnen handhaven, want zijn tweede zoon Radén Aria vergenoegde zich niet met zijn ondergeschikte plaats en veroorzaakte heel wat beroering. Toen in Toelangbawang de tegen den Sultan van Bantam in opstand gekomen Lampongsche hoofden om Radén Aria vroegen, belette zijn vader hem daarheen te gaan, wyl de Bataviasche Regeering zich daartegen kante, doch hij kreeg zijn vader mede tegen Djambi, waar hij, vergezeld van den op Palembang aanwezigen, van Java verdreven Makassarischen Daëng Mangika met diens in maliënkolders gekleede voorvechters, den baas hoopte te spelen. Het was daar destijds aanlokkelijk troebel water om in te visschen: overal hielden de koninkjes zich slechts met moeite staande en in Djambi, dat er in geslaagd was om zich uit het zeerooversnest Poelo Berhala op te werken tot een Sultanaatje Kotabaroe in Tanahpilih, draaide gedurig het rad van avontuur. Nu eens was

1) Dit zelfde geldt voor Djambi en het is wel op dezen tijd dat de legende van de Djambische rijkskris Si Goendjai betrekking heeft in T. B. G., 48 blz. 113 vlg. *Gondja* is een oud woord voor schatting en de kris is een symbool, dat Djambi „*tida taäloek pada lain karadjaan*”, zoodat de „*hasil poelang*”. De *Si Goendjai mabok* blz. 138 is wel het van veroveringslust dronken Djambi, dat er op uit ging om landschappen te onderwerpen, die *oepeti* zouden opbrengen. Het Mal. Wbk. v. DEWALL-v.d. TUUK geeft voor *goendja* (Aanh.) op „sawah maat 10 *nali* of 2 pikoels; 1 *nali* = 16 *ari*'s of bamboe's. En *goendjai* heet daar: snoer van gouden plaatjes, goudkorreltjes, parelen en dgl. Beide beteekenissen: hoeveelheid rijst of goud, passen bij het begrip *oepeti*. In de legende wordt op blz. 121 t. a. p. met de betekenis van *goendjé* gespeeld: *maka laloe digenti orang dengan goendjé jang sabenarnja, serta soenting kaemasan*.

het in zoo vinnigen strijd met Djohor dat het — zooals in 1673 geschiedde — die hoofdplaats verbrandde; dan weer was het daarmede in bondgenootschap tegen Palembang; altijd strekte het de hand begeerig uit naar het gebied langs de Batang-ari bovenstreams, en zelfs wendde het zich met de „boenga-mas” als teeken van vazalliteit tot Siam om kruit en lood machtig te worden. Ditmaal ontving het, vereenigd met Djohor, den in een overwinningsroes levenden Radén Aria van Palembang zóó warm, dat diens vader zich ijlings tot de Regeering te Batavia wendde.

Wel beduidde de Gouverneur-Generaal RIJCKLOF VAN GOENS hem, dat Palembang zich deze moeilijkheden zelf op den hals had gehaald, doch het belang der V.O.I.C. bracht mede om tusschenbeide te komen, en de strijdende naburen tot vrede te bewegen, gelijk door de zending van eenige schepen en een flinke macht onder TACK en JONKER met goeden uitslag plaats vond. De Bataviasche Regeering maakte van deze gelegenheid gebruik om haar protectoraat afdoende te vestigen ¹⁾ en aan haar beslissing werd alstoen onderworpen het geharrewar over het grenslandschap Tambesi : een halve eeuw geleden had de Pangéran van Palembang ²⁾ dit gebied als bruidschat meegegeven aan zijne eenige dochter, de Ratoe Mas, bij haar huwelijk met den troonopvolger van Djambi, maar de door Palembangers hier bevolkte dorpen waren ten slotte zich weder naar hun oude hoofden gaan richten (grenslandschappen zoeken altijd dat gezag, hetwelk de minste lasten oplegt en het best de orde verzekert) en hierop was een eindeloos greddekavel gevolgd: Tambesi — luidde de beslissing — bleef aan Djambi, doch ingeval een huwelijk tusschen eene Djambische poetri met een Palembangschen pangéran weer zou plaats grijpen, zou het betwiste gedeelte als huwelijksgift aan Palembang terugvallen.

Het werd nog niet spoedig rustig daar in Midden Sumatra. TACK had de Makassaren en Boegineezen, wier aantal in de gevechten zeer gedund was, beduid elders een heenkomen te zoeken, en het ging toen op een rooven op Banka en langs de Djambische kust, waarbij Radén Aria op den voorgrond trad, tot een Djambische vloot voor Palembang verscheen, en wederom de Bataviasche Regeering den staat van zaken moest herstellen ³⁾. Waren er wel altijd ontevreden geweeest, die een veete hadden te wreken of op een naburig landschap aasden, thans had de instorting van de Alam Minangkabo tal van Pagerroejoengsche uit-

1) *Daghregister* 1681, dd. 9 Juni.

2) A. b. op 24 Dec. 1681.

3) MAC LEOD, *Ind. Gids* 1905, II, blz. 1802.

gewekenen de bosschen van Korintji en de Pasisir-Barat doen opzoeken of de rivieren doen afzakken naar de zee, waar zij om Banka rondzwalkten, relaties zoekende tot in Mataram toe. De Sultan van Djambi vond de kans om met deze Minangkabausche zeekoninkjes de Batanghari ter verovering op te gaan — dit is de tijd waarin de Minangkabausche roman Tjindoer Mata begint te spelen — te schoon, dan dat hij deze ongebruikt zou laten, maar dit kon de Compagnie weder niet toelaten, en waar de Regeering niet veel lust had om zich diep in deze troebelen te wagen, werd Radén Aria van Palembang tot hulp aangezocht, en niets was dezen liever. Hij speelde in Djambi den grooten heer, te gemakkelijker wijl juist even vóór zijn komst het opperhoofd SWART den ouden Sultan van Djambi in handen had gekregen, en Aria had dus huiswaarts te keeren (1688). Hij bleef echter een oog in het zeil houden, was steeds tegen Djambi gereed, en tot bedaren kwam hij eerst toen in 1691 zijn broeder kwam te overlijden ¹⁾: weldra kreeg hij van zijn bejaarden vader alweer het bestuur in handen. Omstreeks 1701 trok deze zich langzamerhand uit de zaken terug, schonk zijn zoon den titel van Pangéran Ratoe Sénapati ing ngalaga, nam zelf dien aan van Soesoe-hoenan Ratoe, m.a.w. werd „bagawan” en verwisselde ten slotte in 1706 het tijdelijke met het eeuwige. Voor hem is n.h.m.v. de niet gedagteekende, op zilver gegrifte piagem, door BRANDES ²⁾ opnieuw gelezen en vertaald, welke door den Kang Djeng Soesoehoenan Ratoe ing Palembang werd uitgereikt aan den Pangéran Poerbaboewana ing Pasemah, doesoen Tandjoengkoeroeng, opgedragen als hem werd, om daar algemeen geldende vorstelijke inzettingen (teliti Dalem kang loemrah ³⁾) af te kondigen, „opdat deze landschappen in vrede mochten tieren”.

1) A. b. 1907, dl. 1 blz. 794.

2) T. B. G. 32, blz. 567.

3) Vgl. *Malayan Miscell.* No. V, blz. 5, over een soortgelijke aanstelling: „all the dusuns, Lumbah excepted, are under the authority of the Sultan of Palembang; all minor offences are settled by the head of the dusun or country and his proattin, those of a higher class are referred for decision to Rattoo Pamanggeling in Lebah, the vakeel of the Sultan of P. and by him should he not be able to decide, they are forwarded to the Sultan himself.

Teliti-Dalem beteekent zooveel als *peswara*, 's Vorsten wet, wijl de stam vermoedelijk is *titi*, hetgeen volgens v.d. TUUK, K. Balin. Wbk. o. a. beduidt „bevel”. Voor Palembang worde nog gewezen op den volgende passus:

„.....dari adat dan teliti jang masi h ter paké didalem ini marga pada masa ini: pertama seperti kapala divisie dia baroe berganti atawa 6 ari didjadikan oléh Radja, hendaklah ia pesirah mengatoeri itoe kapala divisie datang didoesoennja” enz. Voorts ook de adat-spreuk: *Teliti dari Djambi, oendang^a dari Minang; teliti dititih, oendang di koendang.*

Eenige malen vinden wij gewag gemaakt van tochtjes van dezen Sultan naar de bovenlanden, en dit zal wel niet louter geweest zijn om zich te vermaken, al was jagen en visschen steeds een geliefkoosd tijdverdrijf van de Maleische vorsten en grooten; in 1691 althans ¹⁾ was de Sultan met den Dipati Anom er op uitgegaan om belasting te heffen, en naar aanleiding van een soortgelijke expeditie zal het wel geweest zijn, dat de Pasirah's van Pasemah besloten, aangewezen als zij waren voor den opvoer van zout, katoen en opium vooral op Palembang, om des Sultans protectoraat te aanvaarden, ten bewijze waarvan deze „vrijheeren” afkwamen naar de hoofdstad „*milirséba*” en den eed van trouw aflegden op den Boekit Segontang bij de aldaar onder beschuttend looverdak zich bevindende heilige stede van Sekandar Alam.

Onder Soesoehoenan Abdoerrahman's opvolger Sultan Ratoe Mansoer ontstonden wederom troebelen en was de hoofdstad opnieuw verdeeld in vijandige kampen. Had Mansoer indertijd zelf bijna de hand tegen zijn broeder opgeheven, eerlang brak tusschen zijn zoons een felle tweespalt uit, waarbij Pangeran Poerbaja vergiftigd raakte, zoodat de vader zijn anderen zoon vervloekte en van de troonopvolging uitsloot. Onder het bewind van Mansoer's broeder en opvolger (\pm 1715) Sultan Kamaroeddin namen de twisten tusschen diens broeders, den door zijn vader uitgesloten Pangéran Dipati en diens jongeren broeder Pangéran Djaja Wikrama of Raden Lemboe zulk een omvang aan, dat de Bataviasche Regeering, na lang zich onzijdig houden, tusschenbeide moest komen: in 1722 vertrok onder WILLEM DAAMS een expeditie van zes schepen en eenige kleinere vaartuigen om den ouden Sultan bij te staan: Pangéran Anom werd tot de vlucht gedwongen en Sultan Kamaroeddin deed afstand ten behoeve van zijn jongeren broeder Pangéran Djaja Wikrama, die met zijn eenige dochter was gehuwd en thans den zetel aanvaardde onder den titel van Sultan Mahmoed Badroedin, na zijn dood vereerd als Soenan Lemahabang. Een nieuw contract werd door Abraham Patras voorbereid, waarbij de vorige overeenkomsten tot grondslag strekten en de terugbetaling der expeditiekosten werd geregeld, zoomede de bezetting van de Compagniesfactorij. Bijna een eeuw lang beheerschte op dien voet de V.O.I.C. hier onbetwist den handel. Hier zond de Edele Maatschappij — zegt VALENTIJN — jaarlijks 5 of 6 schepen heen, die er wel voor 600.000 rijksdaalders en kleeden en 200.000 Sp. realen brachten, die daar met een zeer goede winst verhandeld werden; zij betrok er peper,

1) *Ind. Gids* 1907, I, blz. 793.

en sedert omstreeks 1710 op Banka tin was ontdekt, ook haar quantum in dit kostbaar mijnproduct.

In het bedrijf van dit grootmachtig handelslichaam was Palembang een onder Batavia ressorteerend stil buitencomptoir. Van de „lodji” welke wij hier aan den rechteroever van de Moesi tegenover den kraton bezaten werden de Compagniesbelangen behartigd door een opperhoofd, dat bijgestaan door een onderkoopman en eenige schrijvers, sinds het contract van 1722 een kleine honderd man onder zich had aan ambachtslieden, bootsvolk en soldaten. De handelsbelangen brachten mede om vriendschappelijke betrekkingen met den Koning, 's Compagnies „bondgenoot”, en diens grooten te onderhouden en een oog in het zeil te houden op wat er in het land omging; dat de Compagnie er niet op uit was om zich in de binnenlandsche zaken te mengen, had de Bataviasche Rering wel getoond door in 1715, 1716 en 1719 de Compagnies ministers op te dragen tijdens de troebelen een strikte neutraliteit te bewaren, doch haar machtsvertoon bleef af en toe, o.a. in 1732, noodig om de bestaande orde te handhaven. Veel had het opperhoofd niet om handen, opgesloten als hij feitelijk was in zijn factorij ¹⁾, doch de Comp. handel gaf geregeld bezigheid en hij had de jurisdictie niet alleen over de Comp. dienaren maar ook over „alle vreemde coopluysen”, die om het fort op het door den Sultan afgestaan territoir woonden — dit punt was een hoofdbeginsel bij hare staatkunde—; en de werkzaamheid van het opperhoofd gold verder in niet geringe mate diens eigen belangen: met f 60 's maands en eenig kostgeld was toch het bestaan voor dezen wel heel poover. Er waren onder deze opperkooplieden personen van allerlei slag en geknoei met passen voor den uitvoer schijnt er al vroeg te zijn ²⁾. Toen in 1755 PARAVICINI te Palembang over de nakoming van het contract van 1722 en eene herziening kwam onderhandelen, klaagde de Pangéran, die niemand anders was dan de door de Compagnie op den troon gezette Badroeddin³⁾ over de „schelmen van residenten”, die de Compagnie bedrogen

1) Vgl. Verh. Bat. Gen. III, blz. 85 § 96: De gesteldheid der Bovenlanden, die vol bergen en zware bosschen zijn, is ten eenenmale onbekent, wijl de ongemeene wantrouwende aart der Palembangers (die al jaloers zijn, als men een quartmijl boven de Logie komt) niet toelaet daarvan eenige elucidatie te bekomen....”.

2) MAC LEOD in *Ind. Gids* 1907, I blz. 794/5.

3) Deze was toen 68 jaar oud en schijnt geregeerd te hebben tot 1756, toen hij opgevolgd werd door Sultan Ratoe Ahmed Nayamoeddin, die ongeveer in 1776 schijnt te zijn overleden, na wien de troon werd ingenomen door Mohamad Bahaoeddin, die regeerde tot 1804.

door hun sluikhandel met Chineesche en andere handelaren, — een euvel dat inderdaad groote afmetingen had aangenomen en waardoor de peper en vooral de tin hun weg vonden o.a. naar op China handelende Engelsche schepen; sommige residenten lieten zich in met kraton-intrigues en traden zoo onhebbelijk op, dat de pepertuinen in de bovenlanden door de eigen bezitters dreigden te worden vernield, voor zoover het product daarvan niet over het gebergte werd gebracht naar Kroë en Benkoe-len. Gepolst over eene herziening van zijn contract, welke hij uiteraard niet in zijn nadeel wenschte, wilde de Sultan daarin niet beslissen dan na zijne hoofden daarover te hebben geraadpleegd, die hij verwachtte voor de groote rijksvergadering „om de gewoone geschenken wegens de eindiging hunner poeasa aan den Koning te presenteren”; en aardig is Paravicini's opmerking „dat deze Koning in zijne staten gansch niet souverain is en in zaken van gewicht niet zonder zijne rijksraden en zelf den gemeenen man (versta: de pasirahs marga) kan concludeeren,.... bestaande de regeering van dit koninkrijk in eene mélange van monarchale, aristocratische en democratische leden, welke te zamen over zaken van belang het rijk concerneerende, delibereren: zijnde de koning alleen de volkomen meester over deszelfs domestieke en huiselijke zaken”.

Voor een goed landsbestuur gold als adat de Madjapahitsche instelling van de *pantjatang lima* ¹⁾. Volgens deze moesten in een rijk zijn: een Soesoehoenan, een adipati, een pepatih of rijksbestuurder, een goeroe of oppergeestelijke, en een hoofdrechtter of djaksa negara, en in Palembang vindt men inderdaad aanwijzingen in die richting. Blijkens de on-derteekening van het contract van 1642 ²⁾ noemde de vorst zich toen Pangéran over Palembang en Banka, Sjahing Palembang, was de Raden Toemenggoeng toen de eerste, en de Kjahi Toemenggoeng Natadipradja de derde persoon in het rijk. Van den „tweeden” persoon is hier geen gewag gemaakt, vermoedelijk wijl hij in de eigenlijke staatkunde niet op den voorgrond kwam: Pangeran Nataägama bleef op het gebied der religieuse geschriften. De titel Natadipradja van den Kjahi Toemeng-

1) DE STURLER, *Proeve enz.* (1843), blz. 94 en VAN SEVENHOVEN in *Verh. Bat. Gen.* IX, blz. 67. In een Mohammedaansch getinte Koentara Radja Niti Soerja Ngalam vindt men blijkens VREEDE's *Catalogus Jav. Mad. hss.*, 1892, blz. 339/340, genoemd als *oegerré negara*: 1. de Ratoe, 2. de Pengoeloe, 3. de Djaksa, 4. de Pepatih. In de Soerja Alam, opgenomen in B. K. I. II, 6, een Pangoeloe, een Rijksbestierder en een Fiscaal, waarbij het wel waard is aan te tekenen dat volgens WINTER, T. N. I., 1843, I, 729 ook in Solo de ambten van die dignitarissen — en van hen alleen — niet erfelijk zijn, — eene aanwijzing voor de bijzondere beteekenis daarvan.

2) *Corpus Diplomaticum Neerlandico-Indicum* I, blz. 380/386.

goeng doet denken aan dien van Among-pradja, d.i. Rijksvoogd, welke te Solo wordt gedragen door den Djaksa-Negara, voorzitter van de Pradata-rechtbank. De rijksbestuurder in Palembang heette ook wel Pan-geran Natanegara. De door deze drie rijksgrootten gevormde trilogie: bestuur, godsdienst en koningsrecht lijkt een Maleisch-Javaansche trias politica uit den Hindoeïstischen tijd. Zoo had ook Minangkabau onder den maharadja oorspronkelijk drie rijksgrootten: de *kajoe tiga batang, nan sabatang di soengi Tarab (Bendahara), nan sabatang di Soerawasa (Andama), nan sabatang di Padang Ganting (Kali)*; eerst later is daar naast als 4e genoemd de *Makdoem* van Soemanik, gelijk als 5e daarbij wel wordt gevoegd de *Toewan gedong* van Batipoeh. Doch in de Minangkabausche negeri, deze afspiegeling op het platte land van de negara in het gansche rijk, bestaan de *orang ampat djenis* weder uit den *panghoeloe*—het hoofd en diens 3 assessoren, den *malim, mantri* en *doebalang*, wier adatkleuren men ontwaart in het Minangkabausche vaantje als teeken van de koninklijke waardigheid, de zwart-wit-paars-roode *merawal*.

Het idee van vier dignitarissen schijnt veel aantrekkelijks te hebben gehad, want in een ongeveer uit 1822 dagteekenend Maleisch schriftuur over oud Palembang vindt men gesproken van vier *mantja-negara* die als rijksgrootten ¹⁾ op de groote vergadering eene hooge plaats innamen. Bij het einde der Vasten nam de Sultan de huldebetuiging van zijne hoofden in ontvangst: achter hem, op vaste plaatsen in rijen geschaard, de leden zijner familie, naast hem, ter rechterzijde de Nata-agama, hoofd der geestelijkheid en rechtsprekende in zaken overeenkomstig de godsdienstige wet ²⁾ (men denkt aan de Soerambi te Solo); tegenover den Sultan de rijksbestierder, hier Pangéran Natadiradja geheeten, die het geheele rijksbestel in handen had, zoowel in de hoofdstad (*negara*) als

1) Voor Java kan gewezen worden op de volgende opsomming der *tjatoer manggala* — de 4 hoogsten — *para ageng sekawan poenika: patih, pengoeloe, djaksa, poedjongga, sami dados werangkaning Ratoe, sisilih ing pengadilan*. In deze reeks is m. i. de *poedjongga* ingevoegd om het traditioneel getal 4 vol te krijgen.

2) *Dan segala perkara orang laki bini dan waris dan segala hoekoem sjar' poelang kapada Pangéran Panghoeloe, sebab ia Radja Agama, tida tjampoer perkara adai, tetapi atas timbangan Soltan djika perkara prijaji atau mantri jang boeat salah melanggar hoekoem sjar', djika ditarik pandjang perkaranja, Pangéran Panghoeloe mehokoemkan dia.*—VAN SEVENHOVEN in *Verh. Bat. Gen.*, IX, blz. 68: „di Goeroe of, sedert de invoering van het Mohamedaansch geloof, genoemd Pangoeloe, is het hoofd der geestelijkheid. Hij heeft een geregtshof, waarin hij wordt bijgestaan door Katiebs of geestelijken van minder rang. Voor dit hof worden gebragt alle geestelijke zaken, zooals die van huwelijks-, sterf- en geboorterecht, voogdijschappen, verzuimen of misdrijven tegen den Godsdienst.”

in de bovenlanden (*oeloean*); hij was de eerste mantjanegara, *mendjalandkan hoekoem adat didalem negeri Palembang serta djadjahannja*, en beschikte met het oog op die rechtspraak over den ter vergadering achter hem plaatsnemenden Kjahi Toemenggoeng Karta, die in alles de rechterhand van den Rijksbestuurder en inzonderheid belast was met de rechtspraak: „regter en eerste magistraatspersoon te Palembang — leest men in RADERMACHER's beschrijving van het jaar 1778 ¹⁾ — is een der voor naamste Pangérans, die den titel van Patih voert. Hij heeft een Toemenggoeng tot bijstand als onderschout. Hij recht volgens de Koran of Adat, en zijn vonnis moet, vóór de uitvoering, door den Sultan bekrachtigd worden”. Ter linkerzijde van den Rijksbestuurder zat de Pangéran Tjitra, die ook als mantjanegara werd aangemerkt, het hoofd der zgn. *pangalasan* ²⁾, 's Vorsten met de zorg voor de veiligheid in de negara belaste gewapende politie, aan welke als zoodanig tevens was opgedragen de voltrekking van doodvonnissen. Op den achtergrond namen in de rijksvergadering achter den rijksbestuurder plaats de ondergeschikte dienaren en hoofden, waaronder de pasirah-oeloean met hunne soms hoogdravende titels.

's Vorsten Sébaschilderde RADERMACHER ³⁾ ten jare 1778 aldus: „twee vaste dagen zijn er in de week, dat (de vorst) buitenkomt, en anders zoo dikwijls als hij het goed vindt; alsdan zitten er achter en op zij van hem op den grond zes, die donderbussen in de hand hebben, met de kolven naar zich toegekeerd, acht piekendragers, één die een schild, en één die

1) Verh. Bat. Gen. III.

2) „*Dan dari segala orang jang akan ditangkap atau diboenoeh, diserahkan kepada Pangéran Tjitra, kepala dari segala orang pengalassan. Adapoen pengalassan itoe hoeloebalang soltan jang djaga kota.*” MARSDEN noemde in het algemeen „the ulubalang military officers, forming the bodyguards of the sovereign and prepared on all occasions to execute his orders”. Op Balineesch Lombok heetten dgl. stadswachters *langlang tanda*, die te Tjakranegara een zeer vertrouwd corps uitmaakten, belast met de zorg voor de rust en veiligheid. Aangezien *oeloebalang* in het Jav. beteekent zva. *loerah gandèk* en *pengarepping prang*, meen ik in dezen te mogen terugvinden de *pengalassan* van de Pararaton, en ook de met betrekking tot Mataram door R. v. GOENS vermelde „onderschouten”, die „als jachthonden” het gansche rijk doorkruisten. ROUFFAER noemde in *Enc. N. I.* IV, 634, deze onderschouten *pradata's*; aangezien *pradata* in het Kawi Balin. Wbk. tot equivalent heeft *nistjaja*, is m. i. bij dien term eerder te denken aan: *angger*, vast, bepaald, en zulks met betrekking tot het recht 's vorsten rechtbank ter hoofdplaats, ter berechting in het bijzonder van de „konings-misdrijven”, in verband waarmede wordt gewezen op de termen *radja-pati*, *radja-tatoe* en *radja-darbé*.

3) Verh. Bat. Gen. III, *Beschrijving v/h eiland Sumatra* door Mr. J. C. M. RADERMACHER, § 125, blz. 111.

een zwaard in de hand heeft, mitsgaders die zijn pinangdoos, sirihbakje, water-gorgelet draagt, terwijl de vorst zelf zeer gewoon gekleed is”.

Een van de hoofd-attributen van het vorstelijk gezag was ook hier de rechtspraak.

Dat op adatgebied als beschreven recht golden de in den loop der tijden door de Palembangsche vorsten uitgereikte piagem's, waarvan een aantal tot ons zijn gekomen en waarvan de inhoud min of meer gewijzigd is overgenomen in de Simboer Tjahja van 1854, is van algemeene bekendheid. Tevens vernemen wij, dat in het binnenland aan de eigen dorpsrechtspraak was overgelaten hetgeen strafbaar was met eene geldboete beneden de „koningsboete” (*denda dalem*) van 24 realen; er waren — althans in den lateren tijd — boeten die door het doesoenhoofd met zijne poenggawa's konden worden opgelegd tot zes Spaansche matten toe; overtredingen ter berechting door de poenggawa marga tot 8, en andere ter berechting door de proatin, bestaande uit de pasirahs en doesoenhoofden te zamen, tot een maximum van 22 Spaansche matten. Bij MUNTINGHE's Plakaat van 1 September 1818 ¹⁾ werd „in waarde gehouden het regt van de Dipatis en Proatins in de Bovenlanden, zoowel in het lijfstraffelijke als in het burgerlijke, om ieder respectievelijk regt te spreken en uit te oefenen, blijvende nogtans het hooger beroep naar de Hoofdplaats in alle zaken, waarin het van oudsher gebruikelijk is geweest”, en vindt men voor het ter negara ingesteld oppergerecht — „als voorheen de regter ter eerster instantie over alle zaken ter hoofdplaats Palembang voorvallende”, gehandhaafd „de wet bekend onder den naam van Pejagam van den Pangérang van Djiepan, mitsgaders de verschillende Pejagems en Oendang-Oendang, van tijd tot tijd door de vorsten van Palembang betreffende de policie en de behandeling van zaken, ter hoofdplaats gegeven, voor zooverre dezelve met de tegenwoordige orde van zaken bestaanbaar zullen zijn” ²⁾).

1) B. K. I. 51, blz. 693 vlg.

2) In RADERMACHER's *Beschrijving enz.*, Verh. Bat Gen. III, § 109 (blz. 97/8) vinden wij: „Ook heeft men er een wereldlijke en geestelijke rechtbank en eenige zgn. Rijks-wetten, waarna men zich moet reguleeren, en andere ordonnanciën zoo ter bewaringe der algemeen rust, als waarna het recht gehandhaaft moet worden; doch weinige van deze Instructiën zijn, tenzij dezelve op de Godsdienst betrekking hebben, en in den Alcoran aangeteekent staan beschreeven, maar de meeste berusten op mondelinge ordres; mitsgaders overleveringen en gewoontens der vorige tijden, waardoor ze langzaamerhand of vergeeten, of verbasterd worden en de slechte opvolging van dezelve maakt, dat er geen schaduw van goede orde overblijft en men geen ongeschikter bestier beschouwen kan”.

Deze piagem van den Pangéran van Djipang zal vermoedelijk wel zijn de Maleische Oendang-Oendang Niti Soeara, welke staat op den naam van Arja Tranggana, den tweeden Sultan van Demak, want vermoedelijk is Arja Tranggana inderdaad, vóór zijn troonsbestijging, op Java Pangéran van Djipang geweest. Dit geschrift is echter tot ons gekomen in een heelaas zóó slordige copie, dat er met den verminkten inhoud eigenlijk niets is aan te vangen. Stukjes er van vertoonen gelijkenis met paragrafen van de Bandjarmasinsche Koetara Manawa, welke mede aan Arja Tranggana, Sultan van Demak wordt toegeschreven, doch over het geheel is deze Niti Soeara waardeloos.

De rechtspleging in Palembang met haar rechtspraak ¹⁾ deels van den Pangéran Nata-agama en deels van den Kjahi Toemenggoeng Natapradja, komt overeen met de Javaansche opvatting, welke teruggevonden wordt in de van Mataram overgenomen Cheribonsche organisatie, waar de door de djaksa's te handhaven hoekoem dirgama wordt onderscheiden van de aan de Mohammedaansche pengoeloe's opgedragen hoekoem agama, welke laatste niet alleen huwelijks- en erfrecht betrof, maar ook overeenkomstig de Mohammedaansche rechtsboeken, in sommige strafzaken toepassing vond, totdat in Cheribon het raadplegen der pengoeloe's op strafrechterlijk gebied de waarde kreeg van niet meer dan een advies ²⁾. Gelijk in Palembang naast de Niti Soeara van Arja Tranggana, welke de beginselen van het van ouds algemeen geldende recht bevatte, van kracht waren de door de Sultans Tjindé-balang, Badaroedin enz. uitgevaardigde piagems, zoo had Cheribon naast zijn pepakem „de plakaten en ordonnantiën der stad, genaamd oebajaningnegara” ³⁾ zooals er ons bijv. eene bewaard is gebleven uit den tijd van den Resident TERSMITTEN.

Cheribon kende oudtijds nog een derde rechtspraak, de „hoekoem nyaga” ⁴⁾ of regten der koophandelaars, die gewesen worden door een

1) VAN SEVENHOVEN, *Verh. Bat. Gen.* IX, blz. 91: „Er bestaat te Palembang een regtbank van den Pangherang Natta Agama of Panghoeloe, die in geestelijke zaken regt doet, en een andere onder Tommongong Karta Negara, die in lijfstraffelijke zaken uitspraak geeft. Over den eersten wordt zeer geklaagd, en men zegt openlijk, dat het regt voor geld te koop was. De laatste heeft bijna geen gezag, en allen komen er voor uit, dat als de aangeklaagde tot eene der familiën of gunstelingen van het Vorstelijk huis behoorde, geen regt te verkrijgen was”.

2) Vgl. de Resident UMBROGVE in 1796 aan de Hooge Regeering, bij DE JONGE, *Opkomst enz.* XII, blz. 391/2.

3) *Priangan* III, § 325 en T. B. G. 37, blz. 455.

4) Aldus zal, meen ik, het *tsjilaga* van Gobijs' tekst in *Priangan* III, § 318 zijn te lezen; *nyaga*, *banyaga* is ouderwetsch Javaansch voor het Maleische *ber-niaga*, handeldrijven.

seker getal gedelegeerde regters uit de voornaamste koopluiden". Dit is in overeenstemming met het oude Maleische recht in de Oendang² laoet Malaka, in welke stad ten behoeve der vreemde handelaren rechtgesproken werd door de over hun landaarden ingestelde Sjahbandars, bijgestaan door eenige nakoda's; ook in Palembang hadden de Sjahbandars ¹⁾ „zooverre den Koning aanbelangt, deze handelaars voor alle molesten zijner onderdanen te beschermen, haren handel en zaken te bevorderen, en te bezorgen dat haar uitstaande gelden inkwamen, mitsgaders van die marchandeurs de tollén te ontvangen", maar krachtens de contracten van 1681 en 1722 waren de vreemde handelaren gekomen onder het bewind en de Judicature van 's Compagnie's Opperhoofd, en hierdoor had de oude door Sjahbandars uitgeoefende rechtspraak zoo goed als geheel opgehouden. Te Cheribon zal hetzelfde hebben plaats gevonden.

Een merkwaardige instelling in Oud-Palembang was die van den „fexo", den Maleischen soedagar Radja. „Zoodra — aldus lezen wij ²⁾ — iemand bekend is vele middelen te bezitten, zoo wordt hij tot Fexo, dat is kassier of zaakbezorger des Konings aangesteld, en deze eer wordt, naar mate zij bekwaamheid hebben, geld voor de Vorsten, en hierdoor des Konings gunst en vertrouwen te winnen, met de eene of andere rang onder de hofsgrooten beloond, en bewind over deze en gene districten vergund. Zoodra zij tot dezen dienst verheven worden, hetwelk niemand durft afslaan, wordt alles wat zij bezitten, zelfs vrouwen en kinderen, des Konings eigendom. Zij zijn gehouden, alle extra ordinaire dépenses van den Koning, te betalen; juweelen en andere, door hem voor zijn persoon en familie geordonneerd wordende, kostelijkheden te bezorgen; zijne naar Batavia vertrekkende gezanten uit te rusten; hebbende de meeste tinmijnen onder zich; moeten des Konings kas, zooveel haar mogelijk is, vermeerderen; en gelijk reeds gezegd is, niet alleen wat zij bezitten, te stellen in eigendom des Konings, maar als zij sterven, wordt ook geen van hare schulden betaald, terwijl daarentegen alles wat de boedel van debiteuren moet hebben, niet alleen voldaan wordt, maar zelfs ten tweeden male als men geen schriftelijk bewijs van de voldoening heeft, al was het, dat men nog zooveel getuigen ter bevestiging, dat het betaald was, konde bijbrengen". Dat deze voorstelling van zaken juist mag worden geacht, leeren de in MARSDEN-ELOUT's Maleische spraakkunst opgenomen brief over een dergelijken Soedagar-Radja in Trenggano ³⁾. Het door onzen

1) *Verh. Batav. Gen.* III, blz. 110 & 112.

2) *A. b.* 133.

3) *T. a. p.* blz. 244/245. Aan het slot is een aanteekening toegevoegd, waaruit blijkt dat MARSDEN de situatie niet geheel heeft begrepen.

Hollandschen berichtgever overgeleverde *jexo*, zal wel zijn het ouderwetsch-javaansche *piksa* of *paksi* (van *aksi*=oog, *pangaksi*=gezicht) = *weroeh*, *oeringa*, terug te vinden in het Lampongsche *paksi*-ambt van de gepatenteerde peperopkoopers en vertegenwoordigers van den Bantamschen Sultan in diens bandar's of peperhavens ¹⁾.

Wanneer men doordringt in de oude landsinstellingen van Indonesië dan wordt men zoowel op rechts- als op bestuursgebied dikwerf getroffen door de merkwaardige inrichting daarvan, welke getuigt van eene aloude beschaving, en wanneer men dan afgaat op de eigen Inlandsche officieele schriftelijke getuigenissen van die tijden, welke niet overtalrijk zijn en in den regel minstens evenveel eulogieën op de vorsten bevatten, dan komt men onwillekeurig onder de bekoring van het tafereel, dat men ziet ontrollen. Maar het wordt anders, wanneer men zelf in de gelegenheid is geweest een kijkje te nemen in een gebied hetwelk pas onder ons rechtstreeksch gezag is gekomen. In de eerste plaats denkt men niet genoeg aan de zeer groote plaats, welke in zulke maatschappijen slavernij en pandelingschap innemen, de oorzaken en gevolgen daarvan, en al is het waar dat de meesters in den regel niet meedoogenloos waren, de menschen leefden onder een zwaren druk. En wat het overige lagere volk betrof, zeer waar is, wat door een oud bestuursambtenaar eens werd uitgesproken: het volk is redelijk en bestuurt meest zichzelf, maar men kan zich kwalijk een denkbeeld vormen van de willekeur en overmacht waaraan het onder eigen Overheidsbestuur maar al te vaak, en zelfs onder den schijn van handhaving van recht en wet is blootgesteld. Is bij ons wel eens eene neiging om de gebreken en misbruiken der Inlandsche zelfbesturen te donker af te schilderen, vergetende dat ook in Europeesch bestuurde landen niet alle theorie en schijn waarheid is, zoo hoede men zich nochtans om in het andere uiterste te vervallen. Palembang ging als handelsstad in de 2e helft der XVIIIe eeuw een goede toekomst tegemoet; door de Comp. wapenen op den troon geplaatst, en door de Comp. in 1732 tegen den aanslag van zijn oom beschermd, voerde Badaroedin een verstandig bewind, de handel bloeide, de tin maakte rijk, en de stad ging evenals de kraton in welstand zeer vooruit. Maar zoo bleef het niet, want het zwakke punt van dergelijke zelfbesturen is in het bijzonder gelegen in de personen der regeerders, vooral wanneer dezen niet over ruime geldmiddelen beschikken, wijl hun in de volksopvatting een macht

1) Vgl. HISSINK in T. B. G., 47 blz. 82 en JONGEJANS in T. B. G., 59 blz. 247, vlg.

wordt toegekend welke haast geen grenzen kent. Nu eens zijn ze tyrannen, altijd despoten, en menigmaal zwakke vorsten, heel licht een speelbal van geliefde vrouwen of eierzuchtige rijksgrootten, en wat het Maleische karakter aangaat zoo valt rekening te houden met eene eigen karakteristiek, die geschilderd wordt in de bij VAN DER TUUK bewaard gebleven spreekwijze: *boedjoek Palembang, tipoe Sijak, semoe Melajoe* ¹⁾.

Wij bezitten uit den laten Sultanstijd berichten over de toestanden in Palembangs binnenland, waaruit blijkt dat aldaar heel wat werd verzwegen, wijl familieleden van den Sultan (prijajis) daarbij betrokken waren of gunstelingen; de rijksgrootten ontzagen elkander en de vorst deed het hen, afhankelijk als ook hij was, zoo ten goede als ten kwade, van den bijstand zijner omgeving ²⁾.

Omtrent het aan de Lampongs grenzend Palembangsche gebied gaf Du Bois ons eene schildering ³⁾, waarin maar al te duidelijk uitkomt hoe weinig de bevolking telde, hoe gevaarlijk de vijandschap der hoofden was en hoe gevreesd de macht der Sultansdienaren, laag en hoog. Zelf onder zwaren druk van Palembang, slechts bezoldigd en in den regel periodiek verwisseld, moesten de djenangs wel van de hun geboden gelegenheid gebruik maken, daarnevens niet schromend om op naburig gebied rooftochten te organiseeren of oogluikend toe te laten; in hun eigen ressort zaken doende of handeldrijvend, niet alleen voor hun heer, maar ook voor eigen rekening, daarbij steunend op hun familieleden en aanhangers ter plaatse, alsmede op de hun toekomende rechterlijke bevoegdheid, „hetgeen hen in de gelegenheid stelde om, onder eenigen schijn van recht, hunne onderhoorigen te knevelen en tot slaven te maken”. En wij lezen verder ⁴⁾ hoezeer bij gebrek aan een krachtig eigen bestuur in de naburige Lampongs de aldaar onder het Bantamsch Sultanaat aangeleg-

1) Mal. Woordenbk. v. D. WALL- v. D. TUUK i. v. *semoe*. Vgl. ook *sennjoem-radja* = geveinsde glimlach, t.a.p. s.v. *radja*. De wijze, waarop in 1658 te Palembang Ockerse, op wien de Pangéran niet anders dan gebeten kon zijn, eerst hemelhoog werd verheven om daarna te worden vermoord is een staaltje, hoe Maleische radja's hun wraak weten te verbergen; Troenadjaja werd door Mangkoerat op gelijksoortige wijze doorstoken.

2) RADERMACHER t.a.p., blz. 114, § 129: „De Koning heeft (zelfs het corps zgn. Granadiers er onder gerekent) geen gereguleerde krijgsmagt: in tijd van nood moet ieder na zijn vermogen, een getal zijner onderhoorige tot den krijg leveren: en zoo gaat het ook met de zee-armade, in welken geval de Prinssen en Grooten, ieder eenige Vaartuigen ten dien einde moeten toerusten.” Hetzelfde geschiedde bij het uitvoeren van groote werken.

3) T. N. I. 19 blz. 47/8.

4) T. N. I. 1857, I blz. 12/13.

de peperaanplantingen, die in de doesoens welvaart verspreidden, bij de sedert uitgebroken onlusten waren vernield, terwijl de inwoners, voor zoover zij niet gedood of gevangengenomen waren, dan wel naar elders verkocht, verstrooid waren geraakt of in de wildernis omgekomen. De in het bergland wonende Pasemahs en andere stammen waren gemakkelijk naar de laaglanden mee te krijgen voor een razzia: „een arm en ruw gebergte volk grijpt met graagte de gelegenheid aan om zich de goederen met geweld te verschaffen, die zijn eigen grond het weigert”. Maar behalve aan den grond, zoo lag het toch ook wel aan den volksaard, wien het maken van strooptochten in het bloed zat. Waren dobbelspelen en hanenvechterijen in Palembang zeer in trek, welke hartstocht daar niet zelden verderfelijke gevolgen had voor de openbare veiligheid, ook in Pasemah maakten de hoofden gaarne gebruik van het in de adat aan den radja voorbehouden recht om vrijelijk hanenvechtbanen aan te leggen — zoo deden ook in Minangkabau de hoogste hoofden, en op Bali de machtige heeren des lands — en dergelijke gelanggangs waren een verzamel-oord voor *risau's*, het avontuurlijk volk, dat in de boschen van Midden Sumatra en bij de vindplaatsen van goud rondzwierf. Naar het diepe bergland vluchtten verder allen, dien het, en gewoonlijk om niet ongedige redenen, in het eigen dorp te warm was geworden, om zoodra de kans schoon was, vandaar naar de vlakte af te dalen en wraak te nemen met het meegebrachte bergvolk. En al hadden de pasirahs der Pasemahstreek hun eed van trouw jegens den Pangéran van Palembang gezworen op den Boekit Sagontang, wij weten althans van één hunner, dat hij onzen Assistent-Resident Du Bois zijne diensten tegen Palembang heeft aangeboden bij onze expeditie van 1821. En bij herhaling zijn later, nadat Palembang onder ons rechtstreeksch gezag was gebracht, de Pasemahs plunderend en brandend de grens overgetrokken.

De Pasemahers waren minder onderdanen dan beschermde bondgenooten van den Sultan, al hadden zij, gelijk uit den piagem van Soesoehoenan Ratoe blijkt, de bewaking der grens (*sindang*) als dienst — *karja* — op zich genomen, en zich jegens hem verbonden tot eenige regelingen, welke op de erkenning van diens gezag wijzen. In allen gevalle was er groot verschil tusschen hen en de zgn. kapoengoetbevolking ¹⁾, de van ouds tot gewone diensten en heffingen verplichte onderhoorigen van het cijsbaar gebied van Palembang.

Niet alleen hadden de Pasemahs alleen met hun eigen hoofden te

1) *Poengoet* is goed Maleisch voor het heffen van belastingen e. d.

maken (van Sultansdjenangs blijkt niets), maar zij waren inderdaad vrije, niet tot schatting gehouden (*mardika*) volkshoofden: eerst in veel later tijd schijnt aan sommigen hunner de *tiban-toekon* als *tanda-radja* te zijn opgedragen.

De eigen Palembangsche bevolking was er heel wat minder goed aan toe, al staat daartegenover dat deze niet in een geïsoleerd bergland woonde, waar zelfs de gewone levensbehoeften moeilijk te verkrijgen waren. Ik heb — berichtte de 25-jarige Resident REIJNST (de latere Vice-President van den Raad van Nederlandsch-Indië) aan den Commissaris VAN SEVENHOVEN ¹⁾ — den Sultan hooren zeggen: iemands slaaf en zijn kris kunnen zijne poesaka's zijn, maar alle gronden zijn poesaka's van den Vorst alleen", eene beschouwing die volkomen past in het kader van het gebod in den Palembangschen piagem ²⁾: „wat betreft het verkoopen van iemand van de kapoengoet, dat is het uitsluitend recht van den vorst (*jèn ana wong adayang wong kapoengoet, ja ikoe larangan Dalem*); blijkt het een lijfeigene van iemand, dan mag hij verkocht worden". Op Java was het blijkens Mangkoerats gezegde aan RIJCKLOF VAN GOENS en Mangkoeboemi's opmerking jegens VAN YSELDIJK niet anders geweest — de geheele verhouding van vorst en volk getuigt het —, en op dit beginsel was, zoo hier als daar, het landelijk stelsel gegrondvest.

Ook in Palembang beschouwde de doesoenbevolking den vorst als eigenaar van den grond, en zichzelf alleen in het genot daarvan, „toeng-goe tanah Radja", zeide zij. Een gebruiksrecht, dat marga's-gewijze werd uitgeoefend, marga's-gewijs als zij was gesteld op een bepaald getal eenheden (*mata*), hetzij dienstplichtigen, en dan *matagawé-radja*, hetzij landrente-betalende, en dan *mata-padjeg* geheeten. In de marga waren

1) Rapport van 1823 in T. Nijv. N. I. 1868, XIII, blz. 119. Zie ook T. N. I. I, blz. 258 en Verslag Ind. Gen. 24 Maart 1868.

2) T. B. G. 32 blz. 572/5. In 1822 werd bij VAN SEVENHOVEN's Publicatie „op gestrengte straffe (verboden) dat vrije lieden tot slaven (werden) gemaakt", T. N. I. 1842, IV, 1 blz. 147.

In Palembang bestond evenals op Bali de adat, dat personen wegens misdrijf aan den Koning als slaaf konden vervallen; men leest in RADERMACHERS beschrijving § 120: „Doch die tegen den Koning misdoet en door den Vorst, hetzij ter dood, of tot ballingschap verweezen wordt, deszelfs vrouwen en kinderen, als zij in het leeven blijven, worden slaaven voor den Koning; al zijn vermogen vervalt aan denzelven". Dit als slaaf aan den vorst vervallen heette in Palembang evenals op Bali *mandjing*, een adat, die in de Simboer Tjahja verbleekt is tot: voor eenigen tijd bij de hoofden of het Europeesch bestuur te werk gesteld worden.

met het oog hierop alle werkbare, gehuwde op zich zelf gevestigde ¹⁾ bewoners verantwoordelijk voor de nakoming jegens den vorst-grondeigenaar van de voor het genot daarvan verschuldigde verplichting, of dienst of padjeg, allen in gelijke mate en op gelijken voet, en met het oog daarop berustte het medezeggenschap over het gebruik van grond, bosch en water binnen de eigen marga-grenzen uitsluitend bij de matagawé's; wel lieten dezen de op hen rustende verplichtingen in den regel uitvoeren door de bij hen op- of inwonende *alingan*, familieleden of vreemden, die niet op eigen gedoe onder hun „schut” (*aling*) gevestigd waren, — maar *genooten* waren deze laatsten in de marga *niet*.

Het aan de marga over het gebruik van den grond gelaten recht, waarbij de eenmaal aangenomen onderlinge grenzen moesten worden geeerbiedigd, was aan beperking onderworpen: „zij kennen zich—schreef REIJNST ²⁾ — de macht niet toe om aan ingezetenen van andere dorpen gronden te verkoopen, maar zij verhuren dezelve en laten voorts niet toe, dat in hun bosschen hout wordt gekapt of uit dezelve andere producten worden gehaald dan nadat zij daartoe vooraf verlof hebben gegeven”. Dit gebruik was voor de landbevolking uiteraard van het grootste belang en gaf nog al eens aanleiding tot twisten. Bij herhaling vinden wij gewag gemaakt van de beslissingen, waarbij de Vorst of zelf vonnis wees, of door een rijksgroute het geschil deed beslechten; gold dit bijv. in het *padoe-alas*-geschil tusschen Moeara Enim en Tambelang ³⁾ niet anders dan de uitwijzing van de boschgrens (*wates alas*), in dat van Batoelama en Woloengpoeloeh ⁴⁾ in het Lematangsche wordt, nadat de grens is vastgelegd, daaraan toegevoegd: „en als de lieden van Batoelama en Wolongpoeloeh gaga-velden of talangs willen aanleggen op de alasgronden van Tandjoeng, dan geschiede dit met onderling overleg (*amoepakat*);

1) In dit op eigen grond op zich zelf gevestigd gezinshoofd te zijn lag het criterium. Vandaar dat in de Simboer Tjahja artikel 1 betreffende de padjeg ook luidde: *tiap^a orang jang ber bini atau do edo membajar pada Radja séwa boemi dari tanah njang terpaké oléhnya akan memboewat sawah tenggalaan, talang atau ladang, maka pembajaran itoe ialah padjeg namanja orang doedo, artinja orang laki jang poenja istri telah mati, atau pegat, hendak bajar setengah atoeran laki bini, boedjang, gadis dan rongdo dilepaskan dari atoeran padjeg dan tiada boléh diminta bajar pertoeolengan*. Het begrip heerendiensthooftgeld en landrente is in dgl. primitieve samenleving nog één: alleen de vaste inwoners der desa worden aangesproken voor de lasten en plichten, gelijk alleen zij tot de voordeelen daarvan gerechtigd zijn. Vgl. voor Bali, F. A. LIEFRINCK in T. B. G. 33 blz. 303.

2) T. N. I. I, 1 blz. 262.

3) T. B. G. 42 blz. 505.

4) T. B. G. 45 blz. 275.

ook moeten de lieden van Tandjoeng zoo handelen zonder twist of doodslag". De Vorst trad dus tusschen de marga's, zoo noodig ¹⁾, als regelaar op en kon dit ook doen als bezittende den eigendom van den grond; gelijk wij, in een ander verband ²⁾ ook vernemen, dat waar de Sultan uit de verpachting der visscherijen en de vangst van wilde buffels bij de hoofdplaats en in de binnenlanden belangrijke inkomsten placht te hebben, hij ter bescherming van die terreinen een verbod van verdere vangst uitgevaardigd heeft en deze uitsluitend voor zijn eigen uitspanning aan zich voorbehouden. Als heer van den grond eischte hij verder als aan den maharadja toekomende de „barang larangan" of „kagoengan dalem" op, zooals de in de bosschen gevonden olifantstanden, fraaie semamboerotan, karbonkels, rhinoceroshoorn, bezoar, civet- en tjandramawakatten, adat-retributies welke na de opheffing van het Sultanaat stilzwijgend op de locale hoofden als plaatsvervaarders zijn overgegaan.

Hoofdverplichting voor de bevolking was het verrichten van diensten voor den vorst ter hoofdplaats of daarbuiten, niet alleen ten algemeene nutte, doch geheel overeenkomstig diens bevelen. Voor deze diensten vertoefden ter hoofdplaats soms maanden lang ettelijke honderden dienstplichtigen, die op eigen kosten in hun onderhoud hadden te voorzien: daarvoor immers genoten de matagawé's het padjegvrij genot van hun rijstvelden, boomgaarden en woonerven. Bij de uitvoering van bouwwerken bekostigde de vorst alleen de bouwstoffen; het overige geschiedde in niet nader betaalden dienst, en het gevolg van een en ander was uiteraard ³⁾, dat meermalen dergelijke dienstplichtigen in schulden geraakten bij personen ter hoofdplaats en zich als pandeling hadden te stellen. VAN SEVENHOVEN ⁴⁾ onderscheidde het lagere volk, voor zoover niet slaaf (*orang abdi*) of pandeling, in *orang midji* en *orang senan* of *snouw*, beiden vrij van padjeg of andere lasten dan waarvoor zij hadden uit te komen. Van de midji's schreef hij: „zij hebben onder zich som-

1) Soms regelden de marga's de zaak onderling; zoo waren, bericht REIJNST, de bewoners van Abab Betoeng verplicht die van de marga's Abab naar het hun verleend vruchtgebruik te helpen in de volbrenging van werken, welke de vorst uit hare bosschen vergde. Ook kwam afstand voor tegen geld. Koeripan bijv. had voor zulk een schikking 40 Sp. daalders bedongen van Rembang-Niroe.

2) Verh. Bat. Gen. III, § 131.

3) Publicatie van den Commissaris VAN SEVENHOVEN ddo. 28 April 1821 in T. N. I. IV, 1, blz. 141.

2) Verh. Bat. Gen. IX, blz. 66.

migen, die tot den oorlog ¹⁾ worden gebezigd, anderen die kunst- en handwerken verstaan, en worden als zoodanig bij den vorst en de Pangherangs of Radeens gebezigd. Elke Pangherang of Radeen neemt eenige miedjies. Indien zij evenwel over den Pangherang of Radeen niet tevreden zijn, kunnen zij verzoeken onder anderen gesteld te worden. Elke miedjie heeft een grooter of kleiner getal aliengangs, welke hem in het werk dat van hem gevorderd wordt, bijstaan. Aliengang beteekent familie, doch er voegen zich wel bij de miedjies, die geene familie zijn; omdat hij dan de man is, die voor hunne regten spreekt, en hen ondersteunt, wanneer zij dit noodig hebben; waarvoor zij hem weder in de diensten, die van hem gevorderd worden, behulpzaam zijn.

„Orang-Senan of snouw ²⁾, dezen zijn eene mindere klasse van miedjies, maar welke door niemand, dan door den Vorst alleen, mogen worden in het werk gesteld. Zij worden gebezigd tot het maken en in orde brengen van 's Vorsten prauwen, van zijne huizen en zij roeijen hem. Zij hebben ook hunne aliengangs, doch brengen geene andere lasten op”.

Het gewone heerdienstwerk werd ter hoofdplaats blijkbaar vericht door uit de binnenlanden gerequireerde matagawé's.

Na den overgang van het bestuur aan het Hollandsch gezag werden de heerdiensten in algemeenen zin bestendigd, behoudens een aanmerkelijke vermindering van die voor bijzondere doeleinden.

Gelijk hiervoor gezegd is, zoo rustte deze verplichting op den grond en was de dienst verschuldigd door den gebruiker daarvan aan den vorsteigenaar.

1) Vgl. bij RADERMACHER § 121 over oud-Palembang en op Java de *midji-pinilih-lebet*, in Solo de benaming van twee corpsen pradjoerits van den vorst. *M(p)idji* beteekent uitzoeken, onmiddellijk onder de bevelen van den Vorst, Kroonprins, Rijksbestuurder of andere hofgrooten staan; als zoodanig waren de *midji's* (vgl. de *midjen-desa's* — apanages van dgl. bevoorrechte personen) geprivilegieerde vorstendienstplichtigen. In Cheribon zochten personen uit de volksklasse tijdens het drukkend sultanaatsbestuur niet zelden voorname personen aan om hen als *midji* aan te nemen, waardoor zij, onder de hoede van dezen staande, onttrokken waren aan het gezag der plaatselijk hoofden.

2) Vermoedelijk is bedoeld het Jav. *sinaoe*, in de beteekenis van „geoefend” dienstplichtige, gelijk *oendagi*, het Jav. woord voor houtwerker-vorstendienstplichtige in het Kw. beteekent *bisa*, *pinter*. Dit *sinaoe* is waarschijnlijk door ons verschreven tot *senau* en, niet begrepen, vermaakt tot *senan*, waaruit MUNTINGHE (B. K. I., 51, blz. 696) gemaakt heeft: *orang senang*. DE STURLER, *Bijdrage* enz. (1855) blz. 81, noemde de *orang snau* „wegens ligte vergrijpen in ongenade vervallen mantri's, die dan tot de beoefening van eenig handwerk verplicht werden waarin hunne nakomelingen hen opvolgden. Wel eens werden zij als roeijers op de vaartuigen van den vorst gebruikt”.

„In het geheele Palembangsche rijk—schreef REYNST—zoowel op de hoofdplaats¹⁾ als in de binnenlanden, is de vorst eenig eigenaar van alle gronden of erven. De landen laat de vorst voor zijn rekening door djengangs besturen. Hij geniet de belastingen en diensten van de daarop zijnde bevolking, die hij uit de familie van het vorstelijk huis, uit zijn ambtenaren, uit zijn gunstelingen, en ook uit den stand der midji's verkiest, of vergunt hen ook voor zich zelven van de bevolking voordeel te trekken.

„Andere landen of wel de voordeelen die derzelver ingezetenen afwerpen, staat de vorst af aan zijn naaste bloedverwanten, bijv. aan zijne broeders. Hij neemt hen naar verkiezing deze landen af..., zelfs wordt verondersteld, dat bij de huldiging van elken nieuwen vorst, alle bezitters hunne landen dezen nieuwen vorst aanbieden om dezelve van hen op-nieuw in bezit te krijgen”. Ook werden dergelijke apanages wel ingekort en aan anderen geschonken; men verwachtte echter dat de vorst omtrent die gronden zou handelen, zooals de gebruiken meebrachten, welke den zoon aanspraak gaven op het genot der rechten, welke aan zijn overleden vader waren afgestaan. „Wil de vorst deze billijke gebruiken verwerpen, dan heeft hij daartoe het regt, want de gronden zijn niet erfelijk zooals de huizen en dgl., die de vorst den erfgenaam niet kan ontnemen, zonder door zijne magt zijne regten te overtreden”²⁾.

Dit agrarisch domeinrecht, hetwelk in Palembang dus zoo oud is minstens als het van Soerabaja overgekomen vorstenhuis zelf³⁾, was zóó vast in de adat verankerd, dat het in 1870 nog zeer duidelijk werd

1) VAN SEVENHOVEN teekende aan dat in verband daarmede ter hoofdplaats geen steenen gebouwen waren „behalve de kratons, de groote mesigit of tempel en de begraafplaatsen der vorsten en hunne familien” (Verh. Bat. Gen. IX, blz. 57/8). Ook in de Jav. Vorstenlanden konden vóór de reorganisatie de Vreemde Oosterlingen den grond voor hun toko's enz. slechts in bruikleen verwerven voor een zekeren tijd, terwijl bij het weder-opeischen van den grond het Sultansbestuur alleen toeliet om het gebouwde v.z.m. over te brengen en bij „onteigening” niet meer vergoedde dan de waarde voor afbraak.

2) In Palembang heette hetgeen aan den grond was toegebracht of verbeterd, waarvan de gebruiker eigenaar was, *oesaha* (REYNST in T. Nijv. Landbouw XIII, blz. 124). Vgl. de *kitri* of *oesaha* van Java.

3) In Pasemah-lébar berustte het beschikkingsrecht bij de gezamenlijke Pasi-rahs „*Each tribe*”, lezen wij bij PRESGRAVE, die in 1818 in opdracht van RAFFLES van Benkoelen uit die streek bezocht, en wiens bericht werd gepubliceerd in de *Malayan Miscell.* II, No. 2 blz. 76, „*each tribe has its Pasirah who presides over it, and the four collectively are the sovereigns of the soil. Their subjects or anna buas may settle themselves on, and cultivate any part of it free of rent in money or kind; but they can never obtain any real property therein, it always being resumable at the will of,*

geconstateerd. Helder en beslist schreef de Resident VAN DEN BOSSCHE, die als Assistent Resident van Tebing Tinggi in 1852/54 onder den kolonel DE BRAUW belast was geweest met de codificatie van adat in de bekende Simboer Tjahja en thans de begrippen van het grondenrecht in Palembang had te resumeeren:

„Volgens het algemeen begrip der bevolking zoowel ter hoofdplaats als in de verste bovenlanden, is het Gouvernement, bij uitsluiting, eigenaar van den grond, maar berust op het Gouvernement de verplichting den grond voor de bevolking, van wie het belasting en heeren-diensten vordert, beschikbaar te stellen in zooverre zij daaraan behoefte heeft:

„Noch bebouwde noch onbebouwde gronden kunnen mitsdien het voorwerp van bezit of eigendom van een bepaald persoon uitmaken (individueel worden bezeten) buiten voorkennis van het Gouvernement.

„Zoolang eenig individu over een stuk grond beschikt, er gebruik van maakt, heeft hij het recht er de vruchten van te trekken.

„Het is hem echter niet geoorloofd dien grond te verkoopen, te verpanden of weg te schenken.

„Alleen zij die sawahs hebben aangelegd zouden die, volgens het volksgebruik, mogen verpanden, doch nimmer verkoopen.

„Sawahs, die gedurende een zekeren tijd, doorgaans niet te boven gaande vijf jaren, door den tijdelijken bezitter onbewerkt zijn gelaten, komen weder ter beschikking der bevolking van de marga, waarin zij gelegen zijn.”

Merkwaardig is hier de mededeeling inzake het recht om zelf ontgonnen sawahs te verpanden: men denkt onwillekeurig aan artikel 100 van de door Dr. JONKER uitgegeven oud-Javaansche Koetara-Manawa, en aan het zoowel in de Maleische rijkjes van Malaka als op West-Java onder DAENDELS bestaand gebruik, dat aan den *ontginner* van sawahs de kosten dier ontginning werden vergoed indien door de Overheid over dien grond werd beschikt, — een gevolg van het alom erkende *kitri*-recht, hetwelk evenwel met den dood des ontginners eindigde.

Het gebruiksrecht der bevolking in de doesoens werd geenszins om niet ugeoefend: talrijk waren de heerendiensten der matagawé's voor

(Vervolg noot van pag. 345).

or inalienable from the sovereigns. For this, the subject is expected to perform certain services for his chief, such as building his house, or repairing it when required, or working in his ladang for a certain number of days at the sowing or reaping of the padi crops. This term never exceeds three or four days, and all times he must follow his chief to war when called upon”.

den vorst; sommige doesoens leverden brandhout, andere brandden houtskool; nog andere waren gesteld op een aanbreng van timmerhout of ijzerhouten palen; er waren er die pasten op 's vorsten vischvijvers; die gebezigd werden voor werkzaamheden in of verfraaiing van de kraton, dan wel werden te werk gesteld ter hoofdplaats zelf.

Het land was te schaarsch bevolkt dan dat, na aftrek van het met diensten bezwaard gedeelte der bevolking, er veel zou overblijven voor de opbrengst van de padjeg. Deze bestond in de jaarlijksche opbrengst van een zeker aantal gantangs padi of de waarde ervan in geld, berekend naar het getal der matagawé-radja, bij welken aanslag de volkshoofden zooveel mogelijk trachtten te voorkomen dat zij zouden worden belast voor een hooger bedrag, dan strookte met de, in ronde getallen oorspronkelijk vastgelegde cijfers van de matagawé's hunner marga's, welke volksgemeenschappen daarbij telkens als een geheel (*goemoeloeng*) werden behandeld. Aan deze padjeg kwam uit de laaglanden Banjoe-asin, Moesi-ilir, Lematang en Lekitan in verband met de aldaar vrij goed gedreven rijstcultuur jaarlijks een bedrag van 5089 Spaansche matten binnen; goede rijst werd ter hoofdplaats echter van Java ingevoerd. Uit deze padjeg van het Sultanaat is onder ons bestuur voortgekomen de zgn. hoofdelijke belasting, welke in oorsprong niet anders is geweest dan een op eenvoudige leest geschoeide landrente: bij den lagen trap van ontwikkeling, waarop de bevolking stond, was elk gezin in de marga bij haar primitieven rijstbouw in beginsel op eigen kracht aangewezen, werd dus door alle vaste gezinshoofden op dezelfde wijze eenzelfde voedselgewas tot ongeveer dezelfde uitgestrektheid aangeplant, zoodat het voor de hand lag om binnen elke marga deze categorie van personen naar gelijke maatstaf aan te slaan, waarbij het aan de betrokkenen zelf overbleef om, desverkiezende, van dezen aanslag een eigen repartitie te houden.

Een andere Sultanaatsinkomst is geweest die uit de *tiban-toekon*, een primitieve monopolie-handel, welke in de eerste plaats berust op het niet alleen Maleische begrip, dat, bij den omzet van handelsgoederen, de vorst of het plaatselijk hoogste hoofd deze iets goedkooper erlangt dan de marktprijs bedraagt: aldus de zgn. *beli-belian* van Natal ¹⁾ en die, waaraan in 1603 VAN WAERWIJCK was onderworpen bij zijn peperhandel te Bantam ²⁾. Met deze adat is in Palembang samengekomen het Javaansche *tiban*-idee, hierop neerkomende dat, naar wij in het *Eindrésumé der Javaansche grondrechten* lezen met betrekking tot Banjoemas ³⁾, „ter

1) FRANCIS, *Herinneringen enz.* III, blz. 77.

2) HEERES, *Corpus Diplom. N. I.* I, blz 29.

3) *Eindrésumé* II, bijl. K., blz. 48.

gelegenheid van het feest der Vasten onder den naam van *tiban*, allerlei voorwerpen tegen een door den prijaji vastgestelden prijs, soms het dubbele, in ieder geval veel te hoog, aan zijne ondergeschikte hoofden werden afgestaan, die ze weder aan den kleinen man op dezelfde wijze overdeden”.

Verder is uit de Maleische landschappen bekend de adat van de *serah*-handel: de vorst koopt voor de bevolking zijner afgelegen bovenlanden drie voor deze onmisbare zaken: ijzer voor hun kapmessen en landbouwwerktuigen, grof lijnwaad voor hun kleeding, en zout als eerste levensbehoefte, en zendt deze goederen stroomopwaarts, waar de bevolking zich verplicht deze te koopen tegen een royalen prijs, waarin de vorst zijn grondhuur en handelsvoordeel vindt. REIJNST becijferde de winst voor den vorst hieruit op 21.578 Spaansche realen, en deelde mede dat *tiban* eigenlijk beteekende ruil van binnenlandsche producten tegen vreemde goederen, en *toekon* hetzelfde tegen geld ¹⁾; wijl deze handelsoperaties echter samengekoppeld waren is het moeilijk onderscheid daartusschen te maken. Niet aan *tiban toekon* onderworpen waren, leest men, de *sindang*-landschappen, de *padjeg*-districten en de *sikep*-dorpen, die in hun geheel voor het vervoer te water der sultansgoederen waren aangezien.

Zijn voornaamste inkomsten ²⁾ trok de sultan uit het monopolie van de peper en het tin. De leverantie van peper aan de Compagnie was langen tijd gesteld op 20.000 pikoels jaarlijks en de cultuur daarvan is vooral van beteekenis geweest in Rawas ³⁾: „de peper, welke de vorst tegen zeven Spaansche matten verkocht (aan de Compagnie), moest door de bevolking tegen één Spaansche mat (f 2.20) geleverd worden”, bericht DE STURLER, en al neemt men nu ook in aanmerking dat in dit bedrag grondhuur was opgesloten en de *toekon* als het ware eene vooruitbetaling in zich bevatte, dan toch is het voordeel van deze leverantie voor den

1) DE STURLER, *Bijdrage* enz. (1855) noemt (blz. 86) de *toekon* „geldelijk voorschot op te leveren producten”.

2) Toen Banka sedert Raffles' beschikking Palembang was ontvallen, was het den Sultan niet mogelijk om een „verlicht” bestuur te voeren. In 1822 bleek VAN SEVENHOVEN „dat de inkomsten van het Land, onder het bestaande beheer, op verre na niet bedroegen dat, waarop zij algemeen en bij een minder volledige kennis van zaken waren geschat en dat die heffingen, hoe gering dan ook, nog boven de kracht waren der ontmoedigde bevolking”. T. N. I. IV, blz. 132/3.

3) DE STURLER, *Proeve* enz. (1843) blz. 134 en 108 (noot). Met deze cultuur houdt wel verband de *tiban*, vermeld in den piagem van 1729/1803, uitgereikt aan den Dipati van Roepit, Not. Bat. Gen. 26 blz. 118 en T. B. G. 32 blz. 588.

vorst lang niet gering geweest en zeker niet minder dan de Compagnie op haar beurt behaalde bij den verkoop in Europa. Het tin van Banka, met betrekking waartoe de Compagnie zich in 1763 had verbonden tot een maximum van 30.000 pikoels af te nemen, te betalen met vroeger overeengekomen prijzen, was een nog kostbaarder product, en het zijn de winsten uit deze voortbrengselen geweest, welke den Sultans de middelen verschafften om hun kraton te verbouwen en de bekende moskee met haar minaret op te trekken; de stad genoot, zeggen de Inlandsche berichten, een bloeitijd in de tweede helft van de XVIIIe eeuw.

De uitsluiting der vreemde natiën, waartoe Palembang een eeuw geleden zich contractueel had verbonden, is ongetwijfeld van ouds steeds als een hatelijke belemmering gevoeld, en zooveel te meer sinds de Engelschen in 1786 Poelo Pinang hadden bezet en daarmede onzen tinhandel ondermijnden. Doch de naam van de Kompeni Olanda had een te geduchten klank gehad om aanstonds haar beteekenis te verliezen, en nog altijd lag aan de Moesi tegenover de kraton de Hollandsche loge, die niettegenstaande haar vredig bestaan te midden van de tuintjes van het personeel, toch nog genoeg bij machte was om te grove sluikerij te beletten. Maar het gezag van den Hollandschen naam stond wankel. Sinds de V. O. I. C. uit kortzichtig koopmansbelang haar zeemacht in verval had laten geraken en haar fort en te land nauwelijks bezet kon houden, zoodat zij ter zee de veiligheid niet meer kon handhaven tegen de Maleische zeeroovers en nauwelijks opgewassen was tegen de Boegineezen, die met hun eigen onderkoning op Riouw-Lingga in de wateren tusschen Malaka en Banka den baas speelden, van dat oogenblik af ging haar zon onder, ongevoelig als zij bleef voor den raad om de monopolieprijzen voor het tin en de peper te verhoogen tot zoodanig peil, dat Poelo Pinang geen voordeel van beteekenis kon bevaren. Niets stelt duidelijker de omstreeks dien tijd zoo goed als ongevaaarlijke macht der Regeering in het licht dan het roemloos onderhandelen van den kapitein ter zee STARING te Palembang in 1790 om Sultan Mohamad Badaroeddin († 1804) te nopen de contractueele verplichtingen na te komen: zelfs de schuld, aangegaan ter zake van den in 1731 en 1742 door de Batavia'sche Regeering aan zijn grootvader Sultan Badaroeddin-Lemahabang verleenden gewapenden steun, was toen nog niet afbetaald, ofschoon, zooals nu bleek, de middelen daartoe den vorst geenszins ontbraken.

Zoolang eigenbelang den Sultan bond aan de Compagnie, was trouw aan het gegeven woord te verwachten, doch sinds dit belang had opgehouden, dreef naijver en rassentrots boven, en toen RAFFLES van Malaka uit als diplomatiek Britsch Agent Sultan Badaroeddin opwekte om de

Hollanders uit te werpen en hem daartoe geweren, kruut en lood toezond ¹⁾, was de kans om zich de gehate vreemdelingen van den hals te schuiven, die op zijnen grond vasten voet hadden gekregen en zijn doen en laten controleerden, te schoon om er niet van te profiteeren. Ongestraft kunnen doen, wat men wil is het kenmerk van den absoluten vorst: *nganggo sawenang-wenang* luidt het in het Javaansch, *malènggang inda' tapapah, taga' inda' tasoenda'* zegt de Minangkabauer, en tot deze categorie van radja's behoorde Sultan Badaroeddin: op den 14den September 1811 werd de Hollandsche loge uitgemoord en het gebouw tot de fondamenteen toe vernietigd. Niet onthoudend wat onder DAENDELS zijn voorganger ²⁾ voor oogen had gestaan, had de Resident WOORDMAN zich in slaap laten sussen. „A genteel person, well made and a good countenance” noemde een Engelsch tijdgenoot dezen Sultan, en latere Hollandsche getuigenissen zijn niet minder welwillend; de feiten intusschen hebben geleerd, dat achter dit waardig uiterlijk een goed hater en een wereldwijs intrigant school, te imponeeren alleen door een politiek van kracht en beleid.

Nog was na den val van het sultanaat de Regeering in 1825 intusschen allermintst gestemd voor het uitoefenen van eigen rechtstreeksch gezag, doordrongen als zij was van de wijsheid van het beginsel om, zoo-veel de omstandigheden dit gedoogen, de Inlandsche bevolking, vooral in de binnenlanden, te laten onder de leiding en het onmiddellijk bestuur van haar eigen hoofden.

„In 1825” — wij laten hier het woord aan DE WAAL ³⁾—, „stelden wij nu aan het hoofd van het Inlandsch bestuur, als ambtenaar van den Resident, een „Rijksbestierder”, ferdana mantri. Daartoe koos men een schoonzoon van Sultan Badar, Pangeran Krama djaja, die sedert de nieuwe regeling van '23 dergelijk bestuur uitoefende. Hij vervulde het ambt tot in Aug. '51. Toen werd ook hij gebannen.”

„.....Door zich rechtstreeks met de bevolking in aanraking te stellen, met terzijdeschuiving zoowel van haar proatins en pasiras als van onze divisiehoofden; door haar onderlinge geschillen met aandacht te onderzoeken; door haar met eene ongewone zachtheid te bejegenen; (namelijk in de bovenlanden: in de geheel van de hoofdplaats afhankelijke benedenlanden knevelde hij even hard als anderen;) door eene ruime uit-

1) RAFFLES' brief No. 4 in B. K. I. 1853, I blz. 26: „*béta ada kirim ampat peti snapang kompanie. Maka di dalem satoe peti doea poeloeh snapang, djadi kaampat peti itoe, doelapan poeloeh snapang banjakinja*”.

2) H. VAN WAAY, *Palembang 1809—1819*, in T. N. I. 1875, I, blz. 99.

3) E. DE WAAL, *Onze Indische financiën*, Nieuwe Reeks Aant. VII, blz. 79 en 85.

oefening van het talent, om een iegelijk die hem naderde tevreden heen te zenden,—won hij ginds een populariteit, wellicht zonder weerga in de geschiedenis dezer gewesten. Die toegenegenheid der bevolking bezigde de eierzuchtige Rijksbestierder uitsluitend in zijn, niet in ons belang. Hij wist het zoo te richten, dat de bevolking alle haar aangename maatregelen des bestuurs aan hem, de haar onaangename aan ons toeschreef. Tegelijk slaagde hij er in, het Europeesch bestuur voor zich in te nemen. Het door ons aangenomen systeem van niet-bemoeiing met de binnenlanden was hem daartoe dienstig. Men zag niet ongaarne, hoe door middel van den Rijksbestierder de rust daar zonder veel moeite en offers van onzen kant bewaard bleef. Aan betuigingen van verkleefdheid zijnerzijds ontbrak het ook niet. Teneinde het Europeesch bestuur van zijn trouw en tevens van zijn onmisbaarheid te overtuigen, stookte hij, (dit is later duidelijk gebleken) zelf wel eens onlusten aan, alleen om ze door zijn verschijnen op de plaats te dempen. Gunsten op gunsten werden hem daarvoor verleend. Eindelijk (onder den Resident De Kock) liet men het bestuur der binnenlanden geheel aan hem over. Zoodra de Resident STEINMETZ bleek van een ander stelsel te willen uitgaan, bewerkte de Rijksbestierder den opstand van 1849.....”

Het was aan dezen Pangeran, die o.m. „terecht verdacht” schijnt te mogen worden in den aanslag van '24 de hand gehad te hebben, dat de Gouverneur Generaal ROCHUSSEN een vertrouwen schonk zóó ver boven dat jegens den resident STEINMETZ, dien de feiten later in het gelijk gesteld hebben, dat dit Bestuurshoofd in 1850 eervol werd ontslagen. Een jaar later werd de Ferdana mantri verbannen.

Met het Palembangsche huis, waarvan deze Rijksbestuurder de laatste vertegenwoordiger is geweest, kwam ten val de matelooze zelfoverschatting en heerscherstrots, die zoo menige dynastie ten verderve, het land ten vloek is geworden—COEN sprak reeds van des Matarams „arme, onwetende hoovaardij”—en die overal in Indië geleid heeft tot de al dieper inmenging van het in moeilijke tijden gaarne te hulp geroepen maar naderhand dikwerf weder hartgrondig verwenscht Europeesch gezag. Symbool van de koninklijke heerschappij is in Indonesië alom de statige, trotsche waringin, de heer des wouds, welke zijn ontzaglijk looverdak beschuttend uitspreidt tot afwending van de schroeiende stralen der zon van het onrecht. Vorstelijk verheft zich op de immense aloen-aloen vóór de kraton de dubbele waringin koeroeng, de *déwadaroe* en *dajadaroe* aan wier voet 's vorsten bescherming steeds kan worden ingeroepen; woudreuzen, maar wier looverdak—zinrijke allegorie—door de hand des

snoeiers is gestyleerd tot het koninklijk zonnescerm, en waarvan het aan de oppervlakte liggend wortelnet is gestevigd door een steungevend ringmuurtje. Zóó is het, waar recht en rede, beleid en kracht heerschen, doch wanneer deze woudreuzen, door niets beteugeld, weelderig-wild zich naar alle zijden uitleven, kan de windvang zoo vernietigend worden, dat de stormvlaag den koning des wouds ontwortelt.

Voor Palembang brak een nieuwe tijd aan. De bescherming der bevolking, ook tegen haar eigen hoofden, werd beter verzorgd; de veiligheid, zoo binnen als buiten de landschapsgrens, ijverig behartigd; de orde gehandhaafd; geheim verzet door de verwijdering van onrustige elementen tegengegaan; de adat, in overeenstemming met de gewijzigde omstandigheden en moderne opvattingen verzacht en vastgelegd; noodzakelijke verbetering op het gebied van het verkeer, voorwaarde tot ontwikkeling, uitgevoerd. De in 1881 door de Sultanspartij ter hoofdplaats op touw gezette samenzwering heeft dan ook bij de bevolking geen weerklank gevonden. Dit is de rechtvaardiging geweest van ons bestuur.

Der Pandji-Roman und die austronesischen Mythologien

von

P. W. SCHMIDT.

Als ich daran ging, meine im Jahre 1910 erschienenen „Grundlagen einer Vergleichung der Religionen und Mythologien der austronesischen Völker“¹⁾ zu schreiben, schied ich „die eigentlich malaiischen und javanischen Gebiete aus, weil durch den seit Jahrhundert dort herrschenden „Mohammedanismus, bzw. durch den ihm schon vorausgegangenen Brahmanismus (und Buddhismus) die alte heimische Volksreligion fast ganz „verdrängt worden ist“²⁾. Ich meinte damit, dass wir in diesen beiden Gebieten die einheimische Religion und die mit ihr in Verbindung stehenden Mythologien nicht mehr als derzeit lebendig bestehend antreffen, wie das bei den andern von mir behandelten indonesischen Gebieten doch noch der Fall war.

Auch ich selbst habe damals das Fehlen dieser beiden, durch ihre Grösse und kulturelle Bedeutsamkeit hervorragenden Gebiete sehr schmerzlich empfunden, und ich bin auch der Ansicht, dass diese Lücke ein empfindliches Hindernis ist, zu einer vollen Einsicht in die Religionen und Mythologien der austronesischen Völker zu gelangen. Um so grösser ist das Verdienst anzuschlagen, das sich W. H. RASSERS dadurch erworben hat, dass er Dokumente entdeckte, die es uns gestatten, auch die für diese Gebiete eigentümliche Mythologie zu einem bedeutenden Umfang kennen zu lernen³⁾. Es sind die Pandji-Romane, einer der drei grossen Erzählungszyklen der javanischen Literatur, die in einer grossen Anzahl javanischer und malaiischer Redaktionen über Java, Sumatra, Bali, Lombok, Borneo, Celebes verbreitet sind und durch alles dies ihre grosse Bedeutung für das indonesische Geistesleben beweisen.

Während diese Romane schon eine mehrfache wissenschaftliche Untersuchung gefunden hatten nach ihrer Bedeutung als historische Quel-

1) Denkschriften der k. Academie d. Wiss. in Wien, Phil. hist. Kl. Bd. LIII Abh. III, 1910.

2) A. a. O., S. 3.

3) W. H. RASSERS, *De Pandji-Roman*. Academisch proefschrift ter verkrijging van den graad van Doctor in de letteren en wijsbegeerte aan de Rijksuniversiteit te Leiden. Antwerpen 1922.

len, war dagegen der mythologische Charakter dieser Romane bis dahin völlig unbemerkt und ununtersucht geblieben. Bei Untersuchung der Gründe für dieses Stillschweigen schreibt RASSERS: „Hoe moet dit stil-, „zwijgen verklaard worden? Wellicht hierdoor, dat, hoewel in den loop der „jaren door allerlei publicaties heel wat over de Maleisch-Polynesische „mythologieën bekend werd, een eenigszins samenvattende en overzichte-, „lijke behandeling van deze stof nog eerst dateert van 1910, toen Pater „SCHMIDT zijn „Grundlinien“ ¹⁾ deed verschijnen; en voorts, niet onmogelijke, „lijk ook, door de veelverbreide meening, dat men, den weg van de mythologische interpretatie van oude verhalen opgaand, al te gemakkelijk „verleid wordt tot lichtvaardige en subjectieve verklaringen“ ²⁾. Es scheint, dass der zweite der von RASSERS hier angeführten Gründe auch nach Erscheinen meiner „Grundlinien“ (1910) noch ziemlich stark nachgewirkt hat, wenn erst 1922 RASSERS Werk erscheinen konnte. Um so grösser ist sein Verdienst, dass er sich an diese Aufgabe gewagt hat. Es ist zu hoffen, dass nun auch andere Gelehrte sich an der hier noch zu leistenden Weiterarbeit beteiligen werden, nachdem er mit so gutem Beispiel und so glänzendem Erfolge mit der ersten Herausarbeitung des mythologischen Charakters dieser Romane vorangegangen ist.

In der Tat, es scheint mir, dass er den Beweis für diesen mythologischen Charakter vollauf erbracht hat. Ich habe alle Veranlassung, mich auch persönlich bei ihm dafür zu bedanken, dass er die hier bestehende empfindliche Lücke der Dokumentierung für die Untersuchung der indonesischen Mythologien ausgefüllt hat, so dass, wenn ich ein zweites Mal darangehen werde, meine schon längst vergriffenen „Grundlinien“ zu bearbeiten, ich hochinteressantes Material jetzt auch für diese Gebiete zur Verfügung haben werde. RASSERS hat an meine Untersuchungen nicht nur materiell angeknüpft, sondern ist auch meinen Erklärungen in weitem Umfang gefolgt, „..... vooral nu, door de verschijning van SCHMIDT's „Grundlinien, de voor de Austronesische mythologieën beschikbare gegevens, die tevoren in vrijwel chaotische wanorde, over tal van publicaties „verspreid, vóór ons lagen, in beknopten vorm en overzichtelijke groepeer-, „ring tot ons zijn gebracht, en bovendien door den geleerden schrijver reeds „een eerste poging gedaan werd, om in de wonderlijke en raadselachtige „verhalengroepen systeem en vaste ontwikkelingslijn aan te wijzen.“ ³⁾ In den Schlussfolgerungen freilich, die ich aus meinen Erklärungen ziehe,

1) S. oben Anm. 1.

2) RASSERS, a. a. O., S. 9 f.

3) RASSERS, a. a. O., S. 178.

und besonders in meiner „poging tot synthese, van hoeveel geleerdheid „en vernuft zij ook getuigt“, glaubt er von mir abweichen zu müssen: „doch dit beteekent niet, dat ook naar onze meening het inzicht in den „mythenschat van de door hem onderzochte gebieden door zijne behandel- „ling van deze uitgebreide, verwarde en moeilijk te hanteeren stof niet aan- „zienlijk zou zijn vooruitgebracht“. ¹⁾

Es sei mir gestattet, zu dem bedeutungsvollen Werk RASSERS hier kurz Stellung zu nehmen. Ich sage: kurz, weil das schon durch den in dieser Festschrift zur Verfügung stehenden Raum geboten ist, und weil ich meiner oben (S 354) schon angekündigten Wiederaufnahme meiner „Grundlinien“ von selbst zu einer ausführlichen Stellungnahme genötigt sein werde. Ich will mich aber auch schon hier nicht in eine Polemik über kleinere Einzelfragen verlieren, sondern meine prinzipielle und methodische Auffassung über die Behandlung des ganzen hier vorliegenden Problems darlegen, zu der ich auch deshalb Veranlassung habe, weil diese nicht mehr in allweg sich deckt mit derjenigen, die ich damals bei meiner ersten Behandlung derselben hatte. Ich glaube auch dadurch schon ein wenig mitbeitragen zu können, zu jener positiven Förderung des weiten Gebietes von Niederländisch-Indien und der angrenzenden Länder, durch welche unsere ehrwürdige Jubilarin, die „Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen“, allezeit sich ausgezeichnet hat.

RASSERS hat mit gutem Blick gesehen, dass der mythologische Stoff der Pandji-Romane in nächster Beziehung steht zu den Mythen über Kalangi'-Mololéwo' und Manimporok von Nord-Celebes, die von J. A. T. SCHWARTZ (und Dr. N. ADRIANI) in den „Tontemboansche Teksten“ (Leiden 1907) veröffentlicht wurden, und deren mythologische Erklärung ich in meinen „Grundlinien“ (S. 68 ff.) versucht habe. Er legt in guter methodischer Reihenfolge zuerst dar, dass in den Pandji-Romanen überhaupt eine Mondmythologie vorliegt, zweitens dass diese den Gegensatz des zunehmenden zum abnehmenden Monde behandelt, und drittens dass in diese Mondmythologie eine ganz anders geartete Sonnenmythologie ihren Einfluss hineinspielen liess ²⁾. Die Vergleichung des Inhalts der Pandji-Romane mit den oben genannten Mythen aus Nord-Celebes, die RASSERS nun durchführt, muss man als eine sehr geschickte bezeichnen, und man kann ihm in allen wesentlichen Punkten beistimmen. RASSERS deckt dabei eine ganze Reihe sehr interessanter lunarmythologischer Züge in den Pandji-Romanen auf; so die schwarze Fahne als Symbol des Dunkel-

1) RASSERS, a. a. O., S. 187.

2) RASSERS, a. a. O., S. 192 ff.

mondes, die schwarze Fahne mit weissem Rand als das des zunehmenden Mondes (S. 193), das schwarze Reh mit goldenen Hörnern als Repräsentant des abnehmenden Mondes (S. 195), die lunarmythologische Einheit der vielen Liebhaberinnen des Mondhelden (S. 209 ff.), das Zusammenreffen der *gambuh*-Tänzer der Pandji-Romane mit den *engket*-Tänzern der Nord-Celebes-Mythe (S. 207 f.), das Schmieden der Kris seitens der Frauenräubers in dem ersteren mit dem Schmieden des Frauenräubers in den letzteren (S. 208 f.). Wenn RASSERS dann aber meint, dass gerade eine der am meisten hervorragenden Eigentümlichkeiten der Pandji-Romane, der inzestuöse Charakter der Verbindung des Mondhelden Pandji mit seiner Geliebten Tjandra Kirana in der Nord-Celebes-Mythe fehle (a. a. O., S. 210), so macht sich schon hier der verhängnisvolle Fehler in der Arbeit von RASSERS geltend, der nämlich, dass seine Aufmerksamkeit so ausschliesslich auf die Mythen von Kalangi'-Mololówo' und Manimporok geheftet ist, dass er die übrigen Mythen von Indonesien, und sogar die übrigen Mythen von (Nord-) Celebes fast vollständig beiseite lässt; hätte er auch nur diese letzteren besser berücksichtigt, so würde er den inzestuösen Charakter in der verwandten Lumimu'ut-Munta'untu-Mythe von Nord-Celebes sogar zweimal angetroffen haben ¹⁾.

Am Schluss seiner Vergleichung der Pandji-Romane mit den Mythen über Kalangi'-Mololówo' und Manimporok aus Nord-Celebes geht RASSERS dazu über, auch die Abweichung seiner Auffassung von der meinigen darzulegen, die einen wichtigen Punkt der Mythenerklärung betrifft. Nach meiner Auffassung erklärt sich die Tatsache, dass in der Mythe von Nord-Celebes eine Ehe des weiblichen Vollmondwesens nur mit dem Vertreter des abnehmenden Mondes besteht und nicht mit dem des zunehmenden Mondes, der vielmehr hingestellt wird als ein gewalttätiger Entführer des Vollmondwesens, daraus, dass eine geschlechtliche Sonnenmythologie eindrang in die an sich ungeschlechtliche, auf dem Geschwisterverhältnis sich aufbauende reine Mondmythologie der indonesischen Völker, wobei für gewöhnlich der Sonnenheld sich mit dem Vertreter des abnehmenden, nicht des zunehmenden Mondes zusammenfloss. Wenn in der Mythe von Kalangi'-Mololówo' und Manimporok doch auch der Vertreter des Himmelsgottes, der mit dem des zunehmenden Mondes zusammenfiel, in den Geschlechtsgegensatz hineingezogen wurde, so wies ich darauf hin, dass ihm aber kein legitimes Eheweib beigeordnet wurde, sondern dass die Mythe bei ihm die Verbindung mit einem Weibe durch einen Inzest, das andere Mal durch treulose Verführung und Entführung zustande kam-

1) SCHMIDT, *Grundlinien*, § 253 ff., 274 ff.

men lasse. Ich fügte dann hinzu: „Diese Eigentümlichkeit führe ich darauf zurück, dass mit dem Lichtmonde auch das frühere höchste Wesen zusammengefallen war, das immer über die geschlechtlichen Verhältnisse erhaben war, und es in der ersten Zeit selbst dann noch blieb, als die Sonnenmythologie diesen Gegensatz in die Mythen eingeführt hatte“ ¹⁾.

RASSERS wendet sich zunächst dagegen, dass ich in diese Erklärung das Höchste Wesen hineinbeziehe, und er kommt sogar dazu zu sagen: „Het is, meenen wij, al le e n ²⁾ gedreven door de begeerte om overal be- „wijzen voor zijn geliefde theorie [des ursprünglichen Monotheismus] te „zien, dat SCHMIDT er toe kwam om dit licht op de feiten te laten vallen“ ³⁾. Ich muss derartige starke Behauptungen, noch dazu ohne Versuch eines Beweises dahin gestellt, als wenig wissenschaftlich bezeichnen. Ich hatte auf den vorhergehenden, von RASSERS immer und immer wieder beiseite gelassenen Seiten meiner „Grundlinien“ mit eingehender methodischer Beweisführung dargetan, dass vor der den indonesischen Völkern eigentümlichen reinen Mondmythologie ein Höchstes Wesen steht, dessen hohes Alter ja auch RASSERS zugibt ⁴⁾; von dieser Mondmythologie hatte ich dargetan, dass sie an sich ungeschlechtlich ist und dass die Mondwesen in Geschwisterverhältnis zu einander stehen; dass das Geschlechtsverhältnis in diese Mythen durch eine Sonnenmythologie hineingetragen, aber stets nur auf den Vertreter des abnehmenden Mondes übertragen wird, nicht auf den des zunehmenden Mondes; von diesem zunehmenden Monde hatte ich dargetan, dass mit ihm vielfach das Höchste Wesen zusammenfällt, dessen ursprünglich ungeschlechtlichen Charakter ich ebenfalls dargetan hatte; und den einerseits lunarmythologischen, andererseits religiösen Grund, weshalb das Höchste Wesen gerade mit dem Hellmond zusammenfiel, hatte ich ebenfalls dargelegt. Ist es nach diesen wahrlich genügend umständlichen und mühsamen, aber loyalen und methodischen Vorarbeiten nicht etwas ganz Natürliches und methodisch durchaus Zulässiges, wenn ich daraus die Schlussfolgerung ziehe, dass das Unbeweibtsein des Hellmondes seinen Grund auch darin hatte, dass das ungeschlechtliche Höchste Wesen mit ihm zusammengefallen sei? Wenn nun in der Nord-Celebes-Mythe von Kalangi' nun doch auch der Himmels-gott in die geschlechtlichen Verhältnisse hinabgezogen wird, so hatte ich den Übergang dazu aufgezeigt, indem ich hinwies auf den geschlechtlichen, der Sonnenmythologie hervorgegangenen Himmels-gott, der die Be-

1) SCHMIDT, *Grundlinien*, § 292.

2) Von mir gesperrt. W. SCHM.

3) RASSERS, a. a. O., S. 212.

4) RASSERS, a. a. O.

fruchtung im Westwinde vollzieht, und der gerade auf den Celebes benachbarten Südmolukken Ambon, Gorom, Ceram, Buru in Geltung steht ¹⁾, ein Hinweis, den RASSERS ebenfalls völlig übersehen hat. Ist diese umfassende Beweisführung legitim und loyal abgetan mit den paar ironisierenden Worten von einer „begeerte om overal bewijzen voor zijn geliefde theorie te zien?“ Denn es ist kein stützender Beweis für diese Worte, wenn RASSERS hinzufügt, dass von dem höheren Charakter von Kalangi' „absoluut niets is overgebleven“. Auch hier spielt ihm die verhängnisvolle Tatsache, dass seine Augen von all den vielen indonesischen und Celebes-Mythen immer nur die Kalangi'-Mythe sehen einen schlimmen Streich. Ich hatte doch dargetan, dass Kalangi' identisch ist mit Muntu'untu und Rumondor ²⁾, und hatte dann folgende Zusammenstellung der Prädikate dieses Höchsten Wesens gemacht: 1. es steht vor und über aller Mythologie; 2. es ist der wahre Schöpfer der Menschen; 3. einer seiner Namen ist *Muntu'untu* der „Allerhöchste“, ein anderer „*Kalangi*“, „der Himmlische“, ein anderer *Rumondor*, „der Ordner“, „der Helfer“; 4. er lenkt die Schicksale der Menschen und zählt ihre Geschlechter; 5. über sein Wesen liegen folgende Aussprüche vor: er ist der „Grosse Herr“, „der Himmel und Erde gemacht hat und als Herr anerkannt wird von allen Göttern“, „alle Menschen, Heiden und Christen, sind in seiner Hand“; im Opfergebet ragt er über alle anderen Götter hervor, da dort gesagt wird, er werde „angebetet durch Götter und Menschen“ ³⁾. Ist das alles wirklich „absoluut niets“?

Aber RASSERS ist der Ansicht, „dat de geheele onderstelling van een „zuivere“ maan-mythologie en een „zuivere“ zon-mythologie en van een vermenging van deze beide voldoende grond mist“ ⁴⁾.

Da auf dieser negativen These der ganze Aufbau seiner eigenen neuen Theorie beruht, so ist es wirklich im höchsten Grade verwunderlich, dass er ihr keinen Beweis beigelegt hat. Denn es ist natürlich kein Beweis, dass meine Auffassung zu kompliziert sei, wenn nun doch anerkanntermaßen die kulturellen und damit auch mythologischen und religiösen Verhältnisse von Indonesien keine einfachen, sondern sehr komplizierte sind; unter diesen Umständen müsste der Hinweis RASSERS', dass seine Theorie eine sehr einfache Erklärung biete, sie vielmehr diskreditieren. RASSERS konnte auch seine negative These nur deshalb aufstellen, weil er auch hier wieder seine Augen nur auf die Celebes-Mythe von Kalangi' Manimporok heftet und das ganze übrige Mythenmaterial Indonesiens, das

1) SCHMIDT, *Grundlinien*, § 295, vgl. § 368 ff. und 467 Anm. 4.

2) SCHMIDT, a. a. O., § 284 ff.

3) SCHMIDT, a. a. O., S. 298.

4) RASSERS, a. a. O., S. 221.

ich behandelt habe, beiseite lässt. Denn wenn er bei seiner These als Beweis für meine Auffassung in der Anmerkung 3, S.221 nur die §§ 193 — 195, 467 — 472 meiner „Grundlinien“ hinstellt, so ist das eben ein Irrtum. Dieser mein Beweis greift viel weiter aus, kurz zusammengefasst findet er sich aber in § 484 — 487 der „Grundlinien“. Gegenüber der Behauptung RASSERS, es gebe keine „zuivere“ Sonnenmythologie in Indonesien, habe ich mit aller Stringen den Beweis erbracht, dass eine solche Sonnenmythologie mit prononziert geschlechtlichem Charakter, der auch in phallischen Riten hervortritt, besteht auf den Südwest- und Südost-Inseln, ein Gebiet, das auch durch die Nachstellung des Genitivs und eine Reihe kultureller Eigenheiten deutlich als Sondergebiet sich kennzeichnet ¹⁾. Gegenüber der andern Behauptung RASSERS, es gebe keine „zuivere“ Mondmythologie in Austronesien und keine Vermischung derselben, genügt es, hier die kurze Zusammenfassung in § 487 meiner „Grundlinien“ zu wiederholen: 1. es gibt rein austronesische Gebiete — es sind (was methodologisch stark ins Gewicht fällt !) die am weitesten vom Gebiet der reinen Sonnenmythologie entfernten —, wo blosse Mondmythologie herrscht: Nias und äusserst südliches Melanesien; 2. in den (was wiederum methodologisch von Bedeutung ist !) diesen Gebieten mit reiner Mondmythologie zunächst anliegenden Gebieten steht die Mondmythologie an der Spitze (am Anfang), die Sonnenmythologie folgt erst nach, das spezifische Kennzeichen der letzteren, die geschlechtliche Zeugung, wird noch deutlich als etwas fremdes, für die Mythe ungewöhnliches und ungehöriges empfunden: Batak, Zentral-Dayak, zum Teil Südost-Dayak, ältere Mythen der Minahassa, Neupommern, Gilbert-Inseln, Marshall-Inseln; 3. auf den dem Gebiet der Sonnenmythologie zunächst liegenden Gebieten (wiederum methodologisch bedeutsam!), Südost-Borneo und Celebes ²⁾ lagern Sonnen- und Mondmythologie wohl über- und durcheinander, aber auch hier lässt sich zeigen, dass die Mondmythologie das ältere und auch noch immer stärkere Element ist. Diesem ganzen umfassenden, in sorgfältiger Methodik durchgeführten Beweisgang hat RASSERS auch nicht ein einziges positives Beweismoment entgegengestellt. Er wird es mir nicht verübeln können, wenn ich also für die Zukunft an meiner Auffassung von der Art und der Entwicklung der austronesischen Mythologie festhalte.

Schon deshalb bin ich natürlich auch nicht in der Lage, die Erklärung, die er seinerseits nun beibringt, ohne weiteres als zutreffend anzuerkennen. Ich kann es aber auch deshalb nicht, weil er in seiner Beweis-

1) SCHMIDT, *Grundlinien*, § 484—486 und vgl. unten.

2) Jetzt, nach den verdienstlichen Untersuchungen RASSERS' über die Pandji-Romane, können wir auch hinzufügen Java.

führung gleich von Anfang an Bahnen einschlägt, die zu einem bedenklichen Teil als Abwege bezeichnet werden müssen. Er sucht nämlich die Tatsache, dass in der Kalangi'-Mythe nicht Manimporok sondern Kalangi' als der unrechtmässige Liebhaber des weiblichen Vollmondwesens hingestellt wird, dadurch zu erklären, dass er annimmt, er habe dort ein Zweiklassenheiratssystem („Phratrienordnung“) bestanden, und dass Kalangi' in dieselbe Klasse gehört habe wie die Vollmondfrau und deshalb keine rechtmässige Heirat mit ihr habe eingehen können. Für die Existenz einer derartigen Phratrienordnung bei den Javanen beruft er sich auf F.D.E. VAN OSSENBRUGGENS Abhandlung „De oorsprong van het Javaansche begrip *montja-pat*, in verband met primitieve classificaties“ und E. DURKHEIM's und M. MAUSS' Abhandlung „De quelques formes primitives de classification“¹⁾.

Von diesen beiden Abhandlungen kann insbesondere die letztere durchaus nicht mehr als ein zuverlässiger Führer bezeichnet werden. Eine Behauptung wie diejenige: „Les phratries ont été les premiers genres, les clans les premiers espèces“ (S. 67) war schon damals erstaunlich, ist aber heute, wo die Zahl der ethnologisch ältesten Stämme, die noch keinerlei Phratrien und Clans kennen, aber ein Denken in Genus und Spezies mit elementarer Selbstverständlichkeit üben, einfach unhaltbar. Ebenso üben diese Stämme eine geläufige Heiratsexogamie ohne irgendeine Kenntnis von Phratrien und Clans, die es bei ihnen eben nicht gibt. Ganz veraltet ist auch die durchaus evolutionistische Betrachtungsweise DURKHEIM's und MAUSS', alle diese verschiedenen Klassifikationen in einer Entwicklungsreihe aus einander hervorgehen zu lassen, deren Ablauf überall im Wesentlichen die gleiche gewesen sei, während wir heute doch wissen, dass bestimmte Heiratseinteilungen nur in bestimmten Kulturen, ganz unabhängig von einander, als Ausdruck gerade dieser Kulturverhältnisse sich gebildet haben und erst später, durch Wanderungen oder sonstige Übertragungen, mit einander in Verbindung getreten sind und einander beeinflusst haben. So ergibt sich schon von hier aus die Notwendigkeit, an dem Gebrauch, den RASSERS von DURKHEIM's und MAUSS' Abhandlung macht, wichtige Korrekturen vorzunehmen.

Das zeigt sich sofort auch bei der Benützung der oben genannten Abhandlung von F.D.E. VAN OSSENBRUGGEN, die an sich sehr verdienstlich ist. Denn das javanische *montja-pat*, die Bedeutung der Vierteilung besonders bei den Himmelsgegenden (und dem mit ihnen in engem Verband stehenden fünften Punkt des Zeniths) und die Einteilung aller Dinge in

1) RASSERS, S. 215 ff.

diese vier Kategorien ist kein durchaus sicherer Weg, um auf ein soziologisches (Zwei-) und Vierklassenheiratssystem zu kommen. Das gerade Gegenteil nämlich von dem, was DURKHEIM und MAUSS in ihrer rein evolutionistischen Behandlung dieser Dinge behaupteten — die Rangordnung nach Himmelsrichtungen sei nicht ursprünglich, sondern habe sich entwickelt aus dem soziologischen Vierklassensystem ¹⁾ — ist richtig: die Rangordnung nach Himmelsgegenden ist die ältere, denn sie findet sich schon bei den ethnologisch älteren, vortotemistischen und vormutterrechtlichen Stämmen (so den Nordzentralkaliforniern und den älteren Algonkin) und hat nichts zu tun mit dem erst später, in der mutterrechtlichen Kultur entstandenen (Zwei- und) Vierklassensystem, weshalb auch das Bestehen des Regionalsystems an sich noch keinerlei Beweis für das Bestehen eines soziologischen (Zwei- oder) Vierklassensystems bietet.

So erreicht denn auch RASSERS tatsächlich sein Ziel nicht, wie er den letzten Schritt tun und nachweisen will, dass bei den Javanesen zwei Phratrien bestanden hätten, in denen Hellmond und Dunkelmond sich einander gegenüber gestanden hätten. Es ist zu verwundern, dass ein so scharfsinniger Gelehrter, wie RASSERS es ist, nicht gefühlt hat, wie wenig tragfähig die Brücke ist, die er hier beschritten hat. RASSERS weist darauf hin, dass VAN OSSENBRUGGEN eine javanische Klassifikation „van allerlei zaken en begrippen“ veröffentlicht habe, und dass unter den zehn Gruppen derselben sich auch eine befinde, in der u.a. Sonne, Erde, Mond vereinigt seien. Auf diese Eine schmale Tatsache sich stützend, hält er für „voor de hand“ liegend, dass Sonne und Mond zur gleichen Phratric gehören, die aber doch der eine Teil eines Zweiklassensystems wäre. Von dieser javanischen (Zwei- [?] oder Zehn- [?]) Klassenordnung behauptet er nun, dass sie „evenals alle ²⁾ primitieve rangschikkingssystemen, tevens een cosmologie was“ ³⁾, eine Behauptung, die aber eine ziemlich starke Übertreibung und deshalb wiederum ein ungenügendes Glied in der Beweiskette ist. Aber wenn das auch nicht der Fall wäre, wie kann diese Klassifikation ein Beweis sein gegen meine Auffassung, dass in der Kalangi'-Mythe, wie in der indonesischen Mythologie überhaupt, eine Vermischung von Mond- und Sonnenmythologie stattgefunden habe? Denn auch RASSERS erkennt es an, dass nicht eine Vermischung beider Mythologien schlechthin stattgefunden habe, sondern dass in der übergrossen Mehrzahl der (von der Sonnenmythologie ausgehenden) geschlechtliche

1) RASSERS, S. 217.

2) Von mir gesperrt. W. SCHM.

3) RASSERS, S. 221.

Charakter nur dem abnehmenden, nicht aber dem zunehmenden Mond beigelegt wird. Demgegenüber aber kennt jene javanische Klassifikation nichts von einer Unterscheidung von abnehmendem und zunehmendem Mond, sondern vereinigt den Mond schlechthin mit der Sonne in einer „Phratie (?)“.

Um über diese Schwierigkeit hinwegzukommen, bietet RASSERS eine Erklärung, die an Künstelei und Willkür schon ihres Gleichen sucht und somit das Gegenteil von dem Prädikat „veel eenvoudiger“ ist, das er seiner Erklärung beilegt. Zuerst behauptet er — wovon seine Quelle bei VAN OSSENBRUGGEN nichts vermeldet —, dass (nur) der abnehmende Mond in denselben „Sektor“ gehöre, wie die Sonne, womit er zugleich behauptet, — wovon ebenfalls VAN OSSENBRUGGEN nichts sagt —, dass der zunehmende Mond in die entgegengesetzte „Phratie“ gehöre. Dann bemerkt er, dass die Sonne, die keine verschiedenen Gestalten annehme, sondern immer dieselbe behalte, einmal in eine Phratie eingeschlossen unmöglich auch in der anderen Phratie auftreten könne; denn — fügt er mit einer neuen starken Übertreibung hinzu — es gehöre „juist tot „de vaste criteria van ieder ¹⁾ primitief classificatie-systeem, dat de „verschillende deelen daarvan streng gesloten naast en tegenover elkan- „der staan“ ²⁾.

In dieser Form, in einer Kette von lauter brüchigen Gliedern, kann man die Beweisführung RASSERS' unmöglich als zureichend betrachten. Dazu kommt noch, dass sie diejenigen austronesischen Gebiete, in denen sei es eine reine Mond-mythologie oder eine reine Sonnenmythologie besteht ohne eine gegenseitige Mischung beider ³⁾, überhaupt nicht berührt.

Und doch enthält das, was RASSERS hier vorbringt, einen Kern in sich, der neu und fruchtbar ist und geeignet erscheint, zur Lösung noch dunkler Probleme der austronesischen Mythologie sehr erwünschte Beiträge zu liefern. Es liegt mir auch fern, das Verdienst schmälern zu wollen, dass RASSERS hier in instinktiver Erfassung diese Möglichkeit sich erworben hat. Einen ganz vortrefflichen Blick hatte er gleich zu Beginn (S. 214) getan, wie er die anschaulichen, stets am Himmel sich wiederholenden lunarischen Vorgänge schildert: der zunehmende Mond als der eine von zwei Männern immer mehr sich hinwendend zu der Stelle, wo zuletzt die glänzende Vollmondfrau erscheint, die er dann verführt und entführt, worauf der abnehmende Mond hervortritt, der seine entflohene Gattin sucht. Dass für den einen der beiden Männer der Vollmond die legitime

1) Von mir gesperrt. W. SCHM.

2) RASSERS, S. 222.

3) Vgl. oben S. 359.

Frau, für den andern die verbotene Frau sei, suchte er verständlich zu machen dadurch, dass er den einen der beiden Männer, den zunehmenden, in die gleiche Heiratsklasse mit der Mondfrau versetzte, weshalb sie ihm verboten war, den andern in die entgegengesetzte, weshalb die Mondfrau für ihn heiratsfähig war. Das war alles schön und gut, es bedurfte nur noch des positiven Beweises für das Bestehen einer solchen Phratrienordnung in Java (und Austronesien überhaupt!) und der Erklärung, weshalb gerade der zunehmende Mond in die gleiche Klasse mit der Vollmondfrau, der abnehmende in die entgegengesetzte gestellt wurde. Wir haben gesehen, wie der Versuch von RASSERS, diesen Beweis und diese Erklärung zu liefern, sich als unzureichend erwiesen hat.

Und woran lag das? Daran dass RASSERS sich von DURKHEIM und MAUSS in alle möglichen andern Volks- und Kulturgebiete locken liess, aber an den austronesischen Gebieten, von den unzulänglichen Angaben VAN OSSENBRUGGENS für Java abgesehen, erstaunlicherweise vollständig vorübergegangen ist. Auch hier äussert sich verhängnisvoll die Tatsache, dass RASSERS für Austronesien seine Augen immer nur auf Java und Celebes gerichtet hielt. Für das noch jetzige Bestehen von Heiratsklassen hätte er ja schon in Indonesien bei den Batak und Menangkabau-Malayan die Belege finden können; freilich fehlen uns bis jetzt die auf diese Klassifikationen bezugnehmenden lunaren (oder sonstigen) Mythologien. Die Behandlung der Mythologien in meinen eigenen „Grundlinien“ weisen für ganz Indonesien den bedeutenden Mangel auf, dass ich damals nach diesen Beziehungen von Mythologie und Soziologie nirgendwo ausgeschaut habe; einer der „Fortschritte“, die ich für die zweite Bearbeitung des „Grundlinien“ mir vorgenommen habe, wird gerade in Berücksichtigung dieser gegenseitigen Beziehungen bestehen. Es wäre erfreulich gewesen, wenn RASSERS, dem ich in meinen 1910 erschienenen „Grundlinien“ nichts darüber bieten konnte, selbst schon in seinem 12 Jahre später erschienenem Werke diesem Mangel meiner „Grundlinien“ abgeholfen hätte.

Wenn ich nun auch für Indonesien RASSERS keine Hilfe dargeboten habe, an die er sich hätte halten können, so habe ich es doch für Melanesien getan, und es ist bedauerlich, dass RASSERS, der auch an Melanesien vorübergegangen ist, dieses nicht gebraucht hat. Hier sind an erster Stelle die Mythen von der Gazelle-Halbinsel (Neu-Pommern) zu nennen, die ich in § 392 ff. meiner „Grundlinien“ behandelt habe. Hier besteht das totemlose Zweiklassensystem, das der mutterrechtlichen Kultur eigen ist, in aller Form, aber auch die dieser Kultur ebenfalls eigentümliche Lunarmythologie. In dieser ist das Urwesen der weiblich gedachte Mond, von dem

zwei Zwillinge abstammen, die die Repräsentanten der beiden Heiratsklassen sind, und ein grosser Teil der Mythen dreht sich um das Thema, wie jeder der Brüder zu einer Frau komme, ohne Inzest zu begehen, da die Tochter des weiblichen Mondwesens eben doch auch die Schwester der beiden Mondhelden ist. Hier, wo eine *reine* Mondmythologie und ein *rein* mutterrechtliches Zweiklassensystem besteht, gilt vor dem Gattenverhältnis das Geschwisterverhältnis, das an sich keine geschlechtliche Verbindung zulässt. RASSERS wird beim Studium dieses Materials sehen, wie die Lösung dieses Problems auch in der Mythe nicht so einfach und einförmig ist, wie er es angibt, sondern dass mehrere und mehrerlei Versuche gemacht worden sind. Es ist hier natürlich nicht die Möglichkeit, diese Sache eingehend zu behandeln; ich weise nur darauf hin, dass auch die Mythen herangezogen werden müssen, die CODRINGTON von den gleichfalls mutterrechtlichen Gebieten der Banksinseln und der Neu-Hebriden bringt, deren Mythologie ebenfalls auf ein Zweiklassensystem sich beziehen ¹⁾, und die ich, aber in dieser Hinsicht nicht ausreichend, in meinen „Grundlinien“ (§ 411 ff., 415 ff.) behandelt habe. Eine wichtige Ergänzung für die Neu-Hebriden bildet die Mythensammlung von P. J. Br. SUAS ²⁾.

Haben wir es in diesen Fällen mit dem totemlosen Zweiklassensystem und der reinen Mondmythologie zu tun, die der mutterrechtlichen Kultur zu eigen sind, so haben wir in Neu-Mecklenburg, wo in das Zweiklassensystem eine Anzahl Totems eingeteilt sind, am Anfang der Entwicklung zwar noch ein weibliches Lunar-Urwesen, und dementsprechend auch Mutterfolge; aber an der Spitze der beiden Heiratsklassen stehen nicht mehr Hellmond und Dunkelmond, sondern an Stelle des ersteren ist die Sonne getreten. Dass hier eine Mischung vorliegt und die Sonne aus einem andern Kulturkreise, dem totemistischen, herstammt, kann nicht zweifelhaft sein. Ein anderer Fall liegt vor in einer Mythe von Ile de Pentecôte, Neu-Hebriden, die ebenfalls P. SUAS erzählt ³⁾. Hier ist es der Mond, der die schöne Gemahlin der Sonne verführt, wo RASSERS also sehen mag, dass nicht immer die Sonne, resp. der Hellmond, der Verführer zu sein braucht. Es mag allerdings wohl sein, dass die ganze Mythe fast nur noch die der totemistischen Kultur eigentümliche ist, wo Sonne und Mond um die schöne Morgen- und Abendsternfrau sich bewerben.

1) CODRINGTON, *The Melanesians*. Oxford 1891, S. 22 f, 156 ff.

2) J. Br. SUAS, *Mythes et Légendes des Indigènes des Nouvelles Hébrides (Océanie)*, (Anthropos VII, 1912, S. 33 ff., besonders S. 45 ff.).

3) P. SUAS, a. a. O., VI, 1911, S. 902 ff.

In den Fällen der rein mutterrechtlichen Kultur sahen wir, wie das soziologische Zweiklassensystem die rein lunarmythologischen Formen der Mythe mit ihrem Geschwisterverhältnis verstehen lehrt, und nach derartigen Zusammenhängen werden wir auch in Indonesien suchen müssen. Aber wenn nun auch hier die Formen der rein lunarmythologischen Mythen der mutterrechtlichen Kultur verständlich werden durch das soziologische Zweiklassensystem, so schliesst das nicht aus, dass überall dort, wo der totemistisch-vaterrechtliche Kulturkreis in die Nähe dieser mutterrechtlichen Gebiete kommt, sich Einflüsse austauschen, durch welche auch die Sonne in das soziologische System eindringt und dort ihre Mischungen vollzieht. Auf gleiche Weise haben wir eben auch in Indonesien rein vaterrechtlich-totemistische Gebiete an der Grenze der (rein-) lunarmythologischen. Das sind die West- und Ost-Inseln, wo wir dann gleich auch die reine Sonnenmythologie antreffen, die in die Mythen und selbst auch in die soziale Konstruktion der mutterrechtlichen Kultur einzudringen versuchen wird, wo sie durch Wanderungen oder sonstwie mit ihnen in Berührung kommt. Ob und in wie weit solche Vermischungen der Sonnen- und Mondmythologie stattfinden, das wird nicht durch ein evolutionistisch-spekulatives *Apriori* festgestellt, sondern nur in positiver geduldiger Erforschung jedes einzelnen Falles herausgearbeitet.

Aber RASSERS will nicht nur die soziologischen (Zwei- und Vier-) Klasseneinteilung zur Erklärung der indonesischen Mythologie heranziehen, er glaubt auch eine so viel umstrittene Erscheinung, wie der Totemismus es ist, zur Erklärung der Pandji-Romane benützen zu sollen. Er führt diesen Versuch im letzten Kapitel seines Werkes „Der achtergrund der Pandjiverhalen“ (S. 317 ff.) mit einer solchen Liebe und Gründlichkeit durch, er findet so viele ethnologische Einzelheiten in dem Pandji-Roman wieder, dass dieser ein förmliches Kompendium der Ethnologie geworden ist.

Hier ist es bei dem begrenzten Raum, der uns zur Verfügung steht, noch weniger möglich, dem Verfasser in alle Einzelheiten zu folgen. Ich denke aber, dass auch die wenigen allgemeinen prinzipiellen und methodologischen Erwägungen, die wir ihnen hier widmen können, ihren Nutzen haben können, ja dass sie zur Entwirrung der eben methodologisch ganz verfahrenen Situation direkt unerlässlich sind. Denn um es gleich zu Beginn herauszusagen, die Tatsache, dass RASSERS auch hier die indonesischen und überhaupt austronesischen Gebiete ganz beiseite gelassen hat — mit Ausnahme von Java und der Kalangi'-Mythe von Nord-Celebes — und an Stelle derselben ausschliesslich an den von der DURKHEIM-

Schule in den Vordergrund gestellten Totemismus der (Zentral-) Australier sich hält, ist ein Missgriff, der seine im Einzelnen vielfach interessanten Entdeckungen schwer schädigt.

RASSERS scheint noch der veralteten Ansicht der DURKHEIM-Schule anzuhängen, dass das (Zwei- und Vier-)Klassensystem mit seiner Mondmythologie und seinem Mutterrecht mit dem Totemismus eng zusammengehöre, so dass, nachdem er die ersteren Dinge herangezogen, er ganz natürlicherweise auch den letzteren mitheranziehen könne. Er weiss also nicht, dass Zweiklassensystem mit Mondmythologie und Mutterfolge, mit Hervorhebung der Initiation der Mädchen und Verfall der Initiation der Knaben und dafür Eintritt der geheimen Männerbünde, gar nichts zu tun hat mit Totemismus, sondern Elemente einer ganz selbstständigen Kultur, des mutterrechtlichen Kulturkreises sind, während der Totemismus mit seinen klassenlosen Clans, seinem Vaterrecht und seiner Sonnenmythologie, seiner ausschliesslichen Initiation der Knaben, Elemente einer ganz anders gearteten selbstständigen Kultur, des totemistischen Kulturkreises sind. Und wenn diese beiden Kulturkreise nun später mit einander in Verbindung treten und ihre Elemente mit einander auswechseln und verbinden, so haben wir eben eine nachträgliche Mischung z. B. der Mondmythologie mit der Sonnenmythologie, die auch als solche, d.h. als spätere Mischung, anerkannt werden muss. So ist schon deshalb die Behandlung des australischen Totemismus durch die DURKHEIM-Schule ein schlechter Führer, weil sie diese grundlegende Trennung nicht kennt und alles hoffnungslos durcheinandermengt.

Sie ist es aber auch deshalb, weil sie den Totemismus der Zentralaustralier, besonders den der Aranda, als die klassische, die älteste, die sozusagen allgemein-gültige Form des Totemismus hinstellt, an der man sich deshalb in allen Fragen des Totemismus am besten orientieren könne. RASSERS will, wie er sagt, sich in den Streit der „Theoretiker“ über die Einzelheiten des Totemismus nicht einmischen, weil er glaubt, das nicht notwendig zu haben. Aber an dieser Frage hätte er nicht vorbeigehen dürfen; denn wenn sich dartun lässt, dass die Aranda die allerjüngste unter fünf ethnologischen Schichtungen Australiens darstellen, und daher auch ihr Totemismus ein ganz junges, hochspezialisiertes, unter den ganz bestimmten Bedingungen der jüngsten australischen Schichtung entstandenes Gebilde ist, das als solches in einer ganzen Reihe von Punkten in der Welt völlig isoliert dasteht, dann ist es eben ganz ausgeschlossen, den älteren, unter ganz anderen Bedingungen entwickelten Totemismus der Austronesier an jenen jungen Gebilden normieren zu wollen. Nun glaube ich in der Tat, den Beweis von dem äusserst jungen Alter des zentral-

australischen Totemismus erbracht zu haben ¹⁾, und RASSERS musste sich damit auseinandersetzen, wenn er zuverlässige Ergebnisse gewinnen wollte.

Aber auch von diesen mehr „theoretischen“ Erwägungen abgesehen, muss es doch selbst den Laien befremden, wie RASSERS zur Erklärung eines javanischen Totemismus denjenigen der Zentralaustralier heranzieht, die mit den Javanesen durch keine Beziehung der Rasse, der Sprache und der sonstigen Kultur verbunden sind, während er völlig den Totemismus indonesischer und austronesischer Völker übergeht, bei denen doch diese Beziehungen in weiterem Umfang bestehen. Die Tatsachen dieses indonesischen Totemismus hatte schon FRAZER in Bd. II. S. 185 ff. seines „Totemism and Exogamy“ (London 1911) bequem zusammengestellt, und noch grösseren Umfang nimmt seine Zusammenstellung des austronesischen Totemismus in Melanesien (S. 63 ff.) und Polynesien (?) (S. 151) ein; es ist unverständlich, wie RASSERS an diesem Tatsachenmaterial vorübergehen konnte. Die Neuinangriffnahme seiner Untersuchungen wird gerade darin bestehen müssen, mit Beiseitelassung der Zentralaustralier diese indonesischen und die übrigen austronesischen Gebiete heranzuziehen. Was alles von RASSERS' jetzigen Aufstellungen dann noch bestehen bleiben und was fallen wird, das will, und kann ich auch im gegenwärtigen Augenblick noch nicht sagen. Dass zu dem ersteren, zu den Punkten, die bestehen bleiben, nicht gehören werden seine Zusammenbringungen des javanischen Gamelan mit dem zentralaustralischen Schwirrholtz (S. 356 f.) und des javanischen Kris mit der zentralaustralischen *tjurunga* (S. 363f.), denke ich allerdings jetzt schon sagen zukönnen.

Dagegen scheint mir, dass sich eine bedeutungsvolle Tatsache, die sich dann herausstellen wird, schon jetzt wenigstens kurz andeuten lässt. Den gegenwärtigen Stand unserer Kenntnisse von der Verbreitung des Totemismus in Indonesien fasst R. HEINE-GELDERN in seiner vortrefflichen Bearbeitung der Abteilung „Südostasien“ der BUSCHAN'schen „Illustrierten Völkerkunde“ ²⁾ folgendermassen zusammen: „Besonders im

1) W. SCHMIDT, *Die Gliederung der australischen Sprachen*. Wien, 1919, S. 5 f., 12, 17, 278, 286. W. SCHMIDT, *Die Stellung der Aranda unter den australischen Stämmen*, Zeitschrift für Ethnologie XL 1908 S. 866-911, vgl. auch a. a. O., XLI 1909 S. 372 ff. Vgl. zu dem Ganzen jetzt die gründliche neuere Studie von E. VATTER, *Der australische Totemismus* (Hamburg 1925), der, meine Aufstellungen bestätigend, in seinem zusammenfassenden Schlusskapitel: „Die kulturgeschichtliche Stellung des Totemismus in Australien“ (S. 138 ff.) zu dem Endergebnis gelangt: „So zeigt die Südzone des Zentralgebietes und insbesondere die Aranda-Loritja-Gruppe . . . eine Entwicklung der gesamten totemistischen Organisation, die sich ihrem Wesen nach am weitesten von den Formen der alten Totemkultur entfernt und zweifellos die jüngste Entwicklungsform des australischen Totemismus verkörpert“ (S. 159).

2) Stuttgart 1923, Bd. II, S. 894.

„östlichen Indonesien ist Totemismus stark verbreitet. Man kennt ihn „von Ambon, Ceram, Buru und den Südwestinseln. Auch auf Halmahera „und den Aru-Inseln scheinen Spuren vorhanden zu sein. Weiter im Westen ist ein Teil der Margas der Batak zweifellos totemistisch, und dasselbe ist wahrscheinlich bei einigen Clans der Gayo auf Sumatra, und der „Niasser der Fall. Auf Borneo sind bisher nur recht zweifelhafte Spuren „bei den Klemantan und einigen anderen Stämmen des Nordwestens nachgewiesen worden“. Schon hier tritt deutlich hervor, dass Totemismus vor allem auf den Südwest- und Südost-Inseln besteht, ausserdem nur noch, aber schon in schwächeren Formen in westlichen Randgebieten auf und bei Sumatra. Diese Tatsache hebt sich aber noch kräftiger heraus, wenn wir unseren Blick auch lenken auf die Gegenstände der materiellen Kultur, welche mit den sozialen und mythologischen Elementen des Totemismus anderswo vergesellschaftet sind. Die hier zutage tretende Sachlage fasst FR. GRAEBNER ¹⁾ in folgende Worte zusammen: „Wesentliche Bestandteile „sehr alter Kulturen, wie etwa Parierschild, Kegeldachhütte, Plattformbestattung, Bambustrompete als Zeremonialinstrument, vaterrechtliche „Totemexogamie, weist in dichterem Vorkommen nur der Südosten auf“. Das sind nun aber die gleichen Gebiete, in denen, wie auf den Südwest- und Südost Inseln, die reine Sonnenmythologie mit ausgesprochenem, durch phallische Riten unterstütztem Charakter in Geltung ist. Dass aber hier nicht zusammenhanglose Einzelemente, sondern eine geschlossene Kultur vorhanden ist, durch welche diese Gebiete von den übrigen indonesischen Gebieten deutlich sich abheben, ist damit ausser Zweifel gestellt. Umgekehrt findet sich auch in Indonesien das Mutterrecht gerade in jenen Gebieten zumeist ²⁾, in denen wir die mehr oder weniger reine Mondmythologie feststellen konnten. Auch diese Verbreitungskonfiguration lässt erwarten, dass hier gleichfalls eine eigene Kultur vorliegt, die mit jener andern an sich nichts zu tun hat. Sind diese beiden Feststellungen von der Eigenart und Selbstständigkeit der beiden Kulturen richtig, so ergibt sich daraus, dass man in Indonesien nicht überall Totemismus und irgendwelche der zu ihm gehörigen Elemente vorfinden können wird, und nicht überall mutterrechtliche Mondmythologie und (Zwei-) Klassensystem und andere dazu gehörige Kulturelemente. Eine Untersuchung, die also trotzdem bei solchen „Ergebnissen“, diese Dinge überall zu konstatieren, anlangte, müsste dadurch von vornherein als verdächtig er

1) In dem von ihm bearbeiteten Teil „Ethnologie“ der *Kultur der Gegenwart* III. Berlin-Leipzig. . . . S. 505, vgl. auch FR. GRAEBNER, *Die melanesische Bogenkultur* (Anthropos IV, 1909, S. 998 f.).

2) Vgl. die Angaben bei HEINE-GELDERN, a. a. O., S. 895 f.

scheinen — oder aber sie käme zu der Einsicht, dass diese Anhäufung der verschiedenen Elemente nur der Vermischung der beiden selbstständigen Kulturen zu danken sei.

So urteile ich auch über das letzte Kapitel des Werkes von RASSERS, das auch den Totemismus zur Erklärung der Pandji-Romane heranzieht. Ohne in die Kritik der Einzelselemente einzutreten, kann ich doch schon jetzt sagen: Ich halte es nicht für ausgeschlossen, dass einzelne totemistische Elemente, ein schwacher, abgeblasster Totemismus hier vorliegen, und es ist auf jeden Fall ein Verdienst des RASSERS', die ganze Frage aufgeworfen und durchgearbeitet zu haben. Aber in dem Umfange, wie er ihn annimmt, ist dieser Totemismus gewiss nicht vorhanden. Und auch für die Beurteilung der tatsächlich vorhandenen wenigen totemistischen Elemente geht RASSERS irre, wenn er, wie es auch hier der Fall zu sein scheint, für die Erklärung dieses Vorhandenseins eine Mischung der Kulturen als nicht in Betracht kommend erklärt.

Für die interessante Erklärung, die RASSERS von den Namen *Inu*, beibringt, den der Held der Pandji-Romane trägt, dass er zurückgehe auf altjavanisch *Syanu*, Malaiisch *Si anu*, „Irgendjemand“, „Namenloser“, darf ich wohl hinweisen auf das, was ich in meinen „Grundlinien“ (§ 500 ff.) über den Namen des ersten Menschen, der zugleich der Dunkelmond ist, in der austronesischen Mythologie geschrieben habe. So ist *Ko-hai* in der polynesischen Mythe nichts anderes als das Interrogativ-Pronomen „Wer?“. Dieselbe Bedeutung hat *Si-hai* in der Mythologie von Nias, *Ga-ai* (*Angei*) = *Ka-hai* in der Mythe der Zentral-Dayak, *Angai*, *Angoi*(= *Nga-hai*) bei den Südost-Dayak.

Bijdragen tot de Topographie van Java in de Middeleeuwen ¹⁾

door

P. V. VAN STEIN CALLENFELS.

In het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap 1924 Januari-afl. verscheen een bijdrage over de topographie van de residentie Soerabaja ²⁾ in de 14de eeuw aan de hand van de oorkonde van Trawoelan I, waarin eene regeling is getroffen omtrent de overzetveeren over Brantas en Solo uit het jaar 1280 çaka (1358 A.D.). De meeste der opgegeven overzetplaatsen konden worden terecht gebracht, doch van enkele bleek dit nog onmogelijk, waarom ik de veronderstelling opperde, dat in het Brantasgebied waarschijnlijk, zooals voor het Sologebied met zekerheid kon geconstateerd worden, ook overzetplaatsen over zijrivieren waren opgenomen. In het tweede deel van dat artikel twijfelde de heer L. VAN VUUREN hieraan. Een van de plaatsen die niet is teruggevonden was het tusschen Mirëng en Pagëdangan genoemde Dëmak. Sedert het schrijven van bovenbedoeld artikel viel er mijn aandacht op, dat een plaatsnaam Dëmak eveneens voorkomt op een steen-inscriptie uit het Djombangsche van 857 çaka (935 A.D.). Deze inscriptie, in Brandes' Oud-Javaansche Oorkonden (Verh. Bat. Gen. deel LX) ³⁾ opgenomen als No. XLV, is helaas slechts voor een deel leesbaar, voldoende echter om te beslissen, dat de oorkonde handelt over een vrijstift op het grondgebied van Dëmak, eene onderhoorigheid van Tangkil sugih. De steen nu is gevonden in de desa Tëngaran, district Madja-agoeng der afdeeling Djombang en waar

1) Vorige opstellen over dit onderwerp zijn verschenen in Tijdschrift Aardrijksk. Genootschap 1924, Januari-aflevering en Kwartaal-verslagen Oudheidk. Dienst in Ned.-Indië 1926, Bijlage E.

2) Wat de spelling betreft is voor de plaatsnamen uit de oorkonden de zg. „wetenschappelijke” spelling gehandhaafd; de moderne namen zijn in de gewone spelling weergegeven, waarbij echter de Javaansche a als a en niet als o is geschreven en de fouten op oude kaarten door het in dienst nemen van buitenlanders bij de topographische opnamen ontstaan als bv. Petjoetjoeng voor Betjoetjoeng, Bon akong voor Kebon agoeng, Weddie voor Wedi, Sello voor Sela e.d.m., stilzwijgend verbeterd zijn. Naar ik hoop zal een en ander geen bezwaar opleveren bij het zoeken der plaatsnamen op de kaarten.

3) Er wordt hier de aandacht op gevestigd, dat voor Brandes' Oud-Javaansche Oorkonden, Verhandelingen Bataviaasch Genootschap LX, de afkorting Br. en voor Cohen Stuart, Kawi-Oorkonden in facsimile, de afkorting C.S. zal worden gebezigd.

Met de in het opstel vermelde detailkaarten worden bedoeld de kaarten der verschillende residenties van Java op schaal 1 : 20.000.

uit verschillende voorbeelden overtuigend blijkt, dat beschreven steenen gewoonlijk betrekking hebben op het gebied waar zij worden aangetroffen, is er voldoende aanleiding om met groote waarschijnlijkheid vast te stellen, dat het oude Dëmak gelijk is aan of in de buurt gelegen heeft van het tegenwoordige Tëngaran. De situatie van deze laatste desa op de kaart nagaande, blijkt zij gelegen te zijn op korten afstand Zuidelijk van de kali Prađa, een rivier van voldoende grootte om bij gebrek aan bruggen een overzetveer noodzakelijk te maken. Meen ik alzoo, tot tegenbewijs geleverd is, op deze plaats te mogen zoeken het Dëmak der oorkonde van Trawoelan, tevens is er mede aangetoond, dat mijne veronderstelling als zouden niet alle in de oorkonde genoemde overzetplaatsen onmiddellijk aan de Brantas gezocht behoeven te worden, doch wel degelijk ook het oog op de affluënten gehouden moet worden, juist was.

Na in mijn bovengenoemd artikel voor zoover mij zulks mogelijk was de plaats der oude overzetveeren te hebben vastgesteld, ligt het voor de hand eens na te gaan of ook wellicht in andere oorkonden of Oud-Javaansche geschriften van deze plaatsen wordt melding gemaakt. Om dan bij den mond van de Brantas te beginnen en die stroomopwaarts te gaan, wordt, naar ik meen, *Surabhaya* nog slechts aangetroffen in de Nāgarakṛtāgama en wel in zang 17: 5. Ook het dan volgende *Bukul*, het tegenwoordige Boengkoel, heb ik alleen nog maar in dat werk vermeld gevonden en wel in zang 73: 3 onder de opsomming der dharmma haji, in het midden latende of hiermede koninklijke grafttempels of iets anders bedoeld zijn. Treffend nu is het, dat juist ten Zuiden van Boengkoel de desa *Dërma* gelegen is.

Het stroomopwaarts gelegen *Gësang* zal ons meer te doen geven, daar dit in verschillende oorkonden wordt aangetroffen. In de eerste plaats kan als zoodanig vermeld worden de bekende oorkonde van LANSBERGE of oorkonde van Gëḍangan, bestaande in een stel koperplaten voor $\frac{3}{4}$ eeuw in de kali Gëḍangan gevonden, eerst in de collectie SCHEEPMAKER, toen in het bezit van den Gouverneur-Generaal Mr. VAN LANSBERGE gekomen, door Prof. Dr. H. KERN uitgegeven en vertaald (Verspreide Geschriften deel VII pag. 17 e.v.) en nu in het Ethnographisch Museum te Leiden. De oorkonde is een in 1295 çaka (1373 A.D.) bevestigde schenking waarschijnlijk uit 872 çaka (950 A.D.), welk laatste jaartal wordt aangenomen naar aanleiding van het artikel ter zake van Prof. Dr. N. J. KROM in Tijdschr. Bat. Gen. LVI p. 477 e.v.

In de oudste der beide oorkonden worden de stukken grond, door den Eerwaarden Heer te Bodhimimba gekocht op het grondgebied van Bungurkidul, *Kuryyak* en *Gayanti*, verheven tot vrijstift, met den naam

Kañcana. De vertaling die Prof. KERN van de begrenzing van het vrijstift geeft, klopt niet geheel met de bewoordingen van de transscriptie der oorkonde als bijlage achter zijn artikel geplaatst. Wij zullen ons dan ook aan de vertaling houden, die als grenzen opgeeft in het Oosten Talan en Kakatang, in het Zuidoosten Kuryyak, dan naar het Zuidwesten gaande Hujung ing ěluk ¹⁾ en Bungur kidul, dan midden door den grond van Gayanti (waarvan immers een stuk was aangekocht), daarna in Westelijke richting Kasucen, Kamuka en Gěsang, in het Zuidwesten Jělag en dan Noordwaarts ombuigend langs de rivier eveneens Jělag, het midden der rivier de grens zijnde. Dan van de rivier in Noordoostelijke richting afbuigend grenst het aan Talan en verder langs de geheele Noordgrens aan grond van den kreits (of kluizenarij) Talan, dan grenst het aan....., houdt dan aan op Bacucu om in het Noordoosten weer te eindigen bij de gronden van Talan en Kakatang. Door Prof. KERN wordt er nog een desa genoemd bij de vaststelling van den aankoop der gronden nl. Asana, ten Zuiden van Kuryyak, doch ik meen de betrokken plaats nl. muwah hana ta Imah nikang Kuryyak, lāmbwan lor ing Asana ngaranya, beter te vertalen met: dan is er nog grond van Kuryyak, aan de Noordkant, Asana geheeten, waardoor dan Asana als desanaam komt te vervallen. Verderop in de oorkonde worden nog genoemd als getuigen bij de afbakening van het gebied de desa-bestuurders van Talan, *Kuryyak*, *Wagai*, *Gěsang*, *Pacėkan*, *Mangaran*, *Wurungkud*, *Kulupwan*, *Ganting*, *Pamasangan*, *Wđi* en *Camuᅇᅇa*. Het vrijstift heet Kañcana en blijkt te liggen te Bungur lor. Tenslotte is er in het begin nog sprake van Ganting, dat wij onder de grensgetuigen aantreffen en van Paligjan, zooals blijken zal foutief voor Paliñjwan.

Bij de nadere bevestiging van dit edict in 1295 wordt het vrijstift Bodhiwimba genoemd, worden er nog sawahs te *Girinting* en desa-bestuurders van Budhi, Gᅇᅇon en Gandar vermeld.

In deze reeks van desanamen zijn er nu gelukkig verschillende, die terecht zijn te brengen. Eerstens zijn zoowel Bungur Lor als Bungur Kidul nog bekend als die van 2 desa's dichtbij den grooten postweg Soerabaja—Sida-ardja ten Westen van de halte Waroe gelegen. Hier is dus het centrum van het vrijgebied te zoeken. Wanneer wij dan eerst de grensdesa's beschouwen blijkt daarvan Kuryyak nog over te zijn in het tegenwoordige Koerek ten Oosten van de halte Waroe, Bungur kidul draagt zooals gezegd nog steeds dien naam, Gayanti, Kasucen en Kamuka zijn op de detailkaarten niet meer te vinden, Gěsang is natuurlijk het Gěsang, aan de Brantas, dat ons van de oorkonde van Trawoelan I

1) Zie echter slot van dit artikel.

reeds als overzetplaats bekend is, de rivier die dan Kañcana van Jëlag scheidt is natuurlijk de Brantas, zoodat Jëlag aan de overzijde van deze rivier moet hebben gelegen, waar nu de desa's Wanakoeli en Boegangin zijn. De naam Jëlag is op de detailkaarten niet terug te vinden, evenmin als de desa's Talan en Kakatang, die de Noord- en Oostgrenzen van het vrijgebied vormden. Het *Bacucu* in de richting waarvan de Oostgrens liep is tenslotte natuurlijk het tegenwoordige *Bëtjoetjoeng*, ten Noord-Oosten van Koerek gelegen. Het centrum van het vrijgebied zal dus in de buurt zijn geweest van de tegenwoordige desa Siwalan en blijkt hieruit dat het grondgebied der desa's vroeger veel uitgebreider moet zijn geweest dan thans, wat niet te verwonderen valt, daar de bevolking sedert de middeleeuwen ook wel sterk vermeerderd zal zijn en dus het aantal desa's moet zijn toegenomen.

Alvorens verder te gaan met onze pogingen de oude dorpen te identificeeren met nu nog bestaande desa's dient er de aandacht op gevestigd te worden, dat het geenszins is uitgesloten, dat verschillende plaatsnamen, die wij nog niet terecht kunnen brengen, toch zullen blijken nog in gebruik te zijn. Hoe ook de detailkaarten in details afdalen, alle voorkomende namen geven zij toch niet. Overtuigend bleek dit bij het oude Bukul (nu Boengkoel) dat wel degelijk nog onder dien naam bekend is, doch zelfs op de detailkaart niet is aangegeven. Een plaatselijk onderzoek zal dus moeten uitmaken in hoeverre de door ons verloren gewaande plaatsnamen werkelijk niet meer bekend zijn.

Na hierboven te hebben nagegaan, wat er nog terecht te brengen is van de plaatsnamen bij de grensbeschrijving van het vrijgebied van Kañcana genoemd, hebben wij ons nu te wenden tot de namen der desa's, waarvan de hoofden als getuigen bij de afbakening fungeerden. Het eerst wordt genoemd Talan, natuurlijk het Talan ten Noorden van het vrijgebied bij de grensbeschrijving genoemd en dat wij niet hebben kunnen terugvinden. Ook het dan volgende Kuryyak is ons reeds bekend. Wagai is natuurlijk de tegenwoordige desa Wage, ten Zuidwesten van de halte Waroe gelegen, terwijl Gësang ons ook niet vreemd meer is. In Pacëkan vinden wij dan de desa van dien naam aan den rechter Brantasoever juist ten Noordoosten van de plaats waar de groote postweg de Brantas kruist. Mangaran hebben wij niet terug kunnen vinden, doch Wurungkud is natuurlijk het desacomplex nu bekend als *Roengkoed-lor*, -kidoel en -tëngah ten Noordoosten van het ons reeds bekende *Bëtjoetjoeng*. Ook het terugvinden van Kulupwan is niet gelukt; het oude *Ganting* echter kunnen wij identificeeren met de desa van dien naam, ten Westen van de suikerfabriek Sroeni gelegen. *Pamasangan* is zonder

twijfel het moderne *Masangan*-koelon en -wetan wederom ten Westen van *Ganting*, terwijl *Wdi* gelijkgesteld mag worden met het *Wēdi* ten Oosten van de districtshoofdplaats *Gēḍangan* en *Camuṇḍa* het tegenwoordige *Djēmoēṇḍa* moet zijn ten Westen van *Wage* en ten Noorden van *Masangan*.

Wat tenslotte de plaatsnamen *Ganting* en *Paligjan* betreft, de eerste werd door ons hierboven al terecht gebracht, terwijl *Paligjan* (dat op zichzelf voor een Javaan al lastig uit te spreken is) wel een fout zal zijn voor het *Palinjan* in andere oorkonden aangetroffen en waarop wij bij de bespreking dier oorkonden nog terug zullen komen.

Hiermede zijn de plaatsnamen in de eerste oorkonde allen besproken; wat die uit de tweede oorkonde van 1295 *çaka* (1373 A.D.) betreft, geven die ons weinig licht. *Gandar* kan ik in het geheel niet thuis brengen, terwijl het mij niet waarschijnlijk lijkt, dat in *Budhi* het *Budhi kuñcir*, als graftempel zoowel in de *Pararaton* als in de *Nāgarakṛtāgama* vermeld, zou gezocht moeten worden, terwijl zelfs dan nog de juiste ligging onzeker blijft. *Gēḍong* zou te identificeren zijn met het tegenwoordige *Gēḍoengan* ten Oosten van *Bētjoetjoeng* en ten Zuiden van *Roengkoed-tēngah* gelegen, terwijl *Girinting*, dat wellicht buiten het vrijgebied is gelegen, misschien het tegenwoordige *Grinting* ten Westen van de halte *Toelangan* is ¹⁾.

Zijn de gegevens van de oorkonde van *Gēḍangan* hiermede uitgeput, in den naam *Jēlag*, dat wel niet teruggevonden werd, maar waarvan de ligging bepaald kon worden, hebben wij een kostbare schakel, die ons naar een andere zeer bekende oorkonde voert. Ik bedoel de oorkonde van 1216 *çaka* (1294 A.D.) van den *Goenoeng Boetak*, waarvan het voornaamste gedeelte door *BRANDES* is uitgegeven in de *Pararaton*, terwijl het voor ons het meest van belang zijnde stuk te vinden is in *Br. LXXXI*. Op plaat 8b toch van deze oorkonde vinden wij den aanvang van de grensbeschrijving van het vrijgebied van *Kudadu*, dat tot dien tijd een deel was geweest van het heilig rechtsgebied van *Klême*. Geen dezer beide namen hebben wij terug kunnen vinden.

Helaas is de grensbeschrijving niet compleet, daar het eerste gedeelte zooals gezegd voorkomt op plaat 8b, terwijl het slot ontbreekt, omdat de volgende plaat 9 ook in afschrift nooit is teruggevonden. Voor wie de eigenaardige geschiedenis van het terugvinden dezer oorkonde en

1) Daar de aan de vermelding van de sawahs te *Girinting* voorafgaande plaat ontbreekt is het verband hier onduidelijk. Wat het bovenmedegedeelte over de plaatsnamen in de oorkonde van 1295 betreft, is dit dan ook lang niet zeker.

de belangrijke inhoud, waarop o.a. de vlucht van den stichter van Majhapahit, Raden Wijaya, na den ondergang van het rijk van Tumapël, uitvoerig beschreven is, nader wil kennen, kan worden verwezen naar de litteratuuropgave bij Br. LXXXI.

De grensbeschrijving voor zoover voor ons bewaard is ongeveer als volgt. In het Oosten Jëlag met de rivier er tusschen in, van het Oosten pal naar het Zuiden idem, dan in rechte richting Oostwaarts omhoog ten Noorden van het meer (of van Talaga) nog steeds Jëlag, vervolgens pal naar het Zuiden omhoog ten Oosten van het meer (of van Talaga) tot in het Zuidoosten in de richting van het moeras van Pakanḍangan nog Jëlag. Van het Zuid-Oosten in Zuid-Westelijke richting langs de geheele Zuidgrens tot aan het Zuid-Westen, de heuvels (of Wukir). Van het Zuid-Westen pal naar het Noorden Wunut, vervolgens Oostelijk van Gununggunung (of: van het gebergte) Mangunëng, daarna met de rivier tusschen zich in nog steeds Mangunëng tot in het Westen. Van het Westen steeds pal Noordwaarts, met de rivier tusschen zich in..... Hier eindigt plaat 8 en is de rest voor ons verloren. Veel wijzer worden wij niet door het bovenstaande, daar de voornaamste plaatsen niet zijn terecht te brengen, maar iets leeren wij er toch wel uit. In de eerste plaats dan blijkt de geheele Oostzijde te grenzen aan Jëlag, zoodat het gebied van Kudadu ergens ten Oosten van de tegenwoordige desa's Wanakoeli en Boegangin gelegen moet hebben. Dit klopt dan weer met wat de oorkonde ons in een ander stuk leert, nl. dat Raden Wijaya van Kambang cŕi, ons uit oorkonde Trawoelan I bekend als het tegenwoordige Bangsri, Noordwaarts de Brantas over trok en toen te Kudadu kwam. Bovendien trekt het de aandacht, dat de Oostgrens op een zeker punt zich om een meer heen buigt (of om een desa Talaga, die dan tot het gebied van Kudadu zou behooren) en in de richting van een moeras loopt. Inderdaad is deze streek volgens de detailkaarten zeer moerassig. Een groot moeras, waarin een diepere plek, vroeger wel een meer, staat er niet alleen op aangegeven, maar ook tusschen de desa's Pësapen en Soemoer wiloet, de desa's Gaḍoeng en Telaga tandjoeng en de desa's Tëlapak en Randoepokah worden kleinere moerasjes geteekend. Zeer waarschijnlijk is de geheele vlakte daar dus vroeger veel moerassiger geweest. In dit groote moeras zullen wij dan de Rawa van Pakanḍangan der oorkonde hebben te zoeken. Dat de diepe plek nu nog midden in het moeras aanwezig het in de oorkonde bedoelde meer zou zijn, acht ik onwaarschijnlijk, daar dan de grens ergens door het moeras zou hebben gelopen, terwijl uit de oorkonde blijkt, dat deze in de richting van het moeras loopt en dit dus niet eens bereikt. Ook de opvatting dat Talaga

als desanaam gelijk te stellen zou zijn met het huidige Tělaga tandjoeng meen ik te kunnen verwerpen, daar de grens na om het meer (of Talaga) aan de Noord- en Oostzijde heen te hebben geloopt, zich naar het moeras richt. In werkelijkheid ligt het moeras echter ten Noorden van Tělaga tandjoeng en ligt ten Zuiden ervan een heuvelreeks. Aannemende dat het moeras vroeger veel grooter is geweest, moet het grondgebied van Kudadu meer in het Westen worden gezocht. Hiervoor hebben wij nog een tweede aanwijzing. De grensbeschrijving vermeldt, dat de geheele Zuidgrens gevormd wordt door de heuvels (of: de desa Wukir). Inderdaad loopt een heuvelreeks juist op de plaats waar wij die te verwachten hebben in de richting Oost-West tot aan de desa Boenoet. Dit Boenoet nu is wel ongetwijfeld het Wunut der oorkonde. O.i. moet de Oostgrens van Kudadu ergens bewesten Gađoeng den voet van de heuvelreeks hebben bereikt en vandaar langs dien voet hebben geloopt tot aan het gebied van Wunut, waar dit dan ook een aanvang nam. Daardoor komt men dan tot de conclusie, dat het gebied van Jělag zeer groot moet zijn geweest, daar de Brantas de Oostgrens was en de Westgrens ergens bij Gađoeng zou hebben geloopt. Daar een groot deel van dit gebied indertijd moeras moet zijn geweest, behoeft deze uitgestrektheid ons echter niet te verbazen.

Bij het gebied van Wunut boog zich de grens Noordwaarts om, eerst langs Wunut, dan ten Oosten van Gununggunung (het gebergte, dan wel een desa van dien naam) langs het gebied van Manguněng, terwijl weldra een rivier dit gebied van Kudadu kwam scheiden. Hier verliezen wij alle houvast. Of het gebied van Kudadu is betrekkelijk klein geweest, zoodat door de sawahs ten Zuiden van de tegenwoordige desa Klitih de grens met Wunut heeft geloopt, de heuvel, die bewesten Klitih in Noord-Oostelijke richting uitspringt de Gununggunung der oorkonde is geweest en Manguněng dus vlak ten Noorden van het tegenwoordige Boenoet moet hebben gelegen in de groote tot sawahs omgewerkte moerasvlakte, of het gebied van Kudadu was zeer groot, zoodat de grens met Wunut door de geheele breedte van die sawahvlakte Noordwaarts liep en wij in enkele der heuvels benoorden die vlakte onze Gununggunung hebben te zoeken. In het eerste geval is de rivier, die Kudadu van Manguněng scheidt te zoeken in een der beken, die van de heuvelreeks ten Zuiden der sawahvlakte erin afdalen, in het andere geval zal die rivier tusschen de heuvels ten Noorden der vlakte geloopt hebben. Door de sawah-aanleg zullen wel zooveel veranderingen in rivierlopen zijn teweeg gebracht, dat over dit vraagpunt geen beslissing meer zal kunnen worden genomen. In elk geval is door ons onderzoek vast-

gelegd, waar het oude Kudadu te zoeken zal zijn. Wellicht brengt ook hier plaatselijk onderzoek ons verder.

Na dit uitstapje, naar aanleiding van het voorkomen van den naam Jĕlag in de oorkonde van Gĕḍangan ondernomen, keeren wij weer naar Gĕsang terug. Deze plaatsnaam wordt wijders nog aangetroffen in de oorkonde C. S. IV uit 1316, 1317 en 1318 ɕaka (1394, '95 en '96 A.D.) waarbij het grondbezit van Daraṇi te ɕĕla maṇḍi tot een vrijstift wordt onder den naam Salawang. Dit wordt bekend gemaakt aan de inwoners van Sahuman paḡĕr (indien wij in deze uitdrukking een plaatsnaam moeten zien en het niet een technische term is, zoo iets als „alle belendenden” beteekenend), de hasḍahan van Trung (wel een betrekking die het mantri-hoeloe- en ondercollecteurschap in zich vereenigde, dus: bevoeiingsambtenaar en belastinginner) en het dorps hoofd van Gĕsang. Trung is ons bekend uit de oorkonde Trawoelan I als het tegenwoordige Tĕroeng, terwijl de vermelding van het dorps hoofd van Gĕsang erop wijst, dat het land van Daraṇi onder deze desa ressorteerde.

De plaatsnaam Gĕsang komt eveneens voor in de oorkonde C. S. V uit ɕaka 945 (1023 A.D.) waarbij Dyah kaki Ngadulĕngĕn als vrijgebied krijgt het Oostelijke deel van Sijanatyĕsan (Sijanatyĕsan salamban wetan) en wijders gronden te Karah, Gsang, Camuṇḍa en Wano tĕngah. Karah zal wel te identificeeren zijn met de tegenwoordige plaats van dien naam ten Zuid-Westen van Wanakrama in de bocht van de Brantas aan den rechteroever gelegen, Gsang en Camuṇḍa kwamen wij reeds eerder tegen, terwijl zoowel Sijanatyĕsan als Wano tĕngah ons onbekend zijn. Beide namen komen echter ook voor, zij het onder eenigszins anderen vorm, in de oorkonde van Sidatĕka uit 1245 ɕaka (1323 A.D.), waarvan de transscriptie te vinden is in Br. LXXXIII. Ofschoon de platen gevonden zijn te Sidatĕka in het district Madjakasri der afdeeling Madjakĕrta behooren zij toch ongetwijfeld thuis in de streek waar wij ons op het oogenblik mede bezig houden. De oorkonde handelt over het tot vrijgebied verheffen van de aan Janatosan onderhoorige desa's Kusambyan en Tuhaṇaru (plaat 2b laatste regel, 3a eerste regel). Op plaat 4b en 5a vinden wij de complete grensbeschrijving. Daaruit blijkt dat in het Oosten Pamulung de grens was, deze grens dan naar het Zuiden liep, de rivier overstekende en Zuidwaarts gaande tot in het Zuid-Oosten. Respectievelijk grensde het vrijgebied hier nog aan Pamulung, aan Kawalĕdan en aan Wadu tĕngah. Uit het vervolg zal blijken, dat dit laatste een verschrijving is geweest. Van het Zuid-Oosten uit liep de grens eerst Westwaarts en dan met een boog naar het Zuid-Westen tot in het Zuiden; van hier uit wederom Westwaarts en dan met een boog naar het Zuid-

Westen en daarna weer Westwaarts, tot de rivier, die dus dwars door het vrijgebied heenstroomde, weder bereikt werd. Over deze geheele lijn grensde het stift aan een dorp, hetzelfde als Wadu têngah blijkbaar, maar dat achtereenvolgens Wanu têngah en Wanua têngah wordt genoemd. De grens volgde nu de rivier, eerst naar het Zuiden en dan weer naar het Westen ombuigend tot in het Zuid-Westen. Langs deze strook vormde nog Wanua têngah eerst de grens, doch daarna Paḍaḍa. Dan boog de grens naar het Noorden om tot in het Westen, waar het vrijstift nog steeds aan Paḍaḍa grensde. Vanuit het Westen liep de grens eerst Oostwaarts en daarna met een boog weer Noordwaarts tot in het Noord-Westen. Langs deze lijn vormde Bana het grensgebied, en daarna Pangeran. Nu boog de grens naar het Oosten om en langs vrijwel de geheele Noordzijde grensde het vrijgebied aan Pangeran. Tenslotte bereikte in het Noord-Oosten de grens dan weder Pamulung.

Het is wel zeker, dat de naam Janatosan, die gedragen wordt door de desa waarvan Kusambyan en Tuhañaru oorspronkelijk een deel uitmaakten, gelijk is aan het boven vermelde Sijanatyësan. Die namen Kusambyan en Tuhañaru nu herkennen wij weer in de tegenwoordige desa's Kësamben en Tënaru, ten Noorden van de aan den linker Brantas-oever gelegen districtshoofdplaats Dria of Dria-redja en ten Zuiden van het bij de grensbeschrijving van Kudadu genoemde Boenoet.

Niet alleen de naamscoincidentie van de beide desa's zelf maakt deze gelijkstelling absoluut zeker, doch ook het feit, dat juist ten Oosten ervan de desa Moeloeng ligt, ongetwijfeld het oude *Pamulung*, en ten Westen het gehucht Piḍaḍa = Paḍaḍa ¹⁾. Geen der andere in de oorkonde genoemde plaatsen heb ik op de detailkaarten kunnen vinden. Waar echter duidelijk vermeld wordt, dat de grond van dit vrijgebied oorspronkelijk tot Janatosan of Sijanatyësan hoorde, weten wij nu althans waar ongeveer wij dit laatste te zoeken hebben. Dat is ook het geval met het Wano têngah der oorkonde van 945 çaka (1023 A.D.) boven vermeld, daar dit natuurlijk hetzelfde is als het Wana têngah der oorkonde van Sidatëka en dus gelegen moet hebben vlak ten Noorden van de tegenwoordige Brantas, ergens in de buurt van Dria.

Met een enkel woord moet hier nog gesproken worden over de rivier, die dwars door het vrijgebied van Kusambyan en Tuhañaru moet gelopen hebben en er voor een klein deel zelfs de grens van vormde. Aan de Brantas kan hier niet gedacht worden, daar deze in dien tijd veel Zuiderlijker liep, zooals ik bij de bespreking van de overzetplaatsen uit de

1) Dit gehucht werd op de detailkaart niet aangetroffen, doch plaatselijk onderzoek bracht den naam aan het licht.

oorkonde van Trawoelan I heb vastgelegd. De verplaatsing van het Brantasbed heeft uit den aard der zaak aanzienlijke wijziging gebracht in den loop van het rivierstelsel in deze buurt en zal het uiterst lastig zijn op dit gebied den ouden toestand tot in details weer te reconstrueeren. Het ligt echter voor de hand, dat er bezuiden Kēsamben en Tēnaroe in den ouden tijd, vooral toen de Brantas zooveel Zuidelijker zijn loop nam, een rivier moet zijn geweest met een loop ongeveer West-Oost, die het water uit het heuvelterrein benoorden de beide plaatsen gelegen afvoerde. Deze rivier zal dan de in de oorkonde bedoelde zijn. Sporen ervan vinden wij misschien nog terug in de waterleiding, die op de detailkaart is ingetekend juist op de plaats waar wij de oude rivier verwachten zouden en die een gekanaliseerde rivier is, de kali Bambee.

Heeft tot hiertoe Gēsang ons als uitgangspunt gediend bij het naspeuren van plaatsnamen in de oude oorkonden, nu zullen wij ons bij ons verder onderzoek moeten wenden tot de eerstvolgende stroomopwaarts gelegen plaats, waar volgens de oorkonde van Trawoelan I een overzetveer gevestigd was, daar mij geen andere dan de tot nog toe behandelde inscripties bekend zijn, waarin Gēsang vermeld is. Die eerstvolgende plaats is Kambang çrī, door ons geïdentificeerd met het tegenwoordige Bangsri en waarover in het in den aanvang bedoelde opstel over de overzetplaatsen over Brantas en Solo in de residentie Soerabaja uitvoerig gehandeld is. Dit Kambang çrī komt voor in Br. LXIII, de bekende oorkonde uit 964 çaka (1042 A.D.) van Haji Paduka Mpunku, waarschijnlijk Airlangga's naam nadat hij in een geestelijke orde was getreden. Op topographisch gebied levert deze oorkonde direct ons niet veel, doch indirect meer. Er wordt in vermeld, dat er op grond van Kambang çrī een vrijstift wordt gevestigd onder den naam Gandhakuṭi. Grensbeschrijving en opsomming der getuigen bij de afbakening, die voor ons doel in de oorkonden van het meeste belang zijn, komen er niet in voor. In het midden latend of dit Gandhakuṭi hetzelfde is als het in de Nāgarakṛtāgama vermelde Gandha (Zang 78:4), zou men op het eerste gezicht geneigd zijn het gelijk te stellen met het Gandhakoṭi van het klooster Wimalāçrama uit de helaas slechts in enkele brokstukken tot ons gekomen oorkonde Br. CXII die uit de 9de çaka-eeuw moet stammen. Wel klopt dit niet met het feit, dat Gandhakuṭi te Kambang çrī eerst in 964 çaka (1042 A.D.) gesticht zou zijn, maar, zooals wij hieronder zullen zien, moet toch ook het klooster Wimalāçrama in deze buurt gelegen hebben, zoodat de kluis wellicht een tijd verlaten is geweest en toen in 964 çaka opnieuw in het leven is geroepen. In Br. CXII vinden wij als begiftigden bij de stichting vermeld een patih te Paliñjwan en dorps-

bestuurders van Wadihati, Wawap, *Pepe*, *Wungkal maṇḍa*, *Kapulungan*, *Gayam*, *Daryyas*, *Galah*, *Putut*, *Çri manganti* en *Paskiran*. In het *Paliñjwan*, dat onder dezen vorm ook elders voorkomt, hebben wij, zooals boven reeds opgemerkt, wel het corrupte *Paligjan* der oorkonde van *Gĕḍangan* te zien. Ook *Wadihati* komt elders voor en dat wel in een verband waardoor wij, al treft men den naam op de detailkaarten niet meer aan, toch kunnen nagaan, waar het gelegen moet hebben. *Paliñjwan* zelf ondertusschen kan geïdentificeerd worden met de *desa* *Blidjon* (ten rechte wel *Blindjon*) juist ten Oosten van het ons reeds uit de oorkonde van *Gĕḍangan* bekende *Wĕḍi*. Ook *Pepe* en *Daryyas* komen voor in de oorkonde, waaruit de plaats van *Wadihati* kan worden bepaald en zullen daar ter plaatse besproken worden. *Kapulungan* is ongetwijfeld terug te vinden in het moderne *Poeloengan* weder een eind ten Oosten van *Blindjon* gelegen. Met de andere in deze oorkonde genoemde *desa's* *Wawap*, *Wungkal maṇḍa*, *Gayam*, *Galah*, *Putut*, *Çri manganti* en *Paskiran* weet ik voorloopig nog geen weg. Daar alle plaatsnamen, voor zoover terecht te brengen, thuis blijken te behooren in een bepaald, aan zee gelegen, stuk van de afdeeling *Sida-ardja*, moet in elk geval als het klooster *Wimalāçrama* werkelijk onder *Bangsri* heeft gelegen, het gezocht worden in het Zuid-Oosten van het toenmalige *desa-gebied*, dat een betrekkelijk groote uitgestrektheid moet hebben gehad ¹⁾.

Nu wenden wij ons tot de bovenbedoelde oorkonden, waaruit de ligging van het oude *Wadihati* duidelijk zal worden. Bedoeld wordt hier *Br. CXV*. Van de geheele oorkonde zijn slechts 2 platen over, die niet op elkaar volgen. Beiden zijn via *Raffles tenslotte* in het *Britsch Museum* terecht gekomen. De eerste der beide platen is voor ons van het meeste belang, daar het slot van de grensbeschrijving erop voorkomt, waarvan het eerste deel, op de voorafgaande plaat, tegelijk met deze plaat verloren is geraakt. Tijd van uitvaardiging der oorkonde is onbekend. Het stuk handelde over „*Imah asinan ing Pabuharan*”, dus wel zoo iets als „het grondstuk met de zoutpannen te *Pabuharan*” dat tot vrijgebied wordt gemaakt ten behoeve van *dang acaryya Ugra* en zijne kinderen.

Uit het resteerende stuk van de grensbeschrijving blijkt, dat het Westelijke stuk van de Zuidgrens langs *Piyapiya* liep en daarna tot in het Westen langs *Wadihati*, dat de grens vervolgens naar het Noorden liep wederom langs *Wadihati*, dat dan nog steeds naar het Noorden een rivier de grens vormde met *Daryyas*, vervolgens de Noordgrens wederom door een rivier werd gevormd, die *Pabuharan* afscheidde van *Winaya* tot aan het strand toe. De naam *Pabuharan* is op de detailkaarten niet meer

1) Zie echter het slot van dit artikel.

te vinden, doch wel is dit het geval met Piyapiya en Dariyas, de beide zelfde plaatsen, die in de vorige oorkonde Pepe en Daryyas heetten en terug zijn te vinden in het complex Pepe-madoeren, Pepe-tani en Pepetambak vlak ten Zuiden van het boven reeds vermeldde Poeloengan en in de desa Dares ten Noord-Oosten van Poeloengan. Het centrum van het vrijgebied Pabuharan is dus te zoeken ongeveer op de plaats waar nu de desa's Tjañdi Awa en Tjatjap liggen en moeten de sawahs van Piyapiya langs de Oostzijde van het oude Kapulungan een heel eind Noordwaarts hebben geloopt.

Zij het ook onder een eenigszins anderen vorm vindt men het Pabuharan uit deze oorkonde ook terug op de oorkonde van *Bĕtra* uit 861 çaka (939 A.D.). Daar wordt ten behoeve van den Eerwaarden Heer van Nairañjana grond van *Sobhāmĕrta* tot vrijgebied gemaakt, zooals te vinden is bij C. S. XXII. De grenzen zijn ten Westen het vrijstift Buhāra, ten Noorden Campaga wetan terwijl de grens gevormd wordt door de Kali Dawa. Ook de Zuidgrens wordt door een rivier gevormd als scheiding met Lāris. Een Oostgrens is niet genoemd, doch wel wordt na Campaga wetan nog als grensgebied opgegeven Bogawah. Zeer waarschijnlijk (onze oorkonde schijnt een copie te zijn) is hier iets uitgevallen en heeft er in het oorspronkelijke stuk gestaan, dat Bogawah de Oostgrens vormde. Echter is het ook mogelijk dat er niets is uitgevallen, zoodat Bogawah dan de Noordgrens van de Oostelijke en Campaga Wetan die van de Westelijke helft was. Dit zou te verklaren zijn als men aanneemt dat de Oostgrens de zee was en het niet noodig werd geacht dat nog eens afzonderlijk aan te geven. Mij persoonlijk lijkt de eerste verklaring, nl. het wegvallen van „hingane wetan” onder den invloed van het voorafgaande „wetan” van de plaatsnaam Campaga wetan het meest waarschijnlijk. Het vrijgebied moet dan hebben gelegen in het Noordelijke stuk van de tegenwoordige desa Djĕmandi lor ten Oosten van Poeloengan. De andere namen zijn op de detailkaart niet terug te vinden. Daar de detailkaarten jammer genoeg zoo goed als nooit de namen der kleinere rivieren geven is niet na te gaan of de Kali Dawa nog onder dien naam bekend is. Trouwens, in de kuststrook, waar ons vrijgebied gelegen heeft zijn de meeste rivieren gekanaliseerd zoodat er over hun ouden loop in verband met de begrenzing der vrijgebieden weinig kan worden vastgesteld. Het Nairañjana dezer oorkonde heb ik eveneens niet terug kunnen vinden. Er is echter ook geen enkele aanwijzing, dat het gelegen moet hebben in de streek, die ons nu bezig houdt. In de Nāgarakṛtāgama zang 77:2 wordt het vermeld als een vrijgebied van een bepaalde Buddhistische orde, terwijl het ook nog voor-

komt op een oorkonde gevonden bij Trawoelan uit 888 çaka (966 A.D.) eveneens over de stichting van een kluis handelend. (Br. LV.). Daarin worden genoemd een Eerwaarde Heer van Susuk pagër en een Eerwaarde Heer van Nairañjana en verder als desa's Pawidëngan, Kalam-payan en Kalimusan, indien tenminste in deze 3 laatste namen plaatsnamen gezien mogen worden. Geen van allen zijn terecht te brengen, tenzij men in Susuk pagër het tegenwoordig Pagër ten Zuiden van Koerek zou willen terugvinden. Daar er geen enkele aanwijzing bestaat, dat de oorkonde betrekking heeft op de streek, die op het oogenblik onze aandacht heeft, acht ik de gelijkstelling minstens voorbarig.

Hetzelfde is het geval met de plaatsnamen, die nog voorkomen in de reeds door ons besproken oorkonde voor het vrijgebied van Pabuharan. Daar worden nl. nog een paar plaatsnamen opgesomd Kaladi, Mabuwur en Air botang, bij het noemen der begiftigden. Alle 3 komen echter voor in titels van waardigheidsbekleeders (Heer van.....), zoodat er niets voor pleit, de plaatsen in onze buurt te zoeken. Mabuwur is wel het tegenwoordige Boewoer, door ons terecht gebracht bij de bespreking van oorkonde Trawoelan I als overzetveer aan de Brantas.

Hiermede zijn de gegevens ons indirect door het voorkomen van Kambang çri in een oorkonde verschaft, uitgeput en zouden wij nu moeten overgaan tot de volgende stroomopwaarts aan de Brantas gelegen overzetplaats nl. Trung, geïdentificeerd met het tegenwoordige Troeng-koelon en -wetan. Alvorens dit te doen stel ik mij voor eerst een ander stel oorkonden in ons onderzoek te betrekken, waardoor wellicht meer gegevens kunnen worden verkregen speciaal omtrent de topographie van de Oostelijke helft der afdeeling Sida-ardja. Bedoeld worden hier de oorkonden handelende over grond op het gebied van Waharu of waarin de naam Waharu voorkomt. Deze zijn Br. IX, XXX, XXXI, XXXVIII, XLII, XLIII, LIII en CXVII en C.S. II, VII en VIII.

Al dadelijk moeten hierbij uitgeschakeld worden de oorkonden Br. XXX, XXXI, XXXVIII, XLIII en LIII. Wel komt in al deze stukken de naam Waharu voor, doch slechts in titels van ambtenaren en geen enkele maal bij de vermelding van de getuigen bij de grensafbakening. Het spreekt van zelf, dat waar in een oorkonde een patih of een tuhân van Waharu voorkomt, dit hoogstens bewijst, dat ten tijde van de uitvaardiging der oorkonde Waharu reeds bestond, doch absoluut geen inlichtingen geeft over de ligging. Vandaar, dat de tot nog toe gangbare meening, dat Waharu in de buurt van Singasari gelegen moet hebben, welke meening gebaseerd was op het voorkomen van den naam (doch slechts in ambtstitels) op inscripties uit de buurt van die plaats, onjuist is; m.i.

vinden wij een overblijfsel van het oude Waharu in het tegenwoordige Waroe, de halte aan de spoorlijn Soerabaja—Sida-ardja¹). Echter zal uit de oorkonden die werkelijk op het grondgebied van Waharu betrekking hebben, blijken, dat dit zeer uitgestrekt moet zijn geweest. Ook in verband met de titulatuur van bovenbedoelde ambtenaren geloof ik voor mij, dat Waharu, hoewel in de eerste plaats natuurlijk een desa aanduidend, toch ook in den ouden tijd de naam van een district is geweest, waarvan dan de desa Waharu misschien de hoofdplaats was.

De oorkonde over Waharu, die het eerst van allen het object van ons onderzoek zal zijn, is Br. IX. Deze oorkonde is uit 795 çaka (873 A.D.). Wel uit hoofde van dien ouderdom was BRANDES van meening, dat het stuk uit Midden-Java zou stammen en bij toeval naar Oost-Java verdwaald zou zijn. In BRANDES' tijd, toen men dacht dat in de 8ste çaka-eeuw Midden-Java het centrum der beschaving en Oost-Java niet veel meer dan woestenij was, lag het voor de hand bij het vinden van een zoo oud stuk een Oost-Javaansche afkomst te betwijfelen. Sedert is echter niet alleen door de oorkonde van Dinaja (Br. I, vgl. ook Dr. F. D. K. BOSCH: De Sanskritinscriptie op den steen van Dinaja, Tijdschr. Batav. Genootschap LVII) vast komen te staan dat er nog wel veel vroeger geregelde toestanden in het Oosten van het eiland heerschten, maar is zelfs met de door mij in 1916 gevonden maar nog niet gepubliceerde steen-inscriptie van Soekaboemi (distr. Paree, afd. Kediri) uiterlijk uit 709 çaka (787 A.D.), de oudste oorkonde in Oud-Javaansch van Oost-Java afkomstig.

In de oorkonde van 795 çaka nu wordt vermeld, dat in dit jaar door sang hadyan Kuluptiru een vrijstift werd gesticht op grond van Waharu. Onder de personen die voor getuigengiften in aanmerking komen worden genoemd desabestuurders van Pameyan, Kuwu, Pamasangan en Kelaran, de laatste 3 ook als grensgetuigen. De grensbeschrijving is niet duidelijk, daar de namen van de grensgebieden in het Noorden en Oosten niet met zekerheid gelezen schijnen te kunnen worden. In het Zuiden schijnt de grens door grond van Waharu zelf te zijn gevormd, terwijl in het Westen Ganting het grensgebied was. Van deze namen zijn *Ganting* en *Pamasangan* ons reeds bekend uit de oorkonde van Gêdangan terwijl Kuwu wellicht terug is te vinden in het tegenwoordige *Koewoeng*, ten Noord-Oosten van Ganting. Waarschijnlijk heeft het stuk grond dus ergens in de buurt van Kêboan pasar gelegen, waar ook de oorkonde gevonden is. Al staan toch niet alle plaatsnamen vast en zou, wanneer

1) In Not. Bat. Genootschap 1889 blz. 9 wees ook VERBEEK hier reeds op, echter zonder zijn motieven op te geven.

bv. alleen de naam Ganting was teruggevonden, nog getwijfeld kunnen worden of er niet in een andere streek eenzelfde plaats van dien naam had bestaan, het vermeld worden ook van Pamasangan en Kuwu maakt de zaak hier wel zeker.

Van de andere oorkonden, die over Waharu handelen zijn Br. XLII en C.S. II, VII en VIII wel allen inauthentiek, waaronder te verstaan is, dat het niet de oorspronkelijke stukken zijn uit het jaar van uitvaardiging. Het is bekend, dat bv. ten tijde van Hayam Wuruk van Majhapahit alle oorkonden van bestaande vrijgebieden werden gecontroleerd en waar de oorspronkelijke stukken in het ongereede waren geraakt of wellicht zwaar beschadigd en onleesbaar waren geworden, nieuwe werden uitgereikt. Uit den aard der zaak zullen in die copieën meer fouten door onleesbaarheid van het origineel a.a. voorkomen, dan in authentieke stukken. Hunne waarde voor de topographie blijven zij natuurlijk behouden, zoodat er hier voor ons doel gerust gebruik van kan worden gemaakt.

Om te beginnen met C.S. II, dit is het beruchte stuk, dat aanleiding heeft gegeven tot de vroeger aangehangen meening, dat Majhapahit reeds in den zeer ouden tijd zou bestaan hebben. In de Pararaton heeft BRANDES daar definitief mede afgerekend en de authenticiteit van dit stuk uitvoerig besproken. Eerstens vermeldt de oorkonde dat er grond van Waharu, onder den naam *Kuṭi* tot een vrijgebied wordt gemaakt, waarvan de grenzen zijn: in het Oosten grond van Waharu, in het Zuid-Oosten Kbon agëng, in het Zuiden Kabuwunan, in het Zuid-Westen Ganting, in het Westen Ganting en in het Noorden grond van Waharu. Daarmede komt, al kunnen wij geen der plaatsnamen behalve wederom Ganting terecht brengen, vast te staan, dat het vrijgebied gelegen moet hebben in de nabijheid, in de buurt van dat in de vorige oorkonde behandeld. Dit wordt ten overvloede nog bevestigd door het vervolg der oorkonde, waarin een tweede vrijgebied wordt genoemd, ten Oosten van het eerste gelegen en Campaga genaamd. Hiervan zijn de grenzen: in het Oosten Dharmarsi, in het Zuiden Soba, in het Westen Kakalangan en in het Noorden Waharu. Met een Campaga-wetan maakten wij reeds kennis bij de bespreking van C.S. XXII handelende over het gebied van Sobhāmërta van den Eerwaarden Heer van Nairañjana. Dit Sobhāmërta is wellicht het Soba onzer oorkonde. Het Oostelijk grensgebied *Dharmarsi* vinden wij ongetwijfeld terug in het *Damarsi* ten Zuiden van Pepe, terwijl *Kakalangan* wel het moderne *Kalangan* ten Noorden van *Wēdi* zal zijn. Ook in verband met Br. CXII en CXV krijgen wij nu voor deze streek een zeer verwarden toestand, waarbij natuurlijk wel eenigszins

rekening moet worden gehouden met de inauthenticiteit van sommigen der oorkonden, maar toch niet alles op rekening hiervan kan worden gesteld. De namen Piyapiya en Dariyas (nu Pepe en Dares) bepalen zonder twijfel waar het vrijgebied van Pabuharan gelegen heeft. Meenden wij hierboven dit Pabuharan rustig te mogen gelijkstellen met het Buhāra-sima, het vrijgebied Buhāra, van oorkonde C.S. XXII en lijkt ons ook nu die gelijkstelling nog zeer plausibel ¹⁾, wellicht is zij toch niet geheel juist. Zeer jammer is dat, door het ontbreken van het begin der grensbeschrijving van Pabuharan, niet vaststaat, wat de Oostgrens van dit gebied was, of het de zee was dan wel of er nog iets ten Oosten lag. In elk geval blijkt uit de in de desa's Poeloengan en Boentjitan gevonden oudheden (in laatstgenoemde zelfs een tempel op den heuvel van Kalangan ²⁾), dat het Zuidelijk deel van de landstreek hier reeds in ouden tijd bestond en bewoond was. Wanneer wij Pabuharan gelijkstellen met Buhāra-sima heeft Sobhāmërta gelegen ongeveer bij het tegenwoordige Djëmandi. Waar Sobhāmërta ten Oosten aan Bogawah grensde, hetzij wij het Noordelijke grensgebied Campaga-wetan noemen en aannemen dat er iets is uitgevallen in de oorkonde, hetzij wij het „wetan” van Campaga losmaken en bij Bogawah trekken, zoodat de opvatting dan wordt dat de Noordgrens, gevormd door de Kali Dawa, Sobhāmërta van Campaga scheidde en dat de Oostgrens door Bogawah gevormd wordt, moet er dus tusschen Sobhāmërta en de zee nog land hebben gelegen. De Noordgrens van Pabuharan liep langs Winaya, gescheiden door een rivier tot aan de zee. Volgens onze eerste opvatting zou Campaga-wetan dus gelegen moeten hebben, aannemende dat de strook langs de kust die nu door vischvijvers is ingenomen, grootendeels jongere aanslibbing is en de oude kustlijn ongeveer overeen zal zijn gekomen met de tegenwoordige grens tusschen sawahs en vischvijvers, op de Noordelijke helft van het Oostwaarts uitstekende stuk sawahland, in de buurt zoowat van Bandjar këmoeing. Dit nu klopt niet met de vermelding in C.S. II dat de Oostgrens van Campaga gevormd werd door Dharmarsi. Er rest ons dus slechts aan te nemen, of dat er 2 Campaga's waren, een Campaga uit C.S. II, wellicht in de wandeling Campaga-kulon genoemd en een Campaga-wetan en respectievelijk ten Zuiden grenzende aan Soba en Sobhāmërta, of dat Buhāra-sima niet gelijk mag gesteld worden met

1) De vermelding der „Imah asinan” in C.S. XXII zou er echter voor pleiten dat Pabuharan in het Oosten aan de zee grensde zoodat het dan niet hetzelfde zou kunnen zijn als Buhāra-sima.

2) Voorloopig geloof ik niet dat dit Kalangan het Kakalangan der oorkonde is, daar Kakalangan de West- en Dharmarsi de Oostgrens van het vrijgebied vormden, terwijl de Tjandi Kalangan Noord-Oost van Dharmarsi ligt. Ook hier zal plaatselijk onderzoek den doorslag moeten geven.

Pabuharan. Alleen door aan te nemen, dat de desagronden op Java op de meest verwarde wijze dooreen lagen zou het eerste mogelijk zijn en rest ons dus niets anders dan voorloopig aan te nemen, hoe onwaarschijnlijk het ook lijkt, dat Pabuharan en Buhāra-sima niet hetzelfde waren. Onderzoek ter plaatse zal moeten uitmaken of er daar in de buurt nog een Kali Dawa bekend is. Mocht dit het geval zijn, dan hebben wij daaraan een vast punt, aan de hand waarvan de zaak kan worden uitgemaakt. Een ding is intusschen zeker nl. dat Waharu, dat gronden had ten Westen en Noord-Westen van Wēdi en Palinjan, die toch al in ouden tijd bestonden, ook gronden ten Noord-Oosten van die plaatsen moet bezeten hebben.

Van de desa Hni, die in C.S. II nog genoemd wordt is het ons niet gelukt de tegenwoordige plaats op te sporen. Beter slagen wij met de meerderheid der plaatsen waaruit getuigen in de acte voorkomen nl. Ganting, Sumanding, Gayam, Tēbēl, Kase en Waharu. Over Ganting en Waharu is hierboven al het noodige gezegd, Gayam zijn wij reeds tegengekomen in Br. CXII (de oorkonde van de Gandhakoṭi van het klooster Wimalāçrama) dat wij daar niet wisten thuis te brengen, maar wellicht de desa Karanggajam aan den Oostrand van Sida-ardja is, terwijl Tēbēl wel het tegenwoordige desacomplex Tēbēl-gēde, -tengah en -koelon is ten Zuiden van de suikerfabriek Sroeni aan den grooten postweg gelegen. Het Kase der oorkonde kunnen wij terugvinden in het moderne Kasih, ten Zuiden van Tēbēl-gēde en ten Oosten van den grooten postweg gelegen, terwijl Sumanding zich wel zal verschuilen in het tegenwoordige Djēmandi-lor en -kidoel, ten Oosten van Poeloengan.

De verwarring, gedeeltelijk toe te schrijven aan onze onbekendheid met agrarische toestanden op Java in de Middeleeuwen en gedeeltelijk aan het feit, dat bij de identificatie slechts op kaarten kan worden afgegaan in stede van het onderzoek ter plaatse zelf te doen en tenslotte wellicht ook wel voor een deel aan de inauthenticiteit der betrokken oorkonden, neemt eer toe dan af bij die, welke nu door ons onderzocht zullen worden. Intusschen mag hierbij niet uit het oog worden verloren, dat onze oorkonden zich over een tijdvak van eenige eeuwen uitstrekken. Het ligt voor de hand, dat in de jongere oorkonden zich desa's zullen hebben ingeschoven, daar, waar vroeger 2 andere desa's onmiddellijk aan elkaar grensden, iets wat vooral in de hand werd gewerkt door het voortdurend scheppen van nieuwe vrijgebieden. Waar nu de jaartallen der inauthentieke oorkonden allen verkeerd zijn en het voorstellen alsof de acten uit een veel ouderen tijd dateeren dan werkelijk het geval is, tenminste wat betreft den vorm waarin zij tot ons zijn gekomen, ver-

meedert dit nog de verwarring. Echter, ook dit is toch niet genoeg om alles te verklaren, daar verscheidene desa's blijkbaar al in zeer ouden tijd bestaan hebben, zooals alle in de oorkonde van Gĕḍangan genoemde plaatsen, e.d.m.

Om nu tot de volgende oorkonde over te gaan, deze is C.S. VII, eveneens weder inauthentiek. Er wordt te *Waharu* een vrijgebied gesticht voor de vorstelijke familieleden, waarvan de grenzen zijn: in het Oosten *Bābād*, in het Zuid-Oosten *Lāmpah*, *Bulindah* en *Bulang*, van Zuid-Oost tot Zuid *Bulindah*, daarna Westwaarts *Bulang*, in het Zuid-Westen *Kikiru*, dan tot in het Westen *Pacuh*, in het Noord-Westen *Ganggang*, dan vandaar tot in het Noorden *Buntĕr*, vervolgens in het Noord-Oosten *Munggu lor* en tenslotte weder naar het Oosten omhoog *Bābād*. Voorloopig is ons geen dezer plaatsen bekend. Wel zou men *Bābād* kunnen zoeken in een der vele *Babadans* in het *Sida-ardjasche*, evenals bv. in oorkonde C.S. II *Kĕbon-agĕng* een der vele *Kĕbon-agĕngs* had kunnen zijn, indien daar de vermelding van *Ganting* er niet op had gewezen, waar het betrokken vrijgebied gelegen had, doch met dergelijke speculaties schiet men niet op. Slechts indien een vast punt in de oorkonde genoemd van elders bekend is, dan wel de onderlinge ligging van een paar desa's juist zoo is als in de oorkonde beschreven, kan erop worden verder gebouwd. Op losse desanamen af te gaan, wij zullen dit later met bewijzen demonstreeren, leidt dikwijls op een dwaalspoor. Vandaar ook dat wij een gelijkstelling van *Bulang* met het moderne *Boelang* vlak ten Zuiden van *Masangan-wetan* voorloopig nog verwerpen ¹⁾, trouwens de merkwaardige grensbeschrijving, waar eerst in het Zuid-Oosten *Lāmpah*, *Bulindah* en *Bulang* achter elkaar worden genoemd, terwijl daarop de Zuidgrens wederom eerst door *Bulindah* en dan door *Bulang* gevormd zou worden, doet ons voorzichtig zijn. Als zij juist is, is het een overtuigend bewijs van de verwarrende wijze, waarop toentertijd de desagronden door elkaar hebben gelegen.

Het eenige punt in deze oorkonde, dat ons wellicht van nut kan zijn bij de bepaling van de plaats, waar het oude vrijgebied gelegen moet hebben, is *Ganggang*. Een *Ganggang* komt toch voor en nu op een wijze die voor ons zeker maakt welke plaats bedoeld is in Br. CXI, helaas wederom een oorkonde, waarvan slechts één plaat tot ons is gekomen, zoodat wij wederom slechts een halve grensbeschrijving bezitten. De oorkonde handelt over grond van *Jumput* en geeft als begrenzing in het Zuiden *Gagajah* en *Batu*, in het Zuid-Westen *Batu* en *Ganggang*, in het

1) Ook *Boelang*, de oude districtshoofdplaats van *Rawa Poeloe II* aan de *Porong* in een rechte lijn ten Z. van *Krian*, kan voorloopig buiten beschouwing blijven.

Westen (waarvoor hier het zeldzame *çrī* wordt gebezigd) Ganggang, in het Noord-Westen Ganggang, Bbad en Gurang, in het Noorden Rapah en Cēmēng, in het Noord-Oosten Cēmēng tot in het Oosten. Hiervan meenen wij nu, terwijl de andere plaatsen door ons niet terug zijn gevonden, althans *Ganggang* en *Cēmēng* te mogen identificeeren met Ganggang-malang ten Noord-Westen van de suikerfabriek Tanggoel-angin en Cēmēng-koelon en -wetan, ten Oosten van Sida-ardja gelegen, daar de onderlinge ligging dier desa's juist overeenkomt met de opgave volgens de oorkonde. Het gebied waarover de oorkonde handelt heeft dus gelegen ongeveer in de buurt van de tegenwoordige desa Djambangan, halverwege tusschen Ganggang-malang en Cēmēng-wetan. De gelijkstelling Gagajah=Gadjah, welke laatste plaats tusschen Sida-ardja en Cēmēng in ligt wordt daardoor niet waarschijnlijk. Ware men geneigd in het Jumput der oorkonde de tegenwoordige desa's Djoempoet-koelon en -wetan ten Zuiden van Ganting te zien, dan kan worden opgemerkt, dat deze naam absoluut geen gewicht in de schaal werpt. Jumput is in oorsprong geen plaatsnaam, maar de naam van een bepaald soort van vrijgebied. En evenals het nu nog op Java krioelt van desa's Kēsiman, Kēmoelan, Dērma, e.d.m. allen oorspronkelijk afkortingen van Kasiman te..... Dharomma te..... etc. komen er ook Djoempoets voor, die hoogstens aanduiden, dat in die buurt vroeger een vrijgebied is geweest.

Om nu weder op C.S. VII terug te komen, indien het Ganggang van Br. CXI hetzelfde is als het Ganggang in C.S. VII genoemd, zou het stuk grond van Waharu gelegen hebben ten Zuid-Oosten van deze plaats. Ofschoon niet onmogelijk, kan het toch niet als zeker worden aangenomen.

De laatste 3 oorkonden over Waharu, die ons resten, zijn ook wel geen van allen geheel betrouwbaar. Het zijn Br. XLII en CXVII en C.S. VIII. Zij staan in nauw verband met elkaar, daar Br. XLII en C.S. VIII aan denzelfden persoon Dyah Jēngok zijn uitgereikt en Br. XLII en CXVII blijkbaar over hetzelfde stuk grond handelen.

C.S. CIII vermeldt dat Dyah Jēngok in Waharu een vrijgebied zonder kluis opricht met grond van Bēngkung, terwijl de desa's Garuḍa en Patapan diensten er voor moeten presteeren. VERBEEK (Not. Bat. Genootschap 1889 blz. 9) oppert de veronderstelling, dat dit Bēngkung hetzelfde zou kunnen zijn als Bakong (of Bokong) ngisor bij de Porong op blad I XII der detailkaart, een heel eind Westwaarts dus. Met hetzelfde succes zou men kunnen beweren, dat het Bēngkung, op blad K XI gelegen, was, althans wanneer dit Bēngkung en niet Bengkong luidt (de detailkaarten maken nooit onderscheid tusschen de verschillende e-

klanken). Het lijkt ons voorloopig veiliger te verklaren, dat wij de ligging van Běngkung nog niet weten. In Garuḍa zou ik geneigd zijn, gezien het betrekkelijk zeldzame van den naam, het tegenwoordige Groeda ten Zuiden van Soerabaja aan de Brantas gelegen, te zien. Uit de oorkonde van Sijanatyěsan is ons gebleken dat een vrijgebied wel gronden bezat in verweg gelegen desa's. Wanneer wij aannemen, dat het vrijgebied, waarover onze oorkonde handelt, ook weer in de buurt van Ganting te zoeken moet zijn, is de afstand van Groeda tot het stift geen bezwaar. De beide andere oorkonden Br. XLII en CXVII handelen over een vrijgebied zonder kluis ook in Waharu gelegen respectievelijk ten behoeve van Dyah Jěngok en Dyah kaki Waharu. In de grensbeschrijving, die ook persoonsnamen (wel van eigenaren van aanpalende landstukken) bevat, treffen wij aan Goronggong (Gorogon in Br. CXVII), Slā, Darmagga, Goṇḍa, (Br. XLII Sigoda, misschien dus een eigennaam), Saragan, Tumpōng (Si Tumpěng in Br. XLII, misschien een eigennaam), Gěntěr (in Br. XLII Gěntēs), Pandahan, Singkěl, Sipe, Hipěng, Kudabang, Sukāmerta, Walěd nga (misschien afkorting voor ngaranya: genaamd), Padang, Rabut urus en Kapulungan, terwijl in Br. CXVII nog vermeld wordt een Saḍang, welke lezing echter niet zeker is (wel tenrechte het Padang van Br. XLII). Kapulungan, dat in Br. CXVII als Oostgrens wordt genoemd, brengt ons weer op het spoor, waar wij het vrijgebied te zoeken hebben, nl. ten Westen van de tegenwoordige desa Poeloengan; inderdaad vinden wij daar ten Oosten van de suikerfabriek Boedoeran een desa Singkil-lor en -kidoel, ongetwijfeld ons Singkěl, terwijl Saragan wellicht het moderne Kragan ¹⁾ is ten Oosten van Těběl gelegen. Dat deze beide oorkonden over hetzelfde stuk land handelen blijkt uit de groote overeenkomst in de grensbeschrijving, terwijl het weder vast staat dat ook C.S. VIII hierop betrekking heeft, aangezien de vermelding niet alleen van Běngkung ook in Br. CXVII voorkomt maar eveneens de vaststelling van desa's, die bijdragen bij de offerfeesten etc. moeten leveren, en waarbij wij behalve eenige onontcijferbare namen daar ook nog vinden Hujung, Nik en Garuḍa. Hujung moet vlak in de buurt van Koerek hebben gelegen (zie hierachter), dus ook vrij ver weg.

Met deze oorkonden zijn wij gelukkig door de inauthenticke heen en kunnen ons nu weer tot meer betrouwbare wenden.

Langs de Brantas stroomopwaarts gaande komen wij na het reeds behandelde Kambang cŕi aan Trung, welke plaatsnaam mij niet bekend is uit andere, dan de boven reeds verwerkte gegevens. De eerste overzetplaats, die behalve uit Trawoelan I ook nog van andere zijde bekend is,

1) De overgang van s in k is feitelijk onmogelijk.

is Waringin sapta, zooals in ons artikel over die overzetveeren reeds gereleveerd, gelijk te stellen met het moderne Waringin pitoe en aangetroffen in de bekende oorkonde van Kamalagyan (nu staande in de desa Kêlagen) uit 959 çaka (1037 A.D.) over de doorbraak van de Brantas. In die oorkonde Br. LXI treffen wij aan een opsomming van plaatsen, die door de doorbraak te lijden hadden gehad. Eerst worden bepaalde desa's genoemd en daarna in het algemeen opgesomd de soorten van vrijgebieden, en wel sima, kala, kalagyan, thāni jumpu, wihara çāla, kamulan, parhyangan, patapan en in de eerste plaats het heiligdom te Içanabhawana, genaamd Surapura. De opgenoemde plaatsen zijn: Lasun, Paliñjwan, Sijanatyësan, Pañjiganting, Tālan, Daçapangkah en Pangkaja, waarbij Pañjiganting gesplitst moet worden in Pañji en Ganting en Daçapangkah Pangkaja wellicht één naam uitmaakt. Hiervan zijn ons reeds bekend Sijanatyësan, dat in de buurt van Drija moet hebben gelegen, Paliñjwan, nu Blindjon, Tālan, waarvan de juiste plaats onbekend is, maar dat ten Noorden van Boengoer lor heeft gelegen en Ganting ten Westen van de suikerfabriek Sroeni, al welke plaatsen vroeger door ons zijn besproken. Lasun, Pañji en Daçapangkah Pangkaja heb ik nog niet terug kunnen vinden.

Zijn hiermede de gepubliceerde oorkonden over desa's in de eigenlijke delta van de Brantas allen behandeld, in December 1923 vond ik in de Bibliothèque nationale te Parijs een koperplaat en afteekeningen van 2 andere, die tot nog toe onbekend waren. Deze 3 platen bleken te behooren bij de door ons in dit opstel reeds besproken oorkonde Br. CXII en zijn in transcriptie gepubliceerd in Oudheidk. Kwartaalverslag 1924.

Allereerst blijkt dan óók oorkonde Br. CXII inauthentiek te zijn, een copie uit lateren tijd van een ouder stuk, en wel een zeer slechte copie, daar aanhoudend niet alleen letters, maar zelfs geheele lettergrepen worden overgeslagen. Wanneer wij dus een Ganti in de oorkonde aantreffen kunnen wij dit gerust verbeteren in Ganting, terwijl zelfs met groote waarschijnlijkheid kan worden aangenomen dat in een wānitosan op de een of andere wijze het ons reeds bekende Sijanatyësan-Janatosan verscholen is.

Een van de teruggevonden platen heeft het volgnummer 10 der series en past dus precies tusschen de als oorkonde CXII bij BRANDES gepubliceerde Nos. 16 (ten rechte 9) en 11. Door deze nieuwe plaat hebben wij de serie grensgetuigen geheel compleet. Voor de overzichtelijkheid zullen wij, al is ook een deel ervan reeds hiervoor besproken, de geheele reeks nog eens opnemen.

Grensgetuigen zijn beambten van de desa's Paliñjwan, Wadihati,

Wawap, Pepe, Wungkal maṇḍa, Kapulungan, Gayam, Daryyas, Galah, Putut, Çrī manganti, Wurungkud, Kaladī, Ganti(ng), Gilingan, Tosan (of Wanitosan=Janatosan), Lakār, Gsang, Tālan, Kaduryyan, Sīmajaya en Halangan, terwijl beambten uit de volgende gehuchten eveneens getuigen-geschenken ontvangen: Hujung, Luk, Wungkal, Tapunaga, Wadarā, Pakiriman, Babad, Panatakan, Sikufit en Batawi. De oorkonde heeft ten doel het stichten van een gandhakotī, hetzij dit speciaal de naam van een kluis is, hetzij er een technische term, zooiets als cella mee bedoeld is, bij het klooster Wimalāçrama op een plaats genaamd Pamuntaran, terwijl gronden van Sikufit gekocht zijn. Beide laatstbedoelde plaatsen heb ik niet terug kunnen vinden, zoodat de juiste plek der kluis niet te bepalen is ¹⁾. Waar ik vroeger veronderstelde, op grond van een andere oorkonde, dat wij de vrome stichting te zoeken zouden hebben op het grondgebied van Kambang çrī, het tegenwoordige Bangsri, wordt deze veronderstelling door de nieuwe vondst sterk gesteund, daar de desa's waarvan beambten als grensgetuigen dienen, voor zoover zij zijn terecht te brengen in een grooten kring blijken te liggen met Bangsri als middelpunt.

Om dan tot die desa's te komen, Paliñjwan hebben wij reeds teruggevonden in Blindjon, van Wadihati hebben wij de ligging ongeveer kunnen vaststellen, Wawap is onbekend, Pepe heet nog zoo, Wungkal maṇḍa is nog niet terug gevonden, Kapulungan is het tegenwoordige Pulungan, Gayam is misschien Karanggayam, Daryyas is Dares, Galah en Putut zijn nog onbekend. Waren dit de resultaten reeds vroeger door ons bereikt, met de nieuwe gegevens is het gelukt Çrī Manganti terug te vinden in het tegenwoordige Mēnganti, benoorden de Kali Mas ten Noord-Westen van Boenoet gelegen. Wurungkud is het ons uit de oorkonde van Gēḍangan bekende Roengkoed, Kaladī is nog onbekend ²⁾, Ganti is natuurlijk het reeds vele malen ter sprake gekomen Ganting, Gilingan is nog niet teruggevonden, in Wānitosan meen ik gerust Janatosan (ouder Sijanatyēsan) te mogen zien, Lakār heet nu nog zoo en ligt ten Noorden van de Kali Mas, vrijwel pal Oost van Mēnganti, Gsang en Tālan zijn ons eveneens reeds bekend, terwijl Kaduryyan door ons niet met een bekende plaats kan worden geïdentificeerd, evenmin als Halangan. Het oude Sīmajaya daarentegen zal wel het moderne Simatjaja zijn (de tj voor dj is waarschijnlijk aan de nationaliteit van den topograaf te wijten) aan de hypothetische oude bedding van de Kali Porong ten Zuiden van Krian gelegen.

1) Ten N. O. van Waroe ligt een desa Koeti. Nadere aanwijzingen of deze desa ligt op de plaats van de oude Gandhakotī ontbreken echter.

2) Komt echter ook voor in Br. CXV.

Wat de gehuchten betreft waarvan beambten eveneens geschenken krijgen vallen ons al dadelijk Hujung en Luk op. Deze beide plaatsen zijn ons reeds bekend uit de oorkonde van Gĕḍangan, waar KERN het Hujung ing Eluk als 1 plaatsnaam opvatte. Het blijken nu 2 afzonderlijke plaatsen te zijn, die op de kaart wel niet zijn terug te vinden, maar waarvan wij door de oorkonde van Gĕḍangan toch zekerheid hebben dat zij vlak bij en ten Noord-Oosten van Koerek hebben gelegen. Wungkal en Tapunaga (deze laatste naam zal wel corrupt zijn) kunnen wij niet terug vinden, Wadarā en Pakiriman zijn echter ongetwijfeld te identificeeren met de tegenwoordige desa's Wĕdara en Kiriman ten Oosten van het ons reeds bekende Bĕtjoetjoeng. Het dan volgende Babad is, gezien de volgorde der opsomming, wel het moderne Babadan, ten Zuiden van het vroeger reeds behandelde Gĕḍoengan. De 3 laatste plaatsen Panatakan, Sikuñit en Batawi zijn niet meer terug te vinden. Sikuñit zal wel in de buurt van Bangsri gelegen hebben, daar grond van dit dorp gekocht is om het vrijgebied, waarover onze oorkonde handelt, te vormen.

Hiermede zijn nu onze gegevens voor de topographie van de eigenlijke delta van de Brantas in de Middeleeuwen uitgeput. Alvorens echter de bespreking ervan te beeindigen wil ik nog met een enkel woord terug komen op de door VAN VUUREN en mij in Tijdschrift Aardr. Genootschap 1924 afl. Januari pag. 57 e.v. geopperde hypothese omtrent den ouden loop van de Brantas in dit gebied. De overzetplaatsen Panumbangan en Jĕruk toch werden toen door mij geïdentificeerd met een aan de Kali Mas gelegen Panambangan. Deze laatste plaats nu blijkt een gehucht te zijn bij de desa Panambangan behoorend. Het centrum van deze desa is meer Oostwaarts op korten afstand ten Zuiden van de Brantas gelegen. Bovendien ben ik sedert teruggekomen van mijne meening, dat het oude Jĕruk is te identificeeren met het moderne Jĕruk lĕgi. Het lijkt mij juister de oude plaats gelijk te stellen met het tegenwoordige Djĕroek ongeveer halverweg Waringin pitoe en Tĕroeng gelegen. Vestigde de meening dat Jĕruk gelijk was aan het moderne Djĕroek lĕgi bij mij de overtuiging, dat de Brantas in 1358 A.D. van af Sĕrba tot Djĕroek lĕgi de tegenwoordige bedding reeds volgde en zich pas na laatstgenoemde plaats naar het Zuiden afboog, de nieuwe identificatie van Panambangan en Jĕruk maakt het veel waarschijnlijker, dat de geheele rivier na de bocht voorbij Sĕrba gemaakt te hebben pal Zuidwaarts bleef loopen en dat eerst bezuiden Panambangan op de plaats waar die hypothetische bedding het tegenwoordige Mangetankanaal snijdt, de splitsing in Kali Mas en Kali Porong heeft plaats gehad.

„Er-langga”

door

Dr. W. F. STUTTERHEIM.

KERN teekent in 1885 bij zijn behandeling der sanskritzijde van den zoogenaamden Calcutta-steen van Erlangga naar aanleiding van dezen eigennaam aan: „Aangaande de eigenaardige vorming van den eigennaam weet ik geen verklaring te geven.”¹⁾ Dat wil niet zeggen, dat deze geleerde de samenstellende deelen niet wist thuis te brengen, doch het gelukte hem blijkbaar niet uit de combinatie van water + slurpen iets te maken, wat op een eigennaam geleeke.

ROUFFAER dacht daar in 1921 anders over en vertaalde in zijn bekend artikel over Malaka den naam met water-slurper. „Allereerst,” zegt hij „een vraag, die reeds eventjes hiervóór op blz. 43 werd gesuggereerd: van „wààr deze zonderlinge Vorstennaam, de „Water-slurper”? Was hij soms „ostentatief medelid van een Oud-javaansch matigheids-genootschap?— „Zijn in 941 Çaka aangenomen Koningsnaam, waarin het ongewone, zuiver- „Indonesische, doch met Sanskrit-genitief geconstrueerde „Air-langga” „of „Er-langga” zoo met opzet gekozen werd, en dat ook in den mond der „nazaten uitsluitend bleef leven, was natuurlijk zuiver-symbolisch; heen- „wijzend naar iets, dat zijn tijdgenooten maar al te goed begrepen. Kan „ER-LANGGA zijn kroningstitel in 1019 A. D. zóó gekozen hebben, omdat „hij toen de andere, vijandelijke, „wateren” (= *water-beheerschers*) had „„,opgeslorpt”; ook al moest hij met name tegen Woerawari weer vechten „in 954 Çaka = 1032 A. D.?”²⁾.

Het zal den lezer wel opgevallen zijn, dat ROUFFAER zich hier weder eens op het gladde ijs bevond, waar hij zoo gaarne zijn durf en moed aan gevaren en moeilijkheden mat en waar hij even vaak is uitgegleden als heelhuids aan den overkant beland.

Dat hij zich niet bij de slaafsche aanvaarding van Erlangga als een onbegrepen en dus ook wel voor de oude Javanen onbegrijpelijke eigennaam wenschte neer te leggen, pleit weder voor zijn critischen geest en vooral voor zijn goeden kijk op javaansche gewoonten. Dat hij bij zijn poging tot verklaring een modern-westersche beeldspraak te baat nam, is

1) H. KERN, *Verspreide Geschriften* VII: 90 noot 2.

2) G. P. ROUFFAER in *Bijdragen* 1921 (77): (43), 73.

voor zijn school niet te verwonderen. De klassieke geest spookt hier een keer te meer.

Had ROUFFAER de uitdrukking *Er-langga* niet voor een sanskrit-genitief aangezien, waarschijnlijk had hij dan kunnen komen tot een betere verklaring van dat woord. Ten rechte toch had hij hier niet moeten vertalen „water-slurper” doch „slurp-water”, zooals men ook zijn in hetzelfde tijdschriftnummer gegeven verklaring van *Djala-toenda* met „terras-water” moet verbeteren tot „water-terras” ¹⁾. Daarmede heeft men dan recht laten wedervaren aan de indonesische woordvorming, die in dergelijke samenstellingen gebruikelijk is. Men spreekt van *banjoe-biroe*, *banjoe-sari*, *banjoe-mas*, *banjoe-asin*, *banjoe-toemoempang*, *banjoe-oemboel*, *banjoe-oerip* enzovoort, om maar bij samenstellingen met water te blijven, en vertaalt immers *Blauw-water*, *Bloem-water*, *Goud-water*, *Zilt-water*, *Terras-water*, *Bron-water*, *Levens-water* enz. ?

Wat is nu onder dat slurp-water te verstaan ?

Langga, in het Javaansch *longga*, duidt op een handeling, waarbij men vocht uit een tuit of in ieder geval in een dunne straal neer laat vloeien in de keel, kortom dus de gewone indonesische wijze van drinken, zonder het vat, waaruit gedronken wordt, aan te raken. In VAN DER TUUKS woordenboek wordt de glosse *tjeret* gegeven, hetgeen volkomen hetzelfde aanduidt ²⁾; *linangga* en *tjineret* zijn beide aanduidingen voor deze handeling, die dus oneigenlijk met „slurpen” wordt vertaald. Aangezien wij echter deze hygienische drink-methode niet kennen is er geen beter woord voor te vinden. Nu is het niet geheel duidelijk, of daarbij op den vorm der straal of op het geluid gelet moet worden. Uitdrukkingen als *tjret* = geluid van het spritsen van water door een nauwe opening; *tjrit* = geluid van fijn spritsend water of vocht; *tjrot* = hetzelfde, maar in grooter hoeveelheid; *patjirit* = per ongeluk een weinig dunne stof ontlasten; zouden op het laatste wijzen, terwijl *tjarat* = pijp, waardoor bij het zout-maken het water loopt; *tjarat tahoen* = windhoos; *tjeret* = ketel met een tuit; op het eerste zouden kunnen wijzen, doch zeer goed van het tweede zouden kunnen zijn afgeleid. In ieder geval duidt *langga* dus op een straalsgewijs te voorschijn treden van vocht (bloed bijvoorbeeld bij helden in den strijd, die gekrist worden, zooals vele balische teekeningen kunnen illustreeren), in de samenstelling *er-langga* dus van water. Wie nu wel eens in de bergen heeft rondgezworven, zal weten, dat zulke dunne, uit den rotswand spritsende waterstraaltjes tamelijk zeldzaam zijn, daarbij zeer geliefd voor het

1) Bijdragen 1921 (77): 106.

2) VAN DER TUUK, KBNWdbk III: 831.

baden (zoodat men gemeenlijk het op andere wijze daaruit tredende water door een bamboeleiding die gedaante verschaft), en dat het dus niets verwonderlijks in zich heeft, als men een of andere bron en daarnaar genoemd gebied zou hebben benoemd met Er-langga, „straal-water”; het heeft dan ook in het Javaansch een aequivalent in Lo-tjeret, een plaats, dicht bij Běrběk (Kěđiri) gelegen.

Met dat al is de eigennaam nog niet helder geworden. „Straal-water” zou al een zeer zonderlinge naam voor een jeugdig prins van Bali zijn! Maar, zoo vraag ik mij af, is het wel een eigennaam? Zou het niet mogelijk zijn, dat wij hier voor ons hebben een naam, zooals andere vorsten dien eveneens droegen, indonesisch temidden van vele sanskrit-namen, meestal voorafgegaan door dyah of mpu? Denken wij daarbij aan het dyah Balitung = Prins van Biliton, Mpu Sindok = Heer van Sindok, Mpu Mada = Heer van Mada (?) enzovoort. Deze titulaturen zullen iets dergelijks hebben bevat als het Rake (= Raka + i) Panangkaran, dat zonder twiifel beteekent Raka van Panangkaran en zullen dus een geografisch begrip vertegenwoordigen ¹⁾.

In dat geval zullen wij dus ook vóór Erlangga iets als dyah of mpu hebben te voegen en moeten wij veronderstellen, dat Erlangga de apanage was van een vorst, dien wij gewoon zijn met dien naam als eigennaam aan te duiden. Iets als bhre mataram, bhre lasēm, bhre matahun, bhre tumapēl enz. uit den madjapahitschen tijd en Pangeran Arja Mataram, P. A. Singasari, P. A. Poegēr enz. in den huidige tijd, doch verstoken van de aan die namen verbonden apanages. Erlangga zou daarmee dus een apanage-titel zijn geworden, die zijn oorsprong vond in een daar ter plaatse zich bevindende spritsende bron. En dan ligt de vraag voor de hand of dat gebied niet hetzelfde kan zijn geweest als dat van het tegenwoordige Lo-tjeret, welk woord, samengesteld uit loh en tjeret (zie boven), als een javaansch aequivalent zou kunnen worden opgevat van het oud-javaansche er-langga? Het gebied dus van tjañdi Lor met de oorkonde uit de eerste helft van de 10de eeuw en van de bronsvondst van Ngandjoek? ²⁾ De overleveringen uit Bali, die alle Erlangga in Daha = Kěđiri plaatsen, waar dus ook dit Lo-tjeret gevonden wordt, maken dit tot een vraag, die het overdenken wel waard is ³⁾.

Soerakarta 1929.

1) Zie T.B.G. 1925: 216, 1927: 180.

2) Inventaris II: No. 2128 vlgg.

3) Ik denk aan een door Dharmawangca aan Erlangga bij diens huwelijk met zijn dochter te geven apanage, die den van Bali komenden prins de voor zijn javaansche hofleven benoodigde inkomsten zou hebben kunnen verstrekken.

Een Wichel-litanie der Sa'dan-Toradja's

door

Dr. H. VAN DER VEEN.

In zijn opstel „De Toradja's van de *Sa'dan*-, *Masoepoe*- en *Mamasa*-rivieren” ¹⁾ deelt Dr. KRUYT mede, dat naar de voorstelling dezer Toradja's vroeger een trap de aarde met den hemel verbond. Door het vergrijp van den man, *Pong Saratoe' Soemboeng Pio* geheeten, die naar den hemel opklom en den gouden vuurslag van *Poeang Matoea* den Hemelheer stal, ontstak *Poeang Matoea* zoo in toorn, dat hij de hemeltrap omver stiet. Daarna gebeurde het, dat een kind van *Londong di langi'* den hemelling, die te *Roera*, in het *Enrekangsche*, ten Zuiden van *Kalosi* gelegen, verblijf hield, ziek werd en de moeder in wanhoop uitriep: „Hoe kan ik nu naar den hemel gaan om *Poeang Matoea* geneesmiddelen voor mijn kind te vragen”. Toen liet de Hemelheer een *tille*-stengel (*Andropogon halepensis* Stapf) op de aarde vallen en zeide: „Dit is de vervanger van de hemeltrap (*eran di langi'*)”.

Met deze rietsoort (*tille*) wordt steeds gewicheld. Merkwaardig is echter, dat de naam van het wichelen: *ma'biangi*, een afleiding is van *biang*, een andere rietsoort (*Miscanthus Japonicus* Anderson) en ook de andere benaming: *oessembang biang*, „het riet in eens doorhakken”, het woord *biang* bevat. Ook in de beneden volgende litanie wordt steeds van *biang* gesproken. En in de litanie, die den oorsprong van het wichelen met riet hier op aarde verhaalt heet het: *Nabongsoranni do mai toe biang ri boentoe sola tille ri tanete*: „Hij liet het biangriet op den berg neder en het tilleriet op den heuvel”. Dr. KRUYT noemt in zijn boven aangehaald opstel (blz. 131) eenige gevallen, waarin dit wichelen plaats heeft, zooals bij een bevaling om aan te wijzen, of er nu niets meer aan een voorspoedige bevalling in den weg staat, voor zieken om te zien, of zij beter zullen worden en wanneer men in het algemeen een sterke begeerte heeft naar iets, zooals kinderlooze vrouwen, die wenschen te weten, of haar bedde om kinderen zal vervuld worden. In het Kesoe'sche (onderafd. Rante Pao) wichelt men ook in de volgende gevallen:

Wanneer men een eigenaardige droom gedroomd heeft, dan raadpleegt men het riet om te weten te komen, of zulk een droom een slechte

1) T.B.G. LXIII afl. 1, blz. 160.

beteekenis heeft of niet. Blijkt de droom dan ongunstig te zijn, dan bevat zij een aanwijzing, dat men zich aan het een of ander heeft schuldig gemaakt.

Wanneer men bij het wedden bij hanengevechten herhaaldelijk verloren heeft, neemt men ten slotte zijn toevlucht tot het *ma'biangi* om te weten te komen, of men verder ook ongeluk zal hebben.

Wanneer buffels en varkens door ziekte sterven, dan gaat men met het riet wichelen om een aanwijzing te ontvangen of men in een of anderen toorn der goden (*deata*) of voorouders (*to matoea*) heeft opgewekt.

Wanneer men vroeger er op uit trok om goud te zoeken in het Westen, in *Bittoeang* en *Manipi'* (Mamasa-gebied) dan liet men eerst wichelen om te zien, of men daarbij geluk zou hebben.

Ook wanneer men zich op weg begeeft naar een hanengevecht en door een ongunstig voorteken getroffen wordt, raadpleegt men het wichelriet. Men doet dat dan zelf en zegt daarbij een korte formule op.

Ook dieven en roovers gaan wichelen alvorens op het dievenpad te gaan.

Lieden, die een schuld te vorderen hebben op een ander of een rechtszaak hebben tegen iemand (*to meninga'*) en eveneens hun tegenpartij (*to disinga'*) passen het wichelen vaak toe.

Iemand, die een rechtszaak heeft, verzamelt zijn familieleden bij een zijner stamhuizen, *mantanan kaponan* geheeten: „het planten van een vergadering”. Daar wendt men zich dan eerst naar het Oosten om de inzettingen en de verbodsbepalingen (*aloek sola pemali*) en den formeerenden God (*deata toemampa*) als getuigen aan te roepen, dan naar het Noorden om den weg van de overvloedige bron (*kalimboeang boba*) en het vette water (*sakke maro'son*), daarna naar het Westen om den weg van het zuivere goud (*boelaan matasak* of *nane' tang karaoean*) en ten slotte naar het Zuiden om den weg van de inzettingen (*soekaran aloek*) en van de vastgestelde woorden (*pananda bisara*) als getuigen aan te roepen.

Vervolgens wordt een varken geslacht en de galblaas daarvan onderzocht (*ma'pepa'doe*). Mocht die een ongunstig teken vertoonen, dan wordt een tweede varken genomen en diens galblaas onderzocht. Wanneer ook die een ongunstige ligging heeft, gaat men tot het wichelen over. De *to minaa* (of *to minawa*), de kenner van de litanieën en offervoorschriften, die dat zal doen, begeeft zich daartoe buiten de vergadering. Wanneer dan met wichelen een gunstig teken verkregen was, was de eischer in de rechtszaak gerust, was het teken ongunstig dan hoopte hij, dat het op den tegenpartijder zou overgaan.

Ook wanneer men bezig was over de zaak te vergaderen en men hoorde bij avond het geluid van de *totosik*-vogel, een soort nachtuil, of er brak

een tak van een boom af, dan gold dat als een slecht teeken en ging men tot het wichelen over. Gaf het wichelriet een slechte aanwijzing, dan riep men met een offer de hulp der goden in. Ditzelfde deed ook de aangeklaagde, wanneer het bovengenoemde tijdens de vergadering van zijn familieleden plaats vond.

Ook hij slachtte een varken en eventueel een tweede, wanneer de galblaas van het eerste ongunstig lag en kon bij een ongunstige ligging van de galblaas van het tweede varken zijn toevlucht tot het wichelriet nemen.

In het algemeen kan men zeggen, dat de bovengenoemde gevallen waarin men met het riet wichelt alle het element bevatten van het willen vernemen, of men in het een of ander schuldig staat tegenover de onzichtbare machten.

Gaf het riet een gunstig teeken, dan bracht men later een dankoffer aan de goden.

Wanneer echter het riet een ongunstig teeken gaf, dan beled men zijn overtreding en liet den volgenden dag een zoenoffer aanrichten, bestaande uit een zwarte kip (Tae': *ma'pallin*), wanneer er geen verhoeding was (Tae': *ramba-ramba*) b.v. het nog niet afgelopen zijn van de plechtigheden van een doodenfeest in de adatgemeenschap. Ook legde men dan na de uitkomst van het wichelen vernomen te hebben de belofte af later een bepaald offer te brengen aan de voorouders of aan de goden. Gegoede lieden doen dan wel de belofte, later, wanneer het hun wel mocht gaan, een groot offerfeest aan te richten, aan hetwelk al de leden van het stamhuis zullen deelnemen (Tae': *merok*).

Ook wanneer men ernstig ziek was, werd het wichelriet geraadpleegd. De zieke mocht dan den dag van het wichelen geen buffel- of varkensvleesch eten, hetzij van een doodenfeest, hetzij van een offerfeest afkomstig.

Ziekte is het gevolg van een overtreding. De *to minaa* begint nu door middel van het riet te onderzoeken, of de zieke overtreden heeft tegen de inzettingen (Tae': *aloek*) en verbodsbepalingen (Tae': *pemali*). Is dat het geval dan moet de eene helft van het riet met de bolle zijde naar boven (Tae': *loembang*) aan de rechterzijde van den *to minaa* neervallen en de andere helft met de holle zijde naar boven (Tae': *toengara*) aan zijn linkerzijde, hetgeen overtreding aanwijst. Want de gunstige ligging van den gespleten rietstengel is juist de tegenovergestelde (*toengara* aan de rechterzijde en *loembang* aan de linkerzijde).

Komt de aan de rechterzijde neervallende helft *toengara* te liggen en de aan de linkerzijde neervallende *loembang*, dan is dit de aanwijzing, dat er niet tegen de inzettingen en verbodsbepalingen gezondigd is.

Blijkt nu, dat er in het algemeen gezondigd is tegen de inzettingen en verbodsbepalingen, dan belijdt de zieke een bepaalde overtreding. Dan gaat de to minaa weer wichelen. Komt dan de eene helft toegara aan zijn rechterzijde en de andere helft loembang aan zijn linkerzijde te liggen, dan blijkt, dat die overtreding als zoodanig erkend wordt en wordt het daarvoor bepaalde offer vastgesteld. Komen de beide helften andersom te liggen, dan wordt het wichelen nog weer herhaald, totdat de juiste ligging van de beide helften verkregen wordt.

Op dezelfde wijze wordt het wichelriet geraadpleegd, of er tegen de voorouders overtreden is en, nadat de zieke een bepaalde overtreding genoemd heeft, of die aanvaard wordt en ook het op die overtreding gestelde offer bepaald. Achtereenvolgens wordt dan gewicheld ten aanzien van een overtreding tegen *Poeang Matoea* den Hemelheer, tegen *Pong Toelak padang*, den god, die de aarde stut en *Pong Banggai rante*: „den god, die de vlakte uitbreidt” en vervolgens tegen *deata lan kapa danganna*: „de goden in de velden”.

Wanneer de zieke herstelt of bij voortduring van de ziekte niet eerder sterft, worden dan de beloofde offers gebracht. Bij het aanhouden van de ziekte gaat men echter niet voor de tweede maal wichelen.

De plechtigheid van het wichelen heeft in het huis van dengene, die daarom verzocht heeft plaats. De to minaa zet zich in het middenvertrek, waar de haard zich bevindt (*sali*), neer met het gelaat naar het Noord-Oosten gericht. Degene, die het riet wil raadplegen zit met zijn familieleden achter hem.

Er kunnen meerdere to minaa aanwezig zijn en een van hen kan afwisselend met den to minaa, die de leiding heeft, de wichelceremonie verrichten.

De to minaa heeft een plankje, onverschillig van welke houtsoort, van 12 c.M. lengte en 6 c.M. breedte vóór zich liggen: *allonan biang*: „hoofdkussen van het riet” geheeten of *pa'palindaran* („de plaats, waarop het *ma'palinda*’ plaats heeft; *ma'palinda*’ beteekent: „iets regelrecht doen, in-eens, in dit geval de rietstengel in één slag splijten.) Daaronder legt degene, die den to minaa geroepen heeft diens loon, hetgeen, naarmate de cliënt vermogend is of niet, één rijksdaalder, een halve gulden, een kwartje tot 12½ cent toe kan bedragen.

De to minaa heeft vier, ook wel twaalf rietstengels gereed liggen. Hij neemt er een op, zet die op het plankje, spreekt ze toe, splijt ze in de lengte door en laat dan beide helften neervallen. Komt dan in het algemeen de rechts van den to minaa neervallende helft met de holle zijde naar boven (*toengara*: „op den rug liggen”) en de links neervallende helft met de

bolle (*loembang*: „op den buik liggen”), dan is dat een gunstig teeken; gebeurt het omgekeerde, dan is dat een ongunstig teeken. Zoo is de uitlegging van het teeken in het *Kesoe*’sche (*Rante Pao*). Dr. KRUYT deelt in zijn bovenaangehaalde opstel mee (blz. 131), dat bij de bewoners van de *Masoe*poe- en *Mamasa*-rivieren in geval van een te wachten bevalling het als een gunstig teeken beschouwd wordt, als beide helften met de bolle zijde naar beneden of naar boven komen te liggen.

In het *Kesoe*’sche acht men dit een gunstig teeken in het algemeen zoowel voor den raadpleger van het voorspellende riet, als voor den tominaa zelf, maar geeft die wijze van neervallen van het gespleten riet geen voorspelling voor het bijzondere geval, waarvoor ze geraadpleegd wordt.

Komen beide helften met de bolle zijde naar boven te liggen (*loembang*), dan spreekt de tominaa de volgende woorden:

loembangki' ma'tengko tirandoek,
loekkoe ma'kapanoto.
sikaboe'toanmo lompona padang,
siappa' loepa' panaoengan.
tanda tasikna biang loembang,
toding minanganna biang loekkoe.

„Wij buigen ons neder, wanneer wij den grond bewerken,
 neergebogen loopen wij onder het juk (n.m.l. de buffels).

Wij verkrijgen dan het vette der aarde,
 wij ontvangen een rijken oogst

Dit is de veelbelovende aanwijzing van het riet, dat voorovergebogen ligt, dit is het overvloeiende teeken van het riet, dat bol naar boven ligt.

Komen beide helften met de holle zijde naar boven te liggen (*toengara*), dan zegt de tominaa het volgende:

Biang kataa-taa,
tanda tasikna la narandanki' petaa mammi',
toding minanganna la narandanki' lale' sanda marasa,
ke si kaboe'toanki' ianan sanda makamban.

„De veelbelovende aanwijzing van het lachende riet is, dat wij door een zoet lachen zullen worden aangegrepen,
 zijn overvloeiend teeken is, dat een uitbundig, vroolijk lachen over ons zal komen wanneer wij een overvloedigen rijkdom van bezit zullen verkrijgen.”

Wanneer de to minaa voor de eerste maal het wichelriet zal gaan klieven, zet hij het mes op het riet en spreekt het dan eerst toe. De litanie begint met het aanroepen der voorouders en stamvaders om zich te komen scharen in het Westen, de hemelstreek waar men denkt, dat de afgestorvenen huizen.

De to minaa deelt hun mede, dat hij het wichelriet, den vervanger van den hemelladder (Tae': *soellena eran di langi'*) in het holle van de hand houdt. Drie rietstengels stonden in het midden van den hemel geplant, de *indo' datoenna* „de vorstelijke moeder” van het aardsche riet, die daar stonden, als waren zij de drie steenen in den haard van hen, die van ouds met gezag bekleed zijn.

De overlevering maakt alleen melding van het wichelen met riet in den hemel, toen daar een zieke was.

Een van de acht kinderen van Poeang Matoea, den Hemelheer, was zwak van hoofd en steeds ziekelijk, *Banno boelaan* („de gouden druppel”) geheeten. Toen zeide de broeder van Poeang Matoea, *To Bassi-bassian* („degeen, die behept is met ouderdomsvlekken”): „Roep den to minaa *Kamboeno langi'* („zonnenscherm van het blad van den waaierpalm aan den hemel”), opdat deze de ceremonie verrichte voor de zieke, die thans verricht moet worden.” Toen liet Kamboeno langi' rietstengels halen, na een rijstaar aan de stengels, die niet werden afgesneden te hebben laten binden. Het riet gaf daarop te kennen, waardoor de ziekte ontstaan was en bracht genezing te weeg.

De to minaa gaat dan voort de verschillende gevallen op te noemen, waarin het wichelriet gebruikt wordt. Daar is het riet, dat de buffelhouders afkappen om er hun wichelspelletjes mee te spelen, waarin zij de to minaa nadoen, ware en onware dingen uitsprekende. Dat wil hij niet doen. Dan is er het riet, dat groeit op den berg van den bliksem, op den heel hohen heuvel, het riet van rechtszaken, het riet geraadpleegd door hen, die een eisch stellen tegen iemand (Tae': *to meninga'*), reeds boven genoemd. De berg van den bliksem en de heel hoge heuvel zijn allegorisch op te vatten als een aanduiding van de lieden, die zich hoog boven anderen verheffen en van af hun hoogte allerlei op anderen te vorderen en op anderen aan te merken hebben.

Dan is er het riet, dat groeit op den berg, die afweert, op den heuvel die verbergt (i.t.l. die tusschen iemand en een ander is), de allegorisch op te vatten plaats, waar het riet groeit, waarmede zij wichelen, die in een rechtszaak gewikkeld worden (Tae': *disinga'*) en die hun schuld ontkennen (Tae': *pellaloen doenan*). Zij weren hun schuld af.

Dan is er het riet, dat in het dichte bosch en de diep tusschen de be-

schermende wallen liggende versterkte plaats zetelt. Dat is het wichelriet, geraadpleegd door de dieven, die zich schuillhouden in het dichte bosch en in versterkte plaatsen. Daarop zinspeelt weer de uitdrukking: „het riet, dat in het dichte bosch groeit en op versterkte plaatsen”. Zij worden vergeleken met een treknet, dat zijn buit meesleept. Dat is het riet dergenen die naar de met mos begroeide deuren opklimmen. Hiermede worden bedoeld degenen, die de rotsgraven berooven van de aan de dooden meegegeven kostbaarheden.

Dan is er het riet, dat op de slapen (ribben) van het gebergte groeit en de insnijdingen der dalen. Dat is het riet van de roovers, die er gewapend op uit trekken.

Tenslotte is er het riet, groeiend aan den oever van waterplassen en aan den rand van de bronnen, een zinnebeeld van genezing-aanbrengende koelte en rust.

Dat is het riet, dat geraadpleegd wordt door hen, die ziek zijn, die zijn als een kiekendief, wiens veeren slap hangen, zwak als een vogel, wiens veeren flets neerhangen. Dat gaat de to minaa in één slag kappen (Tae': *sembang*), zoo wordt het in deze litanie beschreven, die wordt opgezegd, wanneer er voor een zieke gewicheld wordt. Het is het gebruik, dat de to minaa eenige rietstengels in de buurt van het huis van den zieke gaat kappen of door een ander laat kappen. Dit kan ook door een slaaf gedaan worden. Deze neemt een rijstaar mee en hangt die op aan een der rietstengels, die hij zal laten staan, zooals dit ook geschiedt, wanneer men rotan kapt. Dit is de eene aar rijst, die de to minaa als leeftocht aan het riet schenkt. Naar de plaats, waar het riet groeit, wordt dus de dichtertlijke verre tocht ondernomen.

Wordt voor dengene, die een rechtszaak tegen een ander opwerpt of voor iemand, tegen wien een eisch wordt ingesteld, gewicheld, dan kapt de to minaa ook wat riet in de buurt van het huis van dengene, voor wien gewicheld wordt. De litanie is dezelfde, maar dan heet het, dat niet het riet van de karbouwenhoeders van degenen, die een eisch afwijzen, van de dieven en roovers, van de zieken, maar van degenen, die een eisch stellen gebruikt zal worden. Bij degenen, die een eisch afwijzen heet het ook, dat niet het riet der karbouwenhoeders enz. zal genomen worden, maar het hunne. De dieven en roovers raadplegen zelf het riet; zij snijden eenige stengels af, waar zij die het dichtst bij de hand hebben. Zijn zij op de hoogte van de litanie, dan vermeldt hun litanie ook weer dat zij niet het riet van de karbouwenhoeders enz. zullen nemen, maar het hunne.

Het riet nu van de zieken, zoo gaat onze litanie voort, zal daarop door den to minaa verzocht worden een uitspraak te geven betreffende de over-

tredingen, die door de familieleden van den zieke of hem zelf begaan zijn en de waarheid te spreken, als het kind van den *datoe* (vorst) n.l. den *datoe* van *Loewoe* te *Palopo*, als het jongste kind van *Pallongi-longi*, met wien ook de *datoe* van *Loewoe* bedoeld wordt, die geacht wordt boven leugen verheven te zijn. Ook in de dagelijksche spreektaal wordt wel eens gezegd: *pa'kada tonganmoko soesi anakna datoe lan Palapo*: „spreek de waarheid, als het kind van den *datoe* (vorst) in *Palopo*”.

De litanie eindigt met den wensch, dat degene, die laat wichelen de uitspraak van het wichelriet goed ter harte moge nemen en ze goed in zijn ziel moge bewaren.

In een andere lezing van deze litanie, die ik evenals de hierondervolgende uit den mond van den to minaa *Ne' Garroeng* te *Angin-angin* (district *Kesoe*) opteekende, wordt het wichelriet aangespoord op de juiste wijze om te vallen met deze woorden:

Da'mo moetalinga doea,
da'mo moelengan patomali.
Da'mo moebarira sangpiak,
da'mo moelantang to loemio'.
Talinganna moko rara',
matanna moko boelaan.
Toengara moko dio katanaangkoe,
moeloembang dio katage'-tagerankoe.

„Luister niet naar beide zijden,
 Val niet aan beide zijden met de holle kant naar boven.
 Doe niet als een, die één zijde kiest, wees niet, als de nachthut van hen, die rondtrekken (die nu eens hier, dan weer daar hun nachtverblijf hebben),
 Moge uw ooren zijn als een gouden halssieraad (d.w.z. juist hoorende),
 Moge uw oogen zijn als goud (d.w.z. de waarheid ziende).
 Wil met de holle zijde naar boven omvallen naar de zijde, die ik wensch (dus de rechterzijde, i.t.l. op mijn wensch, op hetgeen ik bedoel),
 Wil met de bolle zijde naar boven omvallen naar de zijde, die ik mij toebedeeld heb (dus de linkerzijde, i.t.l. op hetgeen ik mij toebedeeld, toegewezen heb)”.

De tekst der litanie luidt als volgt:

Kamoe to diponene' sola to dipotaoe boenga'
 Oembai mane mipodoeilling, tobang tama talingammi.
 Mima'papa di rampe, diong rampe matampoe',
 Mitallang tipanapi' diong kabotoan koela'.
 Toemanan talingammi, koemoea la ntoëmo pesaloe taroek boelaanta,
 La oengkrankan pessalossok to matoea lolosoe kandaoereta
 Mitoemanan talingammi oerrangi randan poedoekkoe.
 Apa koerandemo toe ara' boelaanna soellena eran di langi',
 Koesapoemo saripi boko'na soellena enda' To Paloelloengan.
 La koedemme'mo tampa dadinna lan tangana langi',
 La koekala'pa kombong garaganna lan masoeanggana To Paloel-
 loengan.

Apa ti tanan talloemo indo' datoenna lan tangana langi',
 Samma' batoe lalikan to dolo kapoeanganna lan masoeanggana.
 Pa ia ade' biang oentongkonni rante masangka' lan tangana langi',
 Ia ade' to tangla' oennesoengi tandoeng kalonaran lan masoeanggana.
 Biangna ade' to manglaa tedong to, angla'na to soemamba karambae.
 Biasa ade' nasembang piso rongko' to manglaa tedong to napopa-
 ningoan,

Nenne' natina' to soemamba karambae napoparamai.
 Napopassarong bajak to manglaa tedong,
 Napopa'loelloeng peda-peda to soemamba karambae,
 Oellangkanni ade' tang tongan to oellangkanni tonganna.
 Pa tangia pa la koesape bombongna to.
 Ia biang oentongkonni boentoe kila', biangna kada keindo',
 Ia oennesoengi tanete malangi-langi, biangna kada sanda ma'ambe'.
 Tangia doekapa la koesape bombongna to.
 Ia biang oentongkonni boentoe parinding, biangna poedoek piongan,
 Ia oennesoengi tanete pabala-bala, tangla'na lila pellaloendoenan.
 Misa' doeka battoeanni patoe borongna.
 Ia biang oentongkonni pangala' tamman, biangna to pasara boende,
 Ia oennesoengi to' kota mandalan, biangnato oenteka' ba'ba loemoeran.
 Pa tangia doeka la koesape bombongna to.
 Ia biang oentongkonni pili'na boentoe, biangna to kandean bassi,
 Ia oennesoengi tikallebona lombok, tangla'na to timboeran mata pinae.
 Pa tangia doekapa la koesape bombongna to.
 Na biang oentongkonni ia tampona limbong,
 biangna ia to makoejoe langkan,

Na tangla' oennesoengi ia tompokan mata oelai,
 tangla'na ia to maossa' manoeck-manoeck.
 Iamo ia nalando lalanni soellena kamboeno langi'.
 Iamo ia nalangkan pa'taoenanni solonna Ta'doeng madaoan.
 Nasembang piso rongko', natina' bajak batoe lapparan.
 Nakinalloi pare sangsape boelinna, nabokong-bokonganni ke'te' talloe
 etengna.
 Anna direre' ponno rangking, anna diloki-loki la'bi didi saang.
 Anna dipatoembang do allonan rara'na, dipamalangi' do tandasan
 boelaanna,
 Oempoparandangan panampa To Bone titanan talloe.
 La oellangkanni aloek sanda kadake dio batang di kalena to ma'rapoe
 tallang,
 La oessaresei sangka' pakoendala-dala dio to kombong koemarpoe.
 La napopa'kada tongan soesi anakna datoe,
 La napopa'toendoe maleso soesi bongsoenna Pallongi-longi.
 Dadi la manda' natamboek boea,
 To kada nabamba saloe tama rombe atena,
 La bintin selle' kalapa matoea,
 To kada nakalle palempang tama soemboeng soemoesoenna.
 Anna sisarak saloe aloek sanda kadake to ma'rapoe tallang,
 Anna simanta mambela sangka' tang dadi-dadi to kombong koe-
 marapoe.
 Anna siria lindo masakke, annamendaoen soegi',
 Nasi saladan roepanna tanda marendeng, namentangke ianan,
 Anna makianakan na makombong marapoean.

Vertaling :

Gijlieden, die als voorouders beschouwd wordt en als stamvaders !
 Wellicht verneemt gijl. het nu eerst en dringt het tot uw ooren door.
 Gijl., die daar aan den rand, aan den Westkant verzameld zijt,
 Gijl., die beneden aan den ondergang van de zon dicht opeen vergaderd
 zijt, als bamboe.
 Neigt uw oor, (vernemende), dat uw gouden nakroost de ordonnantiën
 gaat ter hand nemen,
 dat uw schitterende nakomelingen de inzetten der ouden gaan
 aanvatten.
 Neigt gijl. uw oor, hoorende hetgeen uit mijn mond uitgaat.
 Want ik houd de gouden borst van den vervanger van de trap ten he-
 mel in het holle van mijn hand,

Ik strijk langs den rug van den vervanger van de ladder van het om-
hullende.

Ik zal zijn gestalte, zooals het (riet) in het midden van den hemel ont-
staan is gaan aanraken,

Ik zal gaan betasten zijn vorm, zooals het gemaakt is in het midden
van het omhullende.

Als drie stengels stond zijn vorstelijke moeder in het midden van den
hemel geplant,

Als waren zij de haardsteen van hen, die van ouds met gezag bekleed
zijn in het midden van het uitspansel.

Er was dan, naar het heet, het riet, dat de wijde vlakte bewoonde in
het midden van den hemel,

Er was, naar het heet, de stengel, die zetelde in het ruime veld in het
midden van het uitspansel.

Dat is, naar het heet, het riet van de buffelhoeders, de stengel van de
karbouwenweiders.

Dàt zijn de buffelhoeders, naar het heet, gewend met een geluksmes
af te snijden en zij spelen er mee,

Dàar laten de karbouwenhoeders (hun mes) altijd op neerkomen en zij
vermaken zich er mee.

Als zonnehoeft laten de buffelhoeders het de scherpte van het
mes dragen,

Als hoofdomhulsel laten de karbouwenweiders het een mes nemen,

Om hetgeen niet waar is en het ware uit te spreken.

Maar dàt is het nog niet, van hetwelk ik de vezels afhaal.

Het riet, dat de berg van den bliksem bewoont, het riet van het
moederrijke woord,

Hetgeen zetelt op den hoogen heuvel,

het riet van alle vaderrijke woorden

Ook van dàt haal ik de vezels nog niet af.

Het riet, dat de afwerende berg bewoont, het riet van de lippen, die
ontkennen,

Hetgeen zetelt op den verbergenden heuvel, de stengel van den
ontkennenden mond.

Dat heeft naar de aanduiding ook zijn eigen gebied.

Het riet, dat het dichte bosch bewoont, het riet van hen, die weg-
sleept, als een treknet,

Hetgeen in de diepe versterking zetelt,

het riet van hen, die naar de met mos begroeide deuren opklimmen.

Maar ook van dàt haal ik de vezels niet af.

Het riet, dat de slapen der bergen bewoont,
het riet van hen, die gewend zijn met ijzer te eten (te verderven),
Hetgeen in de insnijdingen der dalen zetelt,
de stengel van hen, die gewend zijn met de scherpte des zwaards te
verteren (te verwoesten).

Maar ook van dat haal ik de vezels nog niet af.

Het riet echter, dat de oevers van waterplassen bewoont, het riet van
hen, die zijn als een kiekendief, die zijn veeren laat hangen,
De stengel dan, die op den rand der bronnen zetelt, de stengel van hen,
die zijn als een vogel met slaphangende veeren.

Dat is het, waarheen de plaatsvervanger van *Kamboeno langi* de verre
tocht onderneemt.

Die is het, met welken de opvolger van *Ta'doeng madaoan* jaar op
jaar zijn uitspraak doet.

Dat hakt hij met het gelukmes om, daarop doet hij het scherpe van het
een geluksteeken dragende mes neerkomen.

Dat schenkt hij één rijstaar als leeftocht, hij verstrekt het een
halm met drie trosjes als spijs.

Opdat er een mandje vol van afgesneden worde, opdat er meer dan de
bladnerven van een suikerpalm, die pas zijn bloemkolf draagt van af-
gekap worden.

Opdat hij het op zijn schitterend hoofdkussen doe trillen, opdat hij het
op zijn gouden aanbeeld doe opspringen, hetgeen tot onderlaag heeft,
dat wat de Bonieren maken, als driet al geplant.

Opdat het al hetgeen er aan verkeerde gebruiken bij de eigen familie-
leden, talrijk als bamboe, was, zal uitspreken,

Opdat het getuigenis zal geven van de slechte gedragingen in den kring
van de gezamenlijke verwanten (aangetroffen).

Hij zal het (riet) de waarheid doen spreken, zooals het kind van den vorst,
Hij zal het een juiste aanwijzing doen geven,
zooals het jongste kind van *Pallongi-longi*.

Opdat hij het dus flink ter harte neme, en het geducht overwege en tot
in de vezels van zijn gemoed doe doordringen,

Om het woord goed te bewaren, als een oude betelnoot,

Opdat het glad afgestoken zij, in zijn binnenste, als een zijwaarts ge-
legde greppel.

Dat al wat er aan verkeerde gebruiken was wijk van de als bamboe
talrijke familie, zooals stroomen, die uiteengaan,

Dat de onbehoorlijke gedragingen van den kring der gezamenlijke ver-
wanten zich ver uit hun blik moge verwijderen.

Dat een gunstrijk aangezicht hen moge koesteren, dat zij in rijkdom
mogen toenemen, die zich moge vermenigvuldigen als de bladeren
der boomen,

Dat een heilrijk lot hen moge dragen, dat zij gezegend mogen worden
met bezittingen (talrijk), als de takken der boomen,

En zij met kroost gezegend worden en met een talrijke bloedver-
wantschap.

*

Wanneer de to minaa bij een zieke gereed gekomen is met het wiche-
len en de bepaalde offers heeft vastgesteld, besluit hij de plechtigheid met
de volgende woorden:

Dadi la dipopassambo langi'mo, la dipoparande tana.

Ianna la tae'mo battoeanni aloek sanda pakoendoen dio te to
kitoëan pesaloe,

toengaramoko dio kanangkoe moeloembang dio kairingkie.

„Het worde nu genomen als een bedekking, als de hemel en als een be-
scherming op de wijze van de aarde, die (alles) op de handpalmen
draagt.

Wanneer er in het geheel geen overtredingen naar de aanduiding zijn
bij hem, te wiens behoefte wij de inzetten ter hand namen,
dan moge gij aan mijn rechterzijde met de holle kant naar boven om-
vallen en met de bolle aan mijn linkerzijde.”

De to minaa wicheit dan nog eenmaal. Wordt dan het gewenschte
teeken verkregen, dan is daarmee de ceremonie geëindigd. Wanneer dit
echter niet het geval is, dan besluit hij met de volgende woorden:

Dai'to tapopa'indo'i lako rebongan didi, na rebongan didi ia oel-
loeloen alei.

„Het zij zoo, laat ons het aan de verantwoording van het in stukken
breken van palmbladnerven overgeven, opdat het in stukken breken
van palmbladnerven het in zijn mat rolle.”

De beteekenis dier woorden is deze: Laat ons het nu overgeven aan de
handeling van het door middel van in kleine stokjes gebroken palmblad-
nerven bepalen wat voor een overtreding begaan is.

Ook hiermede is de plechtigheid ten einde. De overtredingen door het
wichelriet kenbaar gemaakt worden door de voorgeschreven offers gedelgd
en wat blijkens de laatste uitspraak van het riet nog aan overtredingen was
overgebleven wordt verwaarloosd, want het is door de laatste woorden van
den to minaa van het gebied van het wichelriet naar een ander overgebracht.

**

Aanteekeningen.

Bovenstaande litanie is een stuk „priestertaal”, die ook bij de Sa'dan-Toradja's dient als middel van verkeer met de onzichtbare machten. De „priestertaal” van dit volk echter is niet een bepaalde kunsttaal, door verminking of verdraaiing van de gewone taal gevormd, zooals de Bare'e-sprekende Toradja's die bezitten. De „priestertaal” der Sa'dan-Toradja's is een dichtertaal, zij spreekt in bloemrijke, verheven woorden, die voor het meereendeel ook wel verstaanbaar zijn voor den leek. Zij houdt van pronk en praal, van epitheta ornantia, zij is vol symboliek en overdrachtelijke gezegden. Zij bevat allerlei uitdrukkingen, die in de dagelijksche taal niet gebezigd worden, b.v.: *ma'papa* en *tallang tipanapi*: „bijezen zijn, vergaderd zijn”, waar de gewone taal *sirampoem*, *ma'misa* of *ma'kombongan*, *toemanan talinga*: „het oor planten (neigen)”, waar de gewone taal *perangi*: „luisteren”, *oellangkanni*: „betuigen”, waar de gewone taal *oessa'bii* gebruikt.

Deze „priestertaal” laat zich voornamelijk kenmerken door een veelvuldig optredend parallellisme. Zij bevat vaak reeksen van twee regels, van welke de tweede regel den inhoud van de eerste weer in een ander beeld uitdrukt of op een andere wijze herhaalt. Zoo'n tweede lid bevat dan vaak bijzondere uitdrukkingen en ook soms woorden, die waarschijnlijk uit een oudere periode der taal stammen.

Zoo worden b.v. de woorden: *la ntoëmo pesaloe taroek boelaanta*: „uw gouden kroost gaat de ordonnantiën ter hand nemen” herhaald in: *la oengkangkan pessalossok to matoea lolosoe kandaoere ta*: „dat uw schitterende nakomelingen de inzettingen der ouden gaan aanvaatten”, waarin *pessalossok to matoea*: „de inzettingen der ouden” de parallel is van *pesaloe*: „de ordonnantiën” en *lolosoe kandaoere*: „de schitterende nakomelingen” van *taroek boelaan*: „het gouden kroost”. *Lolosoe kandaoere* beteekent l.t.l. „de nakomelingen, die zijn als kralenwerk, uit kralen geregen sieraden, die op doodenfeesten op bamboestaken uitgehangen en op offerfeesten gedragen worden”.

De uitdrukking *to manglao tedong*: „buffelhoeders” vindt zijn pendant in het ongewone: *to soemamba karambae*: „karbouwenweiders”, het woord *karambae* zal wel een woord uit de oude taal zijn, wellicht door het woord *tedong* van de huidige taal verdrongen.

De woorden: *napopassarong bajak*: „als zonnehoed laten zij het (n.m.l. het riet) de scherpte van het mes dragen” worden in een ander beeld herhaald in het: *napopa'loelloeng peda-peda*: „als hoofdomhulsel laten zij het een mes nemen”. *Loelloeng* beteekent „het hoofd met een doek omhullen”.

Merkwaardig is hier het voorkomen van de herhaalde vorm van het woord *peda*, in het Moluksch-Maleisch: „groot mes, hakmes” beteekenend. *Peda-peda* is in het Tae' in de gewone taal niet in gebruik.

Napopaningoan: „zij spelen er mee”, l.t.l.: „zij gebruiken het als speelgoed” wordt in het tweede lid vervangen door: *napoparamai*: „zij vermaaken zich er mee” l.t.l.: „zij bezigen het tot vermaak”, welk laatste woord in de dagelijksche taal onbekend is en wel zal samenhangen met het Mal. *ramai*: „druk, levendig”.

Nakinalloi: „hij schenkt het als leeftocht” heeft zijn pendant in: *nabokong-bokonganni*: „hij voorziet het van spijs”. Het woord *bokong* komt in het Sa'dansche Tae' in de gewone taal niet voor, in het Tae' der *To Rongkong* (aan de *Rongkong*-rivier, onderafd. *Masamba*) is het wel gebruikelijk in de beteekenis: „leeftocht, proviand”. Andere voorbeelden van parallelisme zijn de volgende:

De trap naar den hemel wordt genoemd *eran di langi* en *enda' To Paloelloengan*: „de ladder van het omhullende, het uitspansel”. *To Paloelloengan* is een van de epitheta van Poelang Matoea, die de god is in het uitspansel.

Oentongkorini rante masangka: „de wijde vlakte bewonende” heeft zijn pendant in: *oennesoengi tandoeng kalonaran*: „zetelende in het ruime veld”.

Anna dipatoembang do allonan rara'na: „opdat hij het op zijn schitterend hoofdkussen doe trillen (n.m.l. het riet)” wordt in het tweede lid in een ander beeld herhaald: *dipamalangi' do tandasan boelaanna*: „opdat hij het op zijn gouden aanbeeld doe opspringen”; *allonan rara'* beteekent l.t.l. „hoofdkussen, dat is als een gouden halssieraad”.

Ook de volgende uitdrukkingen verdienen nog nadere toelichting.

Taroek boelaanta: l.t.l. „ons gouden kroost”. Het inclusieve voornaamwoord *ta* (uit *kita*) is hier beleefdheidshalve gebruikt, waarbij dus de spreker zich zelf uit beleefdheid insluit. De bedoeling is: „uw gouden kroost”.

Kada keindo: „het moederrijke woord” beteekent hier, evenals *kada sanda ma'ambe*: „alle vaderrijke woorden”: „het woord, dat een reden heeft van vroeger, dat berust op een zaak, die er al van vroeger was”.

Indo' heeft het prefix *ke* vóór zich en *ambe' ma'*, beide in de beteekenis van „bezittend”.

Misa' doeka battoeanni patoe borongna: „Dat heeft naar de aanduiding ook zijn eigen gebied”. Er staat eigenlijk: „één ook is naar de aanduiding de toewijzing van zijn grens”; *borong* beteekent l.t.l. „streep”; *battoeanni* beteekent l.t.l. „(iets) aanduidende, (iets) verklarende”.

To' kota: „de plaats van de versterking”; *kota* komt ook in de dagelijksche taal voor, *ma'kota*: „een versterking maken”; het is waarschijnlijk aan het Boegineesch ontleend.

Iamo ia nalando lalanni: „Dat is waarheen hij de verre tocht onderneemt” is een samenstelling van een predicatief gebruikt adjectief *lando* met zijn substantief *lalan*, als w.w. vorm gebezigd.

Ta'doeng madaoan: „het zonnescherm in den hoogte” is een andere naam van *Kamboeno langi*.

Batoe lapparan: „een geluksteeken dragend”, *batoe lappa'* beteekent: „spoor, schub aan de poot van een haan, die een bijzondere gelukaanduidende vorm heeft”, in het Boegineesch beteekent het ook: „groote, witte vlek op een kris”.

Sangsape boelinna: „één rijstaar, l.t.l. een rijsthalm met één aar eraan”, *ke'te' talloe etengna*: „een rijsthalm met drie trosjes eraan”.

Panampa To Bone: l.t.l. „het maaksel der Bonieren”, n.l. de oude besnoeide dubbeltjes (Tae': *oelang*); *oempoparandangan*: „tot onderlaag, onderliggende balk nemen”. Het plankje, waarop de to minaa het riet klieft heeft die geldstukjes als onderlaag. Drie van die geldstukjes werden vroeger onder dat plankje gelegd als loon voor den to minaa.

Natamboek boea: l.t.l. „het in de buik (het binnenste) van hun hart doen ingaan”.

Rombe atena: l.t.l. „de franje, de afhangende vezels van hun lever”.

Soemboeng soemoesoenna: l.t.l. „hun verlengstuk, dat aan de borst drinkt; hun borst, hun binnenste”.

Siria = *sisaladan*: „elkaar op de schoot hebben, elkaar koesteren”; *ria* is het Mal. *riba*.

et verhaal van den wijzen Vidhura afgebeeld op den Barabudur

door

J. PH. VOGEL.

In het eerste deel van de monumentale Barabudur-monografie, in het jaar 1920 verschenen, heeft Prof. KROM niet alleen bijeengebracht alles wat tot op dien tijd het wetenschappelijk onderzoek had opgeleverd tot het begrip van het beeldhouwwerk, maar bovendien heeft hij een geheele reeks reliefs — die op den hoofdmuur der tweede gaanderij — voor het eerst op overtuigende wijze verklaard. Toch blijft er nog het een en ander over waarvan de interpretatie onzeker is. Dit opstel is bedoeld als een kleine bijdrage tot opheldering van de nog onverklaarde voorstellingen die op het groote monument van Java voorkomen.

Een studie betreffende de Nāgas in de legenden en beeldende kunst van Voor-Indië ¹⁾ leidde mij er toe ook eenige aandacht te geven aan die reliefs van den Barabudur, waarop dergelijke mythologische wezens staan afgebeeld. Zooals men weet, zijn de slangedemonen in den regel gemakkelijk te herkennen: op den Barabudur verschijnen zij steeds in menschenlijke gedaante, maar worden gekenmerkt door de slangehuid van vijf of zeven cobra-koppen die boven hun hoofd uitsteekt. Het is duidelijk dat het ikonografische type van den Nāga ontleend moet zijn aan de kunst van Voor-Indië.

Nu vindt men onder de reliefs die de balustrade langs de eerste gaanderij en wel de bovenste rij daarvan versieren een viertal (inderdaad twee tafereelen) dat, naar het mij voorkomt, moet bedoeld zijn ter illustrering van het *Vidhurapaṇḍita-jātaka*, d.w.z. 'het Jātaka van den wijzen Vidhura'. Dit Jātaka ²⁾, no. 545 van de groote Pali-collectie, behoort tot de laatste of 22ste afdeeling, *Mahānipāta* genaamd, van dat boek; het beslaat 74 bladzijden van FAUSBÖLL's uitgave en bevat niet minder dan 311 *gāthās* of verzen. Het is een ware roman verdeeld in zes hoofdstukken, elk van een afzonderlijken titel voorzien. In den held van het verhaal, die ons wordt

1) *Indian Serpent-lore*, London 1926, pp. 134 vlg. en 286.

2) *Jātaka*, ed. FAUSBÖLL, vol. VI, pp. 255 vlg.; *The Jātaka or Stories of the Buddha's former births*, transl. under the editorship of E. B. COWELL, vol. VI, pp. 126 ff.

voorgesteld als de Bodhisattva of aanstaande Buddha, herkennen wij een bekende figuur uit het *Mahābhārata*, nl. Vidura de halfbroeder van Dhṛtarāṣṭra en Pāṇḍu, de verstandige raadgever der Kauravas, wiens raad echter steeds in den wind wordt geslagen. In het *Jātaka* treedt hij dan ook op als de wijze minister van koning Dhanañjaya-Korabba die heerscht in de stad Indapatta, de hoofdstad van het rijk Kuru. Wij herinneren ons dat Dhanañjaya een van de namen is waarmee de Pāṇḍava Arjuna in het epos wordt aangeduid. Hier wordt hij *Korabba*, d.i. *Kauravya*, genoemd. Inderdaad gelden de zonen van Pāṇḍu even goed als hunne neven, de zonen van Dhṛtarāṣṭra, als afstammelingen van Kuru. Met Indapatta is blijkbaar Indraprastha, de residentie van de Pāṇḍavas, bedoeld.

In het eerste hoofdstuk, getiteld *Catuposatha-khaṇḍa* ¹⁾, van het Jātaka-verhaal lezen wij dat vier koningen in een park van den Kuruvorst bijeenkomen om de Sabbathsplichten te vervullen. Het zijn Sakka (Skr. Çakra), de opperste van de Devas, Varuṇa, hier als beheerscher der Nāgas voorgesteld, de vorst van de Supanṇas of Garuḷas, en Dhanañjaya zelf. Er ontstaat onder de vier vorsten een dispuut wie van hen de grootste is in deugd. Nadat de beslissing der strijdvraag aan den wijzen Vidhura is opgedragen, doet deze de uitspraak dat de ware asceet diegene is welke de vier deugden, waarop de vier koningen zich onderscheidenlijk beroemen, in zich verenigt. Hiermede is het eerste hoofdstuk geëindigd.

Het tweede hoofdstuk speelt in de Nāga-wereld. Varuṇa vertelt aan zijn gemalin Vimalā van de zeldzame wijsheid en welsprekendheid van Vidhura. Zij wenscht Vidhura den Dhamma te hooren verkondigen, maar daar zij vreest dat haar echtgenoot niet aan haar wensch zal willen voldoen wendt zij *dohala* ²⁾ voor. Zij zegt het hart van Vidhura te begeeren en dreigt dat het haar dood ten gevolge zal hebben zoo deze vreemde begeerte niet wordt bevredigd. De Nāga-koning zoekt hulp bij zijne dochter, de schoone Irandatī. Zij moet een minnaar zoeken, maar zijn liefde slechts beantwoorden op voorwaarde dat hij haar het hart van den wijzen Vidhura zal brengen. Door haar liefelijk gezang slaagt de Nāga-prinses er spoedig in de liefde te winnen van Puṇṇaka (Skr. Puṇṇaka), een overste der Yakkhas (Skr. Yakṣa) en zuster's zoon van niemand minder dan Vessavaṇa (Skr. Vaiçravaṇa = Kubera). Wanneer de jonge man haar ten huwelijk vraagt, antwoordt Irandatī dat zij daartoe alleen dan bereid is als Puṇṇaka haar het hart van den wijzen Vidhura verschaft.

1) Er bestaat ook een *Catuposathika-jātaka*, no. 441 van de groote Pāli-verzameling.

2) Met dit woord worden de eigenaardige begeerten eener vrouw gedurende haar zwangerschap aangeduid.

Nu volgt de inhoud der verdere hoofdstukken. Puṇṇaka weet dat Dhanañjaya verzot is op het dobbelspel. Hij begeeft zich naar Indapatta, daagt den koning uit en wanneer deze verliest, eischt hij als prijs 's konings minister Vidhura. Hij staat dezen toe afscheid te nemen van zijn gezin en voert hem dan naar den top van den Kālagiri of Zwarten Berg. De overste der Yakkhas berijdt zijn wonderpaard dat drie mijlen lang is (*tigāvu-tappamāṇam manomayaṃ sindhavam*) en Vidhura moet zich aan den staart vasthouden. Op den top van den Zwarten Berg aangekomen, tracht de demon den wijze te verschrikken door allerlei afgrijselijke vormen aan te nemen. Daar Vidhura onbewogen blijft, grijpt de Yakkha hem aan en slingert hem met het hoofd omlaag in het luchtruim. Maar niets is in staat den wijze van zijn stuk te brengen. Ten laatste is Puṇṇaka zoo getroffen door Vidhura's moed en standvastigheid dat hij berouw gevoelt en besluit zijn slachtoffer terug te brengen naar Indapatta. Maar het is Vidhura's wensch naar de Nāga-wereld te worden gevoerd. Daar verrukt hij koning Varuṇa en diens hof door zijne woorden van wijsheid. Het eind van het verhaal is dat Puṇṇaka de schoone Irandatī tot vrouw krijgt en dat de wijze Vidhura terugkeert naar Indapatta, waar hij met gejubel wordt begroet.

Dit is zeer in het kort de inhoud van het verhaal van den wijzen Vidhura, zooals wij het kennen uit het Pali Jātaka-boek¹⁾. Beschouwen wij thans de vier reliefs van den Barabudur nos 166—169 van serie B I a, die hiernevens zijn afgebeeld (Plaat I). Prof. KROM heeft reeds opgemerkt dat nos. 166, 167 en 168, hoewel gescheiden door een paar kleine halve kolommen of pilasters, inderdaad één tafereel vormen. Wat ziet men nu? In het midden op een troon zit met gekruiste beenen een persoon in zeer rijk ornaat met de rechter hand opgeheven op de wijze van iemand die bezig is iets te betoogen (*vitarka-mudrā*). Ter rechter en linker zijde van deze centrale figuur zitten telkens twee personen in eerbiedige houding. Naast elk van deze vier personen staat een standaard, waarvan één duidelijk als veldteeken een kinkhoren (*ṣaṅkha*) en een ander een vogel draagt²⁾. Maar wat wel het allermeeft opvalt is dat één dezer vier koningen (want uit de standaarden blijkt hun vorstelijke rang) een vogelsnavel heeft, m.a.w. het is een koning der Garuḍas.

Dat hier het eerste hoofdstuk van het *Vidhurapaṇḍita-jātaka* wordt voorgesteld kan, dunkt mij, niet worden betwijfeld. De figuur in het mid-

1) N. J. KROM en TH. VAN ERP, *Beschrijving van Baraboeoer*, Deel I, p. 368. De reliefs nos. 187-191 op de balustrade der eerste gaanderij stellen eveneens een Nāga-verhaal, wellicht het *Bhūridatta-jātaka*, voor. Dit is no. 543 van het Pali Jātaka-boek.

2) Prof. KROM ziet in hem Viṣṇu. Inderdaad is de kinkhoren één der vier attributen die deze godheid in de handen houdt.

den moet de wijze Vidhura zijn, afgebeeld in zijn waardigheid van Bodhisattva; want rondom zijn hoofd ziet men het ovaal van den nimbus. Dr. KROM kwam reeds tot de conclusie dat hij „een god of de Bodhisattva” moest zijn van wege zijn glorie. De Pali tekst zegt bovendien dat men hem bij deze gelegenheid op een troonzetel (*pallaṅkamañjhe*) had doen plaats nemen. Zijn gehoor wordt gevormd door de vier koningen, waaronder wij den Garuḍa-vorst reeds hebben kunnen herkennen in de tweede figuur ter rechter zijde van den Bodhisattva. De overige drie te identificeren is minder gemakkelijk. Geen van deze drie is als de Nāga-koning te herkennen aan de slangenhuif. Het is mogelijk dat de tweede figuur ter linker zijde van Vidhura oorspronkelijk dit kenteeken heeft gedragen, maar ongelukkigerwijze is van deze zoowel het hoofd als de benedenhelft van het lichaam geheel vernield. Hij kan dus den Nāga hebben voorgesteld. Het is ook denkbaar doch misschien minder waarschijnlijk, dat de eerste persoon rechts van Vidhura door middel van den kinkhoorn wordt aangeduid als Varuṇa, dan eer gedacht als zeegod dan als beheerscher der Nāgas.

Wij zullen dit punt onbeslist laten en liever onze aandacht richten op het onmiddellijk volgende relief (Plaat Ib), dat blijkbaar in de Nāgawereld speelt¹). Wij zien de rechter helft van het tableau geheel gevuld door een groep Nāgas en Nāgīs, deels zittend en deels staand. De voorste van de zittenden heft de hand eerbiedig omhoog naar een voor hem staande figuur, die, helaas! zoodanig is beschadigd dat vrijwel alle details onherkenbaar zijn. Toch geloof ik dat wij alle reden hebben om in deze figuur den wijzen Vidhura te zien, door den Yakkha Puṇṇaka naar het Nāgarijk van koning Varuṇa gevoerd. Want achter hem hurkt een persoon die niet alleen de eigenaardige haardracht der demonen schijnt te dragen, maar die bovendien vergezeld wordt door een paard. Hierin herkennen wij het ros van drie mijlen dat in het verhaal optreedt. Het gebaar van den hurkenden persoon schijnt te zeggen: zie hier den man. In de beide beschreven reliefs heeft dan de Hindoe-Javaansche beeldhouwer het geheele verhaal samengevat, want noch no. 165 noch no. 170 schijnen betrekking te hebben op de geschiedenis van den wijzen Vidhura.

Nu is het van belang dat ook op Boeddhistische monumenten in Voor- en Achter-Indië²) het *Vidhurapaṇḍita-jātaka* voorkomt. In de eerste plaats

1) Prof. KROM, *op. cit.*, p. 369, heeft de mogelijkheid geopperd dat dit relief in verband staat met de inleiding van het *campeyya-jātaka* (no. 506). Vgl. Plaat Ic.

2) Een zeer uitvoerige afbeelding van het *Vidhurajātaka* komt voor op 24 terra-cotta plaques behorend tot de Ananda Pagode te Pagan, een der oude hoofdsteden van Burma. Vgl. CHAS. DUROISSELLE, *Talaing Plaques on the Ananda. Epigraphia Birmanica* vol. II, pp. 114-126; pl. LVII-LXIII, fig. 242-265.

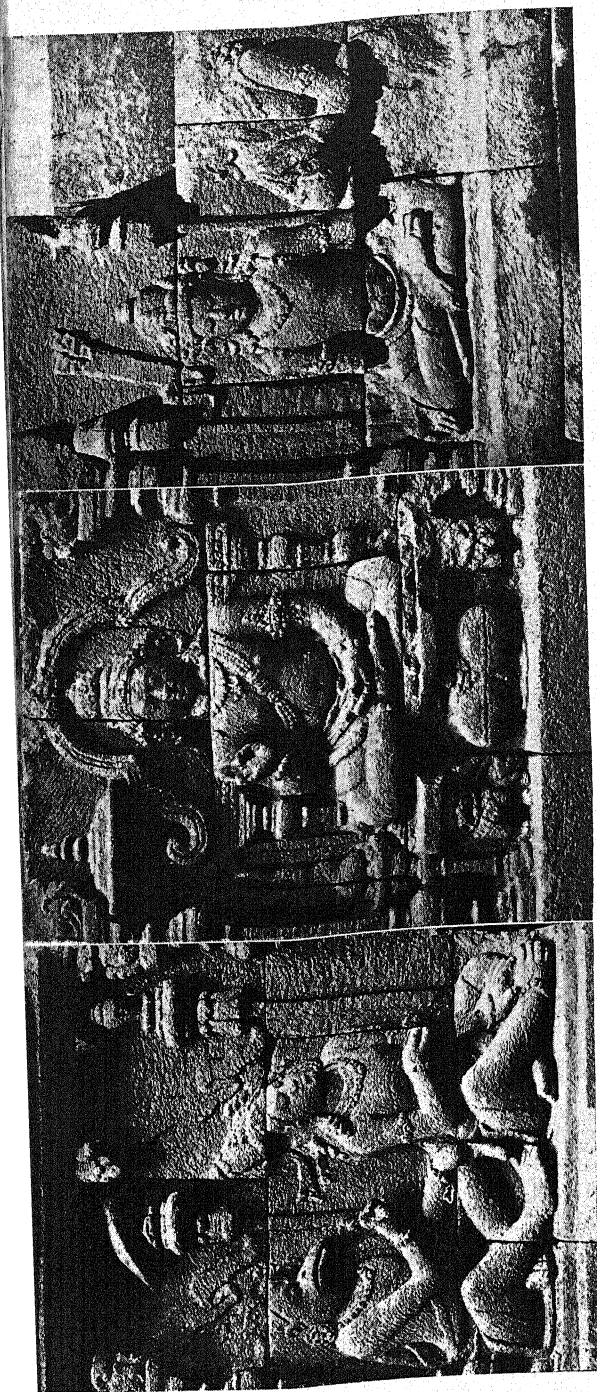
treffen wij het aan in verband met den beroemden Stūpa van Bharhut in Centraal Indië. Eén der pijlers van de noordelijke poort is versierd met een aantal reliefs, waarin Sir ALEXANDER CUNNINGHAM¹⁾ reeds het verhaal van Vidhura heeft herkend op grond van een inscriptie die luidt: *Vitura-Punakiya-jātakam*. In dezen titel zijn de namen van Vidhura en van zijn belager, den Yakkha Puṇṇaka, vereenigd. Maar ook zonder deze aanwijzing zou het verhaal dat hier wordt geïllustreerd gemakkelijk genoeg zijn te herkennen. Blijkbaar moet het van boven naar beneden worden gelezen. In het bovenste paneel dat onvolledig is zien wij een man en vrouw, elkan- der ontmoetend in een bergachtige streek. Het is de ontmoeting van Puṇṇaka en Irandatī, in den Himālaya. Onmiddellijk daaronder zien wij Puṇṇaka in gesprek met koning Varuṇa en diens gemalin Vimalā. De Nāga-koning draagt een vijfvoudige, de koningin een enkelvoudige slangenhuif. Blijkbaar doet hier de Yakkha aanzoek om de hand van de Nāga-prinses. Het middelste paneel vertoont acht figuren die echter inderdaad slechts twee personen voorstellen, volgens de synoptische methode van illustree- ren die in deze oude kunst gebruikelijk is. De beide personen zijn Vidhura en de wilde Yakkha. Eerst (beneden rechts) zien wij den laatste zijn won- derpaard bestijgen, dan (beneden links) in het luchtruim opvliegen, terwijl Vidhura zich aan den staart vastklemt. Boven rechts heeft Puṇṇaka zijn slachtoffer bij de enkels gegrepen en hangt deze dus met het hoofd naar omlaag. Boven links zien wij Puṇṇaka door Vidhura bekeerd. Het slot van het verhaal werd vermoedelijk voor oogen gesteld in het benedenste pa- neel. Er is nog slechts een fragment van over. Dit vertoont een mannelijk persoon gezeten op een zetel zonder leuning. Met het oog op het paard dat achter hem staat mag veilig worden aangenomen dat het Puṇṇaka is, mis- schien als gast in de Nāga-wereld.

Ook op een relief van Amarāvati²⁾ dat zich thans in het Museum van Madras moet bevinden meen ik het verhaal van Vidhura te herkennen, maar de steen is zoo verweerd dat de details grootendeels zijn uitgewischt. Onder de beroemde wandschilderingen van Ajantā heeft FOUCHER het *Vidhurapaṇḍita-jātaka* aangewezen en wel in de tweede grot³⁾. Uit de aangehaalde voorbeelden blijkt dat het verhaal van den wijzen Vidhura moet behoord hebben tot die *jātakas* welke de Boeddhisten gaarne hebben afgebeeld.

1) ALEXANDER CUNNINGHAM, *The Stūpa of Bharhut*, London 1879, pp. 79 vlg., plaat XVIII.

2) J. BURGESS, *The Buddhist Stupas of Amaravati & Jaggayyapeta*, London 1887, plaat XXII b.

3) A. FOUCHER, *Guide to Ajanta Frescoes*, p. 27, and *Rapport préliminaire sur l'interprétation des peintures et sculptures d'Ajanta*, pp. 11 vlg.

a.

b. Vidhura predikend voor de vier koningen.

d.

Vidhurainde
Nagawereld.

c.

Vergelijken wij nu wat Bharhut en Barabudur ons hier te aanschouwen geven, dan zullen wij getroffen zijn door het opvallend verschil in uitbeelding. Beide monumenten zijn dan ook gescheiden door een tijdsruimte van ongeveer negen eeuwen. De stijl van Bharhut is kinderlijk en onbeholpen, terwijl die van Barabudur zich onderscheidt door groote rijpheid en een volmaakt meesterschap over de stof. Toch zou met eenig recht kunnen worden beweerd dat de oude kunstenaars van Centraal-Indië een grootere vaardigheid in het illustreeren hebben getoond dan hunne confraters op Java. Wij merkten het reeds op dat te Bharhut ook zonder de begeleidende inscriptie de voorstelling gemakkelijk te herkennen zou zijn voor ieder die zich het verhaal herinnerde. Die herkenning zou dan vooral gebaseerd zijn geweest op het middelste der drie paneelen door CUNNINGHAM gereproduceerd. Daar zien wij Vidhura in de macht van den overste der Yakkhas, aan den staart van diens paard medegesleurd en met het hoofd naar beneden hangend. Dat zijn de meest typeerende trekken van het verhaal, de eigenlijke klimax. Nu is het zeker merkwaardig dat de Hindoe-Javaansche beeldhouwer juist dit pathetische gedeelte van het verhaal geheel achterwege heeft gelaten. Hij toont den beschouwer het vredzame begin en het bevredigende slot, maar niet het heftig bewogen middenstuk.

Deze voorkeur is zeker niet aan het bloote toeval toe te schrijven; zij is geheel in den geest, waarin de beeldhouwers die de sculptuur van den Barabudur hebben gewrocht hun taak hebben opgevat. „Vooreerst was „een voornaam vereischte”, zegt Prof. KROM¹⁾, „dat van hetgeen dit heil, ligdom te aanschouwen gaf, stichting uitging, en daarin lag opgesloten, „dat angstvallig moest worden vermeden iets af te beelden, hetwelk de gewenschte stemming zou kunnen verstoren; daarom zijn alle gebeurtenissen van een eenigszins sensationeelen aard zonder meer weggelaten of tot „onherkenbaar wordens toe verzacht, en natuurlijk zouden juist dergelijke „sterk sprekende episodes de aangewezenen zijn om er een verhaal aan te „herkennen.” Wat hierboven is opgemerkt omtrent de afbeelding van het *Vidhurapañḍita-jātaka* op den Barabudur bevestigt de juistheid van deze opmerking.

1) Dr. N. J. KROM, *Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst*. Tweede herziene druk. Deel I, blz. 367.

Supa - Sò

De eed; eene bijdrage tot de dynamische beschouwing der Roteneezen,

door

F. H. VAN DE WETERING.

Er bestaat een wezenlijk verschil tusschen den Oosterling en den Westerling inzake de opvatting aangaande den eed.

De eed in de Westersche maatschappij kan een maatregel van orde genoemd worden, want het maatschappelijk verkeer eischt een zekere mate van eerlijkheid, van goede trouw en van waarheidszin. Bij de primitieven echter heeft de eed eene religieuze beteekenis, verband houdende met het feit, dat hunne voorstellingswereld meer uit het gevoelsleven dan uit het verstand geboren wordt. Ook kan men den eed bij de natuurvölker een soort voorwaardelijke zelfvervloeking noemen, waarbij men de goddelijke gerechtigheid of de machtige natuur of een zeker krachtfluidum als rechter aanroept om te straffen bij onwaarheid spreken.

De roteneesche taal kende geen eigen woord voor zweren, maar wel verschillende benamingen om handelingen aan te duiden waardoor men zichzelf rechtvaardigt, anderen vervloekt, tooverformulieren prevelt enz. In lateren tijd heeft het woord „supa-sò” burgerrecht verkregen. Sò wordt gebruikt voor „eed, vloek” (b.v. sò fò ana sò, den eed welken hij gezworen heeft; ninu sò, den eed afleggen, d.w.z. den eed drinken), maar meer in de beteekenis van vervloeken, iemand door een vloek treffen, b.v. in nasesò, iemand vervloeken, iemand ongeluk toewenschen, ook: prevelen en fluis-teren vooral van gebeden of tooverformulieren. „Supa” is het meest gebruikte woord, varieerend in de verschillende dialecten van Rote: supa, sumpa en sumba. Denkelijk is dit woord het uit het maleisch overgenomen „soempah”.

Het gebruik van den eed om zich te zuiveren van aanklachten (dedeä kalak), zich te rechtvaardigen of zijne belofte te staven, is onder de Roteneezen zeer in zwang. Zijn de heiden-Roteneezen zich bewust hiermede eene religieuze handeling te plegen, die dadelijke gevolgen met zich kan brengen, twijfelachtig wordt het echter als de Christenen ook bij het geringste feit klaar staan met het welwillende aanbod „van te willen zweren”. In dit laatste geval: eene formule opzeggen zonder risico te loopen.

Evenzoo kent men de zelfverwensching waarin spijt wordt betuigd over de gevolgen van verkeerde handelingen, b.v. door onoplettendheid is een brand ontstaan. De vaak gebezigde uitdrukking is dan: „Fangok ta lèpa neni aoe boê te” (Beter dat de pokken mij hadden gegrepen dan).

Rust op iemand de verdenking van een of ander vergriep te hebben gepleegd en wordt die persoon ter zake beschuldigd, dan zuivert men zich van die verdenking door te zeggen: „Als het waar is waarvan men mij verdenkt, dan moge ik door een krokodil gegrepen of door den bliksem getroffen worden”. Wanneer een vrouw van diefstal verdacht wordt, zegt zij: „Indien ik het gestolen heb, dan moge de navelstreng bij de bevalling breken”; een man denkt aan de gevaren van zijn beroep en rechtvaardigt zich met te zeggen: „Ik zal uit den boom vallen en mijn hals breken, indien ik gestolen heb”. Woorden die voor den Rotenees werkelijkheden vertegenwoordigen, want men geeft zich over aan de grootste gevaren, men maakt krachten los die zich tegen den eventueelen meinedige zullen keeren. Deze eed is eene voorwaardelijke zelfvervloeking, waarvan de beschuldigers nu maar kalm den afloop moeten afwachten. Nog sterker is de zelfverdediging: „De hemel moge mij vernietigen, de aarde zal mij opslokken, wanneer ik diefstal gepleegd heb”. Ook pochers bevestigen de waarheid van hun verhaal met deze krachttermen. Christenen rechtvaardigen zich bij beschuldiging met de uitdrukking: „Ik zweer bij het doopwater op mijn hoofd, dat ik de waarheid spreek”. Hier wordt dan het doopwater als krachtfluïdum, een straffende macht tegenover den pleger van het delict gesteld. De magische kracht ontlaadt zich vanzelf indien de spreker niet de waarheid zegt.

Voor den rechter (manè sio) wordt de eed versterkt door bijgevoegde handelingen. Hetzij het een zuiveringseed betreft door den aangeklaagde (manakalak), of om zijn recht te bevestigen op eene bezitting die hem betwist wordt. Het onderzoek vindt plaats voor den Vorst (Manè) en zijne bestuurders in de woning van den Vorst; zulk eene plaats heet „loana-noesak”.

Tweeërlei handeling onderscheidt men nl.:

I La'a da'e (letterlijk: het eten van aarde).

II Tète manoe (letterlijk: de kip hakken).

Bij het „La'a da'e” vult men een glas met arak (ala lotè) en voegt hier zooveel aarde bij als met de punt van een hakmes kan opgeschept worden. Bovendien mengt men hierin een weinig kruit, soms ook hondenbloed. Alvorens van dezen drank te drinken zegt de delinquent:

„Da'e o, Lain o, Doeloe, Moeli, Ki nò Kona, sakasii !

Boeloek ma ta leo ndia fa na ei mia aoe,
fè aoe ampadeik o mate,
tè angga toek o mate”.

„Hé aarde, hé hemel, Oosten, Westen, Noord en Zuid, zijt getuigen!
Indien het niet is zooals ik zeg, dan moge gij mij eten (verteren),
laat mij (hier) staande sterven,
sterven op welke wijze ook”.

Hierna drinkt hij den drank.

Het mengen van aarde en het aanroepen van de „Aarde” tot getuige houdt verband met de opvatting der Roteneezen, die de aarde „Da’e Ina” d.w.z. „Moeder Aarde” noemen. Deze zal dan straffen.

Bij zeer belangrijke zaken wordt het bloed van een kat gedronken. Dit heet o.a. gebeurd te zijn bij de instelling van de z.g.n. „Keradjaan Empat” toen Radja Zacharias den eed van trouw aflegde. De betrokkene zegt dan:

„Meo o da’ema dei noefa aoe,
boeloek ma aoe ta ndos nai dedeak ia”.

„Het kattenbloed brenge mij onheil,
indien niet waar is hetgeen ik verklaar”.

Het drinken van kattenbloed houdt verband met de magische opvattingen der Roteneezen ter zake. Evenmin als men een kat mag slaan, zoo is het ook verboden haar te dooden of haar vleesch te eten. In zulke gevallen krijgt men een drogen hoest (tering). Wanneer degene, die den eed aflegt, later zijn woord niet houdt of zijne belofte niet nakomt, dan zal hij zich daarmede overgeven aan de reële straf, die in de bijgevoegde handeling van dien eed aanwezig is. De magische kracht van het kattenbloed zal zich in het lichaam van den meeneedige ontladen.

De tweede soort handeling is het „Tête manoe”, de kip hakken, d.w.z.: „tête heni manoe-a langa-na, de kop van de kip afhakken”. Voor deze wijze van eedafleggen zijn noodig: een plankje, een kip en een hakmes. De delinquent zegt:

„Manoe a o langgama mai toengga, aoe makoema aoe asa pepeko”.

„Evenals de kop van de kip zal het mij gaan, wanneer ik lieg of onwaarheid spreek”.

Een sympathetische daad, want men roept daarmede de doodstraf over zich. In werkelijkheid echter een kwestie van techniek, want indien de kop niet in één slag van de romp gescheiden wordt, staat de aangeklaagde schuldig voor zijne rechters. Niettemin zal de magische kracht van het bloed hem treffen, die wel de kop in één slag afhakte, maar toch onwaarheid sprak.

Uit het voorgaande blijkt dat de Rotenees bij 'adatrechtspraak niet spoedig tot meened zal overgaan vanwege de gevolgen, die hij zich daardoor noodwendig op den hals haalt, de krachten die hij losmaakt en de gevaren waaraan hij zich blootstelt.

En toch komt meened voor !

Dadelijk na de rechtzitting spoedt de meenedige zich naar een offeraar (manasòngo), die bereid is offers te brengen om de losgemaakte krachten te verzoenen en „koud te maken”. Offers die moeten dienen om den hemel, de aarde enz. te bewegen hun straf niet uit te voeren, tegenkrachten van bloedsprenging en offervleesch om te neutraliseeren.

Tot de gewone dagelijksche krachttermen, zijnde zelfvervloeking, waarmede men de waarheid bevestigt of de verdenking ontkent, behoo-
ren o.a.:

„Fangkok-a dei lèpa neni aoe !”

De pokken mogen op mij gelegd worden !

„Kolera-a dei neni aoe !”

Dat de cholera mij bezoeke !

„Dei bolo tasi !”

Moge ik in de zee verdrinken !

„Aoe bongi na dei ketoe foeni ngga !”

De navelstreng moge bij mijne bevalling afbreken !

De kracht van de vloek komt vooral uit in de vervloeking van anderen. Zulk eene vervloeking is voor den Rotenees eene uiting van gezindheid, die straks in daden overgaat, of anders gezegd: de vervloeking is als het ware een vloekstof waarmede de vervloekte wordt besmet.

Over kinderen, die den naam hunner ouders te schande maken, daden doen die de boosheid der ouders opwekken, wordt eene vervloeking uitgesproken. De inhoud hiervan is dat de ouders hun kind niet langer erkennen en het aan machten en krachten, aan ziekte en tegenspoed overgeven. De moeder slaat op hare borsten en zegt:

„Soesoe a o oema dei tate tei na”,

De melk, die hij gedronken heeft, zal zijn buik verwoesten.

De Vader schiet zijn geweer af als teken dat alle verbinding met het ongehoorzame kind verbroken is en roept daarbij:

„Lalai o mo Dahena-ka sakasii, aoe anang ta ndia sò”.

„Alle menschen zijn getuige dat ik met hem niets meer te maken heb”.

Er bestaat echter eene mogelijkheid om de oudervervloeking ongedaan te maken, indien de verloren zoon of dochter deemoedig terugkeert. Een offermaaltijd en het besprenkelen van den teruggekeerde met „koudmakende” middelen zijn daartoe in staat. Aangezien het terugkeeren van

den vervloekte vaak verband houdt met het feit, dat hij in den vreemde ziek geworden is, zien de Roteneezen — emotioneele natuurkinderen — hunne gevoelens aldus bevestigd: de kracht der vervloeking heeft zijn doel niet gemist.

Een meer voorkomende wijze van vervloeking heeft plaats bij diefstal of kwaadwillige verwoesting van andermans eigendom. De benadeelde vervloekt den dader onder aanroeping van den bliksem, de pokken, allerlei ziekten enz. om hem te straffen.

Heeft iemand berouw over de door hem uitgesproken vervloeking, omdat hij bij nader inzien zijn ongelijk inziet, dan kan hij zijne vervloeking niet herroepen. Alleen een beroep op de goden blijft er voor hem over, opdat door meerdere kracht de door hem uitgesproken woorden geneutraliseerd worden.

Een bijzondere vorm van eedaflegging kennen de roteneesche Christenen. De bijbel wordt op het hoofd van den persoon gelegd die zal zweren, terwijl hij dan zegt:

„Makoema aoe asa pepeko, asa ndandali-na oÈ salani-ka nai aoe langga ngga de Lama toea-ka dei balas aoe”.

„Zie, als ik lieg, dan moge God mij door het doopwater op mijn hoofd straffen”.

De bijbel en het doopwater bevatten de magische krachten, die zich tegen den eedschender van zelf zullen ontladen. Geen Christen zal dezelfde waarde toekennen aan den westerschen vorm van eedaflegging zooals voor den Bestuursambtenaar geschiedt. Noch het vingeropsteken als bijgevoegde handeling, noch de inhoud der eedwoorden hebben hem iets reëls te zeggen. De vorm sluit alle magische werking uit: „Aoe aŋa no tetebes. Lama toea-ka toeloe aoe”, „In waarheid verklaar ik, God helpe mij”. Niet alleen hebben de Roteneezen geen bezwaar om voor den Bestuursambtenaar den eed af te leggen, maar ongevraagd bieden zij dit vaak aan. Het aantal keeren van meened is bij dezen vorm van rechtspraak dan ook vrij groot, al zijn anderzijds de Roteneezen ook weer overtuigd dat meened eenmaal gestraft zal worden.

Tomohon (Minahasa) 10 Mei 1928.

A Patani Version of the Ramayana

by

R. O. WINSTEDT C. M. G., D. Litt. (Oxon.).

The Malayan branch of the Royal Asiatic Society has published two Malay versions of the Ramayana: the folk-tale Sri Rama, edited by Sir WILLIAM MAXWELL, (JRASSB XVII, pp. 86—115) and the Bodleian *Hikayat Sri Rama*, edited by Dr. SHELLABEAR (*ib.* No. 70). References to other Malay manuscripts of the story will be found in JUYNBOLL's *Catalogue of Malay manuscripts at Leiden* (Leiden, 1899, pp. 40—50); in Dr. PH. VAN RONKEL's *Catalogue of Malay manuscripts at Batavia* (1909, pp. 1—7) and in his supplementary catalogue of Leiden manuscripts (Leiden 1921, pp. 1—2); and again in VAN DER TUUK's *Account of the Malay manuscripts belonging to the Royal Asiatic Society, London (Miscellaneous Papers relating to Indo-China, Second Series, vol. II, p. 19)*. Dr. JUYNBOLL has written on stage-plays adapted from the Ramayana in Indonesia and Further India (*The Hague* 1902); GERTH VAN WIJK on the different redactions of the Sri Rama (*Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde* Deel XXXIV pp. 401—434).

This Patani version opens with the tale of Mahasiku, or Mahsiku, or Mahasikul, as it is variously written, the maker of Kumari (who became Mahadewi the wife of Siva) out of a bit of eagle-wood. The manuscript is in the *hikayat*, not the rhapsodist, form. It is in the modern cursive hand of Penang and Perak, covering 215 pages of a note-book, and copied apparently in 1911 for the late Mr. G. M. LAIDAW, then Assistant District Officer at Kroh in Upper Perak, a district of Patani folk and Patani culture. The manuscript, which is incomplete, is being presented to the School of Oriental Studies, Finsbury Circus, London. The following is an outline of its contents: — the corruption of Sanskrit and other names has been followed in my transcription, though many of them can be easily identified and corrected by students of the Ramayana.

To' Mahasiku was 128 years old. So to atone to Allah for his sins he became a hermit, living in a hole in the trunk of a leafless solitary tree (حيري).

One day a sparrow made a home in his beard and laid her eggs there.

In time one of her young asked the mother sparrow why Mahasiku stayed fasting. „To atone for his sins”, she said. „But he'll never do that, because he has no child to bear a portion of them”.

So Mahasiku left his tree and went to a Buddhist temple (*wat*) and gave gold to one of his servants (اندين) and bade him seek a bride for his master. In vain the servant fared to many courts until he reached the court of Johan Maharaja, ruler of the land of the Seven Meres (المرغ) and Nine Beaches. This prince was willing but his daughter, The Beautiful Flower (*Bunga Lela*), refused so old a suitor.

So Mahasiku bade his servant fetch a piece of sandalwood from his house. This he changed by magic into a girl, the Sandalwood Princess (*Putëri Chëndana*), and her he married. After one day he left her and returned to his tree. But he gave her magic jasmine, by which she could call him if she had need. Princess Sandalwood in due time bore a girl child. In her trouble she used the magic jasmine to summon help. The jasmine flew up to the sun. And the Sun God descended to earth to seek the tree from which so fair a flower had come. He reached the house of the Sandalwood Princess who promised him seed from the tree and invited him to stay with her. „I cannot”, said the God, „for then the world would be dark”. Howbeit he lay with her, and she bore him a son. „There is a Sun-God,” she reflected. „Surely there must be a Moon-God also”. And she sent the magic jasmine up to the moon. So the Moon-God flew down to earth in search of the tree whence so fair a flower had come. And he reached the house of the Sandalwood Princess. „I cannot stay with you”, said the God. „For it would bring affliction upon the world”. Howbeit he lay with her and after nine moons she bore him a son. Another day walking in her garden she met the King of the White Monkeys. By him too she had a son.

In her loneliness Princess Sandalwood used the magic jasmine again, this time to call her husband. She tells him that he has come to her in her dreams and begotten three children. On the morrow he takes the three youngest children in his arms to play by the riverside. But the eldest child, the girl, weeps, saying, „Why do you make so much of them seeing that I only am your child”. So Mahasiku wraps all the children together and hurls them across the stream. For his own will return to him but the children of other fathers will fly up to the mountains and become monkeys. And so it happened. Then the Princess, seeing her husband return with his own child only, grew frightened that the girl would reveal her mother's infidelity and hurled her to a far mountain. Thereupon Mahasiku struck his wife with a stick and turned her into sandalwood again, swearing that

if she grew into a tree lightning should strike it. She grew into a tree (dēpu) and blossomed and bore fruit. Above the tree was a stream, whose ripple sounded in the ears of Mahasiku like the voice of the princess. And he called down lightning, which blasted the tree.

One day the three sons of Mahasiku, who had been changed into monkeys, prevailed on their father to restore them to human shape. This he did by sprinkling them with water. The son of the Sun-God he named Maharaja Bali (or *Balia*; بالي); the son of the Moon-God he named Sri Gua (سري گوا) and made Bendahara, and the son of the Monkey King he named Maharaja Bilo' (بيلو').

Now there was a country called One Field Valley (*Sa-limbah Sa Ladang*) with 49 Princes; the eldest was Bisnu, the youngest Bisnu'-Captain (*hulubalang Bisnu*). In that country was Mt. Echo (*tala*) 90.000 ft. high, standing in the sea on the back of a seven-headed dragon. One day the King of the Winds blew the dragon over; the mountain toppled into the sea but the dragon caught it in his mouth and imprisoned all the princes except Bisnu's Captain, who went for help to Bali. Maharaja Bali came and his Captain Sri Gua righted the dragon. Raja Bisnu gives a bottle of red liquid to Sri Gua, a bottle of green to Maharaja Bilo' and a bottle of yellow to Maharaja Bali. When the bottles are opened by the Maharaja three princesses appear. Maharaja Bali pretends he has vowed to close the palace for ten days and keeps all the bottles for himself.

Bisnu causes a pool to be made near Mt. Echo. To the man who drinks of its water his sins are remitted.

There was a country Langgapuri ruled by Buta Lohok (لوهو), who had four sons, Sri Maharaja of the Edge of the Sky, Pedang Wana, Sri Maharaja husband of Princess Mutu Giri and Buta Anato' (بوت اناتو'). His youngest son Buta Anato' had a wife, the Princess of the Bamboo-Sheath (*kēlopak bēlong*) who after having been with child for 14 months longed for a large lobster with golden beard. While he is away, she bears from her navel a son (who at once asks where his father is) and from her womb a black ugly son. On his return the father names the former Sri Achap and the latter Pa' Samat. The two boys go down to the river where their mother cast the afterbirth, to bathe. Twice Pa' Samat strikes against it. The second time he hurls it across the stream whereupon it becomes a male child, like him in appearance. Their father bids them take the infant to Mahasiku to name. He names him تڤوگيو.

Sri Achap sees Princess Mutu Giri (موتو گيري), the youngest of

the seven wives of his uncle, Sri Maharaja, and falls in love. His uncle consents to pretend she is lost and so allows his nephew to marry her but stipulates that Sri Achap shall first go to fairy-land to learn magic from Dewa Bisnu. He and his brother go. Sri Achap marries a fairy who bears him a child. Then he travels again and reaches the Mount of the Pile of Bones (*sa-timbun tulang*) the echoing mountain (*Gunong Tala*), the home of 39 princes and 12 *dewa*. Bisnu's Captain bids him guard the sacred pool and never quarrel with the *dewa* that visit it whatever they do. They seize him by the head. Dewa Bisnu writes a charm on Sri Achap's index finger that will make birds and beasts drop dead from a tree. Sri Achap has asked for such a charm but he wants really to use it to punish the *dewa* that torment him. With it he kills eleven of them and then flees. He fights victoriously in seven countries but fearful of pursuit from fairyland enters the forest and hides. Bisnu sends his Captain after him for fear he may kill earthly princess by his magic. The Captain takes the form of a *ma'yong* princess and passes by Sri Achap's hiding place. Sri Achap invites her to dance and says he will take the part of the *pa'yong*. But she says she is afraid he will point at her his index finger on which the charm is inscribed. So he sleeps in her lap, whereupon she bites off his finger and flies up to fairy land. He pursues but she drops a leaf that impedes his flight. He goes to Bisnu who thinking him a girl embraces him. At night the dream of this embrace leads to *emissio seminis*, which Bisnu puts in a casket and hands to the Captain. After 40 days he opens it and finds a beautiful princess, whom he changes into a jasmine flower and throws down into the world. On its flight it turns into a grass-hopper that falls into a river and is eaten by a yellow frog.

One day the frog leaps up Mount Indra Chahaya, where he is pursued by a snake. He flees to Mahasiku's *wat*, where Mahasiku throws a cloth over him and saves him. So the snake plans to spit venom into Mahasiku's milk when the cows are milked. The grateful frog watches and to save Mahasiku from drinking it sips it himself and dies in the vessel. Thinking there must have been reason for the snake's great desire to catch the frog, Mahasiku orders the dead frog to be burnt whereupon a beautiful girl comes from the corpse. Mahasiku brings her up as his daughter and when she is 15 years old names her Princess Mandum-daki (مندوم داکي) and invites suitors for her hand, sending her portrait with a letter to Bota Anato' at Langgapuri.

Sri Achap returns to his brothers and his wife in fairyland but refuses to go back to his father till he learns if he may wed Princess Mutu Giri.

His father once more asks Sri Maharaja for her but Sri Maharaja suggests that Sri Achap be betrothed to Princess Mandum-daki instead, and be told it is Mutu Giri but that Mutu Giri is to be married as Mahasiku's daughter to cover Sri Maharaja's shame. Mahasiku accepts the suit. And Sri Achap is summoned and sets out. On his way he passed the land of the 45 Headlands, whose king Markhum Berdad (مرخوم برداد) and his consort مرات راس entertain him; the land of Headlands that flows with golden sand whose ruler Johan Maharaja provides ships to take him over the sea to the land of the *wat* where Mahasiku reigns. He marries the princess and Mahasiku gives him a crown and the style of Sultan Maharaja Wana, and bids him on return to his father visit Bali. He omits to pay this visit and, as he is flying with his bride, Captain Sri Gua swoops down and carries her off to Bali. So Sri Achap flies back to his brothers and sends Pa' Samat to tell their father. War is declared. Sri Maharaja sends a captain Buta Kra who takes the form of an old woman, meets maids from Maharaja Bali's palace and gains entry, where he hears the Maharaja has a new bride. Now his bride princess wants to play in the garden and Maharaja Bali asks his brother Sri Gua who shall accompany her. His brother says: „There are here three customary maids and an old woman, a stranger, whom I suspect." He bids all the maids dip their hands into boiling water. When the old woman dips her hand, she assumes her proper shape of Buta Kra. Buta Kra has ears, nose and lips mutilated and is returned to his master.

Sri Gua flies to his father the Moon-God and gets a magic sword called Panji Sri Lela, with which he kills thousands.

Maharaja Bilo' cries to his father the White Monkey who practises austerities on the Mount facing the Broken Cave. His father sends him to his grandfather the Monkey کلم یان, who gives him a magic jewel. Princess Perbati (قرباتی) daughter of Buta تلهو the younger brother of Sri Maharaja, who had been unable to walk till she was 14 years old, called down the Seven Winds and scattered the forces of Maharaja Bali. But by virtue of his magic jewel Maharaja Bilo' called down fiery rain and quenched the winds, and Maharaja Wana was captured. One day Maharaja Wana is given leave to go to the palace pool. Sri Gua accompanies him and splashes the water whereupon a huge crab rises and seizes the foot of Maharaja Wana. He calls on Pa' Samat who fetches Mahasikul to release him. Mahasikul pushes the crab away with his wand. He also persuades Maharaja Bali to surrender the princess to Maharaja Wana. The princess has gone seven months with child by Maharaja Bali

but Mahasikul transfers the foetus into the womb of a shegoat, bidding the father name his offspring Lela ياب Lela Anggada if a boy and Sri Menggada, if a girl.

Later Princess Mandum-daki is brought to bed of a girl with a black roof to her mouth, whom astrologers denounce as unlucky. The infant is turned adrift in a boat. A dragon (Nenek Maharaja Ruki) rescues her and calls on the seven winds to waft her into a lotus in Mahasikul's garden. He rescues her and brings her up. One night Bisnu's Captain dreams of the Lotus Princess, with *emissio seminis* that after seven months in a silver casket produces a beautiful prince. Afraid of Bisnu he calls on the Seven Winds, which waft the child down to a bamboo-clump (*buloh bĕtong*), and then into the spathe of a sweet-scented *Pandanus*, which is borne out to sea by a Fish Prince and left in the surf on the shore of Mahasikul's kingdom. Mahasikul finds the boy and names him Serawi (سراوي). Eventually he drives him away for making boyish love to Princess Lotus. He departs with a comrade کرسی. They come to the country of the Nine Forts ruled by a green Buta Raksasa لاوي and his consort Princess کلم کرسی goes to look for water and rests in a tamarind tree beside a well, where an old woman out of the palace comes for water. He falls down with laughter at seeing her admire her face in the water and dash down her goat-skin water-vessel, saying: „I'm too pretty for this work." She runs and tells her mistress, the Princess of the Nine Mountains, daughter of the ruler and betrothed to the King of the Birds (Maharaja Burong). The Princess talks with Serawi and کرسی. Later they sleep at the house of the old woman and next day Serawi persuades her to sell *sireh* leaf at the palace and inserts in one packet a letter asking the Princess to meet him again. She promises to marry the man who slays her betrothed. Serawi engages to slay him and they all set out together. With the help of the army of the Princess' father Serawi conquers Maharaja Burong.

Next he travels to the land of فوراسيه فوراتي, whither Maharaja Burong escorts him. And the Maharaja leaves him a warrior گرا سمارغ.

Now Mahasikul had changed the name of the Lotus Princess to that of Siti Dewi. He offers her hand to the prince who can lift a heavy arrow and shoot it through seven *tara* trees at one shot. Maharaja Wana tries and fails. Mahasikul bids him fire a large cannon to see if its noise will help. Again he fails. He bids him sacrifice a white goat and sprinkle its blood on the cannon. Straightway he moves the cannon and lifts the arrow but can-

not pierce the seven trees. Meanwhile Serawi has arrived having shot an arrow up to fairy-land and got a steed *جلمو* Dewa to carry him and his companion *كرسي*. He lifts the arrow but cannot pierce the seven trees until his companion tells him that they are planted not on earth but on a dragon. So they hold the dragon still and Serawi's arrow then pierces the seven trees. Maharaja Wana departs but arranges with his follower Maharaja *كرثوغ* to build three halting-places with poisoned wells, in the hope that Serawi and his companion will pass that way.

Mahasikul gives Serawi the name of Chapo' and his companion the name of Chelap (*چلاف*). Then he weds Chapo' to the princess, giving him the fresh name of Sri Rama and his friend that of Laksamana. After a sojourn at Mahasikul's palace they set out for home. Against the instructions of Mahasikul Sri Rama and Siti Dewi drink of a clear well and become monkeys. Laksamana traps them and restores them to human form by immersion in a turbid well. They stay at a halting-bungalow, which is really Maharaja *كرثوغ* and Sri Rama goes out to hunt a golden deer (*kijang*), telling Laksamana to guard Siti Dewi. Siti Dewi bears a monkey child which by Laksamana's incantation the winds carry away into the mouth of Princess Najani, daughter of Mahasikul. Siti Dewi persuades Laksamana to go in search of Sri Rama. Maharaja Wana, having changed from deer to mendicant, approaches the bungalow and asks for alms. Siti Dewi has nothing to offer but a flower. „Give it me outside the magic line drawn round the house by Laksamana", says the mendicant. She steps outside and Maharaja Wana seizes her to carry her away to Langkapuri, fighting the bird Jentayu on the way. Princess Mandum-daki refuses to greet her. A heat as of fire protects Siti Dewi from Maharaja Wana's advances. So he imprisons her.

Sri Rama and Laksamana set out in pursuit, meeting the bird Jentayu on the way, who gives Sri Rama a magic ring for Siti Dewi and then dies.

Now there was a she-buffalo, Gando', living on the Mount of the Cave of Thorns (*goa duri*). She met a male buffalo, Awang, of the Mount of Mynahs (*Awang tiong*), and bore a male calf, Hamo'. Its sire ordered Gando' to kill any male calf but she hid him, a *dewa* helped her to bring him up, and, when he grew up, he went after his father and in a fight he killed him. Then he wandered to the edge of a sea called Serdong Bali (*سردونغ بالي*), and kicked at an ant-hill out of which issued a beautiful princess. She offered her serfs, the white ants, to carry him over the sea. But they only bit him. Next day Hamo' crossed the sea and was killed in a duel with Maha-

raja Bali in the cave of Singa Malim. Sri Gura goes to the cave, sees blood, thinks Maharaja Bali is slain and shuts up the mouth of the cave with timber to prevent the buffalo Hamo' from escaping. Maharaja Bali escapes and casts Sri Gura and Maharaja Bilo' bound into the jungle. They fall in a tree at the spot where Sri Rama and Laksamana are. Sri Rama releases Sri Gura who returns and fights Maharaja Bali. About to be worsted he runs to Sri Rama who fires an arrow that Maharaja Bali catches. Sri Rama tells him to release it and prepares for his burial. Maharaja Bali knows he must die and releases the arrow which pierces his chest. Sri Rama installs Lela ياب Lela Angganda as ruler in place of his father Maharaja Bali.

Now Sri Rama's monkey son asks princess Najani who are his parents. She sends him to ask Bisnu. Bisnu tells him and lets him eat of the fruit of his garden. He eats a red narcotic fruit and has to go to the fairy horses of the sun to get water to cure himself. Then he sets out and finds his father, Sri Rama, who does not recognize or acknowledge him. They fight and the monkey knocks down his father. His father tells him to pull up a tree, which he does. His father bids him pull up the Mountain Langgapuri. He will not do that, but after eating rice off plantain leaves (he misbehaves with plates) he leaped off his father's shoulder across to the Mountain Langgapuri. He changes into an old man, approaches the palace-guards and having hung a lamp in a tara tree tells them it is day and they can sleep. Then as a monkey he enters and sees his mother. She wonders if he is her offspring and gives him sweet-mangoes that grow on a guarded tree in the royal garden of ترا (son of Maharaja Wana) ruler of Tanjong Purani. His mother refuses to go and bids him tell his father to rescue her. But first the monkey goes to the garden, repeats the lantern trick, eats the mangoes, is heard and chased but cannot be killed even in a mortar. He explains that he can only die if he is wrapped in linen (which must be soaked in oil) and burnt. This done he leaps on the roof of the palace of Maharaja ترا, burns the town and then burns Langgapuri. Maharaja Wana flees to a kingdom under ground, Tanjong Berasar (براسر) ruled by the Maharaja of the Earth, whose wife is Princess کندراواسا. Unable to extinguish the flames on his body, the monkey goes to Mahasiku who bids him put his tail in his mouth and then bathe in the fountains of the sun. Mahasiku turns him into a man with the nose of a monkey and names him Hanoman, and sends him back to his father. Maharaja Wana repairs his country: Siti Dewi is found unhurt in her prison. Hanoman goes to the land of Maharaja Chupar, who has a son Lela (?) Penikar, who is practising penance on a hill. He sees no one but finds

a cow, which he ties up so that he shall meet its owner, when he comes for it. The owner denounces him to the king as a thief. Without enquiry the king imprisons him and later tries to poison him. But Hanoman gives the poison to his guards, drugs the king and carries him off to Sri Rama. Sri Rama receives him. And he offers Sri Rama troops and his son Penikar.

Raja Wana dreams that a white crow is beaten by a black in a fight and that a snake rescues a flower from the sea. His brother Bibisenam, an astrologer, tells him that the country will be attacked and its ruler killed, unless he restores Siti Dewi, whose husband like a snake is coming for her. Raja Wana orders Pa' Samat and Pedoko' to bind Bibisenam and cast him into the sea. A dragon rescues him and carries him close to where Sri Rama is. Hanoman discovers him. Laksamana receives him, and he does obeisance to Sri Rama and tells him the lucky day for the attack on Langgapura. Hanoman throws down stones from the mountain to make a causeway. Penikar pushes them with his foot instead of catching them in his hands. They quarrel but Bibisenam separates them. Hanoman finishes the causeway. All the fish complain to their queen, Linggang Kiamit, who bids them destroy it. Clinging to an arrow shot by his father, Hanoman reaches the princess, forces her to have it rebuilt and begets a son by her, her husband being absent. Pa' Samat summons Raja Wana's allies, Maharaja Kerepong son of Brahma Maharaja of the land of Flower Cape (*Tanjong Sari*), Maharaja قلم سره of the land of سره Purba Sari, Sri Dewa and Sri كفا of the land of Gasa Purba. Sri Dewa brings on a mist by means of a magic cloth his mother Princess Kelopak Tiong gives him to wave at the sun: Hanoman brings down rain by means of a magic ring he gets from Siti Dewi, and slays Sri Dewa, Sri كفا escapes into the sea but Hanoman throws a mountain upon him. Sri Wana calls reinforcements, Maharaja سروتا from the land of كلمياج and his captain Maharaja Muda ترگف. Sri Rama and Laksamana enter the fray, while Hanoman sleeps. Hanoman has to be called to save Sri-Goa and Lela Pikar from capture. At the advice of his astrologer Kerma Wasa, Maharaja Wana calls Maharaja Pedang Wana from the land سره عالم. Laksamana and Hanoman go to Berma Sakti on the Mount امله وباس and are given a magic arrow and a magic creese, that call sea and fire to their aid. Maharaja Pedang Wana is killed, but Maharaja Serota' dies only when he has been stabbed in the black roof of his mouth. Three warriors spring from his body. Hanoman kills them. From their bodies eight warriors leap. Hanoman goes to the cave of مشوريت and plucks a calladium (سغ سوا), mountain and all: — Bibisenam makes

him return the mountain. He drops the calladium leaf so that the eight warriors step across it in the fight, whereupon they die. Maharaja Wana summons Maharaja Dewa from the land of the Jutting Cliff (*Bëting Timbul*). Laksamana and Maharaja Lotong go to fight Nerajid (نراجيد) son of Maharaja Wana. Sri Rama sends them forthwith instead of awaiting the time chosen by his astrologer and both fall on the field. The astrologer revives them and sends Sri Gura to Berma Sakti to ask for two قار, one gold, one silver to catch the blood of Nerajid (whom Laksamana kills with an arrow) and cast it into the sea. Kerpong Maharaja meets Lela Pikar Maharaja Lotong, and flees together with his brother ياي Sari. Sultan Brahma (براهم) of the land of the Seven Cliffs, who had a white elephant and a lion for steeds, a sword named جناكرو Lela Paksa, an arrow Chendera Wasa. One of his captains had a sword Chendra Kilat. Bibisenam says they must not fight Sultan Brahma until they possess the stone pillow of Maharaja Wana. Hanoman entering his palace as a flea on the skirt of a maid steals it and ties the tresses of Wana and princess Mutu Giri, leaving a written message that to untie them the princess must slap Wana's face. By Bibisenam's direction Laksamana prays to Mahasikula to turn the stone into a huge cauldron to cover them from the shower of Sultan Brahma's weapons. Sultan Brahma is worsted. His mother Sultan Bekula (بكولا) bears a full-grown son, Sultan Terasak (تراسيك), who is sent to help his elder brother. Hanoman captures him and puts him in a box but he turns into a snake and cannot be killed until Hanoman has entered his mother's palace and stolen the bottle that holds his life. Sultan Brahma also dies when the bottle containing his life is dashed down. Maharaja Wana calls another ally Raja Bota Kesakti of the land of Sabarangan whose captain is سگلائس Tunggul and his younger brother is ساءالغ Tunggul. Sri Rama cannot worst Bota Kesakti and flees. Two brothers Dewa Berma Sakti and مندغ Sakti, who had left fairy land owing to being cursed by their father Putera عمر meet Sri Rama, offer help, and are captured by Raja Bota Kesakti. Their father visits them and gives them two leaves, one of which opens their prison and the other turns into a sea that drowns all the troops of Bota Kesakti. Bota Kesakti is captured but will not die until Putera عمر has revealed the secret that his big toes must be cut off. Raja Wana sends for Maharaja Bisnu the youthful ruler of كلارين Sari. Hanoman fights him but on Bibisenam's advice asks for a truce and flies off to Tanjong Berssar to ask the help of Maharaja فروغ who sends his two sons Jaya Ke-

soma and Jaya Kesakti. Jaya Kesoma fights Maharaja Bisnu but neither prevail. Bisnu asks for a truce for 17 days and goes to Mt. Semarang (سمارڱ) to pray that his body may be as steel and copper. Hanoman plucks up the mountain. Bisnu retires to a cave but Hanoman appears in the form of a pig and disturbs him. He retires to Maharaja Wana's pool and sits under the bathing cloth of Princess Mutu Giri, but Hanoman in the form of a crow tears it away. Jaya Kesoma slays Maharaja Bisnu but is slain by his father Maharaja Wana. فرڱج. Jaya Kesakti cuts Maharaja Perpong into three pieces. He asks Pa' Samat to bury him. At Anora (انورا) the Mt. of Monkeys there are too many ants: he asks to be removed to Mt. Hora (هور) and finally to the plain فلاس. His consort Princess Chindra is prevented by crows from visiting the body and wanders to the plain of Gua Percha, where she dies in childbirth. Her son is seen by two peacocks, who tether a peasant's cow beside the child, to lead the peasant to the spot. The peasant and his wife rear the child. One day Maharaja Paksi, a jin, sends to buy a bull to fight at Purba Sari. He sees the boy and promises to give him a bride if the bull wins. Maharaja of Purba Kala gives Maharaja Paksi a girl, Princess Flower, whom the jin marries to the foundling boy. The boy is entitled Sultan Bongsu and set to rule ملا. He asks his genie wife to revive his parents and she consents. A swallow hears their talk and tells Jaya Kesakti. Hanoman throws a hill down on the plain فلاس to hide the grave. Princess Flower revives her husband's mother who urges him to avenge his father's death. He meets Jaya Kesakti and challenges him to climb the Mount of Goa Percha in search of a golden flower guarded by Princess Anjana (انجان). Sultan Bongsu gets half-way, Princess Sari gets to the top but is driven back, Jaya Kesakti climbs to the top, turns into a green beetle, sips the flower and then turns into a graceful youth, makes love to Princess Anjana Sari, gets the flower, and they return, he as a beetle, she as a blue-bottle. He resumes his shape and gives the flower to Sultan Bongsu. Sultan Bongsu challenges him to pluck a flower on the shore of Tanjong Pusing, which was ruled by Maharaja Bahadan (بهادان). The flower was guarded by a dragon (روفي). Sultan Bongsu fails to get it. Jaya Kesakti throws a sword-fish into the dragon's mouth, compels him to acknowledge defeat and walks down his maw to his tail where he finds the golden flower. Sultan Bongsu swears loyalty to Jaya Kesakti.

Raja Wana summons Maharaja Wana Pedang and the Maharaja at the Edge of the Sky. Laksamana flees to Mahasikul and begs water from

the source of the sun wherein he and Sri Rama and Hanoman and Lela Pekar may bathe and escape the magic of the staff that belongs to the Raja of the Edge of the Sky. They pretend to be his friends and the Raja hands his stave to Pekar for a weapon. Pekar slays him with it. Maharaja Pedang Wana goes to Mount Indraputi (اندرا فوٹی) and does penance: Sri Rama invokes a storm that blows him off the mountain and kills him. Then at last Raja Wana sallies forth. He cannot be slain until Hanoman fetches the stalk of his life from the Maharaja of Ghosts to whom it has been entrusted. After his death Siti Dewi is rescued, Bibisenam is declared king in place of Maharaja Wana, Lela یاب Lela Anggada becomes crown prince. And Sri Rama says he must return to his own land.

Die Fahrt Rāma's und Lakṣmaṇa's nach der Einsiedelei Wiṣvāmitra's

*Eine Episode des altjavanischen Rāmāyaṇa (Sarga 2, Strofe 1—19)
aus dem Urtext metrisch übersetzt ¹⁾*

von
K. WULFF
(Kopenhagen)

1. Es war zur Zeit des Herbstes, als sie fuhren.
Durch schöne Gegenden der Weg sie führte,
und Ströme trafen sie mit heiligen Plätzen
und Gärten, Seen, klare Wasserfälle.
2. Die weissen Lotus und die roten duften;
die Bienen summten emsig voller Freude;
die milden Winde führten Wohlgerüche,
Rāma und Lakṣmaṇa mit Lust erfüllend.
3. Dem Saume aller Wege folgten Blumen,
und manche Blume pflückte Rāmabhadra.
Sie badeten und wuschen sich im Strome
und hielten Rast auf breiter Felsenplatte.
4. Die Lotus standen rot mit offenen Kelchen
und wiegten sich im leisen Strom des Sees,
bewegten sich wie lauter Feuerflammen:
der Rauch darüber war die Schar der Bienen.
5. Schön stand der Wald und neigte sich zum Spiegel,
sein Bild stand rein und klar im stillen Wasser;
ein schneller Fisch schoss ungestüm darüber
und trübte ohne Scheu das Bild im Spiegel.

1) Diese Übersetzung eines der schönsten Stücke des altjavanischen Epos ist vor längeren Jahren ganz unabhängig von der Übersetzung H. KERNS (Bijdragen, Deel 73, 1917) entstanden. Während die letztere rein philologische Zwecke verfolgt, war es mein Bestreben, der Stimmung und dem poetischen Charakter des Originals möglichst nahe zu kommen und seine Schönheit nach Möglichkeit wiederzugeben, zugleich aber auch Sinn und Wortlaut der Vorlage so wenig zu ändern, wie es die Rücksicht auf das Versmass zuließ. Ein Vergleich mit der Übersetzung KERNS wird zeigen, dass diese metrische Wiedergabe sich dem altjavanischen Text immerhin ziemlich eng anschliesst.

6. In diesem Augenblick stieg auf die Sonne —
die Lotus welkten, schnell entschwand die Anmut;
es schien, als trauerten die Bäume drüber,
wie lautes Weinen tönten Vogelstimmen.
7. Es war, als wollten sich die Bäume spiegeln,
und alle Seen freuten sich mit ihnen;
die weissen Blumen waren ihre Augen,
drauf sassen schwarze Bienen gleich Pupillen.
8. Die Wasserrose schwankte vor dem Winde
gleich einer Frau, die sich des Manns will wehren :
erst ging die Biene zu der Lotusblüte,
und Eifersucht ist die Natur der Frauen.
9. Im Walde summten Hummeln freudetrunken;
die Rehe hörten es wie Wiegenlieder;
selbst die Schakale wurden durch sie irre
und glaubten, dass sie Schwäne singen hörten.
10. Hell schimmerten die Wasser immer schöner
beschienen von den Morgensonnenstrahlen,
die mannigfarben rot wie Lack erglänzten :
es war, als schmolz der Glanz und wurde Wasser.
11. So lieblich war der Anblick in dem Walde.
Und üppig stand der Reis auf reichen Feldern,
die eben schön gesäubert und gegätet.
Rāma und Lakṣmaṇa ihr Reiz ergötzte.
12. Auf Bergeswiesen gingen Kühe weidend,
die sahn sie, als der Weg vorbei sie führte ;
die Hirten molken in dem frühen Morgen
um Milch zu schaffen für die Stadt Ayodhyā.
13. Die Fraun und Mädchen, die das Vieh bewachten,
des Berges Töchter ohne Scheu sie waren:
und als vorbei die beiden Brüder fuhren,
sie sandten ihnen Blicke unverstohlen.
14. Tief dröhnte ein Getöse von dem Buttern,
so wie die Trommel hallt beim Trinkgelage;
die flinken Senner glichen muntern Tänzern,
die Linke und die Rechte wechselnd hebend.
15. Die schnellen Rehe machten frohe Sprünge;
der junge Herbst war Grund zu ihrer Freude;
dort auf den Alpen grasten sie beisammen.
Rāma und Lakṣmaṇa sahn sie mit Freude.

16. Schneeweisse dicke Wolkenmassen lagen
an niedrer Bergesseite ausgebreitet;
dann trieb ein stärkerer Wind sie immer höher,
hoch wie der schneebedeckte Himalaya.
 17. Am Rand des Berges hausend brüllt ein Löwe —
schnell aus der Luft entgegnet ihm das Echo;
voll Zorn und Kampfmuth blickt er in die Höhe,
der Tor : er wähnte seinen Feind zu hören.
 18. Ein schöner See lag an des Berges Seite
mit weissen Wasserrosen, keinen roten;
auch weisse Enten schwammen da — unsichtbar,
nur ihre sanfte Stimme liess sich hören.
 19. Auf allen Teichen waren Wasserrosen,
in allen Wasserrosen Bienenscharen,
die Bienen, keine ohne Stimme, summten,
die Stimmen lieblich, keine ohne Wohl laut.
-